

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

HAZAR HAVZASI ENERJİ DİPLOMASİSİ'NDE
REKABET ve İŞBİRLİĞİ
(DOKTORA TEZİ)

Azime TELLİ

KOCAELİ 2015

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

HAZAR HAVZASI ENERJİ DİPLOMASİSİ'NDE
REKABET ve İŞBİRLİĞİ
(DOKTORA TEZİ)

Azime TELLİ

Danışman: Doç. Dr. İrfan Kaya ÜLGER

KOCAELİ 2015

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

HAZAR HAVZASI ENERJİ DİPLOMASİSİ'NDE
REKABET ve İŞBİRLİĞİ
(DOKTORA TEZİ)

Tezi Hazırlayan: Azime TELLİ
Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Karar ve No: .....
Jüri Başkanı: Doç. Dr. İrfan Kaya ÜLGER
Jüri Üyesi: Prof. Dr. Yusuf BAYRAKTUTAN
Jüri Üyesi: Prof. Dr. N. İlker ÇOLAK
Jüri Üyesi: Yrd. Doç. Dr. Tuğçe VAROL
Jüri Üyesi: Yrd. Doç. Dr. Gökçen YAVAŞ

KOCAELİ 2015

İÇİNDEKİLER
HAZAR HAVZASI ENERJİ DİPLOMASİSİNDE

REKABET ve İŞBİRLİĞİ

ÖZET	V
ABSTRACT	VI
KISALTMALAR	VII
ÇALIŞMADA KULLANILAN TABLO LİSTESİ	IX
ÇALIŞMADA KULLANILAN GRAFİK LİSTESİ	X
ÇALIŞMADA KULLANILAN HARİTA LİSTESİ	XI
ÇALIŞMADA KULLANILAN ŞEKİL LİSTESİ	XIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

METODOLOJİK, KURAMSAL ve KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.METODOLOJİK ÇERÇEVE	11
1.1. Araştırmanın Problemi	11
1.2. Araştırmanın Amacı	13
1.3. Araştırmanın Varsayımları	14
1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları ve Yöntem	17
1.5. Araştırmanın Hipotezi	20
1.6. Araştırma Soruları	24
2. KURAMSAL ÇERÇEVE	25
2.1. Realist Teori	28
2.2. Liberalizm	39
2.3. Rekabet ve İşbirliği Açısından Realizm ve Liberalizm Kıyaslaması	43
2.4. Kopenhag Ekolü	46
2.4.1. Bölgesel güvenlik kompleksleri	49
3. DÜNYA ENERJİ GÖRÜNÜMÜ	55
3.1. Petrol Piyasası ve Transferi	62
3.2. Doğal Gaz ve Transferi	69
3.3. Enerji Değer Zinciri	79
4. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE LİTERATÜR ÖZETİ	90
4.1. Enerji Politikası	94

4.1.1. Enerji güvenliği.....	96
4.1.2. Hazar Havzası'nda enerji güvenliği	105
4.1.3. Enerji diplomasisi	107
5. SONUÇ	112

İKİNCİ BÖLÜM

HAZAR HAVZASI ENERJİ DİPLOMASİSİ

1. HAZAR'IN YÜKSELEN JEO-POLİTİK ÖNEMİ.....	120
2. HAZAR'IN STATÜSÜ SORUNU	130
2.1. Kıyıdaş Devletlerin Tezleri.....	136
2.1.1. Rusya	136
2.1.2. İran	139
2.1.3. Azerbaycan.....	140
2.1.4. Türkmenistan.....	143
2.1.5. Kazakistan.....	144
3. HAZAR HAVZASI'NIN ENERJİ GÖRÜNÜMÜ.....	147
3.1. Petrol ve Doğal Gaz	150
3.2. Temel Boru Hatları	155
4. HAZAR HAVZASI ENERJİ DİPLOMASİSİ.....	161
4.1. Hazar Havzası Enerji Diplomasisi'nin Aktörleri	162
4.2. Hazar Havzası'nda ABD, Rusya ve Çin Nüfuz Mücadelesi	165
5. AZERBAJYCAN'IN ENERJİ GÖRÜNÜMÜ.....	177
5.1. Bağımsızlık Öncesi Dönem	179
5.1.1. SSCB öncesi dönem.....	180
5.1.2. SSCB dönemi	184
5.2. Bağımsızlık Sonrası Dönem.....	189
5.2.1. Petrol kaynakları	190
5.2.2. Doğal gaz kaynakları	209
6. SONUÇ	230

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ABD- AZERBAJYCAN ENERJİ DİPLOMASİSİ

1. SSCB'NİN DAĞILMASI SONRASINDA AZERBAJYCAN'IN POLİTİK DÖNÜŞÜMÜ.....	241
---	-----

1.1. Azerbaycan'ın Dış Politika Yaklaşımı: Denge Politikası	249
1.1.1. Ayaz Muttalibov dönemi enerji politikası	249
1.1.2. Ebulfez Elçibey dönemi enerji politikası	251
1.1.3. Haydar Aliyev dönemi enerji politikası	253
1.1.4. Son dönem Azerbaycan enerji politikası	257
2. AZERBAYCAN'IN EKONOMİK DÖNÜŞÜMÜ	261
2.1. Azerbaycan'ın Ekonomik Dönüşümünde Batı'nın Rolü	272
2.2. Amerikan Ekonomik Yardımlarının Rolü	280
3. KAFKASYA'DA JEO-POLİTİK REKABET	283
3.1. Hazar'ın Mantar Tıpası: Azerbaycan	284
3.2. Avrupa ve Avrasya'ya Geçiş Noktası	289
3.3. Etnik Çatışmalar	292
4. HAZAR'DA BÖLGESEL İŞBİRLİĞİ	295
4.1. Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye Transfer Koridoru	295
4.2. GUAM	297
5. SONUÇ	299

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

RUSYA-AZERBAYCAN ENERJİ DİPLOMASİSİ

1. RUSYA- AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ	308
1.1. Dış Politika	309
1.2. Ekonomik İlişkiler	314
1.3. Askeri ve Stratejik Boyut	318
2. RUSYA ve AZERBAYCAN ARASINDA JEO-POLİTİK REKABET	321
2.1. "Yakın Çevre" Doktrini	321
2.2. Etnik Çatışmalar	324
2.2.1. Çeçenistan ve Güney Osetya sorunları	325
2.2.2. Dağlık-Karabağ Sorunu	327
2.3. Post-Sovyet Alanda Bölgesel İşbirliği	329
3. RUSYA ve AZERBAYCAN ENERJİ İLİŞKİLERİ	331
3.1. Rusya'nın Enerji Potansiyeli ve Öncelikleri	331
3.1.1. Enerji kaynaklarının ulaşılabilirliği	332
3.1.2. Rusya'nın yatırım ortamı	335

3.1.3. Rusya ve AB enerji diplomasisi	338
3.2. Transfer Koridoru Olarak Rusya	344
3.2.1. Petrol: Rusya'yı by-pass etmek	345
3.3.2. Doğal gaz: Talep ülkesinden arz ülkesine	348
4. SONUÇ	357
SONUÇ	361
KAYNAKÇA	383

ÖZET

Enerji, dünya sisteminin merkezindeki en önemli tartışma konularından biridir. Enerji, gelişmiş ülkeler açısından büyüme ve yaşam standardının sürdürülmesi için hayati öneme sahipken gelişmekte olan ülkeler için de daha az öneme sahip değildir. Bu yüzden, enerji sorunu ile bağlantısı olmayan önemli bir uluslararası gelişme neredeyse yoktur. Ancak, bu çalışmanın odak noktasında sadece enerji güvenliği ve enerji işbirliği bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı, en yaygın kullanıma sahip olan petrol ve doğal gaz alanındaki yatırımlar, iki taraflı anlaşmalar ve diplomatik ilişkilerin şekillendirdiği enerji işbirliğinin değişen sonuçlarını analiz etmektir.

Enerji güvenliğini açıklayan teoriler – yaygın olarak realizm, liberalizm ve güvenlikleştirme- enerji meselesini tüm boyutları ile kavramaktan oldukça uzak olup sorun hakkında dar ve tek boyutlu yaklaşım sunmaktadırlar. Çalışmada bu teoriler yine de bir başlangıç noktası olarak ele alındıktan sonra iki değişkenden oluşan – ekonomik potansiyel ve jeopolitik rekabet- bir çerçeve geliştirilerek vaka analizi olarak seçilen ABD-Azerbaycan ve Azerbaycan-Rusya enerji ilişkileri incelenmiştir.

Enerji işbirliğinin gerçekleşmesinin taraflara yüksek -ekonomik potansiyel sağlaması durumunda devletlerin tarihi düşmanlıklar ve jeopolitik rekabete rağmen uzlaşma sağladıkları görülmüştür. Enerji işbirliğinin sağlanmasında ekonomik potansiyelin jeopolitik kazançlardan daha az olması durumunda ise işbirliğinin sağlanması güçleşmektedir.

***Anahtar kelimeler:** Enerji politikası, enerji diplomasisi, enerji güvenliği, jeopolitik, boru hatları.*

ABSTRACT

Energy is one of the most central issues in contemporary global politics. Energy is vital for developed countries to maintain growth and living standards, and no less central to the world's developing economies. Therefore, there is scarcely a major international issue not directly or indirectly linked to energy. However the focus of this study is just energy security and cooperation. This study tries to explore varying outcomes of energy cooperation, defined as diplomatic relations, bilateral trade, and investment in oil and natural gas, which is consumed commonly.

Tests of theories pertinent to energy security – broadly speaking, realism, liberalism, and securitization – explore that they alone can offer only a narrow and one-sided explanation, not embracing the complexity of energy issues. Nevertheless, using them as a starting point, this study tries to outline a structured framework that incorporates two variables - economic potential and geopolitical rivalry - that are applied to the cases of U.S.-Azerbaijan, and Azerbaijan-Russia energy ties.

This study concludes that if the economic potential is very high, states can overcome geopolitical rivalries and historical enmities in favor of energy cooperation. However, if the economic potential is relatively low then geopolitics prevails relations are strained.

Key Words: *Energy policy, energy diplomacy, energy security, geopolitics, pipelines.*

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AÇG	: Azeri-Çırac-Güneşli
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AHC	: Azerbaycan Halk Cephesi
AIOC	: Azerbaijan International Operating Company- Azerbaycan Uluslararası Petrol İşletim Şirketi
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
BOTAŞ	: Boru Hatları ile Taşıma Anonim Şirketi
BP	: British Petroleum- Britanya Petrol
BTC	: Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı
BTE	: Bakü-Tiflis-ErzurumDoğal Gaz Boru Hattı
ÇHC	: Çin Halk Cumhuriyeti
EIA	: Energy Information Agency- ABD Enerji Bilgi İdaresi
EIF	: Energy Federation, Inc- Enerji Federasyonu
ENI	: Ente Nazionale Authory- Ulusal Hidrokarbon Otoritesi
EUROGAS	: Avrupa Doğal Gaz Birliği
GAZPROM	: Rus Devlet Enerji Şirketi
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
IEA	: International Energy Agency-Uluslararası Enerji Ajansı
INOGATE	: Interstate Oil and Gas Transportation to Europe- Avrupa Devletlerarası Petrol ve Doğalgaz Taşımacılığı
LNG	: Liquefied Natural Gas- Sıvılaştırılmış Doğal Gaz
NABUCCO	: Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi
NATO	: North Atlantic Treaty Organization- Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OPEC	: Organization of Petroleum Exporting Countries- Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
PSA	: Production Share Agreement- Üretim Paylaşım Anlaşması

- RF** : Rusya Federasyonu
- SOCAR** : State Oil Company of Azerbaijan Republic- Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi
- SSCB** : Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği
- TAP** : The Trans Adriatic Pipeline- Trans-Adriyatik Boru Hattı Projesi
- TACIS** : Technical Aid to the Commonwealth of Independent State- Avrupa Komisyonu Bağımsız Devletler Topluluğu Teknik Yardım Programı
- TANAP** : The Trans-Anatolian Gas Pipeline Project- Trans-Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi
- TPAO** : Türk Petrolleri Anonim Ortaklığı
- TRACECA** : Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia- Avrupa-Asya-Kafkasya Ulaşım Koridoru

ÇALIŞMADA KULLANILAN TABLO LİSTESİ

	Sayfa
Tablo 1: Vaka Analizi Tasnifi	19
Tablo 2: Hipotez Listesi	23
Tablo 3: Dünya Enerji Tüketimi, 2010-2040 (Katrilyon Btu)	60
Tablo 4: 2013 Yılı İtibariyle Bazı Bölge ve Ülkelerin Petrol Ticaret Miktarları (2013) .65	
Tablo 5: Ülkelere Göre Doğal Gaz Üretimi (milyar m³)	85
Tablo 6: Hazar Havzası Kanıtlanmış Enerji Kaynakları (2009)	149
Tablo 7: BTC Projesi Hisse Dağılımı (2014)	204
Tablo 8: BTC Transit Geçiş Ücretleri (Dolar/Varil)	205
Tablo 9: Azerbaycan Gaz Dengesi (bcm)	213
Tablo 10: Hazar ve Orta Asya'nın Tahmini Doğal Gaz İhracı 2015–2030 (bcm)	220
Tablo 11: AB (EU-28), İsveç ve Türkiye'nin Birincil Enerji Tüketimi (2013)	222
Tablo 12: AB (EU-28), Türkiye ve İsveç'in Temel Enerji Kullanımında Doğal Gazın Payı (2013)	223
Tablo 13: AB Ülkeleri Doğal Gaz Kullanım Payının Tahmini Yükselişi (2010-2035) ..225	
Tablo 14: Azerbaycan'ın Temel Enerji Verileri	264
Tablo 15: Azerbaycan'da Doğrudan Yabancı Yatırım (1995-2013)	273
Tablo 16: ABD Dış Yardımları: Azerbaycan (2014)	281
Tablo 17: İşe Başlama Endeksinde Azerbaycan ve Rakip Ülkeler (2015)	282
Tablo 18: 21. Yüzyıl'ın Enerji Jeopolitiği	287
Tablo 19: Rusya'nın Enerji Görünümü	334
Tablo 20: Ülkelere Göre Rus Doğal Gazı İhracat Oranları (2012)	340
Tablo 21: 2030'a Kadar Rus Doğal Gaz Sektörünün Gelişim Perspektifleri	343
Tablo 22: Rusya'nın AB Ülkelerine Doğal Gaz İhracatı (2003-2013) (bcm)	353

ÇALIŞMADA KULLANILAN GRAFİK LİSTESİ

	Sayfa
Grafik 1: Enerji Kaynaklarına Göre Dünyadaki Öncelikli Enerji Talebi	56
Grafik 2: Dünya Enerji Tüketimi, 2010-2040 (Katrilyon Btu)	60
Grafik 3: Fosil Yakıt Türlerine Göre Dünya Enerji Tüketimi, 2010-2040 (Katrilyon Btu)	61
Grafik 4: Ülke Gruplarına Göre Dünya Doğal Gaz Üretimindeki Artış, 2010-2040 (trilyon kübik feet)	62
Grafik 5: Dünya Petrol Ürünleri ve Diğer Likit Yakıtlar Üretimi, 2010-2040 (günlük milyon varil)	68
Grafik 6: Bölgelere Göre İspat Edilmiş Petrol Rezervleri	152
Grafik 7: Bölgelere Göre İspat Edilmiş Doğal Gaz Rezervleri	153
Grafik 8: Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Panoraması	197
Grafik 9: Azerbaycan'ın Petrol Üretim ve Tüketimi 2000-2013 (Bin varil/g)	209
Grafik 10: Dünya Geneli İspatlanmış Doğal Gaz Rezervleri	211
Grafik 11: Hazar Havzası İspatlanmış ve Tahmini Doğal Gaz Rezervleri	212
Grafik 12: SOFAZ'ın Gelirlerindeki Büyüme (2001-2012)	271
Grafik 13: Azerbaycan ve Rakip Ekonomilerin İş Çevresi Analizi (Kolay İş Yapılabilirlik Endeksi)	275

ÇALIŞMADA KULLANILAN HARİTA LİSTESİ

	Sayfa
Harita 1: Hazar Havzası'nda Petrol ve Doğal Gaz Ana Transfer Eksenleri	18
Harita 2: Mackinder'in Pivot Bölgesi (1904)	37
Harita 3: Mackinder'in Anakara Teorisi (1904)	38
Harita 4: Petrolün Dünyadaki Önemli Ticari Akış Hareketleri (2013)	64
Harita 5: Dünyada Bilinen Kaya Gazı Rezervlerinin Coğrafi Dağılımı	73
Harita 6: Doğal Gazın Dünyadaki Önemli Ticari Akış Hareketleri (2013)	79
Harita 7: Stratejik Enerji Elipsi	119
Harita 8: Genişletilmiş Hazar Bölgesi	123
Harita 9: Hazar Bölgesi Kaynakları	127
Harita 10: Hazar Havzası Ülkeleri; Rusya, Kazakistan, Türkmenistan, Azerbaycan, İran	132
Harita 11: Hazar Denizi'nin Deniz Statüsüne Göre Paylaşımı	133
Harita 12: Hazar Denizi'nin Sektörlere Göre Paylaşımı	135
Harita 13: Hazar Denizi'nin Kıyıdaş Ülkeler Arasında Orta Hat Prensibine Göre Bölünmesi	146
Harita 14: Hazar Bölgesi Petrol ve Doğal Gaz Alt Yapısı	155
Harita 15: Azerbaycan'ın Başlıca Petrol ve Doğal Gaz Sahaları	193
Harita 16: Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı Projesi	201
Harita 17: Hazardan Batı'ya Giden Rotalar: Boru Hatları, Demiryolu ve Liman Bağlantıları	203
Harita 18: Azerbaycan'ın Doğal Gaz Alt Yapısı	218
Harita 19: Azerbaycan: Denize Çıkışı Olmayan Gaz İhracatçısı	220
Harita 20: Nabucco ve Nabucco Batı Projesi	226
Harita 21: Avrasya Ekonomik Birliği'nin görünümü	330
Harita 22: Rusya'nın Doğal Gaz Boru Hattı Projeleri	341
Harita 23: Avrupa Ülkelerinin Rusya Federasyonu'na Doğal Gaz Bağımlılığı	342
Harita 24: Güney Akım Projesi	354

Harita 25: Rusya'nın Temel Doğal Gaz Boru Hatları ve Türk Akım Projesi Güzergahı	
.....	355

ÇALIŞMADA KULLANILAN ŞEKİL LİSTESİ

	Sayfa
Şekil 1: Küresel Enerji Tüketiminde Fosil Yakıtların Dağılımı	16
Şekil 2: 21. Yüzyıl Başında Güvenlik Bölgeleri.....	35
Şekil 3: Sorunları Güvenikleştirme Süreci.....	48
Şekil 4: 21. Yüzyıl'da Güç Dengesi Piramidi.....	51
Şekil 5: Petrol ve Doğal Gaz Değer Zinciri.....	81

HAZAR ENERJİ DİPLOMASİSİ'NDE REKABET ve İŞBİRLİĞİ

GİRİŞ

İnsanlık tarihinin her aşamasında enerji kaynakları hayati öneme sahip olmuş, ya tarihi akışın yönünü belirlemiş ya da yönünü tamamen değiştirmiştir. Bu nedenle enerji kaynakları üzerinde hâkimiyet kurmak devletlerin ulusal çıkarları arasında her zaman öncelikli bir konuma sahip olmuştur. Ulusal gücün korunması ve geliştirilmesinin hemen hemen her boyutunda önemli etkiye sahip olan enerji sorunsalına sadece ekonomik perspektiften yaklaşmak mümkün değildir. Enerji kaynaklarının sahip olduğu politik kaldıraç gücü nedeni ile bu kaynakların siyasi değeri, -kaynak türüne göre değişmekle birlikte- çoğu zaman ekonomik değerinin çok üzerinde bulunmaktadır. Özellikle de yenilenemez enerji kaynakları grubunda bulunan ve modern hayatın vazgeçilmez bir parçası haline gelen, rezervleri hızla tükenen fosil yakıtların değeri sadece üretim ve transfer maliyetleri ile açıklanamaz.

Uluslararası (sistem) ve ulusal (aktör) düzeyde gündem belirleyici özelliğe sahip olan enerji sorunun çok boyutlu yapısı sorunun çok boyutlu bir yaklaşımla ele alınmasını gerektirmektedir. Enerji politikası öncelikleri ve enerji sorunlarından kaynaklanan tehditlerin kesişme noktasında bulunan enerji güvenliği yaklaşımı, içerik ve kapsam olarak sürekli bir değişim ve genişleme içindedir. Enerji güvenliği yaklaşımının genişleme eğiliminde olması konunun bütüncül bir yaklaşımla çalışılması zorunluluğunu doğurmaktadır.

Artan nüfusu ve hızla gelişen teknolojisi ile dünyanın enerji ihtiyacı her geçen gün büyümektedir. Ekonomik düzeyde gelişmenin sağlanması ve sürdürülmesi büyük ölçüde enerjiye bağlı olacağından gelecekte enerjiye daha fazla ihtiyaç duyulacaktır. Sürdürülebilir ekonomik kalkınma için, kesintisiz bir enerji kaynağı gereklidir. Gelişmişlik, ancak sürdürülebilir kalkınmanın gereksinimi olan enerjinin, zamanında, yeterli miktar ve kalitede, güvenilir, ekonomik şartlarda temin edilmesiyle mümkün olmaktadır. Artan talebi karşılamak için ise sınırlı olan enerji kaynakları büyük hızla tüketilirken henüz fosil yakıtların yerini alabilecek alternatif

kaynak öne çıkmamıştır. Teknolojik gelişmelere rağmen küresel boyutta enerji kaynaklarının geleceğine ilişkin olarak yapılan kestirimler, petrol, doğal gaz ve kömürün önemli enerji kaynakları olmayı sürdürecekleri yönündedir. Yaşanan bu gelişmeler sonuç olarak enerji güvenliğinin, dünya gündeminin en üst sıralarına taşınmasına yol açmıştır.

Geo-politik teorinin enerji kaynaklarının dağılımı üzerinden yeniden okunması ile uluslararası ilişkiler alanında yapılan araştırmalar arasında enerji güvenliği ve enerji kaynaklarının dış politikaya etkisine yönelik artan bir ilgi gözlenmektedir. Enerji güvenliği ya da enerji diplomasisine yönelik artan ilgiye rağmen bu alandaki çalışmalarda teorik alt yapı eksikliği hissedilmekte olup enerji güvenliği ya da enerji diplomasisi konulu çalışmalarda analiz derinliği ve geleceğe yönelik kestirimlerde bulunma konusunda eksiklik görülmektedir. Bu alandaki teorik eksiklik ise enerji politikalarının uluslararası ilişkiler bilimi tarafından inceleme konusu olarak kabul edilmesinin oldukça yeni olmasından kaynaklanmaktadır. Uluslararası ilişkiler alanında hakim olan teorilerin büyük çoğunluğu tarafından ulusal ya da uluslararası güç unsurları, özellikle de askeri güvenlik diğer güç unsurlarından öncelikli olarak kabul edilmiştir. Ancak, Soğuk Savaş sonrası dönemde ulusal güvenlik kavramını askeri alanın dışına taşmıştır. Uluslararası sistemde yaşanan bu kırılma ile birlikte enerji güvenliği askeri güvenlikten bağımsız olarak teorik araştırma alanı haline gelmiştir.

Enerji politikası, enerji kaynakları ile uluslararası ilişkiler arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Enerji güvenliği, ulusal ve uluslararası güvenliğin ayrılmaz bir parçası olduğu için enerji politikasını sadece ekonomik analiz düzeyine indirgemek süreci anlamak ve açıklamak açısından yetersiz kalmaktadır.

Uluslararası sistem, temel öğelerinin belirli sınırlarla birbirinden ayrıldığı ve aralarında düzenli ve bağımlı ilişkiler bulunan devletlerin oluşturduğu bir yapı olarak tanımlanmaktadır. Soğuk Savaş sonrası dönemde pek çok alanda olduğu gibi güvenlik algısında da değişim meydana gelmiştir. İki kutuplu dünya düzeninin yerini ABD'nin hegemonyasında çok kutuplu uluslararası sistemin alması ile birlikte daha

karmaşık ve çok boyutlu bir güvenlik algısı söz konusu olmuştur. Soğuk Savaş dönemi boyunca kaynak sahibi ülkeler iki kutuplu dünya düzeninin güç dengesinde hakim güçler tarafından iki kamptan birinde yer almaya zorlanmış ve çoğu zaman hakim güçleri askeri güvenlik şemsiyesinin bir parçası olarak değerlendirmişlerdir. Soğuk Savaş sonrası dönemde enerji kaynaklarının askeri güvenlik açısından taşıdığı önem elbette değişmemiş olmakla birlikte iki kutuplu dünyadan çok kutuplu dünya sistemine geçilmesi ile enerji kaynakları üzerindeki rekabet ve işbirliğinde değişim söz konusu olmuştur.

Soğuk Savaş sonrası dönemde başlayan değişim ve yeniden yapılanma süreci devam etmektedir. Küresel sistemin evrimi çok kutupluluğa doğru devam ederken uluslararası ortam gittikçe daha kaotik bir hal almaktadır. Küreselleşmenin ülkeler ve bölgeler arasında dengesizliği beslemesi sonucunda enerji kaynaklarının kontrolü üzerinde devam eden mücadelenin süper ve büyük güç olmaya yönelik mücadeleyi şekillendirmesi beklenmektedir. Uluslararası Enerji Ajansı, Soğuk Savaş'ın sona ermesinin hemen ardından enerji güvenliği konseptini gözden geçirmiş ve enerji güvenliğini kabaca enerji piyasasında meydana gelebilecek kesintilerden kaçınmanın bir yolu olarak tanımlamıştır. 1973 Petrol Krizi ile arz boyutu öne çıkan enerji güvenliğinde kısa, orta ve uzun dönemde ekonomik ve politik unsurlardan kaynaklanan nedenlerle enerji kaynaklarının bulunamaması sorunsalı öne çıkmaktadır. Dünya enerji talebinin katlanarak artmaya devam etmesinin petrol yataklarının zirve (peak) noktasına yaklaşması ile doğal gaz ve miktar olarak en çok bulunan fosil yakıt olan kömüre olan talebin artmasına yol açması beklenmektedir. Ancak, doğal gaz ve kömür rezervlerinin de artan talebi karşılamaya yetecek düzeyde olmaması önemli bir handikap teşkil etmektedir.

Dünya, 21'inci yüzyıla çok az yeni rezerv keşfine karşılık hızla tüketilmekte olan rezervlerle girmiştir. Mevcut enerji yataklarının zirve noktasına ulaşmasından sonra yaşanacak arz düşüşün yeni keşfedilen enerji rezervleri ile telafi karşılanamaması durumunda artan enerji talebinin kısa ve orta vadede karşılanması konusunda ciddi sorunlar yaşanabilecektir. Bu durum yeni enerji rezervlerinin dev yataklar olmasa bile büyük önem kazanmasını da beraberinde getirmektedir. Dünya

enerji ihtiyacını ciddi oranda karşılamakta olan dev yataklarda beklenen üretim düşüşü ve yeni keşfedilen yatakların beklenilenin altında potansiyele sahip olması 21'inci yüzyılın enerji düzeninde iki temel sorunsal olarak görülmektedir. 1950'li ve 60'lı yıllarda düşük maliyetlerle gerçekleşen ve yüksek kar getiren rezerv geliştirme çalışmalarının yapısı 20'inci yüzyılın sonunda daha yüksek maliyet ve daha az keşif olarak değişmiştir. Enerji talebinin karşılanması için Afrika, Hazar Denizi, Sibiryaya ve Orta Doğu'daki sorunlu bölgelerdeki rezervlerin geliştirilmesi için 1990'lardan sonra bu bölgelere ciddi bir yönelim olmuştur. Kolay (ucuz) petrol döneminin sona ermesi ile yatırımcıların çetin ve tehlikeli koşullarda bulunan zor petrolü çıkarmaya ne kadar gönüllü olacakları da başka bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Enerji alanında yaşanan gelişmeler artan talebin karşılanması için yapılması gereken yeni keşiflerin ekonomik, fiziksel ve politik olarak geliştirilmesi zor olan enerji rezervlerinin olduğu bölgelere kayacağını göstermektedir. Hazar Havzası'nın henüz geliştirilmemiş olan petrol ve doğal gaz rezervleri bu kapsamda dünya enerji güvenliği açısından önem taşımakta, ispat edilmiş rezervlerin yanı sıra tahmini rezervler de bölgenin jeopolitik değerini arttırmaktadır.

Enerji kaynaklarının transferi sadece ekonomik boyutu olan bir konu değildir. *“Hangi enerji kaynağının (kaynak çeşitlendirme), hangi yöntemle (enerji alt yapısını çeşitlendirme), hangi rotayı takip edeceği (transfer rotasını çeşitlendirme)”* kararı verilirken ekonomik unsurların yanı sıra politik unsurların da göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Yeni bir enerji koridoru açılması ya da mevcut enerji koridorunun tercih edilmesi bölgesel ve uluslararası dengeler açısından önemli sonuçlar doğurmaktadır. Bu nedenle günümüzde yenilenemez enerji kaynakları üzerindeki hâkimiyet mücadelesinde boru hatlarını kontrol etmek giderek daha da fazla önem kazanmıştır.

Uluslararası ilişkiler disiplininde coğrafi konumun devletler arasındaki ilişkilere etkisine vurgu yapan bir yaklaşım olan jeo-politik, güç mücadelesinin açıklanmasında önemli bir araçtır. Jeo-politik teori; devletlerin coğrafi özellikleri ve dünya üzerindeki konumlarıyla izledikleri dış politika arasında, doğrudan deterministik (belirleyici) bir ilişki kuran bir teoridir. Jeo-politik teoriye göre diğer

faktörler sabit kalmak üzere, ülke coğrafyası dış politikayı belirlemektedir. Buna göre, ülkenin kara ülkesi ya da okyanuslarla çevrili olması, önemli nehirlerle ve deniz ticaret yollarına sahip olması, o ülkenin dış politikasında belirleyici bir etki yapmaktadır. Dolayısıyla devletler arasındaki rekabette, bu tür coğrafi özellikleri olan bölgelere sahip olmanın sağlayacağı avantaj önemli rol oynamaktadır. Ayrıca, devletlerin dünya üzerindeki konumu, devletin dış politika gündemini ve önceliklerini belirlemektedir. Hazar'ın enerji arz eden devletleri ile bu ülkelere yatırım yapan yabancı şirketler enerjinin transferi için bir ya da birden fazla devlete, ya da diğer etnik unsurlara bağımlı oldukları için mevcut ve planlanan transfer koridorları Hazar jeo-politiğinin temel boyutunu oluşturmaktadır.

Soğuk Savaş sonrası dönemde dünya güç mücadelesinin yeni odağı olarak öne çıkan Hazar'ın sahip olduğu enerji kaynaklarının yanı sıra Doğu ile Batı arasında transfer noktası olma özelliği bölgesel aktörler kadar bölge dışı aktörler arasında da rekabete yol açmıştır. Hazar'da yaşanan mücadelede jeo-politik ve ulusal çıkarların enerji kaynaklarının geliştirilmesinde belirleyici olduğu görülmektedir. Bu mücadelede bölge kaynaklarının geliştirilmesi ve transferinde etkili olmak isteyen küresel ve bölgesel güçler açısından enerji transfer koridorlarını kontrol etmek bölgenin enerji potansiyelini kontrol etmek anlamına geldiği için boru hatları özel bir önem taşımaktadır. Boru hatlarına bağımlılık bölge ülkelerinin enerji politikasında hareket serbestisini azaltmaktadır. Hazar'ın bağımsızlığını yeni kazanan cumhuriyetlerinin sahip oldukları enerji rezervlerini pazara nasıl ulaştıracakları sorunsal bölgesel güç olan Rusya ve İran'ın da enerji fazlası olan ülkeler olması nedeni ile daha da komplike bir hal almaktadır.

Hazar bölgesinin enerji pazarındaki önemini artıran bir diğer unsur bölgenin enerji tüketimi yüksek ve sürekli büyüme eğiliminde olan Avrupa ve Çin arasında yer almasıdır. Hazar'ın enerji üreticisi ülkeleri (Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan), bir yandan da Çin ve Rusya gibi iki küresel güç arasında sıkışıp kalmıştır. Hazar sadece bölge devletlerinin değil ABD'nin de ilgisini çekmektedir. Tüm komşu ülkelerin yanı sıra ABD'nin de Hazar enerji sektöründe önemli yatırımları bulunmaktadır. Bölgenin jeo-politik ve jeo-ekonomik potansiyeli sonuç

olarak hem bölge hem de dünya güçleri arasında kaçınılmaz bir rekabete yol açmıştır. Bu rekabetin en çok hissedildiği alan ise doğal gaz ve petrol boru hatları inşasıdır. Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın denizlere çıkışı olmaması nedeni ile bölge enerji kaynaklarının uluslararası pazara taşınması açısından yeni boru hatlarının inşa edilmesi büyük önem taşımaktadır.

Hazar petrol ve doğal gazının uluslararası piyasaya taşınması için yapılacak boru hatları güzergahları bağlamında verilmekte olan mücadelenin özünde bölgedeki kaynakların geliştirilmesi ve 21'inci yüzyılda Batı'nın körfez petrolüne bağımlılığının azaltılması yatmaktadır. Ayrıca, ikmal güvenliğini sağlamada Avrasya'daki enerji kaynakları üzerinde Rusya'nın tekeli kırılmak da yer almaktadır. Çok farklı rotaların öngörüldüğü stratejiler arasında Batı için esas olan enerji güvenliği, ABD açısından çoklu boru hatları, şirketler için ise güvenli geçiş noktalarının tercih edilmesi iken; Rusya için Sovyetler Birliği dönemi enerji nakil hatlarının revize edilmesiyle tekrar kullanıma sokulması şeklindedir.

Artan enerji ihtiyacı nedeniyle daha önce cazip olmayan alanlardaki petrol rezervlerinin geliştirilmesinin yanı sıra çevre güvenliğine yönelik endişeler nedeni ile doğal gaz talebinde yaşanan artış boru hatlarının kaldıraç etkisini daha da derinleştirmiştir. Öte yandan en yaygın tüketilen fosil yakıtlar olan petrol ve doğal gazın transferi farklı özellikler taşımaktadır. En çok talep edilen ve kullanım alanı en geniş fosil yakıt olan petrol, transfer konusunda da önemli avantajlara sahiptir. Petrol transferinde farklı taşıma modüllerini kullanmak mümkündür. Ham petrol boru hatlarının yanı sıra tanker ve vagonlarla da taşınabilir. Ancak, doğal gazın transferi ve depolanması petrole göre daha sert yapıdadır. Doğal gaz transferi ve depolanmasında petrole olduğu kadar alternatif olmaması nedeni ile taşıma maliyetleri daha yüksektir. 21'inci yüzyılda altın çağını yaşayan doğal gaza olan talep diğer fosil yakıtların hepsinden hızlı artmaya devam etmekte olacak olup Hazar Havzası'nın gelecekteki enerji güvenliğini belirleyecek enerji kaynağı olarak öne çıkması beklenmektedir.

Fosil yakıtların transferi konusunda hangi taşıma modülünün tercih edileceğinin belirlenmesinde alternatif transfer rotalarının önemli etkisi bulunmaktadır. Hatta boru hatları konusunda yaşanan rekabetin en şiddetli hissedildiği alan transfer rotasının belirlenmesi olmaktadır. Boru hatları uzun süreli yatırımlar olup boru hatlarını kontrol etmek enerji arzı üzerinde güç elde etmek anlamına gelmektedir. Enerjinin arz, transfer ve talep boyutlarını birbirine bağlayan boru hatları, hem ekonomik hem de siyasi dengeleri değiştirme gücüne sahiptir. İleri teknoloji ve yüksek maliyetli yatırım gerektiren boru hatlarının rotası belirlenirken enerji akışının kesintisiz gerçekleşmesini güvence altına alınabilmesi için güvenlik (jeo-politik) kaygısı maliyet hesaplarının önüne geçebilmektedir. Ayrıca boru hatları geçtiği güzergah açısından enerji talebinin karşılanması, transit geçiş ücretinin yanı sıra hattın inşası sürecinde ciddi yatırım anlamına gelmektedir.

Fosil yakıtların transferinde boru hatlarını tercih etmek yüksek maliyet ve yüksek riski kabul etmek demektir. Ancak, bazı durumlarda transfer için alternatif taşıma modülünün olmaması ya da fosil yakıtın yapısından kaynaklanan nedenler dolayısı ile boru hatları en makul seçenek olarak öne çıkmaktadır. Boru hattı projelerinin yatırım verimliliği en yüksek miktarda enerji kaynağının en uzak mesafeye taşınmasına bağlıdır. Uzun süreli ve yüksek maliyetli yatırımlar olan boru hatları güvenlik ve politik riskler konusunda da oldukça savunmasızdır. Boru hatları ile ilgili politik risk, boru hattı enerji arz eden ülke sınırlarını aşır -sınır aşan boru hattı- başka ülke ya da ülkelerin topraklarından geçiyorsa yükselmeye başlamaktadır. Boru hattının geçtiği ülke sayısının artması aynı zamanda politik ve ekonomik risklerin de artması anlamına gelmektedir. Boru hattının geçtiği ülkelerden birinde akışın kesintiye uğraması ya da kesilmesi, transfer ülkesinin pazarlık gücünü kullanarak transit geçiş ücreti konusunda yeni taleplerde bulunması gibi riskler boru hattı rotası seçiminde göz önünde bulundurulması gereken olasılıklardan sadece bir kaçıdır. Enerji arz eden ülkenin politik ve ekonomik istikrarının korunmasının yanı sıra transfer ülkelerinde de istikrarın olmasını gerektiren uluslararası boru hatlarının projelendirme, inşa ve operasyon dahil tüm aşamaları oldukça karmaşıktır. Bu da boru hattı projesine dahil olan ülke sayısının artması ile boru hattı yatırımın

istikrarsızlık riski ile karşı karşıya kalma olasılığının yükselmesi anlamına gelmektedir.

Boru hatları politik uzlaşmazlıkların ya da çatışmaların bir parçası haline gelebildiği gibi yabancı yatırımcılar kaynak ülkesi ve transfer ülkesi arasında yaşanan siyasi ve askeri sorunlar nedeni ile iki ülke arasında kalabilmektedir. Boru hattı bir kez inşa edildikten sonra transfer ülkesi ciddi bir pazarlık gücü kazanmaktadır. Transit boru hattı projelerinde üretici ülke açısından transit ülkeye bağlı bazı riskler ortaya çıkmaktadır. Zira transit ülkenin boru hattının inşasına izin vermemesi, yüksek oranda transit ücreti talep etmesi, hattan geçen hidrokarbonu (ham petrol veya doğal gaz) kendi kullanımı için alıkoyması ya da kapasitenin kendi üreticilerinin ihtiyacı doğrultusunda kullanımına zorlaması mümkündür. Devletler arasındaki sorunların yanı sıra boru hatları aynı zamanda terör saldırıları konusunda da oldukça savunmasızdır.

Hazar enerji kaynaklarının dünya piyasasına ulaştırılmasında hayati öneme sahip olan boru hatları, SSCB'nin dağılması sonrasında "*Yeni Büyük Oyun*"un en önemli mücadele konusu olmuştur. Mevcut boru hatlarının SSCB'ni oluşturan cumhuriyetleri birbirine bağlayacak şekilde dizayn edilmiş olmasının yanı sıra bu boru hatlarının bölgenin yeni ekonomik ve politik dinamiklerinin beklentilerini karşılama kapasitesinin yetersiz olması da boru hatları sorununu Soğuk Savaş sonrası dönemde gündemin üst sıralarına taşımıştır. SSCB döneminde inşa edilen petrol ve doğal gaz boru hatları konusunda ilk dikkati çeken sorunlardan biri kapasite olmuştur. Mevcut hatlarının planlanan projelerin sağlayacağı üretim artışını taşımaya yetmeyecek olması kapasite artışını ya da yeni boru hatlarının inşasını gündeme getirmiştir. Üstelik mevcut hatlar Hazar'ın sadece Akdeniz'e açılmasına imkân sağlayacak şekilde dizayn edildiği için enerji talebi sürekli artan Asya pazarına yönelik alternatifin olmaması da diğer bir sorunsal olarak gündeme gelmiştir. Mevcut boru hatları konusundaki bir diğer önemli endişe ise bağımsızlıklarını yeni kazanan Hazar cumhuriyetlerinin Rusya'ya bağımlılığının devam etmesi olmuştur. Bu nedenle özellikle Amerika, NATO üyesi Avrupa ülkelerinin kaynak çeşitlendirmesi açısından büyük önem verdiği Hazar enerji kaynaklarının taşınmasında farklı

rotaların oluşturulmasını desteklemiştir. Farklı boru hattı projelerinin gündeme gelmesi ve uygulamaya geçmesinin yaratacağı rekabetin fiyatları düşürerek enerji maliyetlerinin azalması üzerinde olumlu etki yaratacak olmasına rağmen boru hattı yatırım kararı alınırken politik unsurların yanı sıra projelerin yatırım maliyetleri de önem taşımaktadır. Hazar'ın bağımsızlığını yeni kazanan cumhuriyetlerinin en önemli sorunsalı olan açık denizlere doğrudan çıkışları olmamasının aşılabilmesi, hem politik olarak hem de ekonomik olarak tarafların çıkarlarını koruyacak rotaların bulunmasına bağlı olmuştur. Bu nedenle ilk dönemlerde yeni transfer rotalarının belirlenmesi konusunda kar maksimizasyonunu hedefleyen dev enerji firmaları ile politik hedeflerine ulaşmak için enerji kaynaklarını ve boru hatlarını bir araç olarak kullanmak isteyen Hazar enerji diplomasisi aktörleri arasında yıllarca süren görüşmeler yapılmıştır.

Hazar enerji oyunun karmaşık ve çok boyutlu yapısından yola çıkılarak bu çalışmanın ana sorunsalı neden bazı durumlarda enerji işbirliği gerçekleşirken bazı durumlarda işbirliği yapılamamaktadır sorunsalına cevap aramaktır. Bu kapsamda vaka analizi için Azerbaycan seçilmiş olup Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrası dönemde enerji işbirliği alanında ABD ve Rusya ile olan ilişkileri süreç analizi yöntemi ile incelenmiştir. Çalışmada, enerji işbirliğini yönlendiren etkenlerden jeo-politik ve ekonomik unsurun işleyiş mekanizması ortaya konulacak ve hangi koşullar altında belirleyici oldukları sorusuna cevap aranacaktır. Çalışmanın amacı, enerji alanında sadece rekabet, ya da sadece işbirliği öngören teorik yaklaşımların ötesinde soruna daha bütüncül bir bakışla yaklaşmaktır. Enerji güvenliğine bütüncül bir analiz düzeyinden yaklaşılacak çalışma, enerji diplomasisi alanının yeterince çalışılmamış olmasından kaynaklanan boşluğu doldurmayı da hedeflemektedir. Çalışmanın ana sorunsalı açısından jeo-politik konumu ve coğrafi özellikleri nedeni ile sahip oldukları enerji kaynaklarının dünya piyasasına ulaştırılmasında güvenilir transfer koridoruna ihtiyaç duyan Hazar seçilmiş olup bölge özelinde ise Azerbaycan örneği süreç analizi yöntemi ile ele alınmıştır. Çalışma dört ana bölümden oluşmakta olup birinci bölümde kuramsal çerçeveye yer verilmiştir. İkinci bölümde Hazar Havzası enerji görünümü ve bölge özelinde yaşanan jeo-politik rekabet ortaya konmuş olup çalışmanın üç ve dördüncü bölümleri vaka analizi için ayrılmıştır. Üçüncü bölümde

Azerbaycan-ABD enerji ilişkileri, dördüncü bölümde ise Azerbaycan-Rusya enerji ilişkileri ele alınmış olup sonuç bölümünde vaka analizinden elde edilen bulgu ve geleceğe yönelik kestirimlere yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

METODOLOJİK, KURAMSAL ve KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.METODOLOJİK ÇERÇEVE

Dünyanın artan enerji talebinin karşılanmasında, istikrarsız Orta Doğu kaynaklarına alternatif olarak, Soğuk Savaş sonrası dönemde dünya sisteminde jeo-politik ve jeo-ekonomik değeri yükselen Hazar Havzası enerji diplomasisinin analiz edileceği bu çalışmada, araştırmanın hipotezi vaka analizi yöntemi ile sınanacaktır. Çalışmada bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasındaki ilişki araştırmanın sınırlılıkları göz önünde bulundurularak süreç analizi yöntemi ile ortaya konacaktır.

1.1. Araştırmanın Problemi

Günümüz dünya sisteminde enerji güvenliği uluslararası ilişkilerin belirleyici faktörlerden birisi haline gelmiştir. Enerji güvenliğinin sağlanması ve korunması sorunsalı doğası gereği ülkeler arasında mücadeleye yol açmaktadır. Sınırlı miktardaki enerji kaynağının, sınırlı sayıdaki alıcı ülkeler arasında güvenli rotalar aracılığıyla paylaşılması temel mantığına dayanan enerji oyunu giderek daha karmaşık bir hal almaktadır. Kaynak çeşitlendirme günümüz koşullarında sadece enerji açığı olan ülkeler açısından hayati öneme sahip değildir. Kaynak sahibi ülke ve elbette transfer ülkeleri açısından da önem taşımaktadır. Arz, talep ve transfer ülkeleri arasında kaynak çeşitlendirme esasına dayalı enerji oyununda kimi zaman rekabet, kimi zaman da işbirliği öne çıkmaktadır. Enerji kaynaklarına hakim olma mücadelesinde kimi zaman politik ve jeopolitik öncelikler belirleyici olurken kimi zaman ise ekonomik unsur taraflar arasındaki ilişkiyi şekillendirmektedir.

Enerji politikası çalışmaları özellikle uluslararası ilişkileri ciddi derecede etkileyen petrol ve doğal gazın üretimi, taşınması ve arzı konularına yoğunlaşmaktadır. Enerji politikası çalışmalarında yoğun olarak ele alınan başlıklar bizi enerji güvenliği kavramına götürmektedir. Enerji kaynaklarının yoğun bulunduğu bölgeler ile enerjinin yoğun olarak tüketildiği bölgelerin konumlarının

birbirinden uzak olması ve hızlı ekonomik büyüme dünya enerji güvenliğinin güçlendirilmesinde enerji transferinin önemini daha da kritik bir hale getirmektedir. Araştırmanın inceleme konusu olan Hazar Havzası'nda yaşanan enerji ve transfer rotası hakimiyet mücadelesine bu nedenle bu açıdan yaklaşılabacaktır.

Çalışmada, enerji politikasının en temel amacı olan enerji güvenliğinin sağlanmasında diplomasinin etkisi irdelenecektir. Enerji güvenliği adeta yayılma etkisi (spill over effect) göstererek uluslararası gündeminin temel sorunlarını ya doğrudan, ya da dolaylı olarak etkilemektedir. Enerji, sistemin ve bu sistemin halen temel aktörü konumunda olan devletlerin tüm dinamikleri üzerinde belirli oranlarda etki sahibi olmakla birlikte bu çalışmada soruna enerji güvenliğinin sağlanmasında rekabet ve işbirliği unsuru açısından yaklaşılabacaktır.

Enerji işbirliği analizinde üç farklı düzey göz önünde bulundurulacaktır. Küresel ve bölgesel bir görünüm sergileyen enerji piyasasının dinamikleri sistem düzeyinden, enerji kaynaklarının sahibi ve enerji politikasının en temel belirleyicisi olarak devlet düzeyinden ve son olarak enerji ticareti ve yatırımlarında işbirliğine giden süreci incelemek için proje düzeyinden konuya yaklaşılabacaktır. Araştırmanın amacı çok boyutlu enerji güvenliği sorunsalını işbirliği açısından bütüncül bir yaklaşımla incelemek olup enerji güvenliği sadece bu kapsamda değerlendirilecektir.

Enerji güvenliğinin sağlanmasında rekabet ve işbirliği mekanizmalarının nasıl işlediğini açıklamak amacı ile çalışmada Soğuk Savaş sonrası dönemde Hazar Havzası enerji diplomasisinde büyük güçlerin rolü ele alınacaktır. Hazar jeo-politiği, geniş kapsamlı, çok aktörlü ve kompleks sorunlardan oluşmaktadır. Ancak, bu çalışmada Hazar jeo-politiğine enerji güvenliğinin rekabet ve işbirliği boyutuna etkileri açısından yaklaşılabacaktır. Bu amaçla dünyanın temel üretici ve tüketici ülkeleri olan ABD ve Rusya'nın, Hazar'ın Batı yakasındaki tek üretici ülke olan Azerbaycan ile enerji diplomasisi ele alınacaktır. Çalışmada Azerbaycan'ın, ABD ve Rusya ile ilişkilerinde enerji işbirliği dinamiklerinin neden farklı işlediği analiz edilerek enerji diplomasisinde ekonomik ve jeopolitik unsurun hangi durumlarda ve nasıl baskın olduğu sorusuna cevap aranacaktır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Enerji güvenliğinin işbirliği boyutunun inceleneceği araştırmada enerji işbirliği taraflar arasındaki enerji ticareti ve yatırım anlaşmaları açısından ele alınacaktır. Enerjinin taraflar arasında yarattığı karşılıklı bağımlılık kendini en çok enerji ticaretinin ve enerji kaynaklarının geliştirilmesi için gereken ileri teknoloji ve yüksek maliyet gerektiren yatırımlarda hissettirmektedir. Bağımlı değişken olarak enerji işbirliğini etkileyen bağımsız değişkenlerin inceleneceği bu çalışmanın amacı; *“ekonomik fizibilite açısından en uygun proje olmamasına rağmen neden bazı enerji projeleri hayata geçirilirken ekonomik fizibilitesi yüksek olan bazı projeler kağıt üstünde kalmaktadır?”* sorusuna uluslararası ilişkilerin temel teorileri olan realist ve liberalist perspektiflerin yanı sıra, Soğuk Savaş sonrası dönemde değişen güvenlik anlayışı ve bölgeselleşme eğilimini açıklayan Kopenhag Ekolü'nün varsayımları bir araya getirilerek bütüncül bir yaklaşımla cevap aramaktır.

Devleti temel aktör olarak kabul eden (statist) realist teoriye göre devletler sahip oldukları stratejik kaynakları devletin bekasının korunmasında önemli bir güç unsuru olarak kabul ettikleri için bu kaynakların ticaretini oldukça sıkı bir şekilde kontrol etmektedir (Arı, 2010-a: s. 128-132). Realist teori, bu nedenle, devletler arasında işbirliğini reddetmemekle birlikte işbirliği konusunda karamsar ve kuşkuca bir tavır takınırken liberalizm işbirliğinin neden gerçekleşmeyeceğini değil işbirliği yapmanın sağlayacağı faydalara (ekonomik) vurgu yapmaktadır. İşbirliği konusunda iyimser bir tutum takınan liberalizm ekonomik işbirliğinin taraflar arasında çatışmaların çözülmesini sağlayacağını da ileri sürmektedir (Arı, 2010-a: 183-185). Kopenhag Ekolü'nün güvenlikleştirme yaklaşımı ve Buzan'ın *“Bölgesel Güvenlik Kompleksleri”* yaklaşımı ise Soğuk Savaş sonrasında askeri güvenlik algısının değişimi ve bölgesel güvenlik ve güç mücadelelerin yükselmesi konusunda taraflar arasındaki ortak çıkara vurgu yapmaktadır. Buzan (2003), işbirliği için coğrafi yakınlığın değil, çıkar yakınlığının önemine dikkat çekmektedir. Çalışmanın vaka analizi olarak seçilen ABD-Azerbaycan enerji ilişkilerinde coğrafi uzaklığa rağmen işbirliği sağlanırken, Rusya-Azerbaycan örneğinde coğrafi yakınlık ve ortak geçmiş deneyimine rağmen çıkar çatışması nedeni ile işbirliği sağlanamaması, tarihi ve

coğrafi uzaklığa rağmen Çin ve Türkmenistan arasında işbirliği sağlanması bu açıdan dikkate değerdir.

1.3. Araştırmanın Varsayımları

Soğuk Savaş sonrası dönemde güvenlik algısının değişmesi ile ideolojik ve askeri unsurların yerini ekonomik olgular almaya başlamıştır. Bu yeni dönemde dış politika artık sadece barış ve güvenliğin korunmasıyla değil, refahın sağlanmasıyla da ilgilenmeye başlamıştır. Realistler tarafından “*alçak politika*”¹ konusu olarak kabul edilen ekonomik konuların “*yüksek politika*” konularının önüne geçmesi ile dünya çapında doğal kaynakların kullanılması, çevrenin korunması gibi alanlarda devletler arasında işbirliği olanakları giderek artmaktadır. Devletler arasında işbirliğinin artması karşılıklı bağımlılık olgusunu yaratmış olmakla birlikte dünya sisteminin anarşi özelliği taşıması nedeni ile ulusal çıkar (beka) kavramı hala önemini korumaktadır.

Uluslararası ilişkilerde politika (güç) kadar ekonominin (kar) de önemli hale gelmesi sonucunda, dış politikada aktör çeşitliliği de artmıştır. Enerji diplomasisini göz önünde bulundurduğumuzda devletlerin yanı sıra üyeleri devletler olmakla birlikte üyelerinin karar verme süreçleri üzerinde ciddi etkileri olan küresel ve bölgesel enerji işbirliği örgütleri ile çok uluslu enerji şirketleri de aktör olarak kabul edilmektedir. Enerji yatırımlarının ileri teknoloji ve yüksek yatırım maliyeti gerektirmesi nedeniyle, çok uluslu şirketler sahip oldukları politik ve ekonomik güç aracılığıyla enerji kaynaklarına sahip olan devletler üstünde sadece ticari anlamda değil; siyasi konularda rol oynayabilmektedirler. Ancak, enerji sektöründe güçlü bir

---

¹ Devleti tek aktör olarak kabul eden klasik realist teoriye göre, uluslararası ilişkilerin gündemini oluşturan konular arasında hiyerarşi bulunmaktadır. Bu varsayım doğrultusunda, devletler açısından güvenlik en önemli konudur. Bu nedenle, ulusal güvenlikle ilgili unsurlar yüksek politika konusu kabul edilmektedir. Devletin bekasının korunmasını yüksek politika konusu olarak kabul eden klasik realist teorinin bu varsayımına göre, ekonomi başta olmak üzere uluslararası ilişkilerin gündemini oluşturan diğer konular alçak politika konusu olarak kabul edilmektedir (Tayyar, 2010-a: s. 142-143).

kaynak millileştirme eğilimi olması nedeni ile çok uluslu şirketler ile kaynak sahibi ülkeler arasındaki ilişkinin doğası zamanla tersine dönmektedir. Kaynaklarının geliştirilmesi için enerji şirketlerine muhtaç olan az gelişmiş ülkeler bir süre sonra enerji kaynaklarından elde ettikleri gelir ile kaynak millileştirme politikasına yönelerek enerji şirketlerinin etkisini azaltmaktadır.

Enerji güvenliği bu çalışmada; sistem (küresel ve bölgesel enerji örgütleri, çok uluslu şirketler, enerji piyasaları), devlet ve birey (proje) düzeylerinde analiz edilecektir. Çalışmamızın vaka analizi olan Hazar Bölgesi ülkelerinde enerji kaynaklarının tek sahibi devlet olup bu konuda son karar verici olarak gücünü olabildiğince merkezileştirmiş durumdadır. Bu nedenle çalışmada ana aktör olarak devlet kabul edilmiş olup çok uluslu şirketlerin enerji diplomasisindeki etkisine ise sistem ve proje düzeyinde yer verilecektir.

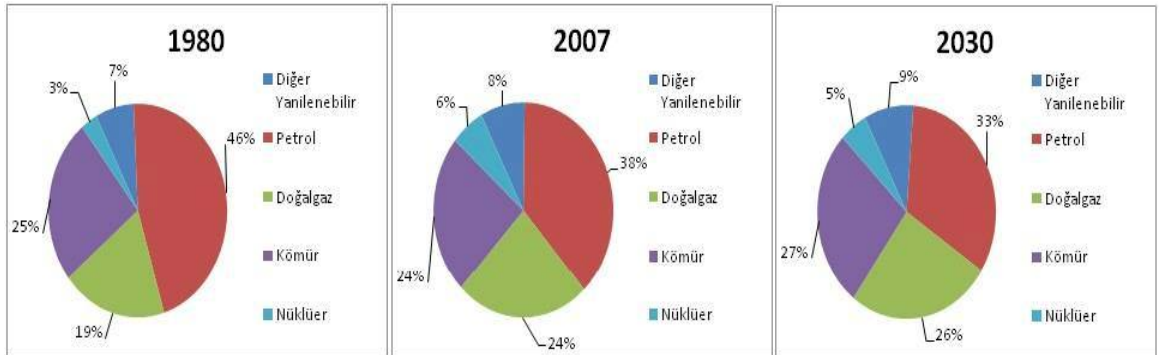
Enerji, devletlerarasındaki ilişkilerde en önemli belirleyicilerden biri olmuştur. Üretici ve tüketici devletler, farklı amaçlarla da olsa, enerji politikasına öncelik vermektedirler. Üretici devletler, kendi kaynakları üzerinde karar haklarının olmasını ve farklı tüketicilere petrol veya doğal gaz satarak, ihracat gelirlerini belli bir seviyede tutmayı hedefindedirler. Tüketici devletler ise, kaynağın devamlılığının, ulaşımının güvenliğinin ve fiyatların istikrarının sağlanması için politikalar üretmektedirler. Bu süreçte transfer ülkeleri de enerji koridoru bir kez oluştuktan sonra önemli bir pazarlık gücüne kavuşmaktadır.

Bu politikalar aslında bir kısır döngüye sebep olmaktadır: Enerji kaynakları açısından zengin olan bölgelere nüfuz etmek isteyen devletlerin rekabetleri, enerji kaynağı sahibi ülkelerde istikrarsızlıklara sebep olmaktadır. İstikrarsızlıklar ve bahsi geçen nüfuz mücadeleleri yüzünden, devletler silahlanma yarışına girmektedirler. Bu yarış hem devletlerarasında güvensizliği doğurmakta hem de hâkimiyet peşindeki devletlerin güvenlik sağlama maksadıyla, enerji bölgelerine müdahale etmelerine sebep olmaktadır. Bu durumda, küresel güçlerle rekabeti devam ettiremeyecek durumdaki enerji zengini ülkeler, ikili veya çok taraflı ilişkiler geliştirerek, siyasal ve ekonomik açıdan kalkınmalarını sağlamaya çabalamaktadırlar.

Enerji ilişkileri genel olarak tek taraflı bir görünüm sergilemekle birlikte petrol piyasasında OPEC'in varlığı nedeni ile çok taraflı boyuttan da söz etmek mümkündür. Ancak, Hazar ülkelerinin OPEC üyesi olmamaları, bölgenin doğal gazda diğer üreticilere alternatif olma potansiyelinin petrole göre daha güçlü olması nedeni ile Hazar'daki enerji ilişkilerinin çoğunlukla tek taraflı görünüm sergilediği varsayımından yola çıkılarak vaka analizleri tek taraflı boyuttan ele alınmıştır.

Dünyanın artan enerji talebinin karşılanmasında kısa ve orta vadede fosil yakıtların alternatifinin bulunması beklenmemektedir. Fosil yakıtların tüketiminde gerek taşınma ve gerekse de kullanım konusunda ciddi anlamda çeşitliliğe sahip olan petrol ilk sırada yer alırken enerji güvenliğinde çevresel kaygıların giderek daha yoğun hissedilmesinin sonucu olarak doğal gaz ikinci, kömür ise üçüncü sırada yer almaktadır. 21'inci yüzyılın doğal gaz çağı olacağı ve gazın tüketim dağılımında birinci sıraya yükseleceğine yönelik ortak bir kanı olmakla birlikte doğal gaz kullanımının petrol kadar yaygın olabilmesinin önünde teknik ve coğrafi engeller bulunmaktadır. Kullanım alanı petrol kadar geniş olmayan, en önemlisi yaygın olarak henüz ulaşımda kullanılmayan, doğal gazın transferi de petrole göre daha zor ve daha maliyetlidir. Doğal gaz piyasasının petrol piyasasından daha sert bir yapıda olması nedeni ile bu çalışmada doğal gazın petrolden daha politik bir enerji kaynağı olduğu varsayımı üzerinden doğal gaz (bölgesel) ve petrol (küresel) ticareti ve yatırımları incelenecektir.

Şekil 1: Küresel Enerji Tüketiminde Fosil Yakıtların Dağılımı

Kaynak: Economides ve Wood, Temmuz 2009: s. 2.

Enerji kaynaklarına sahip olmak için yüzyıllardır devam etmekte olan çatışmalar ve istikrarsızlıklar, enerji kaynaklarının güvenliğini sağlamanın önemini açığa çıkarmaktadır. Egemenlik mücadelesindeki devletlerarasında ihtilaflar ve kısa süren çatışmalar yaşansa da, gerek enerji ithalatçıları, gerekse ihracatçıları, gerekse de transfer ülkeleri kaynakların güvenliğine ve arzına zarar verecek kesintilerin yaşanmasını istememektedirler. Ancak, enerji güvenliğinin tehdede açık yapısı nedeni ile kasti bir kesinti söz konusu olmasa bile teknik aksaklıklar, kaza, afet, iklimsel sorunlar, savaş, etnik çatışmalar, terör saldırıları, ayaklanmalar, darbe gibi pek çok iç ve dış etken enerji güvenliğini etkileyebilme gücüne sahiptir. Bu nedenle de; *“enerji güvenliğinin merkezinde hala tüm taraflar için kaynak çeşitlendirmenin bulunduğu”* araştırmacı tarafından ana varsayım olarak kabul edilmiştir.

1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları ve Yöntem

Hazar Bölgesi, gerek jeo-politik konumu, gerekse barındırdığı hidrokarbon rezervleri bakımından sadece bölge ülkeleri açısından değil, bölgesel ve bölge dışı diğer güçler açısından da çok büyük bir önem arz etmektedir. Bu kapsamda araştırmada, bağımsızlığına Soğuk Savaş sonrası dönemde kavuşan Azerbaycan'ın küresel ve bölgesel aktörlerle ilişkileri enerji perspektifinden ele alınacaktır. Çalışmada Soğuk Savaş sonrası dönemde yaşanan dönüşümün Hazar enerji diplomasisine etkisi ele alınacak olup enerji kaynaklarından da taşıdıkları birincil önem nedeni ile petrol ve doğal gaz incelenecektir.

Verilerin toplanması sürecinde nitel araştırma yöntemlerinden belgesel tarama yöntemi kullanılacaktır. Belgesel tarama *“mevcut kayıt ya da belgelerin, veri kaynağı olarak sistimli bir şekilde incelenmesi”* olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda öncelikle konu ile ilgili, kütüphane katalog taraması yapılarak ilgili kitap ve makalelere ulaşılabilecektir. Bilimsel ve akademik veri tabanlarında makale taraması yapılarak, ilgili kurum ve organizasyonların resmi internet siteleri incelenecektir.

Doğal gaz ve petrol rezervleri konusunda verilerin değişken olmasından kaynaklanan sorunun aşılabilmesi için uluslararası ortamda saygınlığı ve

Vaka analizi olarak post-Sovyet bölgede ülkelerinden Azerbaycan'ın, küresel ve bölgesel aktörlerle ilişkileri seçilmiştir. Hazar'ın Kafkasya cephesinde bulunan Azerbaycan, SSCB'nin dağılması sonrasında ortak geçmiş ve kültürel yapıya sahip olmalarına rağmen, Kazakistan ve Türkmenistan'dan tamamen farklı olarak hareket etmiştir. Azerbaycan, Batı ile ilişkilerini geliştirirken, Türkmenistan ve Kazakistan, Rusya ve daha sonrasında Çin ile yakınlaşmıştır.

ABD-Azerbaycan ve Rusya-Azerbaycan arasındaki karşılıklı enerji ilişkileri, çalışmanın hipotezinin sorgulanması açısından uygun bir çerçeve sağlamaktadır. Seçilen vaka analizlerinde enerji ilişkileri, arz eden ve talep eden ülke boyutlarından ele alınacaktır. Enerji ilişkileri çok boyutlu bir yapı arz etmekle birlikte pek çok enerji anlaşması, özellikle de petrol ve doğal gaz konusunda görüşmeler ve anlaşmalar, devletler arasında meydana gelmektedir. Vaka analizi olarak iki ülke arasındaki karşılıklı ilişkilerin seçilmesinin nedeni devletler arası ilişkilerin karşılıklı olarak enerji politikasını etkilemesidir. Öte yandan her bir vaka analizi enerji projelerinin karmaşık yapısını ve bu yapıya etki eden uluslararası ve çok taraflı faktörleri de kapsamaktadır. Seçilen vaka analizleri karar vericilerin ekonomik ve politik konuları nasıl değerlendirdiklerinin açıklanması açısından teorik çerçevenin somutlaşmasına hizmet etmektedir. Seçilen vaka analizleri aşağıdaki tabloda kategorize edilmiştir.

Tablo 1: Vaka Analizi Tasnifi

Vaka	Ekonomik potansiyel	Jeopolitik rekabet
Azerbaycan-ABD	Düşük	Düşük
Azerbaycan-Rusya	Düşük	Yüksek

Vaka analizlerinde ilk olarak, *“ABD'nin kendisine çok uzak olan ve kapalı konumda olan Azerbaycan ile neden enerji işbirliği (bağımlı değişken) yaptığı?”* sorusuna ekonomik ve jeo-politik (bağımsız değişkenler) unsurlar kullanılarak cevap aranacaktır.

İkinci vaka analizinde ise, iki post-Sovyet ülke olan Rusya ve Azerbaycan arasında Hazar Havzası'nın diğer ülkelerinden farklı olarak neden enerji işbirliği sağlanamadığı sorusuna cevap aranacaktır.

Bu çalışmada, enerji ilişkilerinin sonuçları üzerinden sürece etki eden unsurlar incelenecektir. Vaka analizi olarak seçilen ülkelerin enerji güvenliğinde önceliklerinin karar alma süreçleri ve sonuçları üzerindeki etkisi analiz edilecektir.

1.5. Araştırmanın Hipotezi

Enerji güvenliğinin çok boyutlu yapısı göz önünde bulundurularak bu çalışmada seçilen vaka analizleri ile konuya detaylı ve bütünlüklü bir açıklama getirmek hedeflenmektedir. Çalışmada, vaka analizi olarak seçilen ülkelerin enerji ilişkileri farklı teorik perspektiflerin yanı sıra Hazar enerji diplomasisinin diğer etkin aktörlerine olan etkileri açısından da ele alınacaktır. Çalışmada bağımlı değişken olarak kabul edilen enerji işbirliğine etki eden bağımsız değişkenlerden ekonomik potansiyel ve jeo-politik rekabet arasındaki ilişki incelenecektir.

Bağımlı değişken: Enerji işbirliği (Ticaret ve yatırım).

Bağımsız değişken 1: Ekonomik potansiyel (yatırım imkanları ve enerji kaynaklarının ulaşılabilirliği).

Bağımsız değişken 2: Jeo-politik rekabet.

İki taraflı enerji ilişkilerinin vaka analizleri ile inceleneceği çalışmanın hipotezleri iki farklı bağımsız değişken göz önünde bulundurularak belirlenmiştir.

Hipotez 1: Enerji işbirliği yapmanın taraflara ekonomik anlamda yüksek fayda (kar) sağlama potansiyeli varsa işbirliğinin gerçekleşme olasılığı yüksektir.

Bu temel hipotez, ekonomik etkinliğin pek çok proje ve işbirliği açısından temel kriter olduğu ve devletlerin de bu süreçte ekonomik çıkarlarını maksimize etmeyi hedefledikleri varsayımına dayanmaktadır. Enerji alanında yatırım kararı verilirken öncelikli olarak siyasi istikrar, vergilendirme rejimi ve özel mülkiyet hakkı başta olmak üzere enerji kaynağına sahip ülkenin yatırım iklimi de göz önünde bulundurulmaktadır (Marshall, 2003: s. 11). Bu kriterlerin cazibesi ülkenin yatırımları çekme potansiyelini belirlemektedir. Bu hipotez çok açık olmakla birlikte her zaman ekonomik olarak en karlı projenin tercih edilmemesi nedeni ile vaka analizi ile sınırlanacaktır.

Hipotez 2: Enerji işbirliğinin sağlayacağı ekonomik fayda çok yüksek ise jeo-politik rekabet ve siyasi ayrılıklara rağmen işbirliği sağlanabilmektedir.

Birinci hipotezin bir devamı olan bu varsayımı açıklayan en uygun örnekler ABD-Venezüella ve ABD-Suudi Arabistan arasındaki işbirliği merkezli enerji ilişkileridir. Venezüella ve ABD arasında uzun yıllardır devam eden düşmanlık ve politik sistemlerinin farklı olmasına rağmen iki ülkenin petrol konusunda işbirliği hiçbir kesintiye uğramadan devam etmektedir. İki ülke arasındaki coğrafi yakınlığın yanı sıra deniz taşımacılığı için uygun bir durumun söz konusu olması nedeni ile Venezüella petrolü düşük taşıma ücretlerinin sağladığı avantaj sayesinde ABD tarafından tercih edilmektedir (Shaffer, 2006: s. 4). Bir diğer örnek de ABD-Suudi Arabistan enerji işbirliğidir. Suudi Arabistan'ın sahip olduğu zengin petrol ve gaz rezervleri ABD açısından hayati öneme sahip olduğu için iki ülke arasındaki rejim farklılıkları ve insan hakları ihlalleri gibi konular enerji işbirliği yapılmasının önünde engel teşkil etmemektedir (Vitalis, 2009: s. 5).

Ham petrolün ticari değeri, petrol piyasasının küresel hale gelmesinden sonra üretim ve taşıma maliyetlerine endekslenmiştir. Taşıma ücretleri konusunda kıtalar arasında ciddi farklılık bulunmazken; farkı ham petrolün çıkarıldığı noktadan ihraç edileceği limana kadar taşınması belirlemektedir. Petrol yatakları ve ihraç limanı arasındaki mesafe uzadıkça taşıma maliyetleri yükselmektedir. Petrol yataklarının ihraç limanına olan mesafesine göre boru hattı ya da trenlerle limana kadar

ulaştırılması gündeme gelmektedir. Bu durum da yatırım karlılığını etkilediği için petrol yataklarının geliştirilmesi ulaşım imkânları ile beraber değerlendirilmektedir.

Petrolden farklı olarak küresel bir piyasası bulunmayan doğal gazın ticari değeri transfer rotası ve yöntemine endekslenmiştir. Yapısı gereği taşınması ve depolanması petrole göre daha maliyetli olan doğal gazın üretilmesi için önce potansiyel pazarın bulunması gerekmektedir. Doğal gaz boru hatlarının geçeceği güzergah ya da sıvılaştırılmış doğal gaz yöntemi (LNG) ile taşıma, projenin ekonomik cazibesine etki yapmaktadır. Doğal gaz fiyatının uzun dönemli sözleşmeler aracılığıyla belirlenmesi ve bölgelere göre fiyatın da değişmesi nedeni ile doğal gaz yatırım kararlarının alınması petrole göre daha karmaşık bir süreci gerektirmektedir.

Hipotez 3: İki ülke arasında enerji işbirliği olasılığı ile iki ülke arasındaki jeo-politik rekabet arasında ters orantılı bir ilişki bulunmaktadır.

Bu hipotez ülkeler arasındaki jeo-politik rekabetin işbirliğini engellediği varsayımına dayanmaktadır. Bu varsayımına göre enerji işbirliğinde ekonomik karlılık öncelik değildir. Ülkeler arasında jeo-politik rekabet söz konusu ise bölgesel hakimiyet, toprak bütünlüğü, stratejik kaynaklara erişim ile siyasi ve ekonomik bağımsızlık gibi politik unsurlar enerji işbirliğinde ekonomik unsurların önüne geçmektedir. Jeo-politik rekabetin yoğun olduğu durumlarda enerji projeleri arasında seçim yapılırken en düşük maliyetli proje yerine jeo-politik mücadele konusu olan bölgeleri by-pass etmek için maliyeti en yüksek olan proje de tercih edilebilmektedir.

Hipotez 4: Bir devletin enerji politikasında jeo-politik önceliklerin etkisi enerji sektörünün millileştirilme oranına bağlıdır. Enerji sektöründe kaynak millileştirme oranı yükseldikçe karar alma süreçlerinde jeo-politik unsur daha etkili hale gelmektedir.

Enerji sektöründe kaynak millileştirme 1970'li yıllarda tırmanmaya başlamıştır. Enerji kaynaklarına sahip olan ülkelerin enerji kaynaklarının tamamı ya

da çoğunluk hissesini, devlete ait olan şirketler aracılığı ile kontrol etmeye başlaması ile enerji kaynakları dış politik amaçlara ulaşmakta kullanılan bir silah haline gelmiştir. 1973 Petrol Krizi ile başlayan enerjinin silah olarak kullanımı, Putin yönetimindeki Rusya'nın dış politikasında oldukça yoğun olarak hissedilmektedir. Enerji arz eden ülkelerin enerji kaynaklarını bir silah olarak kullanması, talep ülkeleri ile aralarındaki karşılıklı bağımlılık oranına ya da kaynak çeşitlendirme imkanına bağlı olduğu için bağımlılık oranının artması enerji silahının etkisinin de artması anlamına gelmektedir.

Tablo 2: Hipotez Listesi

No	Hipotez
Hipotez 1	Enerji işbirliği yapmanın taraflara ekonomik anlamda yüksek fayda (kar) sağlama potansiyeli varsa işbirliğinin gerçekleşme olasılığı yüksektir.
Hipotez 2	Enerji işbirliğinin sağlayacağı ekonomik fayda çok yüksek ise jeopolitik rekabet ve siyasi ayrılıklara rağmen işbirliği sağlanabilmektedir.
Hipotez 3	İki ülke arasında enerji işbirliği olasılığı ile iki ülke arasındaki jeopolitik rekabet arasında ters orantılı bir ilişki bulunmaktadır.
Hipotez 4	Bir devletin enerji politikasında jeopolitik önceliklerin etkisi enerji sektörünün millileştirilme oranına bağlıdır. Enerji sektöründe kaynak millileştirme oranı yükseldikçe karar alma süreçlerinde jeopolitik unsur daha etkili hale gelmektedir.

1.6. Araştırma Soruları

Araştırmanın amacı enerji diplomasisinde taraflar arasındaki ilişkinin (işbirliği) yapısını belirleyen değişkenleri ve bunların etkilerini incelemek olup araştırmanın sınırlılıkları kapsamında analiz esnasında aşağıda yer alan sorulara da cevap aranacaktır:

1: Enerji kaynakları dış politikayı nasıl etkilemektedir? Enerjinin ulusal güç unsurları içindeki konumu nedir?

2: Enerji kaynaklarının transfer koridorunun seçiminde politik unsurlar mı, yoksa ekonomik unsurlar mı belirleyicidir?

3: Enerji kaynakları üzerindeki rekabet ve işbirliğinde etkili olan unsurlar nelerdir?

4: Doğal gaz ticaretinde politik unsur petrol piyasasına göre daha mı etkilidir?

5: Enerji politikası, enerji güvenliği ve enerji diplomasisinin ortak ve farklı yönleri nelerdir?

6: Hazar Havzası'nın dünya enerji pazarındaki konumu nedir? Azerbaycan'ın sahip olduğu enerji kaynaklarının enerji piyasasındaki önemi nedir?

7: Boru hatları diplomasisi dış politikayı nasıl etkilemektedir? Boru hatları bir dış müdahale aracı mıdır? Boru hatları uluslararası sorunların üzümünde etkili midir? Boru hatlarının çatışma ve işbirliği üzerindeki etkisi nedir?

8: Enerji diplomasisinde kaynak transferinin önemi nedir? Petrol ve doğal gaz transferinin özellikleri nedir?

9: Boru hatları rekabete mi, yoksa işbirliğine mi yol açar?

10: Enerji işbirliğinde jeo-politik, jeo-ekonomik ve jeo-kültürel dinamiklerin etkileri nelerdir?

11: Tarihsel ve kültürel olarak ortak değerlere sahip Hazar devletleri arasında bölgesel işbirliği neden sağlanamamaktadır?

12: Hazar'ın enerji arz eden ülkeleri enerji diplomasisinde politika yapıcı mı, yoksa politika alıcısı mıdır?

13: Azerbaycan enerji diplomasisi diğer Hazar ülkelerinden farklı mıdır? Farklı ise, bu nasıl açıklanabilir?

14: Hazar'ın statüsü sorunu enerji alanında bölgesel işbirliği yapılmasını nasıl etkilemektedir?

15: Enerji tüketen, enerji üreten ve transfer eden ülkelerde enerji güvenliği, dış politikada hangi şartlar altında amaç ve/veya araç olmaktadır?

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

20'inci yüzyılın ilk yarısının iki dünya savaşına sahne olması devletler arasındaki ilişkilerin doğasının açıklanmasına yönelik çalışmaların sayısında patlamaya neden olmuştur. Uluslararası ilişkiler disiplininin teorik gelişimi, II. Dünya Savaşı sonrasında hızlanmış, iki kutuplu güç dengesine dayanan Soğuk Savaş dönemi boyunca ulusal gücü merkeze alan çalışmalara ağırlık verilmiştir. İki kutuplu güç dengesi sisteminin sona ermesi anlamına da gelen Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile uluslararası ilişkilerin teorik boyutu da realist/idealist düalist² yapısından

---

² Uluslararası İlişkiler kuramının tartışma dönemlerine ilişkin bazı temel kaynaklar için bkz: Arend Lijphart, "International Relations Theory: Great Debates and Lesser Debates", International Social Science Journal, 26 (1), 1974, s.11-21; Arend Lijphart, "The Structure of the Theoretical Revolution in International Relations", International Studies Quarterly, 18 (1), 1974, s.41-74; John A. Vasquez, The Power of Power Politics: From Classical Realism to Neotraditionalism, Cambridge University

uzaklaşmıştır. Dünyanın ve dünya sorunlarının küresel bir hal alması uluslararası ilişkiler disiplini de etkilemiştir. Soğuk Savaş döneminde askeri güç eksenli real-politik anlayışının yerini ekonomi ve refahın ön plana çıktığı ekonomi-politik almıştır (Booth, 2007: s. 4-7; Chernoff, 2007: s. 6-7). Ancak, hala kendine özgü bir kavramsal tanımı yapılamayan bu sürece, değişimin hala devam ediyor olmasını da göstermesi bakımından “*Soğuk Savaş Sonrası Dönem*” denilmekte olup yeni dünya sistemi tam olarak tanımlanamadığı için hakim bir paradigmadan söz etmek de mümkün değildir. Soğuk Savaş sonrası dönemin ekonomik rekabeti öne çıkaran gündeminde enerji güvenliği de ulusal güvenlik unsurları arasında askeri gücün bir unsuru olmanın ötesinde bir değer kazanmıştır. Enerjinin devletler arası güç mücadelesi ve ulusal güvenliğin korunmasında oynadığı önemli rol nedeni ile hükümetler enerjiyi ekonomik, politik ve stratejik bir araç olarak kabul etmekte, bu nedenle de enerji ile ilgili konulara sık sık müdahalede bulunmaktadır (Friedman, 2009: s.136-153; Van Der Linde, 2007).

Enerji kaynaklarının dünya geneline dengesiz şekilde dağılmış olmasının bir sonucu olarak, enerji arz eden ve enerji talep eden devletler ile enerji akışının sağlanmasında köprü işlevi gören transfer ülkeleri açısından da dış politikanın şekillenmesinde enerji güvenliği birincil önem kazanmıştır. Modern sistemin enerjiye bağımlı olması nedeni ile enerji piyasasının üç temel cephesinde de enerji güvenliğinin sağlanması Soğuk Savaş öncesi dönemde “*sıfır toplamlı bir oyun*” olarak değerlendirilmiştir. Taraflardan birinin kazanması diğer tarafın mutlak kaybı

Press, Cambridge, 1998; Hedley Bull, “International Theory: The Case or a Classical Approach”, World Politics, 18(3), 1966, s.361-377; Morton Kaplan, “The New Great Debate: Traditionalism vs. Science in International Relations”, World Politics, 19(1), 1966, s.1-20; David J. Singer, “The-Level-of-Analysis Problem in International Relations”, James N. Rosenau (der.), International Politics and Foreign Policy: A Reader in Research and Theory, The Free Press, New York, s.20-29; Robert O. Keohane ve Joseph S. Nye, Power and Interdependence, Scott (Foresman), Boston, 1977 (2. baskı 1989); Robert O. Keohane, “Theory of World Politics: Structural Realism and Beyond”, Ada W. Finifter (der.), Political Science: The State of the Discipline, American Political Science Association, Washington, DC, 1983, s. 503-40; Kenneth N. Waltz, Theory of International Politics, MA, Addison-Wesley, Reading, 1979; Andrew Linklater, Beyond Realism and Marxism: Critical Theory and International Relations, Macmillan, Basingstoke, 1990; Robert W. Cox, “Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method”, Millennium, 12(2), s.162-75; James Der Derian ve Michael J. Shapiro (der.), International/Intertextual Relations: Postmodern Readings of World Politics, Lexington Books, Lexington, 1989.

anlamına gelirken Soğuk Savaş sonrası dönemin iki kutuplu güç dengesinden çok kutuplu bir yapıya doğru evriliyor olması ile enerji oyunu her durumda sabit toplamı bir oyun olmaktan çıkmıştır. Öte yandan, klasik realistlerin oyuna sıfır toplamı bakış açısı günümüz enerji ilişkilerini açıklamak için yeterli olmasa da, liberalist bakış açısının enerjinin taraflar arasında işbirliği ve buna bağlı olarak barışı geliştireceği varsayımı da her durumda yeterli açıklama gücüne sahip değildir. Enerji alanında rekabet ve işbirliğinin doğasının ele alınacağı bu çalışmada enerji rekabetini açıklamak için realist (jeo-politik) çerçeveden, işbirliğini açıklamak için liberalist (ekonomik) çerçeveden konuya yaklaşılabilecektir. Küreselleşme süreci ulusal sınırları aşındırmakla birlikte enerji güvenliği ve enerji akışı hala ulus devletlerin ve coğrafi engellerinin kontrolünde olduğu için boru hatlarının birbirine bağladığı ülkeler arasında bölgesel dengeler ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, araştırmanın teorik çerçevesi ele alınırken Soğuk Savaş sonrası dönemde dünya sisteminin hala tam olarak kavramsallaştırılmamış olması da göz önünde bulundurularak, enerji bölgelerinde rekabet ve işbirliği tahlilini derinleştirmek için Kopenhag Ekolü'nden ve bu ekolün kurucu isimlerinden olan Barry Buzan'ın "*Bölgesel Güvenlik Kompleksi*" yaklaşımından faydalanılacaktır.

Uluslararası ilişkiler disiplini genel olarak devletler arasındaki rekabet varsayımı üzerine kurulu olmakla birlikte, devletler arasında işbirliği durumu da bu disiplinin son dönem inceleme konusu olmuştur. II. Dünya Savaşı sonrasında özellikle de Avrupa'da başlayan işbirliği süreci entegrasyon teorilerinin gelişmesini beraberinde getirmiştir. Ancak, çalışmanın konusu olan Hazar Havzası'nda henüz entegrasyon konusunda önemli adımlar atılabilmiş değildir. Bu nedenle çalışmada entegrasyon yerine işbirliği kavramı kullanılacaktır. İşbirliği kavramı entegrasyona göre daha gevşek bir yapıya işaret etmekte olup taraflar arasındaki ilişkinin belirli bir alan ve boyutla sınırlanmış olduğu anlamını da içermektedir. Bölgede enerji konusunda yapılan işbirlikleri (ticaret ve yatırım) olası bir entegrasyonun temelini oluşturma potansiyeli taşımakla birlikte bölgenin jeo-politik mücadele konusu olması nedeni ile bu konuda kısa ve orta vadede somut adımlar beklenmemektedir. Bölge jeo-politiğinin entegrasyonu güçleştirilmesi nedeni ile araştırmacı konuya işbirliği dinamikleri açısından yaklaşacaktır.

Uluslararası ilişkilerde işbirliği, genel olarak liberal kuram tarafından çalışılmaktadır. Milner'e göre anlaşmalar, işbirliğinin devletlerin karşılıklı olarak ödül ya da kazanç elde etmesinin söz konusu olduğu durumlarda karşılıklı olarak politikalarını düzenlemeleri sonucu ortaya çıkmaktadır (Milner, 1992: s. 476-468). Buradan çıkarılan temel sonuç ise; devletler arasında işbirliğinin bir zorunluluk olmadığı, fayda elde etme beklentisinin sonucu alınan stratejik bir karar olduğudur. Araştırmacı konuya çatışma ya da işbirliği açısından indirgemeci olarak yaklaşmayacak olup, rekabet ya da ortak hareket etme seçenekleri arasında karar verme sürecine etki eden unsurları ortaya koyacaktır. Uluslararası ilişkiler alanında hangi devletin, hangi durumda işbirliği, hangi durumda çatışma kararı vermeye daha yakın olacağı konusunda geniş bir oydaşma bulunmamaktadır. Devletler arasındaki işbirliği ve rekabetin koşullarını inceleyen çok sayıda paradigma olmakla birlikte bu çalışmada realist, liberalist ve inşacı yaklaşım içinde kabul edilen Kopenhag Okulu'nun varsayımları ele alınacaktır. Çalışmada bu üç yaklaşımın işbirliği konusundaki ana varsayımlarından yola çıkılarak bütüncül bir şekilde seçilen vaka analizlerinin izahı yapılacaktır.

2.1. Realist Teori

Realist paradigma, uluslararası ilişkilerdeki en eski ve en baskın teori olarak kabul edilmektedir (Legro ve Moravcsik, 1999; Rengger, 2000: s. 38-50). Realist paradigmanın yaygın olarak kabul gören üç ana varsayım bulunmaktadır (Arı, 2010: s. 164; Smith, 1986: s. 1-2; Vasquez, 1998: s. 37):

- 1- Devlet merkezilik (statist) varsayımı,
- 2- Rasyonellik varsayımı,
- 3- Güç varsayımı.

Devletin ana aktör olarak kabul edildiği realist paradigma iki temel ekolden meydana gelmektedir. Klasik realistler, uluslararası ilişkileri güç mücadelesi ve bu mücadeleden doğan güç dengesiyle açıklarken, neo-realistlere göre temel aktör olan devletlerin davranışlarını belirleyen etmen; uluslararası sistemdeki anarşi ve

düzensizliktir (Arı, 2010: s. 164). Realist teoriye göre, ana aktör olan devletlerin ana amacı, anarşik bir görünüm sergileyen uluslararası sistemde varlığını ve çıkarlarını korumaktır. Üniter (yekpare) bir yapıya sahip olduğu varsayılan devletlerin çıkarları birbiriyle çatışmaktadır. Aktörler arasındaki çatışmaların çözümü ise, aktörlerin kapasitesine bağlıdır (Mowle and Sacko, 2007: s.16). Hem klasik realistler, hem de neo-realistler güç kavramına önem vermekle birlikte güç unsuruna bakışları farklıdır. Klasikler için güce sahip olmak başlı başına amaçken, neo-realistler için güç, güvenlik amacına ulaşmakta kullanılan bir araçtır.

Klasik realizmin kurucularından Hans Morgenthau, uluslararası politikanın temel amacını güç arayışı ve güç mücadelesi ile özdeşleştirip ulusal çıkarı da güç kavramı ile tanımladıktan sonra açıklamalarının merkezine bu kavramı yerleştirmiştir. Ancak, Morgenthau, bu kadar belirleyici olduğu varsayılan bu kavramın tam olarak ne olduğunu ortaya koy(a)mamış, güç kavramının açıklanmasında her zaman bir belirsizlik söz konusu olmuştur. Klasik realistlerin güç merkezli yaklaşımına çeşitli eleştiriler söz konusu olmuştur. Holsti (1964: s. 179), Morgenthau'nun bu kavramı hem bir ilişki türü, hem uluslararası politikadaki en temel amaç ve hem de istenenlerin yaptırılabilmesi için amaca yönelik bir araç gibi farklı ve belirsiz şekillerde kullanmasını eleştirmiştir. Holsti'ye göre, güç bir ülkenin, elindeki olanak ve yetenekleri ödül, ceza, ikna ve zorlama gibi çeşitli stratejiler yoluyla kullanarak karşı tarafın davranışlarını kendi çıkarları doğrultusunda etkileme ve yönlendirme kapasitesidir. Uluslararası ilişkilerde güç, bir devletin başka bir devlete karşı uyguladığı ve normal şartlar altında o devletin yapmak istemeyeceği bir şeyi yapmasını sağlamaya yönelik etkidir (Tezkan, 2005: s. 137). Ashley'e (1984: s. 272) göre realist gelenekte güç kavramı, hem diğer aktörleri etkileme yeteneğine sahip olma (güce sahip olma – “to have power”) hem de bu yetenekleri elinde bulunduran aktör (güç olma – “to be power”) anlamlarında kullanılmıştır.

Gücü, unsurlarını ortaya koyarak tanımlamaya çalışanlar olduğu gibi (Morgenthau, 1985: s. 127-164) izlenen politikaların sonuçlarına bakarak bu kavramın içeriğini doldurmaya çalışanlar da olmuştur (Dahl, 1957; Ward/House, 1988; Nye, 1990-a: 155). Buna göre, coğrafya, doğal kaynaklar, endüstriyel kapasite,

nüfus, ulusal karakter, diplomasinin ve hükümetin kalitesi gibi sahip olunan niteliklere bakarak güç yorumları yapılabileceği gibi, sonuçlardan yola çıkarak hangi aktörün hangisinin davranışlarını yönlendirebildiği, yani gücün nasıl kullanıldığı da açıklanabilir. Fakat, sonuçlara bakarak gücü açıklamak teorik anlamda analitik bir katkı sağlamadığı gibi geleceğe yönelik çıkarımlarda bulunma yönü de yetersiz kalmıştır.

Klasik realistler, gücün caydırıcılık boyutuna vurgu yaparken (Morgenthau, 1985: s. 52-53; s. 71-100), neo-realistler daha çok uluslararası sisteme vurgu yapmaktadır. Waltz'a (1979: s. 191) göre güç, ne kaynaklar, ne aktörler ve ne de olaylar üzerinde kontroldür; çünkü uluslararası sistem böyle bir kontrolü neredeyse imkansız hale getirmektedir. Belli bir konuda bir aktör, diğeri üzerinde kontrol sahibi olabilir, ama başka bir konuda bu kontrol ilişkisi tam tersi olabilmektedir. Yani kontrol ve başkalarının davranışlarını değiştirebilme anlamında güç, aslında konudan konuya ve bağlama göre değişen bir kavramdır. Waltz'a göre, gücün süreçleri ile sonuçlarını birbirine karıştırmamak gerekir. Başkalarını yönlendirebilmek gücün bir sonucudur. Güç, süreçlere etki edebilme kapasitesini ifade eder ve sistemin yapısı gereği sonuçlar her zaman belirsizdir (Waltz, 1979: s. 192).

Klasik realistler ve neo-realistler arasındaki bir başka ayrım da, klasiklerin gücü bir amaç olarak görmesine karşılık neo-realistler, asıl amacın güvenlik olduğunu ileri sürerek gücü bir araç olarak değerlendirmeleridir. Waltz'a (1990: s.35) göre, devletlerin amacı gücü maksimize etmek değil güvenliği sağlamaktır. Sahip olunan hareket serbestisi (güç) aynı zamanda güvenliği tehlikeye atmadan izlenebilecek olası politika yelpazesinin de genişlemesini ifade etmektedir. Eğer güç maksimizasyonu güvenliği tehlikeye atacaksa devletler güç arayışına girmemektedirler. Amaç, güç maksimizasyonu olsaydı devletlerin olası güç politikalarından "*dengelemeyi*" değil, güçlü olanın yanında olmayı ifade eden "*bandwagoning*" stratejisini tercih etmeleri gerekirdi. Ancak, bu durum güvenliği tehdit edeceği için devletler dengeleme politikası izlemektedirler (Waltz, 1979: s. 126). Devletlerin dengeleme politikası izleyeceği varsayımı, Hazar'ın bağımsızlığını yeni kazanan cumhuriyetlerinin bölgesel ve küresel aktörlerle olan ilişkilerinde,

buldukları jeo-politik konumun da etkisi ile denge merkezli hareket etmeyi tercih etmelerinin açıklanması için bu çalışmada ele alınacak varsayımdır. Azerbaycan, dış politikasını hiçbir aktöre bağımlı olmamak üzerine kurguladığı için bölge politikasının belirlenmesinde ana aktörler olan ABD ve Rusya'nın yanı sıra, bölgede gücü giderek daha çok hissedilen diğer aktörlerle ilişkilerinde bu güçler arasındaki jeo-politik rekabetten, bağımsızlığını güçlendirecek şekilde yararlanabilmek için dengeleme siyaseti takip etmektedir.

Neo-realist teorinin kurucusu Waltz, farklı siyasal sistemlere ve farklı ideolojilere sahip olan devletlerin benzer davranışlar ve politikalar benimsemesinin nedenini açıklamaya çalışmıştır. Waltz'a göre, bunun cevabı yapı (sistem) kavramında gizli bulunmaktadır (Waltz, 1982: s. 19-32; 1992: s. 33). Anarşik (düzensiz/kuralsız) yapıya sahip bir sistem içinde dış politika kararları veren devletler çıkarlarını korumak için yapısal farklılıklarına rağmen benzeri kararlar alabilirken, tersi de söz konusu olabilmektedir. Uluslararası ilişkileri, "*birey-devlet-toplum*" düzeylerinde analiz eden Waltz, toplum (sistem) düzeyinin devletler arasındaki ilişkilerin anlaşılması için en iyi açıklama düzeyi olduğunu savunmuştur (1982; 1992). Enerji güvenliğinin, devletler arasındaki ilişkilerin dinamiklerine etkisinin ele alındığı bu çalışmada, temel analiz düzeyi olarak klasik realist çerçeveye paralel olarak devlet düzeyi tercih edilmiştir. Enerji kaynakları üzerinde devletlerin sahip olduğu güç, enerjinin temel ulusal güç unsuru olması ve taşıdığı stratejik önem nedeni ile enerji piyasası çok uluslu, hatta bazı durumlarda küresel hale gelmiş olmasına rağmen, devletler karar verme güçlerini korumaya devam etmektedir. Çalışmanın vaka analizi olarak seçilen Hazar'da da, kaynak millileştirmesi ve enerji yatırımlarında devlet tekeli söz konusudur. Bununla birlikte, petrol ve doğal gaz yatırımları üzerinde uluslararası piyasa dinamiklerinden kaynaklanan güçlü etki de konuya zaman zaman sistem düzeyinde yaklaşılmasını gerektirmektedir.

Realist kuram, liberalist kuramın varsayımı olan ekonomik işbirliğinin yaratacağı karşılıklı bağımlılık durumunun etkisi konusunda eleştirel bir tutum izlemektedir. Realistlere göre, karşılıklı bağımlılık eşitlik getirmez; aslında

bağımlılık demektir ve bağımlı taraf, özellikle üstün olan tarafın tercihlerine göre zaaf gösterebilir. Örneğin, petrol ithalatına bağımlı bir ülke, petrol ihraç eden ülkelerin petrol ambargosuna veya fiyat artışına karşı kırılabilir bir durumdur. Dolayısıyla, petrol ya da doğal gaz ithalatına bağımlı ülkelerle bu enerji kaynaklarını ihraç eden ülkeler arasında asimetrik bir bağımlılık mevcuttur. Hatta güç dengesini de bir çeşit karşılıklı bağımlılık olarak düşünen bazı eklektik realistler, enerji piyasasındaki çokuluslu petrol şirketleri ve devlet petrol şirketlerini bu asimetrik bağımlılık kapsamına almaktadırlar (İpek, 2012: s. 229). Diğer taraftan, petrol ve doğal gaz ihraç eden devletler açısından ise, söz konusu ürünlerin pazarlanması ve satışı konusunda ithalatçı devletlerden kaynaklanan bir sorun bulunmaktadır. Örneğin, politik ve ekonomik sebeplerle, ithalatçı devletlerin bu ürünleri başka devletlerden temini durumunda, ihracatçı devletler zarara uğrayabilmektedir. Bu konuda verilebilecek en güncel örnek olarak, ABD ve AB ülkelerinin nükleer enerji konusundaki çalışmalarından dolayı İran'a uyguladıkları petrol ve doğal gaz ambargosu gösterilebilir. Bu bağlamda enerji güvenliği, gerek ithalatçı gerekse ihracatçı devletler için ekonomik açıdan değil, siyasi açıdan ele alınmalıdır ve ulusal güvenliğin temel unsurlarındandır.

Realist yaklaşıma göre, uluslararası sistemde devletler temel aktör olarak kabul edildiklerinden ve diğer aktörlerin etkileri olmadığı veya sınırlı olduğu kabul edildiğinden dolayı, enerji güvenliği devletler tarafından sağlanmaktadır. Bir başka deyişle, OPEC gibi uluslararası örgütlerin etkileri kabul edilmemektedir. Ancak, 1973'te yaşanan petrol krizinde de görüldüğü gibi, OPEC gibi uluslararası örgütlerin de uluslararası sisteme etkileri olabilmektedir. Zira, 1973 krizinde dünya petrol ticaretinin sektöre uğraması, petrol sektöründe güç dengesinin değişmesine neden olmuştur (Yergin, 1991; Yergin, 2011; Shaffer, 2009; Klare, 2008). Esas itibarıyla ABD, 1971'den sonra en büyük petrol üreticisi konumunu yitirmiş ve petrol üretiminde üstünlük Suudi Arabistan ve genel olarak OPEC ülkelerine geçmiştir. Bir başka deyişle 1960'ta kurulan OPEC'in, 1973'te petrol ambargosunu uygulayabilmesi petrol sektöründe değişen güç dengesini ifade etmektedir.

Diğer taraftan, petrol ve doğal gaz pazarının oligopolistik yapısından kaynaklanan zorluklar, realist yaklaşımın devletler arasındaki asimetric bağımlılık vurgusunu öne çıkarır. Bu bağlamda, dış politika sürecinin devlet merkezli olması öngörülmektedir. Çünkü, enerji pazarında artan alt yapı yatırım ihtiyacı karşısında özel sektörün ya da enerji ihracatı yapan ülkelerdeki devlet petrol şirketlerinin, fiyatları yüksek tutma amacıyla yatırım isteksizliği ve anarşik bir uluslararası sistem nedeniyle, enerji güvenliğini sağlamada nihai sorumluluğun devletin elinde olması gerektiği savunulmaktadır (Klare, 2008; Gilpin, 1993; Has, 2013). Genel olarak bir değerlendirme yapıldığında, realist yaklaşımın savunduğu argümanların enerji güvenliği kapsamında birçok sorunu ve olayı açıklamada yetersiz kaldığı görülmekle birlikte, enerjinin ulusal güvenlik unsuru olarak taşıdığı önem ve devletlerin enerji politikasında ana belirleyici konumunda olmaları nedeni ile realist kuram çalışmada rekabet durumunun analizinde kullanılacaktır.

Devletlerin ulusal çıkarları doğrultusunda davranmaları en iyi belki de; *“uluslararası ilişkilerde kalıcı düşmanlıklar ve dostluklar yoktur çıkarlar vardır”* sözüyle açıklanabilir. Anarşik ortamda güvenlik en önemli sorun ve güvenliğin sağlanması sahip olunan güçle doğru orantılı olduğundan, ulusal çıkar güçle özdeşleştirilmiştir. Burada güç, elbette birçok değişkene sahip olsa da, gücün en önemli göstergesi diğer aktörlere emir verebilme kabiliyeti ve bu emirlerin yerine getirilmesini sağlatabilmektir (Morgenthau, 1985: s. 45). Güç kavramı uluslararası ilişkilerin analizinde merkezi bir konuma sahiptir ve uluslararası politika güç mücadelesi biçiminde kavramlaştırılmaktadır. Örneğin, günümüzde İran’ın nükleer programını sonlandırılmasına yönelik olarak başta ABD olmak üzere diğer uluslararası toplumun aktörlerine karşı direnebilmesi, nükleer programından vazgeçmemesi güç ile ilgili bir durumu ifade etmektedir (Şöhret, 2012: s. 230-231).

Uluslararası politika çözümlemelerinde coğrafyanın kullanılması, yeni bir olgu değildir. Ancak, günümüzde, özellikle 20’inci yüzyıldan itibaren, gerek teknolojiye (askeri, silah, ulaşım ve iletişim teknolojisi olmak üzere) meydana gelen baş döndürücü gelişmeler, gerekse uluslararası politikada yaşanan değişimlerin etkisiyle bu alanda yürütülen araştırmalarda coğrafya geri planda kalmıştır. Özellikle,

Sovyetler Birliği'nin dağılmasını izleyen süreç, Avrasya adı verilen coğrafyanın dünya tarafından fark edilmesini sağlayınca, “*jeo-politik*” kavramı büyük güçlerin dış politika davranışlarına yön vermeye başlamış ve tekrar 19'uncu yüzyıldaki çekiciliğine kavuşmuştur.

21'inci yüzyılda, ideolojik unsurun yerini jeo-politik mücadelenin alması ile jeo-politiğin tanımlanması sorunu da gündeme gelmiştir. “*Jeo-politik*” teriminin ortaya çıkması, İsveçli profesör ve senatör olan Rudolf Kjellen'e (1864–1922) atfedilmektedir (Davutoğlu, 2011: s. 103). Jeo-politik yaklaşımlara büyük katkısı olanların arasında politikacı ve coğrafyacı Halford Jhon Mackinder (1861-1947), Amiral Alfred Mahan (1840-1914) ve Nicolas Spykman (1893-1943) gibi teorisyenler de gösterilebilir.

Jeo-politik teori; devletlerin coğrafi özellikleri ve dünya üzerindeki konumlarıyla izledikleri dış politika arasında, doğrudan belirleyici bir ilişki kurmaktadır. Jeo-politik, Rudolf Kjellen'e göre, “*coğrafi oluşum ya da mekan içinde, devletin bilimsel olarak tetkik edilmesidir.*” Haushofer'a göre ise jeo-politik, coğrafi bölgenin ve tarihsel gelişmelerin etkisi altında değişen politikanın, devletin üzerinde yaşadığı toprak parçasıyla ilişkisinin araştırılmasıdır (İlhan, 1989: s. 14). Sempa, jeo-politiği, “*belirli coğrafi ortamlarda devletler ve imparatorluklar arasındaki etkileşim*” olarak tanımlarken jeo-politiğin farklı boyutlarını da tartışmış; nüfus, ekonomi, teknoloji, askeri güç ve devletin rejimi gibi unsurların yanı sıra özellikle devletlerin konumu ve büyüklüklerine dikkat çekmiştir (Sempa, 2002: s. 5-6). Başka bir tanıma göre ise jeopolitik, “*coğrafi dağılım ve ayrımların dünya siyasetinin yapısına etkilerini inceleyen disiplin*”dir (Agnew, 2003: s. 135).

Jeo-politik teorinin temel varsayımı, diğer faktörler sabit kalmak üzere, ülke coğrafyasının dış politikayı belirlemesidir. Buna göre, ülkenin kara ülkesi ya da okyanuslarla çevrili olması, önemli nehirlere ve deniz ticaret yollarına sahip olması, o ülkenin dış politikasında belirleyici bir etki yapmaktadır. Dolayısıyla devletler arasındaki rekabette, bu tür coğrafi özellikleri olan bölgelere sahip olmanın

sağlayacağı avantaj önemli rol oynamaktadır. Ayrıca, devletlerin dünya üzerindeki konumu, dış politika gündemlerini ve önceliklerini belirlemektedir.

Geo-politik kuram, aslında realist kuramın temel varsayımlarını benimsemesi dolayısıyla, realist okul ya da realist paradigma içinde düşünülebilecek bir yaklaşımdır. Zira devletin, uluslararası ilişkilerin temel aktörü olarak kabul edilmesi, devlete yekpare ve bütüncül bir yapı olarak bakılması, devletlerin rasyonel davranan birimler olduğunun varsayılması bakımından realist kuramla aralarında büyük benzerlikler bulunmaktadır. Ayrıca, devletlerin çıkar mücadelesine odaklanan ve yayılcı politikalar peşinde koşan birimler olarak ele alınması da ortak varsayımlardır. En önemli fark ise realist teoride güç dendiğinde öncelikle askeri güç akla gelirken, jeo-politik teoride coğrafi gücün akla gelmesidir (Arı, 2013: s. 65, Sönmezoğlu, 1995, s. 254)

Şekil 2: 21. Yüzyıl Başında Güvenlik Bölgeleri

Kaynak: Yılmaz, 2008: s. 49.

Realist kuramcılar coğrafyanın, dış politikanın oluşmasında etkili olan öğeler arasında yer aldığını belirtmektedirler (Deutsch, 1988: s. 33; Hopkins ve Mansbach, 1973: s. 148; Morgenthau, 1985: s. 180). Morgenthau'ya göre (1985: s. 180),

coğrafya devletlerin gücünü belirleyen faktörlerden biridir. Devletler çıkarlarını gözetirken topraklarının büyüklüğü, konumu ve fiziksel özelliklerinden oluşan coğrafi durumlarını ve bunların etkisini göz önünde bulundurmaları zorundadır.

20'nci yüzyıl kapanırken, jeo-politik kavramının yeniden yükselişe geçmesi bu alandaki çalışmaların artmasına yol açmıştır. SSCB'nin dağılmasından sonra Avrasya'nın kalpgahında oluşan güç boşluğu, ki bu çalışma kapsamında Avrasya özelinde Hazar'a yoğunlaşılacaktır, politik teorisyenler ve askeri stratejistlerin dikkatini çekmiş, bölgede yeniden oynanmaya başlayan "*Büyük Oyun*" ve jeo-politiğin geleceği konusunda çalışmalar yapılmıştır (Brezezinski, 2005: s. 24; Khanna, 2011: s. 73). Hazar Denizi ve sahip olduğu enerji rezervleri pek çok araştırmacının dikkatini çekmiş, konunun tarihsel boyutu, statü sorunu, petrol ve doğal gazı, bölgesel çatışmalar ve bölge devletlerinin politikaları konusunda çalışmalar yayınlanmıştır. Bölge jeo-politiği konusunda yapılan çalışmaların önemli bir kısmı ise enerji kaynaklarının transferi üzerine yoğunlaşmıştır.

Çalışmanın konusu açısından jeo-politik unsuru Mackinder'in "*heartland (kalpgah) teorisi*" doğrultusunda ele alınacaktır. Mackinder'in teorisi coğrafya, güvenlik ve uluslararası politika arasındaki bağı açıklayıcı bir çerçeve sağladığı için bu çalışmada tercih edilmiştir. Mackinder temel görüşlerini şu çalışmalarında izah etmiştir: "*Tarihin Coğrafya Ekseni*" (1904), "*Demokrasi İdealleri ve Realite*" (1919), "*Dünya Çemberi ve Dünya Hakimiyeti*" (1943). Söz konusu çalışmalarda Mackinder iki önemli kavramı irdelemektedir: "*Dünya Adası*" ve "*Merkezi Alan [Heartland]*". Ona göre, "*Dünya Adası*"nı üç kıta unsuru oluşturmaktadır: Avrupa, Asya ve Afrika. Kalpgah kavramı ise, Kuzey Kutup Denizi'nden Asya steplerine ve Kuzey Avrupa'ya ulaşan geniş bir coğrafik alanı kapsamakta ve söz konusu alanın merkezini Rusya oluşturmaktadır. Mackinder'in çizdiği bu çerçevede görüşleri ve öngörülleri şöyledir: (1) Doğu Avrupa'yı ele geçiren kalpgaha hâkim olur. (2) Kalpgahı ele geçiren Dünya Adası'na (Avrasya'ya) hâkim olur. (3) Dünya Adası'nı ele geçiren Dünyaya hâkim olur (Mackinder, 1943: s. 601; Ashworth, 2011: s. 285).

Harita 2: Mackinder'in Pivot Bölgesi (1904)

Kaynak: Gray ve Sloan, 1999: s. 45.

Kenar kuşak teorisini ortaya atarak, Mackinder'in "*heartland*" kavramına tutarlı bir alternatif geliştiren Nicholas J. Spykman (1893-1943) gibi bazı jeo-politikçiler, "*rimland*" (kenar) kavramı üzerinde durmuşlardır. Bu kuramcılar, sanayi ve iletişimin gelişmesiyle Avrasya'yı çevreleyen bölgenin (rimland) stratejik bakımdan "*heartland*"dan daha önemli olabileceğine dikkat çekmişlerdir (Spykman, 1972: s. 372-73). Ancak, Soğuk Savaş sonrası dönemde Mackinder'in kalpgah yaklaşımı yeniden yükselişe geçmiştir.

Harita 3: Mackinder'in Anakara Teorisi (1904)

Kaynak: Aktaran: Arı, 2012: s. 69. (Mark Polelle, Raising Cartographic Consciousness, NY: Lexington Books, 1999)

Hazar coğrafyasında yaşanan jeo-politik mücadelenin izah edilmesinde kullanılacak bir diğer kavram ise, jeo-politik güç merkezleridir. Jeo-politik güç merkezleri; “*Kendi coğrafyası içerisinde ve dışında sahip olduğu ve kontrolü altında bulundurduğu güç kaynaklarını, diğer ülkelere oranla geliştirerek bu kaynakları kendi lehine etkileyebilen devletler veya devletler topluluğu*” (Levent, 1997: s.2) olarak tanımlanmaktadır. Bu kapsamda jeo-politik güç merkezleri aşağıdaki gibi tasnif edilmektedir (Denk, 1998: s. 24):

- 1- Küresel (ABD),
- 2- Kıtasal (Çin, Rusya Federasyonu),
- 3- Bölgesel (Hindistan, Brezilya, İran, Japonya),
- 4- Birleşik (NATO, Şangay İşbirliği Örgütü),
- 5- Sınırlı (Kanada, Meksika, Türkiye, İsrail, G. Kore).
- 6- Ekonomik güç merkezleri arasında ise AB, NAFTA ve APEC’e yer verilmektedir.

2.2. Liberalizm

Liberal siyasal düşünce geleneğinin yansımaları, uluslararası ilişkiler disiplini de etkilemiştir. Liberalizmin temel ilkeleri olarak; sınırlı minimal devlet, serbest girişim, bireycilik, insan hakları, hukuka bağlı devlet, özgürlük, işbirliği gibi kavramlar sıralanabilir. Bu kavramlardan devlet ve devletler arası ilişkiler incelendiğinde bu yaklaşımın realist yaklaşımın tam tersi olduğu görülecektir. Buna göre (Arı, 2013: s. 45-65; Koçer, 2007: s. 2007);

1- Liberalizmin en önemli ilkelerinden biri sınırlı devlettir. Bu bağlamda, devletin sınırlanması gerekmektedir. Çünkü devlet sınırlandırılmazsa bireye müdahale edecektir ve birey arka plana itilecektir. Bu nedenle devlet hareket ederken toplumun rızasını almak zorundadır ve anayasa ile sınırlandırılmalıdır. Bu bağlamda devletin amacı topluma en iyi şekilde hizmet etmektir ve bireyin özgürlüğünü ve çıkarını korumaktır.

2- Uluslararası ilişkiler açısından liberalizmin temel varsayımları ve ilkelerine bakacak olursak, öncelikle liberalizm devletleri uluslararası ilişkilerdeki en önemli aktörler ve incelenmesi gereken tek analiz birimi olarak görmemektedir. Liberalizme göre (plüralist), uluslararası sistem devlet, birey, baskı grupları, uluslararası örgütler gibi birçok aktörden oluşmaktadır. Bu aktörler rasyoneldir ve devletlerin tercihlerini ve davranışlarını etkileyerek kendi çıkarlarını maksimize etmeye çalışırlar.

3- Liberalizme göre, uluslararası ilişkiler sadece güç ilişkileri açısından ele alınmamalıdır. Uluslararası sistem, *“karşılıklılık ve işbirliğine bağlı olarak uluslararası normlar, örgütler ve hatta uluslararası hukuk tarafından”* değiştirilebilir. Bununla birlikte liberalizme göre, *“devletler belli ve sabit bir dış politika tercihine sahip değiller.”* Devletlerin davranışları bazı iç aktörler tarafından belirlenir.

Liberalizm, “*en iyi devlet en az yönetme iddiasında olan devlettir*” anlayışını benimsemiştir (Henkin, 1991: s. 166-67). Liberalizme göre, bir devletin egemenliğinden ödün vererek işbirliğini tercih etmesi, çıkarlarından ödün verdiği anlamına gelmemektedir. Uluslararası konularda devletlerin işbirliği yapması onların çıkarlarına aykırı değildir. Bir devletin çıkarı diğer devletlerin çıkarına bağlı olup, işbirliği yapmama, bir devletin kısa görüşlü davranması anlamına gelmektedir (Kegley, 1993: s. 142). İşbirliği, uluslararası etkileşimin ve karşılıklı bağımlılığın doğuracağı olası zararları azaltmak ve kazançları artırmak için gerekli olduğu gibi, barış, refah ve adaletin sağlanması için de zorunludur (Zacher ve Matthew, 1995: s. 110, s. 117-18).

Liberalizmde karşılıklı bağımlılık, basit anlamda uluslararası ilişkilerde ve uluslararası ekonomi politikasında, devletler ve devlet dışı aktörler arasındaki karşılıklı etkileşimler olarak tanımlanmaktadır. Bu etkileşimler, genelde malların, paranın, insanların ve bilginin ülkeler arasında değişiminden kaynaklanmaktadır. Fakat, ülkeler arası değişimler, karşılıklı bağımlılıkla birebir aynı değildir. Karşılıklı bağımlılıktan söz edebilmek için, iki veya ikiden fazla taraf arasındaki etkileşimden kaynaklanan maliyetler ve faydaları göz önüne almamız gerekmektedir. Bir başka deyişle, karşılıklı bağımlılık, taraflar arası eşit bağımlılık demek değildir. Örneğin, petrol ihraç eden ülkeler ve çok uluslu enerji şirketleri beraberce yüksek petrol fiyatlarından fayda sağlarlar; ama ortaya çıkan kârın nasıl paylaşılacağı konusunda anlaşamayabilirler. Bir başka deyişle, artan faydaya rağmen, hangi tarafın ne kadar kazanacağı konusunda anlaşmazlık olabilir (İpek, 2012: s. 231-232; Keohane ve Nye, 2001: s. 10-15).

Karmaşık karşılıklı bağımlılığın (complex interdependence) temel özelliklerini, enerji güvenliği açısından ele aldığımızda şu üç noktanın öne çıktığını söylemek mümkündür (Ateş, 2009: s. 1920):

1- Enerji güvenliğine etki eden birçok unsurun olması: Yani enerji güvenliği noktasında sadece devletler tek başlarına belirleyici değildirler. Zira bu yaklaşım, uluslararası ilişkileri birim düzeyinde analiz etmektedir. Bunun nedeni, bu

yaklaşımın, “birim düzeyindeki nedenlerin sistem düzeyindeki sonuçlarıyla” ilgilenmesidir. Aynı zamanda neo-liberalizme göre, devletler rasyonel aktörlerdir. Ancak, neo-liberaller “devletten başka aktörlerin de varlığını kabul etmektedirler.” Neo-liberallere göre, uluslararası ilişkilerde devletlerden başka birey, uluslararası örgütler, baskı grupları gibi birçok aktör vardır. Ancak, küreselleşme sürecine rağmen, enerji piyasasının süregelen oligopolistik yapısı, enerji ihraç eden ülkelerde devlet şirketlerinin artan rolü ve rejimlerin kısıtlı etkisi nedeniyle bu kanallarda bir daralma olduğu savunulmaktadır.

2- Sorunlar arasında hiyerarşik sıralamanın olmaması: Dış politika konularının yüksek öncelikli ve düşük öncelikli olmaması, ayrıca iç politika arasında bir ayırım gözetilmemesi, bunların birbiriyle yakın ilişki içinde kabul edilmesi olarak açıklanabilir. İç siyasetteki farklı sosyal grupların (sanayiciler, tüketiciler, çevreciler, özel enerji firmaları, devlet enerji şirketleri ve hükümet, vb.), enerji ihraç/ithal eden ülkelere yönelik farklı görüş ve çıkarlarının olduğunu, hatta enerji güvenliğinin bu bağlamda sadece güvenlik boyutuyla değil, ekonomik ve çevre boyutlarıyla dış politikada diğer ulusal güvenlik sorunlarıyla aynı düzeyde tutulduğu kabul edilmektedir. Bu durum enerji güvenliğinin çok boyutlu olduğunu göstermektedir.

3-Askeri güç kullanımının en aza indirgenmesi: Askeri gücün rolünün, özellikle gelişmiş ülkeler arasında azaldığı bu yaklaşımda vurgulanmaktadır. Fakat, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında da, temel güvenlik sorunları dışında kalan ekonomik ve siyasi uyumsuzluklarda, askeri güç kullanımı ya da tehdidinin giderek azaldığı belirtilmektedir. Genel olarak liberallere göre, liberal demokratik devletler arasında işbirliği mümkündür. Bununla birlikte, devletleri karşılıklı olarak işbirliğine razı edecek çok sayıda faktör bulunmaktadır.

Keohane ve Nye, diğer aktörlerin politikaları karşısında “duyarlılık” (sensitivity) ve “savunmasızlık” (vulnerability) durumlarına değinerek asimetrik karşılıklı bağımlılık ortamında güç kavramını tanımlamaya çalışmaktadır (Keohane ve Nye, 2001: s. 10-14). Buna göre, aktörlerin gücünü belirleyen unsur onların sistem içerisindeki konumları ve hareket yetenekleridir. Duyarlılık, belirli bir politika

çerçevesinde diğer aktörlerin politikalarına tepki verme derecesiyle ilişkilidir. Değişen duruma tepki olarak değişen politikanın maliyeti, duyarlılığı tanımlamaktadır. 1973 Petrol Krizi, Batılı ülkelerin bu konudaki duyarlılıklarını ortaya koymuştur. Duyarlılık durumunda politika değişikliği, neden olunan maliyete rağmen başarılılabilmektedir. Aktörler duyarlılık durumunda, kendilerine yüklenebilecek maliyetlerin bir kısmından politika değişikliği yoluyla kaçınabilirlerken, savunmasızlık durumunda politika değişikliğine rağmen maliyetlerden kaçınmak mümkün ol(a)mamaktadır. Buna göre duyarlılık durumunda aktör, politikalarını değiştirerek dışarıdan empoze edilen gelişmelerin yol açtığı maliyetlerden kaçınırken, savunmasızlık durumunda politika değişikliğinden sonra bile maliyetlere katlanmaya devam etmektedir. Duyarlılık durumunda ise, yalnızca politika değişikliğinden önceki maliyetlere katlanılmaktadır.

Liberal kuramda, enerji güvenliği ve dış politika ilişkisinde çok taraflılığın önemini vurgulayan en önemli örnek, 1973 Petrol Krizi öncesi ve sonrası petrol piyasasını düzenleyen rejimdeki değişimdir. Liberal yaklaşımın parçası olan rejim kuramına göre, petrol rejiminde değişiklik, sadece OPEC ülkelerinin uyguladığı ambargo sonucu gerçekleşmemiştir. Bilakis, petrol rejimindeki değişim, çok uluslu petrol şirketleri ile bunların hükümetleri, OPEC ülkeleri ve Amerikan bağımsız petrol şirketlerinin farklı pazarlık gücü ve değişen pazarlık dengesi doğrultusunda devlet ve devlet dışı aktörlerin dış politikaya ve uluslararası kurumlara etkisiyle açıklanmaktadır. Çalışmada, devlet temel aktör kabul edilmekle birlikte, zaman zaman etkili olabilen lobi ve çıkar gruplarına da değinilecek olup, bu grupların etkisinin genel olarak etnik sorunlar üzerinde görülmesi nedeni ile enerji işbirliği açısından ayrıca inceleme konusu yapılmayacaktır.

Enerji güvenliği, dış politika ilişkisinde karşılıklı bağımlılık doğrultusunda, çatışma olmasını ya da çatışma olasılığının kalkmasını analiz ederken önerilen ölçütlerin en zayıf yönü, beklenen amacın değerinin farklı aktörlerce nasıl algılandığı ve dış politika oluşumuna hangi aktörlerce aktarıldığıdır. Enerji güvenliği kapsamında, dış politikayı etkileyen devlet ve devlet dışı aktörlerin çıkarları ve stratejileri incelendiğinde, benzer fayda ya da zarar hesabına rağmen farklı

tercihlerde bulunmaları, liberal yaklaşımın öngörülerini doğrultusunda açıklanamamaktadır. Bir başka deyişle, farklı aktörler arasındaki stratejik etkileşim, enerji ithalatında/ihracatında aynı tehdit/fırsat söz konusu olsa bile özgün yerel kurumların etkisiyle beklenen rasyonel davranışlardan ayrı hem maddi hem düşünsel (fikirsal) etkenlerle şekillenebilir. Örneğin, Arap ülkelerinin büyük bir kısmı İsrail devletini tanımadıkları gibi bu ülkeye petrol ve doğal gaz satmak istememektedirler (İpek, 2012: s. 234).

2.3. Rekabet ve İşbirliği Açısından Realizm ve Liberalizm Kıyaslaması

Realizme göre, uluslararası ilişkilerin temelinde kendi ulusal çıkarlarını maksimize etmeye çalışan devletler arasındaki güç mücadelesi yatmaktadır (Baylis ve Smith, 2005: s. 273). Liberalizm, realizmden farklı olarak uluslararası çatışma yerine barış ve işbirliği konuları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Liberallere göre, uluslararası ilişkilerin tek gündemi güvenlik konuları değildir. 20. Yüzyıl'dan itibaren uluslararası ilişkilerin gündeminin çeşitlenmeye başladığı; refah, modernleşme, çevre ve benzeri konuların en az güvenlik konuları kadar dış politik tutum ve tavırları etkilediği kabul edilmektedir. Diğer bir deyişle, artık devletlerin dış politikalarını yönlendiren tek unsur, sadece güvenlik faktörü olmaktan çıkmış; ticaret, para, göç, sağlık, çevre ve benzeri konular güvenlik konuları kadar önemli hale gelmiştir. Liberallere göre, uluslararası ilişkilerde kurumsallaşma hem belirsizlik ve korkuyu azalttığından, hem de uluslararası eğitim ve etkileşim, yanlış bilgilenme ve yanlış algılamadan kaynaklanan korku ve düşmanlığı en aza indirdiğinden, pozitif toplamlı ilişkiler (işbirliği olanakları) artmıştır. Nitekim, bilgi ve teknolojinin yayılması ve iletişimin küreselleşmesi insanların beklentilerini artırmıştır. Diğer taraftan devletlerin, uluslararası ilişkilerin tek aktör olmasa bile en önemli aktörü olmaya devam ettikleri, bununla beraber, artık kendi kaderlerinin kendi ellerinde olmadığı gerçeği kabul edilmektedir. Zira, devlet dışı yığınla aktör dış politika sürecini öyle ya da böyle etkilemektedir. İşte bu nedenle, liberallere göre, dış politika artık tek bir aktöre dayalı olarak açıklanamaz ve analiz edilemez (Holsti, 1995: s. 43-44).

Neo-liberalizmle, karşıt olarak kabul edilen neo-realizm kıyaslaması yapıldığında, bazı benzerlikler yakalamak mümkündür. Her iki teoride de uluslararası sistemde hiyerarşık bir yapının ve düzenin olmadığı, yani sistemin anarşık olduğu ön kabulü söz konusudur. Yöntem ve araçları konusunda farklı çıkarımları olmakla birlikte, her iki kuram da uluslararası işbirliğini mümkün görmektedir. Neo-liberaller mutlak kazanç ya da ortak çıkar yaklaşımını benimserken, neo-realistler, nisbi kazanç kavramı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Uluslararası sistemin anarşi içinde olmasını, işbirliğinin önündeki en önemli engel olarak kabul eden neo-realistler, güvenlik kaygısı içinde hareket eden devletlerin, nisbi kazanç için işbirliği yapabileceğini ileri sürmektedir (Kegley, 1995: s. 32; Grieco, 1995: s. 152). Neo-liberaller ise, anarşiyi dünya genelinde düzeni sağlayacak bir otoritenin olmaması olarak kabul etmekle birlikte bu durumu işbirliğinin önünde bir engel olarak kabul etmemektedirler. Bilakis anarşiyi, devletleri işbirliğine zorlayacak, işbirliğinden kaçınmayı önleyecek ya da vaatlere yöneltecek bir ortak otorite yokluğu ve bir üst kurumlaşma eksikliği olarak algılamaktadırlar. Neo-realistlere göre, anarşık bir özelliğe sahip olan böyle bir sistem içinde temel amaçları varlıklarını (beka) sürdürmek olan devletler, mutlak kapasite yerine nisbi kapasitelerini güçlendirmekle ilgilenecektir. Kenneth Waltz, E. H. Carr, Robert Gilpin ve Raymond Aron gibi realistlere göre, anarşık bir uluslararası yapıda kendine güvenme olgusu (self help), devletleri bekalarını koruma sorunuyla karşı karşıya bıraktığı için, bir devletin nihai amacı kendi gücünü çoğaltmaktan çok göreceli olarak kendini daha güçlü kılacak politikalar izlemektir. Bu politikaların somutlaşmış hali ise, devletlerin kendi güçlerini artırırken diğerlerinin gücünü azaltacak politikalar izlemesi olarak açıklanmaktadır (Grieco, 1995: s. 160-61).

İşbirliği kavramına liberallere göre, daha mesafeli olan realizm, devletlerin işbirliğinden diğerlerinin elde edeceği kazançları da önemsememektedir. Liberal teorinin varsayımı olan mutlak kazanç elde etme potansiyelinin, devletleri işbirliğine yönlendireceği realistler tarafından kabul edilmemektedir. Realist yaklaşıma göre devletler, diğer devletlerden daha çok kazanç elde ettikleri durumlarda işbirliği yapmaya daha çok yatkın olacaklardır. Bunu başka türlü ifade edecek olursak, işbirliğinden diğerlerinin göreceli olarak daha çok kazanç elde etmesi durumunda

devletler işbirliği yapmaktan uzak duracaklardır. Bekasını korumak isteyen devletler diğerlerine bugün için dost, yarın için potansiyel düşman olarak baktıkları için bugün dost olarak kabul edilen bir ülkenin sağlayacağı kazanç, ileride düşman olması halinde oldukça tehlikeli olma potansiyeli taşımaktadır. Liberaller, işbirliğini zorlaştıran bu önemli olguyu görmedikleri gibi, yapının anarşi olmasını çatışma doğuracak bir etken olarak kabul etmedikleri için, işbirliğinin diğerlerine sağladığı kazanç yerine devletlerin elde ettikleri mutlak kazançla ilgileneceklerini savunmaktadır (Grieco, 1995, s. 152-53). Çalışmanın vaka analizi olan Hazar'da bölge ülkeleri arasında işbirliğinin yapısı incelendiğinde, genel olarak realist yaklaşımın daha açıklayıcı olduğu, karar almada mutlak kazanç yerine nispi kazancın öne çıktığı görülmektedir.

Realizm, işbirliğine çoğu zaman sabit toplamı bir oyun olarak yaklaşmaktadır. Taraflardan birinin kazancı, diğerinin kaybı anlamına geldiği için sabit toplamı oyunda işbirliği mümkün olmazken, değişken toplamı oyunlarda da sisteminin anarşik yapısı diğerlerinin gelecekteki davranışlarını kestirmeyi güçleştirdiği için realistler genel olarak işbirliğini zorlaştıran unsurlara vurgu yapmaktadır (Kaplan, 1957, s. 174-75). Devletler arası ilişkileri, sıfır toplamı oyun ya da mahkumun ikilemi olarak kabul eden realistlerin aksine neo-liberaller, mahkumun ikilemi durumunda bile karşılıklı çıkarların bulunduğunu, ya da oyunun tekrarlanması durumunda tarafların işbirliği yapma olasılığının yüksek olduğunu kabul etmektedir (Grieco, 1995: s. 156-58). Devletlerarasındaki ilişkiyi değişken toplamı olarak kabul eden neo-liberaller, tarafların izleyecekleri stratejinin elde edeceği kazancın artmasına yol açabileceğini ileri sürmektedir. İşbirliği yolu ile mutlak kazancın arttırılmasına örnek olarak ticari anlaşmalar ve ekonomik entegrasyon verilebilir. Ekonomik entegrasyon, üye ülkelerin toplam ticaret hacminin artmasına yol açarak tek tek elde edecekleri toplam kazancın artmasını sağlamaktadır (Hopkins ve Mansbach, 1973: s. 362). Ancak, entegrasyonun gelişmesi ve derinleşmesi, tarafların ortak çıkarlarının bulunmasına bağlı olduğu için çalışmanın konusu olan Hazar'da işbirliğini kolaylaştıran unsurların değil zorlaştıran unsurların öne çıktığı görülmektedir.

2.4. Kopenhag Ekolü

Uluslararası ilişkiler disiplinde, inşacı yaklaşım, realizm dışında güvenlik konusunda çalışmalar yapan temel teori olarak kabul edilmektedir. Soğuk Savaş sonrası dönemde askeri güvenlik odaklı neo-realist güvenlik yaklaşımına yönelik çeşitli tartışmalar başlamıştır. İki kutuplu dünya düzeninin sembolleri olan Sovyetler Birliği'nin parçalanması ve Berlin Duvarı'nın yıkılması sonrası dünya genelinde yaygınlaşan ülkesel ya da bölgesel etnik çatışmalar güvenlik kavramının farklı bir boyuttan ele alınmasına yol açmıştır. 1980'lerde başlayan ve 1990'ların başlarında hızlanan bu değişim sürecinde, “*yumuşak güvenlik*” sorunları arasında kabul edilen etnik sorunlar, ekonomik güvenlik, toplu göç ve kaçakçılığın önlenmesi, çevrenin korunması geleneksel (askeri/stratejik) güvenlik gündemlerinin önüne geçirmeye başlamıştır (Özcan, 2000: s. 65). İnşacı yaklaşımın bir parçası olan Kopenhag Ekolü, geleneksel/realist güvenlik anlayışının eleştirisi üzerinden güvenlik yaklaşımı geliştiren bir anlayış olarak ortaya çıkmıştır (Stritzel, 2007: s. 357). Kopenhag Ekolü, devlet merkezli askeri güvenlik anlayışının kapsamını genişleterek güvenlik analizine farklı aktör ve boyutların dahil edilmesini sağlamıştır (Buzan vd, 1998).

Güvenlik kavramı üzerine yapılan çalışma sayısı her geçen gün artmakla birlikte genel kabul görmüş bir güvenlik tanımının yapılamaması bu kavramın çok boyutluluğu ile doğrudan ilişkilidir. Güvenlik konusunda yapılan tanımlar aynı zamanda konuya hangi bakış açısından yaklaşıldığını da ortaya koymaktadır. Güvenlik; dışarıdan gelebilecek herhangi bir saldırıya karşı kendini koruyabilme yeteneğidir (Luciani, 1989: s. 151). Güvenlik sorunsalına devlet açısından yaklaşacak olursak ise güvenlik; barış zamanında kendi değerlerini tehditlere karşı koruyabilme ve olası bir savaş halinde zafer kazanabilme gücüdür (Bellamy, 1981: s. 102). Başka bir tanıma göre ise güvenlik; karşılıklı paylaşım veya yanlış yönlendirmelerle düşmanını dost yapabilmektir (Kolojdziej, 2005).

Kopenhag'da bulunan Çatışma ve Barış Araştırmaları Enstitüsü'nde (Conflict and Peace Research Institute) yapılan çalışmalar sonucunda Barry Buzan, Ole Waever ve Jaap de Wilde tarafından kavramsallaştırılan Kopenhag Ekolü, askeri güvenlik ve

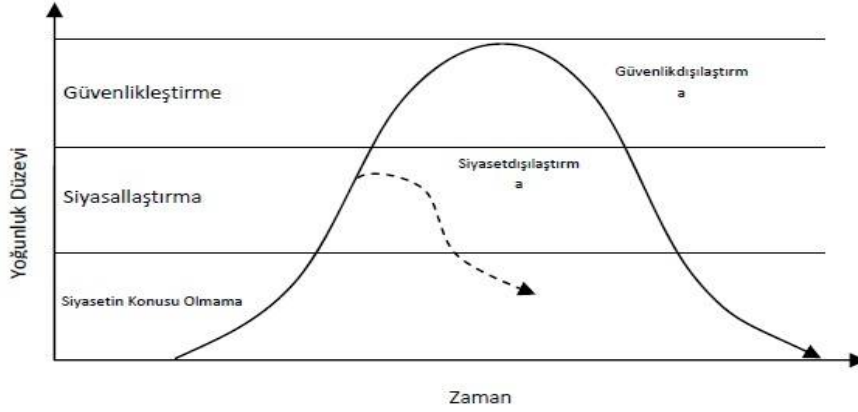
devlet odaklı neo-realist güvenlik yaklaşımının yerine yeni bir kavramsallaştırma çerçevesi geliştirmiştir. Kopenhag Ekolü'nün askeri olmayan tehditleri ve devlet merkezli güvenlik anlayışını sorgulayarak geniş güvenlik anlayışı içeren yaklaşımı gündeme alması güvenlik çalışmalarında ana akım güvenlik yaklaşımının göz ardı ettiği, yeni güvenlik referans nesnelere odaklanmayı gerektirmiştir (Huysmans, 1998: s. 487). Buzan'a (1991: s. 26) göre, "*Güvenlik bir kavram olarak özneye ihtiyaç duyar? Neyin güvenliği sorusu cevaplanmadan [güvenlik] fikri hiçbir anlam taşımaz.*"

Kopenhag Ekolü, askeri güvenlik konularına odaklı geleneksel güvenlik çalışmalarının ötesinde çok boyutlu bir güvenlik yaklaşımını benimsemiştir. Bu ekolün temsilcileri güvenlik kavramını açıklamak için üç farklı kavramsal çerçeve geliştirmişlerdir: Güvenliğin boyutları (kimin güvenliği), bölgesel güvenlik alanları (bölgeler arasındaki güvenlik önceliklerinin farklı olması) ve güvenikleştirme (güvenliğin farklı boyutları) (Çetinkaya, 2004: s. 255).

Kopenhag Ekolü'nün güvenlik yaklaşımının özünü "*güvenikleştirme*" kuramı oluşturmaktadır. Güvenikleştirme teorisi, belirli bir kamusal sorunun "*nasıl ve niçin*" güvenlik sorununa dönüştüğü sorusuna verdiği cevaplarla Soğuk Savaş sonrası dönemin değişen güvenlik gündemini açıklamak için uygun bir temel oluşturmuştur. Sorun siyasal alanın dışında iken devlet bu sorunla ilgili değildir ve bu sorun kamusal tartışmanın ve kararların konusu değildir. Sorunun siyasal alana dahil olması yani siyasallaşması kamu politikasının bir parçası haline gelmesiyle olmaktadır. Burada siyasallaşan sorunla ilgili hükümet bir seçim yapar ve bu seçimin sonucuna göre karar alır, soruna kaynak aktarır ve böylece sorun toplumsal kesimleri de ilgilendirir hale gelir. Sorun güvenlik alanına dahil olması ise, "*sorunların acil ve istisnai/olağanüstü önlemler gerektiren olağan siyasi prosedürlerin sınırları dışındaki, filleri meşru kılan ve varoluşsal tehditmiş gibi sunulmasıyla*" olmaktadır (Buzan vd, 1998: s. 23-24; Weaver, 2003: s. 12). Güvenikleştirme yaklaşımı, dil kuramının yardımı ile siyaset teorisinin unsurlarından yararlanarak ve sosyal inşacılık perspektifini kullanarak, "*yeni ve kapsayıcı bir çerçeve oluşturmayı*" amaçlamıştır (Weaver, 1995: s.55; Waver, 2003: s. 9). Güvenikleştirilen sorunun

siyasal alanının dışına çıkması süreci de Weaver'e göre "güvenlikdışlaştırma" süreci ile açıklanabilir (Weaver, 2003: s. 12; Weaver, 1995: s. 56).

Şekil 3: Sorunları Güvenikleştirme Süreci

Kaynak: Atlant ve Ven, 2009: s. 336.

Kopenhag Ekolü'ne göre, güvenlik kavramının beş boyutu bulunmaktadır: Askeri güvenlik, çevresel güvenlik, ekonomik güvenlik, siyasi güvenlik ve toplumsal güvenlik (Buzan vd, 1998: s. 3). Ulusal güvenliğin sağlanmasında askeri güç dışında diğer ulusal güç öğeleri; özellikle ekonomik güç, politik güç, doğal kaynaklara dayanan güç ulusun varlığını sürdürmesi bağlamında askeri güvenlik, ekonomik güvenlik, siyasi güvenlik, çevre güvenliği ve enerji güvenliğine dönüşmektedir. Devletlerin yapısı ve politika tercihlerine göre bu öğelerin önem dereceleri de ülkeden ülkeye farklılıklar gösterebilmektedir. (Baharççek ve İnan, 2013: s.11).

Sperling ve Kirchner (1998), ekonomik güvenliğe ilişkin birkaç tanım teklif etmektedirler. Onlara göre, ekonomik güvenliğin somut ve birbirinden ayrılan üç unsuru vardır. Birincisi, ekonomik güvenlik bir toplumun sosyal ve ekonomik dokusunu korumakta devlet kabiliyeti üzerindeki kaygıyı yansıtır. İkincisi, ekonomik güvenlik devletin etkin bir koruyucu olarak hareket etme ve toplumsal bütünlüğü sürdürme kabiliyetini ihtiva eder. Üçüncüsü, ekonomik güvenlik, devletin hem dışa açılmanın refah kazançlarını hem de askeri sektördeki işbirliğini güçlendirmek için istikrarlı bir uluslararası ekonomik ortamı geliştirmekte, diğer devletlerle olan işbirliği ile ilgilidir. Son tahlilde, askeri güvenlik hala büyük önemini muhafaza

etmekle beraber, güvenliğin ekonomik boyutu ulusal düzeydeki güvenliğin askeri boyutuna yardımcı bir faktör olmaktan ziyade, genel güvenlik sisteminin tamamlayıcı bir parçası olarak görülmek durumundadır.

2.4.1. Bölgesel güvenlik kompleksleri

Soğuk Savaş sonrası dönemde küreselleşme kavramının yanı sıra, bölgeselleşme kavramı da yükselişe geçmiştir (Günter, 2008: s. 22-25; Hettne, 2008: s. 87). Bu yükselişte, ulus devletin sınırlarını ve gücünü aşan ve aşındıran sorunlar etkili olmuştur (Fawcett ve Hurrell, 1995; Morgan ve Lake, 1997; Kupchan, 1998; Buzan ve Waever, 2003; Farrell, Hettne ve Langenhove, 2005; Bailes ve Cottey, 2006; Acharya ve Johnston, 2007; Adler and Greve, 2009; Tavares 2009). Bölge ve bölgeselleşme kavramı üzerinde uzun yıllar süren tartışmalardan bir uzlaşma çıkmamış olmakla birlikte üzerinde hemfikir olunan temel husus bölge kavramının coğrafi sınırları aşan bir boyutunun olmasıdır.³ İki kutuplu dünya düzeninin sona ermesi ile başlayan yeni bölgeselcilik anlayışında bölge hem bir analiz düzeyi, hem de bir analiz birimi olarak kabul edilmektedir.

Buzan'a göre ise, Soğuk Savaş sonrası güvenlik ortamında üç teorik perspektif öne çıkmaktadır: Neo-realist, küresel ve bölgesel (Buzan ve Waever, 2003: s. 13; Hettne, 2008: s. 88-100). Neo-realist yaklaşım, realizmin önerdiği gibi hala devlet merkezlidir ve uluslararası düzende güç dağılımı, yani güç dengesinin tek kutuplu ile çok kutuplu olmak arasında sıkıştığını öngörmektedir. Küresel yaklaşım ise, neo-realizmin anti tezi olarak kültürel, ulus-aşan ve uluslararası politik ekonomi yaklaşımlarını da birleştirerek devlet dışı aktörlerin (şirketler, STK'lar, hükümetler

---

³ Bölge ve bölgeselleşme konusundaki tartışmalar genel olarak iki gruba ayrılmaktadır. Küreselleşmenin etkisi ile başlayan yeni bölgeselleşme çalışmalarında bölgesel güvenliğin boyutları da yer almaktadır. Yeni bölgeselcilik homojen bir yaklaşım değildir, güvenliğe farklı yaklaşımları, farklı metodolojileri ve farklı kuramsal çerçeveleri içerir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Björn Hettne et al. (2000). 1999-2001: Studies in The New Regionalism. Londra: Macmillan; Björn Hettne ve Fredrik Söderbaum (2000). "Theorizing The Rise of Regionness." Şu kitapta: Ed. Shaun Breslin et. al. New Regionalisms in the Global Political Economy. Londra-New York,: Routledge ; Maria Telo (2001). European Union and New Regionalism: Regional Actors and Global Governance in a Post-hegemonic Era, Ashgate.

arası ve sivil toplum kuruluşları) küresel sistemdeki yapısal rolüne odaklanmakta, bu aktörlerin sermaye-teknoloji-bilgi ve örgütleri kontrol ettiğini, devletin bu global ağın bir oyuncusu olduğunu ifade etmektedir. Bölgesel yaklaşım ise, iki kutupluluğun kalkması ile dikkatlerin küresel konulardan çok bölgesel konulara yöneldiğini, süper güç karşısındaki zayıf güçlerin kendi iç sorunları ve yakın çevrelerine öncelik vermelerinin, bölgesel yaklaşımları artırdığını savunmaktadır.

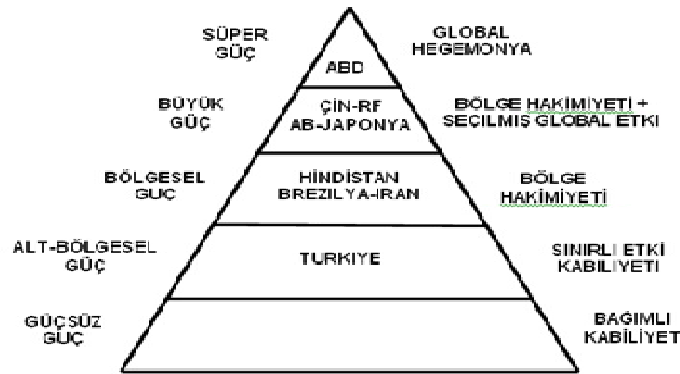
Güvenikleştirme yaklaşımı güvenlik eyleminin ilişkiel dinamiklerine dikkat çekerek, izole edilmiş bir nesnenin güvenlik meselelerine çok nadiren rastlanılabileceğinin altını çizmektedir. Örneğin, tekil anlamda Türkiye'nin güvenliği kavramı bu yaklaşıma göre pek bir anlam ifade etmeyecektir. Buzan, bölgesel güvenlik sorununu, uluslararası sistem ve devlet düzeyi arasında orta düzeyde tanımlamaktadır. Halen anarşik bir yapıya sahip olan uluslararası sistemde, bölgesel boyut küresel ve yerel güvenlik dinamikleri arasında arabuluculuk yapmaktadır. Kopenhag Okulu'na göre, ulusal güvenlik ile uluslararası güvenlik arasında kalan bölgesel güvenlik düzlemi aynı zamanda bu düzlemler arasındaki etkileşim ve bağımlılığı da ifade etmektedir. Buzan ve Weaver, Soğuk Savaş sonrası dönemde bölgesel dinamiklerin sistemsal dinamiklerden daha baskın hale geldiğine dikkat çekerek, bölgesel düzeyde yerel aktörlerin istikrarın sürmesi ya da istikrarsızlıklar üzerinde sistemsal aktörlerden daha etkili olduğunu ileri sürerek, coğrafi ve jeo-politik unsurun önemine dikkat çekmişlerdir (Buzan ve Weaver, 2003: s. 23; Valigi, 2014: s. 11-14).

Bölge, birden fazla devlet arasındaki ilişkiden öte bu devletler arasında ortak noktaların olması, güvenlik önceliklerinin ve dinamiklerinin örtüşmesi, bu durumun da karşılıklı olarak bağlayıcılık ve bağımlılık yaratması gerekmektedir. Bölgesel yapılanmayı analiz etmek için Buzan tarafından, "*güvenlik kompleksi*" kavramı kullanılmaktadır. Buzan'a göre (1991: s. 190), "*bir grup ülkenin temel güvenlik kaygılarının, gerçekçi bir şekilde birbirinden ayrı düşünülemez kadar birbirine bağlanması*" durumunda bölgesel güvenlik kompleksinden bahsedilebilir.

Güvenlik kompleksi oluşmasında coğrafi yakınlık esas olmakla birlikte tek başına yeterli olmamaktadır. Bölgesel güvenlik kompleksinin oluşması için öncelikle devletler arasında ortak tehdit algısının olması, bu algının söz konusu devletler arasında işbirliği ve güvenlik ilişkilerini geliştirmesi gerekmektedir (Buzan, 1991: s. 190). Buna göre; “coğrafi yakınlık güvenlik potansiyelini arttıran bir karşılıklı bağımlılık yaratmaktadır, çünkü tehdidin uzak yerlerden değil yakın coğrafyadaki bir güçten gelmesi daha muhtemeldir ve bu analiz düzeyi Soğuk Savaş sonrası dönemi daha iyi açıklayan bir modeldir” (Buzan vd, 2003: s. 45).

Bölgesel güvenlik kompleksi anlayışına göre, bir bölgedeki her aktörün güvenliği, o bölgedeki diğer aktörlerin güvenliği ile yakından ilgilidir (Buzan, 1991). Buna bağlı olarak güç dengesi, kutuplaşma ve ittifak arayışları gibi hususlar bölge bazında anlamlandırılabilir. Güvenlik kompleksinin oluşumu noktasında beliren en önemli unsur, devletlerin/aktörlerin ortak bir tehdit unsurunda birleşmeleridir. Nitekim tehdit unsuru, devletlerarasında karşılıklı bağımlılık ilişkisinin oluşumuna hizmet edecektir. Tarihsel dostluk-düşmanlık ilişkileri, çatışmalar, ihtiyaçların paralelliği ve ortak düşman gibi faktörler güvenlik kompleksinin şekillenmesinde kurucu bir rol oynamaktadır. Güvenikleştirme kuramına göre, bir devlet, birden fazla sayıda güvenlik kompleksi içerisinde yer alabilir.

Şekil 4: 21. Yüzyıl'da Güç Dengesi Piramidi

Kaynak: Yılmaz, 2007: s. 16-17.

2.4.1.1. Hazar güvenlik bölgesi

Bölgesel güvenlik kompleksi yaklaşımına göre, iki temel güvenlik bölgesi bulunmaktadır (Buzan ve Waever, 2003: s. 31-37). Anarşik yapının hakim olduğu standart bölgesel güvenlik komplekslerinde tek belirleyici bölge güçleri olmakla birlikte, bölge içi ve dışı güçler arasında ayırım oldukça belirsizdir. Bu tür güvenlik kompleksleri, genel olarak askeri ve siyasi konulara yoğunlaşmaktadırlar. Merkezileşmiş bölgesel güvenlik kompleksleri ise, üç alt kategoriye ayrılmaktadır (Buzan ve Waever, 2003: s. 53-64). Bölgesel değil büyük güçlerin şekil verdiği büyük güç merkezli, tek kutuplu bölgesel güvenlik komplekslerinde bölge merkezinde büyük güç yer almaktadır. Bağımsız Devletler Topluluğu ve Rusya Federasyonu, arasındaki ilişkiler bu kapsamda değerlendirilebilir. Küresel bir gücün bir bölgeye hakim olması durumu süper güç merkezli bölgesel güvenlik kompleksini oluşturmaktadır. Örneğin, ABD ve Kuzey Amerika arasındaki ilişkiler. Kurumsal entegrasyon sonucu biçimlenen kurumlar merkezli bölgesel güvenlik komplekslerinin en bilinen örneği AB'dir.

Bölgesel güvenlik kompleksi yaklaşımı içerisinde ayrıca ek olarak, alt-kompleksler (sub-complexes) kavramına değinilmektedir. Temel olarak bölgesel komplekslerle benzer özelliklere sahip olan alt-komplekslerin, tek farkları daha büyük olan bir bölgesel güvenlik kompleksi içinde bir takım özgüllükleri temelinde farklılık arz etmeleridir (Rustamov, 2008: s. 224). Buzan'a göre, uluslararası sistemin yeni çatışma ya da ittifakları, küresel, kültürel, dinsel ve medeniyetler ayrılıklar ekseninde değil, bölgelerin oluşturduğu alt-sistemlerde gerçekleşecektir. Temel düşünce reel tehditlerin coğrafi olarak yakın mesafelerde (bölgelerde) daha etkin olmasının, güvenlikte karşılıklı bağımlılığı bölgesel ölçekte arttırdığıdır. Buna göre güvenlik bağımlılıkları, bölgesel yapılar içinde yer alan aktörler arasında, dışında kalanlara nazaran daha yoğundur (Buzan ve Waever, 2003: s. 4).

Buzan'a göre büyük güçler bölgesel zorunlulukları geçersiz kılarken, “nüfuz etme”⁴ , “kaplama”⁵ gibi yollarla bölgelerin içine sızabilmektedirler. Buzan'ın teorisi göz önüne alındığında, Hazar, Rusya'nın kapladığı bir bölge olarak ortaya çıkacaktır. Yani Hazar, tarihsel olarak ortak toplumsal, siyasi, sosyal ve kültürel yapıya sahip, güvenlik algulamaları açısından ise ayrı ayrı düşünülemeyen, ancak bunu fiili olarak ortaya koyamayacak kadar zayıflatılmış, yani bir “güvenlik yapısı” oluşturamayan bir bölgedir. Rusya, “yakın çevresi” olarak kabul ettiği Orta Asya, Kafkasya ve Doğu Avrupa'nın bir kısmı üzerinde ciddi bir nüfuz sağlamış, bu durum ise Buzan'ın kaplama dediği sürece yol açmıştır (Kamalov, 2008: s. 19). Ancak, bununla birlikte küresel ve büyük güçlerin post-Sovyet bölgelerine yönelik ilgisi nüfuz etme sürecini de beraberinde getirmektedir. Bölgesel güvenlik kompleksi özelliği taşımayan Hazar'da oluşan alt-komplekslerin, küresel ve büyük güçlerle ilişkileri Rusya'nın kaplama etkisini zayıflatmaktadır. Çalışmanın konusu olan enerji, Hazar'da nüfuz etme ve kaplama stratejilerinin en yoğun mücadele konusu haline gelmiş durumdadır.

Orta Asya, Hazar ve Kafkasya coğrafyasında, post-Sovyet dönemde, bölgesel komplekslerin oluşumu değil, bağımsızlığını yeni kazanan cumhuriyetlerin; siyasi ve ekonomik istikrarlarını oluşturma ve geliştirme mücadelesi ağırlık kazanmıştır. Buzan (2003), güçsüz devletlerden oluşan ve iletişim-etkileşimi zayıf olan bu tip bölgeleri “yapılandırılmamış güvenlik bölgesi” olarak adlandırmakta, bu bölgelerin aslında oluşmaya başlayan bölgesel güvenlik sistemleri olduğunu da vurgulamaktadır. Buzan'ın bu tespitinden yola çıkılarak, enerjinin, Hazar bölgesel güvenlik bölgesi oluşmasında etkisi bu çalışmada sorgulanacaktır. Hazar'ın statüsü ve çevre kirliliği gibi bölgesel uzlaşma gerektiren sorunların yanı sıra, bölge enerji kaynaklarının dış pazarlara ulaştırılması da bölge ülkelerinin en önemli öncelikleri arasında yer almaktadır. İran hariç bölge ülkelerinin hepsi post-Sovyet ülkesidir. Ancak, bu ülkelerin aralarındaki tarihi bağlar kadar tarihi sorunlar da bulunmakta,

---

⁴ Buzan'a göre nüfuz etme, bir bölge içindeki devletin bölge dışından bir devlet ile ittifak içine girmesi ile ortaya çıkar.

⁵ Buzan'a göre kaplama (overlay) büyük güçlerin çıkarlarının neredeyse bölgesel güvenlik ilişkilerinin yok olmasına sebep olacak kadar nüfuz etmek olarak yorumlanmaktadır.

ayrıca kimlik ve ulusal güvenlik tanımlamaları birbirleriyle çakışmaktadır. Bölge ülkeleri arasında ortak çıkar eksenini bulmanın oldukça güç olduğu Hazar'da, bölge devletlerinin hepsinin enerji fazlasının olması da bir diğer rekabet konusudur. Tüysüzoğlu'na göre (2013: s. 98), enerji paylaşım mücadelesi, bölgesel işbirliğini değil çatışmacı ilişkiler ağını beraberinde getirmektedir. Bu çalışmada, alt-kompleks olarak ele alınacak olan Hazar'ın küresel (Amerika) ve büyük güçler (Rusya ve Çin) ile ilişkileri analiz edilirken, enerjinin bölgesel güvenlik kompleksi oluşumu sürecindeki rolü de sorgulanacaktır.

SSCB'nin dağılmasının ana sonuçlarından biri; yeni bölgelerin ve güvenlik komplekslerinin ortaya çıkmış olmasıdır. Hazar bölgesinde üç temel karakteristik söz konusu edilebilir (Karagiannis, 2002: s. 9):

1- Boru hatları bölgesel istikrarın göze çarpan en temel özelliğidir. Boru hatları üzerinde hakimiyet kurma mücadelesinin yarattığı istikrarsızlık hatlar inşa edildikten sonra genel olarak yerini istikrara bırakmaktadır.

2- Boru hatları üzerinde yaşanan rekabet devletler arası mevcut ve potansiyel hatlara hakim olma mücadelesini kızıştırarak bölgenin istikrarını olumsuz etkilerken, bazı durumlarda da boru hatları devletler arası ilişkileri güçlendirerek bölgesel işbirliğinin gelişmesine de katkı sunmaktadır. Devletlerin güvenlik algıları, boru hatları ilişkisinin doğasını belirlemektedir. Çatışan güvenlik çıkarlarının söz konusu olması boru hatları alanında işbirliğini güçleştirmekte, bazı durumlarda ise (Azerbaycan-Ermenistan örneği) imkansız hale getirmektedir.

3- Bölgedeki bazı etnik çatışmaların, devletler arasında boru hatları konusunda yaşanan rekabetle bazı durumlarda doğrudan, bazı durumlarda dolaylı olarak ilişkisi olduğuna dair pek çok kanıt bulunmaktadır.

3. DÜNYA ENERJİ GÖRÜNÜMÜ

Dünyanın her yerinde enerjiye olan gereksinim giderek artmaktadır. Dünyanın gelecekteki enerji talebi konusunda çeşitli projeksiyonlar bulunmakla birlikte, genel beklenti talebin artışının süreceği şeklindedir. OPEC (2014: s. 6) tarafından, 2040 yılı için yapılan tahminlere göre; 2014'te 7.2 milyar olan dünya nüfusu 2040 yılında 9 milyara ulaşacaktır. 2028'de Hindistan, Çin'i geride bırakarak dünyanın en kalabalık ülkesi haline gelirken, 2040'da dünya nüfusunun yüzde 60'ı şehirlerde yaşayacaktır. 2014-2040 arası dönemde ise, büyüme oranı ortalama yüzde 3.5 olarak gerçekleşecektir (OPEC, 2014: s. 7). OPEC'in (2014: s. 8), 2040 yılı dünya enerji talebi artışı beklentisi ise, yüzde 60 olup fosil yakıtların ana enerji kaynağı olma özelliğini sürdüreceği öngörülmektedir.

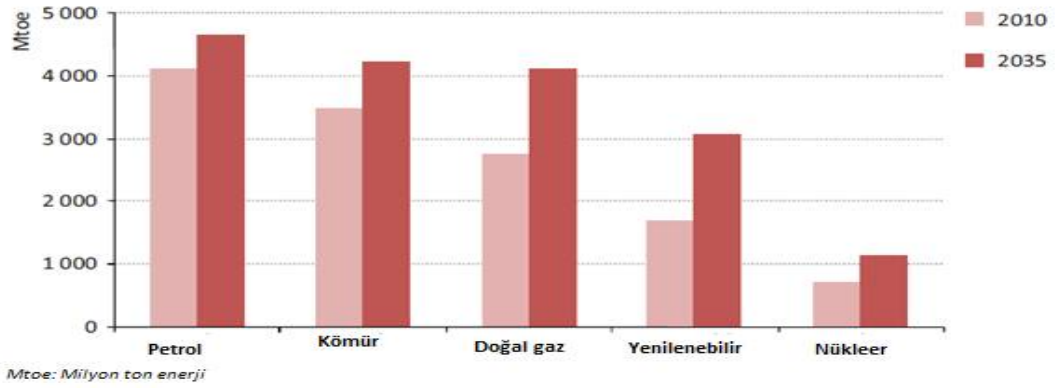
IEA (2014: s. 4) ise, 2040 yılı için OPEC'ten farklı olarak, dünya enerji talebinin yüzde 37 oranında artacağını tahmin etmektedir. Dünya enerji talebinde 2040 yılında da ilk üç sırada fosil yakıtların olması beklenirken, fosil yakıtlar içinde talebi en hızlı büyüyen yakıt olan doğal gaz bu özelliğini gelecekte de koruyacaktır. Doğal gaz talebinin yüzde 50'den fazla artması beklenirken, LNG ticaretinin genişlemesine bağlı olarak doğal gaz piyasasının daha esnek hale geleceği tahmin edilmektedir (IEA, 2014: s. 4).

EIA'nın 2040 yılı tahminleri de talep artışı öngörmekle birlikte, artış oranı yüzde 56 olacağı tahmin edilmektedir (EIA, 2013: s. 9). EIA'ya göre (2013: s. 9), artan enerji talebinin yüzde 85'i gelişmekte olan ülkelere gelecektir. Önümüzdeki çeyrek asır için öngörülen miktardaki petrol ve doğal gaz talebinin karşılanması için mevcut kaynakların kullanımının artırılmasının yanı sıra, yeni arz kaynaklarının temini ile mümkün olacaktır (IEA, 2006: s. 65).

Orta ve uzun vadede enerjiye olan talebi karşılayacak arz artışının sağlanabilmesi, büyük yatırımların yapılmasına bağlıdır. IEA (t.y.) tahminlerine göre, 2004-2030 yıllarında küresel enerji ihtiyacını karşılamak için 17 trilyon dolarlık yatırım gerekmektedir. Bu miktarın 10,5 trilyon doları elektrik, 6 trilyon dolar kadarı ise, petrol ve doğal gaz alanına yönlendirilmesi gereken yatırımlar olarak düşünülmektedir (IEA, 2006-a: s. 6).

Dünya nüfus artışı ve enerji ihtiyacı konusunda farklı senaryolar bulunmaktadır. Exxon-Mobil'e göre (Exxon-Mobil, 2006-b: s. 1) dünya nüfusu, 2000 yılı temel alınırsa yıllık ortalama yüzde 0,9 artışla 2030 yılına kadar 8 milyar düzeyine ulaşacaktır. Bu artışın yüzde 95'i, OECD dışı ülkelerin payına düşecektir. Buna paralel olarak ise, dünya üzerinde GSYH'nın (piyasa fiyatları bazında) 2030 yılına kadar yılda ortalama yüzde 2,8 oranında artacağı öngörülmektedir. Küresel nüfus ve GSYH artışı doğrultusunda, enerji talebinin ortalama olarak yıllık yüzde 1,6 oranında yükselerek, 2030 yılında günlük 325 milyon varil petrol eşdeğerine (VPE) ulaşması beklenmektedir. Bu değer 2000 yılına oranla, yüzde 60 fazladır. Enerji talebi OECD dışı ülkelerde daha hızla artacak olup, bunun küresel enerji talebindeki yükselişin yüzde 80'ini oluşturması beklenmektedir (Exxon-Mobil, 2006-b: s. 1).

Grafik 1: Enerji Kaynaklarına Göre Dünyadaki Öncelikli Enerji Talebi

Kaynak: EIA, 2012: s.43.

Enerjinin dünya sisteminde giderek daha önemli bir konuma gelmesi, sadece küresel ekonominin ayakta kalması için artan enerji talebinin karşılanmasının hayati önem taşıması ile açıklanamaz. Elbette küreselleşmenin kazanımlarının korunması ve dünya ekonomisinin daralma ve küçülme sorunsalı ile karşı karşıya kalmaması açısından artan enerji talebinin karşılanması gerekmektedir. EIA rakamlarına göre, dünyanın artan enerji talebi nedeni ile, 21. Yüzyıl'ın ilk çeyreğinde enerji üretiminde yüzde 57 oranında bir artış söz konusu olacaktır (EIA, 2007: s. 83). Öte yandan, enerji üretimindeki artışa bağımlı olan sadece dünya ekonomisi değildir, ordular da enerji kaynaklarına bağımlı durumdadır. II. Dünya Savaşı sırasında ABD ordusu,

asker başına günlük bir galon (1 galon= 3.784 varil) petrol tüketirken, bu oran ordunun mekanikleşmesi ile 1990-91 Körfez Savaşı'nda asker başına günlük 4 galona, Irak ve Afganistan'da terörizmle mücadele için başlatılan operasyonlar sırasında asker başına günlük 16 galona yükselmiştir (Bender, 2007; s.43; Klare, 2008, s.12). Orduların ileri teknoloji kullanma oranlarının yükselmesi ile birlikte yakıt tüketimleri de artmakta, bu da enerjinin günümüz dünya sisteminde taşıdığı öncü rolün anlaşılması açısından önem taşımaktadır.

Enerji kaynaklarının, ekonomik ve güvenlik anlamında taşıdığı hayati rolün yanı sıra, enerji kaynaklarının yetersizliğinin yarattığı baskının giderek derinleşmesi dünya sistemini ciddi oranda etkilemektedir. Hayati öneme sahip olan fosil yakıtların, özellikle petrolün giderek daha kıt bir mal halini alacağına dair tahminler, enerji kaynaklarının paylaşımına yönelik savaşı daha da kızıştırmaktadır. Dünyanın sanayileşmiş devletlerinin artan enerji taleplerinin yanı sıra, Çin ve Hindistan gibi ciddi oranlarda büyüyen ekonomilerin artan enerji tüketimi ve taleplerinin, dünya enerji sisteminde değişime yol açması kaçınılmaz görünmektedir. Üstelik, artık erken petrol üretiminin sonlarına gelmiş olup, petrol üretiminin artırılabilmesi daha derinlerde ya da deniz dibinde bulunan rezervlerin geliştirilmesine bağlı bulunmaktadır. Küresel enerji üretimindeki her bir galonluk üretim, artık eskisine göre daha fazla teknoloji ve maliyet gerektirmektedir. Bu da geçmişte maliyetler ve teknolojik yetersizlikler nedeni ile geliştirilmeyen, derinlerde, deniz diplerinde ya da statüsü tartışmalı bölgelerde bulunan rezervlere yönelinmesini zorunlu hale getirmiştir (Klare, 2008: s. 12-13). Petrolde yaşanan bu gelişmenin gelecekte doğal gaz, kömür ve uranyumda da yaşanması beklenmektedir. Fosil yakıtların, 21. Yüzyıl'ın sonunda, sona ermesi beklenirken bu enerji kaynaklarının yerini alabilecek alternatifin bulunmasına yönelik bilimsel çalışmalardan henüz enerji kıtlığının dünya sistemi üzerinde yarattığı baskıyı hafifletecek bir sonuç alınamamıştır. Bu da kısa ve orta vadede, fosil yakıtların birincil enerji kaynağı olmaya devam edecekleri anlamına gelmektedir (IEA, 2014: s. 2).

EIA'nın tahminlerine göre, fosil yakıtlar 2030 yılında dünya enerji ihtiyacının yüzde 87'sini karşılayacaktır (EIA, 2007: s. 85). Bu kapsamda, yenilenebilir ve yenilenemez tüm enerji kaynaklarına yönelik arz artışının önümüzdeki dönem

sürmesi kaçınılmazdır. Dünya genelinde en çok tüketilen fosil yakıt olan petrolün yerini 2030 yılından sonra doğal gazın alması beklenmekle birlikte, bu konuda ortak bir öngörü bulunmamaktadır (EIA, 2013; IEA, 2014; OPEC, 2014). Bunun yanı sıra, konvansiyonel olmayan fosil yakıtların yaygın üretimine yönelik çabalar da bulunmaktadır. Kanada'nın katranlı kumları, Venezüella'nın ekstra yoğun ham petrolü, ABD'nin kaya gazı gibi kaynakların geliştirilmesi çalışmaları sürmekle birlikte, mevcut koşullarda yüksek geliştirme maliyetleri ve çevrenin korunmasına yönelik endişeler nedeni ile bu yakıtların dünya enerji piyasasına dahil olması kısa vadede beklenmemektedir (Klare, 2008: s. 15).

Enerji güvenliğinin, uluslararası sistemin en kırılgan noktalarından biri haline gelmesi ile dünya enerji sisteminde bazı değişimler söz konusu olmaktadır. Klare'e göre, dünyanın yeni enerji düzeninde ülkeler; enerji fazlası olanlar ve enerji açığı olanlar olarak iki gruba ayrılmaktadır (Klare, 2008: s. 14). Eski dünya düzeninde devletlerin global güç hiyerarşisindeki yeri sahip oldukları nükleer başlık, savaş gemileri ve asker sayıları ile ölçülürken; yeni dünya düzeninde devletlerin hiyerarşisi, sahip oldukları fosil yakıtların bolluğu ya da enerji zengini ülkelerin fosil yakıt kaynakları üzerinde kendi menfaatlerini koruyacak (transfer ve fiyat avantajı sağlamak) şekilde hakimiyet kurabilmeleri ile ölçülmektedir (Klare, 2007). Yeni enerji düzeninde, kaynak zengini ülkeler ile kaynak fakiri ülkeler arasında kurulan ilişkiler, her iki tarafın çıkarlarının korunması açısından önem taşımaktadır. Enerji güvenliği artık sadece arz değil, talep boyutuyla da önem kazanmıştır. 2030 yılında, günümüzde olduğu gibi enerji talebinin yüzde 87 oranında fosil yakıtlarla karşılanması beklenmektedir (EIA, 2007: s. 85). Tahminlere göre, bu petrol üretiminde yüzde 42'lik, doğal gazda yüzde 65'lik ve kömürde de yüzde 74'lük bir arz artışına yol açacaktır (EIA, 2007: s. 85). Enerji arzındaki bu kaçınılmaz genişlemenin petrol yataklarının zirve (peak) noktasına yaklaşması ile, doğal gaz ve miktar olarak en çok bulunan fosil yakıt olan kömürün yeniden gündeme gelmesine yol açması beklenmektedir. Ancak, doğal gaz ve kömür rezervlerinin de artan talebi karşılamaya yetecek düzeyde olmaması önemli bir sorunsal teşkil etmektedir (Klare, 2008: s. 34).

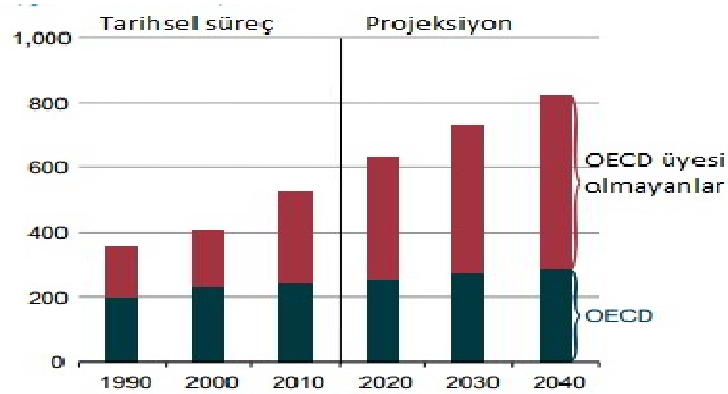
20'inci yüzyılın sonuna gelindiğinde, 1950'li yıllar ve sonrasında yaşanan petrol patlamasının ateşi sönmeye başlamıştır. Orta Doğu rezervlerinden sonra, 1960'lı ve 1980'li yıllarda Alaska Körfezi'nin kuzey şelfi, Britanya ile Norveç arasında yer alan Kuzey Denizi ve Gine Körfezi'nde, petrol jeolojistleri tarafından "fil" olarak adlandırılan devasa petrol rezervleri keşfedilmiştir (Simmons, 2005: s. 373). Dünya, 21'inci yüzyıla çok az yeni rezerv keşfine karşılık, hızla tüketilmekte olan rezervlerle girmiştir. Mevcut enerji yataklarının zirve noktasına ulaşmasından sonra yaşanacak düşüşün, yeni keşfedilen enerji rezervleri ile karşılanamaması durumunda artan enerji talebinin kısa ve orta vadede karşılanması konusunda ciddi sorunlar yaşanabilecektir. Bu durum, yeni enerji rezervlerinin dev yataklar olmasa bile, büyük önem kazanmasını da beraberinde getirmektedir. Dünya enerji ihtiyacını ciddi oranda karşılamakta olan dev yataklarda beklenen üretim düşüşü ve yeni keşfedilen yatakların beklenilenin altında potansiyele sahip olması, 21'inci yüzyılın enerji düzeninde iki temel sorunsal olarak görülmektedir. 1950'li ve 60'lı yıllarda düşük maliyetlerle gerçekleşen ve yüksek kar getiren rezerv geliştirme çalışmalarının yapısı, 20'nci yüzyılın sonunda daha yüksek maliyet ve daha az keşif olarak değişmiştir. Enerji talebinin karşılanmasına yönelik olarak Afrika, Hazar Denizi, Sibiryaya ve Orta Doğu'daki sorunlu bölgelerdeki rezervlerin geliştirilmesi için, 1990'lardan sonra ciddi bir yönelim olmuştur. EIA'ya göre, 2030 yılında dünya petrol arzının talebi karşılayabilecek düzeyde olması için yapılması gereken yatırım 5.4 trilyon dolardan az olmayacaktır (EIA, 2007, s. 95). Erken petrol döneminin sona ermesi ile, yatırımcıların çetin ve tehlikeli koşullarda bulunan zor petrolü çıkarmaya ne kadar gönüllü olacakları da başka bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Enerji alanında yaşanan gelişmeler, artan talebin karşılanması için yapılması gereken yeni keşiflerin ekonomik, fiziksel ve politik olarak geliştirilmesi zor olan enerji rezervlerinin olduğu bölgelerde gerçekleşeceğini göstermektedir.

Tablo 3: Dünya Enerji Tüketimi, 2010-2040 (Katrilyon İngiliz Isı Birimi-BTU)

Venezüella	297,6	18,2
Suudi Arabistan	265,4	16,2
Kanada	173,1	10,6
İran	154,6	9,4
Irak	141,4	8,6
Kuveyt	101,5	6,2
Birleşik Arap Emirlikleri	97,8	6,0
Rusya	80,0	4,9
Libya	48,0	2,9
Nijerya	37,2	2,3
Kazakistan	30,0	1,8
Çin	25,6	1,6
Katar	25,4	1,5
ABD	20,7	1,3
Brezilya	13,2	0,8
Cezayir	12,2	0,7
Angola	10,5	0,6
Meksika	10,3	0,6
Ekvador	8,2	0,5
Azerbaycan	7,0	0,4
Dünya Toplamı	78,4	4,8
Toplam	1637,9	100,0

Kaynak: EIA, 2013: s. 37.

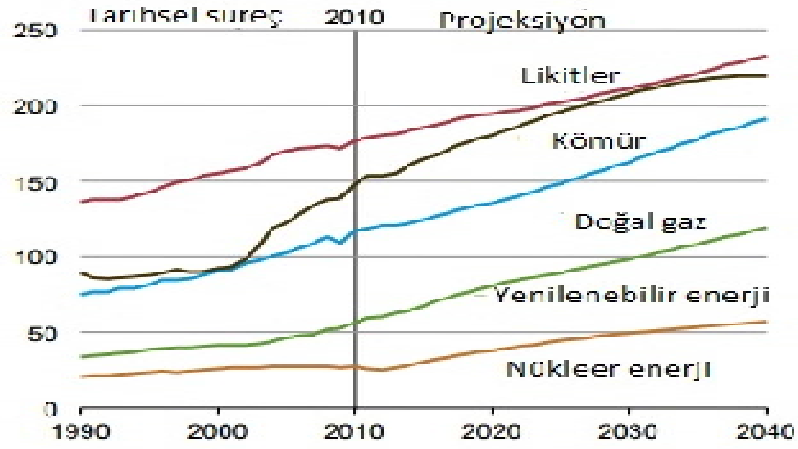
Grafik 2: Dünya Enerji Tüketimi, 2010-2040 (Katrilyon Btu)

Kaynak: EIA, 2013: s. 1.

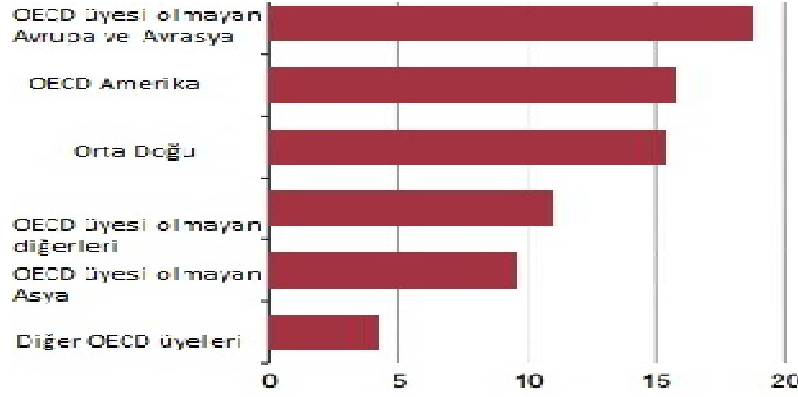
Dünya petrol arzının, talebi karşılayamayacak duruma gelmesine yönelik endişelerin baş göstermesi ile başka bir enerji kaynağı tüm dikkatleri üzerine çekmiştir. Petrolün en önemli alternatifi olarak öne çıkan doğal gaz, diğer fosil yakıtlara kıyasla bazı avantajlara sahiptir. Her ünite başına, petrol ve kömüre göre, daha az karbondioksit salınımına yol açan doğal gazın petrole göre, henüz üretim çemberinin başlangıç noktasında olması da petrol üretimi düşüşe geçtikten sonra doğal gaz üretiminde artışın devam etmesi anlamına gelmektedir. Doğal gazın sahip olduğu bu iki büyük avantaj nedeni ile, EIA, 21'inci yüzyılın ilk çeyreğinde, dünya enerji tüketiminde en hızlı payı büyüyen yakıtın doğal gaz olacağı tahmininde bulunmuştur (EIA, 2009). Petrolden farklı olarak henüz yaygın olarak taşımacılıkta kullanılmayan doğal gaz; ısınma, elektrik üretimi ve sanayinin çeşitli alanlarında giderek artan oranlarda tüketilmektedir.

Grafik 3: Fosil Yakıt Türlerine Göre Dünya Enerji Tüketimi, 2010-2040 (Katrilyon Btu)

Kaynak: EIA, 2013: s. 2.

Grafik 4: Ülke Gruplarına Göre Dünya Doğal Gaz Üretimindeki Artış, 2010-2040 (trilyon kübik feet)

Kaynak: EIA, 2013: s. 3.

3.1. Petrol Piyasası ve Transferi

Petrol, dünyanın en yaygın tüketilen yakıtıdır (IEA, 2013). Gelecekle ilgili tahminler, petrolün bu özelliğini 2030 yılına kadar koruyacağı şeklindedir. EIA (2014), 2030 yılından sonra, doğal gazın en çok tüketilen yakıt olacağını tahmin etmekteyken, OPEC'in (2014) 2040 yılı tahmininde, ham petrol enerji tüketiminde birinci sırada yer almaktadır. 2040 yılında dünya enerji talebinin artışına ilişkin olarak yüzde 37 ila yüzde 60 arasında değişen tahminler bulunmaktadır. Bu da, petrol başta olmak üzere fosil yakıtların, enerji alanında radikal bir değişim meydana gelmediği sürece önemini korumaya devam edeceği anlamına gelmektedir.

EIA'ya göre (2013: s. 9), artan enerji talebinin yüzde 85'i gelişmekte olan ülkelerden gelecektir. Enerji talebi özellikle, çok büyük nüfusa sahip Çin'de yüksek oranlarda artmaktadır. EIA (2013: s. 9), bu ülkede 2030 yılında enerji tüketiminin 2002 yılına oranla ikiye katlanacağını öngörmektedir. Bu artışın yaklaşık yarısı katı yakıtların, yüzde 30'u petrolün, yüzde 10'u ise doğal gazın payına düşecektir. Fosil yakıtların, Çin'in yükselen enerji tedarikine katkısı yüzde 90'dan biraz az olacaktır. Süratle yükselen enerji talebinin arta kalan kısmını ise, yenilenebilir ve nükleer enerji kaynakları karşılayacaktır (Commission of the EC 2006: s. 4).

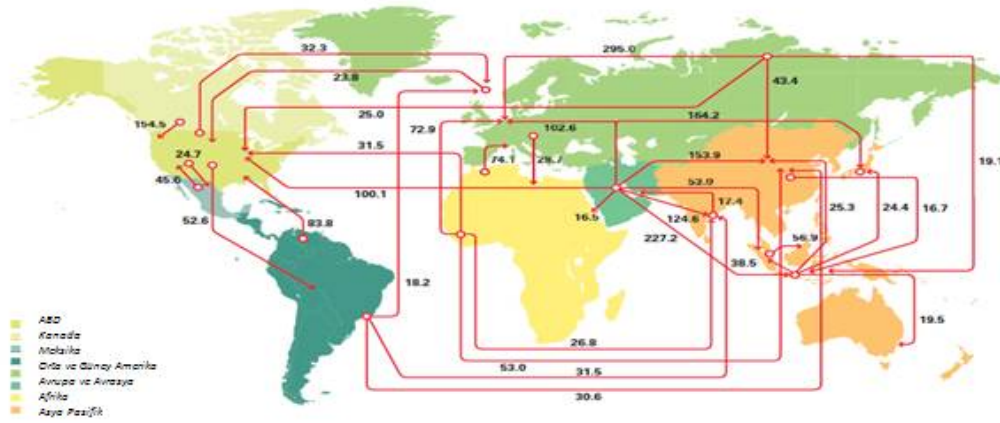
Hindistan'ın enerji gereksiniminin, 2030 yılına kadar yüzde 90 oranında artacağı öngörülmektedir. Bu ülkede, artışın büyük kısmı fosil yakıtlar (katı yakıtlar

yaklaşık yüzde 40, petrol yüzde 30 ve doğalgaz yüzde 14) tarafından karşılanacaktır. Yenilenebilir enerji kaynaklarının (ağırlıklı olarak geleneksel biyokitle), genel talep içerisinde doğal gaz kadar ağırlık teşkil edeceği, nükleer enerjininse yüzde 5 oranında katkı sağlayacağı öngörülmektedir. OECD ülkelerinin enerji talebinde ise, 2030 yılına kadar yüzde 30'luk artış öngörülmektedir. Tüketimdeki artış da, bu ülkeler için fosil yakıt ağırlıklı olacaktır (yüzde 80 oranında). Talebin geri kalan kısmı, yenilenebilir enerji kaynakları ve nükleer enerjinin payına düşecektir.

AB Komisyonu'nun 2006 yılı Avrupa Enerji Stratejisi çalışma raporunda, bazı ülkelerin toplam petrol tüketimi ve kişi başına petrol tüketimi hakkında 2030 yılı için öngöründe bulunulmuştur. İncelemeye konu olan ülkeler ABD/Kanada, AB-25, Japonya/Kore, Çin, Hindistan ve Suudi Arabistan'dır. 2002 yılında gerçekleşmiş olan petrol tüketimi temel alınarak 2030 yılı için yapılan tahminler, geleceğe yönelik bazı genel sonuçlar ortaya koymuştur (Commission of the EC, 2006: s. 5). Buradaki ilk gözlem, kişi başına tüketimdeki büyük farklılıkların 2030 yılında da esas olarak değişmeden kalacağını göstermektedir. Kişi başına petrol tüketiminde, en yüksek değerle ilk sırada bulunan Suudi Arabistan ve en düşük değerle son sırada bulunan Hindistan yerini koruyacaktır. ABD/Kanada ve Çin arasındaki fark, 2002 yılında 21,4'ten 2030 yılında 20,6 değerine düşerek pek fazla değişmeyecektir. Aynı raporun toplam petrol tüketimi verilerinin incelenmesinden, Çin'in ekonomik yükselişini sürdüreceği sonucuna varılabilir. Fakat buna rağmen, 2030 yılında ABD/Kanada'nın petrol tüketiminin, Çin'e oranla yaklaşık 2 kat fazla olacağı öngörülmektedir. Bunun yanı sıra Kuzey Amerika'daki bu ülkelerin petrol tüketimi, 2030 yılında beklenen nüfus artışına oranla daha büyük bir artış gösterecektir. Nitekim, öngörülen 88 milyonluk nüfus artışına paralel olarak beklenen miktarın 5,7 mv/gün olmasına karşın, tüketimin 6,6 mv/gün olarak gerçekleşeceği öngörülmektedir. Hindistan'da 383 milyonluk nüfus artışına, 1,4 mv/gün'lük, Çin'deki 164 milyonluk nüfus artışına ise 1,5 mv/gün'lük petrol tüketim artışı denk gelmektedir. Gelişmekte olan en büyük iki ülkede, Çin ve Hindistan'da 2030 yılında gerçekleşecek olan toplam petrol tüketimi 2002 yılına oranla, yaklaşık yüzde 157 ve yüzde 124'lük bir artış gösterecektir. Mutlak değer olarak ise, bu ülkeler petrol tüketiminde hem ABD ve Kanada'nın, hem de AB'nin gerisinde kalacaktır. Nitekim, ABD ve Kanada için 2030 yılında petrol tüketimi öngörüsü günlük 26,3 milyon varil, AB içinse 2002

yılındaki göstergeye oranla daha düşük artışın sağlanmasıyla 14,9 milyon varil olarak değerlendirilmektedir. Bu değerlere göre, gelişmekte olan ülkelerdeki nüfus artışına rağmen bu ülkelerin küresel enerji (veya petrol) sistemine katkılarının ABD, Kanada ve AB kadar olamayacağı söylenebilir. Gelişmiş ülkelerin enerji tüketimine katkısı yine belirleyici olarak kalacaktır (Commission of the EC, 2006: s. 6).

Harita 4: Petrolün Dünyadaki Önemli Ticari Akış Hareketleri (2013)

Kaynak: BP, 2014: s.19.

Tablo 4: 2013 Yılı İtibariyle Bazı Bölge ve Ülkelerin Petrol Ticaret Miktarları (2013)

ÜLKELER	Milyon Ton				Yüz Bin Varil Günlük			
	İhracat		İthalat		İhracat		İthalat	
	Ham Petrol	İşlenmiş Petrol	Ham Petrol	İşlenmiş Petrol	Ham Petrol	İşlenmiş Petrol	Ham Petrol	İşlenmiş Petrol
ABD	364,4	99,2	5,6	151,1	7719	2074	112	3158
Kanada	27,6	10,8	132,2	29,7	554	226	2655	621
Meksika	+	28,9	60,3	5,9	+	603	1212	123
Orta ve Güney Amerika	25,1	78,0	151,3	32,0	503	1631	3339	669
Avrupa	463,8	159,0	18,9	96,6	9313	3324	330	2019
Eski SSCB	0,2	6,1	300,1	124,6	4	126	6027	2605
Orta Doğu	10,8	41,1	855,3	108,2	216	960	17176	2263
Kuzey Afrika	2,7	19,1	95,2	23,7	54	399	1712	495
Batı Afrika	+	13,2	214,9	6,6	+	276	4316	137
Doğu ve Güney Afrika	13,4	20,0	6,8	0,7	269	417	137	15
Avustralya	28,4	22,2	115	3,0	569	464	231	62
Çin	282,6	59,1	0,9	29,3	5675	1236	19	612
Hindistan	190,5	12,9	+	59,1	3825	269	+	1236
Japonya	178,2	45,5	0,6	14,8	3579	961	13	309
Singapur	44,4	101,7	0,1	81,1	882	2125	2	1695
Diğer Asya Pasifik	226,4	142,1	34,4	92,5	4547	2971	690	1933
TOPLAM	1878,3	858,8	1878,3	858,8	37720	17952	37720	17952
*0,005'den az								
**0,5'den az								

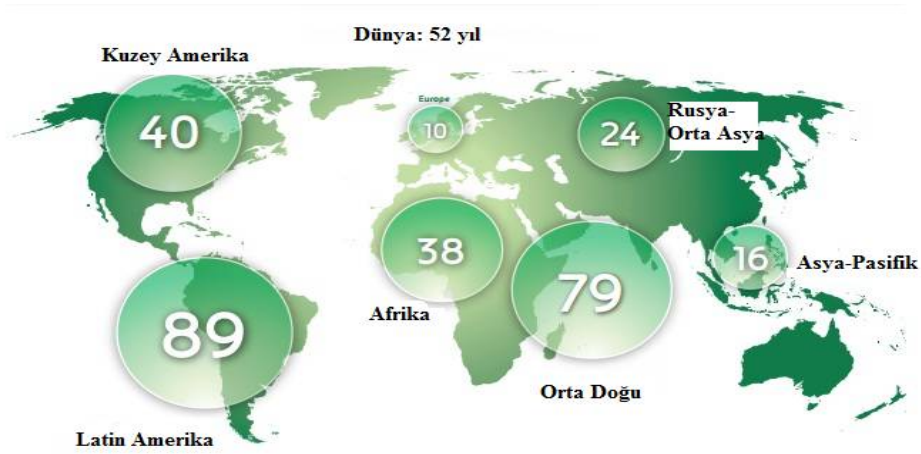
Kaynak: BP, 2014: s.19.

Petrol arz güvenliğinde, son dönemde öne çıkan iki unsur bulunmaktadır. Bunlardan biri, petrol rezervlerinin tepe noktasına ulaşması, bir diğeri de, kolay petrol döneminin sona ermiş olmasıdır. Bu iki öngörü de, petrol arzını artırmanın giderek daha çok maliyet ve buna bağlı olarak da daha çok paylaşım mücadelesine yol açacağı anlamına gelmektedir (Klare, 2008: s. 18). 1900'de dünyada yıllık 150 milyon varil petrol üretilirken, 2000'de bu rakam 28 milyar varile ve 2006 yılında ise 31 milyar varile yükselmiştir. Ancak, 2006 yılında 9 milyar varil civarında yeni petrol kaynağı bulunabilmiştir. Petrol üreten ülkelerin pek çoğunda yıllık petrol üretim miktarları tepe noktasına ulaşmış durumdadır (Sevim, 2012: s. 56-57).

Enerji rezervlerinin ne zaman sona ereceğini tahmin etmeye yönelik pek çok bilimsel çalışma söz konusudur. Bu çalışmalarda, rezerv/üretim (reserve to production R/P ratio) oranından yola çıkılarak enerji rezervlerinin mevcut durumdaki üretim oranlarının korunması durumunda kaç yıl daha kullanılabileceği

hesaplanmaktadır. Burada, söz konusu enerji rezervinin kaç yıldır işletilmekte olduğu ve üretim düzeyi, rezerv ömrünü belirleyen kriterler olmaktadır. Ancak, rezerv ömürlerine yönelik tahminler oldukça farklı olmakla⁶ birlikte üretim oranlarının değişmesi ya da yeni enerji kaynaklarının kullanıma girmesi ile bu konuda tüm tahminler değişmek zorunda kalabilir.

Şekil 5: Rezerv/Üretim Oranı (2013)

Kaynak: ENI, 2014: s. 16.

Gelecekteki üretim eğilimlerini öngörebilmek için rezerv/üretim ilişkisi kullanılmaktadır. M. King Hubbert, 1956'da petrol üretiminin yapısını dikkate alarak, yeni rezerv keşiflerinin tepe noktası ile üretimin tepe noktası arasında geçen zamanın öngörülebilir olduğu kuramını öne sürmüştür. Bu teoriye “*Hubbert Zirve Teorisi*”, veya “*Petrolde Hubbert Zirvesi*” denilmektedir. Hubbert, bu teori ile enerji piyasalarında çığır açmış ve enerji araştırmalarına damgasını vurmuştur. Hubbert Zirve Teorisi, petrol yataklarında üretim miktarının istatistikte kullanılan çan eğrisi formunu izlediğini söylemektedir. Yani bir yatakta petrol keşfedildiği zaman, üretim hızlı bir şekilde artar, daha sonradan bir zirve yapar, ve en sonunda bu sahadan üretim hızlı bir şekilde düşecektir. Zira, keşfedilen yatakta sınırlı bir miktarda petrol bulunmaktadır. Bu sınırlı rezerv, hızla yeryüzüne pompalanmaya başladıktan sonra zaman içinde ilgili yaktan çıkarılan petrol miktarı hızla düşecektir. Bu kurama

⁶Rezerv ömürleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.peakoil.net>

göre, ABD'deki rezerv keşiflerinin hemen hemen 1930 yılında tepe noktasına ulaştığı belirtilmiş olup, ülkedeki petrol üretiminin 1970'te tepe noktasına ulaşacağı tahmin edilmiş ve öngörü tam olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca aynı kurama göre, global kömür ve doğal gaz kaynaklarının geleceği konusunda oluşturulan projeksiyon da tam olarak gerçekleşmiştir. Dünya geneli için yapılan tahminler petrolde zirve noktasını genellikle 2005–2020 yılları arasına koymaktadırlar. Bu projeksiyonlar, zaman içerisinde bazı oynamalar göstermekle beraber yaklaşık bir değer ortaya koymaktadır (Sevim, 2012: s. 55-59).

Yapılan araştırmalar, konvansiyonel petrol yataklarında yapılan keşiflerin dünyanın hızlı petrol tüketimini karşılayamadığını göstermektedir. Özellikle, Çin ve Hindistan gibi kalabalık nüfusa sahip ülkelerin kişi başına petrol tüketimi, gelişmiş ülkelerin çok altındadır. Bu ülkelerde kişi başına gelir miktarı yükseldikçe, bu ülkelerin ihtiyaç duyacağı petrol ve diğer enerji kaynakları oldukça hızlı bir şekilde artacak, bu da dünyada kısıtlı enerji kaynaklarına ulaşmak için rekabeti arttıracaktır. Petrol üretimi zirve yaptıktan sonra hızla düşmeye başlayacağı için, bu nedenle sistemin enerji darboğazına girmemesi için gerekli tedbirler çok daha önce alınmalıdır.

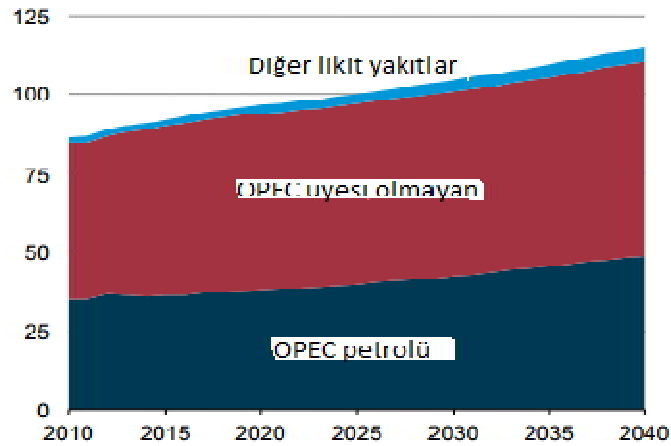
BP'nin 2014'te yayımladığı enerji görünümü raporuna göre, 2013 sonunda dünyadaki ispatlanmış petrol rezervleri 1687,9 milyar varil düzeyine ulaşmıştır. Aynı raporu göre, mevcut kullanım miktarı bu şekilde devam ettiği takdirde söz konusu petrolün ömrü yaklaşık 53.3 yıl olarak öngörülmektedir (BP, 2014: s. 6) Aynı rapora göre, 1993-2013 yılları arasındaki dünyadaki ispatlanmış petrol rezervlerinin bölgelere göre dağılımı da yer almaktadır. Söz konusu dağılıma göre, petrol rezervlerinin Ortadoğu, Avrupa ve Avrasya, Afrika ve Asya Pasifik bölgesinde göreceli olarak azaldığı görülürken, genel itibariyle Amerika kıtasında arttığı görülmektedir. Bu grafiğe göre, yaklaşık 20 yıl içinde Ortadoğu'daki ispatlanmış petrol rezervleri yüzde 63,6'dan yüzde 47,9 seviyelerine gerilemiştir. Aynı dönemde, Orta ve Güney Amerika bölgesinde ise, rezervler yüzde 7,7'den yüzde 19,5'e çıkmıştır (BP, 2014: s.7).

Petrol rezervlerinin tükenmeye başladığını gösteren bir diğer veri de, yeni keşfedilen yatakların ve toplam rezerve olan petrol katkılarının sürekli azalmasıdır.

Yaklaşık 40 yıl önce, her yıl bulunan petrol yataklarının toplam rezerve olan ortalama katkısı 55 milyar varil/yıl olurken, bu değerler 2004–2005 yıllarında 12 milyar varile düşmüştür (BP, 2014: s. 7).

Petrol rezervleri tükenişe doğru ilerlerken, enerji güvenliği yalnız belli bir yerde üretimin olması ya da rezervin saptanmasını değil; bunların zamanında, ucuza, yeterli düzeyde sisteme entegre edilip taşınabilmesi ve bunun sürekliliğinin sağlanmasını da kapsamaktadır. Bu noktada, enerji kaynaklarında yaşanan fiyat artışlarının arz güvenliğini önemli ölçüde etkilemesi beklenmektedir. Diğer yandan, enerji kaynağının sürekliliğinin sağlanmasında başta petrol olmak üzere rekabet artarken, petrol üretimindeki zirve noktasının fiyatların çok arttığı bir dönemi başlatacağı kuşkusuzdur. Olası fiyat şoklarından daha az etkilenmek için, sanayileşmiş ülkeler stratejik rezervlerinin düzeyini yükseltmekte ve kaynak sağlanan bölgeler arasındaki çeşitliliği artırmaya çalışmaktadırlar.

Grafik 5: Dünya Petrol Ürünleri ve Diğer Likit Yakıtlar Üretimi, 2010-2040 (günlük milyon varil)

Kaynak: EIA, 2013: s. 3.

Bunun yanında, petrol kaynaklarının yüzde 95'nin de keşfedilmiş olduğu, petrol tüketim değerinin hızla arttığı ve mevcut arzın bunu karşılamakta zorlandığı dikkate alındığında, petrol çağının sonunun oldukça yakın olduğu öngörüsünde rahatlıkla bulunulabilir. Söz konusu zirve etkisinin petrol fiyatları üzerinde baskı oluşturacağı kuşkusuzdur. Petrol fiyatları, ülke ekonomik performansını etkileyen

faktörlerin başında yer almaktadır. Fiyatlardaki artışın yüksek ve uzun süreli olması, petrol ithalatçısı konumundaki ülkelerde ödemeler dengesini bozmaktadır. Enflasyon ve girdi maliyetleri artmakta, bu durum da, işsizlik ve dolayısıyla ekonomik kriz olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, petrol ithalatçısı ülkelerin uluslararası rezerv gereksinimi de artmaktadır. Petrol fiyatında meydana gelen artış sonucu ortaya çıkan ticaret kayması, petrol ithal eden ülkelere, petrol ihraç eden ülkelere doğru bir gelir transferi oluşturmaktadır (EIA, 2006: s. 140).

3.2. Doğal Gaz ve Transferi

Doğal gaz, 21'inci yüzyılın yakıtı olarak kabul edilirken, 21'inci yüzyıla “doğal gazın altın çağı” da denilmektedir. Enerji ve politika arasındaki ilişki analiz edilirken, petrol ve doğal gazın politik dinamikleri arasında, yapısal bir fark bulunduğu gözden kaçırılmamalıdır. Petrol ve doğal gazın, işletilmesi, depolanması ve taşınması açısından farklı özellikleri bulunmaktadır. Dünya enerji arzında en büyük pay, petrole aittir. Petrol, ucuz ve kolay taşınabilmesinin sağladığı avantaj sayesinde; en yaygın kullanılan enerji kaynağıdır. Petrol talebinin yüksek olmasında kullanım alanının genişliği de önemli ölçüde etkili olmuştur.

Doğal gaz, dünyanın en hızlı gelişen temel enerji kaynağı olarak son dönemde öne çıkmıştır. Doğal gazın bu gelişme trendini koruması durumunda, dünya enerji tüketiminde ikinci sırada olan kömürün yerini almasının yanı sıra, çok uzak olmayan bir gelecekte petrolü de tahtından edeceği tahmin edilmektedir. Düşük emisyon oranı, doğal gaza yönelik talebin artmasında en önemli sebep olarak dikkati çekmektedir (Elkind, 2010: s. 154; Shaffer, 2009: s. 13).

Fosil yakıt kullanımında petrolden doğal gaza geçişin, kömürden petrole geçişe göre daha sancılı olacağına dikkat çeken Ediger (2008: 133), “Doğal gazın en önemli sorunlarının başında, üretim ve tüketim merkezlerinin coğrafi dağılımındaki düzensizlik gelmektedir, yani tüketim coğrafyasıyla üretim coğrafyası birbirinden farklıdır. Büyük üreticiler tüketici, büyük tüketiciler de üretici değildir. Ayrıca doğal gazdaki rezerv konsantrasyonu petrolden daha kötüdür. En büyük rezerve sahip iki ülkenin dünyadaki payı petrolde yüzde 33,5 iken (Suudi Arabistan ve İran) doğal gazda yüzde 50'den fazladır (Rusya Federasyonu ve İran). Demek ki rezerv

konsantrasyonu açısından doğal gazdaki tekelleşme, yani rezervlerin belirli yerlerde toplanması petrolden daha tehlikeli bir durum arz etmektedir.” diyerek, doğal gazda kaynak çeşitlendirmenin mevcut koşullarda oldukça güç olduğunun altını çizmiştir. Bu durum, doğal gazın petrole göre daha da politik bir hal almasına yol açmakta olup, doğal gaz alım-satımının halen çok önemli bir kısmının uzun vadeli ve devletler arası anlaşmalarla yapılmakta olması, jeo-politik ve politik faktörlerin gücünün daha yoğun hissedilmesine yol açmaktadır.

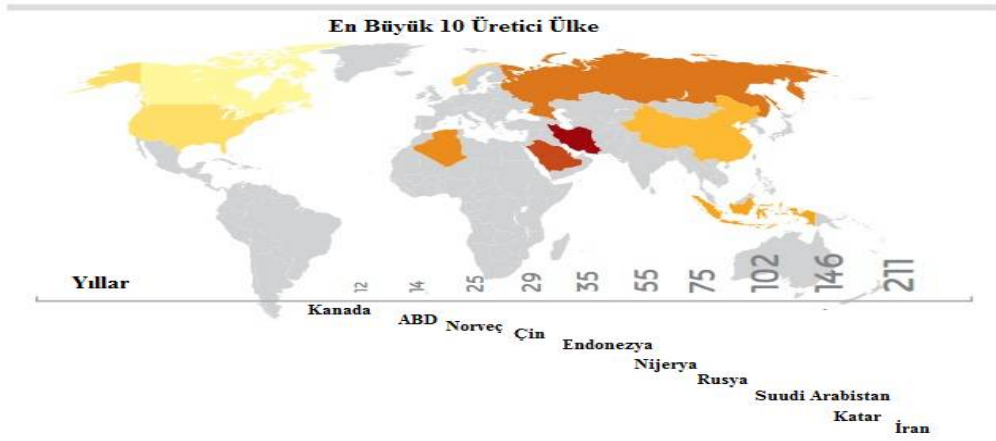
Artan doğal gaz talebi paralelinde, küresel doğal gaz üretimi de önümüzdeki dönemde artışını sürdürecektir. Teknolojinin gelişimiyle birlikte, geçmişte ekonomik olarak faydalanılması mümkün olmayan doğal gaz rezervlerinin kullanılabilir hale gelmesi, yeni rezervlerin keşfedilmesi ve başta kaya gazı⁷ olmak üzere geleneksel

---

⁷ Geçtiğimiz on yılda ABD’de yaygın bir şekilde üreilmeye başlanan kaya gazı, benzer jeolojik özelliklere ve kaya gazı rezervlerine sahip olan diğer bölgelerde de alternatif bir doğalgaz kaynağı olarak tartışılmaya başlanmıştır. Yaklaşık 350 milyon yıl öncesinde oluşan ince-taneli klastik çökelti kaya formasyonları olan şeyl (kaya gazı) tabakaları, yüksek oranda hidrokarbon içerebilmektedir. Genelde 1.500 ila 5.000 metre derinlikte yer alan şeyl tabakalarına kadar dikey kuyularla inildikten sonra tabaka içine yatay olarak 3.000 metreye kadar sondaj yapılmakta ve hidrolik basınçla çatlaklar oluşturulmaktadır. Kaya içinde hapsolmuş durumdaki doğalgaz, petrol ve diğer hidrokarbonlar, bu çatlaklardan sızarak sondaj borusuna alınmakta ve yüzeye çıkartılmaktadır. Kaya gazı üretim maliyetleri sermaye, işletme, nakliye maliyetleri ile vergi ve imtiyaz paylarından oluşmakta olup ülkeye, coğrafyaya ve operasyonun büyüklüğüne göre çeşitlilik göstermektedir. Sermaye maliyetleri temelde arama ve geliştirme maliyetlerini içermekte ve büyük bölümü kuyuların inşasına ilişkin olmaktadır. İşletme maliyetleri üretim faaliyetinin kendisinden kaynaklanan değişken maliyetlerdir. Nakliye maliyetleri ise daha çok gazın satılacağı pazarlara uzaklıkla ilgilidir. Şeyl tabakasının derinliğine, yatay sondaj uzunluğuna ve diğer faktörlere göre değişmekle birlikte ABD’de bir kaya gazı kuyusunun maliyeti 4-10 milyon USD arasında değişmektedir. Kuyu başına elde edilebilen doğalgaz miktarı ise 8 ila 300 milyon m³ arasında olabilmekle birlikte orta derinlikteki kuyularda ortalama 30 milyon m³ civarındadır. Yaklaşık bir hesaplamayla 5 milyon USD’ye mal olan ve 30 milyon m³ gaz elde edilebilecek bir kuyunun ekonomik olarak anlamlı olması için piyasada doğalgaz fiyatının 5 USD/MBtu’nun üzerinde olması gerekmektedir. ABD’de hızlı üretim artışı sonrası doğalgaz fiyatları 2 USD/MBtu seviyesine kadar düşmüş olup bu durum yalnızca gaz elde edilen (sıvı hidrokarbon çıkartılmayan) birçok projenin ekonomik olmaktan çıkmasına neden olmuştur. Ancak buna rağmen ABD’de kaya gazı üretimindeki artışın devam ettiği gözlenmektedir. Bu durum ilk bakışta çelişkili görünse de birkaç faktör bir arada değerlendirildiğinde anlaşılabilir. 2010 ve 2011 yıllarındaki yoğun kuyu açma çalışmalarının ardından, bir çok projede ilk yatırım maliyetlerine halihazırda katlanılmış olduğundan bu kuyularda üretime devam edilmektedir. Bazı yatırımcılar açısından ise önceki yüksek fiyatlardan belirlenen satış sözleşmeleri devam etmektedir. Ancak en önemli faktör, NGL (doğalgaz sıvıları – etan, propan, butan) içeren projelerin bu fiyat seviyelerinde bile ekonomik olmayı sürdürmesi ve petrole endeksli yüksek NGL fiyatlarından sağlanan kârlılığın, doğalgazın piyasa fiyatını önemsiz kılacak derecede yüksek olmasıdır. NGL, yaklaşık 40 USD/varil değerinde olup, kuyudan %40 oranında NGL, %60 oranında doğalgaz elde edilmesi durumunda, doğalgaz fiyatı 1 USD/MBtu olsa bile proje ekonomik olmaya devam etmektedir. %50 ve daha fazla oranda NGL içeren kuyular için ise doğalgazın fiyatı önemini yitirmektedir. Bu nedenle mevcut durumda yalnızca gaz içeren kuyulara yatırımlar durmuş olup, yeni açılan tüm kuyularda NGL ve doğalgaz birlikte çıkartılmaktadır (Demirtaş, 2013: s. 9, 11, 22).

olmayan doğal gaz kaynaklarında da yaygın bir şekilde üretime başlanması sonucunda, doğal gaz üretimindeki artışın talebi karşılayamaması riski giderek önemini kaybetmektedir. Mevcut hesaplamalara göre, doğal gaz kaynakları dünyaya 150-200 yıl yetecek düzeyde olup, yeni teknolojiler ve verimlilik artışlarıyla birlikte bu sürenin uzaması beklenmektedir.

Şekil 6: Doğal Gaz Rezerv/Üretim Oranı (2013)

Kaynak: ENI, 2014: s. 48.

Doğal gaz arzının, geleneksel olmayan (unconventional) gaz üretimi teknolojisinin gelişmesine bağlı olarak artması beklenmektedir. IEA tahminlerine göre, küresel bazda yıllık geleneksel olmayan doğal gaz üretiminde 2010-2035 yılları arasında 800 milyar m³'ün üzerinde bir artış beklenmektedir. Bu üretim artışı ile birlikte, geleneksel olmayan gazların toplam üretimdeki payının 2010 yılındaki yüzde 14 seviyesinden, 2035'te yüzde 26'ya yükseleceği tahmin edilmektedir. Küresel üretimdeki bu artışın büyük bölümünün ABD, Çin, Kanada ve Avustralya'dan kaynaklanması beklenmektedir. Bu alanda ABD öncü konumda olup, 2013 yılında kaya gazı üretiminde ciddi artış sağlayarak doğal gaz arzında dünya genelinde ikinci sıraya yükselmiştir (IEA, 2014: s. 5). Dünya genelinde çok sayıda bölgede yüksek doğal gaz rezervleri içeren kaya gazı formasyonlarının olduğu bilinmesine rağmen, bu rezervlerin yaygın şekilde işletilmesi büyük ölçüde ABD'ye özgüdür. Çeşitli ülkelerde kaya gazı arama ve çıkartma faaliyetleri planlanmasına ve deneme kuyuları kazılmış olmasına rağmen, söz konusu faaliyetler ABD'deki aktivite ile kıyaslandığında cüzi ölçekte kalmaktadır. Artan doğal gaz talebini

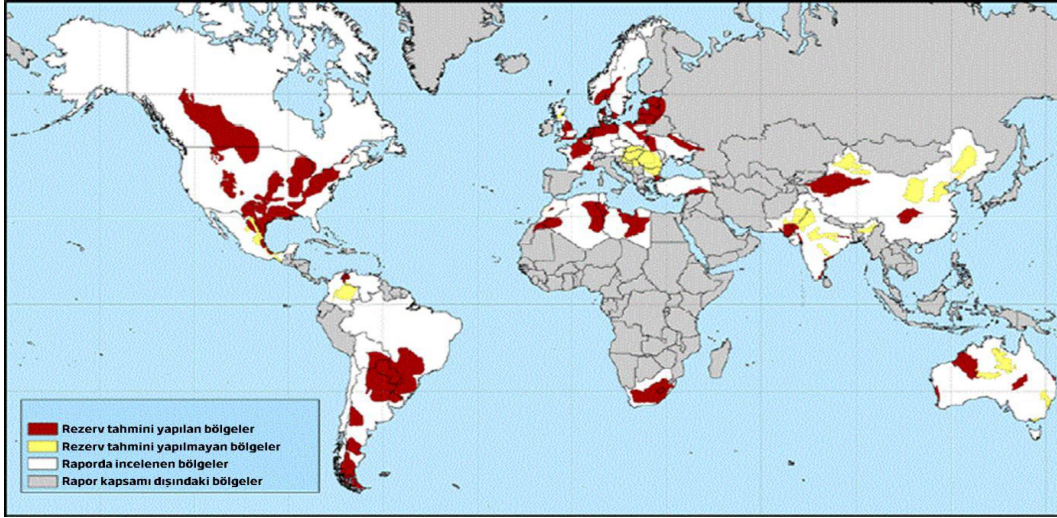
karşulamakta konvansiyonel yatakların yeterli olmadığına 1980’li yıllarda görülmesi ile, ABD’de konvansiyonel olmayan rezervlerin geliştirilmesine yönelik ticari çalışmalar başlamıştır. 1990’lı yıllarda konvansiyonel olmayan gaz arama çalışmalarına yönelik vergi ayrıcalığı getirilmiş olmakla birlikte, ileri teknoloji ve büyük yatırım maliyetleri nedeni ile, 2000’li yıllara gelindiğinde çok az ilerleme sağlanabilmiştir. ABD doğal gaz tüketiminin ancak yüzde 1’i, 2000 yılında kaya gazı tarafından karşılanmıştır. Bununla birlikte, 2011’de bu oran yüzde 25’e yükselerek, ABD’nin doğal gaz üretiminde patlama yapmasını sağlamıştır (Yergin, 2011: s. 329). Tüm dünyada açılan kuyuların yaklaşık yüzde 99’u ABD’de açılmıştır (EIA, 2013: s. 1). ABD’nin yaklaşık 20 yıl içinde, doğal gaz ihtiyacının yüzde 50’sini kaya gazı ile karşılaması beklenirken kaya gazının kıtalar arası ticareti konusunda ise, kısa vadede büyük bir gelişme beklenmemektedir.⁸ Amerikan’ın sahip olduğu kaya gazı rezervlerinin yaklaşık 100 yıl yetmesi beklenirken Başkan Obama (Yergin, 2011: s. 331), “*Son gelişmeler bize ayaklarımızın altında yüz yıl yetecek kadar kaya gazı olduğunu göstermiştir.*” sözleri ile kaya gazının doğal gaz piyasasında dengeleri değiştireceğini ifade etmiştir.

---

⁸ Dünya enerji piyasasında yaşanan üçüncü büyük şok 2014 yılı Haziran ayında petrol fiyatlarında düşüş hareketi ile başlamıştır. Petrol fiyatları 110 dolar bandından 40 dolara kadar gerilemiştir. Petrol fiyatlarındaki üçüncü dalgalanmanın, talep ve arz boyutu bulunmaktadır. Talep boyutunda küresel ekonomik krizden kaynaklanan daralma, Avrupa Birliği’nin içinde bulunduğu ekonomik kriz ve Japonya’nın resesyon içine girmesi ön plana çıkan unsurlardır. Arz boyutunda ise kaya gazı teknolojisindeki gelişme ve yüksek petrol fiyatının kaya gazı yatırımlarını karlı hale getirmesi sonucunda Amerika’da yaşanan arz artışı küresel petrol fiyatını etkilemiştir. Ancak, petrol fiyatının düşüşe geçtikten sonra arzın düşürülmemesi de fiyat düşüşünün sürmesine yol açmıştır. OPEC ülkelerinin üretim kotalarını düşürme yönünde karar almayarak Pazar paylarını korumaya yönelmeleri üretim maliyetlerinin yüksek olduğu, bütçe gelirlerinin büyük kısmı enerji kaynaklarına bağlı olan ülkeleri olumsuz etkilemiştir. ABD’de başlayan kaya gazı devriminin petrol piyasasında dengeleri bozmasını istemeyen Suudi Arabistan, düşük petrol fiyatı düzeyini destekleyerek üretim maliyeti yüksek olan kaya gazının gelişimini yavaşlatmaya yönelmiştir. Ayrıca, düşük petrol fiyatı politikası İran ve Rusya gibi uluslar arası yaptırımlarla karşı karşıya olan enerji devletlerini daha şiddetli olarak etkilemiştir. Küresel ekonomik krize bağlı olarak yaşanan talep daralmasının tetiklediği fiyat düşüşü OPEC’in arzı kısmaması ile daha da derinleşmiştir. Petrol fiyatları Mayıs 2015’te 60 dolar bandına yükselirken kısa vadede 100 dolar üstüne yeniden çıkması beklenmemektedir. Petrol fiyatlarındaki düşüş, doğal gaz piyasasını da aşamalı olarak etkileyecektir. Petrol fiyatlarındaki düşüş, doğal gaz sözleşmelerine aşamalı olarak yansıtılmaktadır. Yanar, Rüstem (Aralık 2014). Petrol Fiyatlarındaki Düşüş ve Ortadoğu Ekonomilerine Etkileri. Ankara: ORSAM. Rapor numarası 194.

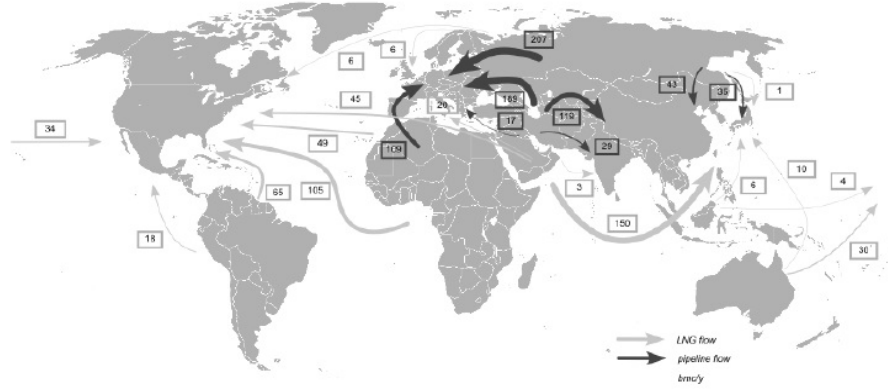
Harita 5: Dünyada Bilinen Kaya Gazı Rezervlerinin Coğrafi Dağılımı

Kaynak: EIA, 2013: s. 5.

Doğal gaz alanında enerji arz güvenliği ele alınırken, Stern'e (2002: s.7) ait konsept kullanılacaktır. Stern'in geliştirdiği konseptte arz güvenliği temel olarak üç boyutlu olarak ele alınmaktadır: *Kaynak, alt yapı (infrastructure) ve transit bağımlılığı*. Doğal gaz enerji güvenliğinin açıklanmasında kullanılacak bu temel konseptte, kaynak boyutu, kaynak (arz) ülkesi olarak kimin seçildiğini ve ihracata ne kadar bağımlı olduğunu ifade etmekte olup, bu boyutta coğrafya ve jeo-politik göz önünde bulundurulmalıdır. Alt yapı boyutunda ise, doğal gazın hangi yöntemle (boru hattı/LNG) alıcı ülkenin sınırına getirildiği ve seçilen yöntemin sonuçları ele alınırken, transit bağımlılığında alternatif rotalar arasındaki fark ve karar verme süreci analiz edilmektedir. Elbette bu analizde doğal afetler, siyasi karışıklıklar, terörizm, iç savaş ve kazalar gibi yapısal risklerin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir (Mitchell, 2002; Fattouh, 2007).

Şekil 7: Bölgelere Göre 2030 Yılında Doğal Gaz Akışı (bcm/y)

Kaynak: Huppmann et. all (2009). The world gas market in 2030: development scenarios using the world gas model, Discussion papers, German Institute for Economic Research, No. 931, s. 8.

Petrol ve doğal gaz kesintileri karşılaştırıldığında (Haghighi, 2007: s.13-14; Doukas ve Psarras, 2008: s. 419-422) petrolde kesintilerin daha çok söz konusu olduğu görülmektedir. Tarihte, petrol hatlarına ve tankerlerine yönelik saldırılar, petrolün politik bir silah olarak kullanımı, kaynak ülkede yaşanan istikrarsızlıklar, kaza ve benzeri nedenlerle çeşitli oranlarda etkisi hissedilen çok sayıda petrol kesintisi meydana gelmiştir (Yergin, 2011: s. 230-233). Ancak, söz konusu doğal gaz olduğunda ise Rusya-Ukrayna krizi, Rusya-Gürcistan krizi, Arap Baharı sürecinde Mısır ve Libya’da yaşanan istikrarsızlıklar dışında gaz akışında kesinti söz konusu olmamıştır (Sevim, 2012: s. 4385). Bununla birlikte, doğal gaz kullanımının yaygınlık konusunda henüz yükseliş döneminde bulunmaktadır. Ancak, doğal gazda olası kesintilerin arz esnekliğinin (talep için de aynı durum söz konusudur) çok sert olması yüzünden petrole oranla çok daha şiddetli etki yaratması, 21. Yüzyıl enerji güvenliği tartışmalarının giderek daha fazla oranda doğal gaz üzerinde yoğunlaşmasına yol açmıştır (Doukas ve Psarras, 2008: s. 415).

Doğal gazın en önemli dezavantajı ise, mevcut teknoloji ile petrol ve kömüre göre, taşıma ve depolama maliyetinin yüksek olmasıdır. Doğal gaz piyasasının, petrol piyasasına göre daha katı bir yapıya sahip olması nedeni ile; petrol ve doğal

gazda enerji güvenliği farklı hassasiyetlere sahiptir (Haghighi, 2009: s. 12-15). Doğal gaz transferi, büyük oranda boru hatları ile gerçekleşmektedir.⁹ Petrol transferinin büyük oranda tankerlerle gerçekleşmesi nedeni ile hem arz cephesinde, hem de talep cephesinde çeşitlendirme konusunda, doğal gaza kıyasla daha fazla esneklik söz konusudur (EIA, 1995: s. 24). Doğal gazın ana transfer yöntemi olan boru hatları, yüksek yatırım maliyetleri nedeni ile uzun süreli sözleşmeler yapılmasını zorunlu hale getirmiştir. Petrol piyasasının aksine doğal gaz piyasasında, üretici ve tüketici arasında doğrudan bağlantı bulunmaktadır. Doğal gaz fiyatı, taraflar arasında yapılan sözleşmelerle belirlenmektedir.¹⁰ Doğal gaz fiyatı, bazı sözleşmelerde petrol fiyatına endekslenirken, bazen petrol fiyatından tamamen bağımsız olarak belirlenmektedir. Yeni boru hatlarının inşasında çoğu zaman “*al ya da öde*” (take or pay) adı verilen sözleşmeler yapılmaktadır. Bu sözleşmeler, doğal gaz satın alan ülkeyi kullanmasa da sözleşmede belirtilen taahhüt oranında ödeme yapmaya mahkum etmektedir. LNG¹¹ ticaretinin toplam doğal gaz pazarındaki payı

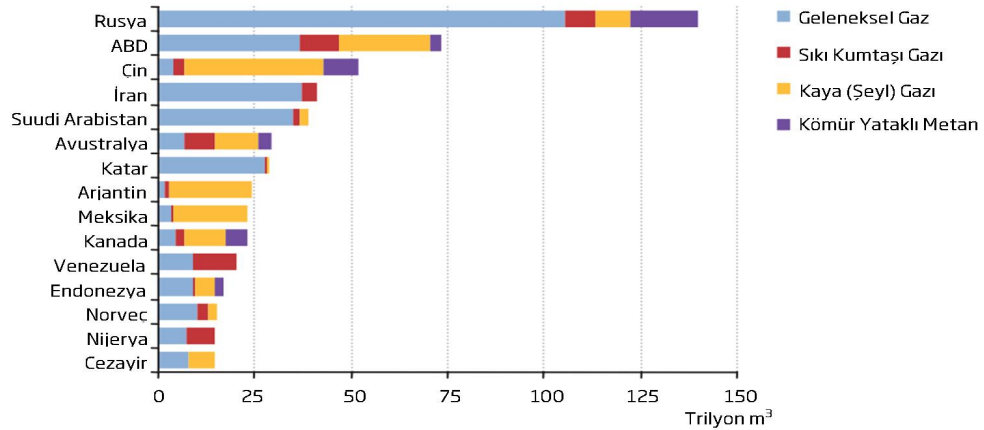
⁹ 1970 yılında LNG ile yapılan ticaretin uluslararası gaz ticaretine oranı % 6,6'dan 2013 yılında % 30'lara kadar çıkmıştır (Özdemir, 2014, s. 4).

¹⁰ Doğal gaz, klasik anlamda başlıca üç bölgesel piyasada ve farklı şekillerde fiyatlanmaktadır. Bunlardan birincisi, Kuzey Amerika gaz piyasalarında hakim olan ve gazın tam rekabetçi bir ortamda ticarileşmesi suretiyle emtia fiyatının ‘Hub’ denilen gaz ticaret ve dağıtım merkezlerinde belirlendiği spot piyasa modeli (gazın gazla rekabeti), ikincisi Türkiye’nin de dahil olduğu Avrupa piyasasında kullanılan içerisinde ‘al ya da öde’ gibi üretici ve tüketiciyi anlık piyasa farklılaşmalarına karşı güvenceye alan şartları da barındıran ve gaz fiyatının petrol ürünlerine endekli olarak belirlendiği Uzun Erimli Sözleşme modeli ve üçüncü olarak da gaz fiyatlarının uzun dönemli LNG kontratlarında doğrudan petrol fiyat ortalamalarına bağlandığı ve nakliye/navlun maliyetlerinin yansıtıldığı Asya (Japanese Crude Cocktail) modelidir (Özdemir, Mart 2015: s. 2).

¹¹ Doğal gazın sıvılaştırılarak taşınmasına ilişkin çalışmalar 20. Yüzyıl’ın başında başlamıştır. 1940’larda ABD’de ticari anlamda LNG ticareti başlarken kıtalar arası ilk LNG ticareti Londra’da, 1952 yılında yaşanan büyük çevre kirliliği sonrasına başlamıştır. Aşırı kömür kullanımından kaynaklanan çevre kirliliği emisyonu daha düşük bir yakıt olan doğal gaz kullanımını gündeme getirince ABD’den LNG talep edilmiştir. İlk LNG tanker gemisi (Methane Pioneer), 1957 yılında İngiltere’ye ulaşmıştır (Yergin, 2011, s. 314-316). LNG, petrol ile kıyaslandığında taşıma maliyeti 7 kata kadar fazla olduğu görülmektedir (Demir, 2007, s. 38). LNG tankerleri yüksek yalıtım isteyen, gazın sıvı halde kalabilmesi için özel soğutma sistemleri barındıran gemilerdir. Taşıma maliyetinin çok yüksek olması nedeniyle taşınan doğalgazın ucuza mal edilmiş olması gerekmektedir. LNG tankerleriyle taşınmanın maliyetinin yüksek olması nedeniyle, bu yolla yapılan doğalgaz taşımacılığı birden fazla şirketin oluşturduğu konsorsiyumlar tarafından yürütülmektedir. Alıcı ile 20-25 yıllık genellikle al ya da öde hükmü içeren kontratlar imzalanmaktadır. LNG ticareti genel olarak 5 ila 10 milyar dolar yatırım maliyetinin yanı sıra 5 ila 10 yıl arasında değişen inşa süresi anlamına gelmektedir (Yergin, 2011, s. 314).

giderek büyümektedir. Bu gelişmede Japonya gibi bazı ülkelerin, doğal gazı coğrafi şartlar nedeni ile, LNG dışında başka bir yöntemle kullanma imkanının bulunmaması da etkili olmaktadır. LNG transferi de, iki taraflı sözleşmelere dayanmakla birlikte boru hattı piyasasından farklı olarak LNG spot pazarı oluşmuştur. Ancak, doğal gaz piyasası halen bölgesel bir görünüm sergilemektedir. Artan doğal gaz talebinin, LNG yatırımlarını hızlandırmasıyla 2004-2012 yılları arasında dünya LNG kapasitesi iki katına yükselmiş olup, bu ilk 40 yılda sağlanan gelişmenin 8 yıla sığmış olması anlamına gelmektedir (Yergin, 2011: s. 332). Elbette LNG kapasitesinin artması ve ticaretinin giderek esnekleşmesi, küreselleşme hızını da aynı oranda etkilerken, ABD'nin sahip olduğu kaya gazı rezervleri de doğal gaz piyasasında ciddi değişimlerin söz konusu olacağı anlamına gelmektedir.

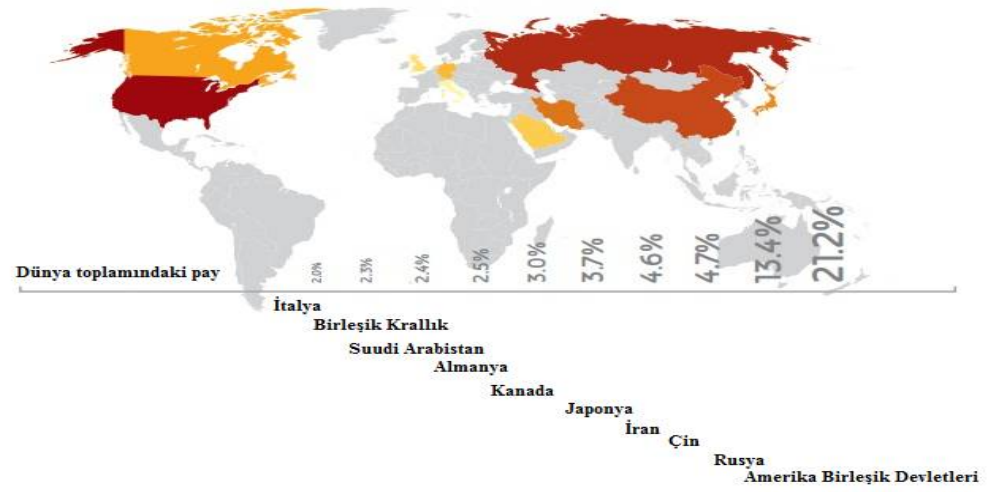
Şekil 8: Çıkarılabilir Doğal Gaz Rezervlerinin En Çok Rezerve Sahip 15 Ülkeye Göre Dağılımı

Kaynak: IEA, 2012, s. 81.

Doğal gazın bulunduğu bölgeler ile yüksek oranda tüketildiği bölgeler birbirinden oldukça uzaktır. Kuzey Amerika, Avrupa ve Asya-Pasifik önemli doğal gaz bölgeleri olarak öne çıkmaktadır, ancak doğal gaz talebinin diğer bölgelerde de artmasına yönelik beklenti bulunmaktadır (Bilgin, 2011: s. 1083-1085). Dünya enerji rezervlerinin yaklaşık olarak yarısının Rusya ve İran'ın kontrolünde olması da, doğal gaz konusunda bir diğer handikapı oluşturmaktadır (BP, 2004).

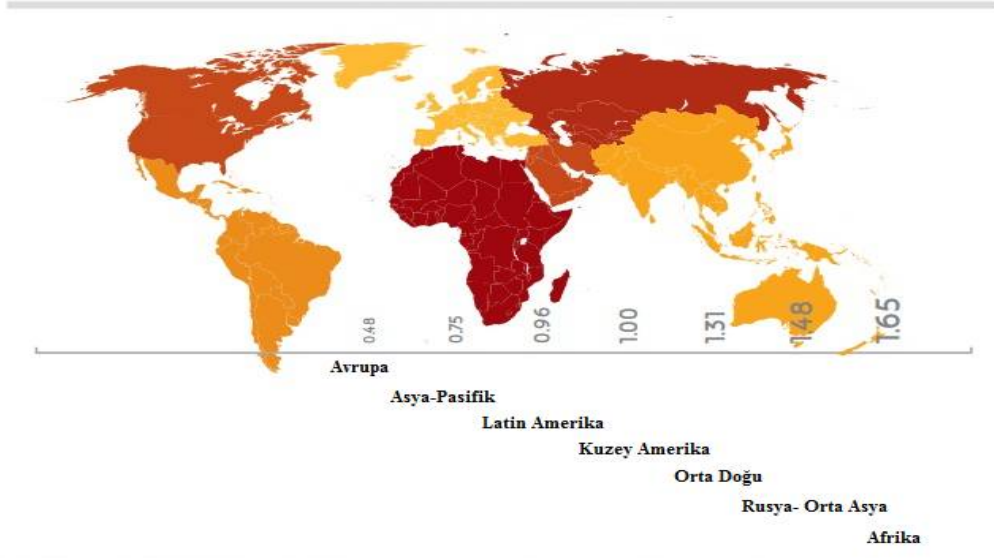
Şekil 9: Dünyanın İlk 10 Doğal Gaz Tüketicisi (2013)

Kaynak: ENI, 2014: s. 48.

EIA'na göre, doğal gaz piyasasının, petrol piyasasından daha katı yapıya sahip olmasının iki temel nedeni bulunmaktadır (EIA, 1995: s. 24). Bunlardan biri, doğal gazın taşıma maliyetinin petrolden daha yüksek olmasıdır. Buna bağlı olarak, dağıtım sisteminin petrolden daha katı olması sonucu gaz piyasasının bölgesel görünüm arz etmesi nedeni ile, bir bölgede yaşanan kesintinin diğer bölgelere etkisi görece zayıf olmaktadır. Ayrıca, doğal gaz piyasası coğrafi etkilere daha açıktır. Doğal gaz tüketimi, ülkelerin mevsim şartlarından (sıcak/soğuk) etkilenmektedir. Petrol ve doğal gaz piyasası arasındaki bu farklar, politik unsur olarak güçlerine de yansımaktadır. Petrol kaynaklı enerji krizlerinde, temel problem fiyat şokları iken doğal gazda, ana sorun gaz akışının kesilmesidir (Haghighi, 2009, s. 14). Genel olarak, yeterli enerji arzına makul fiyatlarla sahip olmak olarak özetlenen enerji güvenliği açısından, doğal gaz ve petrol arasında önemli bir fark söz konusudur. Doğal gaz anlaşmalarıyla talep edilen miktarda gazın, makul fiyattan arz edileceği taahhüt edilmektedir (Luciani, 2004: s. 21). Petrol güvenliği ise, güvenilir ve yeterli miktarda arzın, makul fiyattan sağlanması anlamına gelmektedir.

Şekil 10: Doğal Gaz Üretim/Tüketim Oranı (2013)

Kaynak: ENI, 2014: s. 48.

Doğal gaz ithalatında seçilecek güzergahın belirlenmesinde, karar büyük oranda politik değerlendirmelere göre alınır; çünkü doğal gaz ticareti ciddi riskler taşımaktadır. Yatırımcıların, yatırımlarının geri dönüşü için uzun süre beklemesi gerektiği gibi, bu tür projeler muazzam batık maliyetler de içerebilmektedir. Alt yapı çalışması başladıktan sonra da, yatırımcıların ev sahibi devlet aracılığıyla bir ivme yakalaması zordur. Çünkü rejimin istikrarı ve yönelimi, hangi bölgede doğal gaz projesinin gerçekleştirileceği yönündeki kararın verilmesinde temel belirleyicidir (Shaffer, 2009: s.2). Üstelik transfer rotası bir kez belirlendikten sonra, bunu değiştirmek oldukça riskli ve yüksek maliyetlidir. Doğal gaz boru hatlarının şimdilik en önemli alternatifi olan LNG ise, yüksek maliyetli bir yatırım olması nedeni ile ancak boru hatları ile taşımamanın imkansız olduğu durumlar için tercih edilmektedir. Teknolojinin gelişmesi ile maliyetlerin düşmesi durumunda LNG, doğal gaz boru hatlarının ciddi alternatifi durumuna gelebilir (CIEP, 2003: s. 9-12). Ulusal güvenlik açısından taşıdığı hayati önem nedeni ile, enerji, devletler tarafından ekonomik, politik ve stratejik araç olarak görülmekte olup devletler enerji ile ilgili konulara doğrudan müdahil olmaktadır (Van Der Linde, 2007: s. 23). Doğal gaz akışı, devlet müdahalesi karşısında oldukça savunmasız durumda bulunmaktadır. Çünkü, doğal

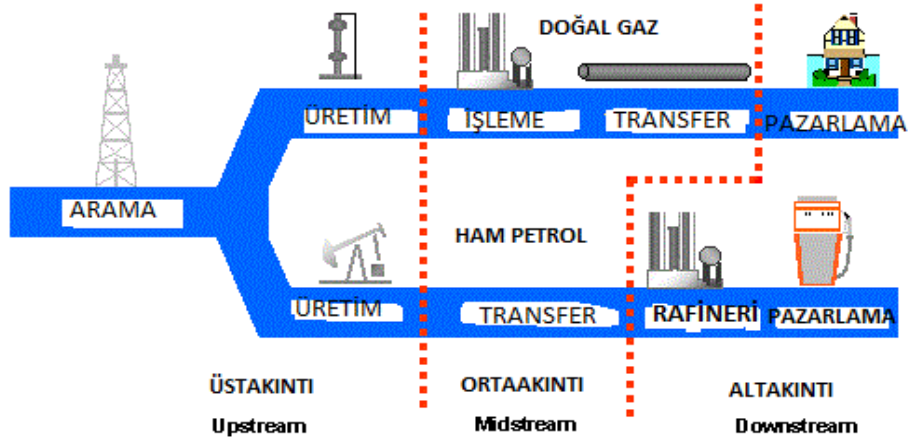
ermektedir. Enerji arz güvenliğinin, bu nedenle keşif aşamasından dağıtım aşamasına kadar tüm aşamaları kapsamı gerekmektedir (Yergin, 2011, s. 280). Enerji ticaretin giderek daha küresel bir görünüm alması, sınır aşan boru hatlarının yaygınlaşması, yeraltı ve denizaltında arama-geliştirme çalışmalarının artması nedeni ile, enerji değer zincirinin güvenliğinin sağlanması daha önemli hale gelmiştir. Petrol ve doğal gaz sanayi genel olarak; upstream (üstakıntı), midstream (ortaakıntı) ve downstream (altakıntı) olmak üzere üç enerji piyasasından oluşmaktadır. Arama-geliştirme, işleme ve dağıtım süreçlerinin büyük yatırım gerektirmesi kadar, sınır aşan boyutu da bulunmaktadır. Enerji arz güvenliğinin kesintisiz gerçekleşebilmesi açısından, her üç piyasanın birbiri ile koordineli olarak işlemesi gerekmektedir.

Enerji pazarının ilk aşaması, arama-geliştirme (upstream) çalışmalarıdır. Bu aşamada sismik çalışmalar ile fosil yakıt yatağının yeri (onshore/offshore) kapasitesi tespit edilir, yeterli rezerv olduğu bulgusuna ulaşırsa, gerekli yatırım finansmanı sağlanarak sondaj çalışmasına başlanır. Jeolojik ve jeo-fiziksel çalışmaların yapıldığı bu aşamada, en güvenilir sonuçlara ulaşmak için ileri teknoloji kullanılması gerekmektedir. Rezervin yeraltında ya da denizaltında olmasına göre kullanılacak teknoloji ve yatırım maliyeti değişirken, rezerv bulunduktan sonra da geliştirme çalışmasının yapılabilmesi için siyasi ve hukuki engellerin aşılması, gerekli yatırım finansmanının bulunması gerekmektedir. Bir sonraki aşama olan midstream piyasada ise, fosil yakıtın transferi ve depolanması için gereken alt yapının oluşturulması söz konusudur. Yakıtın türü ve taşınacağı mesafe ve coğrafyaya göre, en uygun taşıma modülünün belirlenmesi, alt yapının oluşturulması ve uygun depoların inşa edilmesi midstream aşamasının temel bölümleridir. Tercih edilen modül, boru hattı taşımacılığı olduğu takdirde, transfer ülkeler arasında işbirliğinin sağlanması ve yatırımın önündeki engellerin kaldırılması da bu aşamada söz konusu olmaktadır. Enerji değer zincirinin son halkası, downstream piyasasıdır. Bu aşamada, fosil yakıt işlenerek kullanıma hazır hale getirilir ve nihai tüketiciye ulaştırılır. Enerji piyasasının temel aşamaları, doğal gaz ve petrolde aynı şekilde adlandırılmakla beraber, bu aşamalarda meydana gelen işlemler arasında farklar söz konusu olabilmektedir. Doğal gaz, transfer edilmeden önce ayrıştırılması gerektiği için işleme çalışması midstream piyasada gerçekleşirken, ham petrol genelde boru hatları

ya da tankerlerle taşındıktan sonra upstream piyasada rafinerize edilerek nihai tüketiciye işlenmiş olarak ulaştırılmaktadır (Petrostrategies, ty).

Şekil 5: Petrol ve Doğal Gaz Değer Zinciri

Kaynak: Petrostrategies (t.y.). Erişim Tarihi: 08.12.2014, http://www.petrostrategies.org/Learning_Center/oil_and_gas_value_chains.htm/

Upstream, midstream ve downstream piyasalar, enerji akışının sorunsuz gerçekleşmesini sağlayacak şekilde birbirine bağlanmış durumdadır. Ancak, petrol ve doğal gaz piyasası arasında yapısal farklılıklar bulunmaktadır. Petrol piyasasında, ispat edilmiş rezervlerin geliştirilmesi için talep güvencesi gerekmemektedir. Petrolün depolanmasının doğal gaza göre kolay ve ucuz olması, petrol piyasasının küresel görünüm sergilemesi nedeni ile talep bulmakta sorun olmaması sayesinde, midstream ve upstream yatırım kararı, talep güvencesini beklemeden verilebilmektedir. Ancak, doğal gaz piyasasında yatırım kararının verilebilmesi için, öncelikle talep güvencesi ve sonrasında güvenilir bir transfer rotasının açılması gerekmektedir. Doğal gazda depolama imkanı ve spot piyasasının sınırlı olması nedeni ile talep güvencesi sağlandıktan sonra nihai yatırım kararı verilmektedir.

Şekil 12: Ham Petrol Değer Zinciri

KEŞİF	Yeni rezervlerin bulunması.
ÜRETİM	Ham petrolün teknoloji aracılığı ile yüzeye çıkartılması.
TRANSFER	Ham petrolün tanker, kamyon ya da boru hatları aracılığı ile rafineri ve müşterilere ulaştırılması.
RAFİNERİ	Ham petrolün işlenerek nihai ürün halini alması.
DAĞITIM	İşlenmiş petrolün dağıtımı ve pazarlanması.

Kaynak: Petrostrategies (t.y.). Erişim Tarihi: 08.12.2014,
http://www.petrostrategies.org/Learning_Center/oil_and_gas_value_chains.htm/

Şekil 13: Doğal Gaz Değer Zinciri

KEŞİF	Yeni rezervlerin bulunması.
ÜRETİM	Doğal gazın yüzeye çıkartılması.
TRANSFER	Doğal gazın kullanıma uygun hale gelmesi için işlenmesi.
RAFİNERİ	Gazın boru hatları ya da tanker (LNG)aracılığı ile taşınması.
DAĞITIM	Doğal gazın dağıtımı ve satılması.

Kaynak: Petrostrategies (t.y.). Erişim Tarihi: 08.12.2014,
http://www.petrostrategies.org/Learning_Center/oil_and_gas_value_chains.htm/

Enerji piyasalarındaki bir diğer sorun ise, tekelleşmedir. Enerji piyasasının üç aşamasının (üretim-taşıma-dağıtım) tekelleşmesi, enerji güvenliğini tehdit etmektedir. Özellikle doğal gaz enerji değer zincirinde tekelleşme, politik amaçlara ulaşmak için bir araç olarak kullanılabilir. Doğal gaz anlaşmalarının uzun süreli olması (ortalama 25-30 yıl), gaz akışında bir sorun yaşanması durumunda depolama söz konusu değilse hızlı bir şekilde alternatif bulmanın mümkün olmamasına yol açmaktadır. Özellikle boru hatlarıyla yapılan doğal gaz ticaretinde akışın kesintiye uğraması durumunda, ülkenin LNG alt yapısı bulunmuyorsa kesintiden etkilenme şiddeti çok daha yüksek olmaktadır. Rusya için enerji

güvenliği; doğal gaz üretimi ve boru hatlarıyla dağıtım sektöründeki üstünlüğün korunması anlamına gelmektedir. Bunun için giderek daha fazla devletçi politikalar izlemektedir. Dünya doğal gaz rezervlerinin yüzde 25'ini elinde bulunduran Rusya'nın doğal gaz tekeli Gazprom, 150.000 kilometrelik boru hattı ağı ile sadece eski SSCB'nin içindeki enerji trafiğini değil, Doğu Avrupa'nın gaz tüketiminin yüzde 35'ini sağlamasıyla da özel bir önem taşımaktadır (Bağraç, 2010).

Enerji piyasasının her üç aşamasında da, yüksek politik ve ekonomik risk söz konusudur. Arama ve geliştirme aşamasından başlamak üzere, siyasi ve ekonomik belirsizliklerin yarattığı risk enerji güvenliğini tehdit eden en önemli unsurlardır. Yatırımın yapıldığı ülkede yaşanacak politik istikrarsızlık, rejim değişikliği, ayaklanma ya da iç karışıklıklar, ekonomik kriz, doğal afetler enerji yatırımlarını olumsuz etkilemektedir. Arama-geliştirme aşamasında, kaynağın bulunduğu ülkenin politik ve ekonomik ikliminin yatırıma uygunluğu ve istikrarı önem kazanırken, fosil yakıtın pazara ulaştırılması aşamasında ise, transfer rotasının güvenliği ve güvenilirliği öne çıkmaktadır. Boru hattı taşımacılığında sınır aşan boru hatlarının geçeceği güzergahın seçimi, farklı ekonomik ve hukuksal sistemlerin yarattığı sorunlar ve hattın güvenliği öne çıkmaktadır. Deniz yolu ya da kara yolu ile yapılacak taşımacılıkta da, rotanın güvenliği ve güvenilirliği önemli bir risk unsurudur. Dağıtım işleminin gerçekleştiği downstream piyasasında ise, yatırım yapılan ülkenin siyasi ve ekonomik istikrarı kaynak ülke açısından büyük önem taşımaktadır.

Enerji güvenliği konusunda son dönemde öne çıkan sorunlar aslında enerji değer zincirinin aşamalarında yaşanabilecek riskleri ifade etmektedir. Söz konusu tehditleri şu şekilde kategorize etmek mümkündür (Smith, 2005: s. 25):

- Artan ithalat bağımlılığı,
- Jeopolitik & terörizm,
- Sınırlı kaynaklar,
- Yatırım engelleri,
- Yüksek & uçuk enerji fiyatları,
- Altyapı güvenilirliği.

Enerji değer zincirinin güvenliği, petrol ve doğal gaz açısından piyasalara göre farklı ele alınabilmektedir. Yukarıdaki tasnifte görüldüğü altyapı güvenilirliği downstream piyasalar konusunda fiziki ve politik risklere işaret ederken, yatırım engelleri her üç piyasa açısından da tehdit oluşturmaktadır. Petrol ve doğal gaz piyasasının genel yapısı örtüşmekle birlikte, 21'inci yüzyılda altın çağını yaşayan (IEA, 2012: s. 3) doğal gaz piyasasının kendine has dinamikleri bulunmaktadır. Petrolün küresel bir piyasasının bulunması ve kaynak çeşitlendirme konusunda esnek bir yapıya sahip olmasına karşılık, doğal gaz, devletler arasında uzun dönemli anlaşmaları ve karşılıklı bağımlılık ilişkisini beraberinde getirmektedir.

Dünya enerji arzının önemli bir bileşeni olan doğal gaz, fosil yakıtlar arasında olmasına rağmen, yüksek verimle yakılabilmesi ve daha düşük karbon emisyonuna sahip olması nedeniyle kömür ve petrolden ayrılmakta olup, güvenli ve temiz bir enerji kaynağı olarak değerlendirilmektedir (Demirtaş, 2013: s. 2). Doğal gazın, yakıt olarak kullanılması Çin'de M.S. 3. yüzyılda başlandığı varsayılmaktadır. Doğal gazın ticari amaçlı kullanımı, İskoçyalı mühendis William Murdoch'un kömürden gaz elde etme tekniğini geliştirmesiyle 18'inci yüzyılda hız kazanmıştır (Yüce, 2006: s. 130). Ticari amaçlı kullanımı ise, 20'inci yüzyıla denk gelmektedir. Ayrıca, stratejik bir enerji kaynağı olarak uluslararası ilişkilerde yer aldığı tarih 1970'li yıllardır. 1973 Petrol Krizi sonrasında, petrole bağımlı kalmak istemeyen enerji talep ülkeleri, alternatif olarak doğal gaza yönelmiştir. Yeni nesil nükleer santrallerin ve hidrojen enerjisi gibi yeni teknolojilerin, dünya enerji sektörüne entegre edilmesine kadar geçecek olan süre içerisinde, doğal gazın bir "geçiş" yakıtı olarak işlev görmesi beklenmektedir. Doğal gaza "21. Yüzyıl'ın yakıtı" denmesinin en önemli nedeni budur. IEA tarafından yayımlanan istatistiklere göre, toplam birincil enerji kaynakları arasında doğal gazın payı 1973 yılındaki yüzde 16 seviyesinden, 2010 yılında yüzde 21'e yükselmiş olup, 2035 yılında yüzde 23'e ulaşması beklenmektedir (IEA, 2013: s. 4). Gerek elektrik üretiminde, gerekse endüstriyel ve kentsel kullanım alanlarında yaygınlaşmasına bağlı olarak küresel doğal gaz talebinin, önümüzdeki yıllarda da hızlı bir şekilde artacağı öngörülmektedir. 1990 yılında 2 trilyon m³ olan doğal gaz talebinin 2035 itibarıyla 5 trilyon m³'e yaklaşacağı tahmin edilmektedir (IEA, 2013: s. 5).

Tablo 5: Ülkelere Göre Doğal Gaz Üretimi (milyar m³)

	1990	2010	2020 (T)	2035 (T)
Kanada	109	160	171	188
Meksika	26	50	51	75
ABD	507	604	747	800
Norveç	28	110	118	113
Avustralya	20	49	102	161
Azerbaycan	10	17	30	48
Rusya	629	657	704	856
Türkmenistan	85	46	84	138
Çin	15	95	175	318
Hindistan	13	51	62	97
Endonezya	48	86	109	143
İran	23	143	150	219
Irak	4	7	41	89
Katar	6	121	177	223
Suudi Arabistan	26	81	107	128
BAE	20	51	57	62
Cezayir	43	80	105	147
Libya	6	17	20	37
Nijerya	4	33	58	94
Arjantin	20	42	49	66
Brezilya	4	15	32	87
Venezüella	22	24	37	73
Diğer	391	745	757	793
DÜNYA	2059	3284	3943	4955
Geleneksel Olmayan Doğalgaz Payı	%3	%14	%20	%26

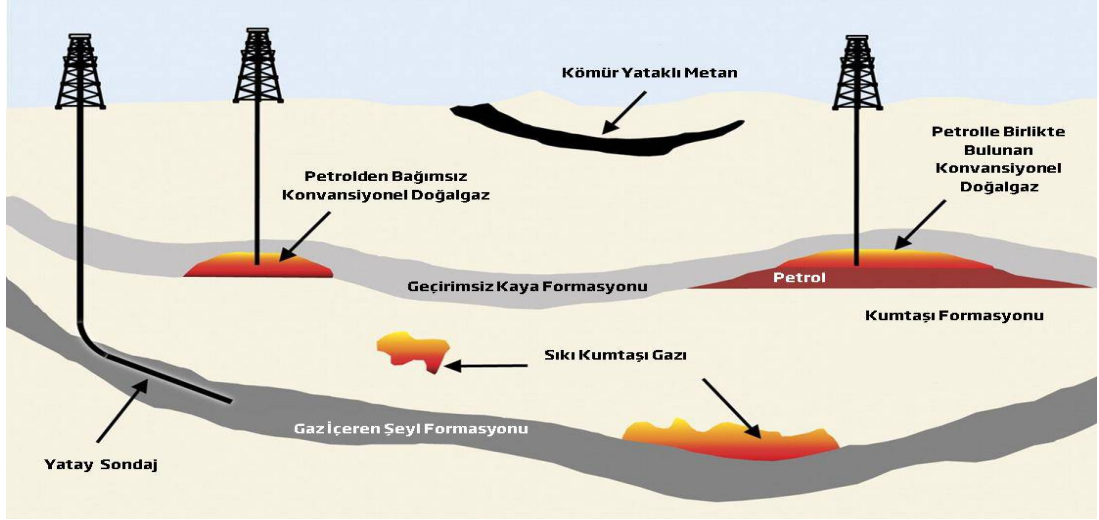
Kaynak: IEA, 2012: s. 28.

Sektörel açıdan bakıldığında, konut içi ve sanayide kullanım ilk akla gelen olmakla birlikte, doğal gaz talebini destekleyen en önemli alanın elektrik üretimi olmayı sürdürmesi beklenmektedir. Doğal gaz, yüksek verimlilikle yakılabilmesi ve diğer fosil yakıtlara göre daha az sera gazı emisyonu üretmesi nedeniyle, elektrik üretiminde ucuz ve güvenli bir seçenek olarak öne çıkmaktadır. Doğal gazdan elektrik üretiminde kombine çevrim santralleri kullanılmakta olup, bu sistemde hem doğal gazın yakılması ve genleşmesiyle ortaya çıkan enerji, hem de ısı olarak açığa çıkan enerji ayrı ayrı elektriğe dönüştürülmekte ve bu sayede yüksek verimlilik elde edilebilmektedir. Kombine çevrim santrallerinin, kömürle çalışan termik santrallere göre daha ucuz ve kolay inşa edilmesi de bu tip santrallere olan talebin artmasında önemli bir etkidir. Ayrıca, küresel ısınmaya karşı alınmakta olan önlemler

çerçevesinde, kömürle çalışan santrallerin maliyetlerinin yüksek karbon emisyonları ve karbon fiyatlaması uygulamaları nedeniyle artması, yenilenebilir kaynaklara yönelimi de artırmaktadır. Yenilenebilir kaynakları kullanan elektrik üretim tesislerinin yedeklenmesinde, esnek çalıştırılabilme özellikleriyle yine doğal gaz çevrim santralleri öne çıkmaktadır (Demirtaş, 2013: s.5).

Gerek petrol fiyatlarının yüksek seyri, gerekse karbon emisyonlarının yarattığı çevresel sorunlar nedeniyle, özellikle doğal gaz fiyatlarının ucuzladığı ABD’de, ulaştırma sektöründe de doğal gazın daha geniş olarak kullanılması seçeneği gündeme gelmiştir. Taşıt araçlarında sıkıştırılmış doğal gaz (Compressed Natural Gas -CNG) ve sıvılaştırılmış doğal gaz (Liquefied Natural Gas - LNG) kullanımı, her ne kadar oransal olarak henüz düşük seviyelerde olsa da hızlı bir artış eğilimindedir. 2011 yılı itibarıyla ağırlıklı olarak İran, Pakistan, Arjantin, Brezilya ve Hindistan’da olmak üzere, dünya çapında doğal gazla çalışan taşıt aracı sayısı yaklaşık 15 milyondur. Doğal gazın taşımacılıkta kullanımının hızla artması beklenmekle birlikte, 2035’e gelindiğinde toplam doğal gaz talebi içindeki payının ancak yüzde 4 civarına ulaşacağı öngörülmektedir. En hızlı artışların ise ABD, Hindistan ve Çin’de olacağı tahmin edilmektedir. Mevcut akaryakıt dağıtım ağının, doğal gaza uygun şekilde güncellenmesi, taşıt araçları tasarım ve üretiminde gereken değişiklikler ve müşteri eğilimlerinin şekillendirilmesi, bu bağlamda öne çıkmaktadır. Diğer taraftan, elektrikli araçların hâlihazırda yaygınlaşmaya başlaması, elektrik üretiminde doğal gazın payının arttığı düşünüldüğünde, dolaylı olarak ulaştırmada daha verimli ve temiz enerji kaynaklarının kullanımının artacağı anlamına gelmektedir (Demirtaş, 2013: s. 6).

Şekil 14: Doğal Gaz Kaynaklarının Şematik Jeolojisi

Kaynak: Demirtaş, 2013: s. 9.

Doğal gaz, başlıca iki yolla taşınmaktadır: Boru hatları ve LNG zinciri. Kaynak ülke ile arz ülkesi arasında, boru hattı alt yapısı oluşturmanın teknik ya da ekonomik nedenlerle imkansız olması durumunda, doğal gaz önce sıvılaştırılmakta, sonra tankerlerle alıcı ülkeye ulaştırılarak, buradaki tesislerde yeniden gaz (regasification) haline dönüştürülmektedir. LNG zincirinin kullanılabilmesi için kaynak ülke ve alıcı ülkede ilgili tesislerin kurulmuş olması gerekmektedir. Birlikte boru hatlarına alternatif olarak öne çıkan LNG'nin temel avantajları şunlardır (Demirtaş, 2013: s. 11) :

- 1- Denizyolu taşımacılığı sayesinde doğalgazın geçtiği ülke en aza indirilir.
- 2- Depolamada bir alternatif olarak kullanılır.
- 3- Boru taşımacılığından daha temiz bir yakıt oluşmuş olur.
- 4- Ara teslimatlara gerek kalmaksızın uzun mesafelere taşınabilir.
- 5- Arz kaynaklarının çeşitlendirilmesine imkan sağlar.

Hâlihazırda, bölgeler arası doğal gaz ticaretinin yüzde 58'i, boru hatları üzerinden gerçekleştirilmektedir. Daha kısa mesafelerde boru hatlarıyla gerçekleştirilen bölge içi ticaret miktarları da hesaba katıldığında bu oran yüzde 68'e

çıkılmaktadır. Gelecek yıllarda ise, yeni boru hatlarının devreye alınacak olmasına rağmen LNG olarak yapılan ticaretin payının artarak 2035 itibarıyla yüzde 50'ye ulaşması beklenmektedir (IEA, 2012: s.35).

Doğal gazın deniz yoluyla taşınması için tek alternatif olan LNG sıvılaştırma ve gazlaştırma kapasitesinin sınırlı olması, fiyatlamanın bölgesel nitelik göstermesine neden olmaktadır. Doğal gaz alım-satım anlaşmaları, tarihsel olarak petrol fiyatlarına endeksli olup 10-25 yıl arası vadelerde gerçekleştirilmektedir. Uzun vadeli kontratların arkasındaki rasyonalite, üretici ve satıcılar açısından büyük maliyetler doğuran doğal gaz çıkartma ve dağıtım altyapısı kurulmasının risklerini düşürmek; alıcılar açısından ise arz riskini mümkün olduğunca en aza indirmektir. Mevcut doğal gaz piyasasının bu özelliklerinden dolayı, ABD'de son birkaç yılda tamamen kaya gazından kaynaklanan üretim artışının etkisiyle yaşanan fiyat düşüşleri, ABD ile sınırlı kalmış ve Avrupa ile Asya'da fiyatlar yüksek düzeylerini korumuştur. ABD'de 2005 yılında 8,84 USD/MBtu¹² seviyesindeki fiyatlar, geleneksel olmayan gaz kaynaklarının kullanılmaya başlanmasından kaynaklanan hızlı üretim artışlarıyla 2012 ortasında 2,1 USD/MBtu'ya kadar gerilemiştir. Buna karşın 2005 yılında 5 ila 6 USD/MBtu seviyesindeki Avrupa ve Uzak Doğu spot LNG fiyatları, aynı dönemde artış kaydetmiştir. 2012 ortasında spot LNG fiyatları İngiltere'de 9,9 USD/MBtu, Akdeniz'de 12 USD /MBtu, Uzak Doğu'da ise 17,4 USD/MBtu olmuştur (Demirtaş, 2013: s. 8). Önümüzdeki dönemde, LNG sıvılaştırma ve gazlaştırma kapasitesinin yeni yatırımlarla artması, spot LNG piyasalarının derinlik kazanması ve giderek daha kısa vadeli kontratların kullanılmaya başlanması gibi gelişmeler sonucunda, doğal gaz fiyatlamasında bölgesel farkların bir ölçüde azalması beklenmekle birlikte, Asya piyasası LNG için cazip bir pazar olarak öne çıkmış durumdadır.¹³

---

¹² İngiliz Isı Birimi (British Thermal Unit –Btu): Enerji miktarı olarak 1055 joule'e eşit olan bu birim, bir pound suyu 1 Fahrenheit derece ısıtmak için gerekli ısı miktarını ifade etmekte olup doğalgaz fiyatlamasında da bir standart olarak kullanılmaktadır (MBtu = milyon Btu).

¹³ Asya LNG piyasasında fiyatlar, yüksek navlunlar nedeniyle Batı'daki fiyatlara göre bin m³ başına yaklaşık 200 USD daha pahalı olup 600-650 USD/bin m³ civarında seyretmektedir. Bu piyasada LNG ticareti 20 yıl gibi uzun vadeli ve petrol fiyatlarına endeksli anlaşmalarla yapılmaktadır (Demirtaş, 2014, s. 4).

Doğal gaz enerji güvenliğinde önemi bir diğer unsur ise, depolamadır. Doğal gaz tüketimi, mevsimsel olarak ciddi olarak değişebildiği için depolanması ani talep artışlarının ya da ani arz düşüşlerinin karşılanması açısından önemlidir. Ayrıca, doğal gaz akışının durması durumunda kısa sürede yeni arz kaynağı bulmak mümkün olmadığı için, stratejik rezerv petrolden daha önemlidir. Doğal gaz anlaşmalarının “*al ya da öde*” (take or pay) sistemiyle yapılması da depolamanın önemini arttırmaktadır. İhtiyaç fazlası doğal gazın depolanma imkanının olmaması durumunda, devletler kullanmasalar da taahhüt ettikleri miktar için ödeme yapmak zorunda kalmaktadırlar.

Doğal gaz sektöründe fiyatlar politik, teknik, ekonomik, ticari ve sosyal faktörler gibi etkenlerden etkilenmektedir. Ayrıca, doğal gaz piyasaları, genel olarak devletlerin kontrolünde olup, özel sektörün hareket serbestisi oldukça sınırlıdır. Bunun en büyük nedeni ise, doğal gaz sektöründe arama-geliştirme aşamasından itibaren yüksek yatırım maliyetlerinin söz konusu olması nedeni ile, üretim için devlet güvencesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bundan dolayı da, doğal gaz alımı ve satımı özel şirketler aracılığıyla veya serbest piyasada değil, devletler arası ikili anlaşmalar (bilateral) çerçevesinde yapılmaktadır. Doğal gaz anlaşmaları ve anlaşmalardan doğan alım-satım işlemleri, büyük bir gizlilik çerçevesinde yürütülmekte, çoğu zaman anlaşma maddelerinin tamamı hiçbir şekilde açıklanmamaktadır. Çernobil (24 Nisan 1986) ve son olarak Fukuşima (11 Mart 2011) facialarından sonra, nükleer enerjiden kaçışın başlaması ile çevreye duyarlı enerji kaynağı olan doğal gaza yönelik talep artmıştır.

Doğal gazın, petrolden bir diğer farkı da mevcut rezervler bakımından sadece belirli kısmının uluslararası ticarete işlem görmesidir. Devletler doğal gazı, daha çok kendi iç piyasalarında tüketmeyi tercih etmektedirler. Doğal gazın, uluslararası ticarete konu olan kısmı, üretilen enerjini ¼’ünden bile daha az bir rakamı ihtiva etmektedir (IEA, 2010: s. 23). Bunun en önemli istisnası ise, Rusya’dır. Rusya ürettiği doğalgazın hatırı sayılır bir miktarını uluslararası ticarete konu etmektedir (EIA, 2014). Öte yandan ciddi doğal gaz rezervlerine sahip olan İran, halihazırda ürettiği doğal gazı sübvans ederek kendi iç piyasasında tüketmektedir (EIA, 2014).

4. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE LİTERATÜR ÖZETİ

Soğuk Savaş öncesi dönemde, uluslararası ilişkilerde hakim kuramın realizm olmasına bağlı olarak güç kavramı, askeri kaynakları çağrıştırmaktaydı. Bu dönemin jeo-politik anlayışı da, gücü merkezine alacak şekilde coğrafi konum üzerinden temellenmiştir (Cohen, 2002; Edwards, 2003; İşcan, 2004). Soğuk Savaş sonrası dönemde güç kavramının “sert” ve “yumuşak” olarak ayrışması, askeri gücün hakim konumunun ekonomik güç karşısında kan kaybetmeye başlamasıyla karşılıklı bağımlılık teorisi (Nye, 1990; Keohane vd., 1993; Gilpin, 2011) öne çıkmaya başlamıştır. Askeri gücün geri plana çekilmesinin, jeo-politik üzerindeki etkisi ise coğrafi unsurun yerini doğal kaynakların alması olmuştur. Jeo-politik teori, enerji kaynaklarını ve transfer yollarını kontrol eden güç, küresel ekonomiyi, küresel ekonomiyi kontrol eden güç, dünyayı kontrol eder şeklinde değişime uğramıştır. Enerji kaynaklarına giden yolları kontrol etmenin önemine dikkat çeken Morgenthau, enerjinin devletlerin gücü için yaşamsal önemde olduğunu vurgulamıştır (Morgenthau, 1948). 19’uncu yüzyıla kömür kaynaklarına, 20’inci yüzyıla petrole ulaşmak için verilen mücadele damgasına vururken 21’inci yüzyıla doğal gaz mücadelesinin damga vurması beklenmektedir. Doğal gaz tüketiminin 2030 yılında petrolün ardından ikinci sıraya yükseleceği tahmini (IEA, 2009), bu çalışmada göz önünde bulundurulacaktır.

Soğuk Savaş sonrası dünya sisteminde önemi giderek artan bir güç unsuru olan enerji kaynakları, dış politika yapım sürecinde de ön plana çıkmıştır. Enerji arz ve talep güvenliğinin sağlanmasının jeo-politik mücadelenin unsurları arasına girmesi Bilgin tarafından, “*yeni enerji düzeni politikası*” (new energy order politics) olarak adlandırılmakta olup (Arıboğan ve Bilgin, 2009), bu bağlam enerji diplomasisi analizi için uygun bir çerçeve sunmaktadır. Bilgin’in jeo-politik mücadelenin yerini enerji-politik (energypolitics) rekabetin aldığına tespiti, Hazar Havzası’nın Soğuk Savaş sonrası dönemde de dünya sistemindeki önemini korumasını da açıklamaktadır.

Enerji kaynakları üzerinde kesintisiz güç sahibi olmaya yönelik mücadele, geçmişten günümüze kesintisiz olarak sürmektedir (Yergin, 1990) Ancak,

günümüzde “*sert güç*” unsurlarının yerini “*yumuşak güç*” unsurlarının alması ile, enerji savaşları daha karmaşık bir hal almıştır. Hazar Havzası enerji kaynaklarının, Soğuk Savaş sonrasında dünya enerji pazarına açılması ile birlikte bölge kaynaklarını kontrol etmeye yönelik rekabet büyümüştür (Forster, 2006). Bölge üzerindeki enerji oyunu kimi zaman “*sıfır toplamlı*”, kimi zaman “*sıfır toplamlı olmayan*” bir oyun olarak sergilenmiştir. Ancak, sonuçları önceden kestirilemeyen çok aktörlü ve çok boyutlu bu mücadelede enerji diplomasisi güçlü bir silah olarak ön plana çıkmıştır.

Hazar Havzası, petrol ve doğal gaz rezervleri açısından zengin bir potansiyele sahip olduğu için, başta denize kıyısı olan Rusya, İran, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan’ı ve bütün uluslararası toplumu yakından ilgilendirmektedir. SSCB’nin çöküşünün ardından, Hazar etrafındaki istikrarlı uzlaşma yerini rekabet ve çatışmaya bırakmıştır. Soğuk Savaş sırasında, Hazar Havzası’ndaki kıyı devletler sadece İran ve SSCB iken, bugün bu devletlerin sayısı beşe çıkmış ve 1992’den bu yana Hazar’ın kontrolü ve kaynaklarının nasıl kullanılacağı sorunu kıyıdaş devletleri karşı karşıya getirmiştir (Acar, 2003: s. 163; Akiner, 2004: s. 333-338; Aras, 2008: s. 174; Aydın, 2004: s. 6; Bahgat, 1999: s.198-200; Brzezinski, 1998: s. 25; Chufirin, 1998: s. 216-217; Cohen, 1996: s. 2-5; Croissant ve Aras, 1999: s. 3-5; Çelikpala, 2011: 295-303; Elkind, 2010: s. 119-149; Gammer, 2004; Ghafouri, 2008: s. 89-91; Kaliyeva, 2004: s.1; Klare, 2001: s. 98; Kleveman, 2004: s. 4; Kumar, 2009: s. 9; Mandelbaum, 2000: s. 21; Moran ve Russel, 2009: s. 1-19; Nourzhanov, 2006: s. 59-60; O’Lear, 2004: s. 162; Overland vd., 2004: s. 1-13; Pamir, 2011: 350-355; Pascual ve Elkind, 2010: s. 2-4; Parvizi, 2003: s. 209; Pascual ve Zambetakakis, 2010: s- 9-37; Sasley, 2004: s. 194; Sinker, 2001: s. 58-63; Yergin, 2011: s. 89-101; Zeinolabedin vd, 2009: s. 11). Hazar bölgesini “*belalı sular*” olarak tanımlayan Dekmejian ve Simonian (2001: s. 43-74), bölge üzerinde oynanan jeo-politik oyunun analiz edilebilmesi için küresel, bölgesel ve yerel aktör düzeylerinin göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtmişlerdir.

Soğuk Savaş öncesi dönemde, SSCB’nin bölge üzerindeki “*Demir Perde*” stratejisi nedeni ile, Hazar Havzası oldukça nadir olarak bağımsız inceleme konusu olmuştur. Dünyada petrolün ilk bulunduğu bölge olmasına rağmen, iki kutuplu

dönemde Hazar, dünya enerji piyasasında gölgede kalmıştır (Croissant ve Aras, 1999; Kasım, 2011: s. 314-325; Klare, 2001). Soğuk Savaş'ın sona ermesini sembolize eden SSCB'nin dağılması ile birlikte, Doğu Avrupa ve Orta Asya'nın siyasi haritası değişmiştir. SSCB'den bağımsızlığını kazanan cumhuriyetler dünya siyasi haritasında yerlerini alırken, bir yandan da Orta Asya'yı kontrol etmek isteyen güçlerin odağı haline gelmişlerdir. Zengin hidrokarbon kaynakları ve yeni jeo-politik konumu ile Hazar Havzası, Avrasya coğrafyasının en önemli bölgesi haline gelmiştir. Hazar'ın nüfuz mücadelesinin en sert geçtiği bölgelerin başında gelmesini bu sebebe bağlayan Yüce, bölgede sürdürülen güç mücadelesinin sadece enerji yataklarından alınacak payları değil, bu havzalarda üretilecek enerjiyi dünya pazarlarına hangi güzergahlar aracılığı ile taşınacağını da içerdiğine dikkat çekmektedir (Yüce, 2006; Roberts, 2004; Pala, 2010). Dışa kapalı bir bölge olması nedeni ile, enerji kaynaklarının transferinde komşu ülkelere bağımlı olan Hazar devletleri arasındaki sorunlar (etnik, dini, ekonomik, siyasi, askeri) enerji politikalarına da yansımaktadır.

Hazar Havzası enerji kaynaklarını konu alan çalışmalarda genel olarak, jeo-politik ve enerji güvenliği boyutu öne çıkarılmaktadır. “21'inci yüzyılın Basra Körfezi” olarak kabul edilen Hazar Havzası'nın, bir anda büyük güçlerin ilgi odağı haline gelmesi ile başlayan “Yeni Büyük Oyun”da enerji kartı önemli bir kozdur (McCharty, 2000; Gökay, 2001; Edwards, 2003; Akiner, 2004; Kleemann, 2004; Amineh ve Houweling, 2007; Misiagiewicz, 2012). Ancak, Hazar Havzası'nın enerji potansiyeli konusunda 1990'ların başlarında yapılan iyimser tahminlerin gerçek tabloyu yansıtmadığı, Hazar'ın sahip olduğu rezervlerin Orta Doğu rezervleri ile kıyaslanamayacak düzeyde olduğu görülmüştür. Hazar rezervleri konusunda bir diğer unsur ise, arama ve geliştirme faaliyetlerinin, Orta Doğu'ya göre yüksek maliyetli olmasıdır. Hazar rezervlerinin büyük çoğunluğunun offshore alanlarda bulunması, yeni yatakların bulunması ve üretimin başlaması için ileri teknoloji ve ciddi yatırımlar gerektirmektedir. Orta Doğu petrolüne kıyasla daha pahalı olan Hazar petrolü, ham petrol fiyatlarının ve talebin yüksek seyretmesi durumunda cazip hale gelebilmektedir (Dekmejian ve Simonian, 2001: s. 168). Hazar enerji kaynaklarının jeo-politik dezavantajı ise hem kapalı bölgede yer alması, hem de

büyük enerji tüketicilerine uzak olmasıdır. Birden fazla ülkeden geçen boru hatları yatırım maliyetlerini yükseltirken, transit geçiş ücreti de taşıma maliyetinin artmasını beraberinde getirmektedir (Dekmejian ve Simonian, 2001: s. 168). Üretim ve taşıma maliyetlerinin yanı sıra, Hazar enerji kaynaklarının taşıdığı politik risk de yüksektir. İstikrarsız Orta Doğu kaynaklarına bir alternatif olarak kabul edilen Hazar’da, ulus-altı, ulusal ve bölgesel aktörler arasındaki çatışmalar, petrol ve doğal gaz üretimi ve ihracatı açısından ciddi olarak tehdit oluşturmaktadır (Dekmejian ve Simonian, 2001: s. 170).

Hazar Havzası enerji kaynaklarını inceleyen çalışmaların büyük çoğunluğunda statü sorununa yer verilmektedir. Bunun yanı sıra, Hazar Havzası’nın statüsünü konu alan çok sayıda eser de bulunmaktadır. Hazar’ın statüsü, Soğuk Savaş öncesi dönemde SSCB ve İran arasında yapılan anlaşmalar ile tespit edilmiştir. SSCB’nin çözülmesinin ardından Hazar’a kıyısı olan devlet sayısının değişmesinin sonucu olarak Hazar’ın statüsü konusunda belirsizlik sürecine girilmiştir (Chufrin, 2001; Oğan, 2001; Lee, 2005; Rasizade, 2005). Hazar’a kıyısı olan devletlerin statü konusunda anlaşmaya varamaması, bölge kaynaklarının geliştirilmesini genel olarak etkilemektedir. Hazar Havzası enerji diplomasisinin önemli bir başlığı olan statü sorunu, bu çalışmada jeo-politik mücadele unsuru başlığında ele alınacaktır.

“*Büyük Satranç Tahtası*” kuramı ile Orta Asya’nın küresel hegemon olmak için hayati önemde olduğuna dikkat çeken Brzezinski, Azerbaycan’ı, “*Hazar Denizi’ndeki mantar tıpa*” olarak tanımlamaktadır (Brzezinski, 1997). Sahip olduğu enerji kaynakları kadar bölge kaynaklarının Batı’ya transferinde kilit ülke konumunda olan Azerbaycan, Rusya ve ABD arasındaki güç mücadelesine sahne olmaktadır. Azeri kaynaklarının, Rusya üzerinden transferi için her türlü güç unsurunu devreye sokan Rusya’nın karşısında ABD’de ise, bölge kaynaklarının “*Doğu-Batı*” koridorundan transferi için AB ile ortak hareket etmektedir. Khanna’ya göre, ülkelerini “*Kafkaslar’ın Kuveyt’i*” haline getirmek isteyen Azeriler, Rusya ve İran faktörüne karşı boru hatları ile Batı’ya bağlanmaktadır (Khanna, 2008). Azerbaycan’dan farklı olarak kaynak transferi konusunda büyük oranda Rusya’ya

bağımlı olan Kazakistan ve Türkmenistan, “Kuzey-Güney” koridoruna alternatif olarak Çin ile yakınlaşmaktadır.

4.1. Enerji Politikası

Etkisi dünya genelinde hissedilen “1973 Petrol Krizi” ile birlikte enerji, uluslararası ilişkilerde ana gündem maddeleri arasına girmiştir. Enerjinin siyasi değerinin, ticari değerinin üstünde olduğunun görüldüğü bu şok sonrasında enerji güvenliği ve enerji diplomasisi kavramları ön plana çıkmıştır. Enerji talep eden ülkelerin en zayıf noktası olan enerji güvenliği ile, kaynak sahibi ülkelerin en güçlü silahı olan enerji diplomasisi, enerji politikasının iç içe geçmiş iki unsurudur. Enerji politikasının amacı, enerji güvenliğini sağlamaktır. Enerji diplomasisi ise, bu amacı gerçekleştirmekte kullanılacak araçlardan biridir (Milov, 2004; Yergin, 1991; Baghdad, 2005; Bilgin, 2010; Pala, 2006; Roberts, 2004).

Brenda Shaffer, Energy Policy adlı çalışmasında enerji ve politika arasındaki ilişkiyi ele almıştır. “Enerji ve politika doğası gereği birbirine bağlıdır. Bir ülkenin enerji kaynaklarına erişmek için hangi yöntemi kullanacağı ve hangi enerji kaynaklarını kullanmayı tercih edeceği o ülkenin ekonomisini ve ulusal güvenliğini, ve tüm bunların düzeyi ve sürdürülebilirliğini belirlemektedir. Gerek enerji ihraç eden ülkeler, gerekse enerji talep eden ülkeler açısından enerji arz güvenliği güvenlik, ekonomi ve dış politika gibi politik arenanın önemli bir parçasıdır. Enerjinin politik bir araç olarak kullanımı giderek yaygınlaşmaktadır. Petrol fiyatlarının politik gelişmelere duyarlı hale gelmesinden sonra enerji kaynaklarını politik amaçlar için kullanmak isteyen devletler dünya petrol piyasasında özel kaldıraçlara sahiptir. Petrol fiyatları, ülke içinde yaşanan gelişmeler kadar dış politika stratejisinden de etkilenmektedir. Politik faktörler enerji arzı ve projelerini ciddi oranda etkilemektedir. Enerji projeleri ve fiyatları üzerinde ciddi etkisi olan politik faktörler arasında rejim türü, istikrar, güvenilirlik ve etnik sorunların çözümü konusunda benimsenen tavır sayılabilir.” (Shaffer, 2009; s. 1).

Uluslararası politika ve ulusal güvenlik arasındaki ayrılmaz bağa dikkat çeken Shaffer (2009, s. 28), bu durumu “*enerji, hem dış politikayı yönlendiren, hem de bir dış politika aracı olarak kullanılabilen faktördür*” şeklinde açıklamıştır. Öte yandan Dünya Enerji Konseyi de (WEC, 2012), “*Yeni yüzyılda (Milenyum) enerji güvenliğinden bağımsız hiçbir kalkınma hedefi düşünülemez*” tespiti ile enerji güvenliğinin kapsamının gelişmesine dikkat çekmiştir.

Uluslararası ilişkiler çalışmalarında enerji kaynaklarının ağırlık kazanması son 30 yılda olmuştur. Soğuk Savaş öncesi dönemde enerji kaynaklarını konu alan çalışma sayısı oldukça düşüken, “*1973 Petrol Krizi*” ile başlayan dönem sonrasında enerji kaynaklarının politik boyutu analiz konusu olmuştur. Bu çalışmalar, Soğuk Savaş sonrası dönemde daha da yoğunlaşmıştır. Ekonomik güvenlik kavramının, askeri güvenlik karşısında yükselişe geçmesi, enerji kaynaklarının iç ve dış politika üzerindeki etkisini daha da önemli hale getirmiştir (Moran ve Russell, 2009: s. 2; Roberts, 2004: s. 240). Uluslararası enerji politikası çalışmalarında bazı temel varsayım ve argümanların göz önünde bulundurulması gerekmektedir (Dannreuther, 2010: s.3):

- Enerji kaynaklarının sahip olduğu hayati önem nedeni ile bu kaynaklara ulaşmak ve kontrol etmek temel ulusal güç ve çıkar unsurları arasındadır.

- Enerji kaynakları kıttır ve ciddi güvenlik riskleri ile karşı karşıyadırlar.

- Devletler arasındaki enerji hakimiyet mücadelesi giderek yoğunlaşmaktadır.

- Enerji kaynakları nedeni ile çatışma ve savaşların çıkması olasılığı giderek artmaktadır.

Enerji projelerinin, devletlerarasındaki ilişkilere etkisini de analiz eden Shaffer, “*Enerji altyapısına yönelik projeler devletleri birbirine bağlar ve bu bağ taraflar arasındaki ilişkilerin derinleşmesine yol açar. Sonuç olarak devletler ithalat ve ihracat rotalarını belirlerken alternatifler arasında değerlendirme yapar ve değişik*

güzergahlar arasında politik bir ağ geliştirmeye çalışır.” değerlendirmesinde bulunmaktadır (Shaffer, 2009: s. 2)

4.1.1. Enerji güvenliği

Uluslararası güvenlik tartışmalarında enerji güvenliğinin yükselen önemi, bu alandaki çalışma sayısının da artmasını beraberinde getirmiştir. Orta Doğu'daki istikrarsızlıkların giderek derinleşmesi, Avrupa'nın ithal petrol ve gaza giderek daha bağımlı hale gelmesi, gelişmekte olan ülkelerin hızla artan enerji talebi, kaynak milliyetçiliği, kritik enerji alt yapılarını hedef alan enerji terörizmi, fosil yakıt rezervlerinin 21. Yüzyıl'ın ortasında sona ermesi olasılığı, kolay petrol döneminin sona ermesi, nükleer enerji, alternatif enerji arayışında henüz ciddi bir ilerleme sağlanamamış olması, iklim değişikliği gibi unsurlar enerji güvenliğine yönelik teorik ve pratik ilginin fosil artmasında etkili olan temel dinamikler olarak gösterilebilir. Enerji güvenliğinin, fosil yakıtların fiziki güvenliği ve kaynak çeşitlendirmesi boyutunun dışına taşması ile, enerji güvenliğinin tek boyutlu ele alınmasına yönelik eleştiriler gündeme gelmiş, bu eleştirilerin beraberinde kavramın, hem içerik hem kapsam olarak genişlemesi söz konusu olmuştur. Bu nedenle yeni yüzyılda Yergin'e göre (2006: s. 69-82; 2011: s. 227-345), “*eski sorunlara yeni çözümler bulmak*” gerekmektedir. Churchill'e ait çeşitlilik merkezli yaklaşım, yeni yüzyılın karmaşık enerji güvenliği yapısının analizinde yeterli olmamaktadır.

Enerji güvenliğinin yükselen önemi, Michael Klare (2006: s. 69; 2008: s. 14-31) tarafından “*yeni enerji jeo-politiği*” olarak adlandırılırken, öte yandan enerji politikasında yaşanan değişimi daha bütüncül olarak ifade etmek amacıyla “*yeni enerji düzeni*” yaklaşımı da ortaya atılmıştır (Arıboğan ve Bilgin, 2009: s. 119). Yeni enerji jeo-politiğinde, -klasik jeo-politik teorinin düalist yapısı kara ve deniz devletleri yaklaşımına dayanmaktadır- devletler enerji fazlası ve enerji açığı olanlar şeklinde iki kategoriye ayrılmaktadır. Eski düzende bir devletin küresel hiyerarşideki sıralaması; nükleer savaş başlığı sayısı, deniz gücü veya askeri personel sayısı ile belirlenmekteydi. Yeni düzende ise, devletler arası güç hiyerarşisinin tayininde sahip

olunan petrol/doğal gaz rezerv miktarı ve/veya enerji kaynaklarını satın alma (veya edinme) kabiliyeti gibi unsurlar gittikçe önem kazanmaktadır (Klare, 2008: s. 14-31).

Enerji güvenliği konusunda, iki ana akım yaklaşım söz konusudur: Enerji merkezli bakış ve güvenlik merkezli bakış. Enerji güvenliğinin enerji ağırlıklı tanımı, enerji kaynaklarının bulunabilirliği, erişilebilirliği ve kabul edilebilirliği kavramını içine almaktadır. Enerji güvenliğinin, güvenlik ağırlıklı tanımı ise enerji arama, geliştirme, üretim, iletim, çevrim, dağıtım, pazarlama ve tüketim ağındaki tesislerin her türlü saldırıya karşı fiziki olarak korunması anlamını içermektedir (Sevim, Mayıs 2009: s. 93). Enerji güvenliğinin pek çok tanımı bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır (Sevim, Mayıs 2009: s- 94-95):

Enerji güvenliği; enerjinin sürekli olarak güvenilir, temiz ve çeşitli kaynaklardan/ülkelerden uygun miktarlarda ve uygun fiyatlarda sağlanması ve yüksek verimlilikte tüketilmesi,

Enerji güvenliği; yeterli miktarlardaki enerji kaynaklarına tutarlı fiyat ve istikrarlı bir kaynaktan, fiili olarak tehdit altında olmayan ulaşım imkanları vasıtasıyla (boru hattı, uygun deniz yolları vs.) ve adil dağıtım çerçevesinde erişilebilmesi,

-Enerji güvenliği; dünyadaki enerjinin akılcı ve tasarruflu kullanılması,

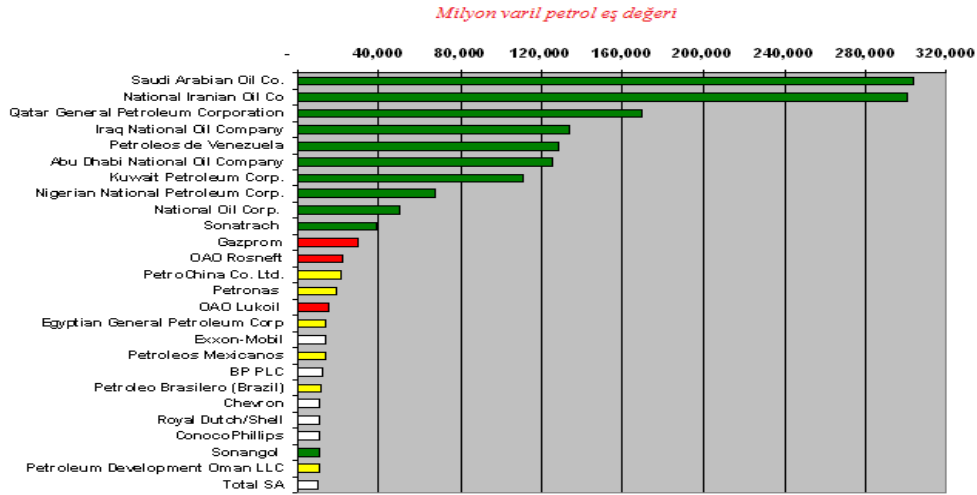
-Enerji güvenliği; ekonominin ihtiyacı olan enerji hizmetlerinin devamlı olarak bulunabilmesi diye tanımlanabilir.

21'inci yüzyılda enerji güvenliğinin, çatışma ve iş birlikleri dinamiklerinin temel belirleyicisi haline gelmesi enerji uzmanı Mehmet Öğütçü tarafından, "...küresel enerji düzeni temel bir değişimden geçmekte, bu durum sadece oyunun kurallarını değil, oyunun kendisini ve oyuncularını da değiştirmektedir." şeklinde açıklanmaktadır (Öğütçü, 2010: s. 63-65). 20'nci yüzyılda, oligopol piyasası özellikleri sergileyen ve dev enerji şirketlerinin (Yedi Kız Kardeşler- Seven Sisters)

kontrolünde olan enerji piyasasında 21'inci yüzyıla gelindiğinde devlet tekeli yükselmeye başlamış, kaynak millileştirme eğilimi enerji güvenliği açısından yeni bir tehdit olarak ortaya çıkmıştır (Goldthau, 2012: s. 198-210; İpek, 2012: s. 230; Luft ve Korin, 2009: s. 5-7). Öte yandan, enerji güvenliği konusunda öne çıkan diğer başlıklar kaynak sahibi ülkelerin rantiyeye ekonomisinin yaygınlık kazanmasına yol açan “*kaynak laneti*” (Williams, 2011; Bhattacharyya ve Hodler, 2010), kaynak ülkenin ekonomisinin tek sektöre dayanarak büyümesinin sonucu ortaya çıkan “*Hollanda hastalığı*” (Kolstad ve Wiig, 2009: s. 5318; Balazs, 2012) ve küresel iklim değişikliği tehdidi ile mücadele yer almaktadır (Smith, 2010: 233; Chalvatzis ve Hooper, 2009: 2704; Brown ve Huntington, 2008). EIA, tarafından büyük değişime yol açabilecek fırsat ve tehditler seti olarak kabul edilen unsurlar şu şekilde sıralanmıştır (Hooven, 2012: s. 73-75):

- 1- Ekonomik istikrarsızlıklar,
- 2- Enerji kaynaklarına erişim,
- 3- Fiyat enflasyonu,
- 4- Enerji yatırımları,
- 5- Doğal gazın altın çağına girmesi,
- 6- Güç dengesi,
- 7- İklim değişimi,
- 8- Uluslararası enerji yönetimi.

Şekil 15: Dünyanın En Büyük Petrol ve Gaz Şirketleri

Kaynak:

http://energeopolitics.files.wordpress.com/2011/08/worlds_largest_oil_and_gas_companies_2008.gif/ Erişim Tarihi: 17.12.2014.

Enerji güvenliği kavramına, güvenlik ya da enerji merkezli yaklaşılması analiz başlıklarının değişmesine yol açmaktadır. Enerjiyi güvenlik merkezli ele alan çalışmalarda; arama, geliştirme, üretim, iletim, çevrim, dağıtım, pazarlama ve tüketim aşındaki tesislerin her türlü kötü niyetli saldırıya karşı fiziki olarak korunması analiz edilirken (Ediger, 2007: s. 2), bu noktada karşımıza birincil ve ikincil (elektrik gibi) kaynaklarının güvenliği boyutu çıkmaktadır. Bu çalışmada, birincil enerji kaynaklarının güvenliği üzerine yoğunlaşılacak olmakla birlikte elektrik üretiminde doğal gazın artan payı nedeni ile, ikincil enerji kaynaklarının güvenliğine de bu kapsamda değinilecektir.

Enerji güvenliğine enerji boyutundan yaklaşılması durumunda; “bulunabilirlik” (availability), “erişilebilirlik” (accessibility) ve “kabul edilebilirlik” (acceptibility) prensiplerinden yola çıkarak, “yeterli miktardaki kaliteli ve çevre dostu enerjinin makul fiyatlarla ve kesintisiz olarak temin edilmesi” ya da kabaca, “makul fiyatlarla sürdürülebilir ve güvenilir arz” olarak enerji güvenliği tanımlanmaktadır (Baghat, 2006: s. 961-965; Yi-Chong, 2006: s. 265-266) Çalışmanın konusu, enerji güvenliğinin devletler arasında işbirliğine etkisinin

incelenmesi olup, bu nedenle enerji arz güvenliği, enerji merkezli bir yaklaşımla ele alınacak olup, enerji rezerv ve alt yapısına yönelik tehditler jeo-politik boyut içerisinde değerlendirilecektir.

Enerji güvenliğinin çok disiplinli bir bakış açısı gerektirdiğini savunan Baghdad (2011), bunu da iki nedene bağlamaktadır. Öncelikli olarak, tek bir enerji kaynağına bağımlı olmamak için fosil, nükleer ve yenilenebilir enerji kaynakları birlikte tüketilmektedir. Farklı enerji kaynaklarının farklı bakış açısı gerektirmesinin yanı sıra, bu enerji kaynaklarına olan bağımlılık oranlarının farklı olması da bu konuda izlenecek politikaları etkileyecektir. Enerji politikaları yatırım, kaynak milliyetçiliği, kaynak laneti, jeopolitik ve daha pek çok unsurdan etkilendiği için enerji güvenliğini açıklamak için konunun çok boyutlu çalışılması gerekmektedir.

Enerji güvenliği konusunda, EIA tarafından sıralanan fırsat ve tehditler 3 ana başlık altında toplanabilir (EIA, 2013): *Enerji arz ve talep güvenliği, enerjiye erişim ve çevrenin korunması*. Araştırmada, enerji güvenliği yaklaşımında 21'inci yüzyılda yaşanan değişim göz önünde bulundurulmakla birlikte, ağırlıklı olarak enerji arz ve talep güvenliği ele alınacaktır. Enerji güvenliği kavramının giderek genişlemesi, beraberinde daha fazla belirsiz hale gelmesini de getirmiştir. “*Çeşitlilik, sadece çeşitlilik*” (Yergin, 2006: s. 2) şeklinde Churchill tarafında yapılan enerji güvenliği tanımı, Nye ve Deese (1981), tarafından “*ucuz ve istikrarlı petrol arzı*” şeklinde değiştirilmiştir. Enerji güvenliliğinin unsurlarından yola çıkılarak tanımlanmasında da, kaynak çeşitlendirme öne çıkan ana unsur olmuştur. Enerji güvenliğinin kapsamının genişlemesi ile artan belirsizlik, “*Rorschach mürekkep lekesi kişilik testinde olduğu gibi bakanın ne görmek istiyorsa onu gördüğü*” bir hal almıştır (Sovacool, 2004: s. 3).

Enerji güvenliğine politik açıdan yaklaşıldığında öne çıkan başlıklar ise, enerji arz eden devletlerin enerji kaynakları üzerinde kontrollerini giderek arttırmaları, kaynak millileştirme ve Merkantalizm (Neo-merkantalizm) eğilimleri olmaktadır (Marcel, 2006: s. 1; Klare, 2008: s. 25; Elkind, 2010: s. 155; EIA, 2008: s. 334). Enerji güvenliği tartışmasına ekonomik açıdan yaklaşıldığında ise, karşılıklı

bağımlılık öne çıkmaktadır. Daniel Yergin (2005: s. 51-64), günümüzde enerji arz eden ülkeler ile talep eden ülkeler arasındaki ilişkilerin geçmişte olmadığı kadar bağımlılık ve işbirliğine dayandığını savunmaktadır. Karşılıklı bağımlılık kavramını geliştiren Kheone ve Nye (2001: s. 7), karşılıklı bağımlılıktan bahsedebilmek için bağımlılık ilişkisinin iki tarafa da kazanç/kayıp olarak yansımaları olması gerektiğini belirtmektedir.

Ulusal güvenliğin askeri merkezli ele alınması nedeni ile, enerji güvenliği uzun süre uluslararası ilişkiler çalışmalarında yer almamıştır. Enerji ve politika arasındaki ilişkiyi inceleyen Shaffer, son dönemde enerji güvenliğinin ulusal güvenlik anlayışının merkezine yerleşmiş olmasına bağlı olarak bu alanda yapılan çalışma sayısının arttığına dikkat çekmiştir. Energy Policy (2009) adlı kitabında enerji güvenliği kavramının yükselişini analiz eden Shaffer, uluslararası güvenlik sorunlarının analiz edildiği “*International Security Dergisi*”nde yayın hayatının ilk 30 yılında enerji konusunda sadece 8 makalenin yer aldığına dikkat çekmektedir. Soğuk Savaş sonrası dönemde, ekonomi merkezli güvenlik anlayışının yükselişe geçmesi ile enerji güvenliği alanında yapılan çalışma sayısında ciddi artışlar meydana gelmiş olmakla birlikte bu çalışmaların büyük çoğunluğu kapsayıcı bir yaklaşımdan uzaktır. “1973 Petrol Krizi” sonrasında enerji arz güvenliğinin öne çıkmasıyla birlikte bu alanda yapılan çalışma sayısı artmaya başlamıştır. Enerji güvenliği çalışmalarında, kavram halen petrol merkezli kullanılmakta olup, doğal gaz başta olmak üzere diğer enerji türlerinin enerji güvenliğindeki konumu ele alınmamakta, ya da derinlemesine çalışılmamaktadır.

Enerji güvenliğinin arz ve petrol merkezli ele alınması (Yergin, 1998), 21. Yüzyıl’da bu alanda yaşanan değişimleri açıklamaya uygun bir çerçeve sunmamaktadır. Geçmişte petrol piyasasının taşıdığı riskler üzerinden enerji güvenliği tartışılmış olmakla birlikte, doğal gaz kullanımının artması ve sınır aşan gaz ticaretinin hızla büyümesi nedeni ile günümüzde tartışmalar gaz arzının güvenliği konusunda yoğunlaşmaya başlamıştır. Dünyanın talebi en hızlı artan yakıtı olan doğal gaz (BP, 2004) piyasasında, kaynak ülke, transfer ülkesi ve nihai alıcı

ülke arasında politik ve ekonomik boyutun ön planda olduğu yeni bir jeo-politik bakış açısı gelişmektedir (Victor vd, 2006).

Yeni enerji jeo-politiğinde devletlerin sahip oldukları askeri güçle değil, enerji açık ya da fazlası olmalarına göre kategorize edileceklerini belirten Klare, yeni dönemde boru hatlarının öneminin giderek artacağına dikkat çekmiştir. Klare'e (2004: s. 428-429) göre, artan enerji ihtiyacının karşılanması, jeo-politik mücadelenin yeniden önem kazanması ve sorunlu bölgelerdeki kaynakların geliştirilmesi zorunluluğu boru hatlarının önemini artırmıştır. Enerji talebindeki artıştan kaynaklanan bu gelişmeler sonucunda; petrol ve boru hatları giderek daha politize olurken Klare'e göre (2004; 2008), boru hatları güzergahlarının belirlenmesinde jeo-politik, piyasa mekanizmasından daha etkili olmaktadır. Soğuk Savaş sonrası dönemde Hazar enerji diplomasisi konusunda doktora tezi hazırlayan Tuncay Babalı da (2006), boru hatlarının seçiminde ekonomik kriterler mi yoksa jeo-politik kriterler mi etkilidir sorusuna cevap aramıştır. Söz konusu tezde boru hatları konusunda jeo-politik unsurun daha önemli olduğu sonucuna ulaşılmış olup, bu çalışmada da, jeo-politik unsurların daha baskın olduğu varsayımı kabul edilmektedir. Enerji güvenliğinde jeo-politiğin yükselen önemi konusunda genel bir konsensüs olmakla birlikte, enerji yatırımlarının ekonomik boyutunun göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Bu tespitten yola çıkılarak bu çalışmada, büyük yatırımlar gerektiren ve yüksek risk taşıyan boru hattı yatırım kararları alınırken; hangi durumda ekonomik unsurların, hangi durumda jeo-politik unsurların belirleyici olduğu sorusuna cevap aranarak bu alanda literatürdeki boşluk doldurulmuş olacaktır.

Bu çalışmada, enerji güvenliği dünyanın en çok tüketilen iki enerji kaynağı olan petrol ve doğal gaz açısından ele alınacak olup enerji güvenliğine arz, talep, transfer ve enerji örgütleri boyutundan bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşılacaktır. Enerji güvenliğinin şemsiye bir kavram olmasından kaynaklanan bu belirsizlik nedeni ile, bu çalışmada fiziksel güvenlik, uygun fiyat ve sürdürülebilirlik unsurlarına dayanarak ekonomik, politik ve çevresel güvenlik arasında dengeli bir yaklaşım izlenecektir. Geleneksel enerji güvenliği unsurları olarak ulaşılabirlik

(erişilebilirlik), güvenilirlik, ekonomiklik öne çıkarken, Elkind (2010, s. 140), buna sürdürülebilirliğin de eklenmesi gerektiğini belirtmiştir. EIA (2007) da, enerji güvenliği yaklaşımına çevresel sürdürülebilirlik unsurunu dahil etmiş durumdadır. Çalışmanın, enerji işbirliğini etkileyen bağımsız değişkenler olarak ekonomik ve jeo-politik unsur üzerine yoğunlaşmış olması nedeni ile, çevresel güvenlik bu çalışmada ayrıntılı olarak analize dahil edilmeyecektir. Ancak, enerji güvenliği üzerine yapılan pek çok çalışmada olduğu gibi çevresel güvenlik unsuru tamamıyla kapsam dışında da bırakılmayacak olup ekonomik ve jeo-politik unsura etkileri açısından analize dahil edilecektir. Bu bağlamda, enerji arz güvenliği politik, ekonomik ve çevresel olmak üzere üç boyutta incelenebilir (Aras ve Yorkan, Aralık 2005: s. 6). Politika bağlamına bakıldığında, enerji arz güvenliğinin garanti altına alınması ancak üretici ve tüketici arasında kurulabilecek, güçlü bir enerji işbirliğiyle mümkündür. Ekonomik olarak bakıldığında enerji güvenliği rekabetçi, açık, istikrarlı ve güven veren bir enerji piyasası anlamına gelmektedir. Enerji güvenliğine çevre düzleminde bakıldığında ise, daha az karbondioksit/sera gazı üreten enerji kaynakları tüketmek ve enerji verimliliğini ve tasarrufunu arttırmak anlamında kullanılmaktadır.

Ulusal güç unsurları arasında yer alan enerji kaynaklarının önemi giderek artmaktadır. Enerji kaynakları artık sadece bir ekonomik gelişme unsuru değil, aynı zamanda siyasi bir unsur haline gelmiştir. “1973 Petrol Krizi” ile önemi anlaşılan enerji güvenliği, Soğuk Savaş sonrası dönemde daha da ön plana çıkmıştır. Güvenlik kavramının askeri alanın dışına taşması ile enerji kaynakları dış politikanın en önemli gündem maddesi haline gelmiştir. Enerji güvenliği bağlamında dış politika davranışlarını açıklamada kullanılan “*doğal kaynak milliyetçiliğidir*” kavramına göre enerji güvenliği, söz konusu devletin uluslararası sistemdeki yerine ve enerji arz ya da talep düzeyine göre hem amaç hem de araç olabilir. Örneğin, enerji kaynaklarına sahip veya kaynaklardan yoksun olma durumu, devletlerin kontrolünü ya da gücünü arttırma amacı olabilir (İpek, 2012: s. 230). Benzer şekilde enerji güvenliği, tüketici ülkeler tarafından, çıkarlarını enerji ihraç eden ülkelere kabul ettirmede pazarlık aracı ya da tehdit aracı olabilmektedir. Üstelik kaynak milliyetçiliği tüketici ülkeler tarafından da benimsenmeye başlamış, bazı talep ülkelerinde de enerji şirketlerinin kontrolü devlette bulunmaktadır (Chen ve Myers, Sonbahar 2007: s. 18-19). Bu

lkeler arasında enerji talepleri hızla artan Çin ve Hindistan ilk dikkat çekenler olup, devletin enerji sektöründe güçlenmesinin enerji politikası önceliklerini nasıl etkilediği çalışmanın cevap aradığı sorular arasında yer almaktadır.

Enerji güvenliğini kabaca enerji kaynaklarına makul fiyatlarla ulaşabilmek olarak tanımlayan Yergin'e, göre enerji güvenliğinin dört boyutu bulunmaktadır (Yergin, 2011: s. 267): *Fiziksel güvenlik, erişilebilirlik, enerji politikası, yatırım güvenliği*. Yergin, her ne kadar enerji güvenliğinin arz boyutu kadar talep boyutunun da önem kazandığını, enerji ihraç eden devletlerin ihraç gelirlerine olan bağımlılığı nedeni ile talep güvenliğinin giderek enerji pazarında daha etkin olduğuna dikkat çekse de, genel olarak enerji arz güvenliği boyutunu analiz etmiştir. Oysa genişletilmiş ve bütüncül enerji güvenliğinden söz ederken temel olarak şu boyutların göz önünde bulundurulmasında yarar bulunmaktadır;

- 1- Hangi yakıt türü? (Petrol, doğal gaz, kömür...)
- 2- Enerji zincirinin hangi halkası? (Alıcı lke, kaynak ülke, transfer lkesi)
- 3- Enerji piyasasının hangi bölümü? (Upstream, midstream, downstream)
- 4- Hangi gelişmişlik düzeyi? (Gelişmiş lkeler, gelişmekte olan ülkeler, azgelişmiş lkeler)
- 5- İhraç/ithalat bağımlılık düzeyi nedir?
- 6- Kaynak eşitlendirme düzeyi nedir? (Yakıt türü, transfer alt yapısı, kaynak/alıcı/transer lke)

Bir iç politika unsuru olarak görülen enerji politikasının dış politika alanına yayılması, ya da dış politikanın kaçınılmaz olarak enerji politikasını şekillendirmesi söz konusu olmuştur. Bu sürecin güvenlik (enerji güvenliği) boyutunun yanı sıra bir de diplomasi (enerji diplomasisi) boyutu bulunmaktadır.

4.1.2. Hazar Havzası'nda enerji güvenliği

Enerji güvenliğinin çok boyutlu ve sürekli genişleyen bir kavram olması, bütüncül bakış açısı ile alınmasını oldukça güçleştirmektedir. İki kutuplu dünya düzeninin sona ermesi ile, enerji güvenliği anlayışında da önemli değişimler söz konusu olmuştur. Petrol ve enerji arz güvenliğine endeksli kavramın, kaynak ülkeler ve alıcı ülkeler arasındaki karşılıklı bağımlılık giderek derinleştiği için çok boyutlu analizi zorunlu hale gelmiştir. Enerji güvenliği analizi yapılırken; fosil yakıtın türü, ülkenin enerji zincirindeki konumu (kaynak-alıcı-transfer/ bazı ülkeler birden fazla role sahip), ülkelerin gelişmişlik düzeyleri gibi unsurların göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Petrolün yanı sıra doğal gaz, arzın yanı sıra talep, gelişmiş ülkelerin yanı sıra kalkınmakta olan ülkeler cephesinden de konuya yaklaşılması, dünya enerji güvenliğinin geleceğine dair kestirimlerde bulunmak açısından zorunlu hale gelmiştir.

Araştırmanın analiz konusu olan Hazar, dünya enerji pazarında kendine özgü bir görünüm sergilemektedir. Kapalı bölge konumunda olması nedeni ile Hazar'ın kaynaklarının geliştirilmesi ve transferi yüksek risk taşımaktadır. Kaynak çeşitlendirme ihtiyacı içinde olan alıcı ülkeler için Hazar, alternatif olarak ön plana çıkarken, bölgedeki kaynak ülkeler açısından da transfer rotası ve alıcı ülke çeşitlendirme sorunsalı söz konusudur. SSCB döneminde, merkezi boru hattı sistemleri ile kaynakları Rusya tarafından kontrol edilen bölge ülkeleri, SSCB'nin dağılmasının ardından alternatif rota arayışına girmişlerdir. Bölge ülkelerinden sadece Rusya ve İran'ın açık denizlere doğrudan çıkışı bulunurken, hepsi kaynak ülke konumundaki bölge ülkeleri, enerji kaynaklarının alternatif pazarlara ulaştırılması konusunda birbirleri için hem bir tehdit hem de bir fırsat oluşturmaktadır. Her biri hem kaynak ülke, hem de transfer ülke olan bölge devletleri arasında, enerji işbirliği konusunda genel olarak tek taraflı ilişkiler ön plana çıkmış durumdadır. Rusya-Kazakistan, Rusya-Türkmenistan, Kazakistan-Çin, Türkmenistan-Çin ilişkileri bölgenin enerji jeo-politiğini ciddi derecede etkilerken, Azerbaycan, enerji ilişkilerini Batı'ya açılmak üzerine kurmuştur. Azerbaycan-Kazakistan-Türkmenistan arasında BTC aracılığı ile petrol transferi konusunda bir

işbirliği söz konusu iken Türkmenistan-Kazakistan arasında da Çin rotası konusunda işbirliği bulunmaktadır.

Hazar kıyılarını ve aynı coğrafi kaderi paylaşan bölge ülkelerinin, statü sorununu konusunda henüz uzlaşmaya varmamış olması, olası iş birliklerinin önündeki en önemli engellerden biridir. Azerbaycan ve Türkmenistan'ın çatışan tezleri, iki ülkenin doğal gaz transferi konusunda işbirliğini şimdilik güçlendirmektedir. Doğal gaz geliştirme çalışmaları petrolden farklı bir seyir izlemektedir. Petrol geliştirme çalışmaları için önce talep bulma zorunluluğu yokken, doğal gaz açısından bu hayati bir zorunluluktur. Talep ve transfer güvencesi sağlandıktan sonra doğal gazın çıkartılması söz konusu olduğu için, Hazar'ın sahip olduğu doğal gaz kaynakları için güvenilir pazar ve güvenilir transfer rotası bulmak bölge ülkelerinin enerji talep güvenliğinin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır.

Hazar özelinde enerji talep güvenliği konusu ele alınırken, bölgenin kapalı konumda olması nedeni ile kavram talep ve transfer güvenliği olarak ele alınacaktır. Sahip oldukları kaynaklar ile birbirleri için hem potansiyel rakip, hem de potansiyel transfer ülkesi konumunda olan bölge ülkelerinin enerji diplomasisini şekillendiren en önemli husus bu nedenle, jeo-politik olarak öne çıkmaktadır. Avrasya'nın kalpgahında yer alan bölge "*Doğu-Batı*" koridorunda doğal geçiş noktası olma özelliğine sahip olmakla birlikte, bunun bir avantaj halini alabilmesi için güvenilir koridorların oluşması gerekmektedir. Azerbaycan-ABD yakınlaşmasının sonucu olarak açılan "*Doğu-Batı*" koridorunun yanı sıra Kazakistan-Türkmenistan-Çin yakınlaşması sonucu açılan "*Kuzey-Doğu*" koridoru bölge kaynaklarının Rusya koridoruna olan bağımlılığını azaltmıştır.

Bölgenin petrol kaynakları konusunda potansiyel tehdit algısı daha ılımlı olan Rusya, bölge doğal gaz kaynaklarının Avrupa pazarında kendisine rakip olmasını istememektedir. Bu da yapısal olarak daha politik bir yakıt olan doğal gazın Hazar özelinde daha da politize olmasına neden olmaktadır. Hazar'ın petrol kaynakları zirve noktasına ulaşırken doğal gaz kaynakları henüz geliştirilmekte olduğu için gelecekte bölgede enerji rekabetinin doğal gaz üzerine yoğunlaşması beklenmektedir.

4.1.3. Enerji diplomasisi

Uluslararası ilişkilerin “*ustalık kurumu*” (the master-institution) olarak nitelendirilen diplomasi, uluslararası ilişkilerin “*makine dairesi*” olarak kabul edilmektedir (Jönsson ve Hall, 2005: s. 1). Teorik ve pratik boyutu arasında oldukça geniş bir boşluk bulunan diplomasinin temel amacı, devletler arası ilişkilerin zora (güç kullanımı) başvurmada yürütülmesidir. Enerjinin, bağımsız bir diplomatik unsur olması, 20’nci yüzyılın başına kadar gitmektedir. Petrolün, kömürün yerini almaya başlaması ile birlikte enerji güvenliği politik öncelik kazanmıştır. Enerjinin ulusal gücü koruma ve güçlendirmenin başat unsuru haline gelmesi, dış politika yapım sürecinde enerji güvenliği endişesinin etkisini arttırmıştır. Devletler enerji politikası amaçlarına ulaşmak için, duruma göre farklı politikalar ve yöntemler geliştirse de, enerji diplomasisinin temel amacı mevcut gücü sürdürülebilir ve yeni güç kazanabilme arayışı olmuştur (Akbulut, 2001). Enerji kaynaklarının, güvenlik ve dış politika üzerindeki etkisini ele alan çalışmaların sayısı giderek artmaktadır. Ancak, bu çalışmalar içinde ağırlık enerji güvenliği boyutuna verilmiş olup enerji diplomasisi alanında görece az çalışma yapılmıştır. Kavramın sınırlarının belirsiz olması kadar, uluslararası sistemde güvenlik konularının taşıdığı önem de bu durumda etkili olmuştur.

En geniş anlamıyla diplomasi, devletlerin diğer devletler ya da uluslararası örgütlerle olan çok boyutlu ekonomik, politik ve kültürel ilişkilerinde çıkarlarını korumak ve geliştirmek için kullandığı bir dış politika aracıdır (Milov, 2004; Yergin, 1991; Baghdad, 2005). Enerji diplomasisi, enerji arz ve talebinde ikili, çok taraflı, bölgesel ve küresel ilişkilerde ulusal çıkarlarının maksimum düzeyde korunması için enerji kaynaklarından (rezerv ya da transfer rotaları) faydalanan diplomatik yöntemlerin bir birleşimidir. Enerji politikası ile karıştırılan enerji diplomasisi, aslında enerji politikası hedeflerine ulaşılmasında kullanılan alt bir unsurdur. Enerji kaynaklarının diplomatik unsur olarak bir ülkenin dış politikasında rol oynayabilmesi; sahip olunan rezerv miktarı ve bu rezervin uluslararası rekabet yaratma gücüne bağlıdır.

Enerji diplomasisi, aktörlerin enerji pazarındaki etkileşimin doğurabileceği muhtemel risklerden korunmak için kullandıkları araçlardan oluşmaktadır. Bu araçlar her aktör için değişmektedir (Babalı, 2006; Yergin, 1991; Milov, 2004; Bilgin, 2008; Pala, 2006; Guliyev, 2005; Rzayeva, 2010). Enerji ithal eden bir ülke için enerji diplomasisi ucuz ve kesintisiz kaynak akışı, enerji arzı güvenliği, ve bunlara bağlı olarak enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi, etkinlik ve enerji pazarında istikrar anlamına gelmektedir. Enerji ihraç eden ülkeler ise rezervlerin geliştirilmesi, yeni rezerv alanlarının geliştirilmesi ve enerji ihraç gelirlerinin arttırılmasına yoğunlaşmaktadır. Enerji diplomasisi, özellikle sıcak çatışma ya da çatışma riski olasılığını azaltan görüşme ve pazarlık süreçleriyle devletlerin birbirlerinin politikalarını takip etmelerine destek sağlamaktadır.

Bu çalışmada, enerji kaynaklarını ulusal güç unsurları arasında kabul edilen realist perspektif ele alınacaktır. Enerji piyasasında devletlerin dışında, küresel ve bölgesel örgütler ile çok uluslu şirketler de önemli bir etkiye sahip olmakla birlikte, bu çalışmada devletin ulusal güç unsuru olarak kabul edilen enerji kaynakları üstünde nihai karar verici olduğu yaklaşımı benimsenmiştir. Uluslararası ilişkilerde, devlet dışı aktör sayısı ve bu aktörlerin gücü giderek artmakla birlikte halen nihai karar verici unsur devlet olarak öne çıktığı için, enerji piyasasında da devletler, ulusal çıkarların belirleyicisi ve savunucusu olarak enerji yatırım ve ticareti konusunda ana aktör konumundadır (Krasner, 1978: s. 10; Gilpin, 2001: s.21-38). Bununla birlikte çalışmada, devlet dışı aktörlerin enerji güvenliğindeki rolü de göz önünde bulundurulacaktır. Neo-realist teorinin sistem, devlet ve birey düzeyindeki analiz modeli, bu çalışmada sistem ve devlet düzeyi için esas alınacaktır. Sistem düzeyinde, küresel ve bölgesel güçler ile uluslararası örgütlerin Hazar enerji diplomasisindeki rolü, devlet düzeyinde devlet sisteminin enerji diplomasisindeki rolü ve birey düzeyinde ülke liderlerin enerji diplomasisi üzerindeki etkisi incelenecektir.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte, enerji diplomasisi alanında önemli değişimler yaşanmıştır. Bu gelişme ile birlikte, Orta Asya, Avrupa devletleri için alternatif enerji alanı haline gelirken, Orta Doğu'daki istikrarsızlıklar da bu trendi

beslemiştir (Kleveman, 2004). Soğuk Savaş sonrası dönemde enerji diplomasisinin yoğunlaştığı alanların başında gelen Hazar'ın, denizlere çıkışı olmaması alternatif transfer rotaları ve boru hatlarını öne çıkarmaktadır (Djalili ve Kellner, 2009). “*Avrasya'nın kalpgahında*” mahkum olan Hazar'ın yeni cumhuriyetleri paylaştıkları coğrafyanın ortak kaderi olarak aynı ikileme karşı karşıya kalmışlardır. Hep birlikte dünya doğal gaz rezervinin yüzde 4'üne ve aynı şekilde dünya petrol rezervinin yüzde 4'üne sahip olan Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'ın karşı karşıya olduğu ortak ikileme; enerji kaynaklarını maksimum karla nasıl ve hangi yoldan enerji piyasasına ulaştıracakları olmuştur (Babalı, 2006).

Enerji diplomasisinin günümüzde en yoğunlaştığı ve etkisi en güçlü hissedilen unsurlarından biri olan boru hattı diplomasisi, “*coğrafyanın mahkumu*” (Hausmann, Ocak/Şubat 2001: s. 45) olarak bağımsızlıklarını kazanan Hazar'ın yeni cumhuriyetlerinin, enerji kaynakları üzerinde bağımsızlıklarını güçlendirebilmelerinin en önemli unsuru olmuştur. (Guliyev, 2009; Eken, 2010). Kaynak sahibi ülkeler açısından da, kaynak talep eden ülkeler açısından da tek bir transfer rotasına bağımlı olmamak; siyasi ve ekonomik anlamda büyük önem taşımaktadır. Ancak, Hazar Havzası'nda yaşanan “*Yeni Büyük Oyun*”, boru hatlarının çeşitlendirilmesinde seçeneklerin daralmasına neden olmaktadır. Mevcut durumda boru hatlarının iki ya da daha fazla ülkeden geçmek zorunda olması, Hazar Havzası enerji diplomasisini daha karmaşık hale getirmektedir. Hazar üzerinde oynanan “*Yeni Büyük Oyun*”u, “*büyük kumar*” olarak yorumlayan Dettke, bölge kaynaklarının geleceğini şekillendirmeye yönelik girişimlerin ne sonuç vereceğini tahmin etmenin güç olacağını savunmaktadır (Dettke, 1999). Hazar rezervleri konusunda kesin bilginin olmaması, maliyetlerin Orta Doğu'ya kıyasla daha yüksek olmasının yanı sıra, boru hatlarının birden fazla ülkeden geçmek zorunda olması da tabloyu karmaşıktır. Boru hatlarının geçeceği ülkelerin farklı etnik ve sosyal kökenlerinin olması kadar bu ülkelerdeki istikrarsız yönetimler, oligarşik yapılar da Dettke'ye göre boru hattı diplomasisinde politik hesapların baskın olmasına yol açmaktadır.

Daniel Yergin, Hazar Havzası'nda yaşanan mücadeleyi "*Hazar derbisine*" benzeterek, bölgenin sahip olduğu enerji kaynaklarının, jeo-politik ve ulusal çıkarlara tamamıyla bağlı olduğunu ifade etmiştir (Yergin, 2011: s. 41). Yergin, enerji piyasasının yeni düzenini anlattığı "*The Quest*" adlı çalışmasında, Hazar'ın Arap saçına dönmüş enerji, jeopolitik ve güç mücadelesinin Soğuk Savaş sonrası dönemin tanımlanmasında model olarak alınabileceğini ifade ederek, Hazar derbisinde yaşananların Soğuk Savaş sonrasında dünyanın nasıl bir yer olacağı ve nasıl yönetileceğinin anlaşılmasına yardımcı olacağını iddia etmiştir (Yergin, 2011: s. 42). Batı'nın kaynak çeşitlendirme arayışına sahip olduğu enerji kaynakları ile uygun bir alternatif olarak öne çıkan Hazar'ın denizlere çıkışı olmayan (landlocked) bölge olması, sahip olduğu enerji potansiyelinin dünya piyasasına çıkarılması için boru hatlarını vazgeçilmez kılmıştır. Hazar kaynaklarının enerji talebinin en yoğun olduğu Batı'ya mı, yoksa Doğu'ya mı akacağı sorusunun cevabı boru hatlarının rotasına bağlı olmuştur. Yergin, "*Yeni Büyük Oyun*" adı verilen bu mücadele için, daha kısa ve daha vurucu bir tabir kullanmayı tercih etmiştir. Sonucunu silahların değil Hazar'ın petrol ve doğal gazının hangi rotayı takip ederek dünya piyasasına taşınacağını belirlediği bu mücadele için "*boru hattı politikası*" kavramının kullanmayı yeğ tutan Yergin (2011, s. 46), bölgede yaşanan hakimiyet mücadelesini kakofoniye benzeterek Hazar kaynaklarını geliştirip dünya pazarlarına ulaştırmayı başaranın derbinin galibi olacağını belirtmiştir. Boru hatları için "*yeraltı boru otopanı*" benzetmesi yapan Yergin (2011, s. 63), bu hatların Hazar enerji kaynaklarının dünya enerji pazarına açılmasını sağladığını belirtmiştir.

Hazar boru hattı diplomasiyi etkileyen unsurlar arasında; etnik çatışmalar önemli bir tehdit teşkil etmektedir (Frappi ve Garibov, 2014; Göksel ve Shiriyev, 2013; Karagiannis, 2002; Veliev ve Aslanlı, 2011). Türkiye'deki Kürt sorunu, Azerbaycan-Ermenistan uyuşmazlığı ve bu bağlamda birlikte ele alınması gereken Dağlık Karabağ sorunu, Gürcistan'daki ayrılıkçı hareketler, Azerbaycan-İran arasında azınlıklar nedeni ile yaşanan gerilim muhtemel boru hattı güzergahları kadar mevcut boru hatlarının geleceğini de şekillendirmektedir. Etnik sorunların çözümünde enerji silahını kullanmak isteyen kaynak sahibi ülkeler ile transfer

ülkeleri arasında boru hatları güzergahı, fiyat ve taahhütler konusunda ciddi pazarlıklar yaşanmaktadır.

Boru hattı diplomasisinin kavramsal çerçevesinde transit koridor, enerji terminali ve enerji merkezi kavramları ön plana çıkmaktadır. Transfer ülkesinin kaynaklar üzerindeki kontrolünü ifade etmek için geliştirilen bu kavramsal çerçeve açısından Hazar Havzası uygun bir örnektir. Hazar kaynaklarının transferinde birden fazla ülkeden geçen boru hatlarının kullanılması, bu transferde bazı ülkelerin kilit konumda olması, kaynak sahibi ülkeler ile transfer ülkelerin enerji stratejileri arasında zaman zaman işbirliği, zaman zaman da çatışmaya neden olmaktadır (Bilgin, 2010).

Geo-politik kuramı, dünya sistemindeki değişim ve küreselleşmenin etkisiyle yeni bir boyut kazanmıştır (Defay, 2005; Ghafouri, 2008). Ancak, bu değişime rağmen Hazar Havzası önemini, dünden bugüne korumaktadır. Hazar Havzası'ndaki enerji kaynaklarını ele geçirmek, boru hatlarını kontrol etmek için; başta ABD ile Rusya Federasyonu olmak üzere, Çin, AB, İran ve Türkiye arasında büyük bir rekabet yaşanmaktadır (Babalı, 2006; Yüce, 2006; Bağdat, 2007; Hall, 2009; Brendt, 2010).

Babalı, Soğuk Savaş sonrası dönemde Hazar Havzası enerji diplomasisi üzerine hazırladığı tezinde Hazar'da güç sahibi olmak için mücadele eden aktörleri; ana aktörler ve diğerleri olmak üzere iki başlık altında ele almıştır. Bu çalışmada da, Babalı'nın kategorizasyonu takip edilecektir. Hazar kaynaklarının transferinde tercih edilecek güzergahın belirlenmesi için mücadele eden ana aktörler Rusya, İran ve Türkiye'dir. Bölge kaynaklarının geleceği üzerinde etkili olan diğer aktörler ise ABD, AB, Çin, bölge ülkeleri olarak Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'dır. Ayrıca uluslararası enerji şirketleri de bu başlık altında yer almaktadır.

5. SONUÇ

Ulusal güç unsurları arasında yer alan enerji kaynaklarının önemi giderek artmaktadır. Enerji kaynakları artık sadece bir ekonomik gelişme unsuru değil, aynı zamanda siyasi bir unsur haline gelmiştir. “1973 Petrol Krizi” ile önemi anlaşılan enerji güvenliği, Soğuk Savaş sonrası dönemde daha da ön plana çıkmıştır. Güvenlik kavramının askeri alanın dışına taşması ile, enerji kaynakları dış politikanın en önemli gündem maddesi haline gelmiştir. Bir iç politika unsuru olarak görülen enerji politikasının dış politika alanına yayılması, ya da dış politikanın kaçınılmaz olarak enerji politikasını şekillendirmesi söz konusu olmuştur. Bu sürecin güvenlik (enerji güvenliği) boyutunun yanı sıra bir de diplomasi (enerji diplomasisi) boyutu bulunmaktadır.

SSCB'nin dağılması ile sembolize edilen Soğuk Savaş sonrası dönemde, uluslararası ilişkiler alanında köklü değişimler yaşanmıştır. İki kutuplu sistemin yıkılması ile küresel güç mücadelesi yeni bir boyut kazanmıştır. Yeni dünya düzeni olarak adlandırılan bu dönem, büyük güçler arasındaki hakimiyet mücadelesinin yanı sıra, bağımsızlıklarını yeni kazanan devletlerin kendi ayakları üstünde durma mücadelesine sahne olmuştur. Soğuk Savaş sonrası dönemde, jeo-politik önemi yükselişe geçen Orta Asya'ya yönelik güç mücadelesinin odak noktası ise alternatif enerji kaynağı olarak öne çıkan Hazar Havzası olmuştur. Bu çalışmada, Hazar Havzası'nın Kafkasya cephesinde bulunan Azerbaycan'ın enerji diplomasisini etkileyen değişkenler incelenecektir. Çalışma analiz konusunun derinlikli olarak ele alınabilmesi için zaman açısından Soğuk Savaş sonrası dönem, enerji kaynakları açısından ise petrol ve doğal gaz ile sınırlanmıştır.

Enerji kaynaklarının güvenlik ve dış politika üzerindeki etkisini ele alan çalışmaların sayısı giderek artmaktadır. Ancak, bu çalışmalar içinde ağırlık enerji güvenliği boyutuna verilmiş olup, enerji diplomasisi alanında görece az çalışma yapılmıştır. Bu çalışma enerji diplomasisi alanındaki boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Öte yandan kapalı bölgelerin enerji diplomasisi de tek başına inceleme konusu olmamıştır. Kapalı bölge olan Hazar Havzası'nın enerji

diplomasisini ele alan bu çalışma, bu anlamı ile her iki alandaki boşluğun doldurulmasına katkı sağlayacaktır.

Enerji rezervlerine yönelik uluslararası rekabet, kaynaklardan yararlanma ve kaynakların transferinin sağlanması şeklinde kendini göstermektedir. Enerji kaynaklarının dünya geneline eşit bir şekilde dağılmamasının daha da derinleştiği bu rekabette, devletlerin ellerini güçlendirmesinde diplomasi önemli bir araçtır. Bu rekabette diplomasinin nasıl kullanılacağı ise, enerji arz eden ya da enerji talep eden ülke olma konumuna göre şekillenecektir. Enerji arz ve talebi açısından köprü işlevi gören transfer ülkeleri de, enerji transferindeki konumlarını güçlendirmek amacıyla diplomatik araçlardan yararlanmaktadır. Enerji kaynaklarına sahip bazı ülkeler rezervlerini bölgesel ve uluslararası baskı unsuru olarak kullanırken, transfer ülkeleri de konumlarını uluslararası pazarlık unsuru olarak kullanabilmektedir. Bu çerçevede enerji diplomasisi; ikili, çok taraflı, bölgesel ve küresel enerji arz ve talep ilişkilerinde ulusal çıkarları maksimize etmek için enerji kaynaklarını kullanılmasına dayanan diplomatik araçlar olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda, enerji diplomasisi sürdürülebilir enerji akışı, uluslararası enerji pazarında istikrar, enerji kaynaklarının etkin ve çevreye duyarlı olarak kullanılması gibi oldukça geniş bir alana yayılmaktadır.

Enerji diplomasisi, aktörlerin enerji pazarındaki etkileşimin doğurabileceği muhtemel risklerden korunmak için kullandıkları araçlardan oluşmaktadır. Bu araçlar, her aktör için değişmektedir (Babalı, 2006; Yergin, 1991; Milov, 2004; Bilgin, 2008; Pala, 2006; Guliyev, 2005; Rzaeva, 2010). Enerji ithal eden bir ülke için enerji diplomasisi ucuz ve kesintisiz kaynak akışı, enerji arzı güvenliği, ve bunlara bağlı olarak enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi, etkinlik ve enerji pazarında istikrar anlamına gelmektedir. Enerji ihraç eden ülkeler ise rezervlerin geliştirilmesi, yeni rezerv alanlarının geliştirilmesi ve enerji ihraç gelirlerinin arttırılmasına yoğunlaşmaktadır. Enerji diplomasisi, özellikle sıcak çatışma ya da çatışma riski olasılığını azaltan görüşme ve pazarlık süreçleriyle devletlerin birbirlerinin politikalarını takip etmelerine destek sağlamaktadır.

Bu çalışmada, enerji kaynaklarını ulusal güç unsurları arasında kabul edilen realist perspektif temel alınacaktır. Ancak, uluslararası sistemde yaşanan gelişmeler sonucunda realist teorinin devleti tek aktör olarak kabul etmesinin açmazı da göz önünde bulundurularak analiz neo-realist teori doğrultusunda gerçekleştirilecektir. Neo-realist teorinin sistem, devlet ve birey düzeyindeki analiz modeli bu çalışma için esas alınacaktır. Sistem düzeyinde küresel ve bölgesel güçler ile uluslararası örgütlerin Azeri enerji diplomasisindeki rolü, devlet düzeyinde her iki devlet sisteminin enerji diplomasisinin rolü ve birey düzeyinde liderlerinin enerji diplomasisi üzerindeki etkisi incelenecektir.

SSCB'nin dağılması sonrasında, Orta Asya ve Kafkasya'ya yönelik çalışma sayısında ciddi bir artış yaşanmıştır. SSCB'nin "*arka bahçesi*" olarak görülen bu bölgenin jeo-politik önemi bir anda yükselirken, yeni bağımsızlığını kazanan cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını ne ölçüde koruyabilecekleri de bölgeye yönelik ilgiyi arttırmıştır. Orta Asya ve Kafkas devletleri ile tarihi bağları olan Türkiye'nin, bölgeye yönelmesi de bu dönemde olmuştur. Soğuk Savaş döneminde, bağımsız inceleme konusu olmayan bölge ve bölge devletleri hakkındaki çalışma sayısı Soğuk Savaş sonrasında adeta patlama yapmıştır. Bölgeye ilişkin çalışmalarda güvenlik, jeo-politik, etnik çatışmalar ve enerji konularının öne çıktığı görülmüştür.

Bu çalışmada, analiz için seçilen Azerbaycan konulu Türkçe tez çalışmalarına yönelik yapılan incelemede başlığında Azerbaycan olan 517 tez bulunmuştur. Türkiye ve Azerbaycan'ın "*bir millet iki devlet*" yaklaşımının bilimsel çalışmaları da etkilediği görülmektedir. Çalışmanın ana eksenini enerji konusundaki tez çalışmalarına yönelik incelemede de konunun yoğun olarak enerji güvenliği ve enerji politikası perspektiflerinden ele alındığı görülmüştür. Bu çalışmanın, bu kapsamda enerji diplomasisi çalışmaları alanındaki boşluğun dolmasına katkı sunması beklenmektedir.

Ulusal hedeflere ulaşılması için enerji kaynaklarının kullanılması olarak tanımlanan enerji politikası, çoğu zaman enerji güvenliğine indirgenmiştir. Ancak, enerji politikası, enerji güvenliğinin sağlanmasından daha fazlasıdır. Enerji politikası

ile karıştırılan bir diğer kavram ise enerji güvenliğine göre çok daha yeni olan enerji diplomasisidir. Enerji diplomasisi, enerji politikası hedeflerine ulaşılmasında kullanılan araçlardan biri olup enerji güvenliğini de yakından ilgilendirmektedir. Enerji politikası, enerji güvenliği ve enerji diplomasisi çoğu zaman birbiri yerine kullanılmaktadır. Bu durum da yukarıda belirtildiği gibi enerji çalışmalarındaki teorik alt yapı eksikliği ile yakından ilişkilidir. Bu çalışmada enerji politikası ve enerji güvenliğine göre yeni bir kavram olan, ve bu nedenle daha az çalışma konusu yapılmış olan enerji diplomasisi ele alınacaktır. Enerji diplomasisi ele alınırken enerji politikası ve enerji güvenliği ile arasındaki yakın bağ gözden kaçırılmayacaktır. Enerji kaynaklarının, ulusal güç unsurları içindeki yükselen önemi ülkelerin dış politik önceliklerini de etkilemiştir. İster kaynak sahibi ülke, ister transfer ülkesi, isterse kaynak alıcı ülke olsun tüm devletler enerji kaynakları üzerindeki hakimiyet mücadelesinden etkilenmektedir. Enerji diplomasisi, aslında bu etkinin yönetilmesidir. Enerji kaynaklarına sahip olan ülkeler açısından da enerji kaynağı olmayan ülkeler açısından da, ve elbette transfer ülkeleri açısından enerji diplomasisi farklı sonuçlar doğurmaktadır.

Çalışmanın giriş bölümünde kuramsal ve kavramsal çerçevenin yanı sıra, çalışmanın amacı ortaya konacaktır. Çalışmanın ikinci bölümünde, Hazar Havzası'nın jeo-politik önemi ve bölge üzerindeki nüfuz mücadelesi analiz edilecektir. Çalışmanın üçüncü ve dördüncü bölümleri vaka analizlerine ayrılmış olup, ilk olarak Azerbaycan-ABD enerji ilişkileri analiz edilecektir. Azerbaycan'ın Batı'ya açılmasında kaldıraç rolü üstlenen ABD'nin küresel güç olarak bölgedeki rolü ortaya konacaktır. Ardından bölge ülkelerini "*arka bahçesi*" olarak gören Rusya'nın, Azerbaycan ile enerji ilişkileri tahlil edilecektir. Azerbaycan-Rusya enerji ilişkilerinde işbirliğinin sağlanamamasının nedenleri incelenecektir. Çalışmanın sonuç bölümünde ise, enerji işbirliği ve rekabetinde etkili unsurlar ele alınıp bölge enerji kaynaklarının geleceğine dair kestirimlerde bulunulacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

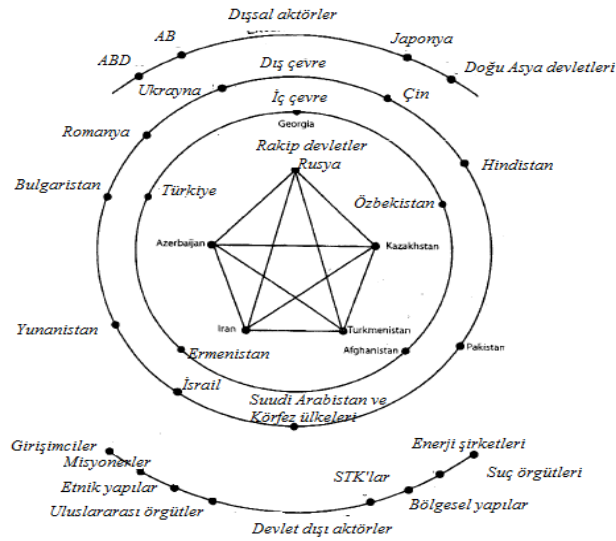
HAZAR HAVZASI ENERJİ DİPLOMASİSİ

Enerji, devletlerin dış politikalarında belirleyici faktörlerden biridir. Sanayileşmenin ve teknolojinin gelişmesiyle birlikte, enerjiye olan ihtiyaç giderek artmaktadır. Petrol, enerji kaynakları içerisinde en fazla tüketim oranına sahip fosil yakıttır. Ancak, doğal gaz da gittikçe artan oranda kullanılmakta ve petrol gibi stratejik bir hammadde olma yolunda ilerlemektedir. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra yoğunlaşan araştırmalar sonucu, Hazar Havzası'nda, zengin petrol ve doğal gaz rezervleri tespit edilmeye başlanmıştır. Hazar'ın doğal kaynaklarının dünyanın dikkatini bölgeye çekmesi ile, bölgenin jeo-politik önemi artmıştır. Tarihin her döneminde Doğu ile Batı arasında geçiş noktası olan ve büyük güç mücadelesine sahne olan Hazar'ın stratejik önemini, sadece sahip olduğu enerji kaynaklarına indirgemek bölgedeki güç mücadelesini açıklamak için yeterli olmamakla birlikte, bölge kaynaklarının bu mücadelenin hızlanması ve derinleşmesinde şüphesiz büyük payı bulunmaktadır. Orta Doğu'daki istikrarsızlığın, enerji talep ülkelerin ihtiyacı olan enerji kaynaklarını sürekli, emniyetli ve ucuz olarak temin etme sorununu gündeme getirmesiyle Hazar Havzası'nın önemi daha da belirginleşmiştir. Bu durumda bölgedeki enerji kaynaklarının kontrolü için, ABD başta olmak üzere Çin, Rusya, Türkiye, İran gibi ülkeler ile petrol şirketleri kıyasıya bir mücadelenin içine girmiştir. Bu mücadelenin asıl yoğunlaştığı alan ise, Hazar Havzası'ndaki enerji kaynaklarının dünya pazarlarına nasıl ulaştırılacağı olmuştur. Hazar bölgesi petrol ve doğal gazının uluslararası piyasaya taşınmasında, tercih edilecek boru hatları güzergâhları bağlamında verilmekte olan mücadelenin özünde bölgedeki kaynakların geliştirilmesi ve 21'inci yüzyılda Batı'nın, Körfez petrolüne bağımlılığının azaltılması yatmaktadır. Ayrıca, transfer güvenliğini sağlamada Avrasya'daki enerji kaynakları üzerinde Rusya'nın tekeline kırmak da yer almaktadır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte, Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetleri, var olan zenginlikleriyle bağımsızlıklarını kazanmış ve yeni dünya sisteminin güç mücadelesine eklenmişlerdir. Bu güç mücadelesi içinde Hazar Bölgesi, rezervleri açısından 21'inci yüzyılın enerji üretiminin odak noktası olarak görülmektedir. İki kutuplu dünya düzeninde, SSCB tarafından perdelenen Hazar'ın

inanılmaz bir hızla dünya güç mücadelesinin yeni sahnesi haline gelmesi dönemin ABD Başkan Yardımcısı Dick Cheney tarafından şu şekilde değerlendirilmiştir (Kleveman, 2003: s.4) : “Dünya tarihinde buna benzer başka bir dönem düşünemiyorum ki, bir bölge aniden Hazar kadar stratejik önem kazanmış olsun...” Ancak, bu değerlendirmede eksik kalan Hazar’ın, dünya tarihi boyunca pek çok dönemde güç mücadelesine sahne olduğu ve jeo-politik olarak büyük önem arz ettiği. Hazar bölgesini “belalı sular” olarak tanımlayan Dekmejian ve Simonian (2001: s. 43-74), bölge üzerinde oynanan jeo-politik oyunun analiz edilebilmesi için küresel, bölgesel ve yerel aktörler düzeylerinin göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu analiz düzeyleri bölgede devletler arası, devletler ile devlet dışı aktörler arası, bölge devletleri arası ve bölge dışı devletler arası ilişkileri kapsamakta olup merkezinde Hazar enerji kaynaklarına hakim olma mücadelesi yer almaktadır. Gerçekten de Hazar Havzası dinamiklerini ve “Yeni Büyük Oyun”u anlayabilmek açısından büyük resmi görmek büyük önem taşımaktadır.

Şekil 16: Hazar Havzası Güç Dinamikleri

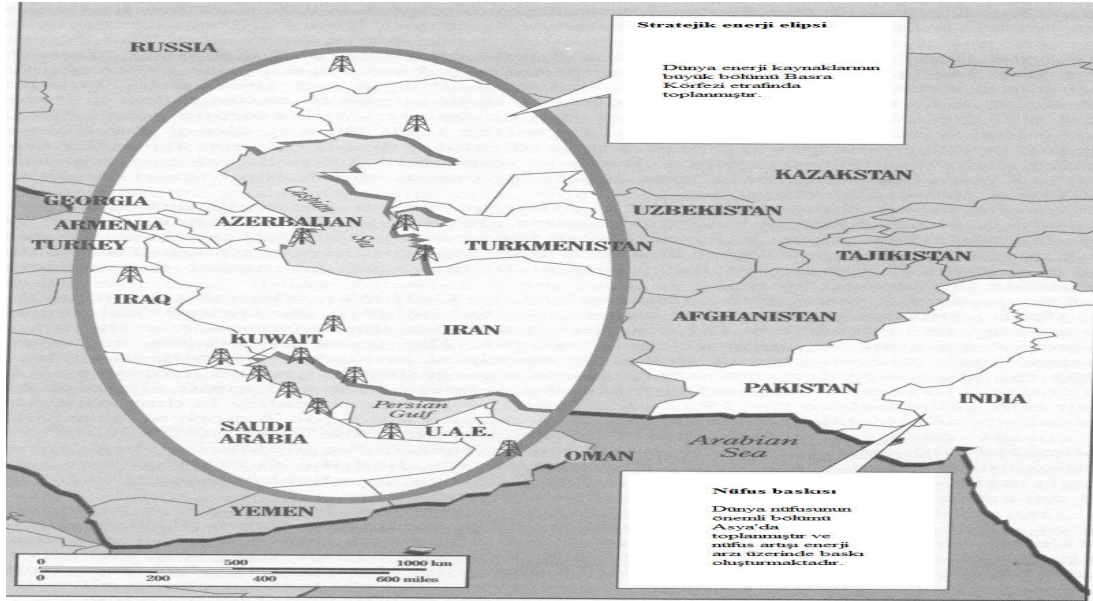
Kaynak: Dekmejian ve Simonian, 2001: s. 9.

Hazar Bölgesi, Avrasya'nın merkezinde olan konumu ile özel bir jeopolitik öneme sahip olmanın yanı sıra dünyanın en büyük ticaret yolunun da bir parçasıdır. Bölgenin küresel politikada büyük önem kazanmasında konumunun rolü büyüktür. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını kazanan Hazar

Bölgesi'ndeki cumhuriyetler bakir bir pazar olarak yabancı yatırımcıların ilgi odağı olmuştur (Bahgat, 2005: s. 142). Enerji sektöründe saygın bir konumu olan "*Oil&Gas Journal*"ın hesaplamalarına göre Hazar Bölgesi'nin ispatlanmış petrol rezervi 17 milyar varil düzeyindedir (Nourzhanov, 1995: s. 60). Bazı kaynaklara göre ise, Hazar'ın ispatlanmış petrol rezervi 17 milyar varil ile 39 milyar varil arasında değişirken, ispat edilmemiş rezervlerinin ise 230 milyar varil olduğu tahmin edilmektedir (Rabinowitz vd, 2004: s.21). Bu rakam, Hazar hakkında 1990'larda ileri sürülen 200 milyar varil rezerv tahminlerindeki yanılma payının yüksekliğini gözler önüne sermektedir. Öte yandan bu rakam, Hazar'ın ispatlanmış petrol rezervi 729 milyar varil olan Basra Körfezi'nin yerini almasının da imkansız olduğu anlamına gelmektedir. Hazar, ispatlanmış rezervleri 16.3 milyar varil olan Kuzey Denizi'ne eşdeğer bir potansiyele sahiptir (Nourzhanov, 2005: s. 60).

Hazar'ın rezerv rakamları bölgenin gelecekte dünyanın enerji ihtiyacını sağlama potansiyeline sahip olmadığını göstermektedir, ancak buna rağmen Hazar üzerinde hakimiyet mücadelesinin devam etmesinin önemli nedenleri bulunmaktadır. Hazar, muhtemelen dünyanın en zengin işlenmemiş petrol ve gaz yataklarına sahiptir. Enerji kaynağı açığının olduğu enerji pazarında Hazar, enerji arzının çeşitlendirilmesi ve küresel enerji güvenliğinin sağlanması açısından önem taşımaktadır. Orta Doğu enerji arzındaki istikrarsızlık, dünyanın artan enerji talebinin karşılanmasında Hazar'ın öne çıkmasına yol açmaktadır. Hazar'da, ham petrol üretim maliyetleri Rusya ve Kuzey Denizi'nden düşük olmakla birlikte, Orta Doğu'dan ise yüksektir. Bunun yanı sıra, gerek petrol, gerekse doğal gaz da taşıma maliyetlerinin uzun boru hatlarına ihtiyaç duyulması nedeni ile, oldukça yüksek olması boru hattı projelerinin yatırım kararı sürecinin ciddi olarak uzamasına, riski en düşük projenin bulunması için çetin müzakerelerin yapılmasına yol açmaktadır (Sevim, 2013: s. 105-106).

Harita 7: Stratejik Enerji Elipsi

Kaynak: <http://energeopolitics.files.wordpress.com/2012/10/strategic-energy-ellipse-medium.jpg> Erişim Tarihi: 17.12.2014.

Büyüyen dünya enerji talebi ve Orta Doğu'da yükselen istikrarsızlık, Hazar Havzası'nın sahip olduğu enerji kaynaklarının önemini güçlendirmektedir. Avrasya'nın kalpgahında yer alan Hazar sahip olduğu stratejik önem nedeni ile, Batı'nın ve Doğu'nun önemli devletlerinin ilgi odağı haline gelmiştir. Dünyanın en büyük enerji üretim alanları olan Basra Körfezi ve Hazar Denizi, "stratejik enerji elipsi" olarak adlandırılmakta olup bu bölge üzerindeki hakimiyet mücadelesi çatışma ve işbirliklerini beraberinde getirmektedir. "Dolayısıyla, küresel kanıtlanmış petrol kaynaklarının üçte ikisinden çoğunun ve dünyanın kanıtlanmış doğal gaz kaynaklarının yüzde 40'tan fazlasının bulunduğu Hazar bölgesi ile İran Körfezi'ni kapsayan 'enerji elipsi', stratejik açıdan adeta bir 'büyük ikramiyedir'." (Yılmaz, 2012: s. 164). Bölgenin göreceli olarak Orta Doğu'ya göre daha istikrarlı olması, jeo-politik olarak stratejik bir konumda yer alması ve piyasa ekonomisine geçiş konusunda önemli adımlar atılması, Hazar'ın, Batılı devletler ve şirketler açısından çekici bir alternatif olarak öne çıkmasını sağlamıştır. Enerji ithalatı konusunda bölgedeki her devletin kendi ulusal güvenlik algısı nedeni ile farklı bir tercihi olmakla birlikte, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan, sahip oldukları kaynakların geliştirilmesi için yabancı yatırımlar için uygun ortam oluşturmaya

yönelmiştir. Rusya ve İran, Batılı devletler ile işbirliğine sıcak yaklaşmazken başta Azerbaycan olmak üzere bölgenin diğer devletleri bağımsızlıklarını kazandıktan sonra karşı karşıya kaldıkları yetersiz sermaye birikimi ve teknolojik açık nedeni ile Batılı devletler ve şirketlerle işbirliği yapmak yönünde adımlar atmışlardır.

Rusya'ya olan bağımlılıklarını azaltmak isteyen bölgenin yeni devletleri post-Sovyet ülkeleri olarak, Rusya'nın çıkar ve nüfuz bölgelerinde olmalarına rağmen politik ve ekonomik çıkarlarını korumak için; Batı'da ABD ve Avrupa ile Doğu'da ise Çin ile işbirliğinin yollarını aramaya başlamışlardır. Bölgenin post-Sovyet cumhuriyetleri ulusal hassasiyetleri doğrultusunda geliştirdikleri iç ve dış politikalarını takip etmekle birlikte, genel olarak 21'inci yüzyıl enerji yatırımlarının ilgi odağı haline gelmişlerdir (Cohen, 2009: s. 124). Rusya'nın "*yakın çevre*" politikası doğrultusunda güçlü çıkarlarının bulunduğu post-Sovyet cumhuriyetler; gücün tek elde toplandığı siyasi yapıları, düşük şeffaflık düzeyi ve kişi hak ve özgürlükleri konusunda hibrid özellikler sergilemektedir. Bununla birlikte, sahip oldukları enerji kaynakları, jeo-politik rekabet ve dünyanın enerji talebindeki artışın dizginlenememesi nedeni ile yabancı yatırımcılar için cazibe merkezi olmuştur. Soğuk Savaş sonrasında, bölgeye ilk olarak Batılı şirketler gelirken, sürekli büyüyen ekonomisi ile Çin de, 2000'li yılların ikinci yarısından itibaren arka bahçesinde yer alan bölgenin kaynakları üzerinde söz sahibi olmak üzere harekete geçmiştir. Bölgenin politik ve ekonomik olarak sahip olduğu risklere rağmen, kaynak çeşitlendirme konusunda Batı ve Doğu arasında yaşanan rekabet, bölgeye yönelik ilginin yükselmesini sağlamıştır.

Bu bölümde çalışma konusu özet olarak ele alınacaktır. Çalışmanın hipotezi Hazar Bölgesi enerji kaynaklarının geliştirilmesi ve transferinde politik faktörlerin ekonomik faktörlerden baskın olduğudur. Bu doğrultuda boru hatlarının geçeceği güzergâhların seçiminde politik faktörlerin ekonomik unsurlara baskın mı gelmektedir sorusuna cevap aranacaktır.

1. HAZAR'IN YÜKSELEN JEO-POLİTİK ÖNEMİ

Coğrafya, devletlerarasındaki ilişkileri pek çok şekilde etkilemiş olmakla birlikte, bu etkileşimin derecesi bazen ilişkilerin tek belirleyicisi olurken, bazen

görece önemsiz kalmıştır. Dünyanın belirli noktalarına toplanmış olan doğal kaynaklara ulaşmak açısından coğrafyanın devletler arasındaki ilişkilere etkisini değerlendirecek olursak, küçük devletler için de, büyük devletler için de coğrafi konumun temel belirleyici konumuna geldiğini söyleyebiliriz. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra yoğunlaşan araştırmalar sonucu, Hazar Havzası'nda¹⁴ zengin petrol ve doğal gaz rezervleri tespit edilmeye başlanmıştır. Orta Doğu'daki istikrarsızlığın, ülkelerin ihtiyacı olan enerji kaynaklarını sürekli, emniyetli ve ucuz olarak temin etme zorunluluğunun daha da şiddetli hissedilmeye başlaması ile Hazar Havzası'nın önemi daha da belirginleşmiştir. Bu durumda, bölgedeki enerji kaynaklarının kontrolü için, ABD başta olmak üzere Çin, Rusya, Türkiye, İran gibi ülkeler ile petrol şirketleri kıyasıya bir mücadelenin içine girmiştir. Esas mücadele ise, Hazar Havzası'ndaki enerji kaynaklarının kontrolünden ziyade, dünya pazarlarına nasıl ulaşacağı konusunda yaşanmaktadır.

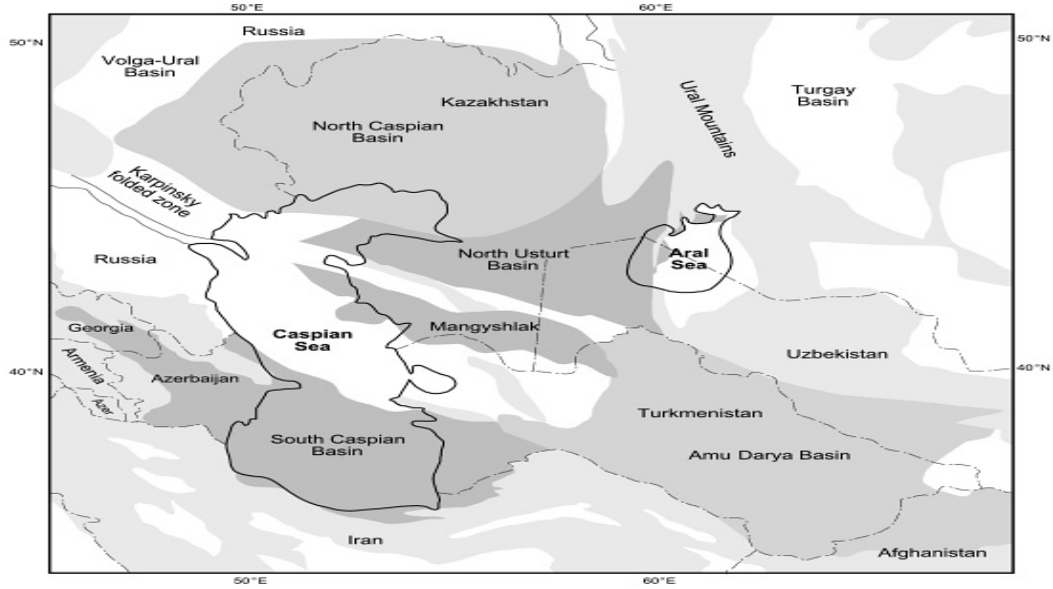
Coğrafi olarak Hazar Bölgesi, Hazar Denizi'ne kıyısı olan beş devletten oluşmaktadır. Bu devletlerden sadece İran, eski Sovyet cumhuriyeti değilken bölge devletlerinin hepsinin enerji ihraç ülkesi ve transfer koridoru olma özelliği bulunmaktadır. Ancak, jeo-politik önemi denizlere çıkışı olmayan bölgenin coğrafi sınırlarını aştığı için küresel güç mücadelesi kaçınılmaz hale gelmiştir. Hazar, “Avrasya'nın incileri” olarak kabul edilen, Avrupa ve Asya arasında doğal bağlantı noktası olup, iki medeniyetin birbirine değdiği sıfır noktasıdır (Zeinolabedin vd, 2009: s. 116). Hazar'ın birleştirici rolü bununla da bitmemekte, Orta Asya ve Kafkasya coğrafyası arasında da geçiş noktası konumunda bulunmaktadır.

---

¹⁴ Hazar, kara parçalarının içinde yer alan en büyük göldür. Asya-Avrupa sınırında, Orta Asya, Kafkasya ve İran'ın ortasında yer almaktadır. Jeopolitik, jeostratejik ve doğal kaynaklar bakımından büyük önem taşıyan Hazar Denizi, başta hukuksal konumu olmak üzere pek çok konuda uluslararası tartışma ve krizin odağında yer almaktadır. Enerji kaynakları ve ulaşım yollarının güvenliği, çağımızın en hassas konusu ve en önemli sorunlarından biridir. Hazar Denizi, Fars körfezinden sonra enerji kaynaklarının zenginliği bakımından dünya ikincisi konumundadır. Hazar Denizi, içinde barındırdığı enerji ve diğer doğal kaynakları, enerji boru hatları güzergâhı üzerinde bulunması; Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, İran ve Rusya'ya kıyısı olması ve uluslararası sorun ve ihtilaflara konu olması bakımından sadece bölge devletlerinin değil bölge dışı güçlerin de ilgi odağında yer almaktadır. (Hazar Havzası, http://www.kafkassam.net/?act=news_body&id=8369&c_id=9&title=Hazar%20havzas%C4%B1/14.12.2013)

Hazar'ın sınırları konusunda farklı görüşler söz konusudur. Bazı çalışmalarda Hazar, sadece beş kıyıdaş devletten oluşan bölge olarak kabul edilirken bazı çalışmalarda Orta Asya ve Kafkaslar'ın yanı sıra Orta Doğu ve Afganistan bile bölgeye dahil edilmektedir. Bölgenin jeo-politik önemi nedeni ile, *“genişletilmiş Hazar bölgesi”* yaklaşımı yaşanan mücadelenin boyutunun anlaşılması açısından yararlı olmakla birlikte, bu çalışmada, Hazar'ın fiziki coğrafi sınırları analizi derinleştirebilmek açısından esas alınmıştır. Hazar'ın nerede başlayıp nerede bittiği tartışmasına dahil olan Aydın, Hazar Bölgesi'nin, coğrafi olarak Hazar Denizi kıyısındaki devletlerden oluştuğunu belirterek, *“Hazar Bölgesi kavramı son dönemde genişletilerek kullanılmaya başlanmıştır. Kavramın daha geniş anlamda kullanılmasında bölgenin jeo-politik öneminin doğal kaynaklar sayesinde genişlemesi etkili olmuştur. Bu yaklaşıma göre, Orta Asya, Kuzey Kafkasya, Trans-Kafkasya, bölgeye fiziki olarak yakın konumda olan Türkiye, Afganistan, Pakistan ve hatta Çin bile Hazar'ın içinde düşünülmektedir. Sonuçta, Hazar, eski SSCB'nin iki yarı parçası olan Kafkasya ve Orta Asya'nın buluşma noktasıdır...”* diyerek iki farklı Hazar bölgesi tanımı olduğuna dikkat çekmiştir (Aydın, 2004: s. 3). Kavramın anlam ve boylam genişlemesi yaşamasında Hazar'ın, dünyanın coğrafi eksenini olan Avrasya'nın merkezinde yer alan konumuyla, ekonomik ve politik olarak ciddi potansiyele sahip Orta Doğu, Avrupa, Güney ve Doğu Asya'yı birbirine bağlaması etkili olmuştur (Dinara, 2004: s. 1).

Harita 8: Geniştirilmiş Hazar Bölgesi

Kaynak: Beloposky, Andrei V, Manik Talwani (2007). “Assessment of the Greater Caspian Region Petroleum Reserves ve Their Role in World Energy.” Şu kitapta: Eds. Pınar Ö. Yılmaz, Gray H. Isaksen. Oil and Gas of the Greater Caspian Area: AAPG Studies in Geology 55. Massachutes: American Association of Petroleum Geologist.

Soğuk Savaş sonrasında jeo-politiğin önem kazanmasıyla güç mücadelesinin öne çıktığı bölge haline gelen Hazar’ın coğrafi konumu; pek çok avantaj ve dezavantajı barındırmaktadır. Avrasya’nın kalpgahında yer alan Hazar, Doğu ile Batı arasında doğal bir köprü olması nedeni ile yüzyıllardır önemli ticaret yollarının güzergahında yer almış, her dönem devletler arası güç mücadelesine sahne olmuştur. Dünyanın ilk petrol kuyusunun (Maksimova, 1987; Narimanov ve Palaz, 1995; Abrams ve Narimanov,1997; Cullen, 1999; Daniloff, 1998; Sagers ve Matzko, 1993), Hazar’da açılması ile birlikte, enerji kaynakları bölge için yeni bir kaldıraç olmuştur. Ancak, Hazar’ın kapalı bölge olmasının yanı sıra büyük enerji pazarlarına uzak olması, söz konusu kaynakların transferi için sınır aşan büyük yatırımları gerekli kılmıştır. Bunun yanı sıra, günümüzde Hazar’ın mevcut rezervlerinin önemli bir kısmı derin sularda bulunmaktadır. Offshore sahalarda bulunan kaynakların geliştirilmesi ise, üretim maliyetlerinin de, transfer maliyetleri gibi yükselmesine yol açmaktadır. Ancak, tüm handikaplarına rağmen Hazar rezervleri, hem büyük güçler

hem de yabancı şirketlerin dikkatini çekmeyi başarmış ve bölge kaynakları 20. Yüzyıl'ın sonuna doğru hızla geliştirilmeye başlanmıştır (EIA, 2012; Rabinowitz vd, 2004: s. 19)

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla beraber, Hazar Bölgesi enerji kaynakları, dünyanın en büyük üçüncü hidrokarbon rezervi olarak ön plana çıkarken, bu bölgede bağımsızlığına kavuşan üç yeni cumhuriyetle (Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan) beraber Hazar Denizi iki yönlü ilişkilerden çok yönlü bir ilişkiler denizine evrilmiştir. SSCB'nin dağılması sonrasında bağımsızlığına kavuşan bölgenin yeni cumhuriyetleri açısından, Sovyetler döneminde inşa edilen enerji alt yapısı önemli bir handikap teşkil etmiştir. SSCB döneminde inşa edilen tüm boru hatlarının Rusya'dan geçiyor olması, Soğuk Savaş sonrası dönemde Rusya'nın bölge kaynaklarının dünya pazarına ulaşmasını kontrol etmek istemesi nedeni ile, yeni cumhuriyetleri alternatif arayışına itmiştir. Rusya'nın, bölgeden yapılacak enerji ihracatını kısıtlamak ya da kontrol etmek için siyasi, ekonomik ya da askeri sorunlar yaratması; bölgenin enerji jeo-politiğinde transfer rotası sorunsalını ön plana çıkarmıştır (Sevim, 2013: s. 105).

Sovyetler Birliği'nin dağılması, dünya üzerinde yeni ülkelerle beraber, yeni mücadele alanlarını da ortaya çıkarmıştır. Hazar Bölgesi, Sovyetler sonrası ortaya çıkan yeni jeo-politik denklemde, bölgesel ve uluslararası güçlerin en yoğun nüfuz mücadelesine giriştiği bölgelerin başında gelmektedir. Zira, bu bölge zengin hidrokarbon kaynakları ile, "*Büyük Oyun*"un yeni coğrafi mekanı niteliğini almıştır. Hazar'daki petrol ve doğal gazın çıkartılması ve nakil boru hatlarının kurulması üzerine oynanan bu büyük oyun içerisinde, başta Rusya olmak üzere beş kıyıdaş devletin yanı sıra, Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği, Çin ve Türkiye de ciddi bir etkiye sahip olmaya çalışmaktadırlar.

"*Büyük Satranç Tahtası*" kuramı ile Orta Asya'nın küresel hegemon olmak için hayati önemde olduğuna dikkat çeken Brzezinski, Azerbaycan'ı, "*Hazar Denizi'ndeki mantar tıpa*" olarak tanımlamaktadır (Brzezinski, 1997: s. 247). Sahip olduğu enerji kaynakları kadar bölge kaynaklarının Batı'ya transferinde kilit ülke konumunda olan Azerbaycan, Rusya ve ABD arasındaki güç mücadelesine sahne olmuştur. Azeri kaynaklarının, Rusya üzerinden transferi için her türlü güç unsurunu

devreye sokan Rusya'nın karşısında ABD'de, bölge kaynaklarının “Doğu-Batı” koridorundan müttefik ülkelere transferi için AB ile ortak hareket etmektedir. Khanna'ya göre, ülkelerini “Kafkaslar'ın Kuveyt'i” haline getirmek isteyen Azeriler, Rusya ve İran faktörüne karşı boru hatları ile Batı'ya bağlanmaktadır (Khanna, 2008). Azerbaycan'dan farklı olarak kaynak transferi konusunda büyük oranda Rusya'ya bağımlı olan Kazakistan ve Türkmenistan, “Kuzey-Güney” koridoruna alternatif olarak Çin ile yakınlaşmaktadır.

Rusya, halen arka bahçesi olarak gördüğü Hazar Havzası'nın enerji kaynaklarını kontrol etmeye, ve yalnızca kendi toprakları üzerinden uluslararası piyasaya yaymayı hedeflemektedir. Rusya'nın, Orta Asya'dan aldığı doğal gaz miktarı 2009'dan itibaren küresel kriz neden ile azalma seyrine girerken sonrasında yaşanan Rusya-Ukrayna krizi de, bu azalma seyrinin sürmesine yol açmıştır (Özdemir, Mart 2015: s. 16). Öte yandan ABD, Rusya'yı saf dışı bırakacak petrol ve doğal gaz boru hatları projeleriyle bölgede etkin olmaya çalışmaktadır. Türkiye ise, birçok boru hattını kendi toprakları üzerinde kesiştirerek 21'inci yüzyılın enerji köprüsü olmayı amaçlamaktadır. Enerjide büyük oranda Rusya'ya bağımlı olan AB, Rusya ile Ukrayna arasında meydana gelen doğal gaz krizinden sonra enerji tedarikçilerini çeşitlendirmesi gerçeği ile karşı karşıya kalmış ve Rusya'ya alternatif enerji kaynağı ve transit güzergahı aramaktadır. Son olarak da Çin, hızlı ekonomik büyümesini sağlayacak enerji ihtiyacını Hazar Havzası enerji kaynakları ile güvence altına almaya çalışmaktadır.

Hazar bölgesinin yeni jeo-politik durumu şu şekilde karakterize edilebilir (Misiagiewicz, 2012: s. 63):

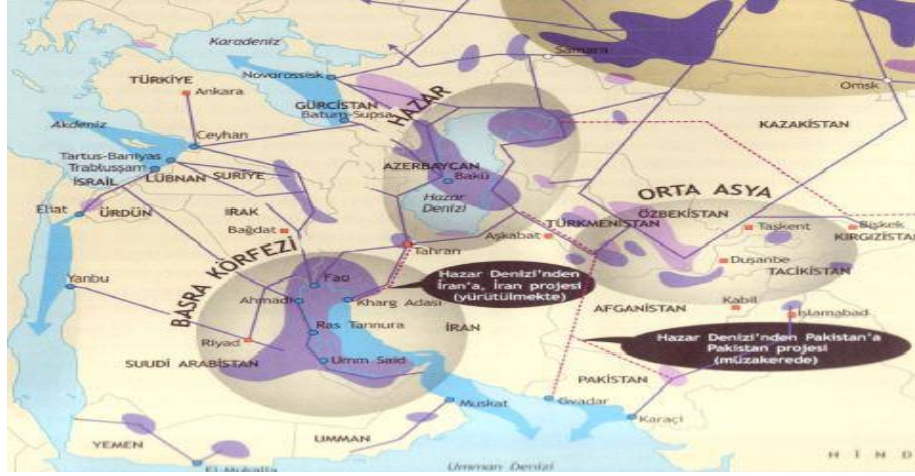
- 1) Dış aktörlerin katılımında artış (devlet ve devlet-dışı aktör);
- 2) Hazar bölgesinin stratejik konumunda temel belirleyici enerji güvenliğidir;
- 3) Rusya ile bölge dışı aktörler arasında, özellikle de ABD ile, rekabet yoğunlaşmaktadır (Aktaran: Misiagiewicz, 2012: s. 63).

Enerji güvenliği, devletlerin ekonomik gelişimi açısından hayati öneme sahiptir. Kaynak talep eden ülkeler, enerji güvenliklerini sağlamak için arz kaynaklarını eşitlendirmelidir; çünkü tek bir enerji üreticisine bağlı olmak politik baskı açısından savunmasız kalmalarına yol açabilir. Bu nedenle, enerji güvenliği, enerji arz eden devletlerle dostça ilişkiler geliştirmek bağlamında dış politik boyutu da içermektedir. Bu bağlamda, Hazar’da, ABD, Rusya ve Çin arasında yaşanan jeo-politik rekabet Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan’ın petrol ve gaz rezervleri üzerinde söz sahibi olma yarışıdır. Hazar’a yönelik stratejik ilgi, bölgenin küresel enerji pazarı ile bütünleşmesine ve yabancı sermayenin rekabetine açılmasına neden olmaktadır (Ghafouri, 2008: s. 81). Hazar devletlerinin enerji güvenliği stratejisi, hidrokarbon rezervleri, transfer rotalarının çeşitlendirilmesi ihtiyaı ve enerji pazarına yatırım yapmayı zendirmeleriyle yakından ilişkilidir. Enerji ticaretinden elde edilen gelir, bu ülkelerin varlık ve güvenliklerinin en temel unsurudur.

1991 sonrası Sovyetler Birliği’nin dağılması ve yeni cumhuriyetlerin ortaya çıkması ile bütün dikkatler bölgeye yönelmiştir (şenkaya, 2006: s. 1). Soğuk Savaş sonrası meydana gelen tek kutuplu dünya düzeninde, zengin doğal kaynaklara sahip Kafkaslar ve Orta Asya, küresel çapta yrtlen mücadelelerin mekanı haline gelmiş durumdadır (Kocaoğlu, 1996: s. 102-104).

19’uncu yüzyılda, İngiltere ve Rusya’nın Hindistan’daki ticaret yollarının kontrolü için oynanan “*Büyük Oyun*”, artık Hazar petrolü ve doğal gazın çıkartılması ve petrol nakil boru hatlarının kurulması üzerine oynanmaya başlamıştır (Kutluk, 2001: s. 26). “*Yeni Büyük Oyun*”da oyuncular ise ABD, Rusya, Çin Türkiye, İnan ve bağımsızlığını kazanan Hazar bölgesi ülkeleri olmuştur (Birsell, 2005: s. 18).

Harita 9: Hazar Bölgesi Kaynakları

Kaynak: Yves, 2007: s. 43.

Rusya, hala Orta Asya'daki sınırları olarak gördüğü bölgeyi elinde tutmaya ve boru hatları vasıtasıyla, Hazar petrolünün akışını kontrol etmeye çalışırken; ABD, Rusya'yı saf dışı bırakacak petrol boru hatları projeleriyle bölgede etkin olmaya çalışmaktadır. İran ve Türkiye, bölgeyle kendi iletişim ağlarını kurmaya çalışmakta, doğu-batı ve güneye doğru ilerlemesi beklenen boru hatları için kendi yollarının tercih edilmesi için politika üretmektedirler (Raşid, 2001: s. 238-239).

Oyun içerisinde Türkiye, ABD'nin şemsiyesi altında yer alırken, İran, Rusya ile işbirliği içinde bölgede kendisine yer edinmeye çalışmaktadır. Dolayısı ile Rusya ile kurulan stratejik işbirliği, İran'ın bölgeye yönelik politikasında önemli bir unsur haline gelmiştir (Akdevelioğlu, 2003).

Çin'in bölgeye yönelik verdiği mücadelede ise, Orta Asya'da yaşayanlarla aynı etnik gruptan insanları barındıran, huzursuzlukların baş göstermekte olduğu Sincan bölgesinde istikrarı sağlamak ve hızlı ekonomik büyümesini sağlayacak enerjiyi güvence altına alıp kritik bir sınır bölgesindeki siyasal nüfuzunu artırmak çabası öne çıkmıştır (Raşid, 2001: s. 238-239).

Rusya Federasyonu'nun Hazar Denizi'ne ilgisinin; siyasi, ekonomik ve güvenlik boyutu vardır. Bir zamanlar tamamen kendi nüfuzu altında olan bu bölgede "yakın çevre" politikasının gereği olarak, bağımsızlığını yeni kazanmış bölge

lkeleri üzerinde siyasi nüfuzunu devam ettirmeyi amaçlamaktadır. Nüfuzunu kaybetmekten ziyade, aksine kontrolünü ilerletmeye, buna kar Batı'nın nüfuzunu ise sınırlamaya alıan Rusya, Hazar enerji kaynakları üzerinde tam hakimiyet sağlamayı hedeflemektedir. Böylece, bölgesel gücünü korumayı ve güney bölgesinin de emniyetini (güvenliğini) sürdürmeyi istemektedir.

Çin'in bölgeye yönelik politikası ise, ekonomisinin gelişmesiyle orantılı olarak artan enerji ihtiyacını temin etme zorunluluğundan kaynaklanmaktadır. Hazar'a yönelik olarak Çin'in, önümüzdeki dönemde ABD ve Batı'nın bölge üzerinde hakimiyet kurmalarını önleyecek stratejiler izleyeceği değerlendirilmektedir.

Avrupa Birliği, enerji kaynaklarını kesintisiz, güvenli ve çeşitli kaynaklardan temin etme politikasını yürütmekte; aynı zamanda bölge ülkelerine mali ve teknik yardımları kendi kurumları aracılığıyla sevk etme yönünde politikalar izlemektedir.

İran, petrol ve doğal gaz boru hatları konusunda en uygun konumda bulunmasına rağmen ABD'nin ambargo politikaları nedeniyle istediğini tam olarak elde edememektedir. İran nüfusunun bir bölümünü oluşturan Azeriler¹⁵ nedeniyle güvenlik kaygıları yaşamakta; bu nedenle Azerbaycan'ın ekonomik olarak gelişmesini menfaatlerine aykırı görmektedir.

---

¹⁵ İran'a son nüfus sayımı 2011 yılında gerçekleştirilmiş olup ülke nüfusu bu sayıma göre 75,149,669'dır. İran nüfusunun etnik dağılımı konusunda resmi açıklama yapmamaktadır (<http://iran.unfpa.org/Documents/Census2011/2011%20Census%20Selected%20Results%20-%20Eng.pdf>/ Erişim Tarihi: 08.02.2015). İran'da yaşayan Türk nüfusunun toplam yüzde 25 ila 42 arasında değiştiği yönünde çelişkili rakamlar bulunmaktadır. Dünya Bankası verilerine göre Türk nüfus yüzde 42 oranındayken bağımsız kaynaklar yüzde 25 ila 30 arasında değiştiğini belirtmektedir. Azeri kaynaklarına göre ise İran'da yaşayan Türk nüfusunun oranı yüzde 60 düzeyindedir. İran'da yaşayan en büyük Türk grup Azeriler olup sayılarının 18 ila 25 milyon arasında değiştiği tahmin edilmektedir (http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0ran_T%C3%BCrkleri#cite_note-15/ Erişim Tarihi: 08.02.2015). CIA Factbook verilerine göre ise İran'da yaşayan Azeriler'in oranı toplam nüfusun yüzde 16'dır (www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html/ Erişim Tarihi: 08.02.2015). Azeri nüfusunun büyük çoğunluğu İran sınırları içinde bulunan Güney Azerbaycan bölgesinde yaşamaktadır (http://en.wikipedia.org/wiki/Azerbaijanis#Azerbaijanis_in_Iran/ Erişim Tarihi: 08.02.2015). Azeriler'in İran'ın en büyük etnik azınlığı olması ve Güney Azerbaycan'ın gelecekte Azerbaycan ile birleşme taleplerinin gclenmesi olasılığı İran ve Azerbaycan arasındaki komşuluk ilişkilerini etkilemektedir Souleimanov, Emil, Ondrej Ditrych (2007): "Iran and Azerbaijan: A Contested Neighborhood" [Elektronik Sürüm]. Middle East Policy, Vol. XIV, No. 2, ss. 101-116. http://home.ku.edu.tr/qdurfurra/public_html/Hist334/Iran%20and%20Azerbaijan,%20contested%20neighborhood.pdf/ Erişim Tarihi: 04.02.2015).

Bölge ülkelerinin (Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan), Hazar havzasına yönelik politikaları genelde ortaklık göstermektedir. Ortak amaç olarak; ham petrolün en ekonomik ve güvenilir yollarla uluslararası piyasalara ulaştırılması, böylece bağımsızlıklarını ekonomik kalkınma ile desteklemek tespit edilmiştir. Bu hedeflere ulaşabilmek için, Rusya'nın engellemelerini aşmak durumundadırlar. Bu nedenle, bu ülkelerin enerji konusunda bölgedeki tek potansiyel müttefiki Batı ile ilişkisini sağlayabilecek bir köprü durumunda olan Türkiye'dir (Babalı, 2006: s. 243-245).

Kazakistan'ın artan petrol üretimine karşılık çoğu Rusya üzerinden olan ihraç yollarının yetersiz kalması, petrolün çıkarılması, işletilmesi ve pazarlamasında söz sahibi olan Amerikan şirketlerinin, Rusya harici alternatif güzergah arayışında olmaları nedeniyle Kazakistan'ın Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesi'ne katılması planlanmıştır (Pamir, Nisan 2004: s. 14).

Doğal gaz zengini Türkmenistan'ın, Rus etkisinden arındırılmış olarak Türkiye üzerinden Avrupa'ya doğal gazını iletme mücadelesi, Trans-Hazar Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nin siyasi ve ekonomik engellere takılarak sonuçlanamaması nedeniyle pazar şansını iyice zayıflatmasına sebep olmuştur (Ateş, Kasım 2006; Babalı, 2006: s. 149; Baban, Ekim-Aralık 2010: s. 148-149; Cohen, 2009: s. 110; İbrahimov, 2013: s. 26; Yalçınkaya, 2006: s. 244). Bu durum aynı zamanda, kuzeyde Türkmen gazının elini kolunu bağlamış bulunan Rusya'yı, Mavi Akım Projesi'nin gerçekleşmesi ile Türkiye güzergahında da söz sahibi yapmıştır. Türkiye Azerbaycan'la ilişkilerini geliştirirken, Türkmenistan'ı ihmal etmiş ve Rusya ile olan yakın ilişkileri nedeniyle Kazakistan enerji kaynaklarından yeteri kadar yararlanamamıştır.

Enerji tüketiminin 2003-2030 yılları arasında, yüzde 72 oranında artacağı tahmin edilmektedir (BP, 2009). Bu tahmin doğrultusunda, Hazar'daki "*Yeni Büyük Oyun*"un güç, etki, çıkar ve hegemonya yarışı olacağı çıkarsaması yapılabilir (Edwards, 2003: s. 83). Dünya genelindeki petrol ve gaz üretimi incelenecek olursa, üretim alanlarının politik olarak istikrarlı olan ülkelerde yoğunlaştığı görülebilir. Bu durum, temel enerji tüketicilerinin enerji ihtiyaçlarının düzenli şekilde karşılanması için neden saldırgan politikalar izlediklerinin anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Aynı değerlendirme, petrol ve doğal gaz üretimi ile transferinin güvenliğini sağlamaya

yönelik askeri müdahaleler açısından da geçerlidir (Amineh ve Houweling, 2007: s. 388). Hiç şüphesiz bu durum küresel oyuncular arasındaki rekabeti keskinleştirirken, Hazar Bölgesi'nde uluslararası ilişkilerin jeo-politik boyutunu daha önemli hale getirmektedir (Misiagiewicz, 2012: s. 68).

2. HAZAR'IN STATÜSÜ SORUNU

Dünyanın en büyük iç denizi olan Hazar Denizi'nin, kıyıdaş devletler arasında paylaşımı sorunu bölge ülkelerini olduğu kadar, bölge üzerinde menfaatleri olan tüm güçleri yakından ilgilienmektedir. Hazar enerji diplomasisinin odak noktalarından biri olan, Hazar'ın hukuki statüsü sorunu yirmi yılı aşkın zamandır masada bekletilmektedir. Kıyıdaş devletlerin hepsinin kabul edeceği bir çözüm henüz bulunamazken, ikili ve üçlü anlaşmalar ile Hazar'ın kuzeyinde paylaşım sorunu çözülmüş olup güneyinde ise, taraflar arasında uzlaşa sağlanamamıştır. Hazar'ın statüsü konusunda kuzey ve güneyde yer alan devletlerin tezleri çatışırken, bölgenin jeo-politik önemi nedeni ile tarafların görüşlerinin de zaman içinde değişmesi başka bir sorun teşkil etmektedir. Hazar'ın statü sorununun çözülmesi, hem deniz altı yataklarının (offshore) geliştirilmesi hem de deniz altından geçmesi muhtemel boru hattı projelerinin (bu projeler içinde en önemlisi Trans-Hazar'dır) hayata geçirilmesi açısından önem taşımaktadır. Öte yandan, Hazar'daki bölgesel güç konumlarını korumak isteyen Rusya ve İran'ın, statü sorununun çözülmesi sonrasında Hazar'ın, Batılı devletlerin askeri güçlerine açılmasına yönelik endişeleri de sorunun sürüncemede bırakılmasını tetiklemektedir. Bu çalışmanın ana konusu Hazar'ın statüsü sorunu olmadığı için, konuya hukuksal boyuttan değil tarafların çarpışan tezlerinin arkasındaki güç mücadelesi açısından yaklaşılacak olup; Hazar'ın "*deniz mi*" yoksa "*göl mü*" olduğu sorusuna cevap aranmayacaktır.

Dünyanın açık denizlere bağlantısı olmayan en büyük tuzlu su kütlesi olan Hazar Denizi, yaklaşık 370.000 kilometrekareden büyük bir alanı kaplamaktadır, kuzey-güney doğrultusundaki uzunluğu yaklaşık 1.200 kilometre, genişliği ise ortalama 320 kilometredir. Deniz sınırlarının yüzde 80'den fazlası, dört eski Sovyet cumhuriyeti tarafından paylaşılmaktadır (Aras, 2001: s. 5). Volga ve Don nehirlerinin kollarına eklenen kanallarla Karadeniz ve Baltık Denizi'ne bağlanan

Hazar'ın, hukuki statüsüne yönelik tartışmanın yıllardır çözümsüz kalmasında sahip olduğu hidrokarbon kaynaklarının büyük payı bulunmaktadır. Zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarının varlığının yanı sıra, dünyanın mersin balığı stokunun yaklaşık yüzde 90'ı Hazar'da bulunmaktadır (Abilov, 2013: s. 47).

Hazar'ın statüsü sorunu, deniz dibi zenginliklerinin paylaşılması üzerinde yoğunlaşmakla birlikte, denizde yaşanan ekolojik sorunlar da sorunun bir boyutunu oluşturmaktadır. Hukuki statünün belirsizliği, ekolojik sorunların ortak çözümü konusunu da güçleştirmekle birlikte, sorunun çözümsüz kalmasından yana tavır alan Rusya ve İran, eski Sovyet cumhuriyetlerinin deniz yatağından boru hattı geçirme projelerine ekolojik gerekçelerle karşı çıkmaktadır. Ancak, bu karşı çıkmanın arkasında ekolojik hassasiyet değil; ekolojik gerekçelerin sorunun çözümsüz kalmasında kullanılması söz konusudur (Makili-Aliyev, 2014: s. 35).

Hazar Denizi'nin statüsü sorunu, Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılmasının ardından doğmuştur. SSCB dağılmadan önce Hazar, iki kıyıdaş devlet olan SSCB ve İran tarafından belirlenen rejimle paylaşılmış durumdaydı. SSCB'nin dağılmasından sonra kıyıdaş devletler arasında yeni bağımsızlıklarını kazanan Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'ın da dahil olması ile birlikte, Hazar için yeni bir uluslararası rejimin belirlenmesi gündeme gelmiştir. Hazar yatağında zengin hidrokarbon rezervlerinin olduğunun anlaşılması, yeni rejimin belirlenmesine yönelik tartışmaları daha da şiddetlendirmiştir (Lee, 2005, s. 37). Hazar'ın statüsü konusunda kesin bir görüş bulunmamakla birlikte yaygın olarak 3 görüş kabul görmektedir. Bunlara göre Hazar (Oğan, 2001: s. 153);

1- Deniz olarak kabul edilirse, sahildar devletler; karasularını, 200 mile varan münhasır ekonomik bölge ve kıta sahanlıklarını ilan edebilecekler ve petrol ve/veya doğal gaz hattı kıta sahanlığı kullanan devletten izin almak şartı ile çekilebilecektir.

2- Göl olarak kabul edilirse, eşit kullanım söz konusu olacaktır. Hazar'a kıyısı olan devletler göl yatağı ve su alanlarını eşit olarak paylaşarak sahip oldukları alanlarda her türlü hükümler hakkına sahip olacaklardır. Rusya ve İran bu görüşü desteklemektedir. Çünkü kendi sektörlerinde petrol

ve doğal gaz olmayan (Hazar Denizi kıyılarında) bu iki ülke bu şekilde diğer devletlere ait enerji kaynaklarından istifade edebilecektir.

3- Kendine özgü jeopolitik yapısı olduğu kabul edilirse, bu durumda Hazar'ın kendine özgün jeopolitik yapısının olması ve özelliklerinin farklılığı nedeniyle mevcut uluslararası hukuk normlarından ayrı değerlendirilmesi gerekmektedir.

Harita 10: Hazar Havzası Ülkeleri; Rusya, Kazakistan, Türkmenistan, Azerbaycan, İran

Kaynak: <http://louisadheen.wordpress.com/tag/caspian-sea/> (21.11.2013)

Hazar Denizi'nin hukuki statüsü konusundaki tartışma, Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılmasıyla birlikte başlamıştır. Berlin Duvarı'nın yıkılması ile domino taşları yerinden oynamaya başlayan dünya düzeninde yeni devletler, yeni güç merkezleri ve yeni güç mücadeleleri ortaya çıkmıştır. SSCB dağılana kadar, İran ve Sovyetler arasında ortak bir deniz olarak kabul edilen, Hazar'ın jeo-politik ve politik yapısında SSCB'nin dağılması ile birlikte köklü değişimler söz konusu olmuştur. Kıyı devletlerin sayısı ikiden beşe çıkarken, komşu devletler arasında Hazar'ın ve kaynaklarının paylaşılması mücadelesi de başlamıştır. Hazar Denizi'nde son derece zengin açık deniz hidrokarbon kaynaklarının varlığı ve bu, kaynakların jeo-politik önem taşıyan güzergâhlar üzerinde stratejik bir konumda bulunması, Hazar Denizi'ni, kıyı devletlerinin iç ve dış politikalarında temel öncelikli konulardan biri haline getirmiştir (Abilov, 2013: s. 47-48).

Volga ve Don nehirlerinin kollarına eklenen kanallarla, Karadeniz ve Baltık Denizi'ne bağlanan Hazar'ın statüsüne yönelik tartışmanın yıllardır çözümsüz kalmasında sahip olduğu hidrokarbon kaynaklarının büyük payı bulunmaktadır. Hazar'ın, Basra Körfezi ve Rusya'dan sonra dünyanın en zengin üçüncü petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip bölge olduğu tahmin edilmektedir (Ghafouri, 2008: s. 81). Hazar Denizi'nin statüsü konusunda konsensüs sağlanamaması, bölgede enerji piyasasının gelişmesinin önündeki en büyük engeldir. Bölgede yatırım yapmayı planlayan yatırımcılar açısından bu durum önemli bir risk oluşturmaktadır (Rasizade, 2005: s. 14). Hazar Denizi'ndeki en geniş petrol yatakları Azerbaycan ve Kazakistan kıyılarında bulunurken, Türkmenistan kıyısında daha az oranda kaynak bulunmaktadır. Rusya ve İran'ın kaynakları ise, çok daha az olarak hesaplanmaktadır (Bahgat, 2005: s. 8). Hazar'ın nasıl paylaşılacağı sorusunun cevabı deniz mi, yoksa göl mü olduğu konusunda konsensüs sağlanmasına bağlı bulunmaktadır. Ancak, bu belirsizlik Hazar'a kıyısı olan devletlerin hidrokarbon kaynaklarının işletilmesi için harekete geçmesini engellemektedir. Öte yandan, bölgedeki politik istikrarsızlık nedeni ile, ABD'nin stratejisi petrolden güvenliğe kaymıştır (Bahgat, 2005, s. 6).

Harita 11: Hazar Denizi'nin Deniz Statüsüne Göre Paylaşımı

Kaynak: www.indiaenvironmentportal.org.in/files/images/20021031/33-map.jpg Erişim Tarihi: 04.05.2014.

Hazar, 2012 yılı rakamlarına göre, dünyanın toplam petrol ihtiyacının yüzde 3.4'lük kısmını karşılamış olup (EIA, 2013), halen bölgedeki petrol üretiminin büyük kısmı karasal (onshore) sahalardan kaynaklanmaktadır. EIA'ya göre, 2012 yılı petrol üretiminin yüzde 35'i açık deniz sahalarından, yüzde 65'i karada bulunan sahalardan karşılanmıştır (EIA, 2013). Ancak, bölgenin onshore rezervleri hızla zirve noktasına doğru ilerlerken, gelecekte bölgenin enerji üretiminin offshore sahalardan karşılanması beklenmekte olup, bu sahaların büyük kısmının henüz geliştirilmemiş olması artan enerji talebinin karşılanması açısından önem taşımaktadır (Jaser, 2014). Hazar'ın offshore sahalarında, önemli oranda doğal gaz rezervinin de bulunduğu tahmin edilmektedir. Hazar'da keşfedilen en büyük doğal gaz sahası olan, Azerbaycan'a ait Şah Deniz sahası, bunlardan biridir. Ayrıca, dünyanın Orta Doğu dışındaki en büyük petrol sahası olarak kabul edilen, Kazakistan'a ait Kaşagan sahası da, yine offshore yataklar arasındadır. EIA'ya göre Hazar petrol rezervlerinin toplam yüzde 41'i, doğal gaz rezervlerinin ise yüzde 36'sı offshore sahalarda bulunmaktadır (EIA, 2013). Hazar'ın açık denizde bulunan rezervlerinin geliştirilmesi ve transferi, büyük yatırımların yanı sıra kıyıdaş devletler arasında işbirliğini de gerektirmektedir. Hazar'ın hukuki statüsünün halen belirsiz olması, offshore yatırımlar konusunda belirsizlik doğmasına neden olmakta olup, kıyıdaş devletlerin sorunun çözümüne dair 20 yıldır yürüttüğü müzakerelerden kesin sonuç alınamamıştır. Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan, Hazar'ın kuzeyinin orta hat esasına göre bölünmesi konusunda hemfikir olurken İran, kıyıdaş devletler arasında eşit paylaşım hususunda ısrar etmekte olup, Hazar'ın kıyıdaş devletler arasında hakimiyet bölgelerine ayrılmasını kabul eden Türkmenistan, paylaşım yöntemi konusunda değişen tezler savunmaktadır.

Harita 12: Hazar Denizi'nin Sektörlere Göre Paylaşımı

Kaynak: www.indiaenvironmentportal.org.in/files/images/20021031/33-map.jpg/ Erişim Tarihi: 04.05.2015.

Hazar Denizi, 1991 yılına kadar SSCB-İran Antlaşmaları ile ortak deniz olarak yönetilmiştir. 21 Aralık 1991 tarihli Almatı Beyannamesi ile Hazar Denizi'nin tüm kıyı devletlerinin, 1921 ve 1940 tarihli antlaşmalar da dâhil olmak üzere, Sovyetler Birliği tarafından imzalanan tüm antlaşmalara uyacağını ve bunların geçerliliğini kabul edeceği karara bağlanmıştır. Ancak, kıyıdaş devletler Hazar'ın statüsü konusunda iki ana kampa bölünmüş durumdadır. Rusya ve İran, genel olarak Hazar Denizi'nin kıyı devletlerinin ortak kullanımına bırakılması gerektiğini savunmaktadır. Böylece Hazar, BMDHS kapsamına girmemekte, Hazar'da geçerli olacak rejim kıyıdaş devletler tarafından belirlenecektir. Hazar'ın ulusal bölgelere ayrılmasında çıkarları bulunan post-Sovyet cumhuriyetler ise, SSCB ve İran arasında imzalanan anlaşmaların deniz altı kaynaklarının kullanımını düzenlememiş olması nedeni ile BMDHS'nin uygulanmasını istemektedir (Abilov, 2013: s. 30; Croissant ve Aras, 1996: s. 97).

Hazar'ın statü sorununun çözümünde kilit aktör olan Rusya, sorunun çözümsüz kalmasını tercih etmektedir. Hazar Denizi'nin, bölge dışı devletlerin askeri güçlerine açılmasını istemeyen Rusya açısından Hazar kaynaklarının, özellikle de doğal gazın Batı pazarına ulaşmasını engellemek hayati önem taşımaktadır. Trans-Hazar Boru Hattı Projesi'nin gerçekleşmesine şiddetle karşı çıkan Rusya, Ukrayna krizi sonrasında Batı'nın yaptırım kararı alması ile Hazar'da işbirliğine daha yakın bir

tavir sergilemeye başlamıştır. Ukrayna krizi sonrasında “*Dördüncü Hazar Zirvesi*”ni düzenleyen Putin, zirvede yaptığı konuşmada Hazar Denizi için, “*barış ve saygılı komşuluk ilişkileri vahası*” benzetmesi yapmıştır (Jaser, 2014). Ukrayna krizi sonrasında, Avrupa’nın enerji güvenliği konusunda Hazar kaynaklarına ihtiyacı daha da artarken; Rusya ve İran, bölge kaynaklarının kontrolleri dışında Batı’ya gitmesini engellemek istemekte, bu nedenle de Trans-Hazar Projesi’ne muhalefet etmektedirler. Avrupa doğal gaz pazarındaki baskın konumunu kaybetmek istemeyen Rusya, Hazar’daki bulundurduğu güçlü donanma ile de bölgedeki hakim konumuna vurgu yapmaktadır. Hazar’ın enerji kaynaklarını kontrol etmek isteyen ABD, Rusya ve Çin arasındaki mücadele statü sorununun çözümünü daha da güçleştirmekte ve yeni çatışma alanlarının doğmasına neden olmaktadır (Abilov, 2013: s. 50-53; Aslanlı, 2014: s. 38-44).

2.1. Kıyıdaş Devletlerin Tezleri

Hazar’ın hukuki statü sorununun çözümü için, son olarak 2014 yılında Aşkabat’ta bir araya gelen kıyıdaş devletler çözüme biraz daha yaklaştıkları sinyali vermiş olmakla birlikte, yakın vadede sorunun çözümü beklenmemektedir. Rusya ve İran’ın statü sorununun belirsiz kalmasında çıkarlarının olması, kısmen çözülmüş olan sorunun tamamen çözümünü ertelemektedir. Kıyıdaş devletlerin statü sorunu konusundaki tezleri, çatışma noktaları ve mevcut durumu aşağıda incelenecek olup sorunun hukuksal boyutu, çalışma sorunsalı açısından ayrıca ele alınmayacaktır.

2.1.1. Rusya

SSCB’nin çöküşünün ardından Hazar’ın statüsü tartışmalarında en etkili devlet, Rusya olmuştur. Rusya, Hazar Denizi’nin statüsü konusunda bugüne kadar üç değişik politika izlemiştir: Rusya, ilk olarak 1921 Rusya-İran ve 1940 SSCB-İran anlaşmalarında Hazar’ın hukuki statüsünün belirlendiğini ve söz konusu anlaşmalarda münhasır egemenlik alanının yalnız balıkçılık için tanınan 10 millik kıyı şeridinden ibaret olduğunu, bunun dışında kalan bölgelerdeki suların “*ortak kullanıma açık*” olduğunu ve Hazar’a kıyıdaş olan devletlerin bu sulardan eşit haklarda faydalanabileceğini ileri sürmüştür. Bu çerçevede Rusya, Hazar’ı bir kapalı

su havzası olarak tanımakta ve 1982 BM Deniz Hukuku sözleşmesinin Hazar'a uygulanamayacağını öne sürmüştür (Çolakoğlu, 1998: s.110).

Hazar'ın statüsü sorunu 12 Kasım 1996'da kıyıdaş devletler arasında görüşülmeye başlanmış olup, Rusya bu süreçte yeni bir tez ileri sürmüştür. Bu teze göre Rusya, 40-45 millik kıyı şeridi dışında kalan açık suların kıyı devletlerinin "ortak kullanımına" verilmesini istemiştir (Cabbarlı, 2002: s. 24). Rusya'nın bu önerisini İran desteklerken, Azerbaycan ve Kazakistan karşı çıkmış Türkmenistan ise sessiz kalmıştır (Purtaş, 2005: s. 142).

Rusya'nın, Hazar'ın statüsü konusundaki politikası 1998'e kadar "ortak su kütlesi" veya "kapalı su havzası" olarak tanımlanmaktaydı. Rusya bu tarihten sonra, Hazar'ın statüsü konusundaki tutumunu biraz daha değiştirmiş ve "ortak su kütlesi" tanımından "sınır gölü" tanımına yaklaşmıştır. Rusya, Hazar'ın açık deniz olarak kabul edilmesine kesinlikle karşıdır. Bu durum Hazar'ın, BMDHS'ne göre paylaşılmasını ve Hazar'ın denizlere tek çıkışı olan Volga ve Baltık Kanalları'ndan uluslararası hukuk gereğince post-Sovyet cumhuriyetlerin istifade hakkının doğmasına yol açacağı için, Rusya tarafından kabul edilmemektedir.

Rusya, Sovyet-İran antlaşmalarına dayanarak denizin beş kıyı devletinin ortak mülkiyetinde olduğunu ve bu duruma aykırı davranışları tanımayacağını açıklamış olmasına rağmen, 1995 sonrasında tavrını değiştirmeye başlamıştır (Aydın, 2004: s. 10). Rusya'nın tavır değişikliğinin arkasında yatan neden ise, 1994 yılında imzalanan "Yüzyılın Antlaşması"na Rus Lukoil Petrol Şirketi'nin de ortak olmasıdır. Anlaşma gereğince çıkarılacak petrolün, Rus boru hatları ile taşınmasını isteyen Rusya, deniz dibinin orta hat prensibine göre paylaşılmasını, su yüzeyinin ise, ortak kullanımını benimsemiştir (Aslanlı, 2014: s. 15). Rusya'nın 1998 yılına kadar olan Hazar tezlerinin arkasındaki temel düşünce şöyledir (Aslanlı, 2014: s. 14-15):

1- İran'a doğrudan müdahale edebileceği tek yol, deniz yolu olması nedeni ile bu avantajını korumak;

2- Askeri gücünü kullanarak, Orta Asya ve Hazar devletlerinin Batı ve Türkiye ile yakın siyasi ve ekonomik ilişkiler geliştirmesine engel olmak,

3- Ortak kullanım ilkesi geçerli olduğu sürece, Kazak ve Türkmen petrol ve gazının deniz dibinden Azerbaycan aracılığı ile Batı'ya akmasına kıyıdaş devletlerin bundan menfaati olacağı için engel olmak,

4- Yeni kıyıdaş devletlerin Hazar'daki doğal kaynakları geliştirerek, ekonomik olarak Rusya'dan bağımsız olmalarına mani olmak,

5- Batılı devletlerin bölgeye büyük yatırımlar yapması sonrasında, bölge üzerindeki kontrolünü kaybetmemek için bu yatırımların yapılmasına engel olmak,

6- Hazar'daki doğal kaynaklardan daha çok pay alabilmek.

Azerbaycan ve Kazakistan'ın kaynaklarının geliştirilmesi için büyük anlaşmalar imzalaması sonrasında Rusya, geliştirilecek petrolün Rus boru hatları ile taşınmasını sağlamak için statü konusunda daha pragmatik hareket etmeye başlamıştır. Temmuz 1998'de, Rusya ile Kazakistan'ın, Hazar Denizi'nin kuzey kesiminde deniz tabanının paylaşılması konusunda anlaşmaları, Hazar'ın hukuki statüsü ile ilgili görüşmelerde yeni bir sayfa açmıştır (Cabbarlı 2002: s. 24). Başlangıçta Hazar konusunda, Azerbaycan'a baskı yapmak suretiyle bir ivme kazanacağını düşünen Rusya Federasyonu'nun Hazar politikası, Vladimir Putin'in iktidara gelmesiyle beraber değişikliğe uğramıştır. Rusya'nın dış politikasında enerjinin temel unsur haline geldiği Putin'in, 21 Nisan 2000'deki Rusya Ulusal Güvenlik Konseyi toplantısının ardından yaptığı açıklamayla açıkça ortaya çıkmıştır. Putin yaptığı açıklamada bölge devletlerinin, Hazar'da çok aktif olduklarını ve kendilerinin de benzeri bir aktivite sergileyeceklerini ifade etmiştir. Bu tarihten sonra Rusya, Hazar Havzası'nda ekonomik ve siyasi gelişmeleri kabul ederek, siyasi karşı durma ile değil bölge devletleri ile işbirliği yaparak kendi çıkarlarını korumaya çalışma politikasını benimsemiştir.

Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in, Ocak 2001'de Azerbaycan'a yaptığı resmi ziyaret sonucunda Hazar'ın statüsüyle ilgili bir antlaşma imzalanmıştır. Antlaşma şartlarına göre, deniz tabanı Azerbaycan'ın teklif ettiği ama bu tarihe kadar Rusya'nın kabul etmediği şartlar esas alınarak bölünecek, ortak su kütlesi ortak kullanıma sunulacaktır. Azerbaycan-Kazakistan, Türkmenistan-Kazakistan, Rusya-

Kazakistan, Rusya-Azerbaycan ve sonrasında Kazakistan-Azerbaycan-Rusya arasında anlaşma yapılarak sorun kısmi olarak çözülmüştür. Böylece Hazar'a kıyısı bulunan beş ülkeden üçü, Hazar konusunda anlaşmışlardır (Oğan ve Kanpolat, 2001: s. 39).

Rusya'nın, Hazar'ın deniz tabanının bölünmesine destek vermesinin altında bu ülkenin ulusal sektöründe (Xvalinskaya) çok zengin petrol yataklarının bulunması da etkili olmuştur. Rus yetkililer bu politika değişikliğini “*realiteyi tanımak*” şeklinde ifade etmektedirler (www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=2&yazi=153, ty). İkili anlaşmalarla sorunun belirli ölçüde çözülmüş olması ile, Hazar'ın offshore kaynaklarının geliştirilmesi çalışmaları da hız kazanmıştır.

2.1.2. İran

Hazar'ın hukuki sorununun çözümünde Rusya ile birlikte belirleyici aktör olan İran, zaman zaman bu konuda agresif tavır izlemeye varacak kadar katı bir yaklaşım sergileyebilmektedir. İran, Hazar'ın paylaşılmasının Batılı güçlerin bölgede daha güçlü olmasına yol açmasının yaratacağı güvenlik endişesinin yanı sıra, özellikle Azerbaycan'ın güçlenmesine yönelik politikalara destek olmak da istememektedir (Aslanlı, 2014: s. 16). Statü sorununun tartışmaya açılmasıyla birlikte, Rusya ile ortak hareket ederek ortak kullanım tezini savunan İran, Rusya'nın 1998 sonrasında eski Sovyet cumhuriyetleri ile paylaşım konusunda anlaşmaya varması ile tek başına kalmıştır. Hazar'ın statüsünün belirlenmesi konusundaki sahip olduğu kozu korumak isteyen İran, sektörel paylaşımı desteklememektedir.

Hazar Denizi'ni bir sınır gölü olarak tarif eden İran, Hazar'ı “*yüzde 20 prensibi*” ile beş eşit parçaya bölmeyi, zaman zaman da ortak kullanmayı (condominium) istemektedir. Görüşlerini bu iki eksen arasında belirleyen İran, Hazar'ın statüsü belirlenmeden burada yapılan rezervler aramalarının kanun dışı olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Hazar'ın statüsü konusunda belirsizliği öne sürerek, 1994'te imzalanan “*Yüzyılın Antlaşması*”nı, Nisan 1995'te tanımadığını ilan etmiştir. İran, ayrıca Rusya ve Kazakistan arasında, Hazar'ın kuzey bölgesinin deniz tabanının bölünmesi hakkındaki anlaşmayı da tanımadığını ifade etmiştir. Tahran, Hazar'ın mevcut statüsüne karşı olan herhangi bir iki taraflı anlaşmanın geçerli olmayacağını

açıklamış ve beş kıyıdaş devletin adaletli pay alması gerektiğini savunmuştur. (Cabbarlı, 2002: s. 26). İran, aynı zamanda 2001’de, Rusya ve Azerbaycan arasında imzalanan benzer içerikli anlaşmayı da tanımadığını bildirmiştir.

İran’ın, Hazar’ın ortak paylara bölünmesi ve bazı konularda birlikte kullanım tezini savunmasının arkasında bulunan endişeler şöyle sıralanabilir (Aslanlı, 2014: s.18):

- Batılı güçlerin, özellikle de ABD’nin bölgeye yerleşmesini engellemek,

- Batılı devletlerin, Hazar’daki yatırımlarını güvence altına almak için alacakları önlemlerin güvenlik tehdidi oluşturacağı endişesi,

- Tarihin hiçbir döneminde Rus varlığı karşısında Hazar’da önemli bir güç unsuru olamayan İran’ın, statü sorununu bu anlamda tarihi bir fırsat olarak görmesi,

- Kazakistan ve Türkmenistan’ın petrol ve doğal gazının, İran üzerinden dünyaya taşınmasını isteyen İran’ın, statü sorununun çözülmesi durumunda Azerbaycan’ın transfer ülke olma avantajına sahip olmasını engellemek istemesi,

- Türk cumhuriyetleri arasında işbirliğinin gelişmesinin İran’ın bölgesel planlarına uymaması,

- Hazar, İran ve Rusya arasında doğrudan bağlantı noktası olup İran, Rusya ile ilişkilerinde elindeki en önemli koz olan statü sorununun çözümünü veto hakkını kaybetmemek için istememektedir. Rusya’nın, İran’a karşı uygulanan ABD yaptırımlarını aşmasının tek yolu olan Hazar’ın sektörlere bölünmesi durumunda, İran ve Rusya arasındaki doğrudan bağlantının kopacak olması.

2.1.3. Azerbaycan

Azerbaycan, SSCB yıkıldıktan sonra Hazar’da yeni belirlemekte olan siyasi ve ekonomik merkez durumuna gelmiştir. Azerbaycan Batı sermayesini bölgedeki enerji

kaynaklarına çekip 20 Eylül 1994'te imzaladığı “*Yüzyılın Antlaşması*” ile, Hazar’ın hukuki statüsünün çözüme kavuşturulması sorunu ile en erken karşı karşıya kalan ülke olmuştur. Statü sorununun uluslararası anlaşmaların uygulanmasını zora sokması ihtimalinin olması, bu sorunun bölge devletleri arasında politik manivela için kullanılmasını da beraberinde getirmiştir (Fuller, 1996: s. 36). Rusya ve İran’ın, AÇG sahalarının geliştirilmesine statü sorunu çözülmediği için karşı çıkmaları, anlaşma süreci ve sonrasında önemli bir tehdit unsuru olmuş, Azerbaycan, Rusya’nın desteğini sağlayabilmek için projeye Rusya ve İran’ın da dahil olması için harekete geçmiştir. İran’a hisse verilmesi ABD tarafından kabul edilmezken, Rusya’nın yüzde 10 hisse ile (Lukoil) projede yer almaya razı olması statü sorunu konusundaki muhalefetinin önce hız kesmesini, sonrasında da iki devlet arasında imzalanan mutabakat ile sona ermesini sağlamıştır.

Azerbaycan’ın, Hazar’ın statüsü hakkında iki görüşü bulunmaktadır. Azerbaycan ilk olarak Hazar’ın “*göl*” olarak kabul edilmesini savunmuştur. Bu durumda Hazar, kıyıdaş devletler arasında sağlanacak anlaşmaya göre ya tamamen ulusal sektörlere bölünmeli ya da ortak kullanıma açılmalıdır. Azerbaycan, Hazar’ın milli sektörlere bölünmesi tezini benimsemiştir (Sultan, 2001: s. 68). Ancak, sonrasında Azerbaycan, Rusya ve İran’ın Hazar’daki kaynakların kıyıdaş devletler tarafından ortak kullanımı konusundaki baskısı nedeni ile politika değişikliğine gitmiştir.

Azerbaycan’ın diğer tezi ise, Hazar’ın deniz olarak kabul edilip statü sorununun buna göre çözülmesi olmuştur. Rusya ve İran’ın, Hazar’ı göl olarak görmelerindeki temel amaç Hazar’ı, Deniz Hukuku Sözleşmesi’nin dışına çıkarmak ve sonucun belirlenmesinde 1921 ve 1940 antlaşmalarının başvuru kaynağı olmasını sağlamak olmuştur. Azerbaycan’ın, Hazar’ın deniz olarak kabul edilmesi ve sorunun 16 Kasım 1994’te yürürlüğe giren 1982 tarihli BMDHS’ne göre çözülmesi talebi Türkmenistan ve İran’dan destek görmemiştir. Sözleşmenin 9. bölümü “*kapalı veya yarı-kapalı denizlerle*” ilgili olup, Hazar’ın bu kapsamda değerlendirilmesi mümkündür (Croissant, 1996-97: s. 27).

BMDHS 122. Madde’de kapalı veya yarı-kapalı bir deniz şöyle tanımlanmaktadır: “*İki veya daha çok devlet tarafından çevrili ve diğer bir denize*

veya okyanusa dar bir geçitle bağlı bulunan veyahut da bütünüyle veya büyük bir bölümü ile, iki veya daha çok devletin karasularından ve münhasır ekonomik bölgelerinden oluşan bir körfez, bir deniz havzası veya bir deniz.” (www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf, ty) olarak tarif edilmektedir. Bu çerçeveden bakıldığında Hazar, maddenin ilk kriterini karşılamazken ikinci kriter gereği kapalı deniz olarak değerlendirilebilmektedir. Bu maddenin kabulü durumunda her kıyıdaş devlet 12 millik karasularına ve 200 millik münhasır ekonomik bölgeye sahip olacaktır. Azerbaycan, Hazar’ın bir deniz olduğunu ve Deniz Hukuku çerçevesinde her devletin münhasıran egemenliğini kullanacağı ulusal sektörlere bölünmesi gerektiği yönünde yeni politikalar oluşturmuştur.

Sektör bölgesi prensibine göre ise, Hazar sahilinin yüzde 19’u Azerbaycan’a, yüzde 16’sı Rusya’ya, yüzde 14’ü İran’a, yüzde 22’si Türkmenistan’a, yüzde 29’u ise Kazakistan’a ait olacaktır (Cabbarlı 2002: s. 22). Başlangıçta Rusya ve İran kendi kıyılarında önemli rezervleri olmadığı için kaynakların ortak kullanımını istemişlerdir. Ancak, zamanla Rusya’nın kendi sektörü içerisinde zengin petrol kaynakları bulunmasıyla beraber Hazar’ın ulusal sektörlere bölünmesi tezine yaklaşması, Azerbaycan’ın elini güçlendirmiştir. Azerbaycan’ın, Hazar’ı sınır gölü olarak kabul etme yaklaşımı anayasasında da karşılık bulmuştur. Anayasada, *“Azerbaycan sınırları içinde bulunan topraklar ve bu topraklardaki doğal zenginlikler, iç sular ve karasuları, kıta sahanlığı, flora ve hava sahası, Cumhuriyet’in münhasır mülkiyetidir”* ifadesi yer almaktadır (http://president.az/azerbaijan/constitution/, ty).

Rusya’nın zaman içerisinde tavizler vererek Kazakistan ve Azerbaycan’ın tezlerine yaklaşması, bu ülkeleri de Rusya karşısında tavize zorlamıştır. Rusya Federasyonu ile yapılan anlaşmalar ile denizin (kuzey) dibi ulusal sektörlere bölünürken, su yüzeyi kıyıdaş devletlerin ortak kullanımında kalmıştır. Ayrıca, her kıyıdaş ülkenin kendi bölgesinde maden kaynakları üzerinde münhasıran hak sahibi olduklarına da vurgu yapılmıştır.

2.1.4. Türkmenistan

Türkmenistan, Hazar'ın statüsüne yönelik tartışmalarda belirsiz ve esnek hareket etmeyi tercih etmektedir. Hazar'ın statüsü tartışmalarının başlamasından sonra Türkmenistan ilk önce, Azerbaycan ve Kazakistan'ın ulusal sektörler tezini benimsemiştir. Ancak, daha sonra Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Niyazov bu tutumunu değiştirerek, 45 millik münhasır yetki alanı dışında kıyıdaş devletlerin ortak kullanımına açık bir alan tesis edilmesi gerektiğini ifade etmiştir (Cabbarlı, 2002: s. 24). ABD'nin, Türkmen gazının Batı pazarına açılmasına destek vermesi sonrasında Türkmenistan daha ılımlı bir tavır izlemeye başlamıştır. Hazar'ın orta hat prensibine göre ulusal sektörler ayrılmasını kabul eden Türkmenistan, Azerbaycan ile orta hattın neresi olacağı konusunda anlaşmaya varamamıştır. Ocak 1998'de Aşkabat'ta, Hazar'ın hukuki statüsüyle ilgili olarak Azerbaycan ve Türkmenistan uzmanları görüşmelere başladıysa da tarafların sert tutumu nedeniyle görüşmeler olumlu sonuçlanamamıştır (Cabbarlı, 2002: s. 25). 2-3 Mayıs 2001'de Aşkabat'ta uzmanlar düzeyinde yapılan Türkmenistan-Azerbaycan görüşmelerinden de bir sonuç alınmaması üzerine, Türkmenistan Azerbaycan'dan Hazar Denizi'nin ihtilafli bölgesinde mevcut olan hidrokarbon yataklarından tek taraflı olarak sismik arama işlerini gerçekleştirmesi dahil hidrokarbon kaynaklarını arama ve üretme işlerini, aidiyet ile ilgili konular sonuçlanıncaya kadar durdurmasını istemiş, aksi takdirde Türkmenistan'ın uluslararası bir tahkim mahkemesine ve ilgili uluslararası kuruluşlara başvuracağını bildirmiştir. Ayrıca Türkmenistan bölgede çalışma yapan petrol şirketlerinden de, sorunun barışçıl yollarla adil bir şekilde çözüme kavuşturuluncaya kadar çalışmalarına ara vermelerini istemiştir (www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=2&yazi=153, ty).

Hazar'ın statüsü konusunda Rusya'ya yakın politika izleyen Türkmenistan, Rusya'nın kuzeyde orta hat prensibini kabul etmesi sonrasında, İran'ın tezlerine daha yakın hareket etmeye başlamıştır. Alternatif transfer rotası olarak İran ile işbirliği yapmayı da seçen Türkmenistan, Azerbaycan ile arasında tartışmalı olan yataklar nedeni ile (Serdar-Kepez), statü sorununun çözümü konusunda uzlaşmaya yakın bir tavır sergilememektedir. Rezervlerinin çoğunluğunun karada olması da Türkmenistan'ın tavrını etkilerken statü sorununun çözülememesi nedeni ile

Türkmen gazını Batı'ya taşıyacak Trans-Hazar Boru Hattı Projesi de gerçekleştirilememektedir.

2.1.5. Kazakistan

Hazar'da yaklaşık yüzde 29'luk payla en fazla kıyı alanına sahip olan Kazakistan, Temmuz 1994'te Hazar'ın statüsü ile ilgili olarak kendi görüşlerini açıklamıştır. Kazakistan, Hazar'ın 1982 BMDHS'ne tabi olmasını, 12 millik ulusal karasularına sahip olunması gerektiğini, Hazar'ın ulusal sektörlere bölünerek münhasır ekonomik bölgelerin belirlenmesini, her kıyıdaş ülkenin ulusal sektörü üzerinde egemenlik haklarını kullanabilmesi gerektiğini belirten bir deklarasyon yayımlayarak kendi görüşünü ortaya koymuştur.

Kazakistan, 12 Kasım 1996'da Aşkabat Zirvesi'nde, Hazar'ın uluslararası hukuk normlarına uygun olarak münhasır yetki alanının ve balıkçılık bölgeleri sınırlarının belirlenmesini ve deniz tabanının milli sektörlere göre ayrılmasını istemiştir (Çolakoğlu 1998: s. 111). Kazakistan, Hazar'ın “*sınır gölü*” olarak kabul edilerek orta hat prensibi ile ulusal sektörlere bölünmesine sıcak yaklaşmamaktadır. Böyle bir paylaşım Kazakistan'ın, Hazar'daki payının azalması anlamına gelmekle birlikte komşuları ile tartışmalı sahası olmayan Kazakistan statü sorunu konusunda çözümcü bir tavır izlemiştir.

Kazakistan, 10 Mart 1998'de, tek taraflı olarak yayınladığı bir bildiri ile Hazar'ın kendi ulusal münhasır ekonomik bölgesini belirleyerek, bu bölgeyi deniz gücüyle koruma altına almıştır. Rusya ile Kazakistan arasında, 6 Temmuz 1998'de deniz dibinin paylaşılması için anlaşma imzalanmıştır. Ayrıca 9 Ekim 2000 tarihinde iki ülke arasında, Hazar Denizi'nde işbirliği konusunda bir deklarasyon imzalanmıştır. Bu deklarasyona göre; Kazakistan ile Rusya Federasyonu Hazar'ın statüsünün belirlenmesinde “*ortay hat*” prensibini kabul etmekte, denizin dibi ulusal sektörlere bölünürken su yüzeyini ise ortak kullanıma açmayı kabul etmişlerdir. (www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=2&yazi=153, ty).

Kazakistan, Hazar'ın statüsü ve paylaşımı konusunda, özellikle İran'ın yüzde 20'lik eşit paylaşım tezinden uzak durmaktadır; çünkü bu durumda en çok zarar gören ülke olacaktır. Diğer taraftan, Kazakistan sınırları içerisinde barındırdığı

önemli miktardaki Rus asıllı nüfus nedeniyle, Rusya'yı da karşısına almak istemediği için Rusya'nın tezleri ile uyumlu bir görünüm sergilemektedir.

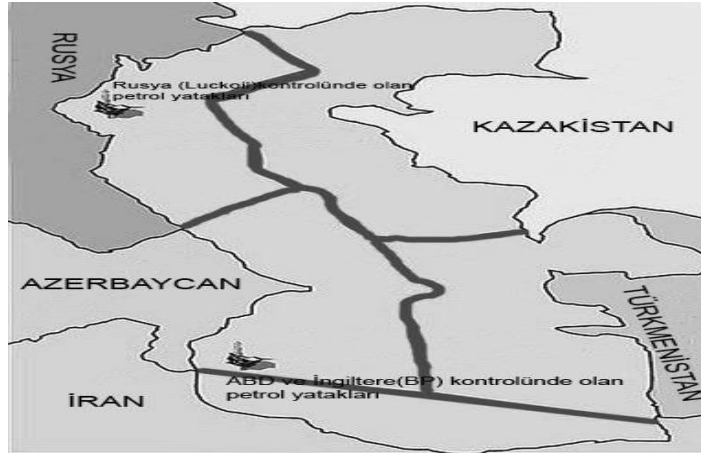
Zengin hidrokarbon kaynakları ve yeni jeo-politik konumu ile Hazar Denizi, Avrasya coğrafyasının en önemli bölgesi konumundadır. Bu sebeple Hazar Havzası, nüfuz mücadelesinin en sert geçtiği bölgelerin başında gelmektedir. Hazar'da statü sorununun bir türlü çözüme kavuşturulamaması, aslında bölgesel ve uluslararası düzeyde yürütülen jeo-politik üstünlük mücadelesinin bir sonucudur. Belirlenecek statü Hazar'da birçok konuyu da aydınlığa kavuşturacaktır. Boru hatları güzergahları, kaynakların paylaşımı, ekolojik dengeler ve jeo-politik kazanımlar belirlenecek statüye göre şekillenecektir.

Yeni jeo-politik düzende yaklaşık 20 yıldır uluslararası bir mücadeleye sahne olan Hazar'ın statüsünün çözümü konusundaki gelişmeler ele alındığında, birçok ülke başlangıçta savundukları fikirlerden vazgeçmiş, bazıları ise karşılıklı tavizler vererek anlaşmaya varmışlardır. Özellikle Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan'ın önemli antlaşmalar imzaladığı ve bu antlaşmalar ile sınırlarını belirlediği görülmektedir. Bu üç ülke denizin dibinin ulusal sektörlere bölünmesi ve su yüzeyinin ise ortak kullanımı konusunda belirli bir anlaşmaya yaklaşmışlardır. İran ve Türkmenistan ise, kimi zaman aynı ve kimi zaman da farklı nedenlerle, Hazar'ın statüsü konusundaki bu tür antlaşmalara şimdilik yanaşmamaktadırlar. Özellikle İran, Hazar'ın beş kıyıdaş devletin kıyı uzunlukları hesaplamalarının eşit paylaşımı konusunda tavrını ısrarla sürdürmektedir. Hazar'ın statüsü sorununu üç devletin (Rusya, Azerbaycan, Kazakistan) anlaşmasıyla çözüme kavuşturmuş olması, İran'ı daha esnek bir tutum almaya zorlayacaktır. Ancak, İran aynı zamanda bu tavrını Hazar'da etkinliğini devam ettirmek için uzun süre sürdürmesi olasılığı da bulunmaktadır.

Sonuç itibari ile, Azerbaycan ve Kazakistan'dan farklı olarak, İran, Rusya ve Türkmenistan, Hazar'ın hukuki statüsünün belirlenmesi konusunda acele etmemektedir. İran, Basra Körfezi'nde sahip olduğu zengin doğal gaz ve petrol yatakları nedeniyle, Rusya ve Türkmenistan'ın ise tabii kaynaklarının büyük çoğunluğunun karada bulunması nedeniyle, bu üç ülke statü sorununun çözümü konusunda zaman kazanma stratejisi izlemeyi tercih etmektedirler. Azerbaycan ve

Kazakistan ekonomilerinin gelişimi ise Hazar'da sahip oldukları kaynakları uluslararası piyasalara ulaştırmalarına bağlıdır. Bu nedenle bu iki ülke, Hazar'ın statüsü sorununun çözüme kavuşturulması için bölgesel ve uluslararası girişimlerde bulunmaktadır (Mammadov, 2013: s. 63).

Harita 13: Hazar Denizi'nin Kıyıdaş Ülkeler Arasında Orta Hat Prensibine Göre Bölünmesi

Kaynak: Shah ve Syed, 2011.

Hazar'ın jeo-politik önemi konusunda birçok modern analizi ve yorumcu ortak görüşe sahiptir. “Hazar’daki mücadelenin jeopolitik güç ve ulusal onurla ilgili olduğunu düşünüyorum. Günümüzde Soğuk Savaş’ın galibi olan Amerika’nın amacı, bölgedeki kendi çıkarlarını korumak için Rusya’nın yayılmacı emellerini bölgeden uzak tutmaktır. SSCB’nin dağılmasından sonra Rusya bölgedeki eski etkisini korumaz duruma gelmiştir. Ve sonuç olarak, Hazar Denizi’nin çetin kıyılarında oynanan 19. yüzyılın ‘Büyük Oyun’un modern versiyonu ‘boru hatları politikası’ olmuştur.” (LeVine, 2007: s. xiv).

“Yeni Büyük Oyun”un ganimetleri tartışmalı bir konu olmayı sürdürmektedir. Ancak halen, ‘Yeni Büyük Oyun’un odağında Hazar’ın enerji kaynakları, özellikle de petrol ve gaz bulunmaktadır.” (Kleveman, 2003: s. 3). “Büyük Oyun”dan farklı olarak, 21. Yüzyıl’ın güç paylaşım mücadelesinde rakipler birbirine eşit olmadıkları gibi güç ve yapı olarak birbirlerinden oldukça farklıdır. Devletler, bölgesel örgütler, etnik yapılar ve özel şirketler arasındaki çok aktörlü jeo-politik mücadelenin dünden

bugüne değişmeyen tek aktörü ise Rusya olmuştur. Hazar’da yaşanan bu mücadelede petrol ve doğal gaz kaynaklarını kontrol etme isteğinin etkisi büyük olmakla birlikte nihai hedef, jeo-politik olarak üstünlük sağlamaktır (Mandelbaum, 2000: s. 23-24). Bu mücadelede, taraflar arasındaki ikili ve çok taraflı ilişkilerin geleceğini belirleyecek unsurlar arasında bulunan statü sorunu, bölgeye özel bir durum olarak varlığını korumaya devam etmektedir.

Hazar’da bir türlü çözüme kavuşturulamayan statü sorunu, aslında bölgesel ve uluslararası çapta yürütölen jeo-politik üstünlük mücadelesinin bir neticesidir. Hazar’ın statüsüyle ilgili toplanan zirvelerde çevre koruma ve deniz taşımacılığı ile ilgili konularda belirli düzeylerde uzlaşma sağlanmıştır. Ancak, deniz dibi paylaşımı, su tabakasının kullanımı, su ürünlerinin korunması, deniz sınırlarının tespiti, bölgenin güvenliği gibi konular henüz çözüme kavuşturulamamıştır. Hazar’ın statüsünün belirlenmesinde en önemli konu, deniz yatağına döşenecek enerji nakil hatlarını ilgilendirmektedir. Bu sorunda da İran, Hazar dibinin milli sektörlere göre bölünmesine karşı çıkarken, Rusya çevre sorunlarını gerekçe göstererek, Hazar’ın altından boru hattı döşenmesini engellemek istemektedir. Bu da Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan’ın çıkarlarına ters düşmekle birlikte, bu durum Rusya’nın “*yakın çevre politikasının*” temel taşlarından birini oluşturmaktadır, çünkü Rusya, enerji transferi üzerindeki egemenliğini kaybetmek istememektedir (Turan, 2004: s. 49-50).

3. HAZAR HAVZASI’NIN ENERJİ GÖRÜNÜMÜ

Hazar Denizi’ne kıyısı olan Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Rusya ve İran ile bölge hinterlandında yer alan Özbekistan, Hazar bölgesindeki temel enerji üreticileridir (Pala, 2000: s. 15). Sovyetler Birliği’nin dağılması ile bölgenin enerji potansiyeli üzerine başlayan tartışmalarda, Azerbaycan’ın, “*Kafkasya’nın Kuveyt’i*”, Kazakistan’ın “*İkinci Suudi Arabistan*” olduğu iddia edilmiştir (Kumar, 2009: s. 9; Mostrous vd, 2011: s. 14-15; Ünüvar, 2004: s. 105).

Hazar Denizi’ndeki enerji kaynaklarının önemli bir kısmı geliştirilmemiş olup bölgenin büyük bir kısmında henüz araştırma dahi yapılmamıştır. Bunun en önemli gerekçesi, Sovyet hakimiyeti dönemindeki mevcut teknolojinin yetersizliği ve bu

enerji sahalarının Batıya kapalı yapısında yatmaktadır (Kona, 2004: s. 197). Bölge rezervleri incelendiğinde ise, büyük bir kısmının Hazar Denizi altında olduğu görülmektedir. Azerbaycan'ın petrol rezervlerinin çoğu, Kazakistan ve Türkmenistan'ın ise, toplam petrol rezervlerinin yüzde 30 - yüzde 40'ı, Hazar Denizi suları içinde yer almaktadır. Buna Hazar'a kıyısı olan ülkelerdeki petrol sahalarını da eklediğimizde bölgenin önemi açıkça karşımıza çıkmaktadır (Yardım, 2000: s. 3).

Hazar Bölgesi, jeo-politik olarak iki ana havzaya ayrılmaktadır: Kuzey Hazar ve Güney Hazar. Kuzey ve Güney Hazar arasında kalan bölge ise Orta Hazar Havzası olarak adlandırılmaktadır. Asya'nın kuzey batısında yer alan 1130 kilometre uzunluğundaki Hazar Denizi, aynı zamanda Kafkasya ile Orta Asya arasında geçiş noktasıdır. Soğuk Savaş sonrasında jeo-politik olarak yeniden öne çıkan Hazar'ın sahip olduğu enerji kaynaklarının miktarı hakkında farklı görüşler mevcut olmakla birlikte, zaman içinde anlaşılmıştır ki, Hazar'ın rezervleri dünyanın yeni enerji merkezi olmasını sağlamaya kesinlikle yetmeyecek miktardadır. Ancak, buna rağmen Hazar'ın sahip olduğu kaynaklarının politik ve stratejik değeri rezerv oranlarından daha yüksektir (Nourzhanov, 1995: s. 69) Bu durumda, bölgenin sahip olduğu jeo-politik önem kadar, enerji tüketici ve üreticileri için giderek önem kazanan enerji güvenliğinin sağlanması da etkilidir.

Hazar Havzası, Basra Körfezi ve Rusya'dan sonra dünyanın en geniş üçüncü petrol ve doğal gaz alanıdır (Bahgat, 2005: s. 3). ABD Dışişleri Bakanlığı'nın hesaplamalarına göre Hazar'ın petrol rezervleri 30 milyar ton olup, bu oran Suudi Arabistan'ın rezervlerine oldukça yakındır (Bahgat, 2005: s. 3). Oldukça iyimser olarak kabul edilen bu değerlendirmenin arkasında siyasi hesapların yanı sıra, Hazar enerji rezervleri konusundaki bilgi eksikliği de bulunmaktadır. Hazar'ın enerji potansiyeli konusunda kesin rakam vermenin güç olmasının yanı sıra, Hazar Havzası'nın, Basra Körfezi'nden sonra alternatif enerji kaynağı olup olmadığı sorusu da henüz kesin olarak cevap bulmuş değildir (Misiagiewicz, 2012: s. 69).

Hazar'ın ABD, Avrupa, Asya ve diğer büyük enerji tüketicileri açısından giderek artan önemi temel olarak iki nedenle izah edilebilir. Öncelikli olarak, Hazar Havzası ülkelerinin sahip oldukları hidrokarbon rezervleri, dünya ham petrol ve doğal gaz talebinin karşılanmasına dikkate değer ölçüde katkı sunabilecek

düzyededir. Ayrıca, Hazar Havzası'nın rezervleri kaynak çeşitlendirmesine imkan sağlayarak dünya enerji güvenliği açısından büyük risk oluşturan Orta Doğu enerji kaynaklarına yönelik bağımlılığın azaltılarak, enerji güvenliğinin geliştirilmesine de katkı sunabilecektir. Hazar Havzası'nın, 2000'lere girerken enerji yatırımları açısından hayati önem taşımasının nedeni de budur aslında. ABD Enerji Bilgi İdaresi'ne göre, “Hazar Denizi, gelecek yıllarda en önemli petrol ve doğal gaz ihraç noktalarından biri haline geleceği için çok büyük önem taşımaktadır.” (EIA, 26 Ağustos 2013).

Tablo 6: Hazar Havzası Kanıtlanmış Enerji Kaynakları (2009)

Ülke	Ham Petrol (milyar varil)	Doğal Gaz (trilyon m ³)
Azerbaycan	7	1.4
İran	138	30
Kazakistan	39.8	2.0
Rusya	60	48
Türkmenistan	0.6	7.9

Kaynak: IEA, 2010: s. 526, 531, 534, 594, 598.

Hazar'ın ispatlanmış petrol ve gaz rezervleri, Kuzey Denizi, Kuzey Amerika, Afrika, Orta ve Güney Amerika, Uzak Doğu ve Okyanusya ile kıyaslanabilir düzeydedir. Öte yandan, Orta Doğu'nun ispatlanmış petrol ve doğal gaz rezervleri tüm bu bölgelerin çok çok üstündedir. Hazar'ın ispatlanmış ve olası rezervlerini dünya ispatlanmış rezervleri ile kıyaslayacak olursak, Hazar bölgesi dünya petrol rezervlerinin yüzde 17'sine ve dünya doğal gaz rezervlerine yüzde 12'sine denk gelmektedir. Ancak, bu kıyaslamayı sadece ispat edilmiş kaynaklar açısından yapacak olursak tablo bir anda değişmektedir. Hazar'ın ispatlanmış rezervleri dünya ispatlanmış ham petrol ve doğal gaz rezervlerinin yüzde 2'si ile yüzde 5'i arasında yer almaktadır. Hazar'ın potansiyelini daha çarpıcı şekilde anlatacak olursak, petrol rezervleri hakkında ortalama bir hesaplama yapılabilir. ABD'nin yıllık petrol

tüketimi yıllık 6.95 milyar varil gündür. Hazar'ın toplam ispatlanmış ham petrol rezervleri, ABD tüketimini ancak 3 ila 6 yıl arasında değişen bir süre için karşılayabilecek durumdadır (Rabinowitz, 2004: s. 26).

Hazar Havzası'nın denizlere çıkışı olmaması, bölgenin enerji kaynaklarının geliştirilmesinin önündeki en önemli engellerden biri konumundadır. Karalar arasında kilitlenmiş durumda olan Hazar¹⁶ petrol ve gazının, açık denizlere çıkabileceği dört çıkış bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Hazar Denizi'nin kuzeyinden Rusya aracılığıyla Avrupa ve Atlantik'e, ikincisi Çin aracılığıyla doğrudan Pasifik'e, güneyde Afganistan üzerinden Pakistan ve Hindistan yoluyla Hint Okyanusu'na, sonuncusu ise Hazar'ın güneyinden İran ya da Türkiye, ya da Gürcistan aracılığıyla Karadeniz üzerinden Akdeniz'e açılmaktır. Dolayısı ile Hazar enerji kaynakları enerji pazarına çıkabilmek için en az bir, muhtemelen de iki ülkenin sınırını aşmak zorundadır.

3.1. Petrol ve Doğal Gaz

Hazar'ın petrol potansiyeli (Rusya ve İran'ın kaynakları dikkate alınmaksızın) BP Dünya Enerji Raporu'na göre, dünya petrol üretiminin 3/1'ini karşılamaktadır, doğal gaz potansiyeli ise dünya üretiminin yüzde 5'ine denk gelmektedir (BP, 2011). Uluslararası Enerji Ajansı'na göre ise, Hazar Bölgesi dünyanın ispatlanmamış en zengin enerji rezervlerine sahiptir (IEA, 2011). Dünya Enerji Görünümü Raporu'na göre, bölgedeki petrol ve gaz üretimi 2030 yılında oldukça yükselmiş olacaktır (IEA, 2010). Bölgedeki enerji kaynaklarını geliştirmenin önünde halen önemli engeller

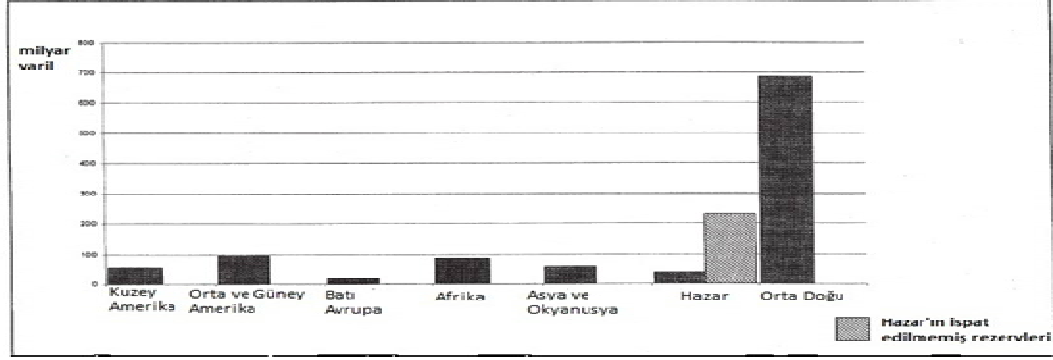
---

¹⁶ Karalarla çevrili olan Hazar enerji kaynaklarının en ekonomik taşıma modeli olan denizyolu taşımacılığı ile enerji pazarına ulaştırılabilmesinin tek su yolu Volga Nehri'nden kanalla Baltık Denizi, Karadeniz veya Azak Denizi'ne ulaşmaktır. Ancak gerek kanal, gerekse nehirdeki yoğun çamur ve mil tabakası nedeni ile sadece küçük gemilerin seyri açısından uygun durumdadır. Mevsim koşulları ve buzlanma nedeni ile bu seferler bile her zaman düzenli olarak yapılamamaktadır. Taşıma maliyeti düşük olan bir diğer taşıma modülü olan demiryolu Hazar'ı enerji pazarına bağlamak için ray ve vagon sistemlerinin yenilenmesi gerekmektedir. Öte yandan demiryolunun geçeceği güzergahlardaki siyasi, etnik ya da ekonomik istikrarsızlıklar da SSCB sonrası dönemde bu seçeneğin öncelik kazanmamasında etkili olmuştur. Karayolu taşımacılığı en yüksek maliyet ve güvenlik sorunları ile Hazar'ın potansiyelini geliştirmeye uygun değildir. Bu nedenle Hazar enerji kaynaklarının düzenli, güvenilir ve ekonomik şekilde taşınması için boru hatları öne çıkmıştır. İsmailov, Cengiz (2000). Hazar Bölgesi Petrol ve Doğalgaz Endüstrisinin Taşıma Sisteminin Planlanması ve Geliştirilmesi. Bakü: Bakü Devlet Üniversitesi, s. 2-5.

bulunmaktadır. Finansman yapısının karışıklığı, boru hatlarının birden fazla ülkeden geçmesi, belirsiz yatırım ortamı ve ihracat talebindeki belirsizlik Hazar enerji piyasasının genişlemesini önemli derecede etkilemektedir (IEA, 2010).

SSCB'nin dağılması sırasında Orta Asya ve Hazar'ın büyük enerji rezervlerine sahip üreticileri Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan, yabancı yatırımcılarının hemen ilgi odağı haline gelmemiştir. SSCB döneminde yaşanan üretim düşüşü nedeniyle bölgenin potansiyelini birkaç yıl gecikmeyle fark eden yabancı yatırımcılar ilk etapta petrol yataklarını geliştirmek üzere bölgeye yönelmiştir (Klare, 2008: s.118). Aslında Hazar'da deniz yatağında bulunan zengin petrol rezervleri, SSCB döneminde yapılan jeolojik araştırmalar ile keşfedilmiştir, ancak SSCB'nin bu yatakları geliştirmeye uygun teknolojisinin olmaması nedeni ile işleme açılmamıştır. SSCB'nin dağılması sonrasında bölgenin yeni bağımsızlığını kazanan devletlerinin yabancı yatırımcıları bölgeye davet etmeye başlaması ile, bölge enerji rezervleri konusunda birbirinden oldukça farklı tahminler ortaya çıkmıştır. ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan 1997 tarihli bir ABD Kongresi Raporu'nda bölgenin Kuzey Denizi'nde bulunan rezervlerin on katı fazlasına, yani 200 milyar petrol rezervine sahip olduğu yer almıştır (U.S. Department of State, 1997: s. 1). Bu tahmini doğrulayacak jeolojik incelemeler olmamasına rağmen 200 milyar petrol rezervi tahmini bölge kaynaklarına yönelik o dönem tartışmalarında sürekli kullanılmıştır. Bölgeye yönelik tahminler konusunda biraz daha dikkatli olan ABD Enerji Bilgi İdaresi ise Haziran 2000'de bölgenin ispatlanmış petrol rezervlerinin 18 ila 35 milyar varil arasında olduğunu, tahmin edilen rezervlerinin ise 235 milyar varil olduğunu açıklamıştır (EIA, 2000). Buna rağmen bölgenin hidrokarbon rezervleri konusunda yapılan değerlendirmelerde 200 milyar varil değerlendirilmesi kullanılmaya devam etmiştir.

Grafik 6: Bölgelere Göre İspat Edilmiş Petrol Rezervleri

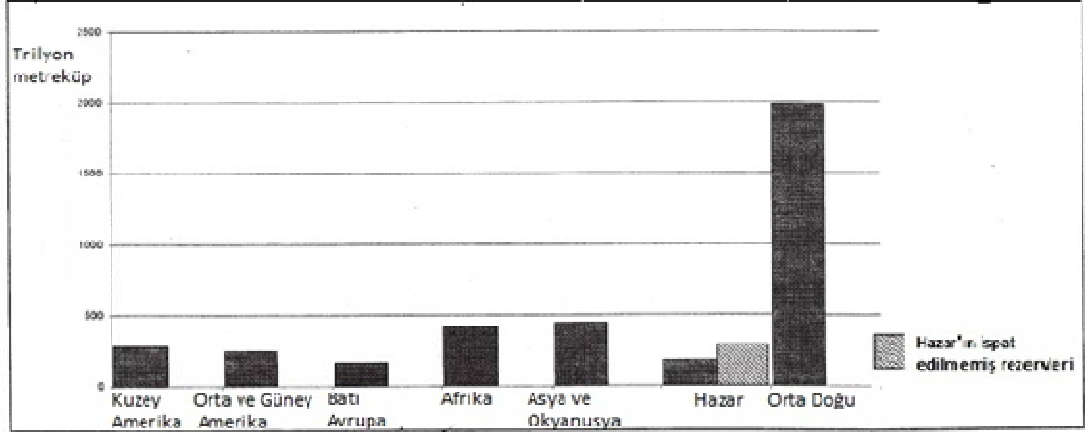

Kaynak: Rabinowitz vd., 2005: s. 29.

20'nci yüzyılın sonunda yeniden dünyanın önemli hidrokarbon merkezi olarak ortaya çıkan Hazar'ın sahip olduğu rezervler konusunda daha temkinli değerlendirmeler, 21'inci yüzyılın hemen başlarında yapılmaya başlamıştır. EIA, 2005 yılında bölgenin ispatlanmış petrol rezervlerinin 17 ila 44 milyar varil arasında değiştiğini açıklamıştır (EIA, 2005). EIA'nın bu değerlendirmesi de 200 milyar varil yaklaşımının tarih olmasına yetmemiş olsa da, bölgeye yönelik uzun vadeli yatırımlar bu yeni tahminlere göre şekil almaya başlamıştır. Bununla birlikte, Hazar'ın önemi bölgedeki önemli yatakların henüz geliştirilmemiş olması nedeni ile, bölgedeki üretim rakamlarının gelecekte diğer bölgelere göre daha hızlı artacak olmasından da kaynaklanmaktadır. EIA rakamlarına göre 2005 yılında 2.1 milyon varil olan petrol üretimi, 2015 yılında 4.3 milyon varile, 2020 yılında 4.8 milyon varile ve 2030 yılında da 5.7 milyon varile ulaşacaktır (EIA, 2007). Bu durum da önemli enerji tüketicisi olan devletlerin Hazar'a yatırım yapmaya yönelmesinin önemli nedenleri arasındadır (Cutler, 2012: s. 110-111).

Grafik 7: Bölgelere Göre İspat Edilmiş Doğal Gaz Rezervleri

Kaynak: Rabinowitz vd., 2005: s. 29.

Hazar'ın sahip olduğu hidrokarbon rezervler arasında ilk olarak petrol, yabancı yatırımcıların ilgisini çekmiştir, doğal gaz ise yatırımcıların bölgeye yönelik ilgisinin uzun dönemde sürdürülmesini sağlamıştır. Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın sahip olduğu toplam ispat edilmiş gaz rezervi; Rusya, İran ve Katar'ın ardından dünyanın en büyük dördüncü doğal gaz rezervi olarak kabul edilmektedir (BP, 2000: s. 27). Elbette bu ülkelerin ispatlanmamış rezervlere sahip oldukları da muhakkak göz önünde bulundurulmalıdır. Sahip olduğu enerji rezervlerini dünya pazarlarına taşıyacak yeterli boru hattı kapasitesine sahip olmasa da Hazar, Avrupa, Uzak Asya ve Güney Doğu Asya için büyük bir potansiyel taşımaktadır (EIA, 2007).

Sahip oldukları zengin petrol ve doğal gaz rezervleri nedeni ile, yabancı yatırımcılar Hazar'da özellikle Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'a yönelmişlerdir. Rusya ve İran'ın rezervleri genel olarak Hazar dışındaki topraklarda yer alırken, Gürcistan da bölge doğal gaz ve petrolünün dünya pazarına taşınmasında önemli bir transfer rotası olarak öne çıkmıştır. Hazar enerji kaynaklarının geliştirilmesinde, uluslararası şirketlerin önemli rolü bulunmaktadır. BP ve Statoil firmaları, Azeri petrol bölgelerinin işletilmesinde öncü rol oynamıştır. Kazakistan'ın petrol yatakları da yabancı petrol şirketlerinin ciddi olarak ilgisini çekmektedir. Amerikan Chevron Texaco ve ExxonMobil, Tengiz yataklarının işletilmesi konusunda ortak hareket etmektedir (Newman, 2008: s. 96). Dünyanın en önemli

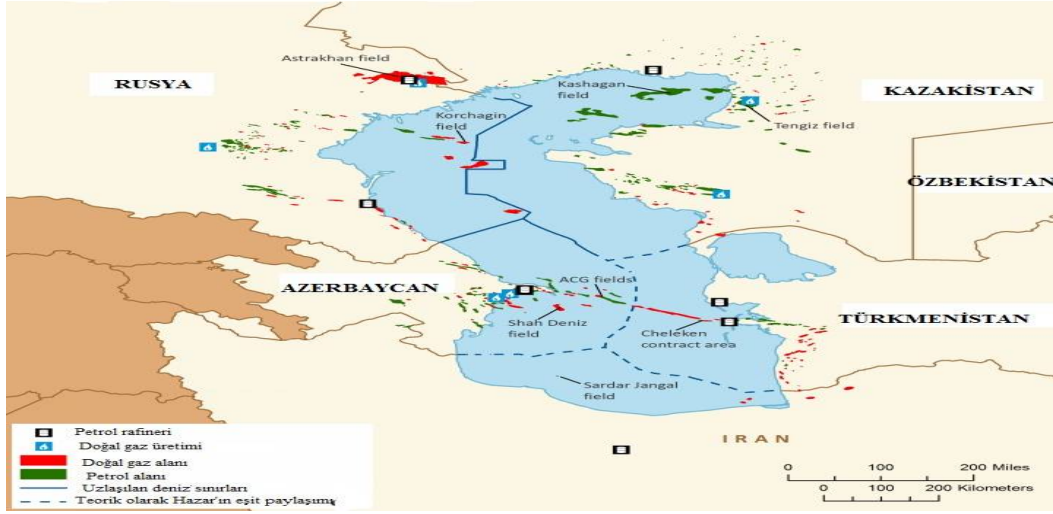
petrol yatağı olma potansiyeline sahip olan Kaşagan, yabancı şirketlerin ilgisini çeken diğer bir bölgedir.

Dünyanın öncü petrol üreticilerinden biri olan Azerbaycan, yabancı yatırımcıların ilgisini ilk çeken ülke olmuştur. Azerbaycan'ın karadaki yataklarındaki üretim düşüşüne rağmen deniz yatağındaki rezervleri dikkat çekmiştir. BP, Chevron ve Exxon-Mobil öncülüğünde oluşturulan konsorsiyum 1994 yılında “*Yüzyılın Anlaşması*” olarak nitelendirilen Azeri-Çırac-Güneşli deniz yatağı sahasının geliştirilmesini üstlenmiştir. Azerbaycan'ın ciddi rezervlere sahip olan Şah Deniz sahasının geliştirilmesine ise yine BP öncülüğünde 2006 yılında başlanmıştır (Forsythe, 2010: s. 39-41).

Azerbaycan'ın ardından Kazakistan, sahip olduğu zengin petrol rezervleri ile ilgi odağı olmuştur. Sovyet döneminde önemli bir üretici olmasa da sahip olduğu geliştirilmemiş rezervler ile Kazakistan ciddi oranda yabancı yatırım çekmiş ve ülkede istikrarlı bir üretim artışı söz konusu olmuştur. EIA'nın Eylül 2006 tarihli raporuna göre, Kazakistan'ın sahip olduğu yüksek üretim potansiyeli yabancı yatırımcılar ülkeye geldikten sonra fark edilmiştir (EIA, 2006).

Ciddi oranda petrol rezervlerine sahip olmayan Türkmenistan ise, sahip olduğu zengin doğal gaz rezervleri ile yabancı yatırımcıların ilgisini çekmektedir. Türkmen doğal gazının dünya piyasasına ulaştırılmasının önündeki engeller nedeni ile ülke kaynaklarının geliştirilmesi Azerbaycan ve Kazakistan'a oranla daha yavaş gerçekleşmektedir. Türkmenistan bağımsızlığını kazandığında, doğal gazın taşınmasında kullanılabilecek tek boru hattı Rusya tarafından kontrol edilmekteydi. Bu durumun yarattığı avantaj sayesinde, Türkmen gazının Gazprom tarafından ucuz fiyata alınarak Avrupa'ya daha yüksek rakamlara satılması 2007 yılına kadar devam etmiştir. Türkmenistan ile Çin arasında doğal gaz boru hattı oluşturulması ile Türkmen gazı ilk kez Rusya'nın transfer ülkesi olarak sahip olduğu güce karşı bir alternatif bulabilmiştir (EIA, 2007).

Harita 14: Hazar Bölgesi Petrol ve Doğal Gaz Alt Yapısı

Kaynak: EIA, <http://www.eia.gov/todayinenergy/detail.cfm?id=12911/>
15.11.2013.

Hazar Denizi'nin statüsü konusunda konsensüs sağlanamaması, bölgede enerji piyasasının gelişmesinin önündeki en büyük engeldir. Bölgede yatırım yapmayı planlayan yatırımcılar açısından bu durum önemli bir risk oluşturmaktadır. Hazar'ın statüsü konusundaki belirsizlik, SSCB'nin dağılmasıyla birlikte ortaya çıkmıştır (Rasizade, 2005: s. 14). Hazar'ın nasıl paylaşılacağı sorusunun cevabı deniz mi, yoksa göl mü olduğu konusunda konsensüs sağlanmasına bağlı bulunmaktadır. Ancak bu belirsizlik Hazar'a kıyaslı olan devletlerin hidrokarbon kaynaklarının işletilmesi için harekete geçmesini engellemektedir. Öte yandan bölgedeki politik istikrarsızlık nedeni ile, ABD'nin stratejisi petrolden güvenliğe kaymıştır (Bahgat, 2005: s. 6).

3.2. Temel Boru Hatları

Hazar Havzası'ndaki zengin doğal gaz ve petrol rezervlerinin uluslararası piyasalara taşınması, bölge ülkeleri için son derece önemlidir (Guliyev, 2009: s. 3171). Hazar coğrafyası, üretici ülkeleri, transfer ülkelerine ciddi oranda bağımlı olmaya mahkum etmektedir. Bu bağlamda geliştirilen boru hattı projeleri, Hazar Havzası jeo-ekonomisi ve jeo-politiğinde köklü değişikliklere yol açmışlardır.

Hazar enerji kaynaklarını dünya enerji pazarına transfer edecek pek çok seçenek bulunmaktadır. Hazar'ın kapalı bir bölge olması nedeni ile transfer rotasının seçimi, enerji güvenliği açısından önemli bir unsur teşkil etmektedir. Çevresel kaygılar ve jeo-politik güçlerin baskısı nedeni ile, Hazar kaynaklarının gemiler aracılığıyla taşınması yerine transfer ülkelerine bağımlılığı daha da derinleştiren boru hatları tercih edilmek zorunda kalmaktadır (Babalı, 2006: s. 3). Boru hattı projelerinin çok sayıda ülkeden geçmesi, Hazar'da kaynak transferini daha da riskli hale getirmektedir. Hazar'a kıyısı olan devletlerden sadece İran ve Rusya'nın açık denizlerle bağlantısı bulunmaktadır. Ancak, bu iki ülkenin limanlarına gelen petrol tankerlerinin tüketici ülkelere ulaştırılabilmesi için siyasi ya da çevresel sorunların olduğu geçiş noktalarının kullanılması gerekmektedir.

Sovyet döneminde teknolojik yetersizlikler nedeni ile, rezerv geliştirme çalışmalarının yapıl(a)madığı Hazar Bölgesi'nde, Soğuk Savaş sonrası dönemde bağımsızlığını kazanan cumhuriyetler kendilerini teknolojik ve coğrafi olarak kuşatılmış bulmuşlardır. Hazar'ın karadaki rezervlerinin tükenme noktasına gelmesi, zengin ham petrol ve doğal gaz yataklarının deniz yatağında bulunması bağımsız cumhuriyetlerin kendi imkanları ile üstesinden gelemeyecekleri bir sorun olarak karşılına çıkmıştır. İleri teknoloji ve yüksek maliyet getiren rezerv geliştirme çalışmaları bağımsızlıklarını yeni kazanan cumhuriyetleri dış destek aramaya mahkum etmiştir. Öte yandan bölgenin denizlere kapalı olması da bir diğer handikapı oluşturmaktadır. Enerji piyasasına uzak olan Hazar'ın bağımsız cumhuriyetlerinin önünde iki yol bulunuyordu. Bunlardan yatırım maliyeti en düşük olanı komşu ülkelere ham petrol ve doğal gaz satmalarıydı. Ancak, bölgenin büyük devletleri olan Rusya ve İran, kendi enerji kaynaklarına sahip olduğu için geriye ekonomik olarak istikrarlarını sağlayamamış, enerji faturasını düzenli ödeyip ödeyemeyecekleri belli olmayan Kafkaslar ve Orta Asya'nın küçük cumhuriyetleri kalmıştır. Bir diğer seçenek ise, güvenli transfer rotaları oluşturup kaynaklarını en çok enerji ihtiyacı olan Avrupa ve Asya pazarlarına ulaştırmaktır. Ancak, burada da, bölge devletlerinin enerji pazarında kendine rakip olmasını istemeyen Rusya engelini aşmanın yanı sıra ham petrol ve doğal gaz boru hatlarının inşası için politik ve ekonomik destek sağlaması gerekmiştir. Tüm bu handikapların sonucu olarak, keşif ve çıkartılma

maliyetleri Orta Doğu başta olmak üzere diğer enerji havzalarına¹⁷ göre yüksek olan Hazar enerji kaynaklarının transferi için de ucuz bir alternatif bulmak çok güçtür. Bununla birlikte, Hazar enerji kaynakları SSCB'nin dağılması ile sadece enerji güvenliği açısından çeşitlendirmeye duyan Batı devletlerinin değil, dev enerji şirketlerinin de akınına uğramıştır. Bu ilgiden en çok pay alanlardan biri de tekrar Rus hegemonyasına girmemek için Batılı devletlerle yakın ilişkiler kurmaya yönelen Azerbaycan olmuştur.

Batılı devlet ve şirketlerin Hazar Havzası'na yönelik güçlü ilgisinin ise, farklı nedenleri bulunmaktadır. Enerji piyasasının büyük şirketleri –BP, Exxon-Mobil, Lukoil, Royal Dutch Shell, Chevron ve Total- ilk olarak Azerbaycan ve Kazakistan başta olmak üzere Hazar'ın ham petrol kaynaklarını işletmelerini sağlayacak anlaşmalar yapmanın peşine düşmüşlerdir. Doğal gaz rezervlerinin geliştirilmesi ve pazar bulunmasındaki zorluğun aksine, petrol sektöründe daha düşük yatırım maliyetleri olması nedeni ile, ilgi doğal olarak ham petrol üzerinde toplanmıştır. Dünya ham petrol rezervlerinin düşük bir miktarına sahip olmasına rağmen Hazar'ı enerji devleri için cazip hale getiren bu bölgenin gelişme potansiyelinin yanı sıra, enerji sektöründeki millileştirme hareketi olmuştur. Rekabetin çok güçlü olduğu ve oldukça değişken olan ham petrol piyasasında, 1973 sonrasında yaygınlaşan millileştirme hareketi sonucunda, dünya petrol kaynaklarının yüzde 90'dan fazlası devlet petrol şirketleri tarafından kontrol edilir hale gelmiştir (Marcel, 2006: s. 1). Petrol sektöründeki millileştirme hareketleri sonucunda dünya rezervlerinin sadece

---

¹⁷ Suudi Arabistan'da 1 varil ham petrolün tankerlere yükleneceği limana getirilmesi 2-3 dolara mal olmaktadır. Kuzey Deniz'de bu rakam 5 ila 10 dolar arasında değişmektedir. Hazar'da ise varil başına maliyetler bölgelere göre değişmekle birlikte 10 doların üstündedir. Öte yandan petrol fiyatları 2000'li yıllarda yükselişe geçmiştir ve 50 dolardan 100 dolarlık rakamlara tırmanmıştır. Petrol fiyatlarının yüksek seyretmesi durumunda Hazar'ın yüksek olan geliştirme ve transfer maliyetleri ciddi oranda sorun teşkil etmemektedir. Ancak petrol fiyatlarının 1998'de olduğu gibi 10 doların altına düşmesi ya da 2008 yılındaki küresel kriz benzeri dönemlerde büyümenin yavaşlamasına bağlı olarak talebin düşmesi durumunda Hazar enerji kaynakları cazibesini yitirme riski ile karşı karşıyadır. Bu kara kehanet sadece ham petrol için değil bölgenin 21. yüzyılın yeni odak noktası olmasında büyük etkisi olan doğal gaz için de geçerlidir. Üstelik doğal gaz piyasası dalgalanmalardan etkilenmeye çok daha açıktır. Doğal gaz transferinin petrolden daha zor olması, Hazar'ın yeni bağımsızlığını kazanan cumhuriyetlerinin Rusya ve İran gibi iki doğal gaz devi ile komşu olmaları nedeni ile bu ülkelerin doğal gaz rezervleri için karlı pazarlar bulmaları hiçte kolay olmamaktadır (Cornell, 2011: s. 213-214).

yüzde 1'ini¹⁸ kontrol eder hale gelen enerji devlerinin Hazar'a yönelmesinin, bu gelişme ile yakından ilgisi vardır. “Çok fazla Hazar yok” sözü ile ifade edilen bu durum, bağımsızlığını yeni kazanmış cumhuriyetler ile karlı işletim anlaşmaları yapmak üzere enerji devlerini harekete geçirmiştir (Svante, 2011: s. 213-216).

Hazar Havzası'nda önemli rezervlerine sahip olan Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan, SSCB'nin dağılması sonrasında önemli yabancı yatırımcıların dikkatini petrol ve doğal gaz sektörlerine çekmeyi başarmışlardır. Bu ülkelerin düşük iç tüketim oranlarına sahip olmaları, rezervlerinin büyük çoğunluğunun uluslararası piyasalara açılması anlamına da gelmektedir. Uluslararası petrol şirketlerinin bölgeye yönelik ilgisinin arkasında dünya enerji piyasasında yaşanan bazı gelişmeler bulunmaktadır (Svante, 2011: s. 131):

- ABD'nin bazı önemli petrol bölgelerinde ve Avrupa'nın en önemli petrol rezervlerine sahip olan Kuzey Denizi'nde üretimde görülen düşme,
- Hazar Bölgesi'nin henüz keşfedilmemiş ya da henüz işleme açılmamış geniş rezervlerinin olması,
- Orta Doğu'daki önemli petrol üreticilerinin büyük çoğunluğunun enerji sektörüne yabancı yatırımları yasaklamaları ya da çok katı kurallara bağlamaları,
- Son olarak da, Kazakistan ve Azerbaycan'ın, belirli ölçülerde de Türkmenistan'ın yabancı yatırımlar için uygun ortam ve koşullar sunmaları da uluslararası yatırımcıların bölgeye yönelmelerinde etkili olmuştur.

Hazar Denizi'ne kıyısı bulunan devletler, kendi çıkarları doğrultusunda boru hatları projelerinin hayata geçmesi için diğer bölgesel aktörler ve küresel aktörlerle iş birliklerini yoğunlaştırmışlardır. Hazar kaynaklarının dünya pazarına ulaştırılması konusunda en temel sorun yakın gelecekte kaç tane boru hattının çalışmaya

---

¹⁸ Dünyadaki en önemli petrol üretim sahalarındaki petrol endüstrisi millileştirilmiştir. Dünya ham petrol rezervlerinin yüzde 90'ı devlet şirketlerinin kontrolü altındadır. Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da bulunan 5 devlet petrol şirketi [Suudi Aramco, Kuveyt Petrol Şirketi (KPC), İran Ulusal Petrol Şirketi (NIOC), Cezayir Sonatrach, Birleşik Arap Emirlikleri Abu Dabi Ulusal Petrol Şirketi] dünya petrol üretiminin dörtte birini, petrol ve doğal gaz rezervlerinin ise yarısını ellerinde tutmaktadır (Marcel, 2006: s.1).

başlayacağı ve hangi rotanın en uygun olacağını belirlenmesidir. Bölge kaynaklarının transferi açısından en doğal rota İran'dır. Ancak, İran seçeneği ABD'nin bu ülkenin nükleer programına karşı uyguladığı ambargo nedeni ile işlerlik kazanamamaktadır (Misiagiewicz, 2012: s. 71). Buna bağlı olarak, boru hatlarının Rus topraklarında genişlemesi Rusya'ya bölge üzerinde kontrol gücü sağlamaktadır. Büyüyen enerjide dışa bağımlılığı ile Çin, Hazar enerji oyununa doğu bölgesi üzerinden planladığı boru hatları önerisi ile katılmıştır.

Hazar kaynaklarının Avrupa'ya Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye üzerinden transferinde kullanılan batı rotası "*21. Yüzyılın İpek Yolu*" olarak adlandırılmaktadır (Türkiye'nin Enerji Stratejisi, 2010). Bu güzergahtaki ana proje 1768 kilometrelik uzunluğu ile Bakü-Tiflis-Ceyhan Projesi'dir. BTCP, hem ekonomik hem de politik olarak oldukça pahalı bir girişimdir (Misiagiewicz, 2012: s. 71). Yapımına 2002 yılında başlanan, 2006 yılında çalışmaya başlayan boru hattına Kazakistan da aynı yılın Ocak ayından itibaren Azerbaycan üzerinden ham petrol pompalamaya başlamıştır (Türkiye'nin Enerji Stratejisi, 2010).

Hazar açısından önem taşıyan muhtemel bir proje de Trans-Hazar Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'dir. Bu projenin amacı Türkmen gazını Rusya'yı by-pass ederek Hazar üzerinden Avrupa'ya ulaştırmaktır. Taraflar arasında 1998'de imzalanan antlaşmaya göre Hazar üzerinden Türkiye'ye gelecek olan gazın bir kısmı iç tüketim için kullanılırken, yarısına yakın olan kısım da Avrupa'ya pompalanacaktır. Bu proje, Hazar'ın statüsü konusundaki tartışmalar ve Azerbaycan ile Türkmenistan'ın Hazar kaynakları konusundaki çatışan savları nedeni ile geçerlilik kazanamamıştır (Winrow, 2006: s. 629).

Hazar'daki bir diğer girişim BTC hattına paralel olarak inşa edilen ve Türkiye-Yunanistan-İtalya ara bağlantılı Bakü-Tiflis-Erzurum Projesi'dir. Azerbaycan'a ait Şah Denizi bölgesinde bulunan gazı Avrupa'ya ulaştıracak olan proje AB'nin enerjide Rusya'ya olan bağımlılığının azaltılması açısından önemlidir (Rogojanu, 2009: s. 629).

AB, halihazırda Orta Asya ve Hazar enerji kaynaklarına Rusya'ya bağımlı olmadan ulaşmasını sağlayacak seçenekler araştırmaktadır. BTEP, bunun ilk adımı

olarak değerlendirilebilir. Fakat bu projenin etkisi Türkiye'nin enerji terminali olmasını sağlayacak Nabucco gibi projelerle daha da güçlendirilebilir (Misiagiewicz, 2012: s. 73). Bu bağlamda, Nabucco'nun sonunu getirdiği ileri sürülen Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi de (TANAP) önem taşımaktadır.

Rusya, Hazar Bölgesi'ndeki en önemli oyuncudur. Gazprom öncülüğünde Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan ve İtalya tarafından 2009 yılında imzalanan Güney Akım Boru Hattı Projesi, Rusya'nın Batı koridorunda elini güçlendirmiştir. Karadeniz'in altından Bulgaristan'a ulaşan boru hattı projesi AB'nin iki kutuplu enerji politikası ile de uyumludur (Misiagiewicz, 2012: s. 73).

Son dönemlere kadar Hazar bölgesindeki boru hatları SSCB tarafından kendi topraklarından geçecek şekilde dizayn edilmiştir (Bahgat, 2005: s.166). Karadeniz'deki Novorossiysk Limanı, Hazar petrol ve gazının tankerlerle Avrupa'ya ulaştırılmasında büyük öneme sahiptir. Rusya'nın ana enerji transfer projesi olan Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu, Kazakistan petrolünü Novorossiysk'e ulaştırmaktadır (Bahgat, 2006: s. 8).

Rusya topraklarından geçen bir diğer transfer seçeneği "*Kuzey Koridoru*" olarak bilinen Bakü-Novorossiysk Petrol Boru Hattı'dır. 1997 yılında ilk ham petrolün pompalandığı boru hattından Novorossiysk'e ulaşan petrol tankerlerle İstanbul ve Çanakkale Boğazları'ndan geçerek Akdeniz'e ulaştırılmaktadır (İbrahimov, 2011). Ancak, bu hat hem ekolojik olarak riskli, hem de BTC hattına göre ekonomik olarak daha maliyetlidir (İbrahimov, 2011).

Enerji ithalatçısı ülke konumunda olan Çin, Hazar enerji pazarında giderek daha önemli bir oyuncu haline gelmektedir. Çin'in en önemli enerji güvenliği sorunu sürekli artan enerji talebinin düzenli olarak karşılanabilmesidir. 1980 yılından bu yana Çin'in enerji tüketimi yaklaşık olarak yüzde 250 oranında artmıştır (Hall, 2009: s. 124). Son dönemde Çin, Kazakistan-Çin petrol boru hattı ile Türkmenistan-Çin doğal gaz hattı için önemli kaynak ayırmaktadır (Lin, 2010: s. 9).

Hazar kaynakları için bir diğer muhtemel transfer rotası ise, İran'dır. İran, Hazar Havzası ve Basra Körfezi arasında stratejik bir konuma sahiptir. İran, dünya enerji pazarları için ucuz ve doğal bir transfer koridorudur. İran'ın petrol kaynakları

güney bölgesinde toplanırken nüfusun çoğunluğu kuzey bölgesinde yaşamaktadır. Bu nedenle İran, Hazar devletleri ile yaptığı swap anlaşmaları ile kuzey bölgesinin enerji ihtiyacını transfer maliyetlerinden tasarruf ederek karşılayabilmektedir. Ancak, İran'ın transfer ülkesi olarak öne çıkması ABD'nin ambargosu nedeni ile gerçeklik kazanmamaktadır (Misiagiewicz, 2012: s. 78).

4. HAZAR HAVZASI ENERJİ DİPLOMASİSİ

Hazar Havzası sahip olduğu enerji potansiyelinin yanı sıra, kaynak transferi konusunda dezavantajlı bir konumda olması nedeni ile, enerji diplomasisi açısından dikkatleri üzerine çekmektedir. Bölgedeki enerji politikalarının belirlenmesinde etkili olan temel faktörler, aktörlerin bölge kaynakları üzerinde söz sahibi olma kapasitelerini de belirlemektedir. Bölgenin enerji politikasına yön veren temel faktörler şunlardır: (Babalı: 2006: s. vi)

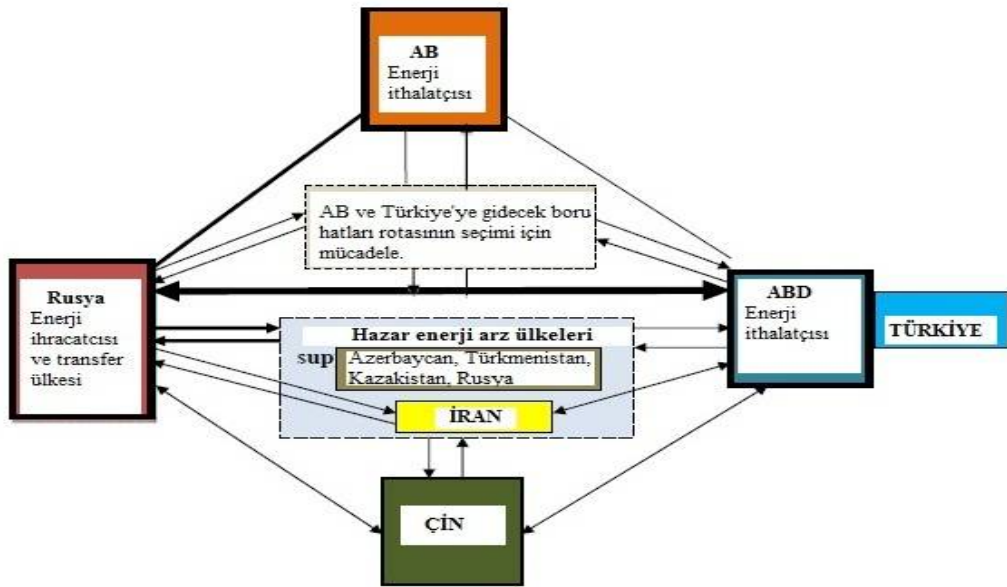
- 1- Politik güç,
- 2- Ekonomik güç,
- 3- Jeostratejik konum,
- 4- Askeri güç,
- 5- Know-how ve teknoloji,
- 6- İhracat rotasının kontrolü,
- 7- Etki alanı oluşturma gücü ya da ortak çıkar ve hedefler doğrultusunda iş birlikleri ve koalisyonlar oluşturma,
- 8- Tarihsel ve sosyo-kültürel etki,
- 9- Çevre sorunlarının değerlendirilmesi.

Hazar Havzası'ndaki temel aktörler ise şunlardır:

- Rusya
- İran

- Türkiye
- ABD
- Azerbaycan
- Kazakistan
- Türkmenistan
- Uluslararası şirketler
- AB ve Çin.

Şekil 17: Avrasya Enerji Oyununda Aktörler ve Roller

Kaynak: Benke, Ildiko (Haziran 2010). Power and Energy: Geopolitical Aspects of The Transnational Natural Gas Pipelines from The Caspian Sea Basin to Europe. California: Naval Postgraduate School, s. 9.

4.1. Hazar Havzası Enerji Diplomasisi'nin Aktörleri

Hazar Havzası'nda etkili olan aktörlerin enerji kaynakları konusunda farklı çıkarları söz konusudur. Bu doğrultuda, faydalarını maksimize etmeye çalışan aktörler arasında ciddi bir rekabet yaşanmaktadır. Hazar enerji kaynaklarının ihracatı

için alternatif güzergahların belirlenmesi konusunda Rusya, İran ve Türkiye arasında büyük bir rekabet bulunmaktadır. ABD, Hazar'ın bağımsız cumhuriyetleri ve uluslararası şirketler de temel aktörler arasında değerlendirilmektedir.

Rusya'nın Hazar bölgesi stratejisi aşağıdaki üç boyut dikkate alınarak yorumlanabilir: (Misiagiewicz, 2012: s. 65)

1) Bölgenin uluslararası ilişkiler açısından öne çıkmasını sağlayan ABD ile olan rekabetçi ilişkisi;

2) Eski Sovyet Cumhuriyetleri ile ilişkileri, ki bu boyut “*yakın çevre*” doktrini olarak adlandırılmaktadır.

3) Ulusal enerji sektörüne yönelik politikalar.

Rusya, son dönemde Lukoil, Gazprom ve Itera, Novatek Rosneft, Surgutneftegaz gibi devlete ait ya da kontrolünde olan petrol ve gaz şirketleri aracılığıyla etkisini genişletmektedir. Söz konusu petrol şirketleri ve yaptıkları çok taraflı anlaşmalar sıklıkla Rusya'nın, Hazar etrafındaki boru hattının genişletmeye yönelik hırslı politikalarının bir aracı olarak kullanılmaktadır. Orta Asya devletlerinin, Rusya'ya ucuz fiyattan doğal gaz vermesi sayesinde Gazprom, Rus doğal gazını çok daha yüksek fiyattan Avrupa'ya satmaktadır (Misiagiewicz, 2012: s. 66). Rusya, Hazar hidrokarbon kaynakları üzerindeki hakim pozisyonu; artan enerji ihtiyaçları ile Avrupa ülkeleri üzerinde siyasi kaldıraç olmasının yanı sıra bağımsızlığını kazanan eski Sovyet cumhuriyetleri üzerindeki politik hakimiyetini yeniden sağlamasını da katkı sunmaktadır (İşeri, 2009: s. 39).

Hazar Bölgesi ülkeleri, ABD'nin, 11 Eylül saldırıları sonrasında teröre karşı savaş ilan etmesi ile, stratejik olarak daha da önem kazanmıştır. 11 Eylül sonrasında bu ülkeler, özellikle güvenlik alanındaki Amerikan yardımlarından faydalanan temel ülkeler arasına girmiştir. Küresel terör tehdidine karşı işbirliği yapmak, ABD ve Rusya arasındaki ilişkileri olumlu etkilemiştir. Bununla birlikte terörle savaş Rusya'nın, ABD'ye yönelik rekabetçi politikasının önünü alamamıştır. Rusya, İslami hareketlerin Orta Asya ve Kafkaslar'a yayılmaması için terörle mücadele konusunda ABD ile uyumlu bir ortaklık ilişkisi sergilemektedir. Öte yandan Rusya'nın Batı'ya

karşı pragmatist tavrı Amerikan hegemonyasına karşı İran ve Çin ile güvenlik bağları kurmasını da beraberinde getirmektedir (Misiagiewicz, 2012: s. 66).

Çin, düzenli olarak büyüyen ekonomisi ile dünyanın en büyük ikinci enerji tüketicisidir. Enerji güvenliği, Çin için 1990'lı yıllardan sonra önemli hale gelmiştir. Bu nedenle, Çin, Hazar bölgesine giderek daha fazla jeo-politik önem vermektedir (Misiagiewicz, 2012: s. 66). Çin, Hazar petroleri doğudan transfer edecek boru hatlarının inşası için uğraşırken ABD, transferin batıdan olması için çalışmaktadır (Labban, 2009: s. 42). Ancak, ABD'nin Orta Asya'da güvenlik temelli yaklaşımına karşın Çin önceliğini enerji alanında bağımlılık sorununu aşmaya vermektedir (Misiagiewicz, 2012: s. 67).

Hazar Bölgesi'ndeki temel jeo-politik aktörler Rusya, ABD ve Çin olmakla birlikte, Türkiye ve AB gibi göz ardı edilmeyecek önemli aktörler de söz konusudur. Yeni uluslararası düzen, Türkiye'yi daha aktif ve pragmatist hareket etmeye yöneltmektedir. İki kıta arasındaki konumu ile Türkiye, hidrokarbon kaynaklarının Avrupa'ya transferinde önemli bir koridor olarak öne çıkmaktadır. Türkiye'nin konumu hiç şüphesiz AB ile entegrasyon sürecini de etkilemektedir. Orta Asya ve Kafkaslar'daki Soğuk Savaş sonrası yeni durum, hem Türkiye hem de Avrupa açısından fırsat ve tehditleri beraberinde getirmektedir (Misiagiewicz, 2012: s. 67).

Dünyanın en hızlı büyüyen enerji pazarından biri olan AB, aynı zamanda dünyanın en büyük enerji kaynakları ithalatçısıdır. Bu bağlamda, Avrupa'nın enerji bağımlılığı yakın gelecekte muhtemelen artacaktır. Hazar'ın, Avrupa'nın stratejik planlamasındaki en önemli unsuru AB'nin enerji kaynaklarını çeşitlendirme ihtiyacıdır. Artan enerji talebi nedeni ile AB, kaynak çeşitlendirmesini sağlayacak boru hatlarının inşa edilebilmesi için Hazar bölgesindeki kaynak sahibi ülkelerle olan ilişkilerini güçlendirmeye yönelik ciddi adımlar atmaktadır (Misiagiewicz, 2012: s. 67).

Hazar enerji kaynaklarının beş ayrı çıkış noktası bulunmaktadır (Kutluk, 2001: S. 56) :

- Rusya'ya uzanan Kuzey Rotası (Karadeniz),

- Türkiye'ye uzanan Batı Rotası (Akdeniz),
- Çin'e uzanan Doğu Rotası (Çin Denizi),
- İran'a uzanan Güney Rotası (Basra Körfezi),
- Afganistan'dan Pakistan'a uzanan Güneydoğu Rotası (Hint Okyanusu).

Esasen, bölgede boru hatları konusunda yaşanan rekabet, dünyanın birçok bölgesinin enerjiye olan bağımlılığı nedeniyle bölgesel olmaktan çıkıp küresel seviyede bir rekabete dönüşmüştür (Kona, 2004: s. 202). Özellikle Hazar Bölgesi çevresindeki ülkeler açısından stratejik öneme sahip olan petrol boru hatları için Rusya Federasyonu, Türkiye ve İran hatların kendi ülkelerinden geçmesi konusunda mücadele ederken petrolün ulaşacağı batılı ülkeler ise enerji güvenliklerini sağlayacak güzergahların tercih edilmesini istemektedirler (Birsell, 2005: s. 28). Tüm bu rekabet ortamında aktörler enerji kaynaklarını beş ayrı bölgeye çekebilmenin mücadelesini vermektedirler. Bu bölgeler; Karadeniz, Akdeniz, Basra Körfezi, Hint Okyanusu ve Çin Denizi'dir (Aydın, 1999: s. 140).

4.2. Hazar Havzası'nda ABD, Rusya ve Çin Nüfuz Mücadelesi

SSCB'nin dağılması ile birlikte gündeme gelen Hazar Havzası enerji kaynakları, "*nüfuz alanları paylaşımı*" kavramının yeniden kullanılmaya başlanmasına neden olmuştur (Köni, 2001). Daha da ötesi, bu kavramın ışığı altında, bölgesel ve küresel güçlerin Kafkasya ve Orta Asya'daki faaliyetleri, kısa süre içinde, 19'uncu yüzyılda İngiliz ve Rus İmparatorlukları'nın bölgede oynadıkları büyük oyunun ikinci versiyonu olarak tanımlanmaya başlanmıştır. Hazar Denizi ve Orta Asya enerji kaynakları ve bunların Avrasya'dan dışarıya ihraç yolları, hızla Soğuk Savaş sonrası dönemin temel konuları haline gelmiştir (Birsell, 2005: s. 22-23).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Hazar bölgesi, özellikle petrol ve gaz potansiyeliyle tüm dikkatleri üzerine toplamış olup, mevcut rezervleri ile dünya enerji pazarlarının gözdesi olmayı başarmıştır (Yanar, 2002: s. 126). Bölgenin devletlerinin herhangi bir uluslararası suya çıkışı olmayan birer kara devleti olmaları

nedeniyle, söz konusu rezervler tam anlamı ile dünya pazarlarına açılmadığından, bu potansiyel dünya petrol ve gaz ticaretindeki yerini alamamıştır.

Enerji tüketiminin 2003-2030 yılları arasında yüzde 72 oranında artacağı tahmin edilmektedir (BP, 2009). Buna tahmin doğrultusunda Hazar bölgesindeki “Yeni Büyük Oyun”un güç, etki, çıkar ve hegemonya yarışı olacağı çıkarsaması yapılabilir (Edwards, 2003: s. 83). Dünya genelindeki petrol ve gaz üretimi incelenecek olursa üretim alanlarının politik olarak istikrarlı olan ülkelerde yoğunlaştığı görülebilir. Bu durum, temel enerji tüketicilerinin enerji ihtiyaçlarının düzenli şekilde karşılanması için neden saldırgan politikalar izlediklerinin anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Aynı değerlendirme petrol ve doğal gaz üretimi ile transferinin güvenliğini sağlamaya yönelik askeri müdahaleler açısından da geçerlidir (Amineh ve Houweling, 2007: s. 388). Hiç şüphesiz bu durum küresel oyuncular arasındaki rekabeti keskinleştirirken Hazar bölgesinde uluslararası ilişkilerin jeopolitik boyutunu daha önemli hale getirmektedir (Misiagiewicz, 2012: s. 68).

Hazar bölgesinin enerji pazarındaki önemini artıran bir diğer unsur ise, bölgenin enerji tüketimi yüksek ve sürekli büyüme eğiliminde olan Avrupa ve Çin arasında yer almasıdır. Hazar’ın enerji üreticileri (Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan), bir yandan da Çin ve Rusya gibi iki küresel güç arasında sıkışıp kalmıştır. Hazar sadece bölge devletlerinin değil ABD’nin de ilgisini çekmektedir. Tüm komşu ülkelerin yanı sıra ABD’nin de Hazar enerji sektöründe önemli yatırımları bulunmaktadır. Bölgenin jeo-politik ve jeo-ekonomik potansiyeli, sonuç olarak hem bölge hem de dünya güçleri arasında kaçınılmaz bir rekabete yol açmıştır (Svante, 2011: s. 141). Bu rekabetin en çok hissedildiği alan ise, doğal gaz ve petrol boru hatları inşasıdır. Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan’ın denizlere çıkışı olmaması nedeni ile, bölge enerji kaynaklarının uluslararası pazara taşınması açısından yeni boru hatlarının inşa edilmesi büyük önem taşımaktadır.

ABD’nin petrol şirketlerinin Hazar’da yaptıkları yatırımları ile, başlayan bölgeye yönelik ilgisi bölgenin sahip olduğu enerji potansiyelinin etkisi ile, kısa bir süre sonra resmi anlamda da hayati önem kazanmıştır (Klare, 2008: s. 123). Hazar ve Orta Asya ile yakından ilgilenmeye başlayan ABD, bağımsızlığını kazanan

devletlerin güçlü ve istikrarlı bir yapıya kavuşmalarını desteklemek üzere harekete geçmiştir. Bölgede Rusya'nın yeniden bir süper güç olarak ortaya çıkmasının önünde siper olarak görülen bu devletlerin güçlendirilmesi, Amerika'nın, Orta Doğu hidrokarbon kaynaklarına olan bağımlılığının da azaltılması anlamına gelmektedir. Amerikan enerji şirketlerinin bölgedeki yatırımlarının yeni bağımsızlığına kavuşan devletlerin yeniden Rusya'nın siyasi ve ekonomik tahakkümü altına girmesini engelleyeceğini düşünen ABD, bu şekilde Rusya'nın etkisini zayıflatarak, bölge kaynaklarını uluslararası pazara ulaştırmak üzere harekete geçmiştir. Bu yaklaşım, özellikle Bill Clinton'ın ABD Başkanlığı döneminde ülkenin dış politikasında etkili olmuştur (U.S. Congress, Senate, Committee on Foreign Relations, 1998). Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev ile Beyaz Saray'da bir araya gelen ABD Başkanı Bill Clinton, ülkedeki enerji yatırımlarına yönelik desteğinin nedenini şu şekilde açıklamıştır: *“Biz sadece Azerbaycan'ın zenginleşmesine yardım etmiyoruz, aynı zamanda enerji arz kaynaklarımızı çeşitlendiriyoruz ve böylece ülkemizin güvenliğini güçlendiriyoruz.”* (Office of Press Secretary, 1997). Bu yaklaşımın bir uzantısı olarak ABD yönetimi, Amerikan enerji şirketlerinin bölge ülkeleri ile yaptığı görüşmelerde aktif rol almış, Clinton bölge liderleri ile görüşerek Amerikan firmalarının projelerine olan desteğini göstermiş, ya da anlaşma aşamasında yaşanan sorunların aşılması için bölge liderlerini Beyaz Saray'daki resepsiyonlarda ağırlamıştır (Forsythe, 2010: s. 39-41). Aynı dönemde ABD Dışişleri ve Savunma Bakanlıkları, Hazar devletlerine her zamankinden daha hızlı olarak ekonomik ve askeri destek sağlanmasında rol almıştır (Blank, 20013: s. 16).

Hazar'ın jeo-politik konumu da, ABD'nin bölgeye yönelik politikasının şekillenmesinde diğer stratejik konular kadar etkili olmuştur. Hazar'ın kapalı bölge olması ve kaynaklarının uluslararası piyasalara ulaştırılabilmesi için sınır aşan boru hatlarının inşa edilmesinin gerekliliği, ilk olarak öne çıkan nokta olmuştur. Mevcut boru hatlarının hepsinin SSCB döneminde, Soğuk Savaş koşulları göz önünde bulundurularak yapılmış olması ve tüm rotaların Rusya'dan geçiyor olması, ABD politikası açısından önemli bir sorunsal oluşturmuştur. Hazar kaynaklarının bir kısmının Rusya üzerinden taşınmasına itirazı olmayan ABD, gelecekte kaynakların bir kısmının farklı bir güzergahtan dünya piyasalarına ulaştırılması için harekete

geçmiştir. Sonuç olarak, hem Clinton, hem de Bush döneminde alternatif transfer güzergahlarının belirlenmesi ve geliştirilmesine büyük öncelik verilmiştir.

SSCB döneminden kalan mevcut boru hatlarının en dikkat çeken alternatifi ise, petrol rezervlerinin boru hatları ile İran üzerinden geniş bir kapasiteye sahip Basra Körfezi'ne taşınması olmuştur. Ancak, 1990'lı yıllarda bile ABD açısından İran'ın güçlenmesi ve refahının artmasına yönelik hiçbir proje kesinlikle kabul görmemiştir. Ciddi bir ikileme karşı karşıya kalan ABD, daha uzun, daha pahalı ve daha kompleks olmasına rağmen, Rusya ve İran'ın by-pass edilmesini sağlayacak olan Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesi'ne destek vermiştir (Forsythe, 2010: s. 17-21; Klare, 2008: s. 88-92). Projesinin ekonomik kazanımlarına yönelik eleştiriler olmasına rağmen, ABD'nin önceliğinin Rusya'nın petrol ve doğal gaz taşımacılığındaki rolünün zayıflatılması ile İran'ın, Hazar enerji kaynaklarının geliştirilmesinden uzak tutulması olduğu açıkça anlaşılmıştır. Bu stratejinin, Amerika'nın kaynak çeşitlendirmesine dayanan enerji güvenliği anlayışının bir parçası olduğuna dikkat çeken dönemin ABD Enerji Bakanı Bill Richardson, *"Bizim değerlerimizi paylaşmayanlardan stratejik rotaların korunması da bunun bir parçasıdır."* demiştir (Kinzer, 1998).

ABD'nin bölgeye yönelik politikaları 2000'li yıllarda da aynı strateji üzerinden şekillendirilmiş olup Clinton'un halefi olan Bush, ABD'nin Hazar'a yönelik ilgisini sürdürmüştür. BTC'nin tamamlanmasına tam destek veren Bush, Azerbaycan ve Kazakistan'da yeni petrol sahalarının geliştirilmesi projelerinde ABD'li şirketlerinin yer alması için çalışmalar yürütmüştür. ABD'nin bölgeye yönelik ilgisinde 11 Eylül saldırıları sonrasında güvenlik enerji konularının önüne geçmeye başlamıştır. Başkan Bush'un radikal terör örgütlerine karşı başlattığı savaş, Hazar ve Orta Asya'nın da militarize olmasına yol açmıştır. El Kaide ve Taliban'a karşı, ABD tarafından başlatılan mücadeleye, bölge devletlerinin yanı sıra Rusya'dan da destek gelmiştir. Rusya'nın bölge ülkeleri üzerindeki gücünü zayıflatmaya çalışan ABD, bu hassas dönemde Kazakistan'ın Tengiz sahasından çıkartılacak petrolün Amerikan Chevron şirketi tarafından yapılacak Hazar Boru Hattı Projesi ile Rusya üzerinden Karadeniz'e taşınmasını kabul etmiştir (Tavernise ve Brauer, 2001). ABD'nin güvenlik konularına yönelik ilgisi ise, bölge enerji kaynakları üzerinde Rusya ve

Çin'in giderek güç kazanmasına yol açmıştır. Bu durumun görülmesi üzerine ABD, yeniden enerji stratejisine dönerek bölge kaynaklarının Doğu-Batı koridoru ile taşınması için diplomatik süreç başlatmıştır. Azerbaycan'ın yanı sıra Kazakistan ve Türkmenistan kaynaklarının da BTC ile taşınmasını amaçlayan bu görüşmelerde bazı olumlu sonuçlar elde edilmiştir. Ancak, Rusya'nın bölge kaynaklarının taşınmasındaki hakim rolü sona erdirilememiştir (Klare, 2008: s. 127-128).

ABD'nin bölgeye yönelik ilgisini yakından takip eden Rusya, SSCB döneminde kontrolü altında olan bölgeyi, sonrası dönemde de Rusya'nın doğal etki alanı olarak kabul etmeye devam etmiştir. Rusya, özellikle de Hazar petrol ve doğal gaz rezervlerinin başka pazarlara taşınmasına yönelik projelerde etkisini güçlendirmek için kimi zaman açık, kimi zaman örtülü bir politika takip etmiştir.

Rusya, ilk olarak 1994 yılında Azerbaycan Uluslararası Petrol Şirketi (AIOC) tarafından geliştirilen, Azeri gazının Gürcistan üzerinden taşınmasına yönelik muhalefetine Rus Lukoil firmasına konsorsiyumdan yüzde 10 hisse verilmesi ile ara vermiştir. Ayrıca Kazakistan'ın Tengiz yataklarından çıkartılacak petrolün taşınmasını sağlayacak Hazar Boru Hattı Projesi'ne, Chevron'un katılmasına yönelik eleştirilerini yumuşatmış, buna karşılık olarak da Rus-Amerikan ortak girişimi (joint-venture) olan LukArco'ya Tengiz projesinde yüzde 5 hisse verilmiştir. Aynı zamanda Lukoil'e ciddi bir potansiyele sahip olan Karachganak ve bazı küçük petrol yataklarından hisse de verilmiştir (Forsythe, 2010: s. 13-15).

Rus liderleri Hazar enerji yatırımlarına ortak olmanın ekonomik ve jeo-politik faydalarını kavradıktan sonra, Rus firmalarının bu tür projelerde daha çok söz sahibi olması için harekete geçmişlerdir. Bu konuda en önemli kozu Hazar Denizi'nin statüsü sorunu olan Rusya, ilk başlarda statü sorunu çözülmeden deniz yatağındaki rezervlerin geliştirilmesine karşı çıkmıştır. Rusya, ABD'nin Azerbaycan'ın deniz yataklarındaki rezervleri geliştirmeye yönelik projelerini de veto etmiştir (Klare, 2004: s. 146-179) Ancak, Rusya bölge kaynaklarının geliştirilmesinin kendisinin Hazar deniz yatağındaki çıkarlarına sağlayacağı katkıyı fark ettikten sonra, Azerbaycan ve Kazakistan ile statü sorununun çözümü için ikili görüşmelere başlamıştır. Rusya, 2003 yılında Kazakistan ve Azerbaycan ile Hazar Denizi'nin kuzeyinin üç münhasır ekonomik bölgeye ayrılması ve her devletin kendi sahasında

egemenlik hakkını kullanması konusunda anlaşma yaparak, deniz yatağındaki kaynakların geliştirilmesine yönelik tartışmasının kısmi olarak sonuca bağlanmasını sağlamıştır (EIA, 2005). Bu anlaşmadan sonra, kendi münhasır ekonomik bölgesinde yoğun olarak rezerv arama-geliştirme çalışmasına başlayan Rusya, 2006 yılında Filanovsky bölgesinde petrol ve doğal gaz rezervleri bulunduğunu açıklamıştır (Krame ve Timmons, 2006). Rusya, Lukoil tarafından gerçekleştirilen bu keşfe ek olarak Gazprom, Rostneft gibi devlet kontrolündeki enerji firmaları aracılığıyla Hazar'ın önemli enerji üreticisi devletleri ile üretilen petrol ve doğal gazın başta Avrupa olmak üzere dünya piyasalarına ulaştırılmasına yönelik olarak transfer ve yeniden ihraç anlaşmaları da yapmıştır. Bu anlaşmaların ilki Kazakistan ile gerçekleştirilen Tengiz yatağı petrolünün Hazar Boru Hattı aracılığı ile Rusya'nın Karadeniz'de bulunan Novorossiysk Limanı'na taşınması olmuştur (Watkins, 2006).

Hazar petrolünün transferine yönelik gelişmeler sonrasında Rusya, doğal gaz transferine yoğunlaşmıştır. Gazprom, Ekim 2006'da imzalanan sözleşmede, o dönemde Türkmen gazı için Rusya tarafından ödenen 65 doların üstünde bir rakam ödemeyi kabul etmiş olmakla birlikte, belirlenen yeni tarife yine de Gazprom'un Türkmen gazını Batı Avrupa ülkelerine sattığı 235 doların oldukça altında kalmıştır. Bu anlaşma ayrıca Rusya'ya, kendi iç pazarının yanı sıra önemli bir transfer ülkesi olan Ukrayna'nın iç talebinin karşılanması için ek kaynak yaratmış, böylece daha fazla Rus gazının Avrupa pazarına satılmasının önünü açmıştır (White ve Cullison, 2006).

Bölge kaynaklarına yönelik ilgisi giderek güçlenen Rusya, Türkmenistan ile yapılan doğal gaz anlaşmasının ardından Kazakistan'ın dev yataklarından biri olan Karachaganak alanından elde edilecek doğal gazın Gazprom tarafından Orenburg'da işlenerek, Gazprom'un sahip olduğu boru hatları ile Avrupa pazarına ulaştırılmasına yönelik bir joint venture anlaşması imzalamıştır (Socor, 2007). Bu anlaşmanın ardından Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ve Kazak Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev öncülüğünde, Türkmenistan doğal gazının Kazakistan üzerinden Rusya'ya taşınması için bir anlaşma yapılmıştır (Socor, 2007). Ardından Özbekistan da, SSCB döneminden kalan doğal gaz boru hatlarının (Türkmenistan-Özbekistan-Kazakistan-Rusya arasındaki bu hatta bugün Merkezi Orta Asya Hattı denmektedir)

iyileştirilerek Türkmenistan'a daha fazla gaz sevk edilmesi için bu anlaşmaya dahil olmuştur (Socor, 2007). Bu üçlü anlaşma ile, Rusya, Orta Asya ve Hazar doğal gaz rezervleri üzerinde önemli ölçüde hakimiyet sağlamıştır. Bu kaynakların yeni boru hatları inşa edilerek Çin'e taşınması ya da Doğu-Batı koridoru aracılığı ile Avrupa'ya ulaştırılması, 2000'lerin ilk on yılının ancak sonlarına doğru kağıt üstündeki projeler olmaktan kurtulabilmiştir (Socor, 2007).

Rusya'nın, bölgenin enerji kaynaklarına yönelik ilgisi Hazar bölgesi siyasetine müdahil olmasının da önünü açmıştır. Rusya, Bağımsız Devletler Topluluğu (CIS) ve onun askeri boyutu olan Kolektif Güvenlik Anlaşması Organizasyonu (SCTO) sayesinde, Orta Asya ve Hazar bölgesine yönelik kararların alınmasında etkili olmaktadır. Bölgenin sahip olduğu jeo-politik önem nedeni ile hem Rusya, hem de ABD çeşitli gerekçeler ile bölge ülkelerinde askeri üsler oluşturmuş olup bu ülkeler üzerinde askeri anlamda da söz sahibi olmuştur (Klare, 2008: s. 132).

Hazar'ın jeo-politik avantajlarının paylaşılması mücadelesi 1990'larda başladığında bölge, ABD ve Rusya arasında iki taraflı bir yarışa sahne olmuştur. Ancak, daha sonrasında Çin Halk Cumhuriyeti de bu mücadeleye dahil olarak giderek artan oranda varlığını hissettirmeye başlamıştır. Bölgeye yönelik politikasında sıklıkla Rusya ile işbirliği yaparak, ABD'ye karşı Rusya ile ortak hareket eden Çin'in çıkarları her zaman Rusya'nın menfaatleri örtüşmemektedir. Her ne kadar Çin ile Rusya arasında işbirliği söz konusu olsa da, Çin'in müdahil olması ile birlikte bölge kaynakları için üçüncü bir rota ortaya çıkmıştır. Büyüyen ekonomisi ile Çin açısından, Hazar ve Orta Asya enerji kaynakları ülkenin enerji güvenliğinin sağlanması açısından önemli bir kaynak oluşturmaktadır (Neff, 2006: s. 41-46).

SSCB'nin dağılması sonrasında Çin, Orta Asya ile daha yakından ilgilenmeye başlamıştır. Çin, ilk olarak hemen yanı başındaki Orta Asya'da ortaya çıkan ve pek çok etnik kimliği barındıran beş bağımsız devletin bölge istikrarını olumsuz etkilemesinden endişe etmiştir. Çin'in en büyük endişesi bağımsızlık talep eden Uygur Özerk Bölgesi'ndeki ayrılıkçıların, yeni bağımsızlıklarına kavuşan Orta Asya Türk devletleri tarafından desteklenmesi olmuştur. Bu tehdide karşı bölge ülkeleri ile sınırların korunması ve terörle mücadele konusunda bölgesel işbirliği görüşmelerine başlayan Çin'in girişimleri sonucunda bölge devletleri aynı örgüt içinde bir araya

gelmiştir. Çin'in öncülüğünde 1996'da oluşturulan Şanghay İşbirliği Örgütü¹⁹ (ilk kurulduğunda Şanghay Beşlisi denilmekteydi) ayrılıkçı ve radikal örgütlerle mücadele konusunda Çin, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya ve Tacikistan'ı bir araya getirmiştir. Bu yapı 2001 yılında Özbekistan'ın da dahil olmasıyla tamamen bölgesel bir örgüt halini almıştır (Gill ve Oresman, 2003: s. 5-12). Çin'in, Orta Asya'ya yönelik ilgisi, ilk dönemlerde sadece sınır ve iç güvenlik konularına yönelik olmuştur. Çin, bölge güvenliği konusunda adımlar attıktan bir süre sonra Orta Asya'nın ve Hazar'ın zengin enerji potansiyeli ile de ilgilenmeye başlamıştır. 1993 yılında petrol ithalatına kısmen bağımlı hale gelen Çin, ilk olarak Orta Asya ve Hazar petrolünü Çin'e taşıyacak boru hatlarının inşa edilmesine yönelik girişimlerde bulunmuştur. Çin'in, dış politikada iyi komşuluk politikasını²⁰ benimsedikten sonra 2003 sonrasında başlayan batıya yönelme stratejisi (Go West) tamamen ülkenin enerji ihtiyaçları şekillendirmiştir (Klare, 2008: s. 133). Bölgenin geliştirilmemiş zengin petrol ve doğal gaz yatakları, Çin'in de dikkatini kendisine çekmiştir (Blank, 2008). Enerji ihtiyacının yanı sıra Çin'in bölge kaynaklarına yönelik ilgisini yönlendiren iki etken daha bulunmaktadır. Bunlardan birincisi bölge coğrafik olarak hemen Çin'in yanında bulunmaktadır. Bu da bu kaynakların doğrudan Çin'e ulaştırılıp ülkenin iç enerji hatları aracılığıyla dolaşıma sokulabilmesi anlamına gelmektedir. Bölge kaynaklarının Çin'e olan mesafesi oldukça uzak olmakla birlikte, yine de bu kaynaklar Çin açısından önemli bir potansiyel oluşturmaktadır. Buna ek olarak Çin, Hazar ve Orta Asya'dan gelecek enerji kaynaklarını ülkenin büyümesinden yeterli payı alamayan doğu bölgelerinin kalkınması için kullanmayı

---

¹⁹ Örgütün temelinde sınır güvenliğinin sağlanması yer almaktadır. Ancak sonrasında örgüt bölgesel güvenliğin sağlanması ve üyelerin çıkarlarının korunması için ekonomi, enerji ve kültür gibi alanlar da işbirliği yapılmasını amaçları arasına almıştır. Üye devletlerin bağımsızlıklarının ve bölgesel istikrarın korunması esasına dayanan örgütün kuruluş deklarasyonunda iç işlerine karışmama, üyelerin kararlarına saygılı olma, bölgede iyi komşuluk, işbirliği ve barış ortamını geliştirme yer almaktadır. Deklarasyonda yer alan ilkeler ile Çin'in iyi komşuluk ilişkileri stratejisi doğrultusunda ilan ettiği 2003 yılında açıkladığı Bağımsız Dış Barış Politikası'nın ilkeleri arasında birebire yakın benzerlik bulunması Çin'in, örgüt içindeki konumunu da göstermektedir. Di Placido, L. (2007). "Origins, Development, and Consolidation of the Shanghai Cooperation Organization after the Bishkek Summit.", *The Quarterly Journal*, Vol. 6, Issue 3, ss. 62-81.

²⁰ Çin'in dış politikasında bölgesinde yer alan ülkeler ile iyi komşuluk politikası geliştirme özel bir önem taşımaktadır. Bunun yanı sıra Çin'in 2003 yılında açıkladığı Bağımsız Dış Barış Politikası da iyi komşuluk ilkelerine dayanmaktadır. *China's Independent Foreign Policy of Peace* (18 Ağustos 2003). <http://fmprc.gov.cn/eng/wjzt/t24881.shtml/> Erişim Tarihi: 08.10.2015.

planlamaktadır (Gill, Oresman, 2003: s. 22-30). Çin'in, Hazar ve Orta Asya kaynaklarına yönelmesinin arkasında bir diğer neden de, ABD'nin Orta Doğu kaynakları üzerindeki hakim konumudur (Klare, 2008: s. 135). İlk olarak Kazakistan ile petrol rezervlerinin geliştirilmesine ve iki ülke arasında petrol boru hattı oluşturulmasına yönelik işbirliğine giden Çin, ardından Özbekistan ve Türkmenistan ile doğal gaz konusunda önemli antlaşmalara imza atmıştır. Bölgeye yönelik ilgisini Şanghay İşbirliği Örgütü çatısı altında sürdüren Çin'in, bölge kaynakları üzerinde giderek söz sahibi olması, ABD ve Rusya'nın çıkarlarını tehdit etmeye başlamıştır.

Uluslararası Para Fonu rakamlarına göre 2000-2011 yılları arasında GSMH'sı yüzde 10 büyüyen Çin'in, büyümesi 2012 yılından itibaren dünya genelinde yaşanan küçülme nedeni ile hız kesmiştir. Ancak, Çin'in istikrarlı şekilde büyümeye devam edeceği beklenmektedir ve bu büyümenin istikrarı enerji arzının istikrarına bağlıdır. 1990'lı yıllardan itibaren petrol ithal eden ülkeler arasına giren Çin, 2009 yılında ise dünyanın en çok petrol ithal eden ikinci ülkesi olmuştur. ABD'den sonra ikinci sırada bulunan Çin'in kaynak çeşitlendirme politikası doğrultusunda petrol tüketimini azaltarak, doğal gaz tüketimini artırmaya yönelik girişimleri bulunmaktadır (BP, 2013). Çin'in artan enerji ihtiyacı ve çeşitlendirme politikası açısından Hazar, önemli bir nokta olarak öne çıkmaktadır.

Çin'in Orta Asya ve Hazar'ın enerji kaynaklarına yönelik ilgisinin belli başlı nedenleri şunlardır (Di Placido, 2011: s. 207-208):

- Bölgenin Çin'e olan coğrafi yakınlığının Basra Körfezi kaynaklarının Hürmüz ve Malakka Boğazları gibi dünyanın en kritik (choke point) noktalarından geçmek zorunda olmasının yarattığı güvenli transfer rotası sorunu,

- Basra Körfezi'ndeki istikrarsızlıkların yarattığı belirsizlik nedeni ile Çin, Basra Körfezi'ne olan bağımlılığını azaltmaya çalışmaktadır,

- Orta Asya ve Hazar ülkeleri açısından da Çin, önemli bir enerji pazarı olarak öne çıkmaktadır. Bölgenin denizlere kapalı olması nedeni Çin, hem yeni bir boru hattı rotası olması hem de önemli bir enerji pazarı olması nedeni ile, Asya'nın diğer önemli enerji talep eden ülkeleri arasında öne çıkmaktadır.

Çin'in, Hazar bölgesine yönelik ilgisi göreceli olarak geç başlamıştır. SSCB'nin dağılması sonrasında başlayan ve giderek gelişen Çin'in, Hazar'a yönelik politikası ülkenin temel enerji diplomasisi anlayışını yansıtmaktadır. Çin'in, Hazar enerji diplomasisine, enerji kaynaklarını jeo-politik çeşitlendirme, petrole olan bağımlılığı azaltmak için doğal gaz tüketimini yükseltme ve Hazar bölgesinde halen daha ciddi oranda aktif olan uluslararası enerji firmalarının alımlarını azaltarak kaynakların kendisine yönelmesini sağlamak yön vermektedir. SSCB döneminde bölge ile ticari bağ kurması mümkün olmayan Çin, SSCB'nin dağılmasının ardından bölge ile arasındaki tarihi bağ olan İpek Yolu'nun canlandırılması için harekete geçmiştir. SSCB'nin dağılmasının ardından bölge ülkeleri ile işbirliği yapmasının önündeki siyasi ve coğrafik engeller azalan Çin, uzun dönemli işbirliği anlaşmaları ile hem politik hem de ekonomik olarak bölge ile bağlarını güçlendirmeye yönelik adımlar atmaktadır (Di Placido, 2008). Çin'in, Hazar politikasında kullanabileceği bir diğer araç ise 2004 yılında gündeme gelen, ancak gerçekleşmesi için 10 yıl geçmesi gereken Şanghay İşbirliği Örgütü Enerji Kulübü'dür. 6 Ekim 2013'te Moskova'da imzalanan memorandum ile oluşturulan bu yapının amacı enerji ile ilgili tüm sorunların ele alındığı bir platform haline gelmektir.

Çin'in, bölgeye yönelik ilgisinin ekonomik boyutu, sadece bölge ülkelerinin enerji kaynakları üzerinde söz sahibi olmaya dayanmamaktadır. Çin, tarihi İpek Yolu'nu boru hatları ve demir yolları ile yeniden canlandırmaya yönelik politikasında bölgeden Çin'e enerji akışını, Çin'den de Avrupa'ya, Rusya'dan geçmeyen alternatif bir ihracat koridoru açmayı hedeflemektedir. Bu alternatif koridor bölgeyi Çin'e, Çin'i de Avrupa ve İran'a bağlayacaktır (Kavkaza, 2014).

Rusya, ABD ve Çin'in yanı sıra bölge kaynaklarına Hindistan, Japonya, Güney Kore, Türkiye, Avrupa Birliği ve İran'ın da sistematik bir ilgisi bulunmaktadır. Bölge kaynaklarının taşınmasına yönelik projelerin geliştirilmesine destek veren tüm bu devletler arasında kaynakların geliştirilmesi ve transferi üzerinde söz sahibi olma mücadelesi yaşanmaktadır. Hazar'a yönelik jeo-politik ve jeo-ekonomik mücadele içinde bulunan bu devletler arasında Türkiye'nin farklı bir yeri bulunmaktadır. Rusya ve İran'ın şekillendirdiği Hazar'ın jeo-politik, jeo-ekonomik ve jeo-kültürel yapısı, SSCB'nin dağılmasından sonra üç Türk devletinin bağımsızlıklarını kazanmaları ile

değişim sürecine girmiştir. Bölgede yaşanan bu değişimde Türkiye, yeni bağımsızlığını kazanan Türk devletleri olan tarihsel ve kültürel bağları ile, Hazar’da siyasi etkiye sahip bir devlet olarak bölgesel aktör olmamasına rağmen öne çıkmıştır. Rusya ve İran’ın aksine bölgesel stratejik bir aktör olmayan Türkiye, Avrupa ve Çin arasında, Türki devletler ve Türkiye’nin anahtar role sahip olduğu “*Yeni İpek Yolu*”nun kurulmasında Türki devletleri potansiyel stratejik partneri olarak kabul etmektedir. Rusya ve İran’ın, Türki devletler ile Türkiye arasında entegrasyonun gelişmesine karşı olmasına rağmen Hazar’ın Batı’ya açılan kapısı olan Türkiye sayesinde Türki devletler bölge dışındaki devletlerle de ilişkiler kurabilmiştir. Avrupa ile Çin arasında kurulacak “*Doğu-Batı*” koridorunda önemli bir bağlantı noktası olan Türkiye, bölge ülkeleri ile sadece ekonomik ilişkiler değil jeo-stratejik ve jeo-kültürel bağlar da kurmaktadır (Tanrısever, 2011: s. 222).

Hazar’da mevcut ve planlanan petrol ve doğal gaz boru hatları ya kuzey hattına (Rusya yönüne), ya batıya (Karadeniz ve Akdeniz yönüne) ya da doğuya (Çin yönüne) uzanmaktadır. Bununla birlikte, Pakistan ve Hindistan, güney hattının açılarak kendi yönlerine boru hattı inşa edilmesi için çaba göstermektedir. Türkmen doğal gazının Afganistan üzerinden Pakistan ve Hindistan’a ulaştırılmasına yönelik boru hattı projesi (TAPI) konusunda, 2001 yılında taraflar arasında güzergah ve finansman anlaşması sağlanmıştır. Ancak, sonrasında Afganistan’da istikrarın bozulması nedeni ile proje halen gerçekleştirilememiştir (Baldauf, 2006).

Avrupa ve Asya’nın buluşma noktası olan Hazar Havzası’nın jeo-politik öneminin Soğuk Savaş sonrası dönemde yeniden yükselmesi ile, bölgede başlayan güç mücadelesi bölgesel aktörlerin yanı sıra bölge dışı aktörleri de harekete geçirmiştir. Coğrafi olarak Hazar’a kıyıdaş beş devleti kapsayan Hazar Havzası, jeo-politik olarak ise Türkiye’den Pakistan’a kadar uzanmaktadır. Eski SSCB’nin, Kafkasya ve Orta Asya arasındaki bağlantı noktası olan Hazar’da, SSCB’nin dağılması ile oluşan “*güç boşluğu*” büyük güçlerin yeni mücadele alanı haline gelmiştir. Hazar Havzası’nın, 21’inci yüzyılda yeniden artan jeo-politik önemi sadece sahip olduğu enerji kaynakları ile açıklanamaz. Ancak, Hazar’daki jeo-politik mücadelenin odak noktasını enerji kaynakları üzerinde hakimiyet kurmanın oluşturduğu da bir gerçektir. SSCB’nin dağılmasının ardından Hazar’ın

ganimetinden en büyük payı alma mücadelesinde enerji kaynaklarını kontrol etmek temel motivasyon olmuştur.

Hazar Havzası'nın sahip olduğu enerji kaynaklarının Sovyetler döneminde teknik ve finansal yetersizlikler nedeni ile geliştirilememiş olması, Kuzey Denizi ve Orta Doğu'da yeni rezerv keşiflerinin durma noktasına geldiği 20'nci yüzyılın sonunda, Hazar'da adeta yeni bir petrole akın dönemini başlatmıştır. Hazar'ın bağımsızlığını yeni kazanan eski Sovyet cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarının yegane garantisi olan enerji rezervlerini geliştirecek birikim ve bunları dünya pazarlarına ulaştıracak imkana sahip olmamaları, bölgeyi dış güçlerin etkisine açık ve cazip hale getirmiştir. Orta Doğu rezervlerine bağımlılığını azaltmak isteyen Batılı devletler ile petrol şirketleri Hazar'ın kaynaklarının kontrolünü ele geçirmek için bölgedeki güç boşluğunu değerlendirmek üzere harekete geçmiştir. Rusya'nın, SSCB'nin dağılmasının enkazından en az zararla çıkmaya çalıştığı, Çin'in kalkınma hamlesi nedeniyle henüz bölgede aktif hareket etmeye başlamadığı 1990'lı yıllarda ABD, Hazar'ın kontrolünün yeniden Rusya'ya geçmemesi ve kaynaklarının Batı'ya akması için aktif bir politika izlemiştir.

Hazar'ın enerji kaynaklarının geliştirilmesi ve transferi konusunda yaşanan rekabet 2000'li yıllarda yeni bir boyut kazanmıştır. 11 Eylül 2001'den sonra Hazar'da yaşanan jeo-ekonomik mücadele politik ve güvenlik önceliklerin öne çıkması ile farklı bir boyut kazanmıştır. Küresel güç ABD (Batı) ile bölgesel güçler Rusya ve Çin (Doğu) arasında güç mücadelesine sahne olan Hazar'da, güvenlik endişesinin öne çıkması "*Yeni Büyük Oyun*"da aktörlerin stratejilerini etkilemiştir. 11 Eylül sonrasında, teröre karşı topyekun savaş ilan eden ABD, Orta Doğu'ya yönelik müdahalelerinde Hazar'a jeo-stratejik olarak yaklaşmaya başlamıştır. Bölgede yeniden eski gücüne kavuşmak isteyen Rusya, "*yakın çevresi*"nde yaşanan etnik ve ayrılıkçı çatışmaların yayılmasını engellemek için harekete geçerken, Çin de, sınır bölgesinde yaşanan gelişmelerin kendi topraklarına sıçramaması için önlemler almaya başlamıştır. Hazar'ın jeo-politik öneminin sahip olduğu rezervlerden daha fazlası olduğu bu gelişmelerle bir kez daha görülmüş olmakla birlikte, çalışmanın konusunu Hazar'ın enerji kaynakları oluşturduğu için bölgede yaşanan güvenlik sorunsalına özel olarak değinilmeyecektir. ABD ve Çin'in, bölge üzerindeki etkisi

Soğuk Savaş sonrası dönemde ciddi olarak artmış olmakla birlikte Rusya, hala bölgedeki ana aktör özelliğini korumaktadır. İran hariç bölge devletleri ile tarihi ve kültürel bağlara sahip olan Rusya, doğal etki alanı olarak kabul ettiği Hazar'ı kendisine yönelecek güvenlik tehditlerine karşı tampon bölge olarak görmektedir (Abilov, 2013: s.126-127).

Hazar'ın dünya siyaset sahnesinde yeniden mücadele konusu haline gelmesinin üzerinden 20 yıldan fazla süre geçmiştir. Bu süreçte Hazar'ın jeo-politik ve jeo-ekonomik çekim merkezi haline gelmesinin yarattığı rekabette, aktörler arasındaki ilişkilerde ekonomi (enerji) ve siyaset (jeo-politik) ana belirleyici unsur olarak öne çıkmıştır. Bölgedeki çıkarlarını korumak ve güçlendirmek isteyen aktörler arasındaki ilişki kimi zaman rekabet, kimi zaman işbirliğine yol açmıştır. Bölge üzerinde belirleyici güce sahip ABD, Rusya ve Çin'in bölgenin enerji ihraç eden devletleri ile ilişkilerinde de kimi zaman ekonomik çıkarlar, kimi zaman jeo-politik çıkarlar belirleyici olmuştur. Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde ABD, Rusya ve Çin'in nüfuz mücadelesi vaka analizleri aracılığıyla incelenecek olup enerji kaynaklarının hangi durumlarda işbirliği, hangi durumlarda rekabet unsuru haline geldiği bu analizler aracılığıyla bölge özelinde sorgulanacaktır.

5. AZERBAIJAN'IN ENERJİ GÖRÜNÜMÜ

Hazar Havzası, gerek doğal bir koridor olarak jeo-stratejik ve jeo-politik açıdan, gerekse de sahip olduğu petrol ve doğal gaz rezervleri nedeni ile, jeo-ekonomik açıdan sadece bölge ülkelerinin değil küresel aktörlerin de ilgisini çekmektedir. Soğuk Savaş dönemindeki istikrarın hüküm sürdüğü bölge SSCB'nin dağılması ile birlikte rekabet ve çatışmalara sahne olmuştur. Soğuk Savaş döneminde Hazar Havzası'ndaki kıyı devletler sadece İran ve SSCB iken, bugün bu devletlerin sayısı beşe çıkmış ve 1992'den bu yana Hazar'ın kontrolü ve kaynaklarının nasıl kullanılacağı sorunu hem bölge devletlerini, hem de bölge üzerinde yaşamsal çıkarları olan küresel aktörleri karşı karşıya getirmiştir (Acar, 2007: s. 161).

Sahip olduğu konum ile Azerbaycan, Hazar Havzası'nda jeo-politik bakımdan önemli bir ülkedir. Ülkenin kuzeyinde yer alan Rusya ile güneyindeki İran, küresel güç ABD'nin en önemli rakipleri arasındadır. Rusya, eski SSCB'den ayrılan

cumhuriyetler üzerindeki etkisini korumak isterken İran da, Türki cumhuriyetler üzerinde hakimiyet kurarak bölgedeki gücünü artırmak istemektedir. Dolayısıyla, Rusya ve İran arasında yer alan konumu ile Azerbaycan, hedefteki ülke olarak yoğun güç mücadelesine sahne olmaktadır. Diğer taraftan, Hazar Havzası ülkeleri arasında coğrafi olarak Rusya dışında Kafkasya’da yer alan tek devlet olan Azerbaycan, aynı zamanda Hazar’ın Avrupa’ya açılan kapısı durumundadır. Hazar Havzası’ndaki enerji kaynaklarının önemli bir kısmı Kafkasya üzerinden dünyaya, özellikle de Avrupa piyasasına ulaştırılmakta olduğu için Azerbaycan’ın istikrarı ve Batı’ya entegre olması Batılı devletler açısından hayati önem taşımaktadır (Gökçe, 2007: s. 67).

Azerbaycan Cumhuriyeti’nin dış politikası, sahip olduğu enerji kaynakları ve jeo-politik konumunun taşıdığı önem nedeni ile farklı uluslararası aktörlerin çapraz baskısı altında şekillenmektedir. Hazar Denizi’nde, İran ve Türkmenistan’a karşı Rusya’nın desteğini almaya çalışan Azerbaycan, öte yandan Rusya’nın karşı çıktığı NATO ile yakınlaşma sürecini yürütmekte, yine Rusya’nın karşı çıktığı ve bu ülkeyi devre dışı bırakacak doğu-batı yönünde alternatif bir hattın oluşturulması çabalarının merkezinde yer almaktadır. Azerbaycan yönetimi, bir nomenklatura darbesine karşı, iç siyasal dengelerin korunması açısından Rusya’nın desteğine gereksinim duymakta, Batı ile yakınlaşma sürecinde, aralarında sorun bulunan iki komşu ülke, Ermenistan ve İran ile daha büyük sorunlar yaşama tehdidi ile karşı karşıya bulunmaktadır (Alkan, 2011: s. 144). Bağımsızlığı kazandığından itibaren Azerbaycan’ın iç ve dış politikada en fazla uğraştığı konular Dağlık Karabağ sorunu ve enerji kaynaklarının en verimli şekilde uluslararası pazarlara ulaştırılması olmuştur (Kasım, 2011: s. 18). Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı’nın raporuna göre, ülkenin güvenlik ve dış politikasını şekillendiren temel jeo-politik faktörler şöyledir (Mammadov, 2011: s. 83):

1. Dağlık Karabağ sorunu,
2. Azerbaycan`ın enerji kaynakları,
3. Avrupa ile yakın ilişki kurmak ve Avrupa-Atlantik yapısına entegre olmaya yönelik istek.

Azerbaycan, tarih boyunca jeo-politik ve jeo-stratejik konumu itibariyle büyük devletlerin mücadele alanı olmuştur. Kafkasya'nın doğusunda konumlanan Azerbaycan'da petrolün bulunması ve bölgede yoğun şekilde üretilmeye başlanmasıyla birlikte ülkenin önemi daha da artmıştır. Dünyanın en eski petrol üretim bölgesi olan Azerbaycan, günümüz petrol endüstrisinin gelişmesinde de önemli bir role sahiptir. Dünyanın ilk parafin fabrikası 1823'te Azerbaycan'da açılırken, 1846'da da dünyanın ilk petrol kuyusu yine Azerbaycan'da kazılmıştır (EIA, 01 Ağustos 2014). Ayrıca deniz dibi petrol yatakları ilk kez Azerbaycan'da geliştirilmiştir.

5.1. Bağımsızlık Öncesi Dönem

“*Ateşler Ülkesi*” (Odlar Yurdu) olarak da adlanan Azerbaycan'da, petrolün bulunması tarihi belgelere göre 7. ve 8. Yüzyıllara dayanmaktadır (Bünyadov, 1994: 326). Bu durum, Pontuslu Prisk (5'inci yüzyıl), Abu Istahri (8'inci yüzyıl), Ahmet Balazuru (9'uncu yüzyıl), Mesudi (10'uncu yüzyıl) gibi meşhur tarihçi ve gezginler tarafından da belirtilmektedir (Mir-Babayev, 2002: s. 35-36; Rizvangızı, 2005: s. 18). XIV. asrın ünlü İtalyan seyyahı Marco Polo “*Garibeler Ülkesinde*” adlı kitabında Bakü yakınlarında çıkarılan petrolün aydınlatma ve tedavi için kullanıldığından bahsetmektedir (Polo ve Hugh Murray, 1855: s. 17-18). 1647 yılında Bakü'yü gezen ünlü Türk seyyahı Evliya Çelebi'nin yazdıklarına göre, Bakü'nün eskilerden beri siyasi ve iktisadi hayatı petrole bağlı olmuştur.

Azerbaycan, dünyada petrol endüstrisini ilk kuran ülkeler arasında yer almaktadır. Azerbaycan, petrol sektöründeki pek çok ilke ev sahipliği yapmıştır. Tarihi verilere göre, 1594 yılında Nuroğlu isimli birisi 35 metre derinlikte olan dünyanın ilk petrol kuyusunu kazma ile kazmıştır. 18'inci yüzyılın ilk yıllarına kadar, Abşeron Yarımadası'nda elle kazılmış yaklaşık 500 petrol kuyusu bulunmaktaydı. Bakü'de ilk petrol üretim teşebbüsleri 1770 yılında Bakü Hanı tarafından başlatılmış, ancak verimli sonuçlar alınamamıştır. İlk modern petrol kuyusu, 1847 yılında, Bakü'nün Bibiheybet'te mekanik usullerle açılmıştır.

Azerbaycan'da petrol sektörünün gelişimi enerji kaynaklarının ilkel ve modern yöntemlerle üretimini, ayrıca pazarlanması gibi konuların tarihi geçmişi dönemlere göre kategorize edilerek incelenebilir (Salamov, 2004: 35).

5.1.1. SSCB öncesi dönem

19'uncu yüzyılın başlarında Azerbaycan'da, petrol üretimi basit yöntemlerle yapılmaktaydı. Petrol sızıntılarının kendiliğinden ortaya çıktığı Abşeron Yarımadası, Bakü'de petrol sanayinin gelişimi açısından başlangıç noktası olmuştur. Bu yarımada, Kafkas Dağları'nın bir parçası olarak Hazar Denizi kıyılarına kadar uzanır. Bakü, 19'uncu yüzyılın başlarından itibaren Rus İmparatorluğu'na bağlı bir dukalığın bir parçası haline gelmiştir. Ancak, bu gelişmeden önce Bakü'de ilkel de olsa bir petrol endüstrisi doğmuş ve gelişmeye başlamıştır. 1829 yılına gelindiğinde Bakü'de elle kazılarak açılmış kuyu sayısı 82'yi bulmuştur. Petrol sektöründe asıl büyük gelişmeler ise Rus Çarlığı'nın 1870'lerin başında devlet tekeli sistemini kaldırması ile olmuştur. Özel sektör yatırımlarının ve rekabetin önünün açılmasıyla Bakü'de petrol üretiminde bir patlama yaşanmıştır. Elle kuyu açma dönemi kapanırken üretim artışına bağlı olarak rafineri sayısında da ciddi bir artış gözlenmiştir. 1873 yılına gelindiğinde Bakü'deki rafineri sayısı 20'yi geçmiş durumdaydı (Yergin, 2009: s. 55).

Azerbaycan'ın dünyanın en büyük petrol merkezi olarak yükselmesi, 1847 yılından itibaren başlamıştır. 1847 yılında Bakü yakınında bulunan Bibiheybet kasabasında mekanik usulle dünyada ilk modern petrol kuyusu kazılmıştır (İbadoğlu, 2005: s. 9). Dünya petrol sanayinin gelişiminde öncü rolü olan Amerika'da ilk petrol kuyusu bu tarihten 12 yıl sonra, 1859 yılında Pensilvanya'da Albay Edwin Drake tarafından kazılmıştır (Yergin, 2003: s. 26-27).

Bakü petrol endüstrisinin gelişimi 1873'ten sonra hızlanmıştır. 1813'te uygulamaya giren iltizam sistemi nedeni ile sektörün gelişiminin yavaşlaması üzerine Rus Çarlığı harekete geçmiştir. Sorunun iltizam sisteminden kaynaklandığını ilk anlayan Rus bilim adamı Dmitri Mendeleev olmuştur. 1867'de bu sorunu kaleme alan Mendeleev, petrol sektöründeki temel sorunun petrol yataklarının yüksek kar elde etmek için sömürülmesinden kaynaklandığını ileri sürmüştür. Petrol kuyularını

belirli süreler için iltizam usulü ile kiralayan girişimcilerin petrol sanayinin gelişmesini sağlayacak araştırmalara bütçe ayırmaması, girişimlerini büyütmek için sermaye artımına gitmemeleri, yeni kuyuları sadece zararlarını telafi etmek için açmaları Mendeleev'e göre sektörün önünü tıkamıştır (Yergin, 2005: s. 6).

Petrol sektöründe yaşanan duraklama ve gerileme üzerine 1873 yılında Çar hükümeti tarafından kiralama sistemi kaldırılmış, petrol sahaları özel ellere transfer edilmiştir. Böylece 19'uncu yüzyılın sonlarına doğru Bakü, yabancı sermayeyi kendine çeken önemli merkezlerden biri olmuştur (Akiner, 2004: s. 4). Petrol sektöründe yapılan reformlardan sonra, ilk olarak Rusya ve Kafkaslar'dan gelen iş adamları bölgeye yatırım yapmak için harekete geçmiştir. 1872 yılında mevcut petrol kuyularının yüzde 41'i Ermeni, yüzde 50'si Rus burjuvazisinin kontrolünde bulunmaktaydı. Azeri burjuvazisinin ise petrol sanayiinde rolü önemsenmeyecek kadar düşük olmuştur. H. Z. Tağıyev, M. Nagiyev, S. Esedullayev, M. Muhtarov gibi büyük sayılabilecek birkaç sanayici dışında, Azeri burjuvazisi, daha az sermaye gerektiren ve risk faktörü daha düşük alanlara yönelmiştir. 1872 yılından itibaren Bakü petrol bölgesinde ilk yabancı şirketler ortaya çıkmaya başlamıştır. 1873 yılında Bakü'de 12 şirket faaliyet gösterdiği halde, 1900'lara gelindiğinde bu rakam 140'a kadar yükselmiştir (İbadoğlu, 2005: s. 8). Bakü petrol sanayine yabancı sermayenin girişi, 1873 yılında Robert Nobel ile başlamış, 1883'te Fransız sermayesi olan Rothschilds ve 1898 yılında İngiliz sermayesi olan James Wishaw bölgede faaliyete geçmiştir (Nuriyev, 2002: s. 102). Petrol reformu ile Bakü'de petrol patlaması dönemi de başlamıştır (Aras, 1999: s. 7).

1873'te ilk rafinerilerini kurarak Bakü'deki petrol endüstrisine adım atan İsveçli Nobel Kardeşler, 1878'de Hazar Denizi'nde "*Zoroaster*" (Zerdüşt) adlı dünyanın ilk petrol tankerini hizmete sokmuştur (Nuriyev, 2002: 18). Günümüzde Nobel Kardeşler denilince ilk akla gelen "*Nobel Barış Ödülü*" olmaktadır. Ancak, bu ödül için oluşturulan fonda Bakü petrollerinin önemli bir katkısının olduğu fazla bilinmemektedir. 1873 yılında abisinin yatırımları için Hazar Denizi yöresinde bulunan Robert Nobel, Bakü'deki petrol sektörünün potansiyelini fark edince bu alana yatırım yapmak üzere harekete geçmiştir. Küçük bir sermaye ile sektöre giren Robert Nobel'in, 1874 yılında işletmeye başladığı petrol yatakları kısa sürede

Bakü'nün en zengin ve en önemli petrol yatakları haline gelmiştir (LeVine, 2007: s. 79; Yergin, 2003: s. 103). Nobel Kardeşler, yatırımlarını geliştirmek için dönemin en iyi mühendis, kimyager ve ekonomistleri ile çalışmışlar, hatta petrol sanayinin gelişiminde öncü olan Pensilvanya'dan uzmanlar getirmişlerdir (Akiner, 2004: s. 4). Bakü'deki ilk yabancı yatırım olan Nobel Kardeşler Şirketi'nin elde ettiği bu başarı İngiliz yatırımcıların da dikkatini bölgeye çekmiştir. “*Petrole akın*” olarak tabir edilebilecek bu dönemin başlarında Bakü'de büyük kaynak israfı da yaşanmıştır (Guliyev, 1997: s. 24).

Bakü petrolünü elde etmek ve Nobel kardeşler ile rekabet etmek isteyen Rothschilds'in temsil ettiği Fransız sermayesi, 1880'li yıllarda, İngiliz sermayesi ise 1890'lı yıllarda Bakü'ye gelmiştir. 1890'da Rothschilds ülkede üretilen petrol ihracının yüzde 40'ından fazlasından, Nobel kardeşler ise yüzde 26'dan sorumluydu. 1910 yılında petrol madenlerinin yaklaşık yüzde 60'ı şu üç yabancı şirketin hakimiyetindeydi: Royal Dutch Shell, Nobel Kardeşler, Rusya Petrol Topluluğu (Aras, 2001: s. 20).

1874'den 1899'a kadar Azerbaycan'da petrol sanayisinde yabancı yatırımın olduğu 29 ortak şirket kurulmuştur (Çelik, 1999: s. 62). 1911'de Hollanda Kraliyeti'ne ait petrol şirketi Shell, Rothschilds'in tüm petrol imtiyazlarını satın alarak, bu tarihten sonra Shell uluslararası petrol piyasalarında önemli bir rol oynamaya başlamıştır (Nuriyev, 2002: s. 89). 1916'da mevcut yabancı şirketlerin sayısı 100'ü geçmiştir. Yabancı şirketler çıkarılan petrolün yüzde 54'e varan kısmını ve petrol ürünlerindeki tüm ticaretin yüzde 75'ini ellerinde bulundurmaktaydılar. Yabancı şirketler arasında petrol sondajı, işlenmesi ve taşınması konusunda o dönemde yaşanan rekabet, Hazar'da bugün sahnelenen jeo-politik mücadeleden aslında çokta farklı değildir (Kleveman, 2003: s. 16).

Hazar'ın sahip olduğu zenginlikleri elde etmek için mücadele veren yatırımcılar arasında Batılı şirketlerin yanında sayıları az da olsa, Azeri ve Rus şirketleri de bulunmaktaydı. 1872 yılında petrol sanayine yatırılan sermayenin sadece yüzde 0,1'i Azerbaycan'ın payına düşüyordu. Bu payın sahibi de Tağıyev'dir. Bu dönemde milli sermaye ile Tağıyev tarafından petrol sanayi tesisleri kurulmuştur. Tağıyev'le beraber Abdullayev, Nağıyev, Muhtarov gibi Azeri yatırımcılar da petrol

üretimiyle ilgilenmiştir. 1913-1915 yıllarında 165 petrol üretme tesisinden yaklaşık 48 tanesi Azeri sermayedarlar tarafından işletilmekteydi. Bu da oransal olarak yüzde 29'a tekabül etmektedir. 1880 yılında Bakü'de mevcut olan 100 gaz yağı fabrikası ve 150 petrol işleme fabrikasından 39'unun sahibi Azeri'ydi. 1913 yılında ise Esedullayev ve Nağiyev'in sahibi olduğu şirketler en büyük 6 işletme arasına girerek Rusya'nın ihtiyacı olan petrol ürünlerinin yüzde 60'ını karşılayacak düzeye gelmiştir.

Yabancı şirketlerin Bakü'ye gelmesiyle birlikte petrol sektöründe son teknolojiler kullanılmaya başlanmıştır. 1873'de eski yöntemlerle petrol çıkarmanın yerini yeni sondaj yöntemleri almış ve aynı yıl Bakü'de ilk kez buharlı makineler kullanılmıştır. Mekanik üretimin yarattığı verim artışı ile birlikte 1901'e gelindiğinde Bakü'deki buharlı makinelerin sayısı 2769'a ulaşmıştır (İsmailov ve İbrahimov, 1991: 18). 1873'te 9 olan sondaj kuyusu sayısı 1901'de 1740'a kadar yükselmiştir. 1859'da Surahani'nda ilk petrol üretimi fabrikası açılmış ve 1873'den başlayarak, Bakü çevresinde petrol üretim bölgesi olan "*Karaşehir*" oluşmaya başlamıştır (İbadoğlu, 2005: s. 9).

Kiralama sisteminin kaldırılması, elde edilen petrolün taşınması alanında da olumlu sonuçlarını göstermiştir. Petrolün madenlerden taşınması ve pazara ulaştırılması –tıpkı günümüze olduğu gibi- o dönem petrol sanayinin en önemli problemleri arasında yer almaktaydı. Bahse konu dönemde, petrol taşıma maliyeti ham petrol üretim maliyetinin yaklaşık olarak iki katına denk gelmekteydi (Yergin, 2003: s. 59). Taşıma maliyetinin aşırı yüksek olması, madenlerle rafineriler arasında boru hattı çekilmesini adeta zorunlu hale getirmiştir. Bunun sonucu olarak 1878 yılında "*Nobel Kardeşler*" şirketi, 9 km'lik ilk boru hattını inşa etmiştir. "*Nobel Kardeşler*", bu boru hattıyla sadece kendileri için değil, diğer şirketler için de petrol nakli yaparak gelir elde etmekteydiler. 1883 yılında yapılan Güney Kafkasya demiryolu Azerbaycan petrolünün Karadeniz'e çıkışına imkan sağlamıştır (Stephen, 1997: s. 29-30). 1907 yılında ise dünyanın ilk petrol boru hattı kabul edilen Bakü-Batum boru hattı inşa edilmiştir (De Waal, 2010: s. 167; Mir-Babayev, 2002: s. 8).

1901 yılında Azerbaycan 11,5 milyon ton petrol üreterek, aynı yıl dünya petrol üretiminin yüzde 51'lik kısmını tek başına karşılayarak rekor kırmıştır. 1872-1913

yılları arasında, Bakü bölgesindeki petrol üretimi, Rusya'daki tüm petrol üretiminin yüzde 95-97'sini ve dünyadaki üretimin yüzde 50'den fazlasını karşılıyordu (Nuriyev, 2002: s. 58).

Petrol sektöründe yaşanan gelişmelerle petrol üretimi 20'nci yüzyılın başında yıllık 11.5 milyon tona ulaşan Bakü, söz konusu dönemde 9,1 milyon ton üretim yapan ABD'yi de geçerek petrol üretiminde dünya genelinde ilk sıraya yerleşmiştir (Mir-Babayev, 2002: s. 9). Buna rağmen 20'nci yüzyılın başlarında Bakü petrol üretiminde şiddetli bir düşüş söz konusu olmuştur. Bu ani ve çarpıcı düşüşün birçok sebebi bulunmaktadır. Bunların içinde petrol rezervlerinin tükenmesi, aşırı üretim, demode sondaj ve petrol arıtma teknolojisi kullanımı, petrol ürünlerinin fiyatlarının düşük olmasına rağmen vergi oranlarının aşırı yüksek olması en etkili nedenler arasında gösterilmektedir. 1806-1817 yılları arasındaki ham petrol hasılatı hakkında kaynaklarda yeterli veri bulunmamaktadır. Ancak, yukarıda belirtilen tüm bu sebeplerden dolayı 1899-1901 yılları arasında Bakü bölgesinde 8-10 milyon ton olan petrol üretimi, 1903-1917 devresinde 5-7 milyon tona ve 1918 yılında 2,6 milyon tona kadar düşmüştür. Bu dönemden sonra artık Bakü bölgesinde petrol üretiminde gerileme söz konusu olmuştur.

5.1.2. SSCB dönemi

Dünya tarihinde pek çok savaş ve çatışmanın genellikle hammadde kaynaklarının bulunduğu bölgeler ve civarında seyretmesi enerji kaynakları üzerinde hâkimiyet kurmaya yönelik bazen açık, bazen de gizli yürütülen mücadelenin sonucudur (Olçar, 2010: s. 98). Askeri, siyasi, diplomatik ve ekonomik etkenlerin sonucu çıkan I. Dünya Savaşı'nın temel nedenleri arasında petrol mücadelesi de yatmaktadır. Çünkü petrol ve onun türevi olan yakıtların sanayi ve ulaşımda hayati bir öneminin olduğu o dönemde anlaşılmış, İngiltere başta olmak üzere büyük ülkeler petrolün kömürün yerini alacağını fark etmiştir (Yergin, 2003: s. 625). Savaşa hazırlanan tarafların stratejik planları bu nedenle Musul, İran ve Azerbaycan'ın zengin petrol yataklarına sahip olmaya ilişkin hedefleri de kapsamaktaydı.

Bakü'nün zengin petrol yatakları, dünyanın gelişmiş devletlerinin tüm dikkatini 1990'lu yılların başında üzerine çekmiş durumdaydı. Çünkü I. Dünya

Savaşı öncesinde dünya petrol hasılatında Azerbaycan, ABD'den sonra ikinci sırada yer almaktaydı. Ayrıca, Bakü tek başına Rusya petrol üretiminin de yüzde 95'ni sağlamaktaydı. İlk petrol kuyusunun açıldığı ve buna bağlı olarak hızlı gelişmenin sağlandığı Azerbaycan'da, petrol endüstrisine yapılan büyük yatırımlar ve teknolojik gelişmeler Bakü'yü uluslararası öneme sahip bir merkez haline getirmiştir. 1910–1914 yıllarında Azerbaycan'da 38 milyon ton petrol üretilmiştir (Aras, 2001: s. 21).

I. Dünya Savaşı'na katılan İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya ve ABD arasında petrol kaynaklarına en erken ulaşım üstünlük sağlama yarışı yaşanmıştır. O dönemde yapılan araştırmalar, Azerbaycan'ın petrol rezervlerinin, Meksika ve İran rezervlerinden daha fazla olduğunu ve ABD'nin petrol rezervlerinden az olmadığını ortaya koymuştur. Bu arada 1917'de Rus Çarlığı'nın dağılması, Kafkas cephesinde beklenmedik bir boşluk doğurmuştur. Savaşan taraflar arasında bu boşluk ortamında Bakü'yü ele geçirmek konusunda rekabet yaşanmıştır. Alman İmparatorluğu, Bakü'ye girmek üzere General Von Kress'i ordusuyla birlikte Orta Doğu cephesinden Gürcistan'a göndermiştir. İngiltere ise Alman ordusunun yolunu kesmek amacıyla Şubat 1918'de General Desterville'nin başında olduğu orduyu İran yoluyla Bakü'ye göndermiştir (Karadağ, 1975: s. 155).

Bolşevik devrimle doğan güç boşluğundan yararlanan Azerbaycan ise Mayıs 1918'de bağımsızlığını ilan etmiş ve ilk iş olarak Osmanlı İmparatorluğu ile siyasi, askeri, diplomatik ve ekonomik işbirliği konusunda mutabakat sağlamıştır. Bu mutabakatta Bakü petrolünün dünya pazarına taşınmasında hayati öneme sahip olan Bakü-Batum boru hattının statüsü de yer almıştır (De Waal, 2010: s. 169). Buna göre Batum, Osmanlı topraklarının bir parçası olduğu için boru hattının Osmanlı, Azerbaycan ve Gürcistan'ın üçlü yönetiminde olması kararlaştırılmıştır. Mart 1918'de Bakü'de yapılan kanlı ayaklanmalardan sonra Bolşevikler 25 Nisan 1918'de şehri kontrol altına almıştır. Dört aylık süre içinde herhangi bedel ödenmesi söz konusu olmadan Bakü'den Sovyet Rusya'ya 1,3 milyon ton petrol ihraç edilmiştir. Bu arada Sovyet Rusya zengin petrol yataklarını elinde tutmak için Bakü Sovyet'ini askeri, siyasi ve diplomatik araçlarla desteklemiştir. Osmanlı İmparatorluğu işgal sonrasında Azerbaycan ile yapmış olduğu işbirliği anlaşması doğrultusunda askeri destek sağlamış ve Bakü, 15 Ekim 1918'de yeniden bağımsızlığını kazanmıştır (De

Waal, 2010: s. 170). Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilen taraflar arasında yer alması Bakü'nün kaderini de etkilemiştir. Mondros Anlaşması'na göre Türk ordusu Bakü'yü terk etmiş ve müttefik orduları Bakü'ye girmiştir. 17 Kasım 1918'de Bakü'ye giren müttefik orduları "*Britanya Petrol Yönetimi*" adlı örgüt kurarak Batum yoluyla Azerbaycan'dan petrol ihraç etmişlerdir. 1919'un yazında müttefik orduları Bakü'yü terk ettikten sonra Azerbaycan yönetimi büyük zarar gören petrol endüstrisini yeniden inşa etmeye öncelik vermiştir. Ancak, Azerbaycan Cumhuriyeti, 28 Nisan 1920'de Sovyetler tarafından işgal edildiği için bu çabalar yarım kalmıştır. Petrol üretimindeki azalma işgalden sonra da sürmüştür. Öyle ki 1921'de sadece 2,411 milyon ton petrol üretilmiştir (Hasanov, 1997: s. 4).

Azerbaycan'ın bağımsızlığını geri almak için verdiği mücadele uluslararası arenada karşılığını bulamamıştır. 1922 yılında toplanan Cenova ve Lahey Konferansı'nda Sovyetler Birliği, işgaline meşru bir zemin sağlamakta zorlanmamıştır (De Waal, 2010: s. 170). Böylece, Azerbaycan ve Bakü petrollerinin yaklaşık 60 yıl sürecek Sovyet esareti başlamıştır (De Waal, 2010: s. 170).

Azerbaycan petrolü üzerindeki kontrol, 1920'de yeniden Ruslar'ın eline geçmiştir. Ruslar petrol sanayinde tam hakimiyet kurmak için tüm petrol şirketlerinin faaliyetlerine son vermişlerdir. 1920'lerden itibaren petrol sanayi aşama aşama tamamen kamulaştırılmıştır. Bu tarihten sonra, Azerbaycan petrolü ile ilgili tüm kararlar, Moskova'da verilmeye başlanmıştır. Böylece, Sovyetler Birliği, Bakü'nün mevcut petrol yataklarından önemli miktarda petrol çekerek kendi ekonomisini güçlendirme imkanı bulmuştur (Aslan, 1997: s. 169). Petrolden elde edilen gelir ise, Azerbaycan'dan daha çok SSCB'nin diğer bölgelerinin kalkınmasına ve gelişmesinde değerlendirilmiştir.

Azerbaycan, petrol rezervleri sebebiyle II. Dünya Savaşı'nın da odak noktalarından olmuştur. Petrol kaynaklarıyla yakından ilgilenen Hitler, II. Dünya Savaşı'nda, başta Bakü olmak üzere Kafkaslar'ın petrol yataklarını, "*Edelweiss*" diye adlandırılan planıyla ele geçirmeye çalışmıştır. Zira Hitler, Kafkas petrolünü, Alman İmparatorluğu'nun kendi kendine yeterli olması ve böylece yenilmez olması noktasında temel unsur olarak kabul etmiştir.

Bakü petrol yatakları İngiltere, Fransa ve ABD'nin de bu dönemde odak noktası olmuştur. Almanya'nın Bakü petrol yataklarını ele geçirmesini engellemek ve Sovyetler Birliği'ni zayıflatmak amacıyla, söz konusu devletlerin Bakü'yü bombalamaya yönelik planları olduğu bilinmektedir. Ancak, Hitler'in Hollanda, Fransa ve Belçika'yı 22 Haziran 1940'da işgal etmesiyle Bakü petrol yatakları odak noktası olmaktan çıkmıştır (Aslan, 1997: s. 170). Savaş boyunca Hitler, Bakü'yü ele geçirmeye çalışsa da, amacına ulaşamamıştır. Sonuç olarak Hitler'in Mareşal Von Manstein'a söylediği, *“Bakü petrolünü ele geçirmediğe savaşta yenilmiş sayılırız”* sözü gerçekleşen bir kehanete dönüşmüştür (De Waal, 2010: s. 170). Büyük mücadele vermiş olmasına rağmen, Hitler, Kafkas cephesindeki nihai emellerine ulaşamamıştır. Almanya, 1943 yılının başından itibaren Kafkas cephesinden çekilmeye başlamıştır. Sovyetler Birliği ise, Azerbaycan petroleri sayesinde Almanya'ya galip gelerek İkinci Dünya Savaşı'nı kazanmıştır (Ahmedov, 1998: s. 54).

Sovyetler Birliği'nin gelişmesinde önemli bir rol oynayan Azerbaycan petrolü, 1941-1945 yılları arasında en verimli dönemini yaşamış ve bu dönemde 75 milyon ton petrol üretimi gerçekleştirilmiştir (Ahmedov, 1998: 54; Altstadt, 1992: s. 112). Azerbaycan İkinci Dünya Savaşı'nda her yıl cepheye 20 milyon ton petrol göndermiştir. Sovyet ordusunun temel yakıt kaynağı olan Azerbaycan petrolü, petrol üretiminin yüzde 70-75'ini, uçak yakıtı üretiminin yüzde 90'ını karşılamıştır (Rizvangızı, 2005: s. 21). Sovyet ordusunun yakıt ihtiyacının 4/3'ü Bakü petroleri tarafından karşılanmıştır. Bu bakımdan, savaşın kazanılmasında Azerbaycan petrolünün etkisi büyük olmuştur. Ayrıca, Azeri petrol endüstrisi teknolojik gelişmelerin de öncüsü olma rolünü sürdürmüştür. Dünyanın ilk demiryolu tankı, Bakü ile Türkmen limanları arasında çekilen hatta çalışmaya başlamıştır (İbrahimov, 2013: s. 13). Savaş yıllarında SSCB'nin petrol ihtiyacının tamamına yakın bir kısmının Azerbaycan tarafından karşılandığı göz önüne alındığında Azerbaycan'ın geo-stratejik önemi daha fazla anlaşılmaktadır.

Azerbaycan sanayisinin gelişmesinde en büyük rolü hiç şüphesiz ki petrol oynamıştır. Özellikle 20'nci yüzyılın başlarında dünya çapında değer kazanan petrol, aynı zamanda çıktığı toprakları da dünya çapında değerlendirmiş ve o bölgelerde

sanayinin hızla gelişmesine sebep olmuştur. 1945 sonrasında Azerbaycan'da petrol üretiminde bir düşüş yaşanmış ve 1950'lerde offshore sahalarından petrol çıkarılmasına geçilmiştir. 1949 Kasım'ında Hazar Denizi'ndeki ilk kuyudan petrol çıkarıldı ve bu olay tüm dünyanın gözlerinin yeniden Azerbaycan'a dönmesine neden olmuştur. 7 Kasım 1949'da ise SSCB'de ilk kez olarak "*Petrol Taşları*" adıyla kıyıda 90 km uzaklıkta petrol sondajı (Petrol Taşları) yapılmıştır (Bagirov, 2004: s. 46). Petrol sektöründe ilklerin yaşandığı Azerbaycan'da bugün petrolün yaklaşık 2/3'ü denizden çıkarılmaktadır.

Azerbaycan'da petrol üretimi 1930'lu yıllarda büyümeye başlamıştır, ancak 1940 ile Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazandığı 1991 yılları arasında üretim 22.2 milyon tonu geçmemiştir (Goldman, 2010: s. 34). Azerbaycan, bu yıllarda ürettiği petrole Sovyetler Birliği'nin, II. Dünya Savaşı'ndan zaferle çıkmasında önemli rol oynamıştır. Öte yandan, Bakü'nün stratejik önemi başka bir gelişmeyi de hızlandırmıştır. Hitler'in, Bakü'yü ele geçirmesi olasılığına karşı önlem almaya çalışan SSCB yönetimi, bir yandan alternatif petrol kaynakları aramaya yönelirken, öte yandan da Bakü'nün düşmesi durumunda petrol kuyularının kullanılmaması için pek çok kuyuyu kapatmıştır (Rabinowitz vd 2004: s.19). Bu durum, Bakü'nün petrol üretiminin düşmesi sürecini de başlatmıştır. Bakü'ye alternatif kaynaklar aramaya yönelen SSCB yönetimi, Bakü'den gelen uzmanların yaptığı çalışmalar ile Ural'daki petrol rezervlerini keşfetmiştir. Bu keşiften sonra petrol endüstrisine yönelik yatırımların büyük çoğunluğu Ural bölgesine yönelmiştir (De Waal, 2010: s.170). Ural bölgesi bir süre Bakü'den gelen uzmanların keşiflere yaptığı katkı nedeni ile "*İkinci Bakü*" ve "*Üçüncü Bakü*" olarak anılmıştır (İbrahimov, 2013: s. 14).

Hazar Denizi'nden, 1949'da petrol çıkarılmaya başlamasıyla birlikte Azerbaycan petrol üretimi de artışa geçmiştir. Bunun sonucunda 1950'lerin sonunda petrol üretiminde yeniden bir artış başlamış, 1965'de 21.5 milyon ton ham petrol üretilmiştir. Ancak, 1960'larda Orta Volga bölümünde yeni rezervlerin keşfedilmesi ile Azerbaycan'a ayrılan yatırımlar her yıl azalmaya başlamış ve yatırımlar Volga-Ural bölgesine kaymaya başlamıştır. Bu yıllarda merkezden yapılan yatırımların yüzde 85'inden çoğu Batı Sibirya'ya, Ural ve Volga boyu bölgelerine ayrılmıştır (Tsalik, 2003: s. 110). Azerbaycan'a ayrılan yatırımlar ise, her yıl yüzde 15

azalmıştır. Bu siyaset sonucunda Azerbaycan petrol sanayisi gerilemiş, karbonhidrat rezervleri azalmış ve ciddi çevre kirliliği sorunları ile karşı karşıya kalmıştır.

1970'lerin sonunda denizin 85-350 metre derinliğinde, Azeri, Çırac, Güneşli (AÇG) yatakları bulunmuştur. 1980'lerde Azerbaycan petrolünün yüzde 90'ı, -yılıda 7.2 milyon ton- Güneşli petrol yataklarından elde edilmekteydi. Diğer offshore yatak olan "Petrol Taşları" ise yılda yaklaşık 720.000 ton üretmekteydi (De Waal, 2010: s. 170). 1980'lere kadar Azerbaycan Sovyet petrol ihtiyacının sadece yüzde 3'ünü karşılamıştır (Cornell, 2011: s. 202).

1980'li yılların başında denizin 80-350 metre derinliklerinde 700 milyon ton petrol ve 200 milyar metreküp gaz içeren Güneşli (1979), Çırac (1985), Azeri (1988), Kepez (1989) sahaları bulunmuştur (Mir-Babayev, 2002: s. 7). Fakat, teknolojik donanım yetersizliğinden SSCB döneminde bu sahalarda üretime geçilememiş ve söz konusu sahaların geliştirilmesi 1991 yılında Azerbaycan'ın bağımsızlığını elde etmesi sonrasında kalmıştır. 1985-1990 yılları arasında 13 milyon tona kadar ulaşan petrol üretimi 1991'de yeniden 11.7 milyon tona düşmüştür (Aras, 2003: s. 118). Bağımsızlıktan sonraki kısa süreli çalkantılı dönemi takiben, Azerbaycan petrol ve doğalgaz alanında yabancı firmalarla işbirliğine giderek enerji kaynaklarını milli gelirinin en önemli kalemi haline getirmeyi başarmıştır.

5.2. Bağımsızlık Sonrası Dönem

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve SSCB'nin hızlı bir çözülme sürecine girmesiyle doğan güç boşluğunda bağımsızlığına kavuşan Azerbaycan'da, enerji sektöründe ilk dönemlerde dalgalanmalar yaşanmıştır. Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan ettiği 1991 yılında siyasi ve ekonomik belirsizliklerden kaynaklı olarak petrol üretiminde gerileme söz konusu olmuştur. Sahip olduğu enerji rezervlerini bağımsız olarak geliştirmesini sağlayacak imkânlara sahip olmayan Azerbaycan, 1990'ların başlarından itibaren Batılı enerji şirketlerini ülkeye çekebilmek için harekete geçmiştir. Bu süreçte, Azerbaycan'ın durumunu en çok zorlaştıran ise; Dağlık Karabağ'da devam eden çatışmalar, Hazar'ın statüsü konusundaki belirsizlik ile Rusya ve İran'ın bölgeye Batı sermayesinin gelmesine karşı aldığı olumsuz tavır olmuştur (İbrahimov, 2013: s. 16). Bağımsızlığını yeni kazanmış bir devlet olarak

yeniden Rusya'nın hakimiyetine girmek istemeyen Azerbaycan, Batılı yatırımcılarla yürüttüğü görüşmelerde ekonomik konulardan çok siyasi amaçlarına öncelik vermiştir (İbrahimov, 2013: s. 16). Ayaz Mutalibov'un başkanlığı döneminde Karabağ'da yaşanan kanlı çatışmalar sonrasında başlayan halk gösterilerinin iktidara taşıdığı Ebulfeyz Elçibey, Ermenistan'a açık destek veren Rusya karşısında enerji kartını kullanmak için Batı ile yakınlaşmaya yönelmiştir (De Waal, 2010: s. 117-118). Ancak, bir darbe sonucunda bir yıl içinde görevini bırakmak zorunda kalmıştır. Elçibey'den sonra başkanlık görevine gelen Haydar Aliyev (3 Ekim 1993), iç ve dış istikrarı sağlamak için denge siyaseti izlemeyi tercih etmiştir (Cornell, 2011: s. 78).

5.2.1. Petrol kaynakları

Bağımsızlığın kazanılmasının ardından, Azerbaycan'da petrolün yanı sıra, petrol dışı sektörlerin de Batı sermayesine açılması doğrultusunda girişimler olmuştur. Bunun için, önce serbest piyasa ekonomisine geçişin hukuki altyapısını oluşturmaya yönelik gelişmelere girişilmiştir. "*Yabancı Yatırımların Korunması*" hakkında kanun Ocak 1992'de kabul edilerek, ülke arazisinde yabancı yatırımların hukuki ve iktisadi esasları belirlenmiş ve korunması için devlet garantisi verilmiştir (www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/oracle/webcenter/portalapp/pages/content/htmlViewerUlkeler.jsp?jsessionid=yGIQJTDD16SB9ZrFcygmT8kxmXQIGqxbQM8KwTJqM3TQN8Z0Gv6QN!-341939397?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-161221&countryName=Azerbaycan/). Kanun yabancı yatırımlar için hukuki rejimin yerli kurumlar ve Azerbaycan vatandaşları için olan rejime eşit olduğunu ilan ediyordu.

Azerbaycan, Hazar Denizi'nde zengin hidrokarbon rezervlerine sahip bulunmaktadır. Hazar Denizi'nin, yüzde 16'lık kısmı Azerbaycan'a ait olup offshore sahalarda tahmin olunan petrol rezervlerinin yüzde 30'u, doğal gaz rezervlerinin yüzde 21'i, Azerbaycan'a ait kısımda yer almaktadır (Yusifzade, 1996). Hazar Denizi kıyılarındaki rezervleri geliştirmeye ve bölgenin petrol sahalarında ilk bilimsel araştırmalara başlayan ilk ülke Azerbaycan olduğu için, ülkede petrol sektörüne yapılan yatırımlar diğer bölge ülkelerine göre daha fazladır.

Batılı petrol şirketlerinin Azerbaycan'a yeniden ilgisi, 1989'da Ramco şirketinin başkanı S. Rimp'in Bakü'ye gelişiyle başlamıştır. Bu adımla, Azerbaycan petrolünün yeni tarihi başlamış ve Bakü petrolü asrın başlarında olduğu gibi, yeniden Batı yatırımlarının dikkatini çekmiştir. Bundan sonra ülkeye Pennzoil, BP/Statoil, Amoco şirketlerinin temsilcileri gelerek görüşmelere başlamışlardır. Bu görüşmeler birtakım petrol anlaşmalarının imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. Fakat anlaşma gereğince 1993'ün Haziran'ında Londra'da yürütülmesi gereken görüşmeler, 1993'ün aynı ayında ülkede askeri-siyasal bunalımın ortaya çıkması nedeniyle gerçekleştirilememiştir (İbrahimov, 2013: s. 16-17).

Azerbaycan'da, 1991-1993 yılları arasında yaşanan istikrarsızlık yüzünden herhangi bir stratejik yatırım projesi gerçekleştirilememiştir. 1993 yılından sonra Azerbaycan'da, sürekli ve göreceli istikrarın yerleşmesine bağlı olarak petrol görüşmeleri yeniden başlamıştır. 1994 Eylül ayında "*Yüzyılın Antlaşması*" olarak nitelendirilen Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Antlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Azerbaycan, Hazar'ın kaynaklarını Rusya'nın kontrolü dışında Batı'ya taşıyan ilk bölge ülkesi olmuştur (Bagirov, 2004: s. 27). Böylece petrol rezervleri, Azerbaycan'a milli bağımsızlığını ve istikrarını güçlendirme imkanı sunmuştur.

BTC'den sonra, 1995-1998 döneminde, Azerbaycan petrol yataklarıyla ilgili 15 anlaşma daha imzalanmıştır. Uluslararası anlaşmalar ile ekonomik ve siyasi bağımsızlığını pekiştirme yolunda önemli adımlar atan Azerbaycan, bağımsızlığını kazandıktan sonra 2000 yılına kadar 20 uluslararası anlaşmaya imza atmıştır. Azerbaycan ile anlaşma sağlayan 14 ülke arasında Belçika, Kanada, Fransa, Almanya, İran, İtalya, Japonya, Norveç, Rusya, Suudi Arabistan, İspanya, Türkiye, İngiltere ve ABD yer almaktadır. Bu anlaşmalar Azerbaycan'ın söz konusu ülkelerin yönetimleri ile de yakın ilişkiler kurmasını, ekonomik ve ticari iş birlikleri geliştirmesini, ekonomik krizden kurtulmaya çalıştığı bu dönemde uluslararası örgüt ve finans kuruluşlarının güvenini kazanmasını sağlamıştır. 1998 yılına gelindiğinde kişi başına yabancı yatırım açısından Azerbaycan, Bağımsız Devletler Topluluğu'nun diğer üyelerini geride bırakmıştır.

Azerbaycan, peş peşe imzalanan petrol anlaşmaları ile bağımsızlığını korumak ve güçlendirmenin yanı sıra, Dağlık Karabağ sorununun çözümünde Batılı

devletlerin desteğini sağlamayı ve üzerindeki baskıyı dengelemeyi amaçlamıştır. Petrol anlaşmalarının imzalanması sonrasında Azerbaycan'ın, Hazar'daki ve bazı kara bölgelerindeki petrol sahalarında üretim artmıştır. Bu çerçevede, toplam üretim 2005'te 45, 2012'deyse 60 milyon ton olmuştur. İç tüketim pek artmadığı için ihracat 2005'te 40, 2012'deyse 50 milyon tona ulaşmıştır.

Petrol ve yan ürünleri, Azerbaycan'ın en önemli yer altı zenginliğidir. Sovyet döneminde, Azerbaycan'ın karadaki petrol yataklarından aşırı miktarda petrol çıkarılması sonucu, bu yataklarda petrol rezervi azalmıştır. Karada petrol rezervi tükenme noktasına gelen Azerbaycan, bağımsızlık sonrası dönemde Hazar Denizi'nde petrol aramaya yönelmiş ve deniz yataklarında büyük miktarda petrol rezervi bulunmuştur. Halen Azerbaycan'da petrol üretiminin yüzde 77'si, Hazar Denizi'nden sağlanmaktadır (Bagirov, 2012).

5.2.1.1. Bağımsızlık sonrasında Azerbaycan petrol sektörünün dönüşümü

Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanması ile başlayan yeni dönemde ülke bir dönüşüm sürecine girmiştir. 1980'li yıllarda SSCB ekonomisinde görülen küçülmeye bağlı olarak azalan petrol üretimi ile 1990'lı yılları karşılayan Azerbaycan, piyasa ekonomisine geçmek üzere harekete geçmiştir (Bagirov, 2012). Sovyet döneminde tamamen kamulaştırılan enerji sektörünün, piyasa ekonomisi koşullarına uyumlu hale getirilmesi ülkenin içinde bulunduğu finansal kriz nedeni ile kolay olmamıştır. Bu noktada, özellikle Batılı yabancı sermayenin ülkeye çekilebilmesi Azerbaycan'ın, hızlı bir dönüşüm sürecine adım atmasını sağlamıştır. Petrol kozunu başarılı bir şekilde kullanan Haydar Aliyev, Batılı şirketlerin BTC Antlaşması'na dahil olmasını sağlamıştır. Bu adımla birlikte, ülke içinde istikrarı yakalayan Aliyev, dış politikada ise denge siyaseti izlemeye başlamıştır. Yeniden Rusya'nın kontrolüne girmemek için Batı ile yakın ilişkiler kuran Azerbaycan, bir yandan da Rusya'nın tepkisini azaltmak için enerji projelerine Rusya'yı da dahil etmiştir (İbrahimov, 2013: s. 17-18).

Harita 15: Azerbaycan'ın Başlıca Petrol ve Doğal Gaz Sahaları

Kaynak: EIA (09 Ocak 2012): s. 2.

Haleflerinden daha uzun süre başkanlık yapan Haydar Aliyev, kendinden önceki başkanlardan farklı olarak dengeli ve tutarlı bir politika izlemiştir. Bu dönemde, Rusya Federasyonu'yla ilişkilere önem verilmeye başlanmıştır; ilişkilerdeki yumuşama, 21 Eylül 1993'te Azerbaycan'ın BDT üyeliğinin Azerbaycan Parlamentosu tarafından onaylanmasıyla başlamıştır. Ardından, 24 Eylül 1993'te Moskova'daki devlet başkanları zirvesinde Azerbaycan, BDT'ye katılmıştır (Seferov, 1999: s. 52). İktidarının ilk yıllarında yine haleflerinden farklı olarak Türkiye'yle mesafeli, Rusya Federasyonu'na yakın ve İran'la da Elçibey dönemindeki gerginlikten kaçınma politikası izleyen Haydar Aliyev, içerideki durumu sağlamlaştırdıktan sonra daha farklı bir dış politikaya yönelmiştir (Zengin ve İbrahimov, 2002: s. 202). Aliyev, denge politikasına göre, Elçibey dönemindeki “*Tek Azerbaycan*” kavramını terk ederek, bu yaklaşımdan rahatsız olan İran'la ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır (Karaca, 2002).

Azerbaycan'ın enerji kaynaklarının işletilmesi ve uluslararası pazarlara taşınması konusunda önemli adımlar atan Aliyev, temelleri Elçibey döneminde atılan Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı projesine tam destek vermiştir. Bu kapsamda, ABD ile ilişkilere özel önem veren Aliyev, Ermeni lobisinin baskısıyla kabul edilen ve ABD yönetiminin Azerbaycan'a yardım yapmasını engelleyen “*Özgürlükleri Destekleme Yasası'na 907 Sayılı Ek*” maddenin kaldırılması için girişimlerde

bulunmuştur (Cornell, Ocak 1998: s. 57). Bu çabanın sonuca ulaşmasında ABD şirketlerinin Azeri enerji sektörüne yaptıkları yatırımların olumlu katkısı olmuş ve Azerbaycan, Amerikan yardımından yararlanmaya başlamıştır (İbrahimov, 2013: s. 19; Hays, 1998: s. 4).

Azerbaycan'ın, ABD ve Türkiye'yle yakın ilişkiler kurmasında Rusya Federasyonu'nun izlemiş olduğu politikanın da etkisi olmuştur. Ermenistan'ı Kafkaslarda her zaman müttefik olarak gören ve Dağlık Karabağ çatışmasında Ermenistan'ı destekleyen Rusya Federasyonu, aynı zamanda Azerbaycan'la da yakınlaşma politikası yürütmeye çalışmıştır. Bu döneme kadar ülke içinde yaşanan politik istikrarsızlık, ekonomik istikrarsızlığa da neden olmuştur. Ekonominin genel dengeleri için gerekli olan reformların gerçekleştirilememesi, devlet bütçesinin büyük bir bölümünün savaş için harcanması, topraklarının yüzde 20'sinin işgal edilerek bir milyondan fazla nüfusun göçmen durumuna düşmesi, yabancı sermayenin ülke ekonomisine çekilememesi ve özelleştirmenin sanayiyle tarım sektörlerinde fiilen başlatılamaması gibi olumsuzluklar, Azerbaycan ekonomisini bir darboğaza sürüklemiştir (Oğan, 1996: s. 59-60). 1994'teki ateşkes siyasi olduğu kadar, ekonomik bakımdan da olumlu sonuçlar doğurmuştur. Özellikle serbest piyasa ekonomisine yönelik hukuki altyapının oluşturulmaya başlanmasıyla birlikte, uluslararası finans kuruluşları Azerbaycan'a kredi vermeye başlamıştır (Oğan, İlkbahar 2001: s. 56).

Ülkede iç istikrarın sağlanmasıyla beraber ekonomik reformların yapılabilmesi için petrol sektörü umut kaynağı olmuştur. 20 Eylül 1994'te imzalanan "*Yüzyılın Anlaşması*"yla Azerbaycan petrolü tıpkı geçmişinde olduğu gibi yeniden köklü bir şekilde yabancı yatırıma açılmıştır. Yüzyılın anlaşmasını izleyen diğer petrol ve doğalgaz anlaşmaları, Azerbaycan'ın petrol ve doğalgaz sektörüne milyarlarca dolarla ifade edilen Batı sermayesi akını olmasını sağlamıştır (Nesibli, 2000: s. 52).

Rusya'nın arka bahçesi olarak kabul ettiği, çeşitli sıcak çatışmaların olduğu Güney Kafkasya'ya petrol kozunu kullanarak Batılı devlet ve şirketlerin ilgisini çekmeyi başaran Azerbaycan için özellikle ABD'nin desteğini sağlamak, Rusya'nın taleplerine ve baskısına karşı önemli bir açılım sağlamıştır. Azerbaycan enerji kaynakları üzerindeki hakimiyetini ve Güney Kafkasya'daki hakim pozisyonunu

kaybetmemek için Dağlık Karabağ sorunda Ermenilerle birlikte hareket eden Rusya, Azerbaycan petrolünün Rus boru hattı sistemi dışında bir alternatif ile taşınmamasını garanti altına almak amacıyla ülkenin iç siyasetine de müdahale etmiştir (Bagirov, 2002).

5.2.1.2. “Yüzyılın Anlaşması”: BTC

Sovyetler Birliği'nin dağılması sürecinin hemen ardından ortaya çıkan Azerbaycan petrolünün uluslararası pazara arzının yöntemi ve güzergâhı sorunu, küresel anlamda gündem maddesi olmuştur. Azerbaycan petrolü bağımsızlıktan önceki dönemde, SSCB topraklarından boru hatları ile transfer edilerek uluslararası standartlardan daha düşük fiyatlarla petrol pazarına ulaştırılmaktaydı. Azerbaycan, bağımsızlık öncesi dönemde yalnız ve ancak Rusya topraklarından geçerek ve uluslararası piyasa fiyatlarından çok düşük fiyatla satabildiği petrolünü, bağımsızlık sonrası dönemde uygun fiyatla ve Rusya Federasyonu'nun tekeline bağlı kalmadan satma olanaklarını aramaya başlamıştır (Pamir, Nisan 2004: s. 1). Azerbaycan petrol sektörünü geliştirmek için ortaya atılan projeler arasında BTC, Azerbaycan petrolünün uluslararası bir düzeyde işlem gören fiyatlarla tüketim pazarına ulaştırılmasına imkan sağlaması ve boru hatları konusunda Rusya'ya olan bağımlılığı sona erdirmesi açısından öne çıkmıştır.

Bağımsızlıktan sonra Azerbaycan petrol sektöründe iki konu önem kazanmıştır. İlki; tükenmekte olan eski petrol sahaları, ikincisiyse henüz gelişmemiş olan yeni deniz sahalarıdır. Eski sahaların yenileştirilmesi ve teknolojik yeniliklere ayak uydurarak deniz sahalarının geliştirilmesi, Azerbaycan petrol sektörünün önceliği olmuştur (BOTAŞ, 1998: s. 14).

Azerbaycan petrol yataklarının işletilmesi için yabancı petrol şirketleriyle görüşmeler, aslında SSCB'nin dağılmasından hemen önce başlamıştır. Azerbaycan'ın Hazar Denizi yataklarında önemli petrol rezervlerinin olduğunun tespit edilmesi üzerine Sovyet yönetimi ile Batılı şirketler arasında görüşmeler başlamıştır. Deniz yatağındaki kaynaklarının geliştirilmesi için BP, Statoil, Amoco ve Uncal ile 1990'ların başlarında müzakereler yürütülmüştür. Bu yatakların işletilmesi konusunda, SSCB ve Azeri Sovyet'i arasında anlaşma sağlanmış, ABD

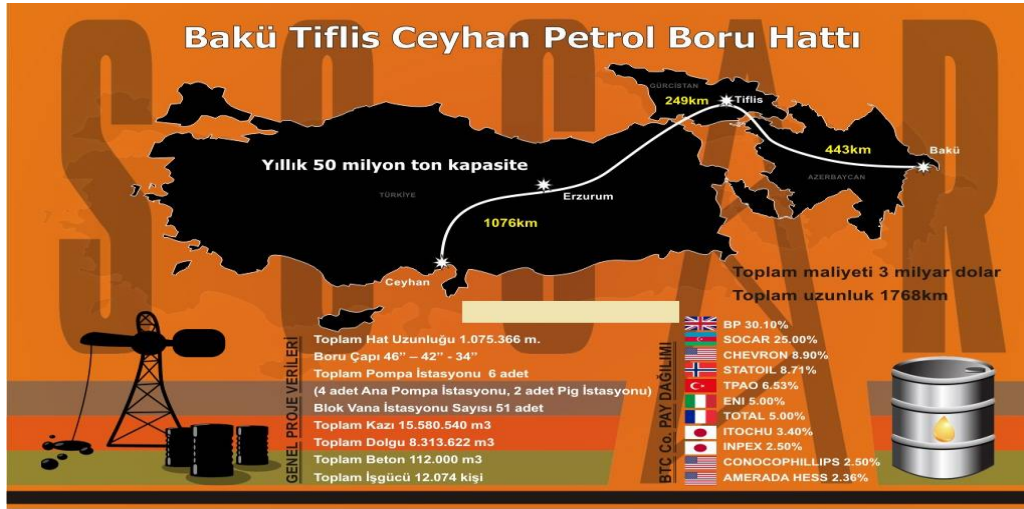
şirketi olan Amoco'nun teklifi kabul edilmiştir. Haziran 1991'de imzalanan anlaşmaya göre Amoco ve SSCB'nin payı yüzde 40'ar, Azerbaycan'ın payı ise yüzde 20 olarak belirlenmiştir (İbrahimov, 2013: s. 21). Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasının hemen arifesinde ülkeye Batılı şirketlerin işbirliği için davet edilmiş olması petrol sanayinin gelişmesi ile birlikte yabancı sermaye konusunda birikim sahibi olan ülkenin bağımsızlık sonrası dönemde diğer bölge ülkelerine göre dışa açılma konusunda daha hızlı hareket etmesini sağlamıştır.

SSCB'nin dağılmasının ardından bağımsızlığına kavuşan Azerbaycan, Batılı şirketlerle eski SSCB döneminde başlayan görüşmeleri sürdürmüştür. Bu şirketlerle fizibilite ve destek çalışması anlaşması, Ocak 1992'de imzalanmıştır. Ancak, Dağlık Karabağ sorunun etkisi ile Rus şirketleri görüşmelerin dışında bırakılmıştır. Mutalibov, Azeri petrolünün geliştirilmesine yönelik görüşmelerden Rusya'yı tamamen dışlamıştır. Azerbaycan'ın tamamen Batı'ya yönelmesi üzerine Rusya, Dağlık-Karabağ sorununda Ermenistan'a destek olmaya başlamıştır. Dağlık-Karabağ bölgesindeki çatışmaların şiddetlenmesi sonucu Mutalibov, iktidardan düşmüştür (İbrahimov, 2013: s. 21).

Azerbaycan'ın ikinci devlet başkanı olarak göreve başlayan Ebulfeyz Elçibey döneminde de, petrol sektörünün geliştirilmesine yönelik görüşmeler devam etmiştir. Bu görüşmelerdeki temel amaç; ekonomik kaynak oluşturarak devletin bağımsızlığının devam ettirilmesi olmuştur. Rusya karşısında, Batı'nın desteğini arayan Elçibey, Amoco, Unocal, Mc Dermott ve BP/Statoil şirketleriyle görüşmeler yürütmüştür (Nesibli, Aralık 1999-Şubat 2000: s. 116). Azerbaycan'ın sahip olduğu petrol rezervlerinin işletilmesi için Eylül 1992'de, Azerneft ve Azneftkimya adlı iki devlet şirketi birleştirilerek Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) kurulmuştur (Aras, 2001: s. 56). Bu tarihten sonra, yabancı petrol şirketleriyle görüşmeler SOCAR vasıtasıyla yürütülmüştür. Eylül 1992'de, BP/Statoil'le Çırac ve Şahdeniz yatakları ve Ramco-Pennzoil'le Güneşli yataklarının geliştirilmesiyle ilgili anlaşmalar imzalanmıştır (Gökay, Mart-Mayıs 1998: s. 52-53). Mart 1993'te Çırac sahasında çalışmalar başlamış, ancak bundan birkaç ay sonra Azeri hükümeti zengin petrol rezervlerine sahip olan Azeri-Çırac-Güneşli birleştirilerek tek bir anlaşma altında toplanması için çalışmalara başladığını açıklamıştır. Bu sahaların daha

verimli işletilmesini ve kaynak israfı olmasını engellemeyi hedefleyen bu karardan sonra, Türk Petrolleri A.Ş. (TPAO), BP hissesinden pay alarak konsorsiyuma dahil olmuştur. Türkiye'nin konsorsiyuma dahil olmasını memnuniyetle karşılayan Türk milliyetçisi Elçibey, Rus Lukoil şirketini ve İran'ın anlaşmaya dahil olma isteğine sıcak yaklaşmamıştır (İbrahimov, 2013: s. 22). Fakat, Haziran 1993'teki iç siyasi gelişmeler üzerine görüşmeler yarıda kesilmiştir.

Grafik 8: Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Panoraması

Kaynak: Bakü'den Türkiye'ye 280 Milyon Ton Petrol Aktı, www.haberazerbaycan.com/haber/70/bakuden-turkiyeye-280-milyon-ton-petrol-akti.html/ Erişim Tarihi: 21.02.2015.

Güney Kafkasya'daki etkinlik mücadelesinde devletler açısından esas mesele, bölgedeki enerji kaynaklarının en kısa yoldan uluslararası pazarlara ulaştırılması değil; bu kaynakları taşıyacak boru hatlarının uygun ülkelerden geçmesiydi. "Büyük Oyun"un esas oyuncularından olan ABD için bölgenin "Rusya Federasyonu'ndan bağımsızlaşması" gerekiyordu. Bu hedefin yanı sıra, geçiş ülkesi olarak Azerbaycan'ın Ermenistan'a, ABD'nin ise İran'a karşı çıkması Gürcistan'ın ve Türkiye'nin önemini arttırmıştır.

5.2.1.3. "Doğu-Batı Koridoru"nun gelişimi

Elçibey döneminde imzalanan anlaşmalar Haydar Aliyev döneminde iptal edilmiş, görüşmelere tekrar başlanmıştır. Ancak, bu anlaşmalar sayesinde Batılı

şirketlerin henüz bağımsızlığına kavuşmuş Azerbaycan ile enerji gibi stratejik bir konuda işbirliği yapmaya hazır olduğu herkes tarafından görülmüştür (Bagirov, 2001: s. 180). Bu anlaşmaların, Azerbaycan'a uluslararası alanda sağladığı etki 1992 yılında İngiltere eski Başbakanı Margaret Thatcher'ın Azerbaycan'a resmi ziyarette bulunması ile siyasi olarak da hissedilmiştir (Bagirov, 2001: s. 180).

Aliyev döneminde baştan başlayan ve 1994'te biten görüşmeler sonunda “*Yüzyılın Anlaşması*” olarak da bilinen ilk ve en önemli anlaşma BP önderliğindeki Azerbaycan Uluslararası Operasyon Şirketi (Azerbaijan International Operation Company-AIOC) ile SOCAR arasında 20 Eylül 1994'te Bakü'de imzalanmıştır (Aliyev, 1997: s. 9). Böylece, Azerbaycan'ın uluslararası topluma katılması, yabancı yatırımların yapılması ve ülkenin ekonomisiyle alt yapısının gelişmesi için bir kapı açılmıştır (Aliyev, 21 Kasım 2007). “*Yüzyılın Anlaşması*”na 11 petrol şirketi katılmıştır. Konsorsiyuma ortak olan BP, Aramco, Amoco, Unocal gibi Batılı petrol şirketleri, Azerbaycan petrol kaynaklarını üzerinde önemli haklar elde etmişlerdir. Süresi 30 yıl olan ve petrol üretiminin paylaşımını içeren bu anlaşmanın toplam yatırım tutarı 11,5 milyar dolardır. Bu anlaşmayla Hazar üzerindeki Azeri, Güneşli ve Çıracak petrol yataklarının geliştirilmesi ve işletilmesi AIOC'ye verilmiştir. AIOC, petrol yataklarının geliştirilmesi ve işletilmesi sırasında çıkacak olan doğal gazıysa Azerbaycan'a bırakacaktı. Üretim Paylaşımı Anlaşması (Production Sharing Agreement–PSA) türünde gerçekleştirilen “*Yüzyılın Anlaşması*”nda Azerbaycan'ın saha üretime geçtikten sonra toplam kârın yüzde 80'ni alması ve geri kalan yüzde 20'nin konsorsiyum üyeleri arasında paylaşılması öngörülmüştür. İlaveten, Azerbaycan Hükümeti'ne anlaşmayı imzaladığı için konsorsiyum tarafından 300 milyon dolar prim verilmesi kararlaştırılmıştır (Sagheb ve Masoud Javadi, Winter 1994).

Hisselerin belirlenmesi sonrasında, sıra petrolün hangi güzergâhtan geçeceğinin belirlenmesine gelmiştir. SSCB, Hazar ve Orta Asya enerji kaynaklarının dünya pazarlarına açılışını sağlayan boru hatlarının hepsini Rusya coğrafyası üzerinden inşaa etmiş olduğundan, tüm ihracat yolları Rusya Federasyonu'nun tekelindeydi. Bölgede, Azerbaycan ile Rusya arasında, Bakü'den Novorossik Limanı'na uzanan “*Bakü–Novorossik Petrol Boru Hattı*”

bulunmaktaydı. Günde 180.000 varil petrol taşıma kapasitesine ve 60 cm yarıçapa sahip bu boru hattı yeni onarılmıştı. Ancak, üç sahanın (Azeri-Çırac-Güneşli) petrol üretimi devreye girdiğinde bu hat yetersiz kalacaktı (Joseph, 1999: s. 5). Rusya Federasyonu, Azerbaycan petrolünün pazarlanması için inşa edilecek tüm boru hatlarının kendi ülkesinden geçmesini istemekteydi. Hem Azerbaycan'ın hem de diğer Orta Asya ülkelerinin enerji güzergâhlarının, Rusya üzerinden geçmesinin devamı niteliğinde olacak ve Rusya Federasyonu'nun tekel konumunu kaldırmayacak bu seçeneğe, hem Azerbaycan hem de ABD sıcak bakmamaktaydı. Üstelik, bu hat güvenlik problemi olan Çeçenistan üzerinden geçmekteydi (Bagirov, 2001: s. 185).

Azerbaycan, Gürcistan üzerinden inşa edilecek Bakü-Süpsa güzergâhını desteklemiştir. ABD'nin de bölgede kendisine yakın bir müttefik olan Gürcistan güzergâhına sıcak bakmasına rağmen, Gürcistan'ın Abhazya ve Güney Osetya kaynaklı etnik sorunları ve ülkede siyasal istikrarsızlık bulunması güzergâhın güvenliği açısından endişe kaynağı olmuştur. Üstelik, hem Bakü-Novorrossik hem de Bakü-Süpsa güzergâhları, petrolü İstanbul Boğazı'ndan geçirerek dünya pazarına ulaştıracak olup, bu dünya enerji dağıtımında yüzde 4'e yakın bir paya sahip Boğazlar'da zaten yoğun olan tanker trafiğinin daha da artması anlamına gelmekteydi (British Petroleum [BP] Türkiye, 15 Mart 2007: s. 1).

Bill Clinton liderliğindeki dönemin ABD yönetimi, daha uzun bir güzergâh olan BTC Petrol Boru Hattı'nın ana ihracat güzergâhı olarak gerçekleşmesini istemekteydi. Bu sayede bir NATO üyesi, yakın bir müttefik ve Türki cumhuriyetlerine serbest piyasa ekonomisini uygulayan demokratik bir rol model olarak sunmaya çalıştığı Türkiye ekonomisi, transit taşıma geliriyle desteklenmiş olacaktı. Bu seçenek, aynı zamanda doğuya genişletilerek Kazak petrolünün de taşınmasını mümkün kılma potansiyelini taşımaktaydı. Ayrıca, Boğazlar'da tanker trafiğini attırmadan petrolün Akdeniz'e ulaşmasını sağlayacaktı.

Erken petrolün taşınacağı güzergâhın seçiminde, Haydar Aliyev'in birikimi ve vizyoner bakış açışı devreye girmiştir. İki büyük güç arasında kalan Aliyev, iki büyük gücü de dışlamayan, çok vektörlü dış politika anlayışına uygun tarihi bir karar vermiştir. Bu çerçevede, üretime girecek erken petrolün çok büyük bir miktar

olmaması ve iki ayrı boru hattının inşası maliyetleri artıracak olmasına rağmen, hem Rusya Federasyonu, hem de ABD'nin taleplerini karşılayarak; petrolün iki boru hattından da taşınmasına karar verdiğini 9 Ekim 1995 tarihinde açıklamıştır.

“*Yüzyılın Anlaşması*”yla ana üretimden önce çıkarılacak petrol, “*erken üretim petrolü*” olarak tanımlanmıştır (Sarııbrahimoğlu, 1997: s. 16-17). Bölge petrolünün uluslararası pazarlara kesintisiz ulaştırılıp ulaştırılamayacağını, müşterisinin olup olmadığını görmek amacıyla geliştirilen “*erken petrol*” kavramına göre, ilk aramalarda elde edilecek petrol deneme niteliğinde boru hatlarıyla uluslararası pazarlara taşınacak; bunun sonucuna göre ana ihraç boru hattı kurulacaktı (Aydın, 2002: s. 420). Ekim 1995'te aldığı kararla, erken üretim petrolünün Rusya Federasyonu'nun Karadeniz'deki Novorossisk Limanı üzerinden taşınmasına karar veren AIOC, Gürcistan'ın Karadeniz'deki Supsa Limanını da ikinci bir hat olarak seçmiştir. Hatta Aliyev, zeytin dalını bir kez daha Rusya'ya uzatarak önceliği Rusya Federasyonu'nun talebi olan Bakü–Novorossik Hattı'nın gerçekleşmesine vermiştir. Bu çerçevede erken petrol üretimi önce, mevcut hatta 29 km'lik bir eklenmesiyle 1997 yılında tamamlanan Bakü–Novorossisk güzergâhından akmaya başlamış, ardından 1999 yılında da, ABD'nin isteği olan Bakü–Supsa Hattı devreye girmiştir. Bakü–Novorossisk ile Bakü–Supsa'nın sorunsuz çalıştığı görülünce, ana ihraç boru hattı yarışı hız kazanmıştır. Zamanla, bu mücadelede Bakü–Novorossisk ve Bakü–Tiflis–Ceyhan (BTC) öne çıkmıştır (Aydın, 2002: s. 420-435; Sarııbrahimoğlu, 1997: s. 17).

Kasım 1999'da İstanbul'da, Çırağan Sarayı'nda gerçekleştirilen ve ABD Başkanı Bill Clinton'ın da katıldığı AGİT Zirvesi'nde Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye devlet başkanları arasında Hükümetlerarası Anlaşma (Intergovernmental Agreement – IGA) imzalanmasıyla boru hattı güzergâhı sorunu çözülmüştür. Aynı zamanda Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye, Kazakistan ve ABD, BTC'yi desteklediklerine dair İstanbul Deklarasyonu'nu da imzalamışlardır. Ekim 2000'de ise, BTC'nin geçeceği ülkeler olan Azerbaycan–Gürcistan–Türkiye arasında “*Ev Sahibi Ülke Anlaşması (Host Government Agreement)*” ve Hükümet Garantisi imzalanmıştır (BTC Proje Direktörlüğü, 2013: s. 1). Bu çerçevede, ABD'nin çoklu

projeler çerçevesinde geliştirdiği “Doğu-Batı Enerji Koridoru”nun üç ayağından ilki olan BTC’nin startı resmen verilmiştir.

Azerbaycan’ın Hazar Denizi’nde yer alan Azeri-Çırac-Güneşli sahalarından çıkan petrolün, Bakü’nün yakınlarındaki Sangaçal Terminali’nden, Türkiye’nin Akdeniz kıyısındaki Ceyhan Limanı’na taşınması amaçlayan 1.768 km’lik bir güzergâh (443 km Azerbaycan, 249 km Gürcistan ve 1.076 km Türkiye) izleyen BTC’nin, günde 1 milyon varil petrol (yıllık 50 milyon ton) taşınması hedeflenmiştir (BP, 2013: s. 1). Söz konusu hedefi aşan BTC’nin kapasitesi 2013’te günde 1.2 milyon varile çıkmıştır. Rusya Federasyonu’nun Druzhba (Dostluk) Petrol Boruhattı’ndan sonra, dünyanın en uzun petrol boru hattıdır (Embassy of the Azerbaijan Republic to the United States, 2013: s. 1).

Harita 16: Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı Projesi

Kaynak: BOTAŞ (2013). “Haritalar.” s. 1, www.botas.gov.tr/images/icerik/harita/BtcHpbt.jpg/ Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2013.

BTC’nin yapım ve işletme faaliyetlerini gerçekleştirmek amacıyla; Bakü–Tiflis–Ceyhan Boruhattı şirketi (BTC Co.) ve finansman faaliyetlerini yürütmek amacıyla da Bakü–Tiflis–Ceyhan Yatırım şirketi (BTC Invest), 1 Ağustos 2002 tarihinde kurulmuştur. Bir ortaklık şirketi yapısında kurulan ve 11 hissedara sahip olan BTC Co.’nun yönetimi en büyük hissedarı ve konsorsiyum lideri BP başkanlığında gerçekleştirilmektedir (BP, 2013: s. 1). Bu çerçeve de BP yüzde 30,1,

SOCAR yüzde 25, Chevron yüzde 8,9, Statoil yüzde 8,71, TPAO yüzde 6,53, ENI yüzde 5, Total yüzde 5, Itochu Inc. yüzde 3,4, Inpex yüzde 2,5, ConocoPhillips yüzde 2,5, Delta-Hess Ltd. yüzde 2,36 paya sahiptir.

Temel atma töreni 18 Eylül 2002 tarihinde Bakü'de Sangaçal Terminali'nde gerçekleştirilen BTC'nin yapımına, her ülkede 2003 yılında başlanılmıştır. Kırk yıllığına gerçekleştirilen ve iki kez onar yıllık süre ile uzatma opsiyonu bulunan BTC, toplam 4 milyar dolara mal olmuştur (BP Türkiye, 15 Mart 2007). Boru hattının çapı, Azerbaycan ve Türkiye arasında 42 inç, Gürcistan'da genel olarak 46 inç'tir. Bahsekonu çap, Türkiye'de Ceyhan Terminali'ne ulaştığı noktada eğimden dolayı azalarak 34 inç'e düşmektedir. Hat üzerinde toplam 8 pompalama istasyonu (2 Azerbaycan, 2 Gürcistan ve 4 Türkiye) bulunmaktadır (BP, 2013: s. 1). Projenin sadece inşaat aşamasında 15.000'nin üzerinde işçi istihdam edilmiştir (BP Türkiye, 15 Mart 2007: s. 1). BTC'den Ceyhan'a ilk petrol 28 Mayıs 2006 tarihinde ulaşmış, açılışı 13 Temmuz 2006 tarihinde törenle gerçekleştirilmiştir.

BTC'nin Azerbaycan ekonomisine yapmış olduğu katkıya değinecek olursak petrol fiyatlarının 2000'li yıllardan itibaren yükselişe geçmesiyle Azerbaycan'ın projeden aldığı pay önemli oranda artmıştır. Bu çerçevede, petrol satışlarından elde edilen gelirlerle Azerbaycan'ın GSMH'sı 2005 yılında yüzde 26,4, 2006 yılında yüzde 32,5, 2007 yılında yüzde 25 gibi rekor düzeylerde artmıştır. Hatta küresel krizin başladığı ve ikinci yarısında petrol fiyatlarının düşüşe geçtiği 2008 yılında bile Azerbaycan'ın GSMH'sı yüzde 10,8 büyümüştür (İbrahimov, 2013: s. 24).

Harita 17: Hazardan Batı'ya Giden Rotalar: Boru Hatları, Demiryolu ve Liman Bağlantıları

Kaynak: McDonnell, Vincent (2013). “Under-Explored Petroleum Systems onshore Georgia, a Country with well-developed Infrastructure and an Investor Friendly Climate.” 2013 Black Sea and Caspian Energy Conference.

“Yüzyılın Anlaşması”nın hisse yapısında, Eylül 1994’te imzalanmasının hemen akabinde çok hızlı değişimler yaşanmıştır. Her şeyden önce “tek millet, iki devlet” söylemi çerçevesinde tarih, kültür, ekonomik, siyasi, askerî her türlü yakın ilişkisi bulunan Türkiye’nin şirketi TPAO’ya verilen yüzde 1,75’lik pay devlet adamları tarafından çok yetersiz bulunmuş ve bunun artırılması yönünde anlaşmanın imzalanmasından itibaren Haydar Aliyev nezdinde girişimlerde bulunulmuştur. Bu girişimler olumlu sonuç vermiş, Azerbaycan kamu enerji şirketi SOCAR, kendi hissesinden yüzde 5’lik payı TPAO’ya aktarmıştır. Diğer taraftan, ABD enerji şirketi Amaco’nun hissesini 1999 yılında BP’ye satması üzerine, BP’nin payı yüzde 34 ile konsorsiyum ortakları içinde en büyük orana çıkmış ve bu çerçevede BP, konsorsiyum lideri olmuştur. Bu gelişmeler üzerine 2003 yılında Lukoil, hissesini Japon enerji şirketi Inpex’e satmıştır.

Sadece Azerbaycan’ın değil, diğer Hazar ve Orta Asya ülkelerinin de petrolünü dünya pazarlarına taşımayı amaçlanan BTC, bu amaçla 16 Haziran 2006 tarihinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev arasında “Ev Sahibi Ülke Anlaşması”nın, Almatı’da imzalanmasıyla,

Kazak petrolünün de, BTC aracılığıyla taşınmasına resmîyet kazandırılmıştır. Bu çerçevede Kazak petrolü, 2008 Kasım'ından itibaren Hazar Denizi'nden tankerlerle Bakü'ye getirilmekte ve buradan BTC boru hattına aktararak Ceyhan'a taşınmaktadır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2009: s. 2). Diğer taraftan Türkmen petrolünün de Haziran 2010 tarihinden itibaren BTC aracılığıyla taşınmaya başlamasıyla “Doğu-Batı Enerji Koridoru”nun petrol ayağı tamamlanmıştır.

Tablo 7: BTC Projesi Hisse Dağılımı (2014)

ÜLKE	ŞİRKET	HİSSE
İngiltere	BP Exploration Ltd.	%30,10
Azerbaycan	SOCAR	%25,00
ABD	Chevron	%8,90
Norveç	Statoil	%8,71
Türkiye	TPAO	%6,53
Fransa	Total	%5,00
İtalya	ENI	%5,00
Japonya	Itochu Inc.	%3,40
Japonya	Inpex	%2,50
ABD	Conoco Phillips	%2,50
ABD	Delta-Hess Ltd.	%2,36

Kaynak: SOFAZ (2014). www.oilfund.az/az_AZ/layiheler/baki-tbilisi-ceyhan-esas-ixrac-borukemeri.asp/ Erişim Tarihi: 13.03.2014.

BTC'nin uluslararası ve bölgesel güçlerle denge politikası gözetilerek hayata geçirilmesi, Azerbaycan'ın dış enerji politikasının ilk en önemli başarısı olmuştur. “Yüzyılın Anlaşması”nın gerçekleştirilmesinden, boru hattının hayata geçirilmesine ve sonrasında yarattığı etkiyle BTC, Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra Azerbaycan dış politikasını belirleyen en önemli etmen olmuştur. Bu bağlamda BTC'nin gerçekleştirilmesini destekleyenler veya muhalif olanlarla kurulan ilişkiler, geliştirilen stratejiler Azerbaycan'ın dış politikasını doğrudan yönlendirmiştir.

BTC'ye en kuvvetli muhalif, kuşkusuz Rusya Federasyonu olmuştur. Rusya'nın gözünde BTC, ABD tarafından desteklenen ve Rusya Federasyonu'nun Hazar ve Orta Asya'daki konumunu zayıflatma amacı güden bir projedir. Rusya, BTC kurgulanmadan önce Azerbaycan ve diğer Orta Asya petrollerinin dünyaya tek açılış kaynağı olan kendi ülkesinden geçen Bakü-Novorossisk Boruhattı'nın by-pass

edilmesi, bahse konu şirketlerin petrollerini alternatif güzergâhlarla ihraç ederek kendi tekeli kırılmalarından, gerek ekonomik gerekse siyasi olarak güçlenerek bir daha nüfuzu altına alamayacağı düzeylere erişmelerinden kaygı duymuştur. Söz konusu nedenlerle de, BTC'nin gerçekleşmemesi için her türlü yönteme başvurmuştur. Hatta, 1997 yılında Azeri-Çırac-Güneşli'den ilk petrol çıkartıldığında bile Rusya, 1 milyar doların üzerinde askeri teçhizatı Azerbaycan'ın sorun yaşadığı Ermenistan'a vermiştir (Cornell ve İsmailzade, 2005: s. 78). Tüm uğraşlarına rağmen, Rusya Federasyonu'nun, BTC'nin gerçekleştirilmesine engel olamamasının arkasındaki temel nedenlerin başında, Clinton yönetiminin, Azerbaycan'a sunduğu güçlü desteğin yanı sıra dönemin Yeltsin yönetiminin zayıflığı gelmektedir (Hajjiyev, 10 Nisan 2013). Rusya, Azerbaycan'a karşı Ermenistan'ı ekonomik ve askeri olarak desteklemeye çalışmıştır. AGİT Minsk Grubu içinde yer almasına rağmen, Dağlık Karabağ sorununun çözümüne katkı sağlamadığı gibi Ermenistan'a askeri ve silah yardımı yapmaya devam etmiştir. Bu sayede Rusya Federasyonu, güvenlik garantileriyle Ermenistan ile Rusya'nın, Ermenistan'daki varlığının sürdürülmesi ve korunması konusunda anlaşma yapmıştır (Hajjiyev, 10 Nisan 2013).

Tablo 8: BTC Transit Geçiş Ücretleri (Dolar/Varil)

ÜLKE	2006-2009	2010-2020	2021'den İtibaren
Azerbaycan	0	0	0
Gürcistan	0,12	0,14	0,17
Türkiye	0,20	0,30	0,37
Toplam	0,32	0,44	0,54

Kaynak: Aydın, Ülviye (2014). “Avrupa Birliği'nin Enerji Politikaları: Bakü Petrollerinin Lojistik Boyutu”. s. 40, www.academia.edu/10004544/Avrupa_Birli%C4%9Fi_nin_Enerji_Politikalar%C4%B1_Bak%C3%BC_Petrollerinin_Lojistik_Boyutu/ Erişim Tarihi: 03.02.2015.

Rusya'nın bölgedeki etkisini çok iyi analiz eden Azerbaycan, yine de Rusya'yı karşısına almamak için son derece ihtiyatlı davranmaya ve denge politikası izlemeye gayret etmiştir. Öte yandan Rusya Federasyonu, zaman içerisinde BTC'ye yönelik tutumunu değiştirmiştir. Bunda, Kasım 2001'de Rusya Federasyonu ve Türkiye'nin Avrasya İşbirliği Eylem Planı'nı imzalamalarıyla rekabetten işbirliğine geçmeleri rol

oynamıştır. Nitekim Moskova, BTC projesini destekleyebileceğini belirtirken; Ankara da, Rusya'nın Azerbaycan'da 10 yıllığına kiraladığı Gebele radar üssü konusunda sessiz kalmıştır (Oğan, 2002: s. 97). Aslında, 24-26 Ocak 2002'de Rusya ve Azerbaycan arasında imzalanan radar üssüne ilişkin söz konusu anlaşmanın öncesinde, Rusya ve Türkiye askeri işbirliğine gitme kararı almıştır. Nitekim 15 Ocak 2002'de Rusya Federasyonu Genelkurmay Başkanı Anatoli Kvaşnin'in Türkiye ziyaretinde taraflar arasında "*Askeri Alanda İşbirliği Çerçeve Anlaşması ve Askeri Personel Eğitim İşbirliği Anlaşması*" imzalanmıştır. Buna göre, iki ülke savunma sanayinde işbirliği yapacak, Rusya, Türkiye'ye askeri teknoloji verecek ve Türkiye üretimi kendisi yapabilecekti. Moskova ve Ankara'nın karşılıklı olarak PKK'yı ve Çeçen ayrılıkçıları terörist ilan ettikleri bu anlaşmalara göre ayrıca, Afganistan konusunda işbirliği yapılacaktı. Bunun yanı sıra, BTC birlikte savunulacaktı. Böylece, Hazar petrollerinin Türkiye üzerinden nakli konusunda işbirliği yapılması öngörülmekteydi (Manisalı, 2002: s. 169; Tellal, 2006: s. 60). Rusya Federasyonu'nun, Türkiye ve Azerbaycan'la imzaladığı bu anlaşmaların ardından, 2002'de 18 Eylül'de Bakü'de, 26 Eylül'de Ceyhan'da BTC'nin temel atma töreni gerçekleştirilmiştir. 2006'ya gelindiğinde ise, 16 Haziran'da Kazakistan'ın resmi olarak projeye katılımının ardından 13 Temmuz'da gerçekleştirilen resmi açılış töreniyle BTC projesi hayata geçirilmiştir (Yapıcı, 2004: s. 239; www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa).

BTC boru hattının gerçekleştirilmesine ve genel olarak Hazar'da gerçekleştirilecek petrol ve doğal gaz projelerine Batılı şirketlerin katılmasına bir diğer önemli muhalif ise, İran olmuştur. İran, RF ile birlikte BTC'nin gerçekleştirilmesinin bir hayal olduğu nitelendirmesinde bulunmuş ve bu konuda birlikte dezenformasyon faaliyeti yürütmüştür. İran, BTC'nin gerçekleştirilmesine yönelik itirazlarını Hazar'ın statüsü sorunun henüz çözümlenmediği gerekçesine dayandırmaya çalışmıştır. Bu bağlamda Azerbaycan'ın yabancı enerji şirketlerini, ne araştırma ne de üretim yapmaya davet edebileceğini ileri sürmüştür. İran'ın tezine göre Hazar Denizi'ne kıyısı olan her bir devlet yüzde 20'sini kontrol etmelidir. Bu öneri, diğer kıyıdaş devletlere göre daha uzun kıyısı olan İran'ın daha uzun bir mesafeden faydalanabilmesine olanak tanımaktadır (Hajiyev, 10 Nisan 2013). ABD'nin etkisiyle gerek kendisinin olası güzergâhlardan biri olmaktan çıkartılması,

gerekse “*Yüzyılın Anlaşması*”nda Azerbaycan’ın niyetlenmesine rağmen yine de ABD’nin etkisiyle kendisine yer verilmemesi de İran’ın tepkisini artırmıştır.

İran, Azerbaycan’ın Tahran’ın düşmanları ile ekonomik, siyasi ve hatta askerî ilişkiler geliştirmesinden kaygı duymuş ve bu nedenle BTC’nin siyasi amaçlı bir proje olduğunu düşünmüştür. Aslında İran, Azeri petrol ve doğal gazının ihracında en kısa ve en ekonomik güzergâh olan kendi topraklarının tercih edilmesi için lobi faaliyetinde bulunmuştur (Hajiyev, 10 Nisan 2013). Ancak, bu güzergâh yukarıda değindiğimiz üzere ABD tarafından devre dışı bırakılmıştır. Bu bağlamda, daha en başında Azerbaycan’a karşı Dağlık Karabağ sorununda, Ermenistan’ı destekleyen İran, BTC’nin gerçekleştirilmesi sonrasında bu ülke ile ekonomik, enerji ve güvenlik ilişkilerini güçlendirmiştir.

İran’ın, Azerbaycan’a karşı hasmane tutumu 11 Eylül 2001 saldırılarından ve dönemin ABD Başkanı George W. Bush’un teröre karşı savaş ilan etmesinden sonra yumuşamıştır. ABD’nin “*asi devletler*” listesinin başında yer alan İran, bu dönemde olası bir ABD müdahalesi karşısında Azerbaycan’ın tarafsızlığını koruması için; enerji projelerine karşı çıkmak ve Azerbaycan içindeki radikal İslamcı grupları desteklemek yerine Azerbaycan’la daha iyi ilişkiler kurmaya yönelmiştir (Cornell ve İsmailzade, 2005: s. 79).

BTC’nin hayata geçirilmesi Azerbaycan ile bölgede bir başka ABD müttefiki İsrail ile ilişkilerini geliştirmesinin de önünü açmıştır. İsrail, bu sayede petrol ihtiyacının yaklaşık yüzde 40’ını Azerbaycan’dan karşılamaktadır. 2010 yılında İsrail, Azerbaycan’ın toplam dış ticareti içinde 1,8 milyar dolar ile yüzde 6,5’ne tekabül ederek üçüncü sırada yer almaktadır. Aynı zamanda iki ülke askerî ve güvenlik konularında yakın işbirliği içindedir (U.S. Azerbaijan Convention, May 29, 2013). Bu açıdan Azerbaycan, 907. Bölüm nedeniyle ABD’den satın alamadığı askerî malzemeleri İsrail’den satın almayı tercih etmektedir.

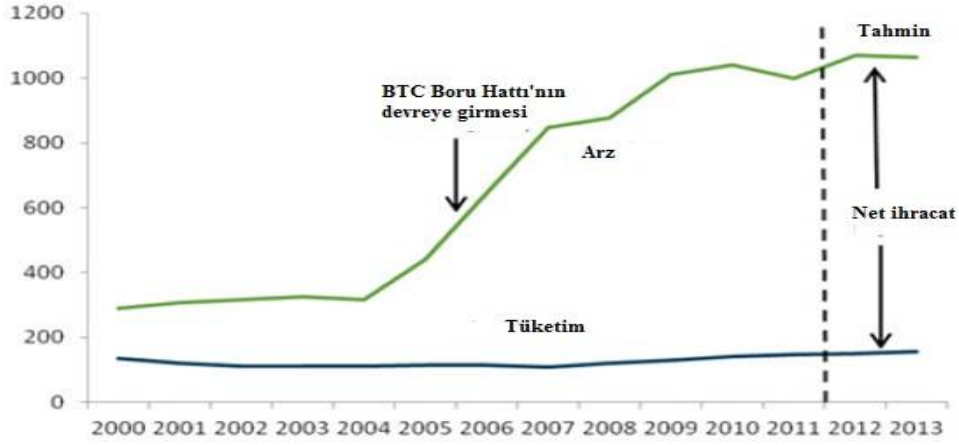
BTC’nin hayata geçirilmesi sayesinde gerek Hazar, gerekse Orta Asya ülkelerinin enerji kaynaklarının ilk kez Rusya Federasyonu’nu by-pass ederek Batı pazarlarına aktarılabilmesi imkânı ortaya çıkmıştır. Azerbaycan-Kazakistan arasında oldukça iyi durumda olan ekonomik ve siyasi ilişkiler, 2008 yılında Kazak

petrolünün BTC ile taşınmaya başlamasıyla daha da gelişmiştir. Diğer taraftan her ne kadar 2010 yılından bu yana Türkmen petrolü de BTC üzerinden taşınmaya başlamışsa da, Azerbaycan ve Türkmenistan arasında Hazar Denizi'nde yer alan bazı sahaların (Kepez/ Serdar) kime ait olduğu konusundaki anlaşmazlık nedeniyle henüz arzu edilen seviyede bir işbirliği yapılamamaktadır. Trans-Hazar'ın da gerçekleştirilmesini engelleyen bu durumun en azından kısa ve orta vadede çözümü de pek olası görünmemektedir.

Özellikle 1980'li yıllardan itibaren gelişen çevre bilinci çerçevesinde, enerji şirketlerinin gerçekleştirecekleri projelerde çevre, kültür, tarihi varlıkların korunması ve bölge halkına istihdam, yerli üreticinin tercihi gibi çeşitli alanlarda sosyal fayda sağlanmasının amaçlanmaya başlanması, şirketlerin toplumsal sorumluluğu (corporate social responsibility) kavramının doğmasına ve yaygınlaşmasına neden olmuştur. BTC Projesi gerçekleştirildiği tarihte henüz yeni olan bu anlayışın da örnek bir temsilcisi olmayı hedeflemiştir. Dünyanın önde gelen 11 uluslararası enerji şirketinden oluşan BTC Co., toplumsal sorumluluk anlayışı çerçevesinde Azerbaycan toplumunun yaşam düzeyi ve çevrenin korunmasına yönelik önemli katkıları olmuştur. Özellikle konsorsiyum liderliğini üstlenen BP, çevre ve topluma yönelik birçok sosyal amaçlı projenin gerçekleştirilmesine öncülük etmiştir. Gerçekleştirilecek projelerden sosyal içerikli olanlara 8 milyon dolar, çevresel içerikli olanlara ise 2 milyon dolar yatırım bütçesi ayırmıştır. Uluslararası standartları karşılayan yerli mal ve hizmetlerin satın alınması tercihiyle 150 milyon dolar dolaylı yatırımın gerçekleştirilerek yerli şirketlerin kazanç sağlaması hedeflenmiştir. BTC ve BTE çerçevesinde Azerbaycan'ın Topluluk Yatırım Programı'na (Community Investment Programme) toplam 8 milyon dolar aktarmıştır. BP, BTC'ye ev sahipliği yapacak ülkelerin ekonomik gelişimlerini desteklemek için Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası'yla birlikte toplam 25 milyon dolar hibe ve kredi yardımıyla bulunmuştur (Erhan ve Gürbüz, 2013: s. 318).

Grafik 9: Azerbaycan'ın Petrol Üretim ve Tüketimi 2000-2013 (Bin varil/g)

Kaynak: EIA, 09 Ocak 2012: s.2.

Petrol üretiminde yaşanan artışın ülke ekonomisine gerçek anlamda katkısı, 2006'dan itibaren görülmüştür. Çünkü AIOC'yle yapılan anlaşma, üç aşamalı bir programdan oluşmaktaydı. 1997-2000 dönemini kapsayan ilk aşamada karın hisselerin dağılımına göre paylaşılması ve şirketlerin o döneme kadar yaptıkları yatırımın karşılığının ödenmesi planlanmıştır. Bu aşamada, üretimin ülke ekonomisine katkısı; vergi, işletme hakkı ve SOCAR'ın konsorsiyumdaki hissesinden oluşmuştur. Planın ikinci aşaması, 2000-2006 dönemini kapsamaktaydı. Bu aşamada petrol üretiminde yaşanan artış sonucu Azerbaycan, petrol gelirlerinin üçte birini almıştır. 2006'ya gelindiğinde konsorsiyum, yaptığı bütün yatırımları amorti etmiştir. 2006'dan sonra Azerbaycan, konsorsiyum tarafından üretilen petrolden elde edilen gelirin yüzde 85'ini almaya başlamıştır (Marmadov, 2004: s. 74).

5.2.2. Doğal gaz kaynakları

Hidrokarbon yakıt kaynakları arasında son dönemde tüketim oranı en hızlı artan tür olan doğal gazın önemi, bu duruma bağlı olarak yükselmektedir. Doğal gaz rezervlerinin geliştirilmesi ve transferinin ham petrolden farklı bir yapıda olması, doğal gaz alanında jeo-politik mücadelenin de daha derin hissedilmesine yol açmaktadır. Dünya doğal gaz rezervleri, petrole göre daha geniş ve dağınık alana yayılmıştır. Teknolojide sağlanan hızlı gelişmeler sonucunda yeni rezervler

keşfedilmiş, dünya gaz rezervleri son 20 yılda yüzde 100 artış göstermiştir (www.socargas.com/?page_id=12). Dünyada petrolün ilk çıkarıldığı bölge olan Hazar, doğal gaz açısından da önemli rezervlere sahip bulunmaktadır. Hazar Havzası'nın sahip olduğu zengin doğal gaz rezervleri, dünyanın en önemli doğal gaz tüketicisi konumunda olan AB ile doğal gaz tüketimi hızla yükselmekte olan Çin için kaynak çeşitlendirmesi açısından önem taşımaktadır. Bağımsızlığını kazandığı dönemde doğal gaz ithalatçısı konumunda olan Azerbaycan'da doğal gaz yataklarının keşfedilmesi ile birlikte, ülke doğal gaz alanında da petrolde olduğu gibi net ihracatçı konumuna gelmiştir. Doğal gaz üretim oranının giderek yükselmekte olduğu Azerbaycan, bu sayede talep güvenliği açısından kaynak çeşitlendirme imkanına da kavuşmuştur. Bununla birlikte Azerbaycan'ın sahip olduğu doğal gaz rezervleri hem bölge hem de dünya geneli açısından önemli bir orana karşı gelmemekle birlikte özellikle bölge ülkelerinin kaynak çeşitlendirme politikası açısından stratejik değer taşımaktadır.

Grafik 10: Dünya Geneli İşpatlanmış Doğal Gaz Rezervleri

	1993	2003	2012	2013			
	Sonu	Sonu	Sonu	Sonu			
	Trilyon Kübik Metre			Trilyon Kübik Metre	Pay	R/V Oranı	
ABD	4,6	5,4	8,7	330,0	9,3	5,0%	13,6
Kanada	2,2	1,6	2,0	71,4	2,0	1,1%	13,1
Meksika	2,0	0,4	0,4	12,3	0,3	0,2%	6,1
Kuzey Amerika Toplamı	8,8	7,4	11,1	413,7	11,7	6,3%	13,0
Arjantin	0,5	0,6	0,3	11,1	0,3	0,2%	8,9
Bolivya	0,1	0,8	0,3	11,2	0,3	0,2%	15,2
Brezilya	0,1	0,2	0,5	15,9	0,5	0,2%	21,2
Kolombiya	0,2	0,1	0,2	5,7	0,2	0,1%	12,8
Peru	0,3	0,2	0,4	15,4	0,4	0,2%	35,7
Trinidad & Tobago	0,2	0,5	0,4	12,4	0,4	0,2%	8,2
Venezüella	3,7	4,2	5,6	196,8	5,6	3,0%	**
Diğer Güney ve Orta Amerika	0,2	0,1	0,1	2,2	0,1	*	24,9
Güney ve Orta Amerika Toplamı	5,4	6,8	7,7	270,9	7,7	4,1%	43,5
Azerbaycan	n/a	0,9	0,9	31,0	0,9	0,5%	54,3
Danimarka	0,1	0,1	+	1,2	+	*	7,0
Almanya	0,2	0,2	0,1	1,7	+	*	5,9
İtalya	0,3	0,1	0,1	1,8	0,1	*	7,3
Kazakistan	n/a	1,3	1,5	53,9	1,5	0,8%	82,5
Hollanda	1,7	1,4	0,9	30,1	0,9	0,5%	12,4
Norveç	1,4	2,5	2,1	72,4	2,0	1,1%	18,8
Polonya	0,2	0,1	0,1	4,1	0,1	0,1%	27,5
Romanya	0,4	0,3	0,1	4,1	0,1	0,1%	10,6
Rusya Federasyonu	n/a	30,4	31,0	1103,6	31,3	16,8%	51,7
Türkmenistan	n/a	2,3	17,5	617,3	17,5	9,4%	**
Ukrayna	n/a	0,7	0,6	22,7	0,6	0,3%	33,4
Birleşik Krallık	0,6	0,9	0,2	8,6	0,2	0,1%	6,7
Özbekistan	n/a	1,2	1,1	38,3	1,1	0,6%	19,7
Diğer Avrupa ve Avrasya	35,6	0,4	0,3	8,8	0,2	0,1%	33,4
Diğer Avrupa ve Avrasya Toplamı	40,5	42,7	56,5	1999,5	56,6	30,5%	54,8
Bahreyn	0,2	0,1	0,2	6,7	0,2	0,1%	12,1
İran	20,7	27,6	33,6	1192,9	33,8	18,2%	**
Irak	3,1	3,2	3,6	126,7	3,6	1,9%	**
Kuveyt	1,5	1,6	1,8	63,0	1,8	1,0%	**
Umman	0,2	1,0	0,9	33,5	0,9	0,5%	30,7
Katar	7,1	25,3	24,9	871,5	24,7	13,3%	**
Suudi Arabistan	5,2	6,8	8,2	290,8	8,2	4,4%	79,9
Suriye	0,2	0,3	0,3	10,1	0,3	0,2%	63,9
Birleşik Arap Emirlikleri	5,8	6,0	6,1	215,1	6,1	3,3%	**
Yemen	0,4	0,5	0,5	16,9	0,5	0,3%	46,3
Diğer Orta Doğu	+	0,1	0,2	8,1	0,2	0,1%	35,3
Orta Doğu Toplamı	44,4	72,4	80,3	2835,4	80,3	43,2%	**
Cezayir	3,7	4,5	4,5	159,1	4,5	2,4%	57,3
Mısır	0,6	1,7	2,0	65,2	1,8	1,0%	32,9
Libya	1,3	1,5	1,5	54,7	1,5	0,8%	**
Nijerya	3,7	5,1	5,1	179,4	5,1	2,7%	**
Diğer Afrika	0,7	1,0	1,2	43,3	1,2	0,7%	56,9
Afrika Toplamı	10,0	13,9	14,4	501,7	14,2	7,6%	69,5
Avustralya	1,0	2,4	3,8	129,9	3,7	2,0%	85,8
Bangladeş	0,3	0,4	0,3	9,7	0,3	0,1%	12,6
Brunol	0,4	0,3	0,3	10,2	0,3	0,2%	23,6
Çin	1,7	1,3	3,3	115,6	3,3	1,8%	28,0
Hindistan	0,7	0,9	1,3	47,8	1,4	0,7%	40,2
Endonezya	1,8	2,6	2,9	103,3	2,9	1,6%	41,6
Malezya	1,8	2,5	1,1	38,5	1,1	0,6%	15,8
Myanmar	0,3	0,4	0,3	10,0	0,3	0,2%	21,6
Pakistan	0,7	0,8	0,6	22,7	0,6	0,3%	16,7
Papua Yeni Gine	+	+	0,2	5,5	0,2	0,1%	**
Tayland	0,2	0,4	0,3	10,1	0,3	0,2%	6,8
Vietnam	0,1	0,2	0,6	21,8	0,6	0,3%	63,8
Diğer Asya Pasifik	0,3	0,5	0,3	11,5	0,3	0,2%	17,5
Asya Pasifik Toplamı	9,3	12,7	15,2	536,6	15,2	8,2%	31,1
Dünya Toplamı	118,4	155,7	185,3	6557,8	185,7	100,0%	55,1
OECD	14,6	15,3	18,7	678,3	19,2	10,3%	16,0
OECD Üyesi Olmayan	103,8	140,4	166,6	5879,5	166,5	89,7%	76,7
AB	3,7	3,2	1,6	55,6	1,6	0,8%	10,7
Eski SSCB	35,3	36,9	52,8	1869,5	52,9	28,5%	68,2

Kaynak: BP, 2014: s. 20.

19'uncu yüzyıldan itibaren bir petrol ülkesi olarak öne çıkan Azerbaycan'ın, doğal gaz bakımından zenginliği son dönemde yapılan keşiflerle kanıtlanmıştır. 2006 yılından beri net doğal gaz ihracatçısı olan Azerbaycan, bu ihracatı boru hatlarıyla yapmaktadır. BTE (Bakü-Tiflis-Erzurum) boru hattı, Azerbaycan'ın doğal gazını Gürcistan üzerinden Türkiye'ye ulaştırmaktadır. Bu boru hattının kapasitesi 6 milyar m³ olup, Şah Deniz 2 yatağında çıkartılacak ilave doğal gaz ise 2019 yılında devreye girmesi beklenen, Türkiye'yi boydan boya geçecek olan TANAP (Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı) ile Türkiye'ye ve sonrasında TAP (Trans Adriyatik Doğal Gaz Boru Hattı) ile Avrupa'ya ulaştırılacaktır.

Grafik 11: Hazar Havzası İspatlanmış ve Tahmini Doğal Gaz Rezervleri

ÜLKE	Ham petrol ve kondens (bbl)*	Doğal gaz (Tcf)*
Azerbaycan	8,5	51
Hazar yatağında	6,8	46
Hazar kıyısında	1,7	5
İran	0,5	2
Hazar yatağında	0,5	1
Hazar kıyısında	(s)	1
Kazakistan	31,2	104
Hazar yatağında	15,7	36
Hazar kıyısında	15,5	68
Rusya	6,1	101
Hazar yatağında	1,6	14
Hazar kıyısında	4,5	95
Türkmenistan	1,9	19
Hazar yatağında	1,1	9
Hazar kıyısında	0,8	10
Özbekistan*	(s)	7
Hazar yatağında	0	0
Hazar kıyısında	(s)	7
Hazar Toplamı	48,2	292
Hazar yatağında	19,6	106
Hazar kıyısında	28,6	186

* Milyon varil/gün
* Trilyon metreküp
* Tabloda gösterilemeyecek kadar düşük miktar.
* Hazar Denizi'ne kıyaslı olmayan Özbekistan, jeopolitik olarak Hazar bölgesine bağımlı olduğu için tabloda yer almaktadır.
* "Hazar yatağında" kavramı Hazar Denizi'nin altındaki alanları ifade ediyor.
* "Hazar kıyısında" kavramı Hazar havzasındaki alanları ifade ediyor.
İspatlanmış ve ispatlanmamış rezervlerin toplamı EIA International Energy Statics'de yer alan ispatlanmış rezervlerin genişletilmesi ile elde edilmiştir.
* "Hazar kıyısında" kavramı Hazar havzasındaki alanları ifade ediyor.
İspatlanmış ve ispatlanmamış rezervlerin toplamı EIA International Energy Statics'de yer alan ispatlanmış rezervlerin genişletilmesi ile elde edilmiştir.

Kaynak: EIA, 26 Ağustos, 2013: s. 9.

Azerbaycan topraklarında, Dan Ulduzu ve Ashrafi, Karabağ, Nahçıvan, Şafak-Asiman, Şah Deniz yatağı, Ümid gibi doğal gaz yatakları bulunmaktadır. Şah Deniz doğal gaz yatağı; Azerbaycan'ın en büyük doğal gaz yatağıdır, dünyada ise sayılı doğal gaz yataklarından biridir (EIA, 01 Ağustos 2014: s. 5). Bu yatağın keşfiyle birlikte Azerbaycan'ın doğal gazla ilgili iç talebi tamamen karşılanmış ve Azerbaycan ilk kez ihracat yapabilecek konuma gelmiştir. Şah Deniz I yatağı için üretim platformu 2006 yılında kurulmuş, aynı yıl doğal gaz üretimine başlanmıştır. Şah Deniz II yatağında üretimin ise en geç 2019'da başlaması hedeflenmektedir (EIA, 01 Ağustos 2014: s. 8).

"Oil and Gas Journal"ın Ocak 2014 rakamlarına göre Azerbaycan'ın ispatlanmış doğal gaz rezervleri 0.9 tcm olarak hesaplanmıştır (EIA, 01 Ağustos 2014: s. 5). Azerbaycan doğal gaz kaynaklarının bir diğer özelliği ise, büyük çoğunluğunun offshore yataklarda bulunmasıdır. Azerbaycan'ın doğal gaz rezervlerinin yüzde 75'i offshore yataklarda bulunmaktadır (EIA, 2013: s. 15). Bu durum hem üretim için ileri teknoloji ve yüksek maliyet anlamına gelmekte olup hem de Hazar'ın statüsü sorunu konusunun Azerbaycan açısından daha önemli olmasına yol açmaktadır.

Tablo 9: Azerbaycan Gaz Dengesi (bcm)

Azerbaijan	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012, tahmini	2013, tahmini
Üretim (toplam)	9.1	16.9	23.4	23.6	26.3	27.5	28	28
Tekrar injeksiyon	3.0	6.1	7.1	7.3	9.6	8	7.5	7.5
Üretim (gaz satışı)	6.1	10.8	16.3	16.3	16.7	19.5	20.5	20.5
İthalat	4.4	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5
Rusya aracılığıyla ithalat	4.4	0	0	0	0	0	0	0
İran aracılığıyla ithalat (swap)	0	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5
Toplam	10.5	11.3	16.8	16.8	17.2	20	21	21
İç tüketim	10.4	8.7	8.9	8.5	7.8	10.1	10.6	10.6
İhracat (toplam)	0.1	2.6	7.9	8.3	9.4	9.9	10.4	10.4
Rusya aracılığıyla ithalat	0	0	0	0	0.8	1.5	2.0	2.0
İran'a ihracat (swap)	0.1	0.6	0.6	0.6	0.6	0.6	0.6	0.6
Gürcistan'a ihracat	0	0.8	1	1.5	1.5	1.5	1.5	1.5
Türkiye'ye/ aracılığıyla ihracat	0	1.2	6.3	6.3	6.3	6.3	6.3	6.3
Toplam	10.5	11.3	16.8	16.8	17.2	20	21	21

Kaynak: Simon, Aralık 2012: s. 9.

Azerbaycan'ın, Hazar'daki en büyük gaz sahası olan Şah Deniz, 261 ile 2.000 feet arasındaki derinlikteki sularda yer almakta olup AÇG kompleksinin 40 mil güney doğusundadır. Şah Deniz projesinin teknik operatörü olan BP'nin hesaplamalarına göre, Şah Deniz sahasında 30 tcf gaz rezervi bulunmaktadır (EIA, 2013: s. 15). Azerbaycan'ın Şah Deniz doğal gaz rezervleri BP ve Statoil tarafından işletilirken, Güneşli offshore sahası ve diğer onshore yataklar SOCAR tarafından işletilmektedir (Pirani, Aralık 2012: s. 49-50). Abşeron doğal gaz yatakları; Hazar Denizi'nin Azerbaycan kıyısından 100 km uzaklıktadır, yatağın derinliği 500 metredir. Abşeron bloğunda Sovyetler döneminde arama-bulma çalışmaları yapılmış olmakla birlikte kuyuların derinliği ve teknolojik yetersizlik yüzünden sondaj çalışmaları devam ettirilememiştir. Abşeron bloğunda çalışmalar yeniden 2000'li yılların başlarında başlamıştır.

Ümid doğal gaz yatağı; potansiyeline göre, bağımsızlık sonrası Azerbaycan'da Şah Deniz'den sonra bulunmuş ikinci büyük doğal gaz yatağıdır. Bu yatakta suda yüzen sondaj aygıtı sayesinde 9 kuyu kazılmıştır. Sondaj kuyusu kazma faaliyetleri SOCAR tarafından yürütülmektedir. Bu yatağın kullanılması ile Azerbaycan'ın doğal gaz potansiyeli daha da artacaktır.

5.2.2.1. Doğal gaz ithal eden ülkeden ihraç eden ülkeye

Azerbaycan'ın doğal gaz ülkesi olarak öne çıkmaya başlaması, petrole göre oldukça yenidir. 19. Yüzyıl'ın sonunda ilk petrol kuyusunun açıldığı yer olarak petrol sanayinin gelişiminde önemli bir yere sahip olan Azerbaycan, 2006 yılına kadar doğal gaz ihtiyacını SSCB döneminde kurulan boru hattı sistemi aracılığıyla Rusya'dan karşılamıştır. Bağımsızlık sonrası dönemde yabancı yatırımcılar ilk olarak ülkenin petrol rezervlerinin geliştirilmesi ve dünya pazarına yeniden açılmasına ilgi göstermiş, daha sonrasında ülkenin doğal gaz rezervleri gündeme gelmiştir. Dünyanın önemli doğal gaz yataklarından biri olan Şah Deniz'in geliştirme çalışmaları, 2000'li yılların ikinci yarısında sonuç vermiştir. Azerbaycan petrolünü dünya pazarına taşıyan BTC'ye paralel olarak inşa edilen BTE, enerji ülkesi olan Azerbaycan'da yeni bir dönemin başlaması anlamına da gelmektedir. Net ham petrol ihracatçısı olan Azerbaycan bu hattın inşası ile hem doğal gaz ithalatına son vermiş, hem de net doğal gaz ihracatçısı durumuna gelmiştir.

BTC ile Rusya ve İran'ı bypass ederek petrolünü dünya pazarına ulaştıran Azerbaycan, BTE ile Rus doğal gazına olan bağımlılığını sona erdirerek Rusya'ya karşı daha bağımsız hareket etmeye başlamıştır. Bununla birlikte doğal gazın Avrupa tüketimindeki yerinin giderek yükselmesi ve Avrupa ülkelerinin Rusya'ya bağımlılığının yükselmesi nedeni ile, kaynak çeşitlendirmesi açısından Azeri doğal gazı yeni bir alternatif olarak öne çıkmıştır. Rusya-Ukrayna arasındaki krizlerin 2006 yılında patlak vermesi ile birlikte Azeri doğal gazı hacminin ötesinde büyük bir öneme sahip olmuştur (Financial Times, 27 Mayıs 2006).

Azerbaycan kaynakları “*Yüzyılın Anlaşması*” ile birlikte üretim paylaşım anlaşmaları (PSA) geliştirilmeye başlanmış olup, doğal gaz yataklarının geliştirilmesi için de aynı yöntem izlenmiştir. Azerbaycan, Sovyet döneminde 1980'lerin sonuna kadar doğal gaz ithal etmek zorunda olan bir cumhuriyet konumundaydı. BP ve Statoil'in operatörlüğünde hayata geçirilen üretim paylaşım anlaşması ile, 1999 yılında Şah Deniz I yatağında zengin doğal gaz rezervlerinin keşfedilmesi sonucu Bakü, doğal gazda kendine yeterli konuma gelmiştir. Şah Deniz I yatağında, 2006 yılında üretimin paylaşması ile Azerbaycan, petrolün yanı sıra doğal gazda da tamamen kendine yeterli olmanın yanında, aynı zamanda ihracat da yapabilen ülke konumuna gelmiştir. BTE botu hattının 2007 yılında açılması ile birlikte, Azerbaycan doğal gaz konusunda Rusya'ya olan bağımlılığını sona erdirmesinin yanı sıra, Gürcistan ve Türkiye'ye doğal gaz ihracat etmeye başlamıştır. Azerbaycan doğal gaz kaynaklarının Avrupa'nın dikkatini çekmeye başlamasında, Rusya-Ukrayna krizinin özel bir önemi bulunmaktadır. Rusya-Ukrayna krizlerinin 2006 yılında patlak vermesi ve sonra zaman içinde kesintiye uğramakla birlikte tırmanmaya devam etmesi sonucu Avrupa'ya giden gazın kesilmesine varan gelişmelerin yaşanması sonucunda Azerbaycan, Rus gazına alternatif arayan AB'nin Hazar Bölgesi'ne yönelik projelerinde kilit ülke konumuna gelmiştir.

Azerbaycan'ın petrol ülkesi olmaktan çıkıp, petrol ve doğal gaz ülkesi haline gelmesi ile birlikte enerji güvenliği ve enerji jeo-politiği yeni bir boyut kazanmıştır. Enerji talep güvenliği konusunda istikrarlı ve öngörülebilir fiyat akışının önemine dikkat çeken Luft ve Korin, doğal gaz ile petrol sözleşmeleri arasındaki farka da işaret etmiştir (Luft ve Korin, 2009: s. 9). Doğal gaz enerji güvenliğinin de jeo-

politik ve ekonomik unsur öne çıkmaktadır. Ancak, doğal gaz jeo-politiğinde sadece konum değil bu konumun hangi politik kararlarla kullanıldığı da önem kazanmaktadır. Kabaca coğrafi faktörlerin politika yapım sürecine etkisi olarak tanımlanan jeo-politik anlayışını ötesinde politika yapım süreci ve alınan kararların da jeo-politiği şekillendirdiğine dikkat çeken Barnes ve diğerleri, doğal gaz ve jeo-politik ilişkisini şu şekilde açıklamıştır (Victor vd, 2006: s. 5): “...sadece küresel konumdan sonsuz fayda elde etmenin ötesinde temel olarak hangi gaz anlaşmasının hayata geçirileceğine, elde edilecek kazancın nasıl dağıtılacağına ve uluslararası ticarete olan bağımlılığın nasıl yönetileceğine karar veren devletler, yatırımcılar ve diğer temel aktörlerin politik hareketlerin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir.”

Hazar Bölgesi söz konusu olduğunda doğal gaz ticaretine yön veren etkenin hala jeo-politik olduğu genel olarak kabul görmektedir. Doğal gaz ticaretindeki teknik zorluklar nedeni ile Azerbaycan gibi kaynak zengini kapalı ülkeler için jeo-politik önemli bir belirleyici konumuna gelmektedir.

5.2.2.2. Doğal gaz sektörünün gelişimi ve Güney Gaz Koridoru

Azerbaycan, birleşik (associate) gaz üretiminin gerçekleştirildiği ilk ülkedir. İlk doğal gaz geliştirme alanı 1950’de açılmıştır. Azerbaycan, 1940’lı yıllarda SSCB’nin en büyük doğal gaz üreticisi olmakla birlikte 1950’lerde Rusya ve Ukrayna doğal gaz yataklarının açılması ile başlayan doğal gaz devrimi sonucunda Azerbaycan’ın üretimdeki önemi giderek azalmaya başlamıştır (Bowden, 2009: s. 206). 1965 yılına kadar Azerbaycan doğal gaz üretimi SSCB üretiminde yüzde 10’luk paya sahip olmakla birlikte 1950 ve 60’larda Orta Asya’da yeni yatakların keşfedilmesi ve Batı Sibirya’da dev rezervlerin bulunması ile Azerbaycan’ın önemi giderek azalmaya başlamıştır. Genel olarak, doğal gaz, petrolün yanında Azerbaycan ekonomisinde ikincil bir rol oynamıştır. Bununla birlikte 1980’li yıllarda doğal gaz üretiminde düşüş yaşanmasına rağmen, doğal gaz, Azerbaycan’ın temel güç unsurlarından biri olarak öne çıkmıştır. Bu gelişmeye yol açan ise, Rus ve Türkmen gazını Azerbaycan’a taşıyan boru hattının (Hajigabul-Mozdok) inşa edilmesi olmuştur (Bowden, 2009: s. 207-208).

1991 yılında bağımsızlığını kazanmasının ardından Azerbaycan, ülkenin ekonomik istikrarını sağlamak ve güçlü komşularına karşı denge sağlayabilmek için hidrokarbon endüstrisini yabancı yatırımlara açmıştır. Azerbaycan'ın doğal gaz ithalatı düşük taleple orantılı olarak küçük oranlarda olmakla birlikte 2000 yılına kadar devam etmiştir. 1999 yılında BP ve Statoil tarafından yönetilen Şah Deniz I üretim paylaşım anlaşmasının imzalanması ile Azerbaycan kendi ihtiyacını karşılayacak kaynaklara sahip olmasının yanı sıra, gaz ihraç etmesine yetecek kadar kaynağa da sahip olmuştur. Şah Deniz yatağının keşfedilmesinin üzerinden çok uzun bir süre geçmeden Türkiye'ye yıllık olarak 6.6 milyar m³ gaz ihraç edilmesine yönelik anlaşma 2001 yılında imzalanmıştır (BOTAŞ, t.y.).

BTE Boru Hattı'nın inşası ve 2007 yılında devreye alınması işe birlikte Azerbaycan ile, Gürcistan ve Türkiye arasında doğrudan gaz akışı sağlanmıştır. Güney Kafkas Boru Hattı (South Caucasus Pipeline – SCP) olarak da adlandırılan BTE hattı Türkmenistan'ın 1997'de İran'a ulaştırdığı hattın sonra, Hazar'da, Rusya'dan bağımsız ikinci doğal gaz hattı olma özelliğini de taşımaktadır (Aras, 2001: s. 97-98). Ayrıca, Şah Deniz'de üretilen gaz BTE ile Türkiye'ye ve bu hattın uzatılmasıyla Balkanlar üzerinden Avrupa'ya doğru ulaştırılabileceği için Azerbaycan'a ikinci ve çok önemli bir başka avantaj daha sağlamıştır (Bilgin, 2005: s. 140). Nitekim AB Komisyonu INOGATE Programı çerçevesinde, Hazar Havzası, Rusya, Orta Doğu, Güney Akdeniz ülkeleri ve diğer uluslararası kaynaklardan sağlanacak doğal gazın Türkiye ve Yunanistan üzerinden, Avrupa pazarlarına nakli için geliştirilen “Güney Avrupa Gaz Ringi Projesi” ile ilgili olarak hazırlanan hükümetler arası anlaşma, T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı ve Yunanistan Kalkınma Bakanı tarafından, 23.02.2003 tarihinde Selanik'te imzalanmıştır. Doğal Gaz Alım Satım Anlaşması ise 23.12.2003 tarihinde, BOTAŞ ve DEPA arasında imzalanmış olup, Yunanistan'a yapılacak gaz arzının 2006 yılında 250 milyon m³ ile başlaması ve 750 milyon m³'e ulaşması öngörülmüştür. Yapımına Temmuz 2005 tarihinde başlanan Yunanistan Doğal Gaz Boru Hattı 18.11.2007 tarihinde açılmıştır (BOTAŞ, 2007: s. 41-42).

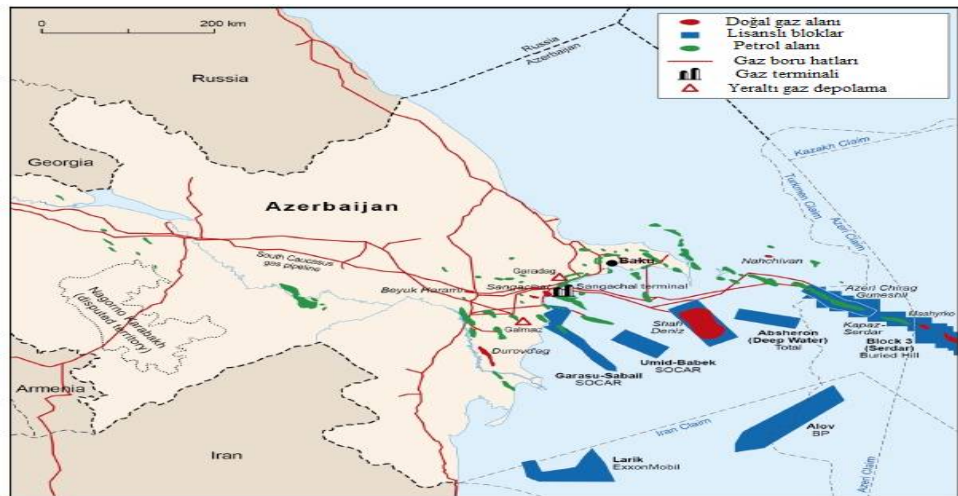
Azerbaycan, doğal gaz transferinde şu hatları kullanmaktadır (<http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profil/ulke-profil-azerbaycan>):

• *Bakü-Tiflis-Erzurum (Güney Kafkasya) Doğalgaz Boru Hattı:* Erzurum'a ulaşmadan önce 692 kilometre boyunca BTC Petrol Boru Hattı'na paralel uzanmaktadır. İnşası 2006'da bitirilen Güney Kafkasya Doğalgaz Boru Hattı, 2007'de faaliyete geçmiştir. 8.4 milyar metreküp doğalgaz taşıma kapasitesi vardır.

• *Gazi-Mehemmed-Mozdok Doğalgaz Hattı:* 241 kilometrelik hat, Rus Gazprom şirketi ve SOCAR arasında imzalanan bir anlaşmayla Rusya'ya gaz taşımaktadır. Önceleri Rusya'dan Azerbaycan'a gaz taşıyan bu hat, 2010'dan itibaren tam ters istikamette gaz taşımak için kullanılmaktadır. Rusya'ya bu hatla yılda 991 milyon metreküp doğalgaz taşınmaktadır.

• *Bakü-Astara Doğalgaz Boru Hattı:* Ermenistan ile yaşanan gerginlik nedeniyle Azerbaycan, doğal gaz ihracatı için İran ile bir takas anlaşması imzalamıştır. Anlaşma uyarınca İran, 2006 sonundan itibaren Nahçıvan'a Azeri doğal gazı taşımaktadır. Bu faaliyeti gerçekleştirmek için Azerbaycan İran'a Bakü-Astara Hattı ile gaz göndermektedir. İran da bu gazı Salmas-Nahçıvan Hattı ile Nahçıvan'a aktarmaktadır. İran transit gelirinden yüzde 15 komisyon almaktadır. Etrafı İran ve Ermenistan ile çevrili olan, Türkiye ile de çok kısa bir sınırı bulunan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, İran üzerinden gelen bu doğalgaza bağımlı durumda bulunmaktadır.

Harita 18: Azerbaycan'ın Doğal Gaz Alt Yapısı

Kaynak: Pirani, Aralık 2012: s. 51.

Dünyadaki en büyük 9. gaz sahası olan Şah Deniz'in, halihazırda sadece birinci fazı faaliyette bulunmaktadır. Adını sahip olduğu rezervlerin öneminden alan Şah Deniz yatağında 1.2 trilyon kübik metre gaz bulunmaktadır (Mahmadov, 15 Ekim 2010). Şah Deniz 2'nin 2014 yılında üretime başlaması öngörülmüş olmasına rağmen, Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ilişkilerin, Türkiye'nin "*Ermenistan açılımı*" sürecinde dalgalanması üzerine tarafların arasında yaşanan ŞD-1 gaz fiyatına ilişkin anlaşmazlık sebebiyle ŞD-2'nin faaliyet geçmesi 2018 yılına sarkmıştır (Erhan ve Gürbüz, 2013: s. 297).

Şah Deniz sahasındaki "*joint venture*" ortaklık yapısındaki ilk hisse dağılımı şu şekilde gerçekleşmiştir: BP yüzde 25.25, Statoil yüzde 25.2, SOCAR yüzde 10, Lukoil yüzde 10, Total yüzde 10, NICO yüzde 10, TPAO yüzde 9. Statoil'in hisse satımı sonrasında Şah Deniz sahasındaki ortaklık yapısı ise şöyledir: BP yüzde 28,8, SOCAR yüzde 16,7, Statoil yüzde 15,5, Total, Lukoil ve NICO yüzde 10'ar, TPAO yüzde 9 (Erhan ve Gürbüz, 2013: s. 296). Şah Deniz sahasındaki hisse yapısı 2014 yılında ise Total'in projeden çekilmesi ile tekrar değişmiştir. Total'in hisselerini TPAO alarak payını yüzde 19'a çıkartarak ikinci büyük ortak konumuna gelmiştir. Öte yandan, Statoil'in, Şah Deniz sahasındaki yüzde 15,5'lik hissesinin 2015 yılında Petronas'a devri tamamlanmış olup hisse dağılımı şu şekilde olmuştur: BP yüzde 28.8, TPAO yüzde 19, SOCAR yüzde 16.7, Petronas yüzde 15.5, Lukoil yüzde 10, NICO yüzde 10 (Rzayeva, Haziran 2015: s. 19).

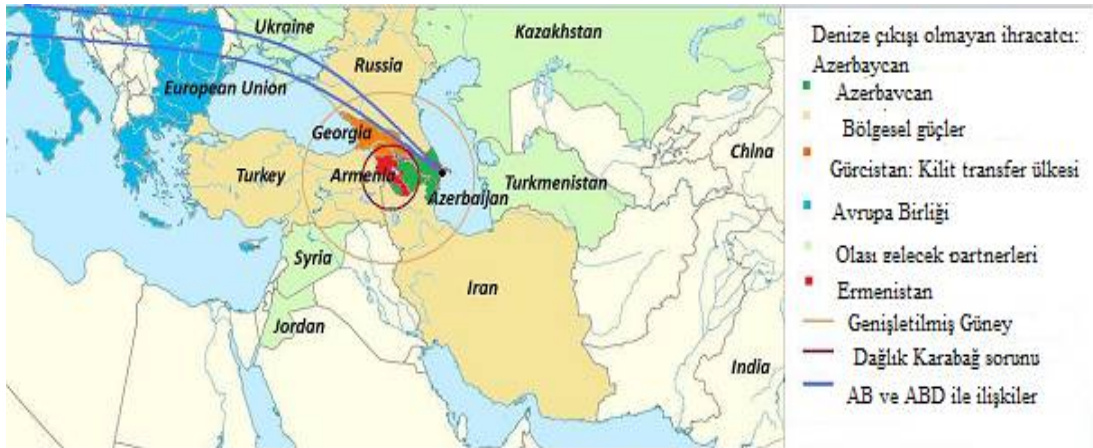
Şah Deniz II'in devreye alınması ile doğal gaz üretimi ciddi oranda artacak olan Azerbaycan'ın, bu alandaki gelecek projeksiyonu SOCAR tarafından hazırlanmıştır. SOCAR'ın hedefi 2025 yılına kadar doğal gaz üretimini 40-45 milyar metreküp (bcm) rakamına yükseltmektir (Dickel vd, Ekim 2014: s. 25). Oxford Energy Institute'a göre, Azerbaycan ve Gürcistan'ın tüketimi için ayrılacak oran dışında, 2020'li yıllarda Avrupa'ya ihraç edilecek doğal gaz oranında yıllık 3 ila 8 milyar metreküp arasında artış sağlanması söz konusu olacaktır (Dickel vd, Ekim 2014: s. 25).

Tablo 10: Hazar ve Orta Asya'nın Tahmini Doğal Gaz İhracı 2015–2030 (bcm)

	2015	2020	2030
Azerbaycan:			
Türkiye	5.6	13	15
Avrupa	0.7	10	15
Gürcistan/ Rusya/ İran	2.2	5	7
Türkmenistan:			
Avrupa	0	0	0
Çin	37	47	65
Rusya/ İran/ Orta Asya	19.7	13	15
Özbekistan:			
Avrupa	0	0	0
Çin	2	10	20
Rusya	7	5	5
Kazakistan:			
Avrupa	0	0	0
Çin	2	3	10
Rusya/ Orta Asya	6	4	6.5

Kaynak: Dickel vd, Ekim 2014, s. 27.

Harita 19: Azerbaycan: Denize Çıkışı Olmayan Gaz İhracatçısı

Kaynak: Mammadova, 2013, s. 5.

Dünya doğal gaz tüketimi açısından AB, büyük öneme sahiptir. Dünyanın en büyük doğal gaz pazarı olan AB, IEA'nın 2035 yılı senaryosuna göre bu konumunu koruması beklenmektedir (IEA, 2014). Doğal gaz piyasasının geleceğine yönelik tahminlerde kaya gazı ve Çin'in artan talebinin ciddi değişimlere yol açma ihtimalini göz önünde bulundurmak gerekirken birlikte, önümüzdeki 20 yıl için AB ve doğal gaz talebi günden güne artmakta olan Çin arasındaki rekabetin sonuçları konusunda, kesin bir öngöründe bulunmak mümkün değildir. Doğal gaz piyasasında, kaya gazı nedeni ile meydana gelebilecek önemli değişimler olmakla birlikte AB'nin mevcut

koşullarda gaz arzının güvenliğini sağlaması önemini korumaktadır. Doğal gaz arz güvenliğini sağlamanın önemine dikkat çeken AB Enerjiden Sorumlu Komiseri Günther Oettinger, durumu şu şekilde izah etmiştir (Oettinger, 2014): *“Fiyatlar ve rekabet edilebilirlik kapasitemiz üzerindeki etkisi nedeniyle küresel talep artışı arz güvenliğimizi tehdit etmektedir.”*

AB enerji arz güvenliği açısından Güney Gaz Koridoru'nun yeniden önem kazanmasında, Rusya-Ukrayna krizinin büyük etkisi olmuştur. Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesi ile yeni bir boyut kazanan Ukrayna krizi, AB'nin, enerji arz ülkesi olarak Rusya'nın güvenilirliği konusundaki endişesinin daha da derinleşmesine yol açmıştır. AB'nin, 2013 yılında enerji ve gaz arz güvenliği stratejisini yeniden ele alması ile Güney Gaz Koridoru, bu süreçte en önemli alternatif rota olarak öne çıkmıştır. Güney Gaz Koridoru'nun, kısa ve orta vadede AB'nin en temel gaz kaynaklarından biri haline gelmesi mümkün gözükmemektedir (Koranyi, Nisan 2014: s. 1).

Hazar Bölgesi'nden gaz ithal ederek kaynak çeşitlendirmesi yapmak isteyen AB için, Azerbaycan sahip olduğu kaynaklar, konumu ve fiyat rekabetinin sağlanması açısından önemli bir ülkedir (Miyamoto, 1998: s. 7). Avrupa'ya doğal gaz ihracatının başlaması sadece Azerbaycan ve Avrupa açısından karşılıklı fayda sağlanmasının yanı sıra, gelecekte Orta Asya kaynaklarının transfer ülkesi olarak Azerbaycan üzerinden taşınabilmesi anlamına da gelmektedir. Bu kapsamda Kasım 2006'da, AB ve Azerbaycan arasında enerji alanında işbirliğinin geliştirilmesi için bir memorandum imzalanmıştır (Memorandum of Understanding on a Strategic Partnership, 07 Kasım 2006). Trans-Hazar Projesi'nin hayata geçirilmesini sağlamaya yönelik bu adım 2009 Rusya-Ukrayna krizi, Hazar'ın statüsü sorunu ve Türkmenistan'daki yatırım ortamının taşıdığı belirsizlikler ve yatırım maliyetlerinin giderek yükselmesi nedeni ile ciddi sonuçlara yol açmamıştır. Ancak, yaşanan gelişmelerin de doğruladığı gibi, *“Azerbaycan, Nabucco ve Güney Gaz Koridoru'nun birinci aşaması projelerinin vazgeçilmez gaz üretici ülkesidir. Gelecekte, Azerbaycan, Orta Asya gazının söz konusu projeler aracılığı ile taşınmasında vazgeçilmez transfer ülkesi olacaktır.”* (Socor, 2009).

AB'nin doğal gaz ihracatında büyük paya sahip olan ve Avrupa ülkelerinin kaynak çeşitlendirmesi girişimlerinden ciddi anlamda rahatsız olan Rusya, Hazar kaynaklarının Avrupa'ya ulaştırılmasına yönelik girişimleri durdurmak için yoğun çaba sarf etmektedir. Bu kapsamda 2008 yılında Rusya, Azerbaycan'ın tüm doğal gazını Avrupa fiyatlarından satın almak için harekete geçmiştir. Azerbaycan, yeniden Rusya'ya bağımlı hale gelmemek için bu teklife sıcak yaklaşmamış olmakla birlikte Nabucco projesinin gerçekleştirilmesine yönelik girişimlerin çok yavaş ilerlemesi ve doğal gazın depolanmasının çok zor olması nedeni ile 2009 yılında Rusya ile bir anlaşma imzalayarak yıllık gaz ihracatını 2012 yılında 3 milyar m³, 2014 yılı sonrasında ise 3 milyar m³ oranından daha fazlasına çıkarmayı taahhüt etmiştir (<http://new.socar.az/socar/en/news-and-media/news-archives/news-archives/id/4192>).

Tablo 11: AB (EU-28), İsveç ve Türkiye'nin Birincil Enerji Tüketimi (2013)

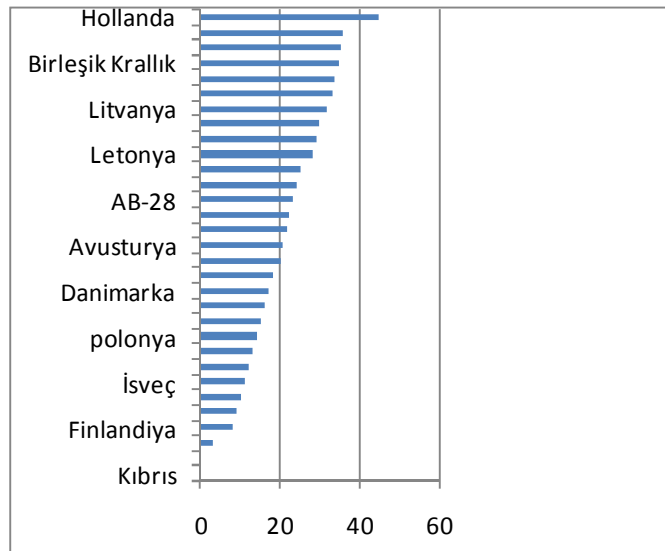
Milyon ton enerji	Petrol	Katı fosil yakıtlar	Doğal gaz	Nükleer enerji	Hidrolik	Diğer yenilenebilir	Elektrik ithalatı	Diğerleri	Toplam	% Değişim 2013/2014
Avusturya	12.3	3.3	7.0	0.0	3.6	6.5	0.6	0.7	34.1	0.4%
Belçika	22.0	2.6	14.2	11.1	0.0	5.4	0.8	0.1	56.1	0.3%
Bulgaristan	4.1	5.9	2.3	3.2	0.9	0.6	0.0	0.0	17.0	-5.8%
Hırvatistan	3.1	0.7	2.3	0.0	0.7	0.6	0.4	0.0	7.7	-2.5%
Kıbrıs	1.9	0.0	0.0	0.0	0.0	0.1	0.0	0.0	2.1	-6.8%
Çek Cumhuriyeti	8.8	18.3	6.8	8.0	3.2	0.2	-1.5	0.0	44.0	0.3%
Danimarka	6.1	3.1	2.8	0.0	0.0	4.9	0.1	0.0	17.0	-6.4%
Estonya	0.4	4.4	0.5	0.0	0.0	0.8	-0.3	0.0	5.9	7.0%
Finlandiya	7.4	5.0	2.6	5.9	1.1	8.7	1.4	1.1	33.2	1.8%
Fransa	78.4	11.8	38.6	110.4	5.4	21.3	-4.2	0.0	261.8	0.7%
Almanya	110.8	81.5	74.2	25.3	1.8	32.5	-2.9	6.5	329.7	2.6%
Yunanistan	10.7	7.0	3.2	0.0	0.6	2.2	0.2	0.0	23.8	-15.5%
Macaristan	5.8	2.4	7.8	4.0	0.0	1.9	1.0	0.0	22.9	-2.5%
İrlanda	6.3	2.0	3.9	0.0	0.0	0.9	0.2	0.1	13.4	-0.7%
İtalya	59.0	14.6	57.4	0.0	4.5	26.2	3.6	0.0	165.4	-3.0%
Letonya	1.4	0.1	1.2	0.0	0.3	1.3	0.1	0.1	4.5	0.0%
Litvanya	2.5	0.2	2.2	0.0	0.0	1.2	0.6	0.3	7.0	-5.5%
Lüksemburg	2.8	0.0	0.9	0.0	0.0	0.2	0.5	0.0	4.4	-1.3%
Malta	0.7	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.7	-1.4%
Hollanda	29.1	8.2	33.4	0.7	0.0	3.2	1.6	1.3	77.4	-0.9%
Polonya	22.7	53.3	13.7	0.0	0.2	8.6	-0.4	0.8	98.9	0.4%
Portekiz	9.4	2.7	3.7	0.0	1.3	4.0	0.2	0.3	21.6	0.8%
Romanya	9.0	5.6	10.3	2.6	3.4	1.1	0.0	0.0	32.0	-4.0%
Slovakya	3.3	3.4	4.3	4.1	0.4	1.1	0.0	0.0	16.6	-0.3%
Slovenya	2.3	1.3	0.7	1.4	0.4	0.8	-0.1	0.0	6.8	-2.6%
İspanya	52.9	10.5	26.1	14.8	3.2	14.0	-0.6	0.2	121.1	-6.0%
İsviçre	12.0	2.2	1.0	17.2	5.3	11.1	-0.9	0.2	48.0	-6.8%
Birleşik Krallık	69.1	38.3	65.9	15.4	3.0	8.8	1.2	1.1	202.8	-0.1%
AB-28	554.3	288.5	386.7	224.1	39.4	168.2	1.8	12.8	1 675.8	-0.9%
% Değişim 2013/2012	-2.2%	-2.7%	-1.5%	-0.3%	11.0%	5.0%	-47.3%	16.0%	-0.9%	-0.9%
İsveç	12.0	0.1	3.1	6.5	3.4	1.6	-0.2	1.3	27.8	2.2%
Türkiye	31.6	32.8	37.6	0.0	5.1	8.4	0.5	0.0	116.0	-0.8%

Kaynak: Eurogas, 2014: s. 2.

Petrolde olduğu gibi doğal gazda da Batı pazarını hedefleyen Azerbaycan, 2009 ve 2010 yıllarında Türkiye ve Suriye ile, Azeri doğal gazının ihracatı ve transit geçiş konusunda anlaşma imzalamıştır. Ayrıca, İran ile Nahcivan Özerk Bölgesi'nin gaz ihtiyacının karşılanması için swap anlaşması olan Azerbaycan bu ülke ile Ocak 2011'de yıllık 1 milyar m³ gaz ihracatı yapılmasına dair anlaşma imzalamıştır. Azerbaycan ve Ukrayna devlet başkanları arasında Davos'ta gerçekleşen zirvede ise, 2015 yılından itibaren LNG ihracatına başlanması için devletler arası anlaşma imzalanmıştır (News.Az, 28 Ocak 2011). Azerbaycan'ın bunların yanı sıra doğal gaz pazarı bulmaya yönelik, Ürdün ile de görüşmeleri olmuştur (Abbasov, 2011).

AB'nin doğal gaz tedarik kaynaklarını Rusya Federasyonu dışında, Hazar Bölgesi ve Orta Doğu'dan sağlanacak gazla çeşitlendirerek, halihazırda mevcut 3 güzergahtan Norveç'ten gelen Kuzey Koridoru, Kuzey Afrika'dan gelen Batı Koridoru Rusya'dan gelen Doğu Koridoru'na ilaveten dördüncü bir koridor açmak suretiyle doğal gaz enerji arz güvenliğini güçlendirme yönündeki girişimi Güney Gaz Koridoru (Southern Gas Corridor) olarak adlandırmaktadır (Linke ve Victor, Kasım 2010, 3).

Tablo 12: AB (EU-28), Türkiye ve İsveç'in Temel Enerji Kullanımında Doğal Gazın Payı (2013)

Kaynak: Eurogas, 2014, s. 3.

Güney Gaz Koridoru'nun temelleri, 1990'ların sonunda AT'nin enerji portföyünü Hazar ve Orta Asya kaynaklarıyla çeşitlendirme girişimine ve bu çerçevede 1997 yılında oluşturulan INOGATE ile 2004 yılında oluşturulan "*Bakü Girişimi*"ne uzanmaktadır. Taraflar arasında uzun yıllar süren görüşmeler sonrasında Azerbaycan, Şah Deniz sahasından üretilecek yıllık 10 bcm doğal gazın, Avrupa'ya ulaştırılmasına yönelik nihai yatırım kararı (Final Investment Decision) alınmıştır (Livianos, 2013: s. 1).

Güney Gaz Koridoru'nun amacı, dünyanın en büyük doğal gaz pazarı olan Avrupa'nın gaz ihtiyacının temel olarak Hazar olmak üzere, alternatif kaynaklarla karşılanmasını sağlamaktır. Dördüncü Koridor'un temelleri, Avrupa Konseyi ve Avrupa Parlamentosu'nun 2003 yılında AB enerji arz güvenliği güçlendirmek için Trans-Avrupa Enerji Ağları Programı (Trans-European Energy Network- TEN-E) kapsamında bir kolu Türkiye üzerinden Macaristan, Romanya, Bulgaristan ve Avusturya'ya (bugün için gündemden kalkan Nabucco Projesi), diğer ayağı Yunanistan, Makedonya, Sırbistan, Karadağ, Bosna-Hersek, Hırvatistan, Slovakya'dan Avusturya'ya uzanacak boru hatlarının inşa edilmesi yönünde karar almasıyla atılmıştır. Güney Gaz Koridoru'nun şekillenmesinde, 8 Mayıs 2009'da toplanan Prag Zirvesi de önemli bir yer tutmaktadır. Bu zirvede "*modern İpek Yolu*" olarak adlandırılan Güney Gaz Koridoru'nun, AB ile Hazar Denizi arasında doğrudan bağlantının sağlanmasında önemine değinilmiştir. (Prague Summit, 08 Mayıs 2009).

Adını Giuseppe Verdi'nin ünlü operasından alan Nabucco Projesi'nin, Güney Gaz Koridoru projeleri içinde yılda 31 bcm/y'lik taşıma kapasitesiyle en fazla kapasiteye sahip boru hattı olması ve Rusya'ya doğal gaz bağımlılığı çok yüksek olan Orta ve Merkezi Doğu Avrupa ülkelerine gaz sağlayarak, Rusya'nın enerjiyi bahse konu ülkeler üzerinde bir baskı aracı olarak kullanılmasını engelleyeceği düşünülmüştür. Bu sebeple Nabucco operasının sahnesinde Babil Kralı Nabucco'nun "*Kralların Kralı*" ilan edilmesine benzer şekilde, proje de "*boru hatlarının boru hattı*" şeklinde nitelendirilmiş ve yakın zamana kadar Avrupa Komisyonu'nun en fazla desteğini almıştır.

Tablo 13: AB Ülkeleri Doğal Gaz Kullanım Payının Tahmini Yükselişi (2010-2035)

Kaynak: Eurogas (Ekim 2013).

www.eurogas.org/uploads/media/Eurogas_Brochure_Long-Term_Outlook_for_gas_to_2035.pdf/ Erişim Tarihi: 12.11.2014.

Nabucco'nun gerçekleşmemiş olmasının arkasındaki temel nedenlerden ilki, salt talep yönlü tüketici ülkelerden oluşması ve ortakları arasında hiçbir üretici ülkeye yer vermemesi, ikincisi ise Rusya ile iyi enerji ilişkilerine sahip eski AB üyesi devletlerden siyasi desteğini yeterince alamamasıdır. AB ile Azerbaycan arasında, 2011 yılında Güney Gaz Koridoru Deklarasyonu'nun imzalanmasının ardından Azerbaycan, Güney Gaz Koridoru'nun açılmasını sağlamıştır (Rzayeva, 2013: s. 56). Nabucco Projesi'nin gerekli siyasi desteği bulamaması nedeniyle, Güney Gaz Koridoru Projeleri arasındaki Azerbaycan'ın ŞD-2 sahasından üretilecek yılda 10 milyar metreküplük gaz alım rekabeti sürecinde önce Nabucco-Batı²¹ adı altında üçte bir

²¹ Güney Gaz Koridoru'nun gündeme geldiği andan itibaren en çok öne çıkan proje olan Nabucco, Avrupa'nın enerji arz güvenliğinin sağlanması açısından stratejik bir öneme sahip olmuştur. Çünkü proje Rus doğal gazına yüzde 100'e varan oranlarda bağımlı durumda olan Doğu Avrupa ülkeleri Bulgaristan, Romanya ve Macaristan'ı kapsamaktadır. Bu nedenle proje Washington, Brüksel ve Berlin tarafından siyasi olarak desteklenmiş olmakla birlikte projenin gerçekleşmesi mümkün olmamıştır. Azeri gazının Avusturya'nın Baumgarten enerji merkezine (hub) taşınmasını öngören proje kapsamında yıllık 31 bcm gaz taşınması öngörülmüş olup 3900 kilometre gibi oldukça uzun ve yüksek maliyetli bir boru hattının inşa edilmesi planlanmıştır. Nabucco projesinin uzunluğu göz önünde bulundurulduğunda kapasitesinin yetersiz bulunması ticari olarak projenin çıkmaza girmesine yol açmıştır. Şah Deniz gazının tek başına Nabucco projesinin kapasitesini karşılamaktan çok uzak olmasının yanı sıra Avrupa'nın en önemli gaz arz kaynağı olan Rusya'nın, Nabucco'yu tehdit olarak görmesi de projenin önemli bir diğer açmazı olarak öne çıkmıştır. Nabucco projesinin gaz ihtiyacının önemli ölçüde Rusya tarafından karşılandığı Güney Doğu Avrupa ülkelerine yönelik olması Rusya

kısaltılmış versiyonuna dönüştürülmüş, ardından da ŞD Konsorsiyumu'nun 28 Haziran 2013 tarihindeki seçiminde TAP'ı tercih etmesiyle de geleceği iyice belirsizleşmiştir.

Harita 20: Nabucco ve Nabucco Batı Projesi

Kaynak: Livanios, 2013: s. 5.

Dünyanın en büyük doğal gaz pazarı olan AB'nin arz güvenliği açısından 10 bcm/y önemli bir rakam olmamakla birlikte Şah Deniz gazının Avrupa'ya ulaşması, Hazar rezervlerinin gelecekte Avrupa'ya akışını sağlayacak olan koridorun açılması açısından büyük önem taşımaktadır. Güney Gaz Koridoru'nun açılmasını sağlayan Şah Deniz gazı hakkında konuşan AB Enerjiden Sorumlu Komiseri Günther Oettinger, "*Şah Deniz II sahasından yıllık olarak ihraç edilecek olan 10 bcm'lik doğal gaz AB'nin toplam ihtiyacının karşılanması açısından oldukça az bir miktardır. Elbette bu miktar AB'nin yıllardır devam eden mücadelesinin karşılığı olmamakla birlikte Şah Deniz gazı ile birlikte Güney Gaz Koridoru açılmış olacak ve böylece gelecekte Hazar'dan, Avrupa pazarında doğrudan gaz akışı sağlanacaktır.*" demiştir (Oettinger, 29 Kasım 2012). Güney Gaz Koridoru'nun açılmasında ilk nihai

---

tarafından ciddi bir tehdit olarak görülmüştür. Azerbaycan ve Türkiye'nin, TANAP konusunda nihai yatırım kararı almasının ardından Nabucco projesi revize edilmiştir. Nabucco Batı adı verilen revize projenin uzunluğu 1300 km olup yıllık kapasite olarak 23 bcm öngörülmüştür. Nabucco Batı hattının Türkiye-Bulgaristan sınırından TANAP ile bağlanması planlanmıştır. Bulgaristan, Romanya, Macaristan ve Avusturya'dan geçecek olan projenin geleceği TAP'ın tercih edilmesi ile tamamen belirsizliğe mahkum olmuştur. (Livanios, 2013: s. 5).

yatırım kararı TANAP olurken, ardından da Türkiye üzerinden Şah Deniz gazının TAP ile taşınması yönünde nihai yatırım kararı alınmıştır. Böylece, Azerbaycan ve Türkiye, Güney Gaz Koridoru'nun kilit ülkeleri olarak öne çıkmıştır. Azerbaycan'ın arz ettiği gazın Avrupa ülkelerine transferinde Türkiye adeta bir “altın kapı” konumundadır (Livianos, 2013: s. 4).

Güney Gaz Koridoru'nun gündeme gelmesi ile birlikte ortaya atılan projeler arasında gerçekleşme olasılığı en düşük olarak kabul edilen TAP olmuştur. 2003 yılında açıklanan proje pek çokları tarafından en başından oyun dışı olarak kabul edilmiş olmakla birlikte nihai yatırım kararının verilmesi ile, en yüksek desteğe sahip olan Nabucco'nun da sonunu getirmiştir (Livianos, 2013: s. 7). TAP, Türkiye-Yunanistan sınırı yakınlarından başlayarak Yunanistan'dan Arnavutluk'a uzanan, Arnavutluk'tan Adriyatik Denizi'ni geçerek Güney İtalya'ya ulaşan doğal gaz boru hattıdır. TAP, 550 km Yunanistan'da, 210 km Arnavutluk'ta, 105 km Adriyatik Denizi'nin altında, 5 km İtalya'da olmak üzere yaklaşık 870 km uzunluğunda tasarlanmıştır (TAP, 2015-d). ŞD-2 gazından gelecek 10 bcm/y gazı temin ederek yaklaşık 7 milyon konuta gaz sağlamayı hedefleyen proje, gaz talebinin olması ve ilave gaz bulunabilmesi durumunda taşıma kapasitesini 20 bcm/y'e kadar artırılabilir (TAP, 2015-c). Enerji arz güvenliğine verdiği önem çerçevesinde Yunanistan'da Kipoi ve Arnavutluk'un kıyısında bulunan Fier yakınlarında 2 kompresör istasyonu, yine Arnavutluk'ta bir gaz depolama tesisi inşa ederek olası arz kesintisi veya mevsimlik talep artışı gibi durumlarla baş edebilmeyi planlamaktadır. Ayrıca boru hattının yaklaşık 8 bcm/y kadar bölümü ters akım (reverse flow) özelliğine haiz olarak dizayn edilecektir. Bu sayede bir kriz durumunda gaz akışının ters istikamete çevrilerek ihtiyacı olan noktaya gönderilebilmesi amaçlanmaktadır (TAP, 2015-d).

TAP'ın öncelikli hedef kitlesi İtalya ve Rusya-Ukrayna arasında yaşanan doğal gaz krizinden en fazla etkilenen bölgelerin başında gelen Balkan ülkeleridir. TAP, Balkanlara verdiği önemin bir göstergesi olarak Hırvatistan ve Bosna-Hersek'in doğal gaz sistemi işletimcileri Plinacro ve BH-Gas ile birer mutabakat zaptı imzalamıştır. Bu sayede her iki devletin desteklediği “İyon Adriyatik Boruhattı (Ionian Adriatic Pipeline-IAP)”ın hayata geçirilmesiyle Kuzey Arnavutluk, Karadağ,

Bosna-Hersek ve Hırvatistan'a da gaz taşımayı hedeflemektedir (TAP, 2015-c). Ayrıca, Avrupa'da üçüncü büyük doğal gaz piyasası olan İtalya üzerinden Almanya, Fransa, İngiltere ve İsviçre'ye uzanmayı planlamaktadır.

TAP'ın diğer önemli piyasa hedefi İtalya ise, Avrupa gaz pazarında enerjisinin yüzde 90'ını dışarıdan ithal eden, büyük bir piyasa olarak, en cazip piyasalardan birini teşkil etmektedir. Her ne kadar Kuzey Afrika'dan temin ettiği gaz ve LNG yoluyla çeşitlendirmeye gitmiş olsa da, 2011 yılında Arap Baharı çerçevesinde bu bölgede özellikle de Libya'da ortaya çıkan istikrarsızlık, İtalya'ya düzenli gaz akışının sağlanmasını riske atmıştır. Diğer taraftan, İtalyan piyasası hâlâ çok serbestleşmiş, likit bir piyasa değildir. Bu nedenle, RF dışında piyasaya farklı gaz arzının girmesi, rekabeti artırarak fiyatların düşmesine olumlu katkı sağlayacaktır.

TAP, malî olarak son derece güçlü ortaklara sahiptir. Mevcut ortaklık yapısı yüzde 42,5 Norveç'in enerji şirketi Statoil, yüzde 42,5 İsviçre'li bir enerji şirketi EGL ve yüzde 15 Alman enerji şirketi E.ON Ruhrgas'dır (TAP, 2015-b). Avrupa Parlamentosu ve Avrupa Konseyi tarafından AB'nin TEN-E Programı altında "*Avrupa'nın Ortak Menfaatindeki Projeler (Project of Common Interest)*" arasında kabul edilmiştir (TAP, 2015-a).

Güney Gaz Koridoru'nun açılmasında anahtar proje olarak öne çıkan TANAP, Azerbaycan ve Türkiye açısından, Avrupa arz güvenliğinin sağlanmasında kilit role sahip olmak anlamına gelmektedir. TANAP'ta ana yatırımcı olma konumunu sürdürmeyi hedefleyen SOCAR, hisselerinin yüzde 12'lik dilimini BP'ye devretmiştir. Böylece TANAP'ta hisse dağılımı, SOCAR yüzde 58, BP yüzde 12 ve BOTAŞ yüzde 30 olarak değişmiştir (Enerji Günlüğü, 27.12.2013). Gürcistan-Türkiye sınırından, Türkiye-Yunanistan sınırına kadar uzanacak olan TANAP, 2000 kilometre uzunluğunda olacaktır. Gürcistan sınırından, Güney Kafkasya Boru Hattı'ndan beslenecek olan TANAP, transfer ülkesi olarak Türkiye'ye taşıma ücretinin yanı sıra yatırım ve istihdam imkanı da sağlayacaktır (Socor, January 15, 2014).

Güney Gaz Koridoru'nun açılmasını sağlayacak olan TANAP'ın yapımına 2015 yılında başlanmış, Türkiye'ye 2018 yılı içinde ilk doğal gazın ulaştırılması

planlanmaktadır. TANAP ile TAP'ın birleştirilmesi ise 2019 yılında gerçekleştirilecektir. TANAP'ın toplam maliyetinin 12 milyon dolar olması beklenmektedir (Leifheit, 01 Aralık 2014). TANAP'ın yıllık kapasitesinin 2020 yılına kadar 16 bcm/y, 2023 yılına kadar 23 bcm/y ve 2026 yılına kadar 31 bcm/y olması planlanmıştır. Azeri gazının 31 bcm/y kapasitesini aşması beklenmezken TANAP'ın boş kapasitesinin ancak Türkmen gazının gelecekte devreye alınması ile tamamlanması beklenmektedir (The Jamestown Foundation, 2014: s. 4). TANAP, Azerbaycan'ın gelecekte transfer ülkesi olmak yönündeki hedefi açısından önem taşımaktadır. Yıllık 16 bcm'lik doğal gaz taşınması ile kullanıma girecek olan TANAP Boru Hattı projesinde boruların çapının maksimum 60 bcm kapasiteye çıkabilecek şekilde olmak üzere 56 bcm olarak belirlenmiştir (Rzayeva, Yaz 2012: s. 149). Hazar'ın doğusundaki kaynakların Avrupa'ya taşınmasında transfer ülke olmayı hedefleyen Azerbaycan, böylece ekonomik çıkarlarını olduğu kadar jeopolitik menfaatlerini de güçlendirmiş olacaktır. Hazar kaynaklarının transferinde söz sahibi olmanın sağlayacağı gücü çok erken fark eden Azerbaycan, gelecekte Türkmen gazının Avrupa'ya ulaştırılmasında hayati öneme sahip olacak yeni bir boru hattının hayata geçirilmesi kararını alarak elini güçlendirmiştir (Livanios, 2013: s. 12).

TANAP, Azerbaycan için, yeni ihracat olanakları ve dış ilişkilerin çeşitlendirilmesini sağlama imkanı sunmaktadır. Projenin Hazar'ı Batı'ya açarak istikrarlı bir gelir kaynağı sağlama potansiyeli de bulunmaktadır. TANAP ile Azerbaycan ilk kez kendi boru hattı ile, kendi gazını, Türkiye aracılığı ile Avrupa'ya doğrudan satmaya başlayacaktır. Azerbaycan'ın kendisine ait boru hattını transit hizmeti için ücret ödemek zorunda kalmadan kullanması, Avrupa'da Azeri gaz fiyatını rekabetçi hale getirecektir. Bu nedenle Azerbaycan yönetimi bu projeyi; *“Azerbaycan'dan Avrupa'ya doğrudan bir yol”* ve *“Azerbaycan'ın geleceğe yolu”* olarak tanımlamaktadır. TANAP, sayesinde Azerbaycan; enerji tedarikçisi ülke, transit ülke (Trans-Hazar boyutu), kendi sınırları dışındaki yatırımcı ülke olarak üçlü bir rol üstlenecektir (Punnsman, Sonbahar 2012, s. 19). Azerbaycan'ın arz ülkesi olarak TANAP ve devamında TAP'ı tercih etmiş olmasının nedenleri iki grup altında değerlendirilebilir (The Jamestown Foundation, 2014: s. 4):

1) Transfer maliyetlerinin yüksek olmasının yarattığı dezavantajı sınırlamak için üretim alanına en yakın talep ülkelerine ulaşmak,

2) Rusya'nın doğrudan çıkarlarını rahatsız etmeyecek olan ve aynı zamanda Azeri gazı açısından talep çeşitlendirmesinin yapılabileceği farklı ülkelerden oluşan bir niş pazar bulmak. Bu anlamda Balkanlar, bu arayış için en uygun bölge olarak öne çıkmıştır.

Azerbaycan'ın, Hazar enerji diplomasisindeki konumunu ciddi olarak güçlendirecek olan TANAP'ın, Türkiye tarafından kabul edilmesi beraberinde ciddi tartışmaları da getirmiştir. Türkiye'nin, transit ülke konumunu koruduğu ve TANAP'tan taşınacak gaz üzerinde Azerbaycan'ın söz sahibi olduğu bu projenin ülkenin enerji merkezi olma politikasını desteklemediği yönünde eleştiriler yapılmıştır. Öte yandan Türkiye'nin bölge ülkeleri arasında en yakın ilişkilere sahip olduğu Azerbaycan ile böyle bir projede ortak olarak gelecekte Avrupa'nın gaz ihtiyacının karşılanmasında altın kapı olmayı hedeflediği ileri sürülmüştür.

6. SONUÇ

Avrupa ve Asya'nın buluşma noktası olan Hazar Havzası'nın jeo-politik öneminin, Soğuk Savaş sonrası dönemde yeniden önem kazanması ile bölgede başlayan güç mücadelesi bölgesel aktörlerin yanı sıra, bölge dışı aktörleri de harekete geçirmiştir. Coğrafi olarak Hazar'a kıyıdaş beş devleti kapsayan Hazar Havzası, jeo-politik olarak ise Türkiye'den Pakistan'a kadar uzanmaktadır. Eski SSCB'nin, Kafkasya ve Orta Asya arasındaki bağlantı noktası olan Hazar'da SSCB'nin dağılması ile oluşan "güç boşluğu" büyük güçlerin yeni mücadele alanı haline gelmiştir. Hazar Havzası'nın, 21. Yüzyıl'da yeniden artan jeo-politik önemi sadece sahip olduğu enerji kaynakları ile açıklanamaz. Ancak, Hazar'daki jeo-politik mücadelenin odak noktasını enerji kaynakları üzerinde hakimiyet kurmanın oluşturduğu da bir gerçektir. SSCB'nin dağılmasının ardından Hazar'ın ganimetinden en büyük payı alma mücadelesinde enerji kaynaklarını kontrol etmek temel motivasyon olmuştur.

Hazar Havzası'nın sahip olduğu enerji kaynaklarının Sovyetler döneminde teknik ve finansal yetersizlikler nedeni ile geliştirilememiş olması, Kuzey Denizi ve

Orta Doğu’da yeni rezerv keşiflerinin durma noktasına geldiği 20. Yüzyıl’ın sonunda Hazar’da adeta yeni bir petrole akın dönemini başlatmıştır. Hazar’ın bağımsızlığını yeni kazanan eski Sovyet cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarının yegâne garantisi olan enerji rezervlerini geliştirecek birikim ve bunları dünya pazarlarına ulaştıracak imkana sahip olmamaları, bölgeyi dış güçlerin etkisine açık ve cazip hale getirmiştir. Orta Doğu rezervlerine bağımlılığını azaltmak isteyen Batılı devletler ile petrol şirketleri, Hazar’ın kaynaklarının kontrolünü ele geçirmek için bölgedeki güç boşluğunu değerlendirmek üzere harekete geçmiştir. Rusya’nın, SSCB’nin dağılmasının enkazından en az zararla çıkmaya çalıştığı, Çin’in kalkınma hamlesi nedeniyle henüz bölgede aktif hareket etmeye başlamadığı 1990’lı yıllarda ABD, Hazar’ın kontrolünün yeniden Rusya’ya geçmemesi ve kaynaklarının Batı’ya akması için aktif bir politika izlemiştir.

Hazar’ın enerji kaynaklarının geliştirilmesi ve transferi konusunda yaşanan rekabet 2000’li yıllarda yeni bir boyut kazanmıştır. 11 Eylül 2001’den sonra Hazar’da yaşanan jeo-ekonomik mücadele, politik ve güvenlik önceliklerin öne çıkması ile farklı bir boyut kazanmıştır. Küresel güç ABD (Batı) ile bölgesel güçler Rusya ve Çin (Doğu) arasında güç mücadelesine sahne olan Hazar’da, güvenlik endişesinin öne çıkması “*Yeni Büyük Oyun*”da aktörlerin stratejilerini etkilemiştir. 11 Eylül sonrasında teröre karşı topyekûn savaş ilan eden ABD, Orta Doğu’ya yönelik müdahalelerinde Hazar’a jeo-stratejik olarak yaklaşmaya başlamıştır. Bölgede yeniden eski gücüne kavuşmak isteyen Rusya, “*Yakın Çevresi*”nde yaşanan etnik ve ayrılıkçı çatışmaların yayılmasını engellemek için harekete geçerken, Çin de, sınır bölgesinde yaşanan gelişmelerin kendi topraklarına sıçramaması için önlemler almaya başlamıştır. Hazar’ın jeo-politik öneminin sahip olduğu rezervlerden daha fazlası olduğu bu gelişmelerle bir kez daha görülmüş olmakla birlikte çalışmanın konusunu Hazar’ın enerji kaynakları oluşturduğu için, bölgede yaşanan güvenlik sorunsalına bu çalışmada özel olarak değinilmeyecektir. ABD ve Çin’in bölge üzerindeki etkisi Soğuk Savaş sonrası dönemde ciddi olarak artmış olmakla birlikte Rusya, hala bölgedeki ana aktör özelliğini korumaktadır. İran hariç bölge devletleri ile tarihi ve kültürel bağlara sahip olan Rusya, doğal etki alanı olarak kabul ettiği Hazar’ı kendisine yönelecek güvenlik tehditlerine karşı tampon bölge olarak görmektedir (Abilov, 2013: s.126-127).

Hazar'ın dünya siyaset sahnesinde yeniden mücadele konusu haline gelmesinin üzerinden 20 yıldan fazla süre geçmiştir. Bu süreçte Hazar'ın jeo-politik ve jeo-ekonomik çekim merkezi haline gelmesinin yarattığı rekabette, aktörler arasındaki ilişkilerde ekonomi (enerji) ve siyaset (jeo-politik) ana belirleyici unsur olarak öne çıkmıştır. Bölgedeki çıkarlarını korumak ve güçlendirmek isteyen aktörler arasındaki ilişki kimi zaman rekabet, kimi zaman işbirliğine yol açmıştır. Bölge üzerinde belirleyici güce sahip ABD, Rusya ve Çin'in bölgenin enerji ihraç eden devletleri ile ilişkilerinde de kimi zaman ekonomik çıkarlar, kimi zaman jeo-politik çıkarlar belirleyici olmuştur. Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde ABD, Rusya ve Çin'in nüfuz mücadelesi vaka analizleri aracılığıyla incelenecek olup enerji kaynaklarının hangi durumlarda işbirliği, hangi durumlarda rekabet unsuru haline geldiği bu analizler aracılığıyla bölge özelinde sorgulanacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ABD- AZERBAJCAN ENERJİ DİPLOMASİSİ

Sovyetler Birliği'nin hâkimiyeti altında kapalı bir kutu olan Hazar ve Orta Asya hakkında yeterli bilgi ve deneyimi olmayan ABD, SSCB'nin dağılması sonrasında bölgeye yönelik politika geliştirme sürecinde oldukça hazırlıksız yakalanmıştır. Bölgeyle doğrudan coğrafi bağlantısı olmasa da ABD, gerek güvenlik gerekse de enerji konularına ilgisi nedeni ile, Soğuk Savaş sonrası dönemde bölgedeki dengeleri etkileyen en önemli aktör olmuştur. ABD'nin Hazar'a yönelik enerji politikasını inceleyen Baghat, ABD'nin stratejisini şu başlıklar altında özetlemiştir (Baghat, 2002: s. 314-135): *Rusya ve İran'ın bölgedeki etkisini sınırlayarak Batılı müttefiklerinin çıkarlarını korumak, bölge ülkelerinde demokratikleşmenin desteklenmesi, Hazar petrol ve doğal gaz kaynaklarının uluslararası piyasalara ulaştırılmasında transit ülke olarak dost ve müttefik ülkelerin topraklarının kullanılmasını sağlamak.* Bölgeye yönelik politikasında önceleri güvenlik konusuna fazla önem vermeyen ya da güvenliği sadece enerji kaynaklarının üretilmesi ve taşınmasına indirgeyen ABD, 11 Eylül olaylarının ardından, Kafkasya ve Orta Asya'nın istikrarsızlaşmasının uluslararası güvenliğe ve kendi güvenliğine olumsuz etkileri olacağını görerek, askeri anlamda da bölgede söz sahibi olma politikasına yönelmiştir (Kasım, 2011: s. 318).

Soğuk Savaş döneminin sona ermesi ile birlikte, ABD'nin tek kutup olarak kabul edilmesi ve İran'ı izole etme politikası, bölgede ABD'yi dengeleyebilecek ülke olarak görülen Rusya ile İran'ın yaklaşması sonucunu doğurmuştur. Gelişen Rusya-İran ilişkileri, Rusya'nın Kafkasya'daki stratejik ortağı Ermenistan ile olan bağları İran-Ermenistan ilişkilerine de yansımış ve Kafkasya'da ABD, Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan bir blok, Rusya, İran ve Ermenistan ise bir diğer blok olarak değerlendirilmiştir (Kasım, 2011: s. 339). SSCB'nin dağılmasıyla ortaya çıkan uluslararası sisteme ABD tarafından "*Yeni Dünya Düzeni*" adı verilmiştir (Arı, 1996: s. 71-72). Hazar ve Orta Asya'da, SSCB'nin dağılması sonrasında "*Yeni Büyük Oyun*" olarak tanımlanan jeo-politik mücadele bir bakıma, 19. Yüzyıl'ın sonunda İngiltere'yle Rusya arasındaki güç mücadelesini hatırlatmaktadır. Bölge topraklarının

ve halklarının kontrolünü esas alan “*Büyük Oyun*”dan farklı olarak “*Yeni Büyük Oyun*”da güç mücadelesinin ana konusu topraklar değil; enerji kaynaklarının ve transferinin kontrolü olmuştur. Bölgenin değişen güç dengesinde kontrolü elinde tutmak isteyen küresel ve bölgesel güçler, enerji yatırımlarını ve boru hatlarını kontrol etmek için birbirleri ile mücadele etmektedir (Cohen, 1996: s. 2-10).

SSCB’nin dağılmasından sonra Azerbaycan, Hazar’daki çıkar çatışmaları açısından stratejik olarak kilit konumda bulunan ve tekrar uluslararası arenada eski konumunu arayan Rusya Federasyonu’yla ABD arasındaki anlaşmazlığın merkezi noktası olarak ortaya çıkmıştır. Bu rekabetin temel sebeplerinden biri zengin enerji kaynaklarının ve transfer koridorunun kontrol altına alınması olmuştur. ABD, Soğuk Savaş’ın sona ermesinden 11 Eylül’e kadar Kafkaslar’da, enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara ulaştırılmasına öncelik veren ve ekonomik çıkarlara odaklı bir politika izlemiştir. 11 Eylül olayları sonrasında ise, ABD’nin, Kafkasya politikası güvenlikle ilgili konu ve endişeler şekillendirmiştir. Bu tarihten sonra, Orta Doğu ve Asya-Pasifik bölgesi, ABD’nin öncelikli ilgili alanlarını oluştururken, ABD²² açısından Kafkasya bölgesindeki gelişmeler nispeten daha geri planda kalmıştır (Yılmaz, 2012: s. 171).

Bağımsızlık sonrası girdiği dönüşüm sürecinde dış politikasını oluştururken dengeleri göz önünde bulunduran Azerbaycan’ın, bölgesel rekabetin etkisi ile ABD ve buna bağlı olarak Batı devletleri eğilimli bir dış politikaya yöneldiği söylenebilir. Bağımsızlık sonrası dönemde içinde bulunduğu savaş ortamı ve ülke içindeki istikrarsızlıklar, Azerbaycan’ı bağımsızlığının ilk yıllarında zor durumda bırakmıştır. Bağımsızlığın korunması ve toprak bütünlüğünün temin edilerek ülke içindeki güvenliğin sağlanması için, Azerbaycan’ın ABD’yle ilişkileri dış politikasında önemli bir yer tutmuştur (Merdanov, 2009: s. 50).

---

²² ABD’nin Azerbaycan politikası başkanların yaklaşımlarına ve konjonktüre göre farklı seyretmiştir. Başkan Clinton’ın, Azerbaycan’a yönelik aktif enerji diplomasisi politikası Başkan Bush döneminde güvenlik odaklı yaklaşıma evrilirken Azerbaycan’ın, ABD dış politikasındaki önemi Başkan Obama döneminde Orta Asya’ya yönelik olarak benimsenen reset (baştaki konumuna geri getirme) politikası nedeni ile göreceli olarak azalmıştır.

Dış güçlerin Azerbaycan'a yönelik politikalarına bakılacak olursa farklı çıkarları bulunan iki katman bulunmakta olduğu tespiti yapılabilir. Rusya, İran ve Türkiye gibi bölgesel güçlerin ilgisinin yanı sıra ABD ve Avrupa gibi bölgesel olmayan güçlerin de Azerbaycan'a yönelik menfaatleri söz konusudur. Bölgesel güçlerin ilgi odağını Azerbaycan da dahil olmak üzere bölgesel hakimiyet oluştururken, bölge dışı güçlerin ilgisi daha çok Hazar'ın enerji kaynakları ve bölgesel güçlerle olan ilişkilerine yöneliktir. Azerbaycan'ın bölgesel güçlerle ilişkilerinde her ülkenin kendi çıkarlarının şekillendirdiği ikili ilişkiler hakim konumdadır. Kuzey ve güney komşusu ile ilişkileri genellikle gerilimli olan Azerbaycan'ın, Türkiye ile ilişkilerini ise karşılıklı çıkarlar yönlendirmektedir. ABD-Azerbaycan ilişkilerini ise, ABD'nin bölgedeki diğer devletlerle olan ilişkilerinde olduğu gibi Hazar enerji kaynakları ve güvenlik endişesi şekillendirmektedir. ABD'nin, bölgedeki jeopolitik çıkarının oldukça yüksek olması devletler arası ilişkilerin karmaşık bir hal almasına yol açmaktadır. ABD, bölgesel güçlerden Rusya ve İran ile güç mücadelesi içinde bulunurken Türkiye'yi müttefiki olarak kabul etmektedir. Ankara ile Bakü arasındaki stratejik ilişkinin güçlenmesi Washington tarafından da desteklenmektedir. Azeri petrol ve doğal gazının taşınmasında Gürcistan ile birlikte ana koridor olan Türkiye, Hazar kaynaklarının Avrupa'ya taşınmasında giderek daha etkili olmayı hedeflemektedir.

Azeri petrolünün "*Doğu-Batı*" koridoru ile Rusya ve İran'a bağımlı olmadan dünya pazarına ulaşmasını sağlayan ABD, doğal gaz konusunda da aynı stratejiyi izlemektedir. "*Doğu-Batı*" koridorunun ikinci ayağı olarak kabul edilen Hazar doğal gazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırılması ve Avrupa'nın enerji arz güvenliğinin desteklenmesi konusunda ilerleme petrolde olduğu kadar hızlı sağlanamamıştır. ABD'nin de desteklediği Trans-Hazar Projesi konusunda yol alınamazken Azerbaycan ve AB, Güney Gaz Koridoru'nun gerçekleştirilmesi için harekete geçmiş durumdadır. ABD de, Güney Gaz Koridoru'nu destekleyen güçler arasındadır. ABD enerji şirketlerinin Azerbaycan'daki yatırımları da karşılıklı ilişkilerin derinleşmesinde önemli bir etken olarak değerlendirilmektedir.

ABD'nin, Azerbaycan'ın enerji kaynaklarına yönelik büyük yatırımları bulunmaktadır. ABD, BTC Boru Hattı, Şah Deniz Doğal Gaz Yatağı, Bakü-Süpsa Boru Hattı gibi dev enerji yatırımlarına diplomatik destek sağlamıştır. Azerbaycan'ın son dönem yatırımlarına aynı derecede müdahil olmamakla birlikte Azeri enerji rezervlerinin “Doğu-Batı” koridoru aracılığıyla piyasaya çıkarılması konusundaki hassasiyetini sürdürmektedir. Amerika'nın Azerbaycan enerji sektörünün gelişimine bu derece müdahil olmaması için aslında ortada önemli sebepler de bulunmaktadır. Öncelikle, ABD, Azerbaycan'dan çok az miktarda petrol ithal etmekte olup bu rakam Amerikan tüketimi içinde önemsiz denecek kadar azdır. Üstelik Azerbaycan petrol yataklarının Rus Çarlığı ve Sovyet döneminde ciddi derecede tüketilmiş durumda olması nedeni ile ABD açısından önemli olabilecek bir üretim potansiyeline ulaşılması neredeyse imkansızdır. Tüm bunların yanı sıra bir de Azerbaycan'ın açık denizlere doğrudan çıkışı olmamasının yarattığı handikapın göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Öte yandan Orta Asya ve Hazar enerji kaynakları üzerinde belirleyici bir konum elde etmek isteyen ABD açısından bu bölgelerin Batı'ya açılmasında stratejik öneme sahip olan Azerbaycan, vazgeçilmeyecek ölçüde önemlidir (Alkan, 2010: s. 124).

Amerikan'ın, Azerbaycan üzerindeki çıkarlarının hassasiyetine dikkat çeken Alkan, bu konuda Azerbaycan ve Rusya arasındaki sorunların da ikili ilişkilerin gelişmesinde olumlu etki yarattığına dikkat çekmektedir. “...Rusya ile ülkenin yaşadığı sorunlar nedeniyle, ABD bölgeye nüfuz etme noktasında önemli avantajlara sahip bulunmaktadır. 1994 sonrasında Azerbaycan'da petrol ve doğal gaz alanlarında ABD ve İngiliz petrol şirketlerinin tartışmasız bir üstünlüğü bulunmaktadır. ABD, bölge zenginlikleri üzerinde ve transferinde Rusya'nın etkinliğini zayıflatmak yönündeki bir stratejiyi açık bir biçimde izlemektedir. Bazı Batılı petrol şirketlerinin muhalefetine ve ABD'deki güçlü Ermeni lobisinin baskısına rağmen, BTC boru hattına siyasal ve ekonomik açıdan destek vermiş, Türkmenistan'ı Trans-Hazar Hazar Doğal Gaz Boru Hattı kanalıyla gaz transferi yapma noktasında yönlendirmiş ve bu şekilde Rusya ve İran dışında doğal gazın Batıya transferini sağlamaya çaba harcamıştır. Bu strateji, Rusya'nın Sovyet sisteminden gelen monopolünü kırmayı hedeflediği gibi, kıta Avrupası'na karşı ABD'yi enerji

kaynakları ve transferinde güçlü kılmayı amaçlamaktadır. Ancak, ABD, Aliyev yönetimi için en önemli uluslararası sorun olan Karabağ konusunda, Ermeni lobisinin baskıları nedeniyle stratejik bir karar alamamakta, bölge politikasını demokratikleşme ve insan hakları alanında açılımlara dayandırdığı için Azerbaycan yönetimi ile stratejik bir işbirliği geliştirememektedir. Aliyev yönetiminin Batıya karşı, zaman zaman Rusya kartını ileriye sürmesinin başta gelen nedeni bu olmuştur.” (Alkan, 2010: s. 124-125).

Azerbaycan-ABD ilişkilerinde engel teşkil etmesi muhtemel olabilecek bir diğer neden demokrasinin yerleşmesi ve bireysel özgürlüklerin korunmasıdır. Azerbaycan, Batı ile yakın işbirliğine gitmiş ve Batı değerlerini benimsemiş olmakla birlikte Aliyev ailesi 1969’dan bu yana birkaç kısa kesinti dönemi hariç ülkenin başında bulunmaktadır. Sovyet Azerbaycan’ının başı olan Aliyev, bağımsızlıktan sonra devlet başkanı olmuştur. Önce başbakan olan oğlu İlham Aliyev ise babasının ölümünün ardından devlet başkanı seçilmiştir. Ülkenin demokratikleşme sürecindeki adımları devam etmekte olup bu durum Batı ile arasında yakın bağlar kurulmasına engel teşkil etmemektedir. Amerika’nın Azerbaycan ile ilişkilerine etki edebilecek bir diğer unsur ABD’nin Azerbaycan ve Türkiye ile güçlü ilişkilerini bloke edebilecek güçlü bir Ermeni lobisinin varlığıdır. Azerbaycan ve Ermenistan arasında 1980’li yıllarda başlayan Dağlık Karabağ sorunu, hala iki taraf için de en önemli dış politika önceliğidir. Ayrıca Ermenistan’ın, Türkiye’ye yönelik soykırım iddiası da önemli bir noktayı teşkil etmektedir. Azerbaycan-Amerika ilişkilerinde bir diğer sorunsal İran ile Azerbaycan arasındaki etnik bağdır. İran nüfusunun yaklaşık üçte birini Azeriler oluşturmaktadır. ABD’nin İran ile pek çok konuda anlaşmazlığı bulunmakla birlikte Azerbaycan’ın, İran ile doğrudan anlaşmazlık yaşamamaktadır. Ancak, ABD ve Azerbaycan tüm olumsuzlukların üzerinden gelerek enerji ve askeri ortaklık alanında çok yakın işbirliği sağlamış durumdadır. SSCB’nin dağılmasının ardından Azerbaycan’ın, Batılı yatırımcılar için hızla bir çekim merkezi haline gelmesi sonucunda 4 trilyon dolarlık BTC projesi gerçekleştirilmiş, 25 trilyon dolarlık Şah Deniz II projesinde ciddi anlamda yol alınmış durumdadır. Multi-trilyonluk yatırımların hızla hayata geçirilmesinin arkasında ise ABD ve diğer Batılı devletlerin desteği bulunmaktadır (İbrahimov, 2013: s. 13). Ancak, yukarıda

belirtildiği gibi ABD'nin, Azerbaycan ile yakın enerji işbirliği kurmasının önünde pek çok engel olmakla birlikte Azerbaycan'ın sahip olduğu jeo-politik önem bu engellerin aşılmasını sağlamıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD ve NATO üyesi devletler, Batı Avrupa'nın petrol ve doğal gaz ihtiyacının karşılanması için Rusya'yı by-pass edecek boru hatlarının inşa edilmesine güçlü destek vermişlerdir. Azerbaycan, Batı ile ilişkilerini geliştirme sürecinde İsrail ile de yakın ilişkiler kurmuş, bu durum ABD'deki İsrail lobisinin Azerbaycan'ı desteklemesini ve ayrıca ülkenin jeo-politik öneminin artmasını da sağlamıştır. Sonuç olarak ABD, Azerbaycan'ın sadece enerji kaynaklarını geliştirmekle değil Rusya'nın bölgedeki gücünü zayıflatmak ve yeniden bölgeye hakim olmasına engel olmakla da ilgilidir. Bu da Azerbaycan-ABD ilişkilerinde jeo-politik unsurun belirleyiciliğini göstermektedir.

SSCB'nin dağılması ile bağımsızlıklarına kavuşan eski Sovyet cumhuriyetleri bağımsızlıklarını koruma ve geliştirme sorunu ile karşı karşıya kalmışlardır. Siyasi ve ekonomik belirsizliklerin etkilerini azaltmak isteyen eski Sovyet cumhuriyetlerinin dış politika oluşturma süreçlerinde istikrar ve güvenlik arayışları etkili olmuştur. Dış güçlerin ve komşu ülkelerin nüfuz mücadelesine sahne olan bu ülkelerin dış politikalarında bu durumun etkisi her zaman hissedilmiştir. Hazar'ın, Güney Kafkasya bölümünde yer alan Azerbaycan'ın hassas konumu dış politikasını da hassaslaştırmıştır. Bölgesel güç Rusya ve İran ile sınırı olan tek bölge ülkesi olan Azerbaycan ise tıpkı bir sandviç gibi bölge üzerinde hakimiyet kurma ve çıkarlarını koruma mücadelesi veren Rusya ve İran'ın arasında sıkışmış durumdadır. Öte yandan SSCB'nin dağılması sonrasında Türki cumhuriyetler ile bağlarını güçlendirmek isteyen Türkiye de, bu süreçte önemli bir unsurdur. Bölgesel açıdan üç önemli gücün arasına sıkışmış bulunan Azerbaycan, ABD ve Avrupa Birliği'nin bölge kaynaklarına yakın ilgi göstermesi nedeni ile enerji kaynakları için de dış politikası için de bir ülkeye bağımlı olmanın (özellikle de Rusya'ya) yaratacağı handikaptan kurtulmak için alternatif bir koridor bulmuştur. Dış politikasını belirlerken bir yandan ABD-Rusya, bir yandan da ABD-İslam dünyası ikileminde kalan Azerbaycan için denge politikası izlemek adeta bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. Enerji kaynaklarının geliştirilmesi için Batı dünyasına yönelen

Azerbaycan, bir yandan da denge siyaseti izleyerek hiçbir gücü tamamıyla karşısına almamaya dikkat etmiştir.

Azerbaycan, küresel ve bölgesel aktörlerle olan ilişkisinde karşılıklı çıkarlar üzerinden hareket etmeyi tercih etmiştir. Azerbaycan'ın, dış politika stratejisini çok vektörlü olarak belirlemesinde ülkenin jeo-politik konumu ve bunun ABD ve Rusya arasında yarattığı rekabet etkili olmuştur. Sonuç olarak Azerbaycan'ın, küresel güç ABD ve bölgesel güç Rusya ile olan ilişkilerinde öne çıkan hususlar şöyledir (Masımlıoğlu, 16 Ocak 2015) :

- A- Rusya'nın uyguladığı büyük siyasi projelere dahil olmamıştır,
- B- Ortak Güvenlik Anlaşması Örgütü'ne üye olmamıştır,
- C- Avrasya Ekonomik ve Gümrük Birliği'ne henüz dahil olmamıştır,
- D- Rusya ile Ukrayna ve Gürcistan arasındaki gerilime rağmen Kiev ve Tiflis ile ticari ilişkilerini sürdürmeye devam etmektedir,
- E- NATO'nun barışı koruma operasyonlarında aktif olarak yer almaktadır,
- F- Avrupa'nın enerji güvenliğine katkı sunacak projeler geliştirmeyi sürdürmektedir,
- G- Enerji kaynaklarını Türkiye ve Gürcistan üzerinden Avrupa'ya ulaştırma politikası uygulamaktadır.
- H- İran'a yönelik yaptırımlara dahil olmamaktadır,
- İ- Ukrayna'nın aksine NATO'ya üyelik konusuna öncelik tanımamaktadır,
- J- Suriye'de yaşanan çatışmalar konusunda mevcut ülke yönetimine karşıt alenen tavır almaktan kaçınmaktadır.

SSCB'nin dağılmasının ardından komşularının rekabetine sahne olan Azerbaycan, sahip olduğu petrol ve doğal gaz rezervleri sayesinde 1990'lı yıllardan itibaren daha bağımsız dış politika izleme imkanı bulmuştur. Azerbaycan'ın sahip olduğu doğal kaynaklarının geliştirilmesi sorunsalı aynı zamanda ülkenin gelecekte uluslararası sistemdeki yerinin belirlenmesi anlamına gelmekteydi. Bağımsızlık

sonrasında yaşadığı iç istikrarsızlıklar ve işgal altındaki topraklarının yarattığı güvenlik sorunu Azerbaycan'ın, tam anlamıyla bağımsız hareket etmesini önlemiştir. Azerbaycan dış politikasını belirlerken ciddi bir ikileme karşı karşıya kalmıştır. Dağlık Karabağ sorunu genel olarak ülkenin politik ve ekonomik olarak kan kaybetmesine yol açarken sahip olduğu petrol ve doğal gaz kaynakları da tüm bu sorunlara rağmen ülkenin cazibe merkezi olmasını sağlamıştır.

ABD'nin de Hazar bölgesindeki yatırımlarının önemli bir kısmı Azerbaycan'da bulunmaktadır. Amerikan şirketlerinin, Azerbaycan'daki enerji yatırımları arasında BTC, Şah Deniz, BTE, Bakü-Supsa Boru Hattı gibi büyük projeler ilk olarak dikkati çekenlerdir. Ancak, Amerika'nın, Azerbaycan'da bu kadar yoğun yatırım yapması sadece ekonomik çıkarlarla açıklanamaz. Öncelikle, Azerbaycan, bölgedeki en büyük petrol üreticisi olmamasının yanında ABD'nin, Azerbaycan'dan doğrudan petrol ithalatı oldukça düşük bir orana karşılık gelmektedir. Azerbaycan, petrol sanayinin gelişiminde önemli bir ülke olmasının yanı sıra sahip olduğu petrol rezervleri Batı'nın ilgisinin 19. Yüzyıl'dan itibaren Azerbaycan'a yönelmesine neden olmuştur. Ancak,, Azerbaycan'ın jeo-politik konumu petrolün doğrudan ABD'ye ulaştırılmasının önündeki en büyük engeli teşkil etmektedir. Azerbaycan'ın kapalı ülke konumunda olmasının yanı sıra ABD'ye boru hatları ile petrol ulaştırmanın yüksek maliyeti ve ülke rezervlerinin büyük boru hatları projeleri açısından yeterli olmaması iki ülke arasındaki enerji ilişkilerinde doğrudan yatırımların daha çok öne çıkmasına yol açmaktadır. Azerbaycan'ın jeo-politik dezavantajının yanı sıra demokratik kurumların ve özgürlüklerin gelişmesi konusunda bazı adımları atmaktan çekinmesine rağmen Amerika, Azerbaycan ile çeşitli alanlarda işbirliğine gitmiş durumdadır. Amerika'da oldukça güçlü olan Ermeni lobisinin Azerbaycan ile enerji işbirliğini bloke etme ihtimali her zaman söz konusu olmakla birlikte iki ülke arasında ciddi bir ekonomik işbirliği sağlanmış durumdadır. Ayrıca, Azerbaycan'ın İran ile güçlü bağlarının olması da ilk etapta ABD ile ilişkilerinde bir handikap gibi gözükse de buna rağmen iki ülke arasında işbirliği ciddi oranda derinleşmiş bulunmaktadır. ABD ve Azerbaycan'ın tüm bu ciddi sorunların üstesinden gelip enerji ve güvenlik konularında yakın işbirliğine gitmelerinin arkasında jeo-politik rekabet en önemli etken olarak öne çıkmaktadır. ABD ve müttefiki olan NATO

lkelerinin Azerbaycan'ın enerji kaynaklarına ilgisinin ardında Rusya'nın boru hatları üzerindeki hakimiyetini azaltmak bulunmaktadır. ABD ve Avrupa lkeleri ile enerji alanında ciddi işbirliği söz konusu olan Azerbaycan'ın, İsrail ile de enerji ve askeri yatırımlar alanında ilişkilerinin olması ülkenin Amerika'daki İsrail lobisinin desteğini de kazanmasını sağlamaktadır. Ancak, ABD'nin, Azerbaycan'a yönelik ilgisi sadece sahip olduğu enerji kaynakları ile açıklanamaz. Ülkenin enerji rezervlerinin yanı sıra ABD'nin, post Sovyet coğrafyasında Rusya'nın gücünü azaltmak istemesi de iki ülke arasındaki ilişkilerin derinleşmesinde önemli bir unsurdur.

1. SSCB'NİN DAğILMASI SONRASINDA AZERBAJYCAN'IN POLİTİK DöNüşüMü

Asya ve Avrupa arasında geçiş noktasında bulunan Azerbaycan'ın, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde büyük önem kazandığı görülmektedir. Azerbaycan, ncelikli olarak sahip olduğu petrol ve doğal gaz rezervlerinden ötürü eskiden beri büyük güçler arası rekabetin yoğunlaştığı bir alan olmuştur. Tarihin her döneminde bu bölge mücadeleye sahne olmuştur. Soğuk Savaş sonrası dönemde de küresel ve bölgesel güçler Kafkasya üzerinde etkili olabilmek için Azerbaycan'ı kendi saflarına çekmek veya orada tutmak için mücadele etmeye devam etmektedir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde dünya sahnesine çıkan post-Sovyet devletlerin politik dönüşüm sürecinde küresel ve bölgesel güçler etkili olmuştur. Azerbaycan, bağımsızlık sonrasında ekonomik ve politik dönüşüm sürecine giren diğer post-Sovyet devletlerle benzer güçlükler yaşamış olmasına rağmen Batı ile güçlü bağlar kurma konusunda daha önemli adımlar atmayı da başarmıştır. Bunda Azerbaycan'ın, geçmiş dönemlerde Batı ile kurduğu bağın yanı sıra ülkeyi yöneten elitlerin denge siyasetine yönelerek Rusya'dan bağımsız hareket etmek için Batı'nın desteğini dengeleyici olarak kullanması önemli etkenler olmuştur.

ABD, Soğuk Savaş'ın bitiminden sonra ilk on yıllık dönemde Rusya'ya öncelik veren (*Russia First*) ve bu ülkenin Batılı ülkelerle ilişkilerine odaklanan bir

dış politika izlemiştir. Bu stratejinin izlenmesinde ABD'nin dönemsel öncelikleri ve Rusya'yı, Batı sistemine entegre etme çabası etkili olmuştur. ABD'nin, “*Önce Rusya*” politikasının 1990'lı yıllar boyunca Avrasya'ya bakışını şekillendirdiğine dikkat çeken Yılmaz; “*ABD, Irak'ın Kuveyt'i işgalini takip eden dönemde, güvenlik kaygılarıyla Orta Doğu'yu dış politikasında ilk sıraya yerleştirirken, Kafkasya jeostratejik açıdan öncelikler arasında yer almamıştır. Bu dönemde Strobe Talbott'un liderliğini yaptığı “Önce Rusya” politikası Washington'ının bölgede izlediği stratejiler açısından belirleyici olmuştur. Bu politika, Sovyetler Birliği'nin nükleer silahlarının Rusya içinde tutulmasını ve Rus askerlerinin Baltıklar'dan çekilmesini hedeflemekteydi. Bu doğrultuda, 1994'te Rusya'nın Baltık devletlerinden çekilmesi gerçekleşti. 1996'da ise Ukrayna, Beyaz Rusya ve Kazakistan'dan nükleer silahların çıkartılması önemli bir dönüm noktası oldu.*” tespitinde bulunmuştur (Yılmaz, 2012: s. 150).

ABD'nin, 11 Eylül sonrasında güvenlik sorunlarına dayalı bir dış politika izlemeye yönelmesinin sonuçları dünya genelinde hissedilmiştir. Bu tarihten önce Avrasya bölgesinde ekonomik çıkarlarını koruma altına almak isteyen ABD, Rusya'nın bölgedeki gücünü dengelemeye yönelmiştir. İran'ın bölge üstündeki etkisini azaltmak için dışlama politikası izleyen ABD, Türkiye'ye yönelik olarak ise işbirliği ve destekleme politikası izlemiştir (Yılmaz, 2012: s. 171). Bu durum da diğer bölge ülkeleri gibi Azerbaycan'ın da ABD ile olan ilişkilerini etkilemiştir. Rusya'nın gücünü dengelemek için ABD'nin desteğine ihtiyaç duyan Azerbaycan, İran ile ilişkilerinde de Amerika'yı karşısına almamaya özen göstermektedir. Öte yandan gelinen noktada ABD'nin Hazar Havzası ülkeleri ile Avrupa ve dünya pazarları arasında bağ kurulması ve geliştirilmesine yönelik politikası 1990'lardan sonra partiler üstü kabul gören bir yaklaşım olmuştur (US Congress Report, 2012: s. 2). NATO üyeleri ve partnerleri açısından hayati öneme sahip olan enerji arz güvenliği konusunda Rusya ve İran'a bağımlı hale gelinmesinin yaratacağı tehdide karşı Hazar Havzası kaynakları ABD, tarafından müttefik ülkelerin desteklenmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Dağlık Karabağ'daki ayrılıkçı hareketin tırmanması nedeni ile, dış dünyanın desteğine ihtiyaç duyan Azerbaycan dış politikasının oluşumunda güvenlik endişesi etkili olmuştur. Ayrıca Azerbaycan'ın bağımsızlığını yeni kazanmış küçük bir devlet (*small state*) olarak, dünyanın ilgisini üzerine çekebilmesinde sahip olduğu petrol ve doğal gaz kaynaklarının rolü önemlidir. Bağımsızlığını kazandığı ilk yıllarda ekonomik ve siyasi sorunların yanı sıra güvenlik sorunuyla da karşı karşıya kalan Azerbaycan²³, sorunlarının çözümü için bölgesel dengeleri gözetme politikası izlemiştir. Bağımsızlığını güçlendirmek için ABD ile yakın ilişkiler kurma yoluna giden Azerbaycan, bölgenin en önemli gücü olan Rusya'nın yanı sıra, tarihi ve kültürel bağlarının olduğu İran ve Türkiye ile ilişkilerinde de genel olarak denge siyaseti izlemeyi tercih etmiştir. ABD'nin bölgeye yakın ilgisi ve Azerbaycan'a jeopolitik olarak büyük önem vermesi Azerbaycan'ın, Rusya karşısında bağımsız hareket edebilmesini sağlarken, bu durum Azerbaycan ile Batı arasındaki ekonomik ilişkilerin de hızla gelişmesini sağlamıştır.

Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazandığı andan itibaren gücün tek bir elde toplanması ve devlet başkanının ülke yönetiminde tüm yetkileri kendisinde toplamış olması nedeni ile, ülke dış politikasını dönemlere ayırırken devlet başkanlarının yaklaşımları göz önünde bulundurulacaktır. Azerbaycan'ın ilk devlet başkanı olan Ayaz Muttalibov'un, ABD ve genel olarak Batı ülkelerine karşı yaklaşımı Kremlin'in yaklaşımıyla paralel olmuştur. Ülke içinde yaşanan sorunlar nedeni ile otoritesini kaybeden Muttalibov, bağımsız bir dış politika geliştirmekte de güçlük çekmiştir. Azerbaycan'ın ikinci devlet başkanı olan Elçibey ise ülke dış politikasının yönünü, Rusya ve İran'ın baskısını azaltmak için ABD ve Batı'ya döndürmüştür. Bağımsızlığını kazandıktan sonra ekonomik, siyasi ve güvenlik sorunları nedeni ile iç ve dış politikasında istikrara kavuşamayan Azerbaycan, yaklaşık üç yılda 3 devlet

---

²³ “2013 verilerine göre Azerbaycan nüfusu 9.600.000'dir. Nüfusun % 66'sı şehirlerde yaşamaktadır. Ortalama ömür 73 yıldır. Çocuk ölümlerinin oranı % 2,5'dir. Nüfusun % 53'ünü 35 yaşın altındakiler oluşturmaktadır. Yıllık nüfus artış hızıysa % 1'dir. Azerbaycan nüfusunun % 83'ünü Azerbaycan Türkleri oluşturmaktadır. En büyük azınlığı % 7'yle Ruslar oluşturur. Azınlık olarak ikinci sırada % 6 orana sahip olan Ermeniler gelir. % 2 oranında da Lezgiler mevcuttur. Kalan nüfusu Avarlar, Ukraynalılar, Tatarlar, Yahudiler ve Ahıska Türkleri oluşturur. Yine Azerbaycan'a bağlı bir diğer özerk bölge olan Nahçıvan'da ise nüfusun % 96'sı Azerbaycan Türkü'dür.” (Marmadov, 2013: s. 53). Azerbaycan'ın demografik yapısı iç ve dış politikasını ciddi ölçüde etkilemekte olup Rusya'da göçmen olarak yaşayan Azeri nüfusu ile İran'da yaşayan Azeri nüfusu ülke yönetiminin iki güçlü komşusu ile olan ilişkilerinin şekillendirilmesine ciddi ölçüde tesir etmektedir.

başkanı değiştirmiştir. Azerbaycan'ın 3. devlet başkanı Haydar Aliyev ve onun halefi olan İlham Aliyev döneminde ülke bağımsızlığını garanti altına almış ve daha bağımsız bir dış politika izlemeye başlamıştır. Baba Aliyev ve oğul Aliyev döneminde Azerbaycan, denge politikası izlemeye yönelmiştir. ABD ve Rusya ile ilişkilerde her iki tarafın da desteğini sağlamaya önem veren Azerbaycan, dış politikasını da tıpkı enerji politikasında olduğu gibi çeşitlendirme üzerine kurmuştur. Yergin (2011, s. 55), bu durumu “iki yol izleme” olarak adlandırırken Azerbaycan'ın kimseyi karşısına almamaya stratejik önem verdiği dikkat çekmiştir (Yergin, 2011, s. 46-65). Haydar Aliyev ile başlayan Batı'ya yönelirken denge siyaseti izleme yaklaşımı doğrultusunda Azerbaycan, bölgesel güç Rusya'yı ve İran'ı karşısına almamaya dikkat etmiştir.

Azerbaycan bağımsızlığı uluslararası camia tarafından 1992'de tanındıktan sonra BM üyesi olmuş, diğer ülkeler ile diplomatik ilişkiler geliştirmeye başlamıştır. Bağımsızlığını yeni kazanmış bir devlet olarak önemli sorunlarla boğuşan Azerbaycan, dış politikasının yönü konusunda farklı seçeneklere sahip olmuştur. Bağımsızlığını yeni kazandığı Rusya'ya yakın olmak, Müslüman bir ülke olarak Asya ve İslam dünyasına yönelmek ya da dini, etnik ve tarihi bağlarının olduğu İran ile yakınlaşmak ya da Batı'ya yönelme politikaları arasında kısa sürede seçim yapan Azerbaycan, Rusya'nın ülke üzerindeki gücünü azaltmak ve Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmak için Batı'ya yönelmeyi tercih etmiştir. Azerbaycan'ın, Rusya'nın gücünü dengelemek için ABD'ye yaklaşma isteği ABD tarafında da karşılığını bulmuştur. Dönemin ABD dış politikasında Azerbaycan ve bölge ile ilişkileri belirleyen unsurlar şunlardır (Sadri, Houman, s. 184):

1- Petrol konusunda OPEC ülkelerine, özellikle de Basra Körfezi'ne olan bağımlılığın azaltılması,

2- Küresel bir güç olarak dünya enerji piyasasında ABD'nin etkisini güçlendirmek için Hazar Havzası'nın sahip olduğu petrol ve doğal gaz rezervlerinin kontrol edilmesi,

3- Rusya'nın, Kafkaslar'da kontrolü ele geçirmesine geçit vermemek için Hazar ve Kafkaslar'ın, Batı'ya açılan kapısı olan Azerbaycan ile yakın ilişkiler geliştirmek.

Azerbaycan'ın ABD ile ilişkilerinin gelişmeye başlaması, bağımsızlıktan önceki döneme kadar uzanmıştır. Ekonomik kriz içinde bulunan SSCB, Azerbaycan'ın deniz yatağında bulunan petrol yataklarının geliştirilmesi için Batılı şirketleri davet etmiş, başta ABD'li şirketler olmak üzere büyük petrol şirketleri Azerbaycan'a gelmiştir. Ancak, SSCB sürecinde başlayan görüşmeler, SSCB'nin dağılması ile kesintiye uğramış olup, Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından devam etmiştir (İbrahimov, 2013: s. 5).

Bağımsızlığını kazanan Azerbaycan, dış politikasını oluştururken dünya liderliğini soyunan ABD'ye özel önem vermiş, ABD'nin desteğini arkasına almayı; bölgesel güçler olan, sınır komşusu olduğu Rusya ve İran'ın nüfuzunu sınırlamanın garantisi olarak görmüştür. Azerbaycan'ın, ABD ile yakın ilişkiler kurmaya öncelik vermesine rağmen, ABD'nin, Dağlık-Karabağ sorununda Ermenistan'dan yana tavır alması zaman zaman krizlere de yol açmıştır. Dönemin ABD Devlet Başkanı James Baker'ın, Azerbaycan'ı, Ermenistan'a karşı savaşı başlatmakla ve bu ülkeye yönelik terör siyaseti uygulamakla suçlaması taraflar arasında soğuk rüzgarlar esmesine neden olmuştur. Orta Asya ve Hazar'ın yeniden tek bir gücün kontrolü altına girmesini istemeyen ABD, bağımsızlığını kazanan cumhuriyetleri siyasi ve ekonomik olarak destekleme kararı almıştır. Ancak, ABD, bu desteğin ön şartı olarak beş maddelik resmi politika ilkelerini açıklamıştır:

ABD'nin birincil önceliği SSCB'nin dağılması sonrasında, bölgede nükleer güç sahibi birden fazla devletin ortaya çıkmasını engellemek olmuştur. Azerbaycan, ABD desteğini alabilmek için 1968 tarihli Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşmasına taraf olmanın yanı sıra Uluslararası Nükleer Enerji Ajansı'na nükleer silaha sahip olmayan ülke olduğu garantisini bildirmiştir. Bunun yanı sıra, Azerbaycan'dan AKKA'ya taraf olması da istenmiştir. İkinci olarak Azerbaycan'dan, AGİK çerçevesinde sınırların zorla değiştirilmeyeceğini kabul etmesi, uluslararası sorunlarını barışçıl yollarla çözmeyi taahhüt etmesi istenmiştir. Buna karşılık olarak ABD'de de Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne saygı duyduğunu

açıklamıştır. Üçüncü ilke Azerbaycan'ın politik sisteminde demokrasinin gelişmesinin önünü açacak reformların yapılması ve uluslararası hukuk normlarının göz önünde bulundurulması olmuştur. Dördüncü olarak, Azerbaycan'dan, insan hakları ve etnik azınlıklar konusundaki tüm anlaşmalara taraf olması istenmiştir. Son olarak da, Azerbaycan'ın dünya ekonomisi ile bütünleşmesi için, serbest piyasa ekonomisine geçiş yapması ve ekonomik reform sürecini başlatması istenmiştir (Guluyev, 2005: s. 128).

Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan devletlerden biri ABD olmuştur. ABD Devlet Başkanı George Bush, 25 Aralık 1991'de bir televizyon demeci ile Azerbaycan'ın bağımsızlığını resmen tanıdıklarını açıklamıştır. Bush, söz konusu konuşmada sadece Azerbaycan'ı değil, SSCB'nin dağılması sonrası bağımsızlığını kazanan tüm cumhuriyetlerini tanıdıklarını açıklamakla birlikte, diplomatik ilişki kurma konusunda ise bu devletler arasında ayırım yapacaklarını da belirtmiştir. ABD, bağımsızlığını yeni kazanan Ukrayna, Ermenistan, Kazakistan, Beyaz Rusya ve Kırgızistan ile diplomatik ilişkilerin hemen kurulacağını açıklarken Azerbaycan, Moldova, Gürcistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Özbekistan ile diplomatik ilişkilerin tesisi için bu cumhuriyetlerin ABD'nin belirlediği ve yukarıda belirtilen güvenlik ve demokrasi ilkelerine uyulması durumunda kurulacağını beyan etmiştir. Post-Sovyet cumhuriyetlerle diplomatik ilişki kurma konusunda ayrımcı bir siyaset izleyen ABD, bölgede oluşan güç boşluğunu doldurmak için harekete geçen Rusya'nın, Dağlık Karabağ sorununun çözümü için arabuluculuk rolünü üstlenmesi üzerine Azerbaycan'ı yakın markajına almak üzere harekete geçmiştir. Şubat 1992'de Azerbaycan'a gelen ABD Dışişleri Bakanı Baker, ABD'nin Azerbaycan'ın bazı girişimlerinden rahatsız olduğunu açıklamıştır. Dönemin devlet başkanı Muttalibov ile görüşen Baker, insan haklarının korunması konusunda bazı eksikleri olmakla birlikte Azerbaycan ile diplomatik ilişkilerin bir an önce kurulmasını önereceğini belirterek, Azerbaycan ve diğer cumhuriyetlerin başka güçlerin nüfuzu altına girmesine seyirci kalmayacaklarını da ifade etmiştir. Baker'ın ziyareti sonrasında ABD, Azerbaycan'la birlikte diğer altı cumhuriyetle diplomatik ilişki kurulacağını açıklamış, 17 Mart 1992'de, ABD Bakü Büyükelçiliği açılmıştır. Bu tarihten sonra ABD ile Azerbaycan arasındaki resmi ilişkiler hızla gelişmiştir (Nesirov, 1998: s. 22).

Bağımsızlık sonrasında Azerbaycan'ın başına geçen Ayaz Muttalibov, devletin içinde bulunduğu savaş durumu, iç karışıklıklar ve ekonominin iflas noktasına gelmiş olması nedeni ile ülkenin darboğaza sürüklenmesini engelleyememiştir. Dağlık Karabağ'da çatışmaların tırmanması ile ciddi bir güvenlik tehdidi ile karşı karşıya kalan Azerbaycan, diğer devletlerle ilişkilerini Rusya üzerinden yürütmüştür. Dağlık Karabağ sorununun sadece Rusya vasıtasıyla çözüleceğine inanan Muttalibov, ülkenin dış politika stratejisini de bu yönde belirlemiştir. Azerbaycan'ın tam bağımsız bir dış politika izleyemediği bu dönemde ABD-Azerbaycan ilişkisi de Rusya üzerinden yürümüştür. Ancak, bu durumun tek nedeni Azerbaycan'ın, istikrar unsuru olarak gördüğü Rusya ile yaklaşması değildir. SSCB'nin dağılması sonrasında Avrasya'ya yönelik aktif politika izleyen ABD, Rusya'nın Batı sistemine entegre olmasını sağlamak için "*Russia First*" politikasını geliştirmiştir. ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Strobe Talbott'un adını verdiği bu politikanın özü Rusya'nın serbest piyasa ekonomisi ve demokratik sisteme geçmesini sağlamak için Rusya'ya öncelik verilmesidir. Ancak, Rusya'ya sağlanan desteklerin istenilen sonucu ver(e)mediği görülünce ABD'nin, bölgeye yönelik siyasetinde eski Sovyet cumhuriyetleri ile doğrudan ilişki kurma dönemi başlamıştır. Azerbaycan'ın, "*Yüzyılın Anlaşması*"na imza atması ile birlikte Rusya'nın, ülke üzerindeki gücü ciddi oranda kan kaybına uğramıştır.

Azerbaycan Halk Cephesi'nin, Muttalibov'a karşı yürüttüğü muhalefet eylemleri sonucunda ülkede iktidar değişimi olmuş, 15 Mayıs 1992'de Ebulfeyz Elçibey devlet başkanlığı koltuğuna oturmuştur. Elçibey'in, Rusya karşıtı görüşleri olması nedeni ile, ABD'ye dönük politikası daha ılımlı olmuştur. Batılı güçlerle ilişkilere önem veren Elçibey, dış politikada ülkenin yüzünün Rusya'dan (Doğu), Batı'ya dönmesinin iki stratejik nedene dayandırmıştır. İlk olarak Azerbaycan'ın bağımsızlığının korunması için, Rusya'ya karşı Batı dengeleyici güç unsuru olarak görülmüştür. Ayrıca demokrasi ve serbest piyasa ekonomisinin geliştirilmesi için ABD ve Batılı ülkelerinin tecrübe ve desteğine ihtiyaç duyulması Elçibey yönetiminin, ABD'nin iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesi için öne sürdüğü koşulları yerine getirmek için harekete geçmişine yol açmıştır. Elçibey, bu politikada Azerbaycan'ın elini güçlendirebilmek için ABD'li şirketleri ülkenin petrol yataklarını geliştirmeleri

için davet ederek iki ülke arasında siyasi ve ekonomik bağların birbirini desteklemesini sağlamayı hedeflemiştir.

ABD ile ilişkilerin geliştirilmesi ve ülkenin Batı'ya açılması için hızlı adımlar atan Elçibey, 08-10 Temmuz 1992'de Helsinki'de yapılan AGİK Toplantısı'na katılmıştır. Elçibey, burada yaptığı konuşmada insan hakları, demokrasi ve serbest piyasanın güçlenmesi için adımlar atacıklarını açıklamış, ayrıca nükleer silahların yayılması konusunda Azerbaycan'ın resmi tavrını ortaya koymak için AKKA Anlaşması'nı da imzalamıştır (Cafersoy, 2001: s. 140). Dağlık Karabağ konusunda Ermenistan ile yaşanan sorunların AGİK çerçevesinde yapılacak görüşmeler ile çözülmesinden yana olduklarını açıklayan Elçibey, AGİK'i de Ermenistan karşısında daha somut kararlar almaya davet etmiştir. Zirve sonunda Helsinki Beyannamesini de imzalayan Elçibey, sınırların değişmezliğini de kabul etmiştir.

Elçibey döneminde Azerbaycan-ABD ikili ilişkilerinin ekonomik ve siyasi boyutları farklı yönde ilerlemiştir. Rusya'nın bölgede hala güçlü olması ve ABD yönetimi üzerinde önemli etkiye sahip Ermeni lobisinin ağırlığına rağmen iki taraf arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi yönünde adımlar atılmıştır. Taraflar arasındaki ekonomik ve ticari ilişkileri geliştirmek amacı ile, üç anlaşma imzalanmıştır. Peş peşe imzalanan ve birbirini tamamlama özelliğine sahip olan bu anlaşmalar ile, ABD şirketlerinin, Azerbaycan'da yatırım yapabilmesi için hukuki zemin oluşturulması ve yatırımların teşvik edilmesi amaçlanmıştır (Guluyev, 2005: s. 135).

Taraflar arasındaki ikili ilişkilerin önemli bir kısmını ilk günden itibaren Azerbaycan'daki zengin petrol kaynaklarının geliştirilmesi oluşturmuştur. Bağımsızlığının ve kalkınmasının yegâne teminatı sahip olduğu petrol kaynakları olan Azerbaycan, petrol üretimin arttırılmasını sağlayacak kaynak ve teknolojiye sahip olmadığı için Batı'nın desteğine muhtaç durumdaydı. Dünyanın ilk petrol sahası olan Azerbaycan'ın karadaki yataklarının tükenme noktasına gelmesi ve deniz dibindeki yatakları geliştirme zorunluluğu Azerbaycan'ı, dev petrol şirketlerini ülkeye davet etmeye yöneltmiştir. Öte yandan petrol piyasasında giderek yayılan kaynak milliyetçiliği nedeni ile yeni pazarlar bulmakta sıkıntı çeken petrol şirketleri için Hazar'ın sahip olduğu rezervler bir anda cazibe merkezi haline gelmiştir.

Hazar'ın rezervlerinin tam olarak tespit edilebilmesi için ilk olarak bölgeye yatırım yapmanın gerekli olması da bu süreci hızlandırmış, kaynakların yerel ihtiyacını karşılamanın çok fazla ötesinde olduğunun anlaşılması ile bu kaynakların kontrolü mücadelesi de başlamıştır (Aras, 2001: s. 35). Azerbaycan petrol yataklarının geliştirilmesi ile ilgilenen şirketler arasında ilk sırayı Amerikan Amoco almıştır. Sovyet döneminde Azerbaycan'ın Azeri, Çırac ve Güneşli yataklarının geliştirilmesi için Ocak 1991'de açtığı ihaleye katılan şirketlerden olan Amoco, Azeri yatağı için yapılan ihaleyi kazanmıştır. Azerbaycan yönetimi, Azeri yatağının geliştirilmesi için Temmuz 1991'de Amoco başkanlığında Unicoil (ABD), BP/Statoil, Mcdermott ve Ramco'nun yer aldığı bir konsorsiyum kurulmasına karar vermiştir (Nesirov, 1998: s.93).

1.1. Azerbaycan'ın Dış Politika Yaklaşımı: Denge Politikası

Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrası dış politikasının şekillenmesinde, Haydar Aliyev etkili olmuştur. Bağımsızlık sonrası dönemde keskin patinajlar sergileyen Azeri dış politikası Aliyev ile birlikte istikrara kavuşmuştur. Tarihsel süreçten Azeri dış politikasının incelenmesinde Ceferov'a göre 4 ayrı dönemden söz edilebilir (1991: s. 35): 1- Ayaz Mutallibov dönemi (18 Ekim 1991- Mart 1992), 2- Ebulfeyz Elçibey dönemi (15 Mayıs 1992- 4 Haziran 1993), 3- Haydar Aliyev dönemi (Haziran 1993- Ekim 2003), 4- İlham Aliyev dönemi (Ekim 2003-).

1.1.1. Ayaz Muttalibov dönemi enerji politikası

Kendisini Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin²⁴ (1918-1920) devamı olarak kabul eden Azerbaycan Cumhuriyeti, ikinci kez bağımsızlığını 18 Ekim 1991'de ilan etmiştir. Bağımsızlık ilanından kısa bir süre sonra BM ilkelerini kabul ettiğini açıklayan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dış politikası ilk 6 ay Mutallibov, sonraki iki ay da Yakup Memmedov²⁵ tarafından yürütülmüştür. Mutallibov'un 6 aylık iktidarı

---

²⁴ Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, 28 Mayıs 1918 tarihinde Rusya İmparatorluğu'na karşı bağımsızlığını ilan etmiştir. 28 Nisan 1920'de, SSCB'ye dahil olan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, ilk laik ve demokratik Müslüman Türk devleti olma özelliğine sahiptir.

döneminde dış politikada ülkenin resmen tanınması ve yabancı ülkelerle diplomatik ilişkilerin tesisi, uluslararası örgütlere üyelik konuları öne çıkmıştır. Mutallibov dış politikasının ana ağırlığını Rusya'ya verirken, diğer bölge ülkeleri ile de dostane ilişkilerin tesisi yönünde adımlar atılmıştır. Rusya'ya yakınlaşma esasına dayanan bu politika doğrultusunda Azerbaycan, 21 Aralık 1991'de BDT'ye üye olmuştur (Ceferov, 2011: s. 36).

Muttalibov döneminde dış politikada öne çıkan sorun Karabağ olmuştur. Sovyetler'in son döneminde, Birliğe üye iki devlet arasındaki bir iç sorun olarak kendini gösteren Karabağ problemi, devletlerin bağımsızlığa kavuşmasıyla birlikte tüm bölgeyi yakından etkileyen bölgesel bir sorun haline dönüşmüştür. Muttalibov döneminde büyüyen problem, global güçlerin de müdahalesiyle uluslar arası bir nitelik kazanmış, tarafları, içeriği ve geleceği belli olmayan bir kısır döngüye çevrilmiştir. Muttalibov dönemi dış politikasının en önemli unsurunu oluşturan Karabağ sorununun çözülmesi ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün sağlanması, her türlü girişime karşın Ermeniler'in gerçekleştirdiği yeni işgallerle sonuçsuz kalmıştır. Muttalibov'un büyük ümitler bağladığı Rusya, Ermenilere destek vermiş ve hatta Ermeni işgallerine, Rus birliklerinin doğrudan katılması, işgalin büyümesini sağlayan en büyük etken olmuştur (Yılmaz, 2010: s. 72).

Rusya'nın ana eksen olarak kabul edildiği Mutallibov dış politikasında bölgenin diğer iki önemli aktörü olan İran ve Türkiye ile de dostluk ve işbirliği ilişkilerinin kurulması için adımlar atılmıştır. Mutallibov ilk resmi ziyaretini İran'a gerçekleştirirken, Kuzey ve Güney Azerbaycan'ın birleşmesi yönünde bir siyaset izlemeyeceklerini açıklamıştır. Türkiye'ye de resmi ziyarette bulunan Mutallibov, bu ülke ile de Dostluk, İşbirliği ve İyi Komşuluk Anlaşması imzalamıştır (Ceferov, 2011: s. 36-37).

Muttalibov'un iktidardan düşmesi sonucu başa geçen Memmedov, Rusya ile ilişkilere daha mesafeli yaklaşmıştır. Bölge ülkeleri ile iyi ilişkiler geliştirmekten yana olduklarını belirten Memmedov, dış politikada izlenilmesi gereken ilkelerin tarafsızlık, bloklara girmeme, hiçbir devlete karşı saldırgan politika yürütmeme

olduğunu ifade etmiştir (Ceferov, 2011: s. 37). Bu dönemde uluslararası örgütlere üye olma çabası çerçevesinde Azerbaycan, 8 Aralık 1991'de İslam Konferansı Teşkilatı'na, 20 Ocak 1992'de AGİK'e ve 2 Mart 1992'de BM'ye üye olarak kabul edilmiştir (Gasimov, 1996: s. 21).

1.1.2. Ebulfez Elçibey dönemi enerji politikası

Azerbaycan Halk Cephesi'nin desteği ile, devletin başına geçen Elçibey döneminde dış politikada Karabağ sorununun ülkenin toprak bütünlüğü içerisinde çözülmesi ve yeni kazanılmış bağımsızlığın korunması temel konular olarak öne çıkmıştır. Azerbaycan'ın ilk demokratik seçimlerini kazanarak iktidara gelen Ebulfez Elçibey döneminde, Karabağ sorunu hem iç hem de dış siyaseti ciddi derecede etkilemeye devam etmiştir. Zira, ülkenin bir çok sorununun temelinde Karabağ'da devam etmekte olan savaş bulunuyordu ve bu savaşa son verilmeden iç siyasetin durulması, sosyo-ekonomik gelişmenin sağlanması, halkın rahat ve huzurunun sağlanması, ülke içi istikrarın korunması mümkün gözüküyordu (Yılmaz, 2010: s. 73).

Elçibey iktidarı Karabağ sorununun uluslararası arenada çözülmesini dış politikanın temeline oturtmuştur. Elçibey'in bu stratejisinin arkasında uluslararası toplumun desteğini alarak Rusya'nın, Karabağ sorununu Bakü üzerinde baskı unsuru olarak kullanmasının önüne geçmek amacı bulunmaktadır (Ceferov, 2011: s. 37). Bu dönemde sorunun AGİK Minsk Grubu²⁶ çerçevesinde yapılacak görüşmeler yolu ile çözülmesine yönelik girişim sorunun Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün korunarak çözülmesi prensibinin Ermeniler tarafından kabul edilmemesi nedeni ile sonuç vermemiştir. Sonrasında Ermeniler'in Şubat 1993'te yeniden saldırılara başlaması ve Kelbecer Rayonunu ele geçirmesi üzerine, BM krize müdahale ederek Kelbecer'in boşaltılmasına yönelik olarak 822 sayılı kararı almıştır. Bu kararın alınması, AHC

---

²⁶ AGİK, 1992'de Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ sorunundan kaynaklanan çatışmaya barışçıl çözümler bulmak amacıyla, Minsk Grubu'nu kurmuştur. Grup eş başkanı olan ABD, Rusya ve Fransa ile Beyaz Rusya, Almanya, İtalya, Portekiz, Hollanda, İsveç, Finlandiya, Türkiye, Ermenistan ve Azerbaycan'dan oluşmaktadır (Yılmaz: 2012: s. 154).

iktidarının başarısı olarak kabul edilirken kararın uygulanmasına fırsat kalmadan ülkede yeniden iktidar değişimi söz konusu olmuştur (Ceferov, 2011: s. 38).

Elçibey iktidarının bir diğer önemli önceliği Azerbaycan'ın, Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmak ve eşit statüde karşılıklı ilişkiler geliştirmek olmuştur. Rusya, bir süre bu politika karşısında ılımlı bir yaklaşım sergilemiş olmakla birlikte Nisan 1993'te Rusya'nın "*Yakın Çevre Doktrini*"ni kabul etmesiyle birlikte ılımlı siyaset yerini baskıcı yaklaşıma bırakmıştır (Ceferov, 2011: s. 39-40).

Elçibey döneminde, dış politikada öne çıkan bir diğer unsur ise, Türkçülük olmuştur. Türkçülük söylemi çerçevesinde Orta Asya ülkeleri ile yakın ilişkiler geliştirme, Türk Ortak Pazarı oluşturma, Türk dilini BM resmi dili yapma ve Karabağ konusunda ortak tutum belirlemeye yönelik girişimleri muhatap devletler tarafından yeterli ilgiyi görmemiştir (Ceferov, 2011: s. 40). Elçibey, bu dönemde Rusya ve İran tehdidine karşı özellikle Türkiye ile yakın ilişkiler geliştirmiştir. Ancak, Türkiye, Azerbaycan'ın stratejik ortaklık geliştirme taleplerine Kafkaslar'da Rusya ile karşı karşıya kalmak istemediği için ihtiyatla yaklaşmıştır (Ceferov, 2011: s. 41).

Elçibey döneminde, İran ile ilişkileri Güney Azerbaycan sorunu şekillendirmiştir. Birleşik Azerbaycan söyleminin Elçibey iktidarında destek olması, iki ülke arasında güvensizliğin derinleşmesine yol açmıştır (Ceferov, 2011: s. 40-41).

Rusya ve İran'ı dengelemek için Batılı ülkeler ile yakın ilişkiler kurmak isteyen Elçibey hükümeti, ABD'nin o dönem uyguladığı "*Önce Rusya*" politikası ve ülkedeki güçlü Ermeni lobisinin faaliyetlerinin bir sonucu olarak beklediği sonucu elde edememiştir. Elçibey iktidarı döneminde, Avrupa ülkeleri içinde en yakın ilişkiler İngiltere ile geliştirilmiştir. Ceferov'a göre (2011: s. 42), bu tercihin yapılmasında İngiltere'nin, ABD ile ilişkilerin geliştirilmesinde oynayabileceği rol, BM Güvenlik Konseyi üyesi olan bu ülkede güçlü bir Ermeni lobisinin olmaması ve bu ülkenin 20. Yüzyıl'ın başından bu yana Bakü petrollerine olan yakın ilgisi etkili olmuştur.

ABD'nin, Azerbaycan'a yönelik politikasının odak noktasında petrol kaynaklarının geliştirilmesi ve uluslararası pazarlara (Batı) ulaştırılması olmuştur. Muttalibov döneminde Rusya'ya yakın durma politikası izleyen Azerbaycan, Elçibey döneminde daha fazla Batılı şirketin, özellikle de ABD'li petrol şirketlerinin Azerbaycan'a yatırım yapmaları için çeşitli anlaşmalar yapmıştır. 7 Eylül 1992'de Çırac ve Şah Deniz yatakları için Norveç şirketi Statoil ve İngiliz BP ile, 1 Ekim'de de Güneşli yatağı için ise Amerikan şirketi Penzoil ve İngiliz Ramco ile anlaşmalar yapılmıştır. Ancak, hemen sonrasında Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi, Azeri, Çırac ve Güneşli yataklarının benzer özelliğe sahip olmalarını göz önünde bulundurarak işlenmesinde yatırım ve ek harcamalardan tasarruf etmek için, bu üç yatağın tek bir konsorsiyum tarafından işletilmesine karar verilmiştir (Cafersoy, 2001, s. 147). Ancak, sonraki süreçte ABD Kongresi'nin, Ermeni lobisinin baskısı sonucu 907 sayılı kararı alması ikili ilişkileri de etkilemiş ve yeni oluşturulan konsorsiyumda daha önce liderliği elinde bulunduran Amoco yerini BP'ye bırakmıştır (Nesirov 1998:93). Elçibey dönemi dış politikası özetlenecek olursa şu başlıkların öne çıktığı görülebilir: Rusya'ya karşı ülkenin bağımsızlığını koruma, Karabağ sorununu ulusal egemenlik ve toprak bütünlüğü çerçevesinde çözme, İran'la ilişkileri Güney Azerbaycan çerçevesinde geliştirme, Türkiye ile stratejik ortaklık, gerekli reformları gerçekleştirme ve bölgede Rusya'ya karşı denge oluşturma bağlamında Batı ülkeleri ile yakın ilişkiler kurma.

1.1.3. Haydar Aliyev dönemi enerji politikası

Elçibey yönetimine karşı 1993 Haziran ayında Suret Hüseyinov'un başlattığı ayaklanmayı bastıramayan Elçibey, o dönemde Nahçıvan Parlamento Başkanı olan Haydar Aliyev'i, Bakü'ye davet ederek ayaklanmayı bastırmak için yardım istemiş ve doğum yeri olan Keleki'ye gitmiştir. Elçibey Bakü'den ayrıldıktan sonra parlamento tarafından yetkileri elinden alınmış, bu karar referandum ile onaylanmış ve 3 Ekim 1993'te yapılan cumhurbaşkanlığı seçimini kazanan Aliyev cumhurbaşkanı olmuştur (Yılmaz, 2012: s 149).

Aliyev döneminde, Azerbaycan'ın dış politika çizgisine hakim olan unsurlar şöyledir (Hasanov, 1998: s. 16): Azerbaycan'ın bütün ülkelerle barış içinde yaşaması ve sorunları güç kullanmadan çözmesi, iç işlerine karışılmaması, diğer devletlerle doğrudan diplomatik ilişkiler kurulması ve uluslararası örgütlerde temsil. Aliyev, hem yılların devlet adamı olmasının getirdiği tecrübe, hem de haleflerinin hatalarından çıkardığı dersler sonucunda bölgesel dengeleri gözetme esasına dayanan bir dış politika yaklaşımı izlemiştir. Bu dönemde, Elçibey iktidarının, Rusya'dan uzaklaşmasının yarattığı sorunları çözmek ve Rusya'nın beklentilerini karşılamak için bu ülke ile yakınlaşma politikası tercih edilse de, Dağlık Karabağ sorunu başta olmak üzere bölgesel sorunlarda Rusya'nın baskıcı tutumu sonucunda Aliyev, yeniden denge politikasına yönelmiştir (Ceferov, 2011: s. 43). Bu politikanın temelinde öncelikle Azerbaycan'da, devamında bölgede barış ve huzuru sağlayacak ilişkilerin kurulması ve geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bu çerçevede Aliyev dış politikasının temel istikametlerini şöyle sıralayabiliriz (Hasanov, 2005: s. 233-236):

1. Ülke bütünlüğünün korunması;
2. Ekonomik, siyasi egemenliğin sağlanması ve korunması;
3. Milli menfaatlerin belirlenmesi ve korunması;
4. Vatandaşların hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınması;
5. Azerbaycan menfaatlerinin korunması için gerekli ülkelerin belirlenmesi ve yakın ilişki kurulması;
6. Diğer ülkelerle de dengeli ve karşılıklı bir dış politika yürütülmesi.

Batı yanlısı ve Türk milliyetçisi politikaları izleyen Elçibey'in, 4 Haziran darbesi ile iktidardan düşmesinden sonra devlet başkanlığı koltuğuna oturan Haydar Aliyev, Elçibey döneminde bozulan Rusya ve İran ile ilişkileri düzeltmek üzere harekete geçmiştir. Azerbaycan'ın, Rusya'yı karşısına almasının bedelinin ağır olduğunu gören Aliyev, Elçibey döneminde yapılan hatalardan ders alarak denge siyasetine yönelmiştir. Aliyev'in ilk icraatlarından biri Batılı şirketlerin Azerbaycan'daki faaliyetlerinin ve banka hesaplarının geçici olarak dondurulması olmuştur. Bu adım nedeni ile donan ikili ilişkiler kısa bir süre sonra yeniden eski canlılığına kavuşmuştur

Aliyev döneminde, Karabağ sorununun çözümü yönünde önemli adımlar atılmıştır. Aliyev'in, Elçibey iktidarından farklı olarak sorunun çözümünde Rusya arabuluculuğunu kabul etmesi ile, taraflar arasında halen geçerli olan Bişkek Protokolü (5 Mayıs 1994) imzalanmıştır. Bu protokolle birlikte, Karabağ Savaşı'nda ateşkes dönemi başlarken, sorunun çözümü konusunda diplomatik çabalar öne çıkmıştır. Ancak, Minsk Grubu bünyesindeki müzakerelerden ve Rusya ile ABD'nin arabuluculuğunda yürütülen görüşmelerden halen sonuç alınmamıştır (Ceferov, 2011: s. 43-44).

Türklük yanlısı Elçibey iktidarının, Rus destekli bir darbe ile sona ermesinin ardından devlet başkanı olan Aliyev, Türkiye ile ilişkilerde bu gerçeği göz önünde bulundurarak daha temkinli hareket etmiştir. Aliyev, dış politikasının genel çerçevesini belirlerken Azerbaycan'ı kendi arka bahçesi olarak gören Rusya'yı dikkate alarak hareket etmeyi tercih etmiştir. Çünkü, Elçibey iktidarının Türkiye ilişkilerinde, Rusya'yı görmezden gelen politikaları sonucu Rusya'nın desteklediği bir darbe sonucu yönetimden uzaklaştırıldığını biliyordu (Aydın, 2002: s. 405). "*Bir millet, iki devlet*" söylemini geliştiren Aliyev, buna rağmen iki ülke arasındaki ilişkilerde ekonomik ve kültürel alanlara ağırlık vermiş, askeri ilişkileri geri planda tutmuştur. Aliyev'in, ABD ve Türkiye ile kurduğu yakın ilişkiler BTC projesinin gerçekleşmesinde etkili olmuştur (Ceferov, 2011: s. 44).

Rusya'ya karşı ilk olarak yakınlaşma politikası izleyen Aliyev, Rusya'nın tepkisinin hafiflemesi ile, dengeleme siyasetine geri dönmüştür. Aliyev iktidarının ilk altı ayında Rusya'ya, BDT üyeliği, Batı ile enerji görüşmelerini durdurma gibi bazı tavizler verilse de Rusya, Azerbaycan'da geleneksel etkinliğini kuramamış, Azerbaycan, Türkiye'ye ve Batılı ülkelere yakınlaşma politikasında önemli mesafeler alarak Rusya'yı dengelemiştir (Ceferov, 2011: s. 45).

Aliyev döneminde Azerbaycan-ABD ilişkileri ekonomik çıkar, demokrasi ve Ermeni lobisi üçgeninde gelişim göstermiştir. Bu dönemde Elçibey iktidarında imzalanan enerji anlaşmaları iptal edilmiş, tekrar başlayan görüşmeler sonrasında Batılı şirketlerle 20 petrol ve doğal gaz anlaşması imzalanmış ve enerji kaynaklarının

taşınmasında Batı ile işbirliği yapılmıştır (Ceferov, 2011: s. 45). ABD ile ilişkilerde Ermeni lobisinden kaynaklanan sorunlara rağmen ekonomik anlamda ciddi derinleşme sağlanmıştır.

Aliyev'in, Avrupa'ya yönelik dış politikası iki boyutlu olmuştur. Bir yandan AB ile ikili ilişkiler geliştiren ve AB'nin desteklediği TASİS, TRACECA gibi projelere dahil olan Azerbaycan, bir yandan da İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya gibi Avrupa ülkeleri ile ikili ilişkilerin geliştirilmesi yönünde adımlar atmıştır (Ceferov, 2011: s. 46).

Azerbaycan dış politikasının en önemli unsurlarından biri olan doğal kaynakların işletilmesi ve bunların dünya pazarlarına çıkarılması, Aliyev döneminde sağlanan en somut başarı olup, ülkenin bağımsızlığının korunmasında ve diğer sorunlarının çözülmesinde bu adım ciddi ölçüde etkili olmuştur. Elçibey dönemindeki iç istikrarsızlık sonucu, Azerbaycan'a yatırım yapmak konusunda tedirgin olan çok uluslu şirketler, Aliyev'in izlediği iç siyaset ve lobicilikle sağlanan güvenle yeniden bölgeye yönelmiştir. Böylece, 24 Eylül 1994'te imzalanan "*Yüzyılın Anlaşması*" ile birlikte enerji sektöründeki 6 büyük ülke Karabağ problemiyle doğrudan muhatap olmuştur. Zira, bölgeye yatırım yapan çok uluslu 10+2 şirket bölgede istikrar istemekte, bu ise ancak bölgenin büyük problemi Karabağ'ın çözüme kavuşturulmasıyla mümkün görünmektedir (Adams, 2009: s. 229). Bu nedenle, ilgili petrol şirketlerinin hamisi olan altı ülke Karabağ problemiyle daha yakından ilgilenmeye başlamış, bu durum yeni ve genç bir devlet olan Azerbaycan'ın dış politikada hareket serbestisinin artmasını sağlamıştır (Yılmaz, 2009: s. 78).

Aliyev, İran ile ilişkilerde Elçibey döneminde oluşan hassasiyetlerin giderilmesi yönünde bir politika izlemiştir. İran'ın Ermenistan ile yaklaşması endişe ile takip edilmekle birlikte birleşik Azerbaycan siyaseti izlenmeyeceğini açıklayan Aliyev, denge siyaseti doğrultusunda İran ile daha yakın ilişkiler geliştirebilmek için enerji projelerini devreye sokmuştur. İran'a, BTC'de hisse verilmesi talebi ABD tarafından kabul edilmeyen Azerbaycan, güçlü güney komşusunu dışlamanın sonuçlarını hafifletmek için Şah Deniz projesinde İran'a

yüzde 10 hisse vermiştir. Ayrıca iki ülke arasında Nahçıvan Özerk Bölgesi'ne doğal gaz transferi yapılması konusunda da işbirliği yapılmıştır. Bu dönemde, İran ve Azerbaycan ilişkilerinde temel sorunlar İran- Ermenistan ilişkileri ve İran'ın nüfusunun çoğu Şii olan Azerbaycan'da dini duyarlılığı manipule etme çabası olmuştur (Ceferov, 2011: s. 46-47).

Bağımsızlık sonrası dönemde sık sık iktidar değişimi olması nedeni ile, dış politikasını kurumsallaştırmakta sıkıntı çeken Azerbaycan, Aliyev döneminde bu sorunu aşmıştır. Azerbaycan'ın yüzünü Batı'ya çeviren Aliyev bölge ülkelerine yönelik olarak ise denge siyaseti izlemiştir.

1.1.4. Son dönem Azerbaycan enerji politikası

SSCB'nin dağılması sonrasında bağımsızlığını kazanan Azerbaycan, ekonomik ve siyasi istikrarını sağladıktan sonra dış politika konusunda da daha bağımsız hale gelmiştir. Brzezinski tarafından Güney Kafkasya'nın "*jeo-politik mihver devleti*" (Brzezinski, 2005: s. 126) olarak nitelenen Azerbaycan, hem sahip olduğu enerji kaynakları hem de jeo-politik konumu nedeni ile, küresel ve bölgesel güçlerin ilgi odağında yer almaktadır. Azerbaycan bağımsızlık sonrası dönemde siyasi açıdan büyük sıkıntılar yaşamış, dönemin şartlarının etkisiyle siyasi ve ekonomik bunalımda olan ülke dağılmanın eşiğine gelmiştir. Ancak, Haydar Aliyev'le birlikte uygulanmaya başlanan denge siyaseti ile öncelikle iç istikrar sağlanmış, sonrasında Karabağ Savaşı durdurulmuş ve ülkenin uluslararası kamuoyunun tanıdığı ve önem verdiği bir aktör olarak varlığını kabul ettirmiştir. Denge politikası İlham Aliyev döneminde de ülkenin dış politikasının omurgasını oluşturmuştur. İlham Aliyev²⁷,

---

²⁷ Azerbaycan'ın 3. Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in oğlu olan İlham Aliyev'in ülkenin 4. cumhurbaşkanı seçilmesi demokratikleşme adımları açısından eleştiri konusu olmaktadır. "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dördüncü cumhurbaşkanı olan İlham Aliyev, 15 Ekim 2003'te yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde oyların yüzde 76'sını alarak cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. 31 Ekim'de yemin ederek göreve başlayan İlham Aliyev, Azerbaycan'ın üçüncü Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev döneminde milletvekilliği görevinin yanı sıra, Azerbaycan Devlet Petrol Şirketinde başkanlık yapmış, Azerbaycan'ın enerji politikalarının şekillendirilerek hayata geçirilmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Cumhurbaşkanlığına seçilmeden önce Başbakanlık görevi de yürüten İlham Aliyev, 2001-2003 yılları arasında Avrupa Parlamentosu Parlamenterler Asamblesinde Azerbaycan heyetinin başkanlığını yapmıştır. Bu görevler, İlham Aliyev'in Üçüncü Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev döneminde siyasi tecrübe kazanmasını sağlamış ve ona cumhurbaşkanlığına giden yolu açmıştır.

2003'te cumhurbaşkanlığı seçimleri sonrasında yaptığı yemin töreni konuşmasında *"Azerbaycan halkı seçim merkezlerine gelerek Haydar Aliyev'in politikalarına oy vermiştir."* diyerek, izleyeceği yaklaşımı açıkça belli etmiştir (Çelikpala, 2013: 254).

Bu kapsamda, Batılı ülkelerle Rusya arasında siyasi ve ekonomik bir denge sağlanmaya çalışılmaktadır. Ancak, bazı ülkelerin Azerbaycan dış politikasında özel bir yeri bulunmaktadır. Tarihi dostluk, kardeşlik ve yakın bir diyalog içerisinde bulunduğu Türkiye, iki milyona yakın Azerbaycanlı'nın çalıştığı ve ülkede önemli bir lobiye sahip Rusya, doğal kaynaklarını dünya pazarlarına ulaştırmada bir bakıma garantörü olan ABD, ülkenin dış politikasında doğrudan etkin rol almaktadır. Ülkenin dış politikasında dini faktörlerin etkisiyle küçümsenemeyecek bir İran etkisi de mevcuttur (Yılmaz, 2010: s. 70). Bu hassasiyetler, İlham Aliyev döneminde de ülke dış politikasının şekillenmesinde etkisini korumaktadır.

İlham Aliyev döneminde dış politikanın temel unsurları şu şekilde belirlenmiştir (Mammadyarov, 2009: s. 14-21.): *"Azerbaycan'ın bölgesel entegrasyonunun yeniden yapılandırılması; uluslararası barış ve istikrarın geliştirilmesi; etkin, çok taraflı uluslararası sistemin geliştirilmesi; karşılıklı uluslararası ilişkilerin arttırılması; Avrupa ve Avro-Atlantik yapı ile entegrasyon; Avrasya enerji ve ulaşım koridorlarında sürdürülebilir gelişim ve büyüme."*

Haydar Aliyev döneminde temelleri atılan çok vektörlü dış politika anlayışı, İlham Aliyev döneminde de sürdürülmüştür. Genel olarak post-Sovyet ülkeler tarafından tercih edilen çok vektörlü dış politika anlayışı, özel ittifaklara katılmaktan sakınıp rakip ittifaklar ile işbirliğini sürdürme olarak tanımlanabilir (Idnan ve Shaffer, 2011: s. 343). Cohen'e göre ise (Cohen, 2008: s. 250), *"jeo-politik aktörlerin her biri ile iki taraflı ilişki kurmak ve bir vektörü diğerine feda etmekten çekinmektir."* Çok vektörlü dış politika anlayışı beraberinde tek bir ülkeye angaje olmaktan kaçınmayı, tüm komşularla yakın ilişkiler kurmayı ve çok taraflı bölgesel örgütlerde aktif olarak yer almayı getirmektedir.

Ayrıca Haydar Aliyev döneminde dış ve enerji politikalarının şekillendirilmesi ve yürütülmesinde söz sahibi makamlarda yer alması, İlham Aliyev'in iktidar koltuğuna oturduktan sonra izlediği dış politika çizgisinin ana hatlarının da şekillenmesine neden olmuştur." (Çelikpala, 2013: s. 255).

Kapalı ülke konumundaki enerji arz ülkelerinin çok vektörlü dış politika anlayışını tercih etmeleri, jeo-politik bir zorunluluk olarak değerlendirilmektedir. Azerbaycan'ın dış politikası da, enerji kaynakları ve bu kaynakların transferi ile yakından ilişkilidir. Enerji ve enerji kaynaklarının, Azerbaycan için stratejik öneme sahip olması nedeni ile, Dışişleri Bakan Yardımcısı Mahmud Mammadgulyev, bu anlayışın “ulusal kalkınmanın bel kemiği” olduğunun altını çizmiştir (Mammadgulyev, 2009: s. 200). İlham Aliyev döneminde, Haydar Aliyev döneminde çizilen stratejik çizgiye yapılan en temel katkı, Ulusal Güvenlik ve Askerî doktrinlerin yayınlanarak hem güvenlik hem de dış politika yapım sürecine devlet düzeyinde kavramsal bir bakış açısı ve genel bir çerçeve kazandırılması olmuştur. Ulusal Güvenlik Konsepti'ne göre Azerbaycan'ın ulusal çıkarları genel olarak şu şekilde sıralanmaktadır (Şiriyev, 2010; s. 136-137):

- Devletin toprak bütünlüğünün korunması, uluslararası hukukça tanınmış sınırlarının güvenliğinin sağlanması;
- Azerbaycan halkının bütünlüğü ve dayanışmasının sağlanması,
- “Azerbaycancılık” ideolojisinin teşviki;
- Demokrasinin ve sivil toplumun geliştirilmesi, hukukun üstünlüğünün sağlanması;
- Azerbaycan vatandaşlarının çıkarlarının ve haklarının, hem içeride hem de dışarıda en üst seviyede tutulması ve korunması;
- Ülkenin doğal kaynaklarını kullanarak ekonomik istikrarın sağlanması, eğitim ve teknolojik gelişmelere ayak uydurulması yoluyla Azerbaycan halkının layık olduğu en iyi düzeyde yaşam koşullarının temin edilmesi;

- Uluslararası politikada, istikrarlı, demokratik bir dünya düzeninin ortaya çıkmasına katkıda bulunulması ve bu konuda etkili olunması;

Toprak bütünlüğünün korunmasını öncelik olarak kabul eden Aliyev, Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığına kavuşmasının Azerbaycan tarafından kabul edilemez olduğunu savunmaktadır. Dağlık Karabağ sorununun Azerbaycan'ın tezlerine göre çözülmesi için, çok boyutlu ve dinamik bir dış politika izleyen Aliyev, uluslararası alanda ülkenin çıkarlarına hizmet edecek ittifakların kurulmasına öncelik vermektedir. Bunun yanı sıra, dış politika yapım sürecinde tüm unsurlar ilişkilendirilerek çok boyutlu bir yaklaşım izlenmektedir. Ayrıca, dış politikanın enerji ve güvenlik politikalarıyla desteklenmesi ise, Azerbaycan'ın etkinliğine katkı sağlayacak, uluslararası alanda, kuruluş yıllarındakine benzer bir yalıtılmanın önüne geçilmesini sağlayacak bir stratejik yaklaşım olarak kabul edilmiştir (Çelikpala, 2013: s. 257). Dış politikada, temelleri Haydar Aliyev döneminde atılan çok taraflılık anlayışı İlham Aliyev döneminde de önemini korumuştur. Bu politikanın arkasında ülkenin jeo-politik konumu ve küçük devletler grubunda yer alması olup, bu strateji ülkeye dış politika konusunda daha geniş manevra alanı sağlamaktadır. Ulusal Güvenlik Doktrininde yer alan değerlendirmeye Azerbaycan, *“Avrupa'nın temel değerlerini paylaşan ve Avrupa-Atlantik güvenlik yapılanmasının ayrılmaz bir parçası olarak bu bölgenin güvenliğine katkı sağlayan bir unsurdur. Azerbaycan Cumhuriyeti aynı zamanda İslam dünyasının bir parçası olarak İslam Uygarlığının ilerici mirasını ve kutsal değerlerine sahiptir.”*(Azerbaycan Respublikası Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi(MNS)- Azerbaycan Milli Güvenlik Bakanlığı, 2007).

11 Eylül sonrasında, büyük güçlerin Azerbaycan'a bakışlarında değişimler gözlemlenmektedir. Özellikle, Azerbaycan'ın uluslararası terörizmle mücadeleye tam destek vermesinin bu değişimde etkisi büyük olmuştur. Bu gelişmelere karşın, Ermeni lobisinin gerek ABD'de gerekse Avrupa ülkelerinde, Azerbaycan aleyhine faaliyetleri sona ermemiş, ancak 1990'larla kıyaslandığında azalma görülmüştür. ABD'nin Azerbaycan'a verdiği önemin bir göstergesi olarak 907 sayılı karar geçici süreli askıya alınmış, ABD yönetimi tarafından Azerbaycan toprak bütünlüğünü destekleyici beyanlar verilmeye başlanmıştır (Yılmaz, 2010: s. 81-82).

2. AZERBAIJAN'IN EKONOMİK DÖNÜŞÜMÜ

Ulusal bağımsızlıklarını 1991 yılında kazanan post-Sovyet cumhuriyetleri bekleyen en büyük mücadelelerden biri de, merkezi planlı ekonomiden pazar ekonomisine geçiş olmuştur. Bu süreçte, tüm post-Sovyet cumhuriyetler küresel ekonomik krizlerin de etkisi ile ciddi sorunlarla karşılaşmıştır. Ulusal bağımsızlıklarını korumak ve geliştirmek için stratejik bir seçim yapan post-Sovyet cumhuriyetler, piyasa ekonomisine geçme kararı almıştır. Bu karar aynı zamanda Batı ile daha yakın ilişkiler geliştirmelerini, ekonomik ve siyasi anlamda işbirliği yapmalarını da sağlamıştır.

Azerbaycan'ın coğrafi yapısına ilişkin son özellik, ticaret ve ulaşımda büyük bir “köprü” oluşturarak, bir anlamda kuzeyle güneyin ve doğuyla batının bağlantısını sağlamasıdır. Azerbaycan, hem zengin bir petrol ülkesidir, hem de kuzey-güney ve doğu-batı ticaret yollarında bulunması sebebiyle stratejik bir konuma sahiptir. Bu nedenle Azerbaycan, coğrafi konumundan kaynaklanan jeo-politik bir değer taşımaktadır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan'da, Sosyalist ekonomiden küresel ekonomiye entegre olma yönünde bir çizgi belirlenmiştir. Bu yöneline rağmen, iç ve dış politik problemler nedeniyle bu entegrasyon uzun bir süre sekteye uğramıştır. Başka pek çok faktör söz konusu olmakla birlikte en önemli neden; Dağlık Karabağ sorunudur. Dağlık Karabağ'da yaşanan savaş ve çatışma ekseninde, en başta yabancı yatırımlar için ülke cazibesini yitirmiş ve bu fırsatlar ülkesine dış sermaye girişi çok düşük düzeyde kalmıştır. Savaşın bir başka sonucu üstlenilmek zorunda kalınan maliyetleri olmuştur. Ermenistan ile yapılan ateşkes antlaşması ile, Azerbaycan önemli bir değişim ve dönüşüm sürecine girmiştir. Piyasa ekonomisine geçiş hızlanmış, petrol ve doğal gaz alanında dünyadaki büyük enerji şirketleri ile konsorsiyumlar faaliyete geçmiş ve bu kaynakların üretiminin hızla artmasına paralel olarak dünya pazarlarına hangi etkin kanallardan ulaştırılacağına ilişkin tartışmalar hareketlenmiştir (Dikkaya ve Demirci, Temmuz-Ağustos 2013: s. 1457).

Azerbaycan, bağımsızlığını kazandığında sanayileşmiş bir ekonomiye sahip durumdaydı. Petrol üretimi ve rafineri sanayinin dinamosu olduğu ülke ekonomisinin, hafif sanayi yatırımları da bulunmaktaydı. Bunun yanı sıra, Azerbaycan'ın tarım ürünleri kendi ihtiyacını karşılamının ötesinde, diğer cumhuriyetlerin ihtiyaçlarını da karşılamaktaydı (Papava, 2012: s. 68). SSCB'nin dağılması ile birlikte, cumhuriyetlerin birbirine bağlı ekonomik sistemleri de tamamen çökmüştür. Üretimi destekleyen talep unsurunun kesintiye uğraması ile, bağımsızlığını kazanan post-Sovyet cumhuriyetler için dış pazarlara açılmak, acil ve hayati bir sorun olarak ciddi bir baskı unsuru olmuştur. Ancak, bu aşamada önlerine çıkan en önemli sorun, bu ülkelerin uluslararası rekabet ortamında ürünlerine pazar bulmalarının güçlüğüne bağlı olarak ekonomik dönüşüm sürecinin daha da sancılı olması anlamına gelmektedir (Papava, 2012: s. 69). Geçiş sürecinde yaşanan sorunlar, ekonomik büyümenin daha da olumsuz etkilenmesine ve bu ülkelerin rekabet kabiliyetlerinin erozyona uğramasına da neden olmuştur.

Soğuk Savaş sonrası dönemde Sovyet sisteminin dağılmasıyla birlikte, Azerbaycan, serbest piyasa ekonomisinin tercih edildiği ekonomik yapılanma sürecinde diğer cumhuriyetler gibi ciddi krizlerle karşı karşıya kalmıştır. Yeni sistemin getirdiği tecrübe eksikliği ve sistemin işleyişindeki sorunlar, mevcut problemlerle birlikte bağımsızlığın ilk yıllarında ekonomik bunalım yaşamasına neden olmuştur. Bağımsızlığın ilk yıllarında yüzde 20'lere ulaşan negatif büyüme oranları ve yüzde 1000'lere varan enflasyon oranları ile, karamsar bir ekonomik tablo ile karşı karşıya kalan Azerbaycan'da, sosyalist sistemden vazgeçmenin en önemli belirtilerinden sayılan özel sektör girişimlerinin GSMH içerisindeki payı yüzde 20'lere bile ulaşamamıştır. Bağımsızlığın ardından Sovyet sisteminden kalma sorunlarla uğraşmaya devam eden ülkede, uzmanlaşma ve iş bölümüne dayalı ekonomik yapılanma çözülmüş ve daha önce yoğun olarak birliğe bağlı cumhuriyetler ile ekonomik ilişkiler geliştirmiş olan Azerbaycan, Rusya bağlantısının kopması sonucu bu cumhuriyetlerle de ekonomik bağları kaybetmek tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır (Dikkaya ve Demirci, Temmuz-Ağustos 2013: s. 1459). Azerbaycan'ın, 1996 yılındaki GSMH, 1990 yılı GSMH'nin yüzde 42'si

oranında gerçekleşirken üretimdeki keskin düşüş nedeni ile bu rakam 1996 yılında yüzde 72 olarak gerçekleşmiştir (Papava, 2012: s. 70). 1994-1995 yılları arasında yapılan ekonomik reformlar, ekonomik istikrar ve gelişimin önünün açılmasını sağlamış olsa da, o yıllarda yaşanan küresel kriz, post-Sovyet cumhuriyetlerin ekonomik olarak dönüşüm sürecini güçleştirmiştir.

Azerbaycan ekonomisinin bağımsızlık sonrasındaki ilk on yıllık performansını inceleyen Dikkaya ve Demirci (Temmuz-Ağustos 2013, s. 1459), siyasi sorunların ekonomiye etkisini şu şekilde ifade etmiştir: *“Bağımsızlığın ilk aylarında Azerbaycan’da birçok sanayi tesisinde üretimin durması veya atıl kalması gibi ekonomik sorunlar belirmiştir. Bu dönemde, SSCB’deki işletmelerle ekonomik bağlantıların kopması, diğer cumhuriyetlerde pazar payının kaybedilmesi ve merkezi sübvansiyonların ortadan kalkmasıyla üretimde ciddi düşüş yaşanmıştır. Ekonomik sıkıntılarla birlikte Azerbaycan, bağımsızlığını kazandıktan sonra Sovyetlerden birçok siyasal sorunu da devralmıştır. Bu sorunların başında gelen Karabağ Savaşı, ekonomiyi uzun müddet olumsuz yönde etkilemiştir. Bu savaş ülke sanayisi için gereken ara malların ithal yollarının kapanmasına neden olarak özellikle 1990’lı yılların başında Azerbaycan ekonomisine büyük sıkıntılar yaşatmıştır. Rusya’nın Ermenistan yanlısı bir tavır izlemesi ve Azerbaycan’a ulaşım ambargosu koyması, ayrıca Çeçenistan’da yaşanan savaş dolayısıyla iki önemli petrol boru hattının kullanılmaması, Azerbaycan’da siyasi sorunların ekonomiye yansıyan yönlerini oluşturmuştur.”*

Tablo 14: Azerbaycan'ın Temel Enerji Verileri

GSYİH (dolar) (nominal)	77 milyar
Birincil Enerji Tüketimi (mtpe)	12.2
Türlere Göre Enerji Tüketimi (mtpe)	Hidrokarbon: 11.8 Nükleer: - Hidro: 0.4 Yenilenebilir: -
Enerjide Kendine Yeterlilik Oranı	% 100
Elektrik Üretimi (Kwh)	20 milyar
Elektrik Tüketimi (Kwh)	17 milyar
Elektrik Kurulu Güç Kapasitesi (Mw)	7005
Kömür Tüketimi (mtpe)	-
Petrol Rezervi (ispatlanmış) (v)	7 milyar
Petrol Üretimi (v/g)	1 milyon
Petrol Tüketimi (mtv)	4.2
Petrol İhracatı (v/g)	821000
Petrol İthalatı (v/g)	-
Doğal Gaz Rezervi (ispatlanmış) (bcm)	1200
Doğal Gaz Üretimi (bcm)	18
Doğal Gaz Tüketimi (bcm)	10.3
Doğal Gaz İhracat (bcm)	8
Doğal Gaz İthalat (bcm)	0.3

Kaynak: Enerji Piyasaları ve Politikaları Enstitüsü (EPPEN). Erişim Tarihi: 04.02.2015,
www.eppen.org/index1.php?sayfa=Enerji%20Veri%20Taban%C4%B1&link=link8&makale=112/

Karabağ Savaşı'nda ateşkes ilan edilmesiyle 1994 yılı ortalarından itibaren toparlanma evresine giren Azeri ekonomisi, üç önemli hedef doğrultusunda yol almaya çalışmıştır. Bunlar (Zengin, 2010, s. 205-206):

- Ülkenin temel doğal kaynak rezervlerinin işlenmesinin sağlanması;
- Liberal-demokratik düşünce temelli piyasa ekonomisi prensiplerine uygun ekonomik yapının oluşturulması;
- Dünya ekonomisi ile, global ve bölgesel entegrasyonun gerçekleştirilmeye çalışılması olarak sıralanabilir.

Azerbaycan, bağımsızlığını, siyasi ve ekonomik istikrarını geliştirmek için enerji kaynaklarından yararlanmışır. Bu nedenle, Azerbaycan'ın dış ekonomi

politikasının ana amacı, uluslararası enerji güvenliğinde ülkenin güçlü ve önemli bir oyuncu olmasını sağlamaktır. Ulusal kalkınma stratejisi oluşturulurken özellikle Azerbaycan'ın, Orta Asya ve Avrupa arasında doğal bir köprü olmasını sağlayan konumunu da göz önüne alarak, enerji alt yapısının bu şekilde geliştirilmesine öncelik verilmiştir (Mammadgulyev, 2009: s. 199). Azerbaycan, bu amacına ulaşabilecek hareket alanı bulmak için, 1993 yılından itibaren çok vektörlü dış politika izlemiştir. Bu politikanın ekonomik anlamda ilk somut adımı, “*Yüzyılın Anlaşması*”nın imzalanması olmuştur. Bu anlaşma ile, petrol transferinde Rusya'nın tekeline son verilmiştir. Azerbaycan, daha sonra 1999'da Şah Deniz yatağındaki doğal gaz rezervlerinin geliştirilmesi için üretim paylaşım anlaşması imzalamış ve doğal gaz transferinde de aynı petrolde olduğu gibi güzergah çeşitlendirmesi yapmanın yollarını aramaya başlamıştır.

Azerbaycan'ın sahip olduğu petrol rezervlerinin yabancı şirketlerin ilgisini çekmesi, SSCB'nin dağılmasından önceki döneme kadar gitmektedir. SSCB döneminde, dünyanın geri kalanından soyutlanmış olan bölge zenginliklerinin dış dünyaya açılması, Sovyetler'in son dönemde benimsediği açıklık ve şeffaflık politikası ile olmuştur. Gorbaçov döneminde, Sovyetler'in dışa açılmaya başlaması Azerbaycan'da, 1985-87 yılları arasında keşfedilen Azeri ve Çırac rezervlerinin geliştirilmesi için yabancı petrol şirketlerinin bölgeye davet edilmesinin de önünü açmıştır (Bagirov, Ocak 2007: s. 20).

Deniz yatağında bulunan bu zengin rezervlerin geliştirilmesi için yeterli kaynağı ve teknolojisi olmayan Moskova, Ocak 1991'de bu kaynakların geliştirilmesi için ihale açmıştır. Bu ihaleye katılan şirketler arasında en çok dikkat çekenler BP/Statoil, Amoco ve Unocol olmuştur (Bagirov, Ocak 2007: s. 21). İhalenin sonucu 1991'in yaz aylarında açıklanırken, ihaleyi Amerikan şirketi Amoco'nun kazanmış olması Soğuk Savaş'ın sonunun an meselesi olduğunun adeta işaretçisi gibi görülmüştür. İhaleyi kazanan Amoco, Unocol, BP/Statoil, McDermott ve Ramco gibi petrol devlerin ortak olduğu bir konsorsiyum kurmuş ve teknik fizibilite ve kazı çalışmaları için hazırlıklara başlamıştır. Ancak, bu süreçte, 18 Ekim 1991'de, Azerbaycan resmen bağımsızlığını ilan etmiş ve Moskova ile Batılı şirketler

arasında yapılan anlaşma uygulanamadan rafa kaldırılmıştır (Bagirov, Ocak 2007: s. 21; İbrahimov, 2013: s. 5).

SSCB'nin dağılmasından önce başlayan Batılı şirketlerin Azeri yataklarını geliştirme rekabeti, Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra da sürmüştür. Bağımsızlığını yeni kazanan Azerbaycan, petrol gelirlerine acil ihtiyaç duyduğu için, SSCB döneminde Batılı şirketlerle başlayan görüşmelere devam etmiştir. Amoco, BP, McDermott, Pennzoil, Ramco, Unocal, TPAO ve Statoil gibi petrol şirketleri ilk olarak Çırak ve Güneşli sahalarının rehabilite edilmesi ile ilgilenmişlerdir. Elçibey döneminde imzalanan anlaşmalarla yabancı yatırımların Bakü'ye gelmesinin önü açılmıştır. Bu anlaşmalarla BP/Statoil ortaklığı, Azerbaycan'a 30 milyon dolar imza ikramiyesi ödemiş ve Pennzoil şirketi de petrol üretimi esnasında atmosfere yayılacak 1,5 milyar m³ zehirli gazın zararsız hale getirilmesi maliyetlerini üstlenmiştir (Cefersoy, 2001: s. 147).

Taraflar arasındaki görüşmeler en ciddi sonucunu 1994'te vermiş ve "*Yüzyılın Antlaşması*"nı imzalanmıştır. İlk ve en büyük üretim paylaşım anlaşması olan bu anlaşma ile Azerbaycan'ın, Hazar deniz yatağında sahip olduğu petrol rezervlerinin geliştirilmesi ve kar paylaşımı karara bağlanmıştır (Aras, 2001: s. 58; İbrahimov, 2013, s. 18). Bu petrol antlaşmasıyla, 15 farklı ülke ve 33 firma ile toplam 60 milyar doları bulan yatırım potansiyelinin önünün açılması, Azerbaycan ekonomisinin istikrarı ve krizden çıkması açısından önemli bir aşama olmuştur (Dikkaya ve Demirci, Temmuz-Ağustos 2013: s. 1514). Bu anlaşmadan sonra, kısa süre içinde 20'den fazla ÜPA imzalanmış olmakla birlikte "*Yüzyılın Antlaşması*", Azerbaycan'ın enerji politikasının yönünün belli olması açısından belirleyici olmuştur (Fariz, 2004-b). Azerbaycan'ın siyasi ve ekonomik bağımsızlığının pekişmesinde bir diğer adım ise, 17 Ekim 1996'da yürürlüğe giren Şah Deniz Antlaşması olmuştur. Şah Deniz antlaşmasına ilişkin konsorsiyum, Azerbaycan Hükümeti ve uluslararası enerji şirketleriyle 4 Haziran 1996 tarihinde imzalanmıştır. Şah Deniz projesi için oluşturulan konsorsiyumda şirketler arasındaki pay dağılımı; İngiliz BP yüzde 25.5, Norveç Statoil Alliance yüzde 25.5, Azerbaycan SOCAR yüzde 10, Rus LukAgip yüzde 10, Fransız TotalFinaElf yüzde 10, İran OIEC yüzde 10 ve Türk TPAO yüzde

9 şeklinde olmuştur (İbrahimov, 2013: s. 27). ABD’li şirketlerin bu anlaşma içerisinde yer almama nedeni, ABD hükümetinin, İran’a karşı tutumu nedeniyle kendi şirketleri için anlaşmaya yasak koymasından kaynaklanmıştır (Dikkaya ve Demirci, Temmuz-Ağustos 2013, s. 1512). Şah Deniz-I ve Şah Deniz-II olarak iki aşamalı yapılan anlaşma kapsamında 2007 yılına kadar Rusya Federasyonu’ndan gaz ithal eden Azerbaycan, 2007 yılı itibariyle sadece kendi doğal gaz ihtiyacını karşılamakla kalmamış, aynı zamanda Gürcistan, Türkiye, İran ve Rusya’ya da gaz ihraç eder konuma gelmiştir.

Dünyadaki 9. büyük doğal gaz sahası olan Şah Deniz’in halihazırda sadece birinci fazı faaliyettedir (Mammadov, 25 Kasım 2010). Şah Deniz-II’den çıkartılacak doğal gaz, 2019 yılından itibaren TANAP ve TAP ile pazara ulaştırılacaktır. Mevcut durumda Azerbaycan’ın ana doğal gaz ihracat boru hattı Bakü-Tiflis-Erzurum’dur (BTE). Diğer önemli boru hatları ise 2010 yılından itibaren Rusya Federasyonu’na doğal gaz ihracatına başladığı Gazi-Magomed-Mozdak Boru Hattı ve İran’la arasındaki Bakü- Astar Doğal Gaz Boru Hattı’dır (EIA, 2013).

Sahip olduğu enerji kaynakları sayesinde yabancı yatırımcıların ilgisini çeken Azerbaycan, enerji yoğun sanayileşme sürecine girmiştir. Azerbaycan’ın, Karadağ Savaşı ve piyasa ekonomisine geçiş sürecinin olumsuz etkilerinin üstesinden gelmesinde sahip olduğu enerji kaynaklarının büyük rolü olmuştur. Karabağ Savaşı, ülke ekonomisi için, milyarlarca dolarlık yük, 1 milyona yakın mülteci (kaçkın) ve bu insanların, başta Bakü olmak üzere Azerbaycan’ın diğer bölgelerinde zor şartlarda iskânı ve sorunlarıyla boğuşmak zorunda olmak gibi bir yük bırakmıştır. Bu yükün etkilerinin halen önemli ölçüde devam ettiği görülse de, toplam bütçe içindeki payı gittikçe küçülmeye başlamıştır. Bunun nedeni, artan petrol gelirleri ile devlet bütçesinin ciddi bir genişleme göstermesidir (Dikkaya ve Demirci, 2013: s. 201).

Petrol ve doğal gazın neden olduğu “başdöndürücülük” etkisi, Azerbaycan’ın Batı sermayesi tarafından eski Sovyet cumhuriyetleri içerisinde en cömert davranılan ülkelerden birisi haline gelmesine neden olmuştur. Azerbaycan’ı, 2000’li yıllarda eski Sovyet coğrafyasında Kazakistan’ın ardından en fazla kişi başına sermaye

girişinin olduğu ülke haline getiren bu yönelimin, kuşkusuz bu ülkenin makro ekonomik göstergelerine de pozitif yansımaları olmuştur. Yeni bin yılın ilk on yılında Azerbaycan, savaş yorgunu, alt yapısı harabe bir görüntü arz eden, piyasa yerine mafya örgütlenmelerinin cirit attığı, güvenlik problemlerinin çokça yaşandığı tipik bir eski sosyalist ülke olma özelliğinden sıyrılmaya başlamıştır (Dikkaya ve Demirci, 2013: s. 205). Azerbaycan, 2001-2009 yılları arasında ortalama yüzde 19 büyümüş olup 2006 yılında dünyanın en büyük büyüme rakamı olan yüzde 35 büyümeye ulaşmıştır. Post-Sovyet coğrafyanın ekonomik büyüme içine girdiği 2000’li yıllarda Azerbaycan ekonomisi sahip olduğu petrol rezervleri ve petrol fiyatlarının bu dönemde hızlı yükselişe geçmesinin etkisiyle ciddi bir ivme kazanmıştır. Bu dönemde, Azerbaycan’ın GSYİH’sı yaklaşık olarak yıllık yüzde 14 artarak, yüzde 225’lik bir büyüme sağlanmıştır (Taymaz, 2012: s. 323).

Azerbaycan ekonomisinin 2000’li yıllardan itibaren sürekli büyüme süreci içine girmesinde petrol ve doğal gaz üretimindeki artış ile petrol ve gaz fiyatlarının yükselmesi etkili olmuştur. Buna bağlı olarak artan kamu harcamaları da ekonomik büyüme sürecini olumlu etkilemiştir (www.balcanicaucaso.org/eng/Regions-and-countries/Azerbaijan/Azerbaijan-where-oil-is-not-transparent-108423).

Aynı dönemde Türkiye ve Azerbaycan arasında, Kars-Tiflis-Bakü demiryolunun ardından bölgesel özgüvenin önemli bir başka yansıması olarak nitelenebilecek Trans-Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP) fikri ortaya atılmıştır. 7 milyar dolar civarında bir yatırım maliyeti gerektiren TANAP projesinde Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi’nin (SOCAR) payının yüzde 80, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) ve BOTAŞ’ın payının birlikte yüzde 20 olması, hem Nabucco gibi çok uluslu projelerdeki hantallığı ve karar alma süreçlerindeki biktiriciliği vurgulamış, hem de Azerbaycan’ın doğal gazını “*daha çok*” kendi imkanlarını Türkiye topraklarını kullanarak hayata geçirme eğilimlerindeki güçlülüğü yansıtmıştır (Dikkaya, 15 Temmuz 2013).

Azerbaycan’ın, ekonomik ve siyasi istikrarını sağladıktan sonra kendi petrolünü ve gazını, dünya pazarlarına ulaştırmak için boru hatları tesis edilmesi

konusunda Batılı şirketleri ikna etmek zorunda kalan bir ülkeden “*oyun kurucu*” bir ülkeye doğru evrilmeye başladığı söylenebilir. Enerji eksenli büyümenin göstergelerinden bir tanesini de SOCAR şirketinin faaliyetleri oluşturmaktadır (Dikkaya ve Demirci, 2013: s. 211).

SOCAR şirketi, büyük bir devlet tekeli olarak Azerbaycan ekonomisinde yönlendirici bir işleve sahiptir. SOCAR, 13 Eylül 1992’de, 200 sayılı Başkanlık Kararı ile Azerbaycan’ın Azerneft ve Azneftkimya kamu petrol şirketlerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuştur (Energy Charter Secretariat, 2013: s. 27). SOCAR, petrol ve doğal gaz arama, üretim, petrol ve doğalgazın taşınması pazarlanması ve rafineri zincirlerinde faaliyet göstermektedir (<http://new.socar.az/socar/en/company/about-socar/discover-socar>, s. 1). Ayrıca SOCAR, son zamanlarda pek çok uluslararası yatırımda başrol oyuncu olarak faaliyette bulunmak istemektedir. Uluslararası büyük enerji devleri arasına girme hedefinde olan SOCAR; Gürcistan (SOCAR Gürcistan Gaz Şirketi) ve Türkiye’de (SOCAR Türkiye Enerji A.Ş) ortaklık şirketleri, Romanya, Avusturya, Kazakistan, İngiltere, İran, Almanya, Ukrayna ve Washington’da temsilciliklere sahiptir.

Buna ek olarak, 25 Ekim 2011’de, Türkiye’de şimdiye kadar tek noktaya yapılacak en büyük özel yatırım olarak tarihe geçen STAR Rafinerisi’nin temel atma töreni gerçekleştirilmiştir. 2016’da 10 milyon ton ham petrol işlemesi planlanan STAR Rafinerisi’ne ek olarak 2015’te bitirilmesi planlanan Petkim Konteyner Liman projesi için, 13 Şubat 2012’de APM Terminals ile anlaşma imzalanmıştır. Ayrıca, 25 MW kapasiteli rüzgâr enerjisi santrali kurulacak olup Petkim ‘*Value-Site*’ vizyonu çerçevesinde, 2015 yılına kadar tamamlanması hedeflenen projelerin tutarı 7-8 milyar dolar seviyesinde olacaktır (SOCAR Türkiye). SOCAR Türkiye şirketi, beş yıl içinde 15 milyar dolar ciro ile Türkiye’nin üç büyük holdinginden biri olmak ve 2023’e kadar rafineri-petrokimya-enerji-lojistik entegrasyonunu tamamlayarak, Türkiye’nin en büyük üretim gücü haline gelmeye çalışmaktadır.

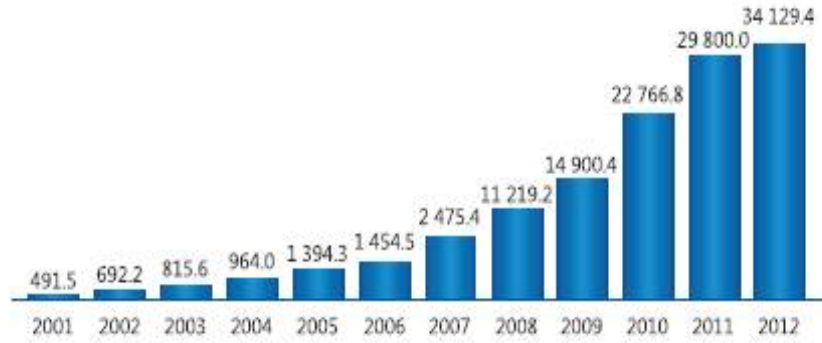
Benzer şekilde, Gürcistan’da da petrol, doğal gaz ve boru hattının güvenliği konusunda şirketleşerek faaliyette bulunan SOCAR Gürcistan şirketi, bu ülkede

yaklaşık 3600 kişilik bir istihdam oluşturmakta, sadece doğal gaz alanında 150 milyon dolarlık yatırım kapasitesine ulaşmış bulunmakta, 2014 yılı itibarıyla yaklaşık 120 benzin istasyonu ile perakende dağıtımda kilit bir role doğru evrilmektedir. Ayrıca, SOCAR, Gürcistan'ın en çok vergi ödeyen kurumu durumundadır (SOCAR Georgia). Bunun yanı sıra bölge dışına da açılan SOCAR, Ukrayna'da ilk benzin istasyonunu 2011 yılında açmıştır ve 2014 Ekim ayı itibarıyla bu ülkede benzin istasyonu sayısı 40'a ulaşmış durumdadır (http://en.apa.az/xeber_socar___s_filling_stations_in_ukraine_reac_217660.html). Aynı şekilde, 2011 yılında Romanya pazarına da giren SOCAR, Romstranspetrol'ün hisselerini iki aşamada satın almış ve ülkede petrol istasyonu sayısı Eylül 2014'te 30'a ulaşmıştır (<http://new.socar.az/socar/en/news-and-media/news-archives/news-archives/id/7672>).

SOCAR, Kasım 2011'de, Exxon-Mobil'in, İsviçre'deki yatırımı olan EssoSchweiz'i satın alarak ülkedeki 160'dan fazla petrol istasyonunun sahibi haline gelmiştir (www.socarenergy.ch/en/news/socar-acquires-esso-schweiz-from-exxonmobil.html). SOCAR'ın, İsveç'teki ilk petrol istasyonu ise Eylül 2012'de açılmıştır.

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol (Neft) Fonu (State Oil Fund of the Republic of Azerbaijan-SOFAZ), Azerbaycan'ın enerji ile ilgili alanlarda elde edeceği gelirlerinin ayrı bir tüzel kişilik çatısı altında, ulusal bütçeden bağımsız, uluslararası tanınmışlığı ve güvenilirliği olan mali kuruluşlar ve fon yöneticilerinin yönlendirmeleriyle yurt dışında hisse, fon, varlık alımı, altın gibi finansal araçlara yatırım yapılarak en iyi şekilde değerlendirilmesi amacıyla oluşturulmuş bir fondur. Uluslararası finans kuruluşlarının da tavsiyeleriyle, "*Azerbaycan Hükümeti'nin Azerbaycan Cumhuriyeti İçin Devlet Petrol Fonu Kurulmasına İlişkin 240 sayılı Kararı*" çerçevesinde Aralık 1999'da oluşturulmuştur.

Grafik 12: SOFAZ'ın Gelirlerindeki Büyüme (2001-2012)

Kaynak: State Oil Fund of the Republic of Azerbaijan (2012). Annual Report 2012. s. 12, www.oilfund.az/uploads/annual_2012en.pdf/ Erişim Tarihi: 11.11.2014.

SOFAZ'ın başlıca gelirleri ham petrol ve doğal gaz satışından elde edilen gelirler, yabancı şirketlerle gerçekleştirilen ortaklıklardan elde edilen gelirler, lisans ve telif ücretleri gibi gelirlerdir. SOFAZ'ın gelirleri ulusal merkez bankasının dışında yurt dışındaki finansal araçlar ve varlıklar çerçevesinde yatırım yapılarak değerlendirilmekte, gelirleri vergiden muaf tutulmakta olan ayrı bir tüzel kişiliktir.

Enerji, Azerbaycan ekonomisinin olduğu kadar dış politikasının da en önemli konusudur. Bakü yönetimi, dış politikasında özellikle son yıllarda geliştirdiği “*denge siyaseti*”ni, ülkenin enerji stratejisine de bir şekilde yansıtmaktadır. Aynı anda birbirine rakip birçok devlet ve şirketle çalışabilmesi, hiçbir zaman tek projeye bağımlı kalmadan enerji politikalarını çeşitlendirmesi, Azerbaycan enerji politikasının göze çarpan niteliğidir. Azerbaycan'ın bu ihtiyatlı ve denge politikası izleme yaklaşımının arkasında kuşkusuz coğrafi konumunun ve tarihten aldığı derslerin büyük bir etkisi bulunmaktadır. Azerbaycan, bilhassa son 10 yılda Rusya Federasyonu ve İran gibi enerjiyi bir “*silah/ baskı unsuru*” olarak kullanmaya hiçbir zaman kalkışmamıştır. Azerbaycan'ın önceliği, ülke ve toplum yararını artırmak, Dağlık Karabağ sorununun da çözümüyle kalıcı barışı sağlamak amacıyla bölge ülkeleri, küresel aktörler ve dünyadaki diğer ülkelerle işbirliğinde bulunma tercihiyle enerjisini adeta bir “*zeytin dalı*” olarak kullanmak olmuştur (Erhan ve Gürbüz, 2013: s. 297).

2.1. Azerbaycan'ın Ekonomik Dönüşümünde Batı'nın Rolü

Bağımsızlığını kazandıktan sonra Azerbaycan'ın, enerji kaynaklarının geliştirilmesi konusundaki en büyük sıkıntısı kaynaklarını bağımsız olarak geliştirecek mali ve teknik donanımına sahip olmaması olmuştur. Bu zorluğu aşabilmek için Azerbaycan, 1990'lı yılların başında ABD'nin de yönlendirmesiyle, enerji kaynaklarını Batılı şirketlerle işbirliği içinde geliştirmeye karar vermiştir (Erhan ve Gürbüz, 2013: s. 308). Ancak, bir ülkenin enerji yatırımlarını çekebilmesi için sadece yeterli rezerve sahip olması yetmemektedir. Ülkenin yatırım ortamının yabancı yatırımcılar açısından güvenilir ve cazip olması da yatırımların ekonomik boyutu değerlendirilirken göz önünde bulundurulmaktadır. Azerbaycan, bağımsızlığını kazandığı ilk yıllarda yaşanan siyasi, ekonomik ve güvenlik krizinin aşılmasının ardından yabancı yatırımların gelmesini kolaylaştırmak için önemli adımlar atmış ve Batılı şirketlerin bölgede yöneldiği ilk ülkeler arasında yer almıştır.

Batılı devletler ve petrol şirketleri bağımsızlık sonrası dönemde hızla Azerbaycan ile işbirliğine giderken Rusya'nın içinde bulunduğu çalkantılı durum nedeni ile, Rusya bu süreçte çok fazla etkili olamamıştır. Brzezinski'ye göre (1997: s. 87), 1991'den önce İran'ın çok az bir bölümünü kullanması nedeni ile "*Rus gölü*" görünümünde olan Hazar Denizi, bu tarihten sonra Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın bağımsızlıklarını kazanmaları ile çok taraflı ilişkilere açılmış ve Rusya, beş kıyıdaş devletten biri haline gelmiştir. Bu da Batılı şirketlerin Hazar Denizi'nin rezervlerini geliştirmeye yönelik ilgisinin artmasına neden olmuştur. Bağımsızlık sonrası dönemde hızlı bir artış sergileyen Azerbaycan'daki yabancı yatırımlar, 2008 krizi ile birlikte gerileme dönemine girmiştir. Ancak, 2013 yılı sonrasında doğal gaz alanında yapılacak yatırımlar nedeni ile yatırımlar yeniden yükselmeye başlamıştır.

Tablo 15: Azerbaycan'da Doğrudan Yabancı Yatırım (1995-2013)

YILLAR	MİKTAR (\$)
1995	330,050,000
1996	627,277,000
1997	1,114,838,000
1998	1,022,967,000
1999	510,317,000
2000	129,937,000
2001	226,513,000
2002	1,392,435,000
2003	3,284,998,000
2004	3,556,099,000
2005	4,476,396,000
2006	4,485,966,000
2007	4,594,234,000
2008	3,986,807,000
2009	2,900,030,000
2010	3,352,997,000
2011	4,485,120,000
2012	5,293,250,000
2013	2,619,437,000

Kaynak: The World Bank (ty). “Foreign direct investment, net inflows (BoP, current US\$).” <http://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD/> Erişim Tarihi: 28.01.2015.

Azerbaycan'ın bağımsızlıktan sonra imzaladığı enerji anlaşmaları konusunda Elçibey dönemi ve Aliyev dönemini ayrı ele almak gerekmektedir. Aliyev, göreve geldikten sonra, Elçibey döneminde imzalanan anlaşmaları geçersiz saymış ve Batılı şirketlerle görüşmelere yeniden başlamıştır. Elçibey döneminde kurulan SOCAR ile Azerbaycan Uluslararası Petrol Konsorsiyumu (AIOC) arasında imzalanan ve elde edilecek karın yüzde 30'unun SOCAR'a bırakılması yönündeki anlaşma, Aliyev döneminde geçersiz kabul edilmiştir (Aras, 2001: s. 58; Tanrısever, 2005: s. 53). Aliyev, paylaşım anlaşmasını iptal ettikten sonra Şubat 2004'te AIOC ile yeniden

görüşmelere başlamıştır. Elçibey döneminde yaşanan sorunları iyi bilen ve deneyimli bir siyasetçi olan Aliyev, sürece daha gerçekçi ve Azerbaycan'ın uzun dönem çıkarlarını koruyacak şekilde yaklaşmıştır.

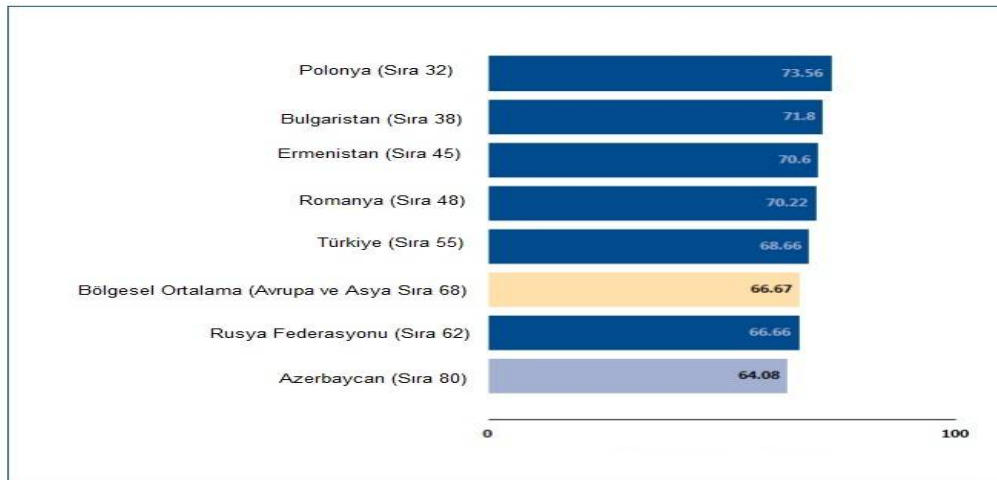
Aliyev, Azerbaycan petrolünün geliştirilmesi ve transferinin sorunsuz ve kesintisiz şekilde gerçekleştirilebilmesi için ABD'nin desteğinin gerekli olduğunu erken fark etmiş olmakla birlikte, Rusya'nın sürecin dışında bırakılmasının yarattığı sıkıntıları da görmüştür. Haydar Aliyev, Azeri-Çırac-Güneşli Sahaları'nın işletilmeye açılması için Batılılarla başlattığı müzakerelerde, Rusya'nın taleplerini dikkate alarak dengeleri gözetken bir pazarlık gerçekleştirmeye çalışmıştır. Sıkı pazarlıklar sonucunda Güneşli Sahası'nın müzakerelerden çıkartılması ve petrol şirketi Lukoil'e yüzde 20 pay verilmesini talep eden Rusya'yı, sadece Lukoil'e yüzde 10 pay verilmesiyle ikna etmeyi başararak "Yüzyılın Anlaşması" imzalanmıştır (İbrahimov, 2013: s. 16-17). Azeri petrolünün geliştirilmesi ve transferinde Rusya'nın yaratabileceği engelleri ortadan kaldırmak isteyen Aliyev, Lukoil'e pay vererek Rusya'nın da konsorsiyum içinde yer almasını sağlamıştır (Aras, 2001: s. 59; İbrahimov, 2013: s. 15).

Sovyetler döneminde, Hazar'ın rezervlerinin geliştirilmesi için kurulan yapının SOCAR'a dönüşmesinin ardından, yabancı şirketlerin katılımı ile Azerbaycan Uluslararası Operasyon Şirketi (AIOC) kurulmuştur. Taraflar arasında yaklaşık üç yıl süren görüşmelerin sonunda Azerbaycan'ın, Hazar'da bulunan petrol rezervlerinin geliştirilmesi için ilk üretim paylaşım anlaşması imzalanmıştır. Azerbaycan'ın dünyaya açılmasını sağlayan bu gelişmeler yaşanırken Rusya, Batı'nın bölgeye giderek yerleşmesini engellemek için gelişmeleri yavaşlatmaya çalışmıştır. Üretim paylaşım anlaşmasının yanı sıra, boru hattı güzergahının seçimi de Rusya açısından önemli bir sorun haline gelmiştir. Rusya, mevcut boru hattının tercih edilerek bölgedeki gücünü korumayı isterken ABD, Azerbaycan'ın yeniden Rusya'nın güdümüne girmemesi için Rusya'dan geçmeyen bir koridor oluşturulması amacıyla harekete geçmiştir. İran seçeneğine en başından itibaren sıcak yaklaşmayan ABD, Azerbaycan'ı, Ermenistan'dan geçen bir hatta razı edemeyince Gürcistan ve Türkiye üzerinden geçecek "Doğu-Batı" koridorunun açılması için 1997'den itibaren yoğun

baskı uygulamıştır. ABD'nin, Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı'nı tercih etmesi, Ermenistan'ı, Rusya ve İran ile daha da yakınlaştırırken Azerbaycan'ı da doğrudan Batı dünyasına bağlamıştır (Croissant ve Aras, 1999: s. 108).

Rusya, Azerbaycan'ın, Hazar deniz yatağındaki kaynaklarını geliştirmesini engelleyemeyeceğini anlayınca üretim paylaşım anlaşmasına dahil olmuş, boru hattının Rusya'dan geçmesi için harekete geçmiştir. Rusya ile Azerbaycan arasında, 1996-1998 yılları arasında Hazar'ın statüsü konusunda ciddi görüş ayrılıkları olmakla birlikte Rusya, Batı'nın Hazar kaynaklarına olan ilgisinin yarattığı realiteyi kabul ederek bu tarihten sonra Hazar'ın kuzey kesiminin paylaşılması konusunda uzlaşmayı tercih etmiştir. Bu gelişmeden sonra Azerbaycan ve Rusya arasında iki taraflı anlaşma imzalanmış, Rusya'nın Hazar'da geliştirme çalışması yapılmasını engelle çabası sona ermiş olmakla birlikte bölgede Batı etkisini azaltmaya yönelik girişimleri sürmüştür. ABD'nin güçlü desteği sayesinde Rusya'nın baskılarına karşı direnen Azerbaycan, Rusya ve İran'ın karşıt tezlerine rağmen Hazar kaynaklarının kıyıdaş ülkeler tarafından milli sektörler şeklinde işletilmesini sağlamıştır. Böylece enerji kaynakları Azerbaycan'ın bağımsızlığının ve istikrarının garantisi haline gelmiştir (De Wall, 2003: s. 253).

Grafik 13: Azerbaycan ve Rakip Ekonomilerin İş Çevresi Analizi (Kolay İş Yapılabilirlik Endeksi)

Kaynak: World Bank (2015). Doing Business 2015: Going Beyond Efficiency Economy Profile 2015 Azerbaijan. S.8, www.doingbusiness.org/~media/giawb/doing%20business/documents/profiles/country/AZE.pdf Erişim Tarihi: 25.01.2015.

Azerbaycan'ın en büyük petrol anlaşması olan “*Yüzyılın Anlaşması*” dünyanın ünlü petrol şirketleri ile Azerbaycan'ı temsilen SOCAR arasında imzalanmıştır. Dünyadan 8 ülke ve 11 enerji şirketinin yer aldığı, 30 yıllığına gerçekleştirilen anlaşmanın başlangıçtaki hisse dağılımı şu şekilde gerçekleşmiştir: SOCAR (Azerbaycan) yüzde 20; British Petroleum (İngiltere) yüzde 17,127; Amaco (ABD) yüzde 17,01; Lukoil (RF) yüzde 10; Pennzoil (ABD) yüzde 9,82; Unocal (ABD) yüzde 9,52; Statoil (Norveç) yüzde 8,563; Mc Dermott International (ABD) yüzde 2,45; Ramcol (İskocya) yüzde 2,08; Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (Türkiye) yüzde 1,75; Delta Nimir (Suudi Arabistan) yüzde 1,68 (İbrahimov, 2013, s. 24). “*Yüzyılın Anlaşması*”na imza atan ABD’li dört şirketin payları incelendiğinde, anlaşmanın gerçekleşmesinde ABD’nin rolü daha iyi görülecektir. ABD’li enerji şirketlerinin toplam hissesi yüzde 43.8’dir. Başkan Clinton döneminde imzalanan “*Yüzyılın Anlaşması*”nda mutabakat sağlanması için, ABD yönetimi oldukça yoğun bir enerji diplomasisi yürütmüştür. Bu kapsamda, 1994 yılında imzalanan anlaşma sonrasında Azerbaycan yönetimini kutlayan ve Haydar Aliyev’i, ABD’ye davet eden Clinton, Azeri petrolünün rotasının belirlenmesi konusunda da aktif bir enerji diplomasisi uygulayarak, ulusal güvenlik danışmanı olan Zbigniew Brzezinski’yi, Bakü’ye göndermiştir. Azeri yönetimine başkan Clinton’un mektubunu teslim eden Brzezinski, ABD’nin erken petrol için düşünülen iki alternatif hattın Bakü-Supsa’yı desteklediğini paylaşmıştır. Rusya, ABD’nin, Bakü-Novorossiysk boru hattına destek olmamasını, Rusya’yı by-pass etmek istediğinin açık göstergesi olarak değerlendirilmiştir (İbrahimov, Ekim 2014: s. 7-8).

“*Yüzyılın Anlaşması*”nda hisse dağılımında dikkat çeken ilk husus, Batılı şirketlere, ağırlıklı olarak da ABD şirketlerine yer verilmiş olmasıdır. Bu çerçevede ABD şirketleri neredeyse anlaşmanın yüzde elliye yakın (yüzde 43,8) hissesine sahip olmuştur. Azerbaycan bölgede İran’ın kendisine karşı düşmanca tutumunu sona

erdirmesi için İran'a da "zeytin dalı olarak" yüzde 5'lik hisse uzatmak istemiş, ancak bu ABD tarafından engellenmiş ve bahse konu hisse daha sonra Nisan 1995'te Amerikan şirketi Exxon-Mobil'e verilmiştir (Erhan ve Gürbüz, 2013: s. 309; LeVine, 2007: s. 55). Üretim paylaşımı anlaşması türünde gerçekleştirilen "Yüzyılın Anlaşması"nda, Azerbaycan'ın saha üretime geçtikten sonra toplam kârın yüzde 80'ni alması ve geri kalan yüzde 20'nin konsorsiyum üyeleri arasında paylaşılması öngörülmüştür. İlaveten, Azerbaycan Hükümeti'ne Anlaşmayı imzaladığı için konsorsiyum tarafından 300 milyon dolar prim verilmesi kararlaştırılmıştır (İbrahimov, 2013: s. 26). Proje Azeri-Çırac-Güneşli yataklarını kapsamaktadır. Anlaşma, Bakü'ye bitişik Hazar kıyısındaki bu yataklarda hesaplanan 4,5 milyar varil petrolün çıkarılmasını öngörmektedir (Aras, 2001: s. 61). Projenin toplam yatırım bedeli 8 milyar dolar olup, proje kapsamında toplam üretilir petrol rezervlerinin 511 milyon ton, doğal gaz rezervlerinin ise 200 milyar m³ olduğu tahmin edilmektedir (Ahmedov, 1998: s. 56). 40 yıl yürürlükte kalacak olan anlaşma döneminde 511 milyon ton petrol çıkarılması beklenmektedir. Çıkarılan kaynakların paylaşımı gereğince 258 milyon ton petrol ve petrole birlikte çıkarılan 55 milyar m³ doğal gaz, Azerbaycan'ın olacaktır. Azerbaycan'ın bu süre içinde elde edeceği gelirin tahminen 34 milyar dolar olması beklenmektedir (Yüzbaşova, 2006: s. 29). Anlaşmanın günlük iş rejimini kontrol etmek için kurulan, 11 yabancı petrol şirketinden oluşan Azerbaycan Uluslararası İşletim Şirketi, başka projelerde de görev yapmaktadır (İbadoğlu, 2005: s. 15).

"Yüzyılın Anlaşması"nda gerçekleştirilen diğer değişiklikler sonrasında bugünkü mevcut yapıdaki hisse dağılımı şu şekildedir: SOCAR (Azerbaycan) yüzde 11,6, BP (İngiltere) yüzde 35,7, Chevron (ABD) yüzde 11,28, Inpex (Japonya) yüzde 10,9, Exxon-Mobil (ABD) yüzde 8, Statoil (Norveç) yüzde 8,563, Itochu (Japonya) yüzde 4,2, ONGC (Hindistan) yüzde 2,27, TPAO (Türkiye) yüzde 6,75 (İbrahimov, 2013: s. 25).

Sadece Azerbaycan değil, diğer Hazar ve Orta Asya ülkelerinin de petrolünü dünya pazarlarına taşımayı amaçlayan BTC, bu amaçla 16 Haziran 2006 tarihinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan

Nazarbeyev arasında Ev Sahibi Ülke Anlaşması'nın Almatı'da imzalanmasıyla Kazak petrolünün de BTC aracılığıyla taşınmasına resmîyet kazandırılmıştır. Bu çerçevede Kazak petrolü, 2008 Kasım'ından itibaren Hazar Denizi'nden tankerlerle Bakü'ye getirilmekte ve buradan BTC boru hattına aktararak Ceyhan'a taşınmaktadır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 05 Ocak 2009: s. 2). Diğer taraftan Türkmen petrolünün de Haziran 2010 tarihinden itibaren BTC aracılığıyla taşınmaya başlamasıyla “Doğu–Batı Enerji Koridoru”nun petrol ayağı tamamlanmıştır.

BTC'nin hayata geçirilmesi, Azerbaycan'ın bir başka ABD müttefiki İsrail'le de ilişkilerinin geliştirmesinin önünü açmıştır. İsrail, bu sayede petrol ihtiyacının yaklaşık yüzde 40'ını Azerbaycan'dan karşılamaktadır. 2010 yılında İsrail, Azerbaycan'ın toplam dış ticareti içinde 1,8 milyar dolar ile yüzde 6,5'ne tekabül ederek üçüncü sırada gelmektedir. Aynı zamanda iki ülke askerî ve güvenlik konularında yakın işbirliği içindedir (US Azerbaijan Convention, 29 Mayıs 2013). Bu açıdan, Azerbaycan, 907. Bölüm nedeniyle ABD'den satın alamadığı askerî malzemeleri, İsrail'den satın almayı tercih etmektedir (Erhan ve Gürbüz, 2013: s. 318).

Amerika'nın, Azerbaycan enerji kaynaklarına yönelik ilgisi petrolle sınırlı değildir. Azerbaycan'ın, doğal gaz ithal eden ülkeden ihraç eden ülke konumuna gelmesi ile birlikte ABD, Azeri gazının AB'nin enerji arz güvenliğinin sağlanmasında değerlendirilmesi için harekete geçmiştir. ABD Dışişleri eski Bakanları'ndan Hilary Clinton, 2012 tarihinde yaptığı bir konuşmada ülkesinin enerji diplomasisi konusunda bilgi verirken, Hazar'ın sahip olduğu doğal gaz potansiyeline de değinmiştir. Güney koridorunun amacını açıklayan Clinton, şu şekilde konuşmuştur (Kavak, Şubat 2013: s. 4): “Enerji diplomamızın bir diğer odak noktası, rekabeti geliştirmeye ve tekelleri önlemeye yardım etmektir. Avrupa'da olup biteni ele alalım. Onlarca yıldır pek çok Avrupa devleti, gazının önemli bölümünü boru hattıyla bir ülkeden temin etmektedir: Rusya. Başka kaynaklar geçmişte çok sınırlıydı. Ancak, şimdilerde bu, burada, Birleşik Devletler'de artan üretime bağlı olarak kısmen değişmektedir; çünkü, artık küresel piyasalarda gidecek yer arayan daha fazla doğal gaz bulunmaktadır. İlâveten, Kafkaslar ve Orta Asya'da da doğal

gaz var. Onlar bu gazı satmak istiyorlar ve Avrupa da almak istiyor. Ancak önce boru hatları inşa etmeleri gerekiyor. Avrupa kıtasına yayılacak Güney Koridoru isimli projenin amacı budur. Bu projenin meyvelerini vermesi için ABD bütün katılımcılara yardım sağlamada aktif bir partner olmaktadır.”

Doğu-Batı Koridoru'nun doğal gaz ayağı olarak kabul edilen Güney Gaz Koridoru'nun gerçekleştirilmesi açısından Azeri gazının kritik önemde olduğunun farkında olan ABD, bu amaçla ikili görüşmeler gerçekleştirmiştir. Mart 2007'de imzalanan memorandum ile, doğal gaz boru hattı projeleri konusunda taraflar arasında işbirliği yapılması kararlaştırılmıştır. ABD ve Azerbaycan arasında memorandum imzalanmasından kısa bir süre sonra ABD Ticari Kalkınma Yönetimi (U.S. Trade Development Administration), Orta Asya'nın enerji rezervlerinin, Hazar Denizi aracılığıyla, Azerbaycan üzerinden taşınmasına yönelik alternatif projeler konusunda fizibilite çalışması yapılması için 1.7 milyon dolarlık fon tahsis etmiştir (Nichol, 2014: s. 53).

ABD Dışişleri Bakanlığı Hazar Enerji Diplomasisi Danışmanlığı'nın yerini alan Avrasya Enerji Özel Temsilcisi Richard Morningstar, Haziran 2011'de yaptığı bir değerlendirmede; ABD'nin, Avrasya petrol ve doğal gaz rezervlerinin arz kaynaklarının çeşitlendirilmesi açısından önemli olduğunu belirterek, bölgenin petrol arzının artmasından ABD'nin doğrudan fayda sağlayacağına, doğal gaz arzının artışının ise büyük oranda Rusya'ya bağımlı olan Avrupa'nın kaynak çeşitlendirilmesinde katkı sunacağını belirtmiştir. Morningstar, bölge devletlerinin enerji pazarına ulaşmak için alternatif rotalar geliştirmelerinin enerji talep güvenliklerinin sağlanmasına katkı sunacağı, fiyat rekabeti sayesinde gelirlerinin artması anlamına geleceğini ifade etmiştir (Nichol, 2014: s. 53). ABD, Avrasya enerji kaynaklarına yönelik bu amaçlarına ulaşabilmek için, Güney Gaz Koridoru'nun açılmasını desteklemektedir.

Azerbaycan'ı, “Hazar'ın mantar tıpası” olarak gören ABD'nin, Orta Asya enerji kaynaklarının Azerbaycan üzerinden dünya pazarlarına ulaştırılmasına yönelik girişimleri 2008 yılında ilk neticesini vermiştir. BTC projesine destek veren

lkelerden olan Kazakistan, Ekim 2008'den itibaren bu hattı petrol transferinde kullanmaya başlamıştır. Taraflar arasında 2011 yılında taşıma creti konusunda yaşanan anlaşmazlık nedeni ile, Kazakistan, BTC Boru Hattı'nı kullanmaya ara vermiş olmakla birlikte Kazak petrolünün yeniden bu güzergâhtan taşınması için taraflar arasında görüşmeler devam etmektedir. Bununla birlikte bir miktar Kazak petrolü de tankerler ile Azerbaycan'a, oradan da demir yolu ile Gürcistan'ın Batum Limanı'na sevk edilmektedir. Kazakistan'ın yanı sıra Türkmenistan da 2010 yılından itibaren BTC Boru Hattı'nı kullanmaya başlamıştır. BTC'nin bölge petrolünün taşınmasında Rus boru hatlarına miktar olarak çok önemli olmasa bile alternatif oluşturmaları, gelecekte bölge doğal gazının Azerbaycan zerinden Avrupa'ya ulaştırılmasında simgesel anlamda önem taşımaktadır (Nichol, 2014: s. 55).

2.2. Amerikan Ekonomik Yardımlarının Rolü

Soğuk Savaş sonrası dönemde Avrasya bölgesinin Batı sistemine entegre olmasını hedefleyen ABD, bu amaçla siyasi baskı araçlarının yanı sıra ekonomik yardımlara da başvurmuştur. Güney Kafkasya lkeleri Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan, ABD'nin ikili ekonomik yardım paketinde yer almakta olup yardımlar genel olarak demokratikleşme, barış ve güvenlik ile ekonomik gelişme alanında yoğunlaşmaktadır. Öte yandan dikkat çeken bir diğer nokta, bu ülkeler içinde Azerbaycan'ın, en az ekonomik yardım alan ülke konumunda olmasıdır. Azerbaycan ve ABD arasında enerji alanında ciddi bir işbirliği söz konusu olmasına rağmen Ermeni lobisinin baskı ABD'nin Azerbaycan'a yönelik ekonomik destek programı üzerinde etkili olmaktadır (Yılmaz, 2012: s. 169). ABD'nin, Azerbaycan'a yönelik ekonomik yardımları yıllar içinde azalma seyri izlerken, iki ülke arasındaki ticaretin büyümesi dikkat çekmektedir. Bu azalmada, ABD'nin Dağlık Karabağ konusunda taraflar arasında yeniden sıcak savaş yaşanmasına yönelik kaygıları bulunmaktadır. Bu endişe de ABD'nin, Azerbaycan'a yönelik askeri yardımlarının azalmasına neden olmaktadır (Mihalka ve Wicox, 2010: s. 30-31). Bağımsızlık sonrası dönemde Ermeni lobisinin baskısı nedeni ile, 907 sayılı ek madde kapsamında yardım alamayan Azerbaycan, ABD ile ilişkilerini geliştirmek için enerji kartını kullanmıştır. ABD, zgrlkleri Destekleme Yasası kapsamında yardım yapamadığı

Azerbaycan'a farklı şekillerde yardım ederken 11 Eylül sonrasında iki ülke arasındaki ilişki daha yakın bir hal almıştır. Azerbaycan, jeopolitik önemi nedeni ile ABD'nin stratejik ortağı haline gelirken 907 sayılı ek maddede²⁸ değişim yapılarak 2002 yılından itibaren Azerbaycan'a bu doğrultuda yardım yapılmaya başlanmıştır (Nichol, 2014: s. 54).

Tablo 16: ABD Dış Yardımları: Azerbaycan (2014)

	2013	2014	2015 Talep Edilen
Toplam (Bin Dolar)	16.206	14.281	13.435
Barış/Güvenlik	4.337	4.476	3.396
Adil ve Demokratik Yönetim	7.658	5.670	5.764
Ekonomik Büyüme	4.211	4.135	4.275

Kaynak: United States Department of State (June 2014). Foreign Operations Assistance Fact Sheet: Azerbaijan, s. 2, www.state.gov/documents/organization/231097.pdf/ Erişim Tarihi: 25.01.2015.

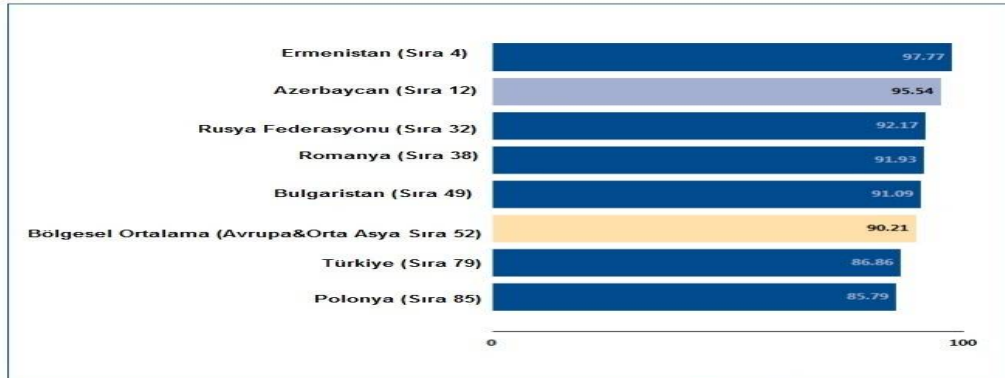
Amerika ve Azerbaycan arasında çok sayıda yardım programı söz konusu olmakla birlikte, bu yardımları amaçlarına göre üç başlık altında toplamak mümkündür: Barış ve güvenlik programları, adil yönetimi ve demokrasiyi geliştirme programları, ekonomik büyüme (United States Department of State, Temmuz 2014: s. 1). Amerikan yardımlarının hedefleri arasında enerji özel bir yer tutmaktadır. Amerika'nın, Hazar petrolü politikasıyla ne kadar iç içe olduğu devlet belgelerinden açıkça anlaşılmaktadır. 2005 mali yılında Azerbaycan'a yapılacak 51.2 milyon dolarlık yardım tasarısı görüşülürken, Dışişleri Bakanlığı şu ifadeleri tekrarlamıştır:

²⁸ Azerbaycan-ABD ilişkilerinin gelişimini engelleyen ve ilişkilere gölge düşüren sorunların başında "Özgürlükleri Destekleme Yasası'na 907 Sayılı Ek" maddenin, Ekim 1992'de ABD Kongresi tarafından kabul edilmesi gelmekteydi. Demokrasinin gelişimi ve serbest piyasa ekonomisine geçiş amacıyla 460 milyon dolar tutarında ABD yardımı yapılmasını engelleyen bu maddenin çıkmasında Ermeni lobisinin etkisi büyük olmuştur. "Özgürlükleri Destekleme Yasası'na 907 Sayılı Ek" maddenin kabul edilmesi, Azerbaycan-ABD ilişkilerini ve özellikle de Azerbaycan'ı üç şekilde etkiledi. İlki, Azerbaycan'da demokrasinin gelişimine ve serbest piyasa ekonomisine geçişte engel teşkil etti. İkincisi, ekonomik bakımdan Azerbaycan'ın dış destekten ve özellikle de ABD desteğinden yoksun bıraktı. Üçüncüsü ise bu madde, uluslararası hukuk normlarına uymadıkları halde hiçbir sorumluluk taşımayan Ermenistan'ı destekleyerek ABD'nin Dağlık Karabağ sorununun çözümünde tarafsızlığını kısıtladı. (Mardanov, 2013: s. 77-78). Azerbaycan, SSCB'den ayrılan devletler içinde ABD yardımından yoksun ve böyle bir yaptırıma maruz kalan tek devlet olduğu için ABD'nin çifte standardı iki ülke arasındaki ilişkileri etkileyen bir unsur olarak dikkat çekmiştir.

“ABD’nin Azerbaycan’daki milli menfaatleri, güçlü ikili güvenlik ve teröre karşı savaş mücadele işbirliğimizi, Amerikan enerji güvenliğinin ilerlemesini, serbest piyasa ve demokratik reformları bir merkezde toplamaktadır. Azerbaycan petrolünün ihracat ve sondaj çalışmalarının Amerikan firmalarınca yapılması, ithalatımızı çeşitlendirme hedeflerimizin de kilit noktasıdır. Ayrıca, Amerikan enerji güvenliğini üst seviyelere çıkarırken, bölgesel ekonomi için de sağlam bir zemin oluşturmaktadır.” (Klare, 2006: s. 152-158).

Yabancı yatırımcılar için cazip bir ülke olmayı hedefleyen Azerbaycan, rakip ülkeler arasında oldukça hızlı yol almaktadır. Özellikle enerji yatırımları açısından güvenli cennet (safe haven) olarak kabul edilen Azerbaycan, yatırım ortamının iyileştirilmesi yönünde önemli adımlar atmıştır. Dünya Bankası tarafından hazırlanan Doing Business Raporu’na göre Azerbaycan, 189 ülke ekonomisi içinde iş yapma kolaylığı açısından 2015 yılında da bir yıl öncesinde olduğu içi 80. sırada yer almaktadır (World Bank, 2015: s. 8). Azerbaycan serbest piyasa koşulları açısından ise Heritage Foundation İndeksi’ne göre 81. sırada bulunmaktadır (The Heritage Foundation, 2014: s. 1). Azerbaycan, 20 yıl sonunda bu endekste ilk kez 2014 yılında “kısmen serbest” ekonomiler arasına girmiştir (The Heritage Foundation, 2014: s. 1). Dünya Bankası verilerine göre Azerbaycan, 2015 yılı içinde 189 ülke arasında işe başlamanın en kolay olduğu 12. ülkedir.

Tablo 17: İşe Başlama Endeksinde Azerbaycan ve Rakip Ülkeler (2015)

Kaynak: World Bank (2015). Doing Business 2015: Going Beyond Efficiency Economy Profile 2015 Azerbaijan, s. 18, www.doingbusiness.org/~media/giawb/doing%20business/documents/profiles/country/AZE.pdf Erişim Tarihi: 25.01.2015.

Amerika ve Azerbaycan arasında, iki taraflı ticaret ve yatırım anlaşmaları bulunmaktadır. ABD Ticaret Bakanlığı tarafından yıllık olarak hazırlanan ülkelere göre yatırım ortamı raporunda Amerikalı yatırımcılar için 2014 yılında yatırım fırsatlarının olduğu alanlar olarak petrol ve gaz (enerji sektörü), bankacılık ve finans, bilgi ve iletişim teknolojileri, turizm, taşımacılık ve tarım sektörü işaret edilmiştir (U.S. Commercial Service, ty: s. 4). ABD 2014 yılında Azerbaycan'a 681.8 milyon dolar ihracat, 1009.5 milyon ithalat gerçekleştirmiştir (U.S. Census Bureau, ty). Amerikan şirketlerinin Azerbaycan'ın offshore petrol yataklarının geliştirilmesi alanındaki yatırımlarının yanı sıra, son dönemde telekomünikasyon başta olmak üzere diğer alanlara da yönelmişlerdir. Ayrıca Azerbaycan, ülkede üretilen bazı ürünlerin gümrükten muaf olarak ABD pazarına ihraç edilmesini sağlamak için Genel Tercihler Sistemi programı da uygulamaktadır (U.S. Department of State, 2014).

Azerbaycan'da yatırım yapan yabancı yatırımcılar açısından en önemli sorun halen yolsuzluk ekonomisidir. Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev'in, 2012 yılında yolsuzlukla mücadele etmek için "*Açık Devlet İçin Ulusal Hareket Planı ve Yolsuzlukla Mücadele İçin Hareket Planı*"nı açıklamış olmasına rağmen, halen kamusal hayatın her alanında yolsuzluk çeşitli ölçülerde devam etmektedir (U.S. Commercial Service ty: s. 4). Azerbaycan'ın yolsuzlukla mücadele çalışmaları 2013 yılında ivme kazanmış olup Uluslararası Şeffaflık Endeksi'nde 2012 yılında 177 ülke arasında 139. sırada yer alan Azerbaycan, 2013 yılında 127. sıraya, 2015 yılında ise 126. sıraya yükselmiştir (Transperancy International, 2014).

3. KAFKASYA'DA JEO-POLİTİK REKABET

Azerbaycan Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı'nın raporuna göre, bu ülkenin dış ve güvenlik politikasının temel jeo-politik faktörleri şunlardır (Mammadov, 2011: s. 83) ;

1. Dağlık Karabağ sorunu,

2. Azerbaycan'ın enerji kaynakları,

3. Avrupa ile ilişki ve Avrupa-Atlantik yapılarına daha geniş entegre etmek için güçlü istek.

3.1. Hazar'ın Mantar Tıpası: Azerbaycan

Hazar Denizi'ne kıyısı olan Azerbaycan'ın²⁹ sınır komşuları Rusya, İran, Gürcistan, Türkiye ve Ermenistan'dır. Bölgenin güçlü devletleri ile komşu olmasının yanı sıra, etnik sorunların yaşandığı Ermenistan ve Gürcistan ile de komşu olan Azerbaycan'ın, Dağlık Karabağ sorunu nedeni ile, Ermenistan ile diplomatik ilişkisi bulunmamaktadır (Kahveci, 2012: s. 292). Ayrıca Azerbaycan, Hazar'a kıyısı olan Kazakistan ve Türkmenistan ile de kıyıdaş devlet olmak itibarıyla komşudur. Brenda Shaffer'a göre, Azerbaycan'ın dış politikasını 1918'de eski SSCB'ye karşı bağımsızlığını ilan ettiği günden bu yana 6 faktör sürekli olarak etkilemektedir (Shaffer, 2009: s. 68). Bu faktörlerin başında komşularına yönelik dış politikasının yanı sıra, dış ticaret politikasının belirlenmesinde de önemli bir engel teşkil eden coğrafi konumudur. Kapalı ülke konumunda bulunan Azerbaycan, açık denizlere ulaşabilmek için en az bir ülkenin topraklarını kullanmak zorundadır. İkinci faktör, ülkenin Avrupa ve Asya arasında köprü konumunda bulunması ve sahip olduğu zengin enerji kaynaklarıdır. Rusya, Türkiye ve İran gibi büyük komşuları olan Azerbaycan'ın görece olarak küçük olması üçüncü faktördür. Dördüncü faktör ise, petrol ve doğal gaz ihracatçısı olmanın dış politika sürecinde sağladığı fırsatlar ve yarattığı sınırlamalardır. Beşinci faktör ise, sınır sorunlarının yaşandığı Kafkas

---

²⁹ Azerbaycan'ın bugünkü bölünmüş durumunun sorumlusu, 19'uncu asrın başlarında Aras'ın kuzeyini tamamen kendi kontrolüne alan Çarlık Rusya'sı olmuştur. Bu devlet 1768-74 yıllarında Osmanlı Devleti ile yaptığı savaşı kazanmasından itibaren Kafkasya, Kara Deniz ve Hazar üzerinde aşama aşama egemenlik tesis etmiştir. 1783'de Kırım Hanlığı ve Gürcistan'ın en büyük prensliği olan İberia'yı himayesine almış, 1804'de Gence, 1806'da Bakü Çarlık güçlerinin eline geçmiş ve İran Şahı 1813'de Erivan ve Nahçıvan Hanlığı dışında Aras'ın kuzeyindeki tüm topraklarını Çarlığa bırakan Gülistan Antlaşmasını yapmak durumunda kalmıştır. 1827'de kaybettiklerini geri alma çabası, anılan bu son iki hanlığın da kaybıyla sonuçlanan Türkmençay Antlaşmasını getirmiştir. O kadar ki Rus orduları Tebriz'i bile işgal etmiş ve Şah barış dilemek durumunda kalmıştır. Ruslar bundan bir yıl sonra Yunan isyanlarının bir sonucu olarak Osmanlı Devleti'ne savaş açmışlar ve 1829'da Edirne Antlaşmasıyla Yunanistan'da bağımsız bir devlet kurulduğu gibi, Kafkasya'da da Ahıska ve Ahalkalek gibi iki stratejik merkez Rus Çarlığı topraklarına katılmıştır (Yılmaz, Erkan (2007). Bağımsızlık Dönemi Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Dış Politikası. Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, s. 2).

devletleri ile çevrili olmasıdır. Altıncı faktör ise, etnik Azeri nüfusunun büyük çoğunluğunun İran'ın Güney Azerbaycan olarak kabul edilen bölümünde yaşamasıdır. Söz konusu altı faktör incelendiğinde konum, komşular ve doğal kaynaklar gibi jeopolitik unsurlardan oluştuğu görülmektedir. Bu faktörler arasında en çok öne çıkanlar ise, Azerbaycan'ın açık denizlere çıkışının olmaması ve bu noktada sahip olduğu enerji kaynakları ile bu kaynakların transferi olmaktadır (Idnan ve Shaffer, 2011: s. 243-247).

Harita 21: Azerbaycan ve Komşuları

Kaynak: Hajiye, Shahmar (April 10, 2013). “America’s Need for a Stronger Partnership with Azerbaijan.” www.stratfor.com/other-voices/americas-need-stronger-partnership-azerbaijan/ Erişim Tarihi: 17.12.2014.

Kapalı devletlerin politik manevra alan ve kabiliyetlerinin sınırlı olması, dış politika yapım sürecini etkilemektedir. Öte yandan, enerji ihraç eden ülkeler, enerji kaynaklarının transfer güvenliğinin sağlanabilmesi için çok yönlü veya çok vektörlü dış politika tercih etmek zorunda kalmaktadır. Tarihsel bağlamda açık denizlere çıkmanın ticaret, zenginlik ve gelişim anlamı taşıdığı dikkate alınırca coğrafi konumunun Azerbaycan açısından taşıdığı handicap daha iyi anlaşılabilir. Dünyadaki 40’den fazla kapalı devletten biri olan Azerbaycan, açık denizlere Türkiye, İran ve Rusya gibi güçlü komşuları üzerinden çıkma imkânına sahiptir. Bunun yanı sıra, Azerbaycan’ın, doğu-batı ve güney-kuzey arasındaki geçiş bölgesi olan Kafkaslar’da

yer alması, ülkenin stratejik kaderini etkileyen bir diğer unsurdur. Bu durum, ülke için hem bir fırsat hem de bir tehdit oluşturmaktadır. Geçiş noktasında bulunmak, enerji ve ulaşım koridoru olma imkânının yanı sıra yayılmacı politikalara hedef olmak anlamına da gelmektedir (Ceferov, 2011: s. 22-23).

Grand Cheeseboard adlı çalışmasında Azerbaycan'ın, ABD'nin Orta Asya ve Hazar politikası açısından taşıdığı öneme değinen Brzezinski (1997: s. 129-130), "Azerbaycan, Batı'nın Güney Kafkasya politikasının merkezinde olmalıdır. İç karışıklıkların yaşandığı Özbekistan'ın yanı sıra Türkmenistan üzerinde giderek büyüyen Rusya etkisi göz önünde bulundurulduğunda, Batı'nın ve özellikle Türkiye'nin, Orta Asya'ya açılabilmesi açısından Azerbaycan ile yakın olmak büyük fayda sağlayacaktır." değerlendirmesi ile, Azerbaycan'ın sadece jeo-ekonomik değil jeo-stratejik olarak da Batı açısından önemli olduğuna dikkat çekmiştir. Brzezinski'ye göre, Avrasya, ekonomik ve jeo-politik bir ödüldür ve ABD, ulusal çıkarları gereği bu ödülü almalıdır (Brzezinski, 1997: s. 195). Pek çok stratejiste göre de ABD'nin küresel üstünlüğü, Avrasya'daki üstünlüğüne bağlı bulunmaktadır (Okur, 2011: s. 22). Brzezinski'ye göre, Sovyetlerin çöküşüyle Avrasya'da jeo-politik bir boşluk (kara delik) oluşmuştur ve ABD'nin bu boşluğu doldurması gücünü koruması açısından hayati öneme sahiptir. Çünkü, ABD'nin Orta Asya ile ilgili temel çıkarı, hiçbir gücün tek başına bu bölgeyi kontrol etmemesidir (Brzezinski, 1997: s. 127).

Tablo 18: 21. Yüzyıl'ın Enerji Jeopolitiği

İşbirliği	Destek veren büyük güçler	Paydaş Katılımcılar
Şanghay İşbirliği Örgütü	Rusya Çin	Kazakistan Kırgızistan Tacikistan Özbekistan
Kollektif Savunma Anlaşması Örgütü	Rusya	Ermenistan Beyaz Rusya Kazakistan Kırgızistan Tacikistan Özbekistan
Hazar Savunma Örgütü	ABD	Azerbaycan Kazakistan
NATO Barış İçin Ortaklık	ABD AB	Ermenistan Azerbaycan Beyaz Rusya Gürcistan Kazakistan Kırgızistan Moldova Tacikistan Türkmenistan Ukrayna Özbekistan

Kaynak: <http://energeopolitics.com/about/the-competing-geopolitics-of-energy-in-the-early-21st-century/table-4/> Erişim Tarihi: 17.12.2014.

Rusya ve İran arasında yer alan Azerbaycan'ın, sadece enerji rezervleri açısından, değil jeo-politik açıdan da ABD açısından büyük öneme sahip olduğuna vurgu yapan Sobhani (1997), "... *Hazar Denizi enerji kaynakları açısından 'şişedeki mantar tıpa' olmanın ötesinde Azerbaycan'ın yükselen Rus milliyetçiliği ve İran tehdidinin tam arasında bulunması ABD'nin Azerbaycan'a büyük önem vermesine yol açmaktadır.*" Öte yandan Cohen, ABD'nin Kafkasya politikasının, iki boyutlu

olduğuna dikkat çekmiştir. ABD'nin Kafkasya politikasının oluşmasında petrol ve doğal gaz kaynaklarının güvenli şekilde uluslararası pazarlara taşınmasının belirleyici etkisinin yanı sıra, yeni bağımsızlığını kazanan ülkelerin İran etkisine girmemesi temel politika hedefi olarak öne çıkmıştır (Cohen, 1997: s. 3). Bu yaklaşım aslında Avrasya'ya açılan pencere olarak Azerbaycan'ın, ABD açısından ne kadar önemli olduğunu tüm çarpıcılığı ile açıklamaktadır. Azerbaycan'ın enerji kaynakları ile jeo-politiğinin kesişme noktasını ise Croissant ve Aras, *Caspian Oil and Geopolitics* adlı çalışmalarında şu şekilde açıklamışlardır (1999: s. 110-111): “*Azerbaycan, coğrafi olarak kapalı bir bölgedir ve sonuç olarak açık denizlere doğrudan çıkışı yoktur. Azeri ham petrolünün tankerlere yüklenebilmesi için en iyi ihtimalle en az bir ülkenin sınırını aşması, büyük olasılıkla da en az iki ülkenin sınırını aşması gerekmektedir. Rusya, İran ve Ermenistan gibi dostane ilişkilerinin olmadığı ülkelerle çevrili olması da göz önünde bulundurulması gereken bir diğer unsurdur. Sonuç olarak, (bölgede) boru hatları sorunu sadece ekonomik bir sorun değildir; doğal olarak jeo-politik boyutu olan bir sorundur...*”

Azerbaycan'ın jeo-politik önemine vurgu yapan Vladimir Socor da (2009), “*Azerbaycan, Nabucco ve Güney Gaz Koridoru'nun ilk ayağı için vazgeçilmez bir gaz arz ülkesidir. Aynı zamanda Azerbaycan, aynı güzergahı izleyecek olan Orta Asya doğal gaz kaynaklarının taşınması açısından da vazgeçilmez bir ülkedir.*” tespiti ile, Azerbaycan'ın, petrolün yanı sıra doğal gaz alanında da bölgenin en hassas konuma sahip ülkesi olduğuna dikkat çekmiştir. ABD'nin, Azerbaycan'a yönelik ilgisinde Rusya ve İran faktörü etkili olmuştur. Rusya'nın, Avrasya'dan Avrupa'ya enerji akışında tekelleşmesine istemeyen ABD, Clinton döneminden itibaren bölgeye yönelik stratejisini bu doğrultuda geliştirmiştir. Rusya'nın, Hazar ve Orta Asya enerji kaynakları üzerinde SSCB döneminden kalan hâkimiyetini kırmak isteyen ABD bu amaçla; Hazar'ın enerji arz eden ülkelerinin Rusya karşısında güçlendirilmesi için siyasi ve ekonomik destek sunmuştur. Rusya'nın enerji arzı üzerindeki tekel gücünün zayıflatılması, Amerika açısından müttefiki ve stratejik ortakları olan Avrupa ülkelerinin Rusya'ya olan bağımlılıklarının azaltılması anlamına gelmektedir. Amerika'nın izlediği bu strateji, Moskova'nın post-Sovyet cumhuriyetler üzerindeki baskınının da zayıflaması ve böylece, bu cumhuriyetlerin

demokratikleşme süreçlerinin hızlanmasını da katkı sunmaktadır. Amerika'nın, Hazar ve Orta Asya'ya yönelik jeo-politik esaslı bu stratejisi açısından Kafkaslar, özellikle de Azerbaycan, hem ABD, hem de AB açısından mihenk taşı durumundadır (Blank, 2013: s. 6).

ABD, Hazar jeo-politiğinde küresel güç halindedir. Geleneksel olarak petrol faktörü büyük ölçüde, bu ülkelerin dış politikalarını belirlemiştir. ABD tüketimi son on yılda önemli ölçüde artmıştır. Hazar, ABD'nin Orta Doğu ile birlikte küresel enerji stratejisi içinde kabul edilmektedir. ABD, 1997 yılında ulusal çıkar bölgesi olarak Hazar Bölgesi'ni ilan etmiştir ve şu hedefleri açıklamıştır (Mammadguliyev, 2009: s. 203-204):

- ABD ekonomik çıkarlarını karşılamak için enerji kaynaklarının güvenli bir şekilde küresel tedarikini sağlamak,
- Bölgede, ekonomik kalkınma, siyasi bağımsızlık ve demokratikleşme sürecine teşvik etmek,
- Bölgenin enerji kaynaklarını keşfini yoğunlaştırmak için Amerikan şirketlerine destek olmak,
- İhracat yollarını geliştirmek için güvenilir ve alternatif enerji kaynaklarının önemini vurgulamak,

3.2. Avrupa ve Avrasya'ya Geçiş Noktası

Azerbaycan, bağımsızlığını kazandıktan sonra Batı ile bütünleşme politikasını benimsemiştir. Özellikle Haydar Aliyev döneminde bu alanda önemli adımlar atılmış olup, son 20 yıldır ülke, Batı ile entegrasyonunu sağlamak için siyasi ve ekonomik dönüşüm sürecine girmiş bulunmaktadır. Azerbaycan, uzun yıllar boyunca AB'nin güvenilir ekonomik ortaklarından biri olmuştur. AB'nin enerji arz güvenliğinin sağlanmasında kritik bir öneme sahip olan Azerbaycan'ın "*Doğu-Batı Koridoru*"nun açılmasında üstlendiği rol, bu koridorun doğal gaz ayağının da TAP ve TANAP ile gerçeklik kazanmasıyla yeni bir boyut kazanmıştır. Batı ile bütünleşme politikasında kararlı ve tutarlı bir tutum sergileyen Azerbaycan, bu konuda ABD'nin desteğini

almaktadır. Öte yandan, Avrupa-Atlantik yapısı içinde NATO ile de ilişkileri bulunan Azerbaycan, NATO üyeliği konusunda Rusya'nın muhtemel tepkisini göz önünde bulundurarak komşusu Gürcistan'a göre daha temkinli bir politika izlemektedir. Bununla birlikte, Azerbaycan'ın konumu ve NATO'nun operasyonlarına sunduğu katkılar nedeni ile, ülke NATO açısından da vazgeçilmez durumdadır.

Sahip olduğu konum ile Azerbaycan, Hazar Havzası'nda jeo-politik bakımdan önemli bir ülkedir. Ülkenin kuzeyinde yer alan Rusya ile güneydeki İran, ABD'nin en önemli rakipleri arasındadır. Bu iki devlet de, Hazar Havzası enerji kaynaklarının yanı sıra yeni Türk cumhuriyetleri üzerinde nüfuz sahibi olmak istemektedirler. Dolayısıyla Azerbaycan da hedefteki ülkedir. Diğer taraftan Azerbaycan'ın bulunduğu Kafkasya, Avrupa'ya açılan bir kapı konumundadır. Hazar Havzası'ndaki enerji kaynaklarının önemli bir kısmı Kafkasya üzerinden dünyaya ulaştırılmaktadır (Gökçe, 2007: s. 67).

ABD ve AB'nin, Kafkasya'da hedefleri hemen hemen aynıdır, bu alanda ABD ve AB arasında işbirliği olup, bu işbirliği 4 unsur etrafında inşa edilmiştir (Aktaran: Mammadov, 2012: s. 44):

- Kafkasya ülkeleri ile teröre karşı savaşta işbirliği,
- Azerbaycan'ın ılımlı, laik bir İslam ülkesi olarak gelişmesini teşvik etmek,
- Azerbaycan petrol ve doğal gaz enerji kaynaklarını geliştirmek için ihracat,
- Hukukun üstünlüğü, yönetişimin iyileştirilmesi ve geliştirilmesine yardımcı olmak.

AB, ekonomik bütünleşmenin ardından dünyanın en büyük ekonomisi haline gelmiştir. Avrupa'da doğal gaz ve petrol üretimi sınırlı olduğundan, AB, enerji ihtiyacının büyük bölümünü ithalat ile karşılamaktadır. İthalat oranı petrolde yüzde

80,2, doğal gazda ise yüzde 54,5'dir (Kantörün, 2010: s. 84). AB, doğal gazda Rusya bağımlılığından kurtulmak için, 1991'de bağımsızlık kazanan Orta Asya ve Güney Kafkasya ülkelerine çeşitli programlarıyla yaklaşmaya başlamıştır. AB'nin bölgeye yönelik adımları; TACIS, TRASECA, INOGATE, Doğu Ortaklığı, Komşuluk Politikası gibi programlardan oluşmaktadır. Azerbaycan, özellikle 2006 yılında başlayan Rusya-Ukrayna krizinin ardından AB'nin, Hazar bölgesinden ithal edilecek doğal gazla kaynak çeşitlendirme politikasına gitme anlayışının kilit noktası olmuştur. Avrupa'nın yeni boru hatları yapılmasına yönelik isteği, Azerbaycan'ın çok vektörlü dış politikasıyla da uyumludur. Avrupa'ya petrolden sonra doğal gaz ihraç etmeye başlamanın, Azerbaycan'a önemli faydaları bulunmaktadır. Öncelikli olarak doğal gaz transferi için yeni bir koridorun oluşturulması; tıpkı petrolde olduğu gibi boru hatları çeşitlendirmesini sağlayarak, Azerbaycan'ın jeo-politik nedenlerden kaynaklanan sınırlamalarının aşılmasına yardımcı olacaktır. Avrupa açısından, arz ülkesi olarak Azerbaycan, Rusya ve İran ile kıyaslandığında bu ülkeler üzerinde doğrudan baskı unsuru olabilecek potansiyele sahip değildir (Cornell, 2011: s. 81). Son olarak, Azerbaycan, Orta Asya'dan da doğal gaz ithal etmeyi planlayan AB için stratejik öneme sahiptir.

AB ile Azerbaycan arasındaki ilişkiler, 1993 yılında başlamıştır. Bugüne kadar Avrupa Komşuluk Politikası ve Doğu Ortaklığı Politikası kapsamında devam etmekte olan ilişkilerin bir üst düzeye taşınması için taraflar arasında görüşmeler devam etmektedir. Azerbaycan'ın, AB'ne doğrudan üyelik hedefi olmamakla birlikte, sağlayacağı siyasi ve ekonomik getirileri göz önünde bulundurarak ortaklık antlaşmasıyla ilgili görüşme sürecine 2010 yılında başlamıştır. Bu süreç halen devam etmekte olup, Ermenistan ve Gürcistan da, AB ile ortaklık antlaşması sürecini sürdürmektedir. Azerbaycan'ı, Orta Asya'ya açılan kapı olarak gören AB açısından, bu ülke ile ilişkilerin derinleştirilmesinin siyasi, ekonomik ve kültürel olarak farklı boyutları bulunmaktadır.

Soğuk Savaş döneminde oluşturulan askeri-siyasal nitelikli bir yapılanma olarak NATO tüm dünyada, aynı zamanda eski Sovyet coğrafyasında anlaşmazlıkların çözümü sürecinde, aktif rol üstlenmektedir. Yeni koşullar NATO

için barış ve istikrarın sağlanması yolunda eski rakipleriyle, Akdeniz ülkeleriyle ve diğer Avrupa ülkeleriyle diyalog, karşılıklı güven ve işbirliğini temel alan yeni yapıların kurulması yolunda olanaklar sunmuştur. Bu kapsamda, Azerbaycan, NATO ile Barış İçin Ortaklık (BİO) programı çerçevesinde geniş işbirliği yapmaktadır (Askeroğlu, 2009: s. 2).

Azerbaycan Cumhuriyeti Ulusal Güvenlik Belgesi'nde de açıklandığı üzere; bu ülke Avrupa ve Avroatlantik coğrafyada istikrarsızlığın, çatışmaların ve tehditlerin ortadan kaldırılmasında NATO ile işbirliğine büyük önem vermektedir. Azerbaycan, aynı zamanda NATO ile, uluslararası güvenlik sistemine entegre olma konusunda da işbirliği yapmaktadır (Askeroğlu, 2009: s. 3).

3.3. Etnik Çatışmalar

Rusya ve İran'ın bölgedeki gücünü kırmayı hedefleyen ABD açısından, bölgedeki etnik çatışmalar önemli bir endişe kaynağı olmuştur. Rusya'nın bu çatışmaları hegemonya aracı olarak beslemesi ve kullanması, ABD'nin bölgeye yönelik politikasını etkilemiştir (Karagiannis, 2002: s. 111-136). Azerbaycan-ABD ilişkilerinde, Karabağ sorunu ilişkilerin belirlenmesinde en önemli konu olmuştur. ABD yönetimi, sorunun görüşmeler yoluyla çözülmesinden yana olduğunu açıklamıştır. Ancak, buna rağmen ABD, sorunda saldırgan tarafın belirlenmesinde isteksiz davranmış ve Ermeni lobilerinin güçlü etkileri nedeniyle zaman zaman da Ermeni yanlısı bir tavır almıştır.

ABD'nin Azerbaycan ile ilişkilerinde, Karabağ sorunun gündeme gelmesi ilk kez 12 Aralık 1991'de, ABD Dışişleri Bakanı Baker'in bir açıklaması ile olmuştur. Baker, SSCB silahlarının Avrupa için tehlike arz edebileceğine işaret ettiği açıklamasında, Azerbaycan'ı örnek vererek, bazı ülkelerin Batı'dan hiçbir destek alamayacaklarını ifade etmiştir. Baker'in Şubat 1992'de yaptığı bir başka konuşmasında, ABD'nin, Dağlık Karabağ'daki etnik azınlıklarla ilgili sağlam garantiler almadan Azerbaycan'a yardım etmeyeceğini de bildirmiştir (Cafersoy, 2001: s. 142). ABD'nin sorun karşısındaki bu tutumu, Ermeniler'in 25-26 Şubat 1992'de Hocalı katliamından sonra değişmiş ve 12 Mart 1992'de ABD yönetimi;

tarafları ateşkes yapmaya, gelişen faciayı durdurmak için sorunu AGİK çerçevesinde çözmeye çağırmıştır. Ancak, ABD'deki Ermeni lobilerinin güçlü faaliyetleri sonucu, ABD soruna ilişkin bu tür açıklamalarında olayın faillerine ilişkin bir açıklama yapmaktan sürekli kaçınmıştır.

Karabağ sorununun çözümünde ABD, Rusya ve İran'ın arabuluculuk girişimlerinin ardından, bölgede yaptığı incelemeleri sonrasında sorunun AGİK aracılığı ile çözülmesi üzerinde durmuştur. AGİK çerçevesinde sorunun çözümünden yana olan ABD, Mayıs 1992'de Helsinki'deki Yüksek Komiserler görüşmesinde ikili tutum sergilemiş, bir yandan Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü savunma önerisinde bulunurken, diğer yandan, Azerbaycan ve Türkiye'nin saldırganın belirlenmesi önerisine her zamanki gibi karşı çıkmıştır. ABD yönetimi, 9 Mayıs 1992'de Şuşa'nın işgali ve Nahçıvan'ın top ateşine tutulması karşısında daha açık bir tavır alarak yaptığı açıklamada, Dağlık Karabağ, Nahçıvan veya diğer bölgelerin güç kullanılarak sınırların değiştirilmesini kabul etmeyeceklerini açıklamıştır.

AGİK'in 1992 Mart ayında Helsinki'de yapılan Dışişleri Bakanları Toplantısı'nda, Karabağ sorununu bir çözüme kavuşturmak üzere Minsk'te bir konferans düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. Konferansa ilgili ülkeler olan Ermenistan ve Azerbaycan'ın yanında Karabağ'dan bir heyet gözlemci olarak katılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca, ABD, Rusya Federasyonu, Almanya, Fransa, İtalya, Çekoslovakya ve Türkiye de konferansa davet edilen ülkeler arasında yer almıştır. Bu konferansın hazırlıkları için Roma'da toplantılar yapılmış olup ABD, Roma görüşmelerine de aktif bir şekilde katılmıştır. Ancak, Karabağ Ermeni idaresinin gözlemci statüsünü kabul etmemesi, konferansın toplanmasını engellemiştir. Konferansa katılacak ülkeler, bundan sonra Minsk Grubu adı altında Karabağ sorununun çözümü için faaliyet göstermeye devam etmiştir (www.hannoverbk.de/ermen/3.doc).

ABD yönetiminin bu dönemde genel olarak dengeli politikası, yaklaşan başkanlık seçimleri nedeniyle tekrar Ermeniler'den yana bir tavır almıştır. 3 Kasım 1992'de yapılacak başkanlık seçimleri öncesi 24 Ekim 1992'de ABD Kongresi'nin kabul ettiği "*Özgürlükleri Destekleme Yasası*", bağımsızlığını yeni kazanmış devletlere yönelik, demokrasinin gelişimi ve serbest piyasa ekonomisine geçiş

amacıyla 460 milyon dolar tutarında yardım yapılmasını öngörüyordu. Azerbaycan'a yönelik her türlü ABD yardımını kısıtlamayı amaçlayan "907 sayılı ek" madde ile Azerbaycan, kapsam dışı tutulmuştur. ABD, Azerbaycan'a yapılacak yardımların engellenmesine gerekçe olarak, Azerbaycan'ın, Ermenistan ve Dağlık Karabağ'a uyguladığı ambargo ve güç kullanımını göstermiştir. Azerbaycan'ı saldırgan taraf olarak nitelendiren bu karar, ABD Başkanı George Bush tarafından aynı gün imzalanarak yürürlüğe girmiştir (Guluyev, 2005: s. 132).

ABD yönetiminin Karabağ sorunundaki tutumunun belirlenmesinde, Ermeniler'in, Kelbecer'i işgali önemli bir rol oynamıştır. Ermeniler'in 3 Nisan'daki işgali sonrasında, ABD yönetimi 6 Nisan'da bir açıklama yaparak Ermeniler'in saldırılarını kınamıştır. Açıklamada, "etnik Ermeniler" in bütün kuvvetlerinin Kelbecer rayonundan hemen ve tamamen çıkarılması istenmiştir (Aslanlı, 2005: s. 187). ABD yönetimi açıklamasında saldırganın kimliğini "etnik Ermeniler" olarak tanımlamıştır. Kelbecer'in işgalinin ardından BM Güvenlik Konseyi 822 sayılı kararı almış ve bu kararda da saldırganın kimliği aynı şekilde tanımlanmıştır. ABD yönetimi, Kelbecer'in işgali sonrasında BM'nin de boşaltma kararı almasıyla birlikte, sorun üzerinde daha fazla inisiyatif almaya başlamıştır.

Elçibey yönetimindeki AHC iktidarı boyunca, Azerbaycan-ABD ilişkilerinde temel sorunlardan birini oluşturan Karabağ sorununda Azerbaycan, ABD'yi Rusya'yı dengeleme aracı olarak görmüş ve sorunun çözümünde ABD'nin aktif rol almasını sağlamaya çalışmıştır. Buna karşın, ABD yönetimi ise, sorunun AGİK çerçevesinde çözülmesinden ve taraflar arasında denge kurarak, soruna görüşmeler yoluyla çözüm bulunmasından yana olmuştur. Ancak, zaman zaman iç politik kaygılarla hareket eden ABD yönetimi, Ermeniler'den yana tavır almıştır, bu durum 907 sayılı ek maddede de kendisini göstermiştir.

ABD-Azerybaycan ilişkilerine Ermeni lobisinin etkisi, Amerikan enerji şirketlerinin "Yüzyılın Anlaşması"nda yüzde 45'i bulan bir paya sahip olmasının ardından daha dengeli bir görünüm kazanmıştır. Azerbaycan'a ciddi yatırım yapan Amerikan enerji şirketleri, ABD Kongresi'nde Ermeni lobisine karşı Azerbaycan lobisi yürütmüşlerdir. Bunun sonucu olarak, ABD, Güney Kafkasya ile bir bütün olarak ilgilenmeye başlamış ve 1997 yılının başında Rusya ile birlikte Minsk Grup

Eş Başkanlığı'nı üstlenmiştir. ABD'nin bölgeye yönelik algısının değişmesi, iki ülke arasındaki ilişkilerin seyrini olumlu etkilemiştir (İbrahimov, Ekim 2014: s. 8).

4. HAZAR'DA BÖLGESEL İŞBİRLİĞİ

Soğuk Savaş sonrasında büyük güçler arasında mücadeleye sahne olan Hazar'da, bölge devletleri bu mücadeleyi dengelemek ve kendi çıkarlarını büyük güçlere karşı koruyabilmek için, bölgesel iş birliklerine yönelmişlerdir. Ancak, bölge devletlerinin farklı etnik ve kültürel kimliklere sahip olmalarının yanı sıra, önceliklerinin de farklılık göstermesi nedeni ile, Hazar'daki bölgesel iş birlikleri fazla derinlik kazanamamıştır. Hazar'ı, "yakın çevresi"nin bir parçası olarak kabul eden Rusya, bölge devletlerini Bağımsız Devletler Topluluğu, Kolektif Güvenlik Örgütü ve son olarak Avrasya Gümrük Birliği çatısı altında tutmaya çalışırken, Batılı devletler de bölge devletlerinin Batı sistemine entegrasyonunu hızlandırmak ve aralarındaki işbirliğini geliştirmek için devreye girmiştir.

Rusya'nın bölge devletleri üzerindeki hami rolünü azaltmak isteyen ABD, bölge devletleri arasında siyasi, askeri ve ekonomik iş birliklerinin gelişmesine önem vermiştir. Bölgede Batılı devletlerin çıkarlarını da garanti almaya yönelik bu girişimlerde, "Doğu-Batı Koridoru"nun saç ayakları olan Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arasında transfer koridorunun açılması ile, ekonomik anlamda bir karşılıklı bağımlılık ilişkisi doğmuştur. Hazar enerji kaynaklarının Batı ülkelerine taşınmasının yanı sıra, taşımacılık alanında da önemli yatırımlar yapıldığı bu koridor sayesinde Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan, önemli ekonomik ve jeo-politik kazanımlar elde etmiştir. Ancak, bu yakınlaşma siyasi ve askeri alana yayılmamıştır. Öte yandan, yine ABD tarafından desteklenen başka bir bölgesel işbirliği girişimi olan GUAM, üye devletler arasındaki ilişkilerin derinleşmesi konusunda önemli katkılar sunamamıştır.

4.1. Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye Transfer Koridoru

Orta Asya ve Hazar Havzası için doğal transfer koridoru durumunda bulunan Kafkasya'da, Soğuk Savaş sonrası dönemde Rusya'nın hakimiyetini kırmaya yönelik bölgesel iş birlikleri ortaya çıkmıştır. Batı tarafından desteklenen bu işbirliği

girişimlerinde özellikle enerji kaynaklarının transferi öne çıkmış olup, bu alanda sağlanan anlaşmalar ile bölge ülkeleri arasında uzun süreli bir stratejik işbirliğinin alt yapısı da oluşturulmuştur. Boru hatlarının yüksek yatırım maliyetleri ve enerji arz güvenliği açısından taşıdığı önemin yanı sıra, kaynak çeşitlendirmesi yapmak isteyen Batılı devletler, Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye'den oluşan transfer koridorunun açılmasına aktif olarak destek sağlamıştır.

Sovyet sonrası dönemde vakit kaybetmeden yüzünü Batı'ya dönen Gürcistan, Rus hakimiyetini azaltabilmek için girişimlerde bulunmuştur. Rusya ile Kuzey Kafkasya'da sınır komşusu olması nedeni ile ülke bütünlüğüne karşı algıladığı Rus tehdidi Gürcistan'ın, Batı ile ilişkilerini geliştirmesinde ve Batı'nın, ekonomik ve güvenlik sisteminin bir parçası olmayı tercih etmesinde etkili olmuştur. Gürcistan'ın, izlediği Batı ile işbirliğine açık tavır sayesinde Gürcistan, Hazar enerji kaynaklarının Rusya ve İran by-pass edilerek dünya piyasalarına ulaştırılmasında kritik bir rol üstlenmiştir. ABD'nin siyasi ve ekonomik olarak desteklediği "*Doğu-Batı Koridoru*"nun başlangıç noktası olan Gürcistan, Bakü-Supsa Boru Hattı, BTC ve BTE projeleri ile çok önemli bir transfer ülkesi haline gelmiştir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde Gürcistan ve Azerbaycan, Batı'ya yönelme stratejisi izleyen iki komşu ülke olarak, enerji ve taşımacılık alanında önemli iş birliklerine imza atmışlardır. Sovyet sonrası dönemde Rusya'nın yörüngesinden kopup Batı sistemine adapte olacak şekilde bir devlet oluşturma sürecine giren Gürcistan ve Azerbaycan, Hazar'dan Batı'ya yeni bir transfer koridorunun açılmasını sağlamışlardır. Böylece Azerbaycan, petrol ve doğal gaz taşımacılığında Rusya'ya mutlak bağımlı olmaktan kurtulurken, Gürcistan da, boru hatlarına ev sahipliği yapan ülke olmanın sağladığı avantaj sayesinde hem stratejik bir role kavuşmuş, hem de ülke ekonomisinin güçlenmesini sağlamıştır.

Gürcistan'ın jeo-politik önemi, enerji projelerinde oldukça öne çıkmaktadır. Rusya'nın 2008 yılında olduğu gibi yeniden Gürcistan'ı işgal etmesi ya da ülke içindeki ayrılıkçı hareketleri kışkırtması, Azerbaycan ve Türkiye'nin yanı sıra, ABD'nin çıkarları açısından da ciddi bir tehdit unsuru oluşturmaktadır. BTC, BTE,

Bakü-Supsa ve son olarak TANAP ile Gürcistan, Azeri petrol ve doğal gazının dünya pazarlarına taşınmasında önemli bir transfer ülkesi halini almıştır. Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye'den oluşan “Doğu-Batı Koridoru”, Hazar enerji kaynaklarının Rusya ve İran dışında transferinin sağlanması açısından büyük önem taşımaktadır. Azerbaycan'da büyük yatırımları bulunan ABD'li enerji şirketleri, bu hattın güvenliğinin sağlanması ve Güney Gaz Koridoru'nun hayata geçirilmesi ile yakından ilgilenmektedir.

Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arasındaki entegrasyon enerji ve ulaşım alanlarına yoğunlaşmış durumdadır. Tarihi ve kültürel bağları bulunan Türkiye ve Azerbaycan arasında, Gürcistan'a göre daha yakın bir ilişki bulunmakla birlikte; iki ülkenin başta Rusya ile ilişkiler olmak üzere önemli görüş ayrılıkları da söz konusudur. Türkiye ve Azerbaycan'ın, Batı yanlısı politikalar izlemelerine rağmen 2008 Rusya işgali esnasında Gürcistan'ı savunmaya yönelik strateji izlememeleri de, bu üç ülke arasındaki entegrasyonun siyasi alanı kapsamadığını bir kez daha gözler önüne sermiştir. Enerji ve ulaşım konusunda taraflar arasında doğal bir işbirliği gelişirken, bu alanda sağlanan entegrasyon siyaset ve güvenlik alanlarına yayılmamıştır (Petersen, 2012: s. 145-146).

4.2. GUAM

SSCB sonrası dönemde Kafkasya'da, Rusya'nın gücünü dengelemek için ortak güvenlik blokları oluşturmaya yönelik ABD, Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova arasında 10 Ekim 1997'de üye ülkelerinin adlarının baş harflerinden oluşan GUAM³⁰'ın kurulmasına öncülük etmiştir. Üye devletlerin aralarında her türlü işbirliğinin geliştirilmesi ve bölgesel istikrara katkı sunmak amacı ile kurulan GUAM, felsefe olarak enerji kaynakları üzerinde Rusya tekelini kırmak, enerji arz güvenliğini sağlamak ve bu amaçla; NATO ile bu ülkeler arasındaki entegrasyonu

---

³⁰ Özbekistan'ın 1999'da dahil olması ile adı GUUAM olarak değiştirilmiş, Özbekistan'ın 2005 yılında örgütten ayrılması ile tekrar GUAM adı kullanılmaya başlanılmıştır. 2006 yılından sonra uluslararası bir örgüt halini alan GUAM'ın adı GUAM-Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü (Organisation for Democracy and Economic Development) olarak değiştirilmiştir. Kaynak: Global Security (ty). Organization for Democracy and Economic Development–GUAM.” www.globalsecurity.org/military/world/int/guam.htm/ Erişim Tarihi: 28.01.2015.

gerçekleştirme hedeflerine dayanmaktadır (Alkan, 2010: s. 126). ABD'nin, bölgesel işbirlikleri aracılığıyla bölge devletlerinin ortak hareket etmesini ve Batı ile entegrasyonunu sağlamaya yönelik girişimleri, Rusya tarafından, Bağımsız Devletler Topluluğu'na karşı bir tehdit olarak kabul edilmiştir. Ancak, başlangıçta ABD ve AB tarafından desteklenen GUAM, daha sonra Batı'nın desteğini kaybetmiştir. Bunun sonucu olarak GUAM, Rusya ile sorunları olan post-Sovyet cumhuriyetler kulübü haline gelmiştir. Ancak, Rusya karşıtlığı üye ülkeler arasında zayıf olan ekonomik, askeri ve siyasi bağların güçlendirilmesi konusunda yeterli olamamıştır (Valiyev, Sonbahar 2011: s. 139).

GUAM'ın üyeler arasında işbirliği ve ortak hareket etme konusunda ilk ciddi sınavı Gürcistan'ın, Rusya tarafından işgal edilmesi olmuştur. Ukrayna, Rusya'nın, Gürcistan'ı işgaline açıkça tepki gösterirken, GUAM'ın diğer iki üyesi olan Azerbaycan ve Moldova, Gürcistan'a destek olma konusunda çekimser kalmayı tercih etmişlerdir. Bu tavrın arkasında Azerbaycan ve Moldova'nın, Batı ile yaklaşması nedeni ile Rusya tarafından işgal edilen Gürcistan'a destek olmak için, Batı'nın, Rusya'ya karşı yeterli tepkiyi göstermesini beklememeleri etkili olmuştur. Ayrıca, Azerbaycan'ın, Gürcistan ile sınır komşusu olması nedeni ile Rusya'nın sınır ihlali ya da işgale yönelmesine yönelik endişeler taşıması da Gürcistan'a bu süreçte açık destek vermesine engel olmuştur. Bunun yanı sıra Rusya'nın, Dağlık Karabağ sorununun çözümündeki rolü, Rusya'da yaşayan Azeri asıllı göçmenler ve Rusya'da anti-Azeri histerisinin canlandırılması olasılıkları da Azerbaycan'ın tavrı üzerinde etkili olmuştur (Valiyev, Sonbahar 2011: s. 139-140).

GUAM'ın etkin hala gelmesini sağlamaya yönelik olarak 2008 yılında yapılan girişim Ukrayna'yı olumsuz etkilemiş, "*donmuş sorunların*" çözümünde ortak hareket edilmesine yönelik çabalar Rusya'nın tepkisi ile karşılaşmıştır. GUAM, Ukrayna'da Rusya karşıtlarının iktidarı ele geçirmesinin yarattığı gerilim, Rusya'nın Gürcistan'ı işgal etmesi, Karabağ sorununun çözümü, Transdinyester sorunu gibi örgüt üyelerini yakından ilgilendiren sorunların çözümünde aktif olarak yer alamamış, bu nedenle de işlevsellik kazanamamıştır. Bununla birlikte Azerbaycan, GUAM'ı, Rusya ile ilişkilerinde bir kaldıraç olarak görmeye devam etmektedir. GUAM'ın, anti-Rusya görünümünden daha tarafsız bir hal almasına yönelik çaba

gösteren Azerbaycan, Karabağ sorununun çözümü sürecinde, GUAM kartını Rusya'ya karşı çıkarlarına uygun şekilde kullanma fırsatı bulması durumunda, Rusya ile daha yakın ilişkiler geliştirmeye açıktır (Valiyev, Sonbahar 2011: s. 140).

5. SONUÇ

Geo-politik ve ekonomik yönden önemli bir potansiyele sahip olan Azerbaycan, bağımsızlık sonrası dönemde uluslararası ilişkilerini yeni bir düzlemde kurma çabası içerisine girmiştir. Azerbaycan'ın bu konumu, SSCB'nin dağılması sonrasında tek süper güç durumundaki ABD'ye yeni bir etkinlik alanı kazanma imkanı sağlamıştır. Avrasya bölgesine yönelik olarak politikalar belirlemek için harekete geçen ABD, bağımsızlığını yeni kazanan devletlerin stratejik, ekonomik ve politik durumlarını araştırmaya başlamıştır. SSCB dağıldıktan sonra "*demokrasinin yayılması*" ve "*insan haklarına daha fazla saygı*" kavramları ABD'nin, bağımsızlıklarını yeni kazanan devletlere yönelik dış politikasının temel amacı haline almış olup bu kavramlar, bağımsızlığının ilk yıllarından itibaren Azerbaycan'a yönelik ABD politikasının da temelini oluşturmaktadır (Marmadov, 2013: s. 75).

ABD ve Azerbaycan arasındaki ilişkilerde enerji, güvenlik ve demokratikleşme öne çıkan unsurlar olarak dikkat çekmektedir. Bağımsızlık sonrası dönemde iki ülke arasında kurulan stratejik ortaklığın enerji güvenliğinin yanı sıra, terörle mücadelenin de sürdürülmesini hedefleyen ABD, bir yandan da demokratikleşme konusundaki talepleri konusunda Azerbaycan'a yönelik politikasında denge sağlamaya çalışmaktadır (Nichol, 2013: s. 25).

Enerji güvenliği, Azerbaycan'ın jeo-politik öncelikleri ve ulusal çıkarlarının merkezinde yer almaktadır. Bu durum Azerbaycan'ın, Haydar Aliyev'in stratejik vizyonu doğrultusunda çıkarlarını koruma altına alan pragmatist bir devlet olarak öne çıkmasına yol açmaktadır. Azerbaycan'ın stratejik çıkarlarının ABD'nin jeo-politik öncelikleri ile örtüşmesi sonucunda Hazar'da, Rusya ve İran'ı transfer koridoru olarak devre dışı bırakan ilk proje olan BTC gerçekleşmiştir. Alternatif projeler arasında ekonomik olarak en maliyetlisi ve teknolojik olarak en risklisi olan BTC projesinin hayata geçirilmesinde ABD'nin olağanüstü siyasi desteği oldukça etkili olmuştur (Nanay, 2009: s. 117; Yergin, 2011: s. 54). ABD'nin, Azerbaycan ile enerji

alanında yaptığı işbirliği petrolün yanı sıra doğal gaz alanında da devam etmiş, BTE ve sonrasında Güney Gaz Koridoru'nun açılmasına Amerika destek olmuştur (Yergin, 2011: s. 63). Azerbaycan'ın, Rusya'dan bağımsız enerji politikası izleyebilmesi ve Batı ile işbirliğini geliştirmesinde, ABD ve Azerbaycan arasındaki istikrarlı ilişki önemli bir garantör olmuştur. Bu ilişkinin gelişmesinde ise ABD'nin, Hazar'da boru hatları çeşitlendirme politikasını benimsemiş olması etkili olmuştur.

Soğuk Savaş sonrası dönemde Rusya'nın, Avrasya bölgesine yeniden hakim konuma gelmemesi için bağımsızlığını yeni kazanan ülkeleri siyasi, ekonomik ve askeri anlamda destekleyen ABD, enerji projelerini de bu anlamda bir kaldıraç olarak kullanmıştır. Azerbaycan'ın, Rusya'ya karşı bağımsız hale gelmesi için geliştirilen BTC, ABD tarafından açıkça desteklenmiştir. Bunun yanı sıra ABD, Güney Gaz Koridoru'nun açılmasını da destek vermiştir. ABD'nin, Soğuk Savaş sonrası Hazar'a gösterdiği yakın ilginin bir göstergesi olarak, Hazar enerji diplomasisinden sorumlu danışman³¹ ataması yapılmıştır. Hazar enerji diplomasisinden sorumlu danışmanlardan biri olan Steve Mann, Nabucco projesinin gündeme geldiği 2003 yılında yaptığı açıklamada, Hazar devletleri açısından boru hattı güzergâhı ve yatırım ortaklarının seçiminin bağımsızlık sorunu olduğunun altını çizmiştir (Mann, 2003: 153). Öte yandan, zaman zaman ABD, bu konuda daha net bir tutum izlemeyi tercih etmiş, Azerbaycan'ın, 2008'de Rusya'nın Gürcistan'ı işgali sonrasında, Rusya'ya doğal gaz satma kararı almasını eleştirmiştir (Lucas, 2008).

11 Eylül olayları ABD'nin, Kafkasya politikasının değişmesine neden olmuştur. Afganistan operasyonu sonrasında Kafkasya'da, kendisi ve müttefikleri aracılığıyla askeri ve siyasi etkinliğini artırmaya ve bu süreçte bölgesel sorunların çözümlenmesi konusunda aktif bir politika izlemeye yönelmiştir. Böylece Rusya'nın, Kafkasya'daki geleneksel gücünü dengelemeyi hedeflemektedir. ABD, bölge enerji kaynakları üzerindeki etkinliğini askeri ve ekonomik yardımlar aracılığıyla

---

³¹ ABD Dışişleri Bakanlığı Hazar Havzası Enerji Diplomasisi Özel Danışmanlığı 1998 yılında Richard Morningstar'ın bu göreve atanması ile başlamıştır. Başkan Clinton döneminde Hazar'a verilen özel önemi gösteren bu uygulama 11 Eylül sonrası ABD'nin bölgeye yönelik politikalarında enerjinin yerini güvenlik sorunlarının almasının da etkisi ile 2004 yılında sonlandırılmıştır. <http://democrats.foreignaffairs.house.gov/110/faleo040808.pdf/> Erişim Tarihi: 28.01.2015.

pekiştirmeyi ve bölgede öncelikle Türkiye, Gürcistan, Azerbaycan, ve gelecekte de Ermenistan'ın dâhil olacağı bir Kafkasya blokunun oluşturulmasını hedeflemektedir. Bu şekilde, enerji kaynaklarının Avrupa'ya transferinin güvenliğini sağlarken, askeri gücünü, İran'a karşı yürüttüğü çevreleme politikası sürecinde bir baskı aracı olarak kullanma olanağına da kavuşmayı hedeflemektedir (Alkan, 2010: s. 134).

ABD-Azerbaycan ilişkilerinde çözümsüz kalan noktalar arasında en önemlisi Dağlık Karabağ sorunudur. İki ülke arasındaki enerji ve güvenlik alanında sağlanan işbirliği, Azerbaycan ve Ermenistan arasında devam eden Dağlık Karabağ sorunu konusunda Amerika'nın sorunu çözmeye yönelik aktif politika izlememesinin yanı sıra, ülkedeki Ermeni lobisinin etkisi nedeni ile Azeri yönetimi, ABD'den beklediği desteği bulamamaktadır (Pashayev, 2009: s. 111). Bununla birlikte, Azerbaycan ve ülkeye yatırım yapan Batılı yatırımcıların alternatif rotalar arasında bulunan Ermenistan seçeneğine sıcak bakmamaları ve Gürcistan-Türkiye rotasının tercih edilmesinde, Dağlık Karabağ sorunu önemli bir etken olmuştur.

Azerbaycan'ın, ABD ve Rusya arasında denge sağlamak için geliştirdiği jeo-politik temelli strateji, enerji yatırımı kararları üzerinde etkili olmuştur. Enerji yatırımlarını bağımsızlığını garanti altına almanın bir yolu olarak gören Azerbaycan, enerji projeleri konusunda Rusya'dan bağımsız hareket etmek isteği ve bir yandan da Batı'nın, Rusya'nın bölgedeki etkisinin azaltılmasına yönelik baskısı; enerji projelerinin hayata geçirilmesinde jeo-politik unsurun baskın olmasına yol açmaktadır. ABD-Azerbaycan arasındaki enerji işbirliğinin şekillenmesinde de bu unsur belirleyici olmuştur. Enerji sektöründe devlet kontrolünün yüksek olmasının karar alma süreçlerinde jeo-politik unsurun daha baskın olmasına yol açtığı hipotezi, ABD-Azerbaycan enerji ilişkilerinde de geçerliliğini korumaktadır. Bu durum Beyaz Saray'ın, Azeri petrolünün transferi için hangi rotanın izlenmesinin daha doğru olacağı konusunda enerji şirketlerine briefing vermesi ile başlamış olup Doğu-Batı Koridoru'nun diğer süreçlerinde de varlığını hissettirmiştir.

Bölgesel güvenlik ve enerji odaklı ABD-Azerbaycan ilişkilerinde Azerbaycan, bölgesel güvenlik konusunda ABD politikalarına tam destek veren bölgedeki birkaç ülkeden biri olmuştur. ABD-Azerbaycan ilişkileri, özellikle de enerji ve ekonomik

boyut açısından Clinton döneminde büyük ivme kazanmıştır. Soğuk Savaş'ın hemen sonrasına rastlayan bu dönemde ABD, Rusya'nın bölgedeki çıkarlarını da tanımakla birlikte, Azerbaycan'a sağladığı destek ile ülkenin Rusya'ya karşı daha bağımsız hareket etmesini sağlamıştır. Bu dönemde, ABD ve Azerbaycan arasında kurulan ikili ilişkiler sayesinde; Ermeni lobisinin etkisi zayıflatılmış ve iki ülke arasında özellikle enerji yatırımları konusunda önemli işbirliği adımları atılmıştır. Başkan Bush döneminde ise, iki ülke arasındaki ilişkiler başka bir boyuta taşınmıştır. Bölgede yaşanan güvenlik sorunları nedeni ile güvenilir ve istikrarlı partnerlere ihtiyaç duyan Bush yönetimi, Azerbaycan ile güvenlik alanında da stratejik ilişkiler geliştirmeye yönelmiştir. Azerbaycan bu dönemde, ABD'nin Orta Doğu'da başlattığı operasyonlara destek olmuştur. Clinton ve Bush döneminde oldukça yakın olan iki ülke arasındaki ilişkiler, Obama döneminde gerilemeye başlamıştır. Obama yönetiminin insan hakları ihlalleri ve demokratikleşme konusundaki vurgusu, Azeri yönetimini tedirgin etmiş ve iç işlerine müdahale olarak nitelendirilmiştir. Obama yönetiminin uyguladığı “*reset politikasının*” da etkisi ile, iki ülke arasındaki ilişkilerde geçmiş dönemlere kıyasla gerilim söz konusu olmakla birlikte son olarak Ukrayna sorununda taraflar arasındaki görüş ayrılığı iyice ortaya çıkmıştır. ABD, Rusya'nın Ukrayna'ya müdahalesi sonrasında, Azerbaycan'ın tarafsız kalmayı tercih etmesini eleştirirken, Azerbaycan, kuzey komşusu olan Rusya ile ilişkilerini Ukrayna sorununda net bir tavır alarak gerginleştirmek istememektedir (İbrahimov, Ekim 2014: s. 1-2).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

RUSYA-AZERBAYCAN ENERJİ DİPLOMASİSİ

Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra onun yerini alan Rusya Federasyonu, uzun bir süre istikrarlı bir politika belirleyememiş ve bunun bir sonucu olarak Soğuk Savaş sonrası dönemde, dünya ölçeğindeki siyasi etkinliğini yitirmiştir. Soğuk Savaş dönemi boyunca, devlet gücünü korumak için orduyu güçlü tutmaya önem veren SSCB, savunma sanayine yönelik yatırımlara öncelik vermiştir. SSCB'nin dağılması sonrasında ortaya çıkan ekonomik ve politik belirsizlik ortamında Rusya, askeri gücünün etkinliğini büyük oranda yitirmiştir. Rusya'nın dünya siyasetinde güç kaybetmesine yol açan bu handikap önemli bir enerji arz ülkesi olmanın sağladığı hakimiyet ile -özellikle de doğal gaz alanında- aşılmaya çalışılmıştır. Rusya'nın yeniden büyük devletler arasına girmeye dayanan politikasının ana unsuru olan enerji sektöründe, bu nedenle ciddi olarak devlet kontrolü oluşturulmuştur (Goldman, 2010: s. 10).

Rusya Federasyonu, SSCB'nin dağılması sonrasında enerji alanında hâkim konumunu korumaya öncelik vermiş olmakla birlikte, önemli bir açmazla karşı karşıya kalmıştır. SSCB'nin dağılması sonrasında, Rusya ve Avrupa arasında ana enerji hatları bağımsızlığını yeni kazanan eski SSCB cumhuriyetlerinin kontrolüne geçerken, bu durum, Rusya'nın enerji transferinde ciddi anlamda transfer ülkelerine bağımlı hale gelmesine neden olmuştur. Transfer ülkeleri ile –özellikle de Ukrayna ile- sorunlar yaşayan Rusya, enerji akışının kesintiye uğramamasını garantiye almak ve güvenilir bir enerji arz ülkesi görünümü kazanmak için, Avrupa'ya giden enerji hatlarının çeşitlendirilmesine yönelmiştir. Ukrayna ile 2006 yılında başlayan sorunların tetiklediği bu yaklaşım kapsamında Kuzey Akım ve Güney Akım gibi iki önemli proje geliştirilmiş olup, bunlardan Kuzey Akım³² gerçeklik kazanırken Güney

---

³² Rusya, Kuzey Akım Projesi öncesinde Beyaz Rusya ve Polonya üzerinden geçen Yamal-Avrupa Boru Hattı Projesi'nin genişleterek Yamal-Avrupa 2 Projesi'ni hayata geçirmeyi planlamıştır. Ancak 2006 ve 2009 Ukrayna krizleri sonrasında transfer konusunda bağımlı olmanın yarattığı sıkıntı nedeni ile bu tarihte doğal gaz transferinde yüzde 80 Ukrayna ve yüzde 20 Beyaz Rusya'ya bağımlı olan Rusya, Yamal-Avrupa 2 Projesi'nden vazgeçmiştir. Bu projenin yerine geliştirilen Kuzey Akım Boru Hattı Projesi'nin en önemli özelliği Ukrayna, Beyaz Rusya ve Polonya'nın devre dışı bırakılmasıdır. Bu hat ile Rusya ile Almanya arasında doğrudan transfer imkanı doğmuştur. Kuzey Akım Projesi,

Akım Projesi, Azerbaycan'ın, Güney Gaz Koridoru'nu TANAP ve TAP ile açmasının ardından iptal edilmiş ve yerini Mavi Akım Projesi'nin genişletilmesi almıştır.

Enerji arz ülkesi ve enerji talep ülkeleri arasında doğrudan transfer hattı açılması politikası, ekonomik mülahazalardan çok politik mülahazalar tarafından yönlendirilmektedir. Rusya'nın, mevcut ana transfer hatlarını modernize etmek için gereken yatırımdan çok daha fazlasını yeni boru hattı projeleri için ayırmasının ardında transfer ülkelerini by-pass etme politikası bulunmaktadır. Avrupa'ya enerji transferinde yüzde 80 oranında Ukrayna'ya bağımlı olan Rusya, bu politika kapsamında bu bağımlılık oranını 2009³³ sonrasında yıldan yıla azaltmış olup 2014 sonunda Mavi Akım Projesi kapsamında gündeme getirilen “*Türk Akımı*” ile Ukrayna üzerinden taşınan doğal gazın önemli bir oranının, Türkiye üzerinden Yunanistan'a ulaştırılması hedeflenmektedir. Aynı zamanda, AB'nin ciddi destek verdiği Güney Gaz Koridoru'nun genişlemesinden rahatsız olan Rusya, Avrupa'nın gaz ihtiyacının karşılanmasında hâkim konumunu korumak için yeni boru hattı projelerine yönelmiştir. Ancak, bu durum Rusya'nın enerji kaynaklarına asimetrik

---

2011 yılında kısmen açılmış olup bu projenin Avrupa'nın ek gaz talebinin yüzde 25'ini taşımasının hedeflenmesi önemini daha da arttırmaktadır.

³³ AB'nin, doğal gaz arzında en büyük tedarikçisi Rusya iken, AB de Rusya enerji kaynaklarının en büyük alıcısıdır. AB, toplam gaz ithalatının yüzde 30'unu, petrol ithalatının yüzde 34'ünü, kömür ithalatının yüzde 27'sini Rusya'dan karşılıyor (Oettinger, G (July 16, 2013). “A Transatlantic Energy Revolution: Europe's Energy Diversification and U.S. Unconventional Oil and Gas.” http://csis.org/files/attachments/130716_Oettinger_Q_and_A.pdf/ Erişim Tarihi: 02.03.2015). Bu rakamlar kendi başına bile AB'nin dış kaynaklara ne kadar bağımlı olduğunu göstermektedir. Fakat aynı durumun Rusya Federasyonu için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Rusya petrol ihracatının yüzde 80'ini, doğal gaz ihracatının yüzde 70'ini ve kömür ihracatının yüzde 50'sini AB'ye ihraç etmektedir. İki taraf arasında karşılıklı bağımlılık ilişkisi olmakla birlikte doğal gazın yapısından kaynaklanan nedenler Rusya'nın AB'ye karşı asimetrik bağımlılık geliştirmesine yol açmaktadır. AB ile Rusya arasında 1967 yılından bu yana kesintisiz devam etmekte olan doğal gaz akışı ilk kez 2009 Ukrayna krizi ile kesintiye uğramıştır ve bu durum AB'nin, Rusya'nın güvenilirliğine ciddi anlamda zarar vermiştir. Bununla birlikte, Rusya'nın, AB'nin en büyük üçüncü ticari ortağı olması, başta Gazprom olmak üzere AB'de güçlü bir lobisinin olması ve AB ülkelerine büyük yatırımlar yapması gibi nedenler Rusya'ya bir nevi en ziyade müsaadeye mazhar ülke görünümü kazandırmıştır. Ancak Rusya'nın doğal gaz alanında monopol gücünün yarattığı baskı AB'ni kaynak çeşitlendirme başta olmak üzere çözüm arayışlarına itmiştir. AB Enerji Şartı'nı imzalayan ancak onaylamayan Rusya ile AB arasında 2009 yılında başlayan “*Enerji Diyalogu*” da beklenen sonucu vermemiştir.

bağımlılığı olan AB, Rusya'nın enerji transferi üzerinde de ciddi anlamda tekel olması durumunda, Avrupa'da bölgesel dengeleri ciddi olarak etkileyebilecek güce yeniden kavuşması tehdidi ile karşı karşıya gelmiştir (Jerolim ve diğerleri, 2009: s. 9). Rusya'nın, enerji arz ve transferinde tekel olmasını engellemek için bir çeşitli düzenlemeler³⁴ ile enerji yatırımlarının aynı elde toplanmasına engel olan AB³⁵, bir yandan da enerji arzını çeşitlendirmek için Hazar Havzası'nın kaynaklarına yönelmiştir. Bu alanda Azerbaycan, petrolün ardından doğal gaz transferinde de Rusya'yı by-pass ederek Batı'ya yönelirken, Azeri enerji kaynaklarının miktarı AB pazarında dengeleri değiştirecek düzeyde değildir. Türkmenistan ve Kazakistan gazının Avrupa'ya ulaşmasının önünde halen en önemli engel Rusya olup, Trans-

---

³⁴ AB'nin enerji alanındaki en önemli düzenlemelerinden birisi Avrupa Enerji Şartı'dır (European Energy Charter). Enerji Şartı Antlaşması, 1991 Enerji Şartı Deklarasyonu temelinde gelişmiştir. 1991 tarihli Avrupa Enerji Şartı, doğu-batı enerji işbirliğini sağlamayı amaçlayan politik bir niyet açıklaması olarak hazırlanmışken, Enerji Şartı Antlaşması hukuki bağlayıcılığa sahip çok taraflı bir belgedir. Aralık 1994'te Lizbon'da imzalanmış ve Nisan 1998'de yürürlüğe girmiştir. Enerji Şartı, yatırım, transit ve ticaret alanlarında hukuki güvenliği sağlayarak doğu-batı arasında işbirliği tesis etmek üzere hazırlanmıştır. Rusya anlaşmayı onaylamış olmakla birlikte iç hukukunun bir parçası haline getirmediği için şarta taraf ülkeler arasında yer almamaktadır. Europa: Summaries of EU Legislation (30 Ocak 2007). European Energy Charter. http://europa.eu/legislation_summaries/energy/external_dimension_enlargement/127028_en.htm/ Erişim Tarihi: 02.03.2015.

³⁵ AB'nin 2007 yılında açıkladığı “Üçüncü Enerji Paketi”, enerji alanında iç pazarın liberalleşmesi ve rekabetçi bir ortam oluşmasını hedeflemektedir. Bu düzenleme özellikle Rusya'nın doğal gaz dağıtım ve satımı konusunda tekel konuma gelmesinden kaynaklanmış olup Rusya'nın, Güney Akım Projesi'nden vazgeçmek zorunda kalmasında da etkili olmuştur. Doğal gaz dağıtım sistemini kontrol ederek AB'nin en büyük doğal gaz tedarikçisi olmaktan kaynaklanan gücünü pekiştirmek isteyen Rusya, AB'nin “Üçüncü Enerji Paketi” ile, bir şirketin bir ülkede aynı anda hem doğal gaz dağıtıcısı hem de satıcısı olamayacağını karara bağlaması nedeni ile sıkıntılı bir sürece girmiştir. Güney Akım Projesi çerçevesinde Avusturya, Bulgaristan, Macaristan, Yunanistan, Sırbistan, Slovenya ve Hırvatistan olmak üzere, topraklarından doğal gaz boru hattı geçecek olan her ülkeyle, Üçüncü Enerji Paketi'nin henüz kabul edilmemiş olduğu 2008 yılında hükümetlerarası anlaşma imzalayan Rusya, AB'nin “Üçüncü Enerji Paketi” kapsamında boru hattı sahibi ile satıcı firmanın aynı olamayacağı kararını uygulamasını Dünya Ticaret Örgütü gündemine taşımıştır. Rusya'nın Sesi (30 Nisan 2014). “Rusya, AB'ye dava açtı”. http://tr.sputniknews.com/turkish.ruvr.ru/2014_04_30/rusya-abye-dava-acti/ Erişim Tarihi: 06.03.2015. AB Üçüncü Enerji Paketi hakkında ayrıntılı bilgi için <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=OJ:L:2009:211:FULL&from=EN/> Erişim Tarihi: 06.03.2015. “Üçüncü Enerji Paketi”nin Avrupa iç piyasasını rekabete açması üzerine Avrupa'ya yönelik projelerini gözden geçirmek zorunda kalan Rusya, Güney Akım Projesi'nden vazgeçerek AB üyesi olmayan Türkiye üzerinden transfer yapılmasını öngören yeni bir proje geliştirmiştir. Rusya, yeni stratejisini AB üye ülkelerinde doğal gaz boru hattı inşa etmek yerine doğal gazı Avrupa sınırına kadar getirerek buradan AB üyelerine satmaya yönelmiştir. Türkiye üzerinden geçecek yeni boru hattı projesi de bu stratejinin bir parçası olarak kabul edilmektedir.

Hazar Boru Hattı Projesi'nin gerçekleşmesine yönelik görüşmeler uzun yıllardır devam etmektedir. Rusya'nın, enerji arzının yanı sıra enerji transferi konusunda da tekel halini alması sonucunda, enerji kesintisi ya da fiyat manipülasyonları aracılığı ile Avrupa devletlerinden siyasi taleplerde bulunması ve bölgesel olarak daha fazla güçlenmesi, AB açısından büyük bir endişe kaynağı halini almıştır. 20'nci yüzyılda sahip olduğu gücü yüzyılın sonunda kaybeden Rusya'nın, 21. yüzyılda dünya sahnesinde küresel güç olarak yeniden yer alma mücadelesinde enerji önemli bir kaldıraç olmuştur. Sahip olduğu enerji rezervlerini, dış politika amaçlarına ulaşmak için kullanan Rusya, dost ve müttefik ülkelere karşı “*havuç*” politikası izlerken, cezalandırmak istediği devletlere karşı ise “*sopa*” politikası izlemektedir. Ukrayna ve Gürcistan örneklerinde görüldüğü gibi Rusya, çıkarlarının tehdit edilmesi durumunda enerji fiyatlarının artırılması, enerji akışının kesilmesi gibi cezalandırma politikaları izlerken, Rusya ile işbirliği yapan ülkeleri ise daha cazip enerji anlaşmalarıyla ödüllendirmektedir (Newnham, 2011: s. 134-135).

Avrupa'nın, Soğuk Savaş döneminde oldukça gergin olan SSCB ile ilişkilerinde, Gorbaçov'un iktidara gelmesiyle birlikte değişiklikler olmuştur. “*Glasnost*” ve “*Perestroyka*” politikalarıyla ülkeyi yeniden yapılandırmayı amaçlayan Gorbaçov, Batılı ülkelerle yeni bir dönemi başlatmış, karşılıklı güvenlik prensibiyle iki düşman blok arasındaki mücadeleyi sona erdirmeye ve Avrupa devletleriyle işbirliğini geliştirerek; yeni bir dönem başlatmak istemiştir. SSCB'nin dağılmasının ardından³⁶, başlarda Rusya'nın yaşadığı ekonomik krizi Batı'ya entegrasyonla aşacağı düşüncesi dile getirilmiş, o dönemin Rus yöneticileri de bu fikre belirli bir süre oldukça sıcak yaklaşmışlar, Batı'yla entegrasyonu bir politika olarak uygulamaya çalışmışlardır (Brzezinski, 2005: s. 138-147). Sovyet sonrası

---

³⁶ Rusya Federasyonu'nun dış politikasında Batıcı/Entegrasyonist (Westernizer/Integrationist), Avrasyacı/Dengeleyici (Eurasianist/Balancers) ve Rus Milliyetçiliği (Great-Russians/Imperialists) yaklaşımlarının dış politika kimlik arayışlarında öne çıkmış görüşlerdir. Avrasyacılık ve Rus Milliyetçiliği, Putin dönemi ile yükselişe geçmiştir. Rus dış politikası Nikitin'e göre, “*Yönetici siyasal grup, dünya gaz ve petrol fiyatları ile doğal kaynaklara bağımlı ekonomi, Batı ile ilişkilerin azalmasına karşın Kafkasya ve Orta Asya ile ilişkilerin artması, 'küresel süper güç' ya da 'bölgesel güç' arasında seçim yapma ve Rus siyasetinde yalnızlık politikası (isolationism), aktif milliyetçilik (active nationalism) ya da uluslararasılık (internationalism) arasında tercih yapma gibi beş faktör çerçevesinde*” şekillenmektedir. Nikitin, Alaxander (Haziran 2008). “Russian Foreign Policy in the Fragmented Post-Soviet Space.” International Journal on World Peace, Cilt: 15, Sayı: 2, ss. 7-31.

dönemde, Soğuk Savaş döneminden farklı olarak Rusya-AB ilişkileri, siyasal, ekonomik, güvenlik ve kültürel alanda birçok konuyu kapsayacak şekilde yeniden biçimlenmiştir. Bu dönemde, Yeltsin yönetiminin “Batıcı” politikalarının sonucu olarak, Rusya-AB ilişkileri işbirliği ekseninde belirlenmeye başlanmıştır. İlişkilerde ortaya çıkan yakınlaşma, özellikle ekonomik ve ticari alanda görülmüştür. Ancak, Batıcılık olarak tanımlanan bu yaklaşım kısa sürede terk edilmiştir. Çünkü Rus toplumunun her şeyi devletten bekleyen yapısı, kaynakların kısa sürede sınırlı sayıdaki yatırımcının elinde toplanmasına ve toplumun daha da yoksullaşmasının önünü açmıştır. Diğer yandan Batılı ülkelerin Rusya’nın içine düştüğü bu zayıflığı suiistimal eden davranışları, Ruslar’ın kısa süre içinde Batı’dan uzaklaşmalarına yol açmıştır. Bu dönemde, Rusya’da güçlü bir şekilde geleneksel imparatorluk stratejilerine dönüş tartışmaları yapılmıştır (Macit, 2010: s. 103- 105). Bu dönemin son yılları, Rusya’nın ekonomik ve siyasi imajı oldukça kötü bir hal almıştır (Yavuz, 2010: s. 2). Daha sonra güçlü bir siyasi liderlik sergileyen Putin’in iktidara gelmesi ile Rusya, hızlı bir toparlanma içerisine girmiş, ekonomik olarak elde edilen büyük başarıların yanına ABD’nin tek kutupluluğuna meydan okuyan Rusya imajı da eklenmiştir (Kalkan, 2007: s. 11-12).

Rusya Federasyonu, 2000’li yıllarda Vladimir Putin’in başa geçmesi ile uluslararası arenadaki kan kaybını durdurmuş ve hızla bir toparlanma sürecine girmiştir. Bu toparlanmada, Rusya’nın sahip olduğu zengin hidrokarbon kaynaklarının yadsınamaz bir rolü bulunmaktadır. Putin’in, St. Petersburg Madencilik Enstitüsü’nde savunduğu ve başarılı bulunan doktora tezi ile 1999’da yayınladığı makalesinin konusunun, başta petrol ve doğal gaz olmak üzere doğal kaynakların Rus ekonomisinin gelişimindeki rolü olduğuna dikkat edilirse, bu durum daha da anlaşılır olmaktadır (Olcott, 2004). Rusya-AB ilişkileri, Putin’in iktidara gelmesiyle birlikte siyasi ve ekonomik açıdan gitgide daha karmaşık bir görünüm almaya başlarken, Ekim 2000’de toplanan AB-Rusya Federasyonu Zirvesi’nde ilişkilerin temel taşının enerji olduğu saptanmış ve taraflar arasında enerji güvenliği önemli bir politik kaldıraç halini almıştır.

Rusya’nın dünya sistemindeki önemli rolü, nükleer gücünün yanında sahip olduğu zengin hidrokarbon kaynaklarından da kaynaklanmaktadır (Özel, 12 Ağustos

2012). Günümüzde, dünya doğal gaz rezervlerinin yüzde 27'sine sahip olan Rusya Federasyonu, en büyük doğal gaz üretici konumundadır ve petrol üretiminde dünyada ikinci sırada gelirken; sahip olduğu petrol rezervleri bakımından dünyada sekizinci sırada gelmektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 05 Ocak 2009). Doğal gaz ve petrolden günde 550 milyon dolar, dakikada ise 380 bin dolar gelir elde eden Rusya Federasyonu, yaklaşık 300 milyar dolar döviz rezervine sahip bir devlet olarak, enerji alanında büyüyen bir dev görüntüsü sergilemeye devam etmektedir (Oğan, 02.08.2007). Rus ekonomisi yüksek oranda hidrokarbon kaynaklarına bağımlı durumdadır. Federal bütçe gelirlerinin yüzde 50'den fazlası petrol ve doğal gaz gelirinden elde edilmektedir (EIA, Mart 2014).

Rusya Federasyonu, sahip olduğu enerji kaynaklarını politik kaldıraç olarak kullanabilmek için enerji diplomasisine büyük önem atfetmiştir. Rusya, enerjiyi baskı aracı olarak ilk kez 1992 yılında bölgedeki Rus ordusunun çekilmesine yönelik Baltık taleplerine misilleme olarak kullanılmıştır. 1993 ve 1994 yıllarında da, Ukrayna'yı gaz ödemelerini yapmaya zorlamak ve bu ülkedeki enerji altyapısını kontrol altına almak için, gaz tedarikini azaltmıştır. Aynı zamanda, 2004 yılında Rusya'nın tedarik kesintisi Beyaz Rusya'yı, dolaylı olarak da Polonya ve Litvanya'yı etkilemiştir (Smith, Mart 2008: s. 8). Sonrasında ise Ukrayna ile 2006 yılında başlayan kriz 2009 ve 2014 yıllarında giderek tırmanmış, 2009 yılında Rusya, kış ortasında doğal gaz kesintisine giderek enerji kartını en sert biçimde kullanabileceğini göstermiştir.

1. RUSYA- AZERBAIJAN İLİŞKİLERİ

Rusya ve Azerbaycan ilişkisi tarihsel bağlamın yanı sıra Rusya Federasyonu'nun, Hazar ve Orta Asya politikasından ayrı düşünülemez. Rusya Federasyonu'nun, Orta Asya ve Hazar'a yönelik politikası beş açıdan değerlendirilebilir. İlk olarak, Rusya'nın Orta Asya bağlamındaki çıkarlarını ve önceliklerini tanımlaması ve çatışan politikalar arasındaki tezatların ortadan kaldırılması gelmektedir. İkinci olarak BDT'nin etkisiz hale gelmesi nedeniyle Rus yanlısı projelere odaklanması söz konusu olmuştur. Üçüncüsü, Rusya'nın bölgede ABD, Çin ve AB gibi aktörlerle nasıl ilişki kuracağına belirlenmesi ve bu durumun bölgesel politikalara etkisi göz önünde bulundurulmalıdır. Dördüncü olarak,

terörizm, aşırı İslamcı hareketler ve uyuşturucu gibi sorunlara karşı Rusya'nın bölge güvenliğine yönelik rolünü artırmasıdır. Son olarak ise, Hazar bölgesinden gelen petrol ve gaz güzergâhlarının denetimini sağlanması öne çıkmaktadır (Kazantsev, Ağustos 2008: s. 1073). Hazar ve Orta Asya kaynakları üzerindeki hakimiyetini korumak isteyen Rusya, bu kaynakların Avrupa'da kendisine rakip olmasını istememektedir. Bu nedenle bölge kaynaklarının Batı'ya, kendi kontrolü dışında taşınmasına karşı olan Rusya, Doğu'ya yönelik projelere de son dönemde ılımlı yaklaşmaya başlamış olmakla birlikte bölgedeki hâkim konumunu sürdürmeye yönelik girişimleri devam etmektedir.

Azerbaycan'ın Rusya ile ilişkilerini, günümüz koşullarının yanı sıra mutlaka tarihi bağlamı içinde ele almak gerekmektedir. Azerbaycan'ın kuzey komşusu olan Rusya, 19. Yüzyıl'dan itibaren Azerbaycan'ı iki kez işgal etmiştir. Ayrıca, SSCB'nin dağılma sürecine girmesi ile 20 Ocak 1990'da Bakü katliamını gerçekleştirmiş ve 08 Ağustos 2008'de de, Azerbaycan'ın stratejik işbirliği içinde bulunduğu komşusu Gürcistan'a saldırarak gerektiğinde bölgede askeri gücünü kullanmaktan çekinmeyeceğini göstermiş; Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası sistemin yeniden şekillenmesinde gücünü günden güne arttırmıştır (Ceferov, 2011: s. 24). Buna ilaveten, Rusya'nın Ermenistan'a verdiği tarihi desteğin Azerbaycan'a ciddi kayıplar yaşatmış olduğu ve ülke topraklarının bütünlüğünün bozulmasına yol açması nedeni ile, iki ülke arasındaki ikili ilişkiler değerlendirilirken bu husus göz ardı edilemez. Ceferov'a göre (1991: s. 24-25), Azerbaycan, Rusya ile ilişkilerini bu tarihi miras, mevcut ekonomik ilişkileri ve Moskova'nın "*enerji süper gücü*" olma hedefi kapsamında bölgeye gösterdiği ilgi çerçevesinde şekillendirmek durumundadır. Bunun yanı sıra, Azerbaycan-Rusya ilişkilerinde başta Kuzey Kafkasya olmak üzere Rusya ile var olan tarihi-kültürel ve etnik bağ da göz önünde bulundurulmalıdır. Bu çerçevede son olarak, Azerbaycan'ın Rusya ile ilişkileri Rusya'ya çalışmak için giden ve sayıları iki milyonu geçen Azeriler'den bağımsız ele alınamaz (Ceferov, 2011: s. 29).

1.1. Dış Politika

Rusya Federasyonu ve Azerbaycan arasındaki ilişkilerin seyrini ve dinamizmini anlayabilmek için iki ülke arasındaki ilişkilerin derinliğine göre farklı

dönemlere ayırmak mümkün olmakla birlikte, temel olarak üç dönemden bahsetmek mümkündür. İki ülke arasındaki 23 yıllık ilişkide, 1992’de başlayıp 2000’li yıllara kadar devam eden Boris Yeltsin’in başkanlık döneminde, iki ülke arasında nötr başlayan ilişkiler Dağlık Karabağ sorunu başta olmak üzere çeşitli gelişmelerin sonucu olarak düşmanlığa doğru bir savrulma yaşamıştır. Bu gelişmelerde Azerbaycan’ın, ABD başta olmak üzere Batı ile yakın ilişkiler kurması, Batı güvenlik sistemine entegre olmak istemesi üzerine Rusya’nın diğer post-Sovyet ülkelere olduğu gibi Azerbaycan’a da Kolektif Güvenlik Örgütü’ne katılması ve NATO ile işbirliği yapmaktan uzak durması için baskı yapması, Karabağ sorununu ülkenin iç ve dış politikasına müdahale amaçlı kullanması ciddi derecede etkili olmuştur (Valiyev, Sonbahar 2011: s. 134).

Rusya, SSCB sonrası dönemde bölgedeki etkinliğini 21 Aralık 1991 tarihli Almatı Bildirisi ile kurulan Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) aracılığıyla koruma çabalarını hızlandırmıştır. Böylesi bir dönemde iktidara gelen AHC, Rusya ile ilişkilerinde büyük zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Çünkü AHC’nin öncülüğünü yaptığı hareketin temelini Rusya’nın emperyalist emellerinden kurtulmak oluşturuyordu. Sürekli olarak tam bağımsız devlet olma söylemini kullanan AHC, Azerbaycan’ın bağımsızlığına tehdit olarak gördüğü Rusya ile ilişkilerini, iki eşit devlet arasındaki ilişki temeline oturtmaya çalışmıştır. Bunun için bir yandan Azerbaycan’daki Rus etkinliğini kırma yoluna giderek Rusya’nın yayılma alanı olarak gördüğü BDT’ye girmeyi reddetmiş, Rus ordusunun Azerbaycan’dan çıkmasını istemiş ve bu ülkenin Karabağ sorununu Azerbaycan’a baskı aracı olarak kullanmasını önlemek için, AGİK ve ABD aracılığı ile dengeyi sağlamaya çalışmıştır. Ebulfez Elçibey iktidara gelir gelmez, BDT’ye girmeyeceklerini ancak gözlemci göndereceklerini açıklayarak, Rusya’dan ayrı bir politika izlemeye başlamıştır (Çavuşoğlu, 1993: s. 43). Öte yandan, Azerbaycan yönetimi eşit ilişkiler geliştirmek için Rusya ile 12 Ekim 1992’de Dostluk ve Karşılıklı İşbirliği Anlaşması’nı imzalamıştır. Buna göre, taraflar karşılıklı ilişkilerde uluslararası hukuk kurallarına uyacaklarına teminat vermişlerdir. Ayrıca bu anlaşma, toprak bütünlüğüne saygılı davranmayı, sınırların dokunulmazlığının tanınmasını ve iç işlerine karışmama ilkelerini de kapsamaktaydı (Aslan, 1996: s. 67). Anlaşmanın

imzalanmasının ardından yapılan basın toplantısında Yeltsin, “*ağabey-kardeş*” ilişkilerinin geçmişte kaldığını ifade ederken, Elçibey de anlaşmayı demokratik Rusya ve demokratik Azerbaycan arasında ilişkiler kurma bakımından ilk adım olarak nitelendirmiştir (Cafersoy, 2001: s. 104).

Azerbaycan ve Rusya ilişkilerinin iyileşme süreci, Rusya’nın “*Yakın Çevre Doktrini*”nin dış politikasında egemen olmasıyla kötüleşme sürecine girmiştir. Rusya’nın bağımsızlığını yeni kazanan ülkeler üzerindeki etkinliğini sürdürme anlamına gelen “*yakın çevre*” kavramı, Rusya Dışişleri Bakanı Andrey Kozirev tarafından Ocak 1993’te gündeme getirilmiş ve Şubat’ta “*Yakın Çevre Doktrini*”ni Rusya Güvenlik Konseyi ve ardından da Yeltsin tarafından onaylanmıştır (Tuncer, 1998: s. 450).

28 Mayıs 1993 tarihinde Gence şehrinde üstlenen Rus askerleri, Azerbaycan hükümeti ile önceden yapılmış anlaşma gereği Azerbaycan’dan ayrılmışlardır (Goltz, 1993: s. 39). Ancak, Azerbaycan’ı terk eden son Rus tümeni ayrılmadan önce Azerbaycan Savunma Bakanlığı’na bırakmaları gereken silahları, AHC iktidarını sona erdiren 4 Haziran darbesinin lideri Suret Hüseyinov’a bırakmışlardır (Cafersoy, 2001: s. 293). Darbe; Elçibey’in, İngiltere’ye ziyarette bulunarak Batılı petrol şirketleriyle petrol anlaşmaları imzalamak yolunda görüşmeler yapacağı zamana denk gelmiştir. Darbenin hemen ardından Suret Hüseyinov’un petrol anlaşmasının önce Rusya ile yapılması gerektiğini söylemesi, darbeye Rusya’nın etkisinin olabileceği düşüncesini doğurmuştur (Aslan, 1996: s.143). Azerbaycan-Rusya ilişkilerinin seyrine bakıldığında Rusya’nın, Azerbaycan’ın eşit statüye dayalı ilişkiler geliştirme politikasına pek sıcak bakmadığı söylenebilir.

İki ülke arasındaki ilişkilerde zaman zaman yüksek gerilimin yaşadığı bu dönemde, Azerbaycan, enerji kaynaklarını Rusya’yı by-pass ederek Batı’ya ulaştırmak için büyük çaba harcarken, Rusya da bu çabayı durdurabilmek için mücadele etmiştir. Ancak, ABD’nin desteğini alan Azerbaycan, BTC Boru Hattı’nın gerçekleştirilmesi ile Rusya’nın enerji transferindeki tekeline son vermenin yanı sıra,

Rusya'nın enerji kartını yeniden baskı unsuru olarak kullanma avantajını da ciddi ölçüde zayıflatmıştır.

Azerbaycan-Rusya ilişkilerinde Yeltsin döneminde yaşanan soğuma, Putin'in başkan seçilmesi ile yerini pragmatizmin hâkim olduğu ikinci döneme bırakmıştır. Putin'in iki dönem başkanlık yaptığı 2000-2008 yılları arasında Rusya, Azerbaycan ile ilişkilerinde baskıcı tutum izlemeyi bırakarak, Azerbaycan'a karşı yumuşak güç uygulamaya başlamıştır. Güvenlik sorunlarının çözümünde Azerbaycan ile daha yakın hareket etmenin faydasını gören Putin, II. Çeçen Savaşı'nda, Azerbaycan'ın desteğini alırken, iki ülke arasındaki ılımlı ilişkileri ekonomik adımlarla da desteklemiştir. Rus yatırımcılarının Azerbaycan'daki yatırımlarının artması, ikili ilişkilerin gelişmesini olumlu etkilemiştir. Bunun sonucu olarak, iki ülke arasında düşmanlık yerini pragmatist ortaklık ilişkisine bırakmış, Azeri kamuoyunda Rusya'nın, Karabağ sorununun çözümündeki tutumuna karşı oluşan güvensizlik azalmaya başlamıştır (Valiyev, Sonbahar 2011: s. 134).

İki ülke arasındaki üçüncü ve hala devam etmekte olan son dönem, Gürcistan-Rusya Savaşı'nın sona ermesinin ardından Abhazya ve Osetya'nın tanınması ile başlamıştır. Rusya'nın, bağımsız komşusuna saldırması Azerbaycan kamuoyunda yumuşamaya başlayan Rusya korkusunun, yeniden ve oldukça güçlü olarak hissedilmesine yol açmıştır. Rusya'nın, Gürcistan'a müdahale etmesi Azerbaycan ile olan ilişkilerinde -hala devam etmekte olan- yeni bir dönemin başlamasına yol açmıştır. Rusya, bu savaşta Azerbaycan'a ve Azerbaycan'ın, Gürcistan'dan geçen boru hatlarına yönelik doğrudan saldırıda bulunmaktan kaçınmış olmakla birlikte, Rusya'nın uluslararası hukuk kurallarını ihlali ve ciddi bir tepkiyle karşılaşmaması, Azerbaycan'ın dış politikasını yeniden gözden geçirmesine neden olmuştur. Rusya'nın tepkisini çekecek adımlar atmaktan uzak durmaya başlayan Azerbaycan, NATO'ya üyelik ve AB ile bütünleşme konusunda daha temkinli hareket etme stratejisini benimsemiştir. Bu durum, bazıları tarafından II. Dünya Savaşı sonrasında SSCB'nin yayılcı politikası nedeni ile Finlandiya'nın tarafsız ülke olma çabasına benzetilmekle birlikte, Azerbaycan'ın, Finlandiyalılaşma'nın ötesinde Rusya ile ilişkilerinde yeni bir döneme geçtiğini kabul edenler daha çoğunluktadır (Valiyev,

Sonbahar 2011: s. 134-135). Valiyev'e göre (Sonbahar 2011: s. 135), Azerbaycan, Rusya ile ilişkilerinde büyük güçlerin Kafkasya'da çatışan çıkarlarını kullanarak bir tür “*sessiz diplomasi*” geliştirmiştir. Gürcistan Savaşı sonrasında Orta Asya ülkeleri Rusya'nın emperyalist politikalarına hızla uyum sağlarken Azerbaycan, geliştirdiği strateji sayesinde iç ve dış politikasını Rusya'nın baskısından önemli ölçüde korumayı başarmıştır. Bununla birlikte dondurulmuş olan Karabağ sorununda çözüm yönünde hiçbir adımın atılmaması ve tekrar savaş çıkması olasılığının bulunması Rusya'nın konumunu güçlendirmektedir.

Azerbaycan-Rusya ilişkilerinde tarafların komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesinin ortak fayda sağladığı konusunda uzlaşması ile, düşmanlık dönemi sona ermiş görünmektedir. İki ülke arasında sınır aşan iş birlikleri ve güvenlik alanında benzeri endişelerin paylaşılmasının sağladığı yakınlık sonucu, Azerbaycan'ın temkinli yaklaşımının yanı sıra Rusya da, Azerbaycan'ı bölgesel dengeleri bozacak adımlar atmaya yönlendirmemeye dikkat etmektedir. Azerbaycan ve Rusya'nın, ekonomik ve politik çıkarlarını örtüştürmesi, Azerbaycan'ın siyasi ve ekonomik istikrarı üzerindeki Rusya baskının azalmasını sağlamıştır. Bununla birlikte Rusya, Karabağ sorununun çözülmesi durumunda Azerbaycan'ın, NATO'ya üye olmak ya da Rusya karşıtı saflara dahil olmak yönünde adım atmasından korktuğu için çözümsüz kalmasını sağladığı Karabağ sorununu bir kaldıraç olarak kullanmaya devam etmektedir. Putin'in başa geçmesi ile birlikte “*çok kutuplu dünya*”yı hedefleyen bir dış politika izleyen Rusya, bu çerçevede Azerbaycan ile de işbirliği yapmanın faydalı olacağını görmüştür. Ayrıca, ABD liderliğinde Batı'nın Güney Kafkasya'daki etkisini sınırlamayı bölgede denetimi kendi elinde tutmaya çalışan Moskova, bölgeye yönelik politikalarında daha ılımlı bir yaklaşım sergilemeye yönelmiştir.

Öte yandan Azerbaycan da, Rusya ile iyi ilişkiler geliştirmenin ülkenin refahına olumlu katkı sağlaması nedeni ile bu konuda daha ılımlı hareket etmektedir. Rusya, Azerbaycan'ın en büyük ticaret ortağı olup bu konumunu uzun süre daha koruması beklenmektedir. Ayrıca, Rusya'da yaşayan milyonlarca Azeri'nin sınır dışı edilmesi ya da çalışma koşullarının zorlaştırılması ülke için önemli bir tehdit

unsurudur. Azerbaycan'ın, istikrar ve refahının Rusya'daki istikrara bağımlı olması Azerbaycan'ı, bu gücü dengelemeye itmektedir. İki ülke arasındaki ilişkilerde yakınlaşma devam etmekle birlikte, Azerbaycan; enerji alanında Rusya'nın gücünü dengelemek için öncelikli olarak Batılı ülkeler ile işbirliğine gitmektedir. Bu durumda, iki ülkenin enerji ilişkilerinde rekabet unsurunu ön plana çıkmasına yol açmaktadır.

Putin, büyük ve güçlü devlet olma çağrısını sürekli tekrarlayarak, günümüz Rus toplumunda büyük ve güçlü devlet olmanın rasyonel bir simgesi haline gelmiştir. Putin'in dış politika çizgisi; yakın çevrede başka güçlerin etkinlik sağlamasını önlemek, enerji kaynaklarına yönelik güç denklemlerini kısıtlamak ve yakın çevreyi açık bir etki altına almaktır (Macit, 2010: s. 109). Rusya, dış politikada ana enstrüman olarak silahları değil enerji kaynaklarını kullanan bir ülke haline gelmiştir. Rusya, enerji kartını gerekli gördüğü yerde çekinmeden kullanmaktadır (Dokuzlar, 2006: s. 116; Çınar, 2008: s. 29). Enerji dışında rekabet edebileceği fazla enstrümanı olmayan Rusya, doğal olarak elindeki kozlardan yola çıkarak bir politika izlemektedir. Rusya'nın enerji politikasının, hem iç hem dış boyutu vardır. Bir yandan dış politikada enerjiyi varlığını ortaya koyma ve kabullendirme aracı olarak ortaya koyarken, diğer yandan enerjiden gelen gelirleri ile içeride çeşitli zayıflıklar içeren ekonomik ve sosyal yapısını düzenlemeye çalışmaktadır. Rusya'nın ekonomisi tarihsel niteliği itibarıyla önemli zayıflıklar içermektedir. Özellikle geniş alanlara yayılmış bir devlet olması Rusya'nın, ekonomiyi merkezileştirerek refahı tabana yaymasını ve bu ekonomik zayıflığını yenmesini geçmişten itibaren önlemiştir.

1.2. Ekonomik İlişkiler

Azerbaycan ile Rusya arasındaki yakın ticari ve ekonomik ilişkiler, Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra da devam etmiştir. Rusya, Azerbaycan'ın, Türkiye'den sonra en çok ticaret yaptığı ülkedir. Azerbaycan'ın en çok ithalat yaptığı ülke konumunda Rusya bulunurken, Rusya'nın Azerbaycan'dan ihracatı oldukça düşüktür. İki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerde enerji ve ulaşım

sektörleri öne çıkarken Rusya’da yaşayan yaklaşık 3 milyon Azeri’nin de iki ülke ekonomisi açısından dikkate değer etkisi bulunmaktadır.

Rusya, Hazar’daki enerji rekabetinde belirgin bir rol oynamaktadır. Rusya’nın, bölgenin enerji rekabetinde kilit ülke konumunda olmasında Orta Asya enerji kaynaklarının dünya piyasalarına ulaştırılmasında sahip olduğu jeo-politik avantajın yanı sıra, SSCB döneminde inşa edilen boru hatları da etkili olmuştur. Rusya’nın bölge enerji kaynakları üzerindeki tekeli kırma yönelik arz ve talep ülkelerinden gelen baskılar, Rusya’nın daha saldırgan ve yüksek belirsizlik taşıyan enerji politikaları izlemeye başlaması ile taraflar arasında rekabetin daha da derinleşmesine yol açmıştır.

Sovyet dönemi boyunca Hazar bölgesinde petrol ve doğal gaz üretimi gerçekleştirilmiş, ancak üretimin dünya piyasalarına ulaştırılması söz konusu olmamıştır. Bölgenin enerji üretimi, SSCB’nin merkezi planlama anlayışı kapsamında ortak üretim ve tüketim planlamasına dahil edilmiştir. Bunun doğal bir sonucu olarak, bölgenin enerji kaynakları boru hatları ile Rusya’ya taşınmış ve sonrasında birlik üyelerine ihtiyaçlarına göre dağıtılmıştır. Söz konusu alt yapı, aynı zamanda SSCB’nin, Avrupa’ya enerji akışını da sağlamaktaydı. SSCB’nin dağılması sonrasında Rusya, bölge enerji kaynakları üzerinde tekel oluşturmasını sağlayan bu boru hatlarının kullanılmaya devam edilmesi için post-Sovyet cumhuriyetler üzerinde baskı uygulamıştır. Ancak, hem üretici hem de tüketici ülkelerin Rusya’ya olan bağımlılıklarını azaltmak istemesi, bölgede jeo-politik rekabetin boru hatları üzerinden şekillenmesine yol açmıştır (Gelb, 2005).

SSCB’nin dağılmasıyla Kafkasya, devletler arasındaki sınırlarla kuzey ve güney olarak iki bölgeye ayrılmıştır. Kuzey Kafkasya, Rusya Federasyonu’nun bir parçasıdır. Güney Kafkasya ise, üç bağımsız devleti kapsamaktadır. Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan’ın bulunduğu bu bölge, Moskova’dan bakıldığında Kafkas dağlarının ardında kaldığı için “*Kafkas-ötesi*” anlamına gelen Trans Kafkasya olarak da anılmaktadır (Tellal, 2000: s. 86). Sovyet çekilmesinin ardından Güney Kafkasya’da ortaya çıkan “*güç ve etki boşluğu*”nu doldurmak için, bölgesel ve bölge dışı güçler arasında “*Yeni Büyük Oyun*” olarak nitelendirilen bir yarış başlamıştır. Bu

savaşım, 19'uncu yüzyılda İngiliz ve Rus imparatorluklarının, Kafkasya ve Orta Asya'nın denetimi için verdikleri mücadeleye benzemektedir. Bununla birlikte, ikinci "*Büyük Oyun*"da, ilkinden farklı olarak, AB gibi ulusüstü oluşumların, NATO gibi uluslararası örgütlerin, Lukoil gibi ulusal, BP gibi çokuluslu şirketlerin, ABD, RF, Türkiye, İran, Çin Halk Cumhuriyeti gibi devletlerin katılımıyla çok sayıda ve çeşitte aktör yer almaktadır. 1990'ların ikinci yarısından itibaren ise, bölgeyi kendi "*yaşamsal çıkar alanı*" ilan eden ABD ve RF, etkinlik mücadelesine esas oyuncular olarak devam etmişlerdir (Aydın, 2002: s. 368-392). Buna göre, etkinlik mücadelesinin bir tarafında ABD-Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan; diğer tarafında ise, RF-İran-Ermenistan yer almaktadır (Aydın, 2000: s. 71; Kamalov, 2008: s. 103).

Rusya eski SSCB cumhuriyetlerinin bağımsız siyasi ve askeri yapılanmalar kurmasına karşı çıkmakta olup, Azerbaycan ile ilişkisinde işbirliği konusunda ciddi sıkıntılar söz konusu olmuştur. Rusya, dağılmanın ardından ekonomik ve siyasi sorunlar nedeni ile güç kaybı yaşamıştır. Bağımsızlığını kazanan cumhuriyetler üzerinde gücünü korumak isteyen Rusya, etnik sorunları kullanma siyaseti izlemiştir. Sahip olduğu enerji kaynaklarının yanı sıra, jeo-politik olarak da hassas bir noktada bulunan Azerbaycan'a karşı "*böl ve yönet*" yaklaşımı izleyen Rusya, Dağlık Karabağ sorununda Ermenistan'a destek olmuştur. Rusya'nın, Ermenistan kartını kullanması Azerbaycan'ı, denge siyaseti izlemeye sevk etmiştir. Azerbaycan'ın, Batı ile bütünleşmesini çıkarlarına aykırı bulan Rusya, bir yandan da Azerbaycan'ın, Rusya ve İran dışında Batı'ya açılan tek güvenilir koridoru olan Gürcistan'a baskı yaparak, iki ülke arasında boru hatları alanında işbirliği yapılmasına engel olmaya çalışmıştır. Bağımsızlık sonrasında imzaladığı onlarca üretim paylaşım anlaşmasından sadece iki tanesini hayata geçirebilen Azerbaycan, bu projelerde Rusya'ya hisse vererek tepkisini olabildiğince azaltmaya çalışmıştır. Amerikan'ın girişimleri sonucu Bakü-Tiflis-Ceyhan, Güney Kafkasya Gaz Hattı ve Bakü-Tiflis-Erzurum Boru Hatları'nın bulunduğu Doğu-Batı Enerji Koridoru'nun açılması ile Azerbaycan'ın, enerji transferinde Rusya'ya bağımlı olmasının önüne geçilmiştir. Aynı zamanda, Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye üzerinden geçen bu projeler, bölge ülkeleri açısından da alternatif rota anlamına geldiği için Azerbaycan'a enerji ülkesi olma kimliğinin yanı sıra enerji merkezi olma rolü de sağlamıştır. Batı'nın enerji

güvenliğine katkı sağlayan Azerbaycan, Batı'dan sağladığı destek ile Rusya ile ilişkilerini dengede tutmaya çalışmaktadır.

Hazar Havzası kaynaklarının transferinde hakim konumunu korumak isteyen Rusya, Azeri petrolünün “Doğu-Batı Koridoru” yerine mevcut Bakü-Novorossiyk Boru Hattı ile taşınmaya devam etmesi için yoğun bir enerji diplomasisi yürütmüştür. “Rusya, Sovyet sonrası dönemde uluslararası arenada yaşadığı saygınlık kaybını 1990’lı yılların ikinci yarısından itibaren enerji politikalarında oynayacağı etkin rol ile tamir etme yolunu seçmiştir. 1990’lı yılların başında Kafkasya ve Hazar politikası geliştirmek bir yana, Rusya’da bütünlüklü bir dış politika geliştirmede dahi sıkıntılar yaşanmıştır. Bunun çeşitli sebepleri vardı: Sovyet sonrası dönemde ülkenin dış politika önceliklerinin ne olacağının henüz belirlenmemiş olması, merkezi hükümetin devlet kurumları arasında koordinasyonu sağlayamaması (örneğin Yeltsin döneminde her bakanlığın kendi ayrı dış politikasını yöneltmesi).” (Kahveci, 2012: s. 271-272). Öte yandan, Rusya, bu dönemde dış politikanın yanı sıra, enerji politikasında da bir bütünlük sağlayamamıştır. Rus enerji sektörünün özelleştirilmesine yönelik rekabet ve Rusya’nın uluslararası enerji piyasasında rekabet gücün eksik olması nedeni ile, Rusya’nın, Hazar’a yönelik enerji politikasında ciddi zafiyetler sergilemesine yol açmıştır (Antonenko, 2004: s. 245). Yeltsin dönemi boyunca, Hazar enerji kaynaklarına yönelik mücadele “Yeni Büyük Oyun”un bir parçası olarak kabul edilmiş olup Rusya, konuya ekonomik çıkarlarının ötesinde eski Sovyet cumhuriyetleri üzerindeki hakimiyetini sürdürmek açısından yaklaşmıştır (Antenko, 2004: s. 229). Amerika’nın bu dönemdeki önceliği ise Hazar kaynakları üzerindeki Rus emperyalist iddialarına ket vurmak ve bu kaynaklarının İran üzerinden taşınmasını engellemek oluşturmuştur. Her iki tarafın Hazar’a yönelik mücadelesinde ekonomik çıkarlardan çok jeo-politik rekabetin ağır bastığı bu dönemde; Rusya’nın bütünlüklü bir politika izleyememesi, sonuç olarak Hazar’dan, Rusya’dan bağımsız bir transfer koridorunun açılmasının önemli ölçüde önünü açmıştır. 1990’lı yılların ikinci yarısında iç siyasette yaşandığı sıkıntıları çözmeye başlayan ve Batı’nın bölge kaynaklarına yönelik ilgisinden rahatsız olan Rusya, Hazar’daki enerji kaynaklarının geliştirilmesi ve taşınması konusunda daha aktif bir siyaset izlemeye başlamıştır (Antenko, 2004: s. 246).

Rusya'nın, Hazar ve Kafkasya'ya yönelik politikasında Putin dönemi ile birlikte ciddi bir dönüşüm yaşanmıştır. Batı'nın Hazar'a yönelik hakimiyet mücadelesini sıfır toplamlı bir oyun olarak kabul eden Putin, Nisan 2000'de Güvenlik Konseyi'nde yaptığı konuşmasında Rusya'nın Hazar'daki rekabete dahil olacağını ilan etmiştir (Antenko, 2004: s. 230). Hazar'a yönelik ilgisinin artmaya başlamasıyla birlikte Rusya, boru hatları rekabetinde konumunu güçlendirmek için harekete geçmiştir. Bu politika doğrultusunda Rus şirketlerinin Hazar enerji projelerine dâhil olmasının önünün açılmasının yanı sıra, Rusya'nın Hazar'daki enerji rezervlerinin geliştirilmesi projelerine yabancı yatırımcıların dâhil olmasının önü açılmıştır. Ayrıca, alternatif transfer rotası arayışında bulunan Azerbaycan ve Kazakistan üzerinde yoğun düzeyde siyasi baskı kurulmuştur (Antenko, 2004: s. 230). Çıkarlarına aykırı düşen durumlarda bölgedeki donmuş çatışmaları baskı unsuru olarak kullanan Rusya, Dağlık Karabağ, Güney Osetya ve Abhazya sorunlarını kendi menfaatleri doğrultusunda yönlendirmekten kaçınmamıştır (Kahveci, 2012: s. 273).

Bölgede yaşayan Rus vatandaşlarının güvenliği ve yeni enerji kaynaklarının geliştirilmesi ile sınırlı kalan Yeltsin dönemi politikalarından farklı olarak Putin döneminde Kafkasya politikası özetle üç nokta etrafında şekillenmiştir (Suny, Ocak 2010: s. 13): Rusya Federasyonu'nun Kuzey Kafkasya sınırlarında yer alan bölgenin güvenliğinin sağlanması, Güney Kafkasya'da gücün korunması ve sürdürülmesi, İran ve Türkiye gibi bölge devletlerinin bölge ülkeleri üzerindeki etkinliklerinin engellenmesi.

1.3. Askeri ve Stratejik Boyut

SSCB'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını kazanan cumhuriyetler üzerinde kontrolünü korumak isteyen Rusya, bu amaçla askeri ve ekonomik bağların sürdürülmesine önem vermiştir. Eski SSCB cumhuriyetlerinde bulunan askeri üslerini korumak isteyen Rusya Federasyonu, askeri alanda işbirliğini geliştirmek için de Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'nü oluşturmuştur. Bağımsızlıklarını kazanan cumhuriyetlerin Batı ile bütünleşmesinden rahatsız olan Rusya, özellikle AB ve NATO üyeliğine yönelik girişimler karşısında ekonomik müdahalelerin yanı sıra zaman zaman askeri müdahalelerde de bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Rusya, "*yakın*

çevresi” üzerinde gücünü korumak için etnik sorunlar başta olmak üzere eski SSCB cumhuriyetleri arasındaki çatışmaları da “*böl ve yönet*” stratejisi ile kullanmaktadır. Bu kapsamda, Kafkasya’nın istikrarsız siyasi yapısı, Rusya’nın, bölge devletlerinin ekonomik ve siyasi bağımsızlıklarını geliştirmesine engel olmasını kolaylaştırmaktadır. Orta Asya ve Hazar enerji kaynaklarının transferinde, jeo-politik ve jeo-stratejik öneme sahip olan Kafkasya’nın kontrolünü kaybetmek istemeyen Rusya, Soğuk Savaş sonrası dönemde de Kafkaslar’daki askeri varlığını koruma politikası izlemiştir. Rusya, 1995 yılında Ermenistan ve Gürcistan ile topraklarında askeri üs bulundurma anlaşmaları imzalamıştır. Bu anlaşmalar kapsamında, Gürcistan topraklarında dört üs, Ermenistan topraklarında üç üs kurulması kabul edilmiştir. Azerbaycan, topraklarında Rus askeri üssü bulundurmasına yönelik ciddi baskılar ile karşılaşmış olmakla birlikte, bu isteği kabul etmemiştir (Cohen, 1996: s. 4). Ayrıca, Rusya, Ermenistan’daki askeri varlığını koruyabilmek açısından iki ülke arasındaki tehdit algısını bir silah olarak kullanmakta ve bu noktada Ermenistan’ın askeri garantörlüğünü üstlenmiş konumdadır. Böylece, bir yandan Ermenistan’ı tam anlamı ile kendine bağımlı hale getiren Rusya, istediğinde Ermenistan üzerinde baskı unsuru olabileceği mesajını vererek Azerbaycan’ın Batı’ya yönelik ilgisine belirli ölçüde set çekmektedir.

Rusya ve Azerbaycan’ın askeri ilişkilerinde, Gebele Radar İstasyonu’nun özel bir önemi bulunmaktadır. SSCB döneminde inşa edilen ve kuzey yarımküresi içerisinde her türlü hava hareketlerini ve kıtalararası balistik füzeleri tespit etme gücüne sahip olan Gebele Radar İstasyonu, 24 Ocak 2002’de Aliyev’in Moskova’ya resmi ziyareti sırasında yapılan bir anlaşmayla Rusya Federasyonu’na 10 yıllığına kiraya verilmiştir. Gebele üssünün, Azerbaycan’ın Rusya ve Batı ile ilişkilerinde, stratejik bir koz ve pazarlık unsuru olarak askerî ve stratejik önemi bulunmaktadır. Bu üs Rusya’ya, Türkiye’nin askeri mevcudiyetini ve hava hareketlerini gözetleme imkânı sunarken Azerbaycan için de NATO ve Türkiye ile askeri ve stratejik işbirliği yapmasına Rusya’nın vereceği tepkiyi azaltmak açısından iki ülke arasındaki ilişkiler açısından kritik bir önem taşımaktadır (Oğan, ty).

Rusya’nın mevcut dokuz radar üssünden Orta Doğu’yu gözetleme imkanına sahip olan tek üssün Gebele olması, Azerbaycan ile kiralama anlaşmasının

yapılmasını daha hassas hale getirmiştir. SSCB'nin dağılmasının ardından “*kara delik*” olarak gördüğü Avrasya ile yakından ilgilenmeye başlayan ABD'nin, Orta Asya'da askeri üsler kurma anlaşmaları imzalamaya başladığı bir dönemde Rusya, Gebele üssünü kullanım hakkını korumak için baskıcı bir politika izlemiştir. Bağımsızlığını kazandıktan sonra Sovyet askeri varlığını ve üslerini topraklarından çıkararak Azerbaycan, izlediği denge siyaseti doğrultusunda Gebele üssünü Rusya'ya kiralamayı çetin pazarlıklar sonrasında kabul etmiştir. Azerbaycan topraklarında askeri varlığını korumak isteyen Rusya, öncelikli olarak Gebele'nin askeri üs statüsü taşımasını talep etmiştir. Azerbaycan ise topraklarında Rus askeri varlığı olmasının yaratacağı tehlike nedeni ile bu talebi kabul etmemiş ve Gebele'ye “*analitik bilgi merkezi*” statüsü verilmiştir. Ayrıca, Rusya kira süresinin 25 yıl olmasını önerirken Azerbaycan 5 yıl olmasını istemiş, müzakereler sonucunda 10 yıl üzerinde anlaşma sağlanmıştır (Oğan, ty). Anlaşma doğrultusunda Azerbaycan, radar istasyonunun elde edeceği bilgilerin kendi düşmanları ile paylaşılmamasını hükme bağlayarak Moskova'nın, Ermenistan ile bilgi paylaşımında bulunmasını engellemeye çalışmıştır. Dağlık Karabağ sorununun çözümünde Gebele'yi pazarlık unsuru olarak gören Azerbaycan, bunun karşılığında Rusya'nın Ermenistan'a olan desteğini azaltmayı hedeflemiştir. Ancak, Rusya, Ermenistan'a yönelik desteğini sürdürmüş ve Azerbaycan, bu anlaşmadan beklediği sonuçları elde edememiştir. Anlaşma süresinin 2012 yılında dolması sonrasında taraflar arasında sürenin uzatılmasına yönelik görüşmeler yeniden başlamıştır. Rusya'nın yıllık 2 milyon dolar karşılığında kiralamak istediği üs için, yıllık 7 milyon dolar kira bedeli üzerinde anlaşan taraflar arasında tekrar başlayan görüşmelerde on yıl öncesine göre daha güçlü konumda olan Azerbaycan, kira bedelini sürekli olarak yükselterek son olarak yıllık 300 milyon dolar talep etmiştir. Sahip olduğu enerji kaynakları sayesinde Rusya'ya karşı giderek bağımsızlık kazanan Azerbaycan, kira süresinin sonuna geldiği dönemde NABUCCO ve TAP arasında tercih aşamasında bulunmaktaydı. Avrupa'ya, Azerbaycan'dan doğrudan gidecek olan ilk doğal gaz boru hattı konusunda nihai kararın verilmesine rastlayan görüşmelerde, Azerbaycan tarafı daha bağımsız ve daha çok yönlü bir politika takip etmek açısından Gebele konusunda astronomik bir fiyat talep ederek anlaşmanın yenilenmesini zor sokmuştur. Sonuç olarak Rusya, üssün kapatılması kararı almıştır (Herzenshorn, 11 Ekim 2012).

2. RUSYA ve AZERBAIJAN ARASINDA JEO-POLİTİK REKABET

Dünya enerji kaynaklarının dörtte üçüne sahip konumdaki Avrasya'da, petrol ve doğal gazın çıkarılma ve ihracının kontrolü konusundaki mücadele; büyük güçleri karşı karşıya getirmiş durumdadır. Rusya, “arka bahçesi” olarak gördüğü Avrasya'daki eski gücüne kavuşmak için bu gölgeye yönelik olarak enerji güvenliği motifli bir siyaset geliştirmiştir. Rusya Federasyonu'nun dış politikasında, Putin dönemi ile birlikte önemli değişimler söz konusu olup, Avrasyacı söylem ağırlık kazanmıştır. Rusya'da, Soğuk Savaş sonrası hâkim konumdaki Neo-Avrasyacılık, felsefi temellerini 1800'lü yıllarda ortaya atılan Klasik Avrasyacılık'tan almıştır. Bu düşünce akımı; siyasi ve güvenlikle ilgili algılamalarında homojen, geleneksel olarak tanımlanmış jeo-politik menfaat kalıplarına bağlı, Büyük Rusya kurma eğilimlerinin daha güçlü olduğu, “Avrasya'ya hakim olan dünyaya hakim olur” düşüncesinin yeni ve gelişmiş bir versiyonudur. Neo-Avrasyacılığa göre; Rusya yakın çevresindeki bağımsız devletlerle ittifak kurmalı, gerektiğinde yakın çevresinde askeri ve ekonomik araçları kullanarak stratejik baskı uygulamalıdır (Akgül, 2007: s. 132).

Avrasyacılık yaklaşımı doğrultusunda “yakın çevre”si olarak kabul ettiği Avrasya'da eski gücüne kavuşmak isteyen Rusya, enerji transfer koridoru üzerindeki hâkimiyetini koruma mücadelesine girmiştir. ABD'nin desteklediği “Doğu-Batı Koridoru” karşısında Rusya'nın kontrolündeki “Kuzey-Güney Koridoru”nun kullanılması için mücadele eden Rusya, böylece bölgede Rusya'ya karşı yapılacak ittifakların gücünü azaltmayı hedeflemiştir (Aras, 2001: s. 224-225; Dugin, 2005: s. 180).

2.1. “Yakın Çevre” Doktrini

SSCB'nin dağılmasından önce bu coğrafyadaki tüm üretim ve dağıtım kanallarını kontrolü altında tutan Rusya, SSCB'nin dağılmasından sonra bu kontrolü kaybetmiştir. Bununla beraber, Rusya'nın, yakın çevre politikası çerçevesinde üretim boyutunda olmasa bile dağıtım boyutunda kontrolü elinde tutmak, bu şekilde bu ülkeler üzerinde siyasi nüfuz elde ederek bu ülkelerin Avrupa ve ABD ile işbirliği

içine girerek kendi kontrolünden çıkmasını engellemeyi amaçladığı ifade edilmektedir (Özkan, 2010: s. 30).

SSCB'nin varisi olarak, 1991'de uluslararası sisteme katılan Rusya Federasyonu, içeride demokrasiye ve serbest pazar ekonomisine, dışarıda Batı ile işbirliğine yönelmiştir. Dönemin Dışişleri Bakanı Andrei Kozirev ve Başbakan yardımcısı Egor Gaidar'a göre, Batılı ülkeler RF için "*ideal bir model ve ortak*"tı. Dolayısıyla Rusya, BDT içerisinde "*lider rolü*" üstlenmekten kaçınmalı; Batı ile işbirliğine öncelik vermeliydi. Böylece, Kozirev'in ve Dışişleri Bakanlığı'nın sözcülüğünü yaptığı, dönemin Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin'in de desteklediği Atlantikçilik yaklaşımı, 1990'ların başında Rusya Federasyonu'nun izlediği dış politikaya yön vermiştir. Öte yandan zaman içerisinde, bu yaklaşımın şekillendirdiği dış politika ülke içinde eleştirilmeye başlanmıştır. Komünistler ve "*Slav-Ortodoks İşbirliği*"ni vurgulayan aşırı milliyetçiler seslerini yükseltmiş; eleştiriler arasında Rusya Federasyonu dış politikasına yön verecek bir yaklaşım olarak Avrasyacılık öne çıkmıştır (Tuncer, 2000: s. 437, 438; Büyükkakıncı, 2004: s. 144-155).

Rusya, "*Yakın Çevre Doktrini*"yle, eski Sovyet coğrafyasını ekonomi ve güvenlik açılarından yaşamsal çıkar alanı ilan etmiş ve bunu, Rusya Federasyonu'nun "*Monroe Doktrini*" olarak adlandırılmıştır. Yeltsin'in dış politika danışmanı Sergei Stankeviç'in sözcülüğünü yaptığı Avrasyacılık yaklaşımı, "*yakın çevre*"ye (*blijniy zarubejnyy, near abroad*), başka bir ifadeyle, on dört eski Sovyet cumhuriyetine öncelik vermektedir. Yeltsin'in bir diğer danışmanı Başkanlık Konseyi üyesi Andranik Migranyan'a göre, Rusya Federasyonu kendi "*Monroe Doktrini*"ni ilan etmeli, böylece eski SSCB topraklarının Rusya'nın "*yaşamsal çıkar alanı*" olduğu dünyaya duyurulmalıydı (Donaldson ve Noguee, 2002: s. 126-127; Lo, 2002, s. 50). Bu kavram, geniş anlamda BDT'ye üye olan ve olmayan eski Sovyet cumhuriyetlerinin tamamını içermektedir. Rusya Federasyonu'nun yakın çevre stratejisiyle, eski Sovyet cumhuriyetlerini hala gerçek anlamda bağımsız birer devlet olarak değil, imparatorluğun iç parçaları olarak gördüğü ifade edilmiştir (Purtaş, 2005: s.137). Nitekim Nisan 1993'te Yeltsin tarafından onaylanarak yürürlüğe giren dış politika konsepti, Rusya Federasyonu'nun eski Sovyet topraklarındaki

“*hakları*”na işaret ediyor; bölgede istikrar ve güvenliğin sağlanmasından Moskova’nın “*sorumlu*” olduğunun altını çiziyordu. Rusya Federasyonu’nun Kasım 1993’te açıkladığı askeri doktrininde de, önceliği BDT ülkeleri olmuştur. Söz konusu belgeyle Moskova, “*nükleer güce ilk başvuran taraf olmama*” taahhüdünden vazgeçtiğini açıklayarak, “*yakın çevre*”sine yönelik dış güçlerin olası müdahalelerine karşı caydırıcı olmayı hedeflemiştir. Ayrıca bu belgeyle, çıkarlarını tehdit altında hissettiğinde Rusya’nın, “*yakın çevre*”sine “*askeri müdahalede bulunma hakkı*” ilan edilmiş olup Rusya Federasyonu, zaman zaman bu yola başvurmaktan da çekinmemiştir (Tuncer, 2000: s. 438-445; Donaldson ve Noguee, 2002: s. 129-130).

Rusya Federasyonu, 1993’te eski Sovyet coğrafyasını “*yaşamsal çıkar alanı*” ilan ederek, bölgedeki “*boşluğu*” sadece kendisinin doldurabileceğini dünyaya duyurmuştur. Rusya Federasyonu’nun “*yakın çevre*”si içinde yer alan Güney Kafkasya, güvenlik nedeniyle ayrıca, stratejik ve ekonomik açılardan Moskova için önem taşımaktadır. Öncelikle, Kafkasya’nın kuzeyinde Çeçenler’in başını çektiği ayrılıkçı hareketlere karşı toprak bütünlüğünü koruma kaygısı Rusya’nın, Kafkasya’nın güneyine yönelik politikasını etkilemiştir. Kafkasya’nın, devletler arasındaki sınırlarla ikiye ayrılmakla birlikte coğrafya açısından bir bütün olması, bölgenin kuzeyindeki ve güneyindeki gelişmelerin karşılıklı olarak birbirlerini etkilemesine yol açmaktadır. Bu kaygıyla, sınırında yer alan Güney Kafkasya’daki gelişmeleri denetimi altında tutmaya çalışan Moskova, bölgedeki enerji kaynaklarından yararlanmayı da hedeflemekteydi (Tellal, 2000: s. 99; Tanrıseven, 2002: s. 409). Bu çerçevede Rusya Federasyonu, Güney Kafkasya’yı denetimi altında tutmaya; özellikle de 1990’ların ikinci yarısından itibaren bölgeyi kendi “*yaşamsal çıkar alanı*” olarak nitelendiren ABD’nin (Cornell, 1999: s. 123) etkinliğini sınırlamaya çalışmıştır. Böylece, ABD hegemonyasına karşı çıkan ve Washington’un bölgedeki etkisinden rahatsız olan İran, Rusya Federasyonu için önemli bir ortak haline gelmiştir (Ahrari, 2001, s. 453; Çetinsaya, 2002: s. 155).

“*Yakın çevre*”nin ve Güney Kafkasya’nın, Rusya için önemi Putin’in devlet başkanlığı döneminde de vurgulanmıştır. Nitekim 10 Ocak 2000’de yürürlüğe giren milli güvenlik konseptinde, Rusya Federasyonu’nun BDT üyesi ülkelerle ilişkilerini geliştirme, “*yurt dışındaki Rus vatandaşlarının yasal hak ve menfaatlerini koruma*”

hedeflerine işaret edilmiştir. Ayrıca, “*yakın çevre*”de Rus etkinliğinin zayıflaması ülke güvenliğine yönelik bir “*tehdit*” olarak nitelendirilerek, “*belirli şartlarda dünyanın bazı stratejik öneme sahip bölgelerinde Rusya’nın askeri mevcudiyetinin gerekliliği*”ne dikkat çekilmiştir (Tezkan, 2001: s. 217-222). Ardından, 28 Haziran 2000’de açıklanan dış politika konseptinde, BDT ülkeleri bölgesel önceliklerde ilk sırayı almıştır. Ayrıca, söz konusu ülkelerin tümüyle “*stratejik ortaklık ve iyi komşuluk ilişkilerinin gelişmesine*” önem verildiği belirtilmiştir (The Foreign Policy Concept of the Russian Federation, 2000: s. 9). Rusya sık sık kendi ekonomik çıkarları pahasına kendi jeo-politik konumunu korumaya çalışmaktadır. Rusya’nın, Hazar’a yönelik politikasında üç başlık öne çıkmaktadır (Dinara, 2004: s. 2-8):

- Bölgede koruma ve güçlendirme pozisyonları,
- Bölgede istikrarı geliştirmek,
- Bölgesel işbirliğinin geliştirilmesi

Hazar Bölgesi’nin uluslararası pazarlara bağlayan boru hatlarına hakim olma mücadelesi tek boyutlu olarak ele alınabilecek bir unsur değildir. Rusya için boru hatları yalnızca bir gelir kaynağı değildir, bu aynı zamanda Moskova’ya, güneyindeki eski Sovyet cumhuriyetleri üzerinde siyasi hakimiyet de sağlamaktadır (Klare, 2006: s. 176-177). Sonuç olarak, Rusya’nın Hazar Bölgesi’ndeki dış politika hedefleri şunlardır:

- Rusya’nın güvenliğini ve jeo-politik menfaatlerini teminat altına alacak şekilde dost bir tampon bölge sağlamak,
- Rusya işlerine yayılabilecek veya sınır anlaşmazlıklarına yol açabilecek etnik gerginliklerden kaçınmak için bölgede istikrarı temin etmek,
- Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan’ın petrol ve doğal gaz kaynaklarından azami ölçüde istifade etmek (Mammadov, 2012: s. 41).

2.2. Etnik Çatışmalar

Soğuk Savaş sonrası dönemde post-Sovyet alanda etnik çatışmalar hız kazanmıştır. SSCB’yi oluşturan cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını kazanması ve

sonrasında tarihsel süreçte baskılanan etnik çatışmalar bölgenin istikrarsızlaşmasına yol açmıştır. Avrasya coğrafyasında eski gücünü kaybeden Rusya Federasyonu, etnik çatışmalardan “*böl-yönet*” stratejisi doğrultusunda faydalanma politikası izlemiştir. Rusya Federasyonu’nun etnik milliyetçilik açısından tam bir mozaik görünümünde olan Kafkasya’da taraf olduğu etnik çatışmalar ve jeo-politik rekabet arasında yakın ilişki bulunmaktadır. Rusya Federasyonu, Dağlık Karabağ sorununun yanı sıra enerji güzergâhında bulunan Çeçenistan ve Güney Osetya’nın bağımsızlık taleplerinden kaynaklanan etnik çatışmalarda aktif olarak rol almıştır.

2.2.1. Çeçenistan ve Güney Osetya sorunları

Rusya Federasyonu’na bağlı olan Çeçenistan’ın bağımsızlık talebi taraflar arasında 1994 ve 1999 tarihlerinde iki ayrı savaşın yaşanmasına neden olmuştur. Zengin enerji rezervlerine sahip olmasının yanı sıra, enerji transferinde önemli bir role sahip olan Çeçenistan topraklarını kaybetmek istemeyen Rusya, iki kez askeri müdahalede bulunmuştur. Hazar enerji kaynaklarının transferi açısından önemi büyük olan Çeçenistan’ın bağımsızlık talebi, Rusya Federasyonu tarafından kabul edilmezken Kuzey Kafkasya’daki etnik çatışmalar enerji nakil hatlarının güvenliği ve güvenilirliği açısından önemli bir handikap oluşturmaktadır. Nitekim Azerbaycan, ana petrol hattı konusunda kararını verirken Rusya’nın ana hat olmasının Çeçen sorunu nedeni ile yüksek güvenlik riskine yol açacağı tezini savunmuş ve sonrasında da alternatif projeler arasında en maliyetli olan olmasına rağmen BTC tercih edilerek; Rusya by-pass edilmiştir (Erhan ve Gürbüz, 2013: s. 318; İbrahimov, 2013: s. 21-22). Ayrıca, Çeçen sorunu Rusya ve Azerbaycan arasında, Azerbaycan’ın Çeçen ayrılıkçılara destek vermesi nedeni ile de zaman zaman krize yol açmıştır.

Rusya’nın Kafkaslar’da aktif olarak müdahil olduğu etnik çatışmalardan biri de, Güney Osetya sorunu olmuştur (Kantarıcı, 2011: s. 231-233). Gürcistan içinde özerk bir bölge olan Güney Osetya’nın bağımsızlığını talep etmesinden kaynaklanan taraflar arası çatışmalara, 2008 yılında Rusya da dahil olmuştur. Rusya’nın, Güney Osetya’nın bağımsızlığını desteklemek için Gürcü topraklarını işgal etmesi post-Sovyet coğrafyada ciddi bir endişe kaynağı olmuştur. Rusya’nın ayrılıkçı Osetler’e, Gürcistan karşısında destek vermesinin arkasında ise Gürcistan’ın, “*Karanfil Devrimi*” sonrasında Rusya’dan tamamen uzaklaşarak Batı ile tam entegrasyona

giden adımlar atması bulunmaktadır (Kantarıcı, 2011: s. 247-250; Tanrısever, 2012: s. 187). AB ve NATO ile bütünleşmeyi hedefleyen Gürcistan'a gözdağı veren Rusya'nın, Gürcü topraklarını işgal etmesi BTC ve BTE hatlarının güvenliği sorununu gündeme getirmiştir. Rusya'nın savaş esnasında bu hatları tahrip etmemesi ve tahrip etmekten kaçınması Batı'nın bölge enerji projelerine yönelik hassasiyetine bağlanmıştır (İbrahimov, 2013: s. 34). Azerbaycan'ın, Batı'ya giden ana enerji koridoru olan Gürcistan'ın işgal edilmesi, Rusya ve Azerbaycan ilişkilerinde önemli bir travma noktası olmuştur. Rusya'nın tepkisinden çekinen Azerbaycan, Gürcistan'a açıkça destek vermekten uzak dururken sonrasındaki süreçte de Rusya'yı tamamen karşısına alacak adımlar atmamayı tercih etmiştir.

Hazar'ın her iki kıyısında da etkisi hissedilen etnik ve dini gerginlik ve çatışmaların olası etkileri konusunda pek çok karamsar iddia bulunmakla birlikte, bölgede yaşanan çatışmalar petrol ve gaz alanında yaşanan gelişmeleri üzerinde doğrudan olumsuz etki yaratmamıştır. Azerbaycan ve BP öncülüğündeki uluslararası konsorsiyum ile "*Yüzyılın Anlaşması*", askeri darbeden bir yıl, Dağlık-Karabağ'da ateşkes sağlanmasından ise sadece 3 ay sonra imzalanmıştır. Bu da müzakere sürecinin ülkede yaşanan siyasi ve askeri gerilime rağmen devam ettiğini göstermektedir. Azeri petrolünün taşınacağı ana koridorun belirlenmesinde, Rusya ve Çeçenistan arasındaki savaş, Türkiye'nin tercih edilmesinde etkili olmuştur. Ancak, Çeçen Savaşları sırasında Rusya, Kazak petrolünü hiçbir kesinti olmadan Karadeniz kıyısındaki Novorossiysk Limanı'na boru hatları aracılığıyla taşımayı sürdürmüştür. Ağustos 2008'de Güney Osetya'yı işgal eden Rusya, pek çok Gürcü hedefine yönelik hava saldırıları düzenlemiş olmasına rağmen, BTC Boru Hattı ve diğer enerji yatırımlarına hiç bir saldırıda bulunmamıştır (Monker vd, 2010: s. 18).

Azerbaycan ve Rusya ilişkileri üzerinde etkisi en yoğun hissedilen etnik çatışma Dağlık Karabağ sorunudur. Rusya'nın bu sorunu "*böl-yönet*" stratejisi doğrultusunda hem Ermenistan hem de Azerbaycan'a karşı bir silah olarak kullanıyor olması dondurulmuş durumdaki sorunun çözümünü de güçleştirmektedir. Dağlık Karabağ sorununun çözümünde arabulucu rolünü üstlenen Rusya, hem bu rolü, hem Ermenistan'ın tamamen Rusya'ya bağımlı olması, hem de Azerbaycan karşısında sahip olduğu güç nedeni ile bu süreçte belirleyici aktör konumundadır

(Tanrısever, 2012: s. 192-197). Azerbaycan'ın doğrudan taraf olduğu ve toprak bütünlüğünün kaybedilmesine yol açan bu sorun bu nedenle bu çalışmada daha ayrıntılı ele alınacaktır.

2.2.2. Dağlık-Karabağ sorunu

Azerbaycan-Rusya ilişkilerinde ana sorunsal, dondurulmuş durumda olan Dağlık-Karabağ sorunudur. SSCB döneminde başlayan ve dağılmanın ardından derinleşen Dağlık-Karabağ sorununda Rusya, dünden bugüne Azerbaycan ve Ermenistan arasında arabuluculuk yapmaktadır. Etnik çatışmaları baskı unsuru olarak kullanan Rusya, bir yandan “*Kafkasya'daki ileri karakolu*” olarak gördüğü Ermenistan'ı desteklerken bir yandan da bağımsızlığını korumak için mücadele eden Azerbaycan'ı kışkırtmamaya özen göstermektedir (Valiyev, Sonbahar 2011: s. 135). Dağlık Karabağ Savaşı'nın ateşkes ile dondurulması, taraflardan çok Rusya'nın işine yaramıştır. Karabağ sorununun çözümsüz kalması Rusya'nın, hem Ermenistan'ı, hem de Azerbaycan'ı kendi yörüngesinde tutmasını sağlamaktadır. Ermenistan, hem ekonomik hem de askeri olarak tamamen Rusya'nın yardımlarına bağımlı hale gelirken, sahip olduğu enerji kaynakları sayesinde Batı'ya yönelen Azerbaycan üzerinde Rusya'nın etkisi Ermenistan'a göre daha sınırlıdır. Bununla birlikte iki ülke arasındaki görüşmelerde Karabağ sorunu temel pazarlık konusu olma özelliğini korumaktadır. Gebele Radar İstasyonu gibi güvenlikle ilgili sorunların yanı sıra, Güney Gaz Koridoru gibi ekonomik sorunlarda da Karabağ sorununu bir manivela olarak kullanan Rusya, Azerbaycan'ın hareket serbestisini sınırlandırabilmektedir. Ayrıca, Batı'nın bölgeye yönelik ilgisini sınırlamak için de sorunun yeniden savaşa dönüşmesi tehdidini kullanan Rusya, Karabağ sorununda çözümsüzlüğün çözüm olarak kalmasını sağlamayı başarmıştır.

SSCB'nin dağılma sürecine girdiği 1980'lerin ikinci yarısında, Ermenistan'ın Rusya'dan aldığı destekle Dağlık Karabağ üzerinde hak iddia etmesi ve bölgede yaşayan Ermeniler'in gösterileriyle başlayan sorun, 1991 yılında Azerbaycan ve Ermenistan'ın bağımsızlığını elde etmesinin ardından Dağlık Karabağ Ermenileri'nin bağımsızlık ilanı ile yeni bir boyut kazanmış, bölgede görevli Ruslar'ın da içerisinde yer aldığı sıcak bir çatışmaya dönüşmüştür. Bugüne kadar çözülemeyen bu problemde, Ermeniler'in tezleri, Ermeniler'in Dağlık Karabağ'da çoğunluk teşkil

ettiği, bu nedenle kendi kaderini belirleme hakkına sahip olduğu savına dayanmaktadır. Azerbaycan tarafı ise, Dağlık Karabağ bölgesinin hukuki ve tarihî olarak kendisine ait olduğunu savunmakta, bölgedeki etnografik yapının Rus ve Sovyet politikalarıyla suni olarak değiştirildiğini, bu nedenle toprak talebine temel teşkil edemeyeceğini iddia etmektedir (Yılmaz: 2010: s. 74-75; Aslanlı, 2011: s. 183). Rusya'nın, etnik sorunlar konusunda takip ettiği politika bazı analistler tarafından “*böl ve yönet*” politikası olarak değerlendirilmekte olup, Rusya, Dağlık Karabağ sorununu da, Ermenistan ve Azerbaycan ile olan ilişkilerinde bu anlamda kullanmaktadır (Kjaernet 2010: s. 154).

Dağlık Karabağ Savaşı'nın, 1994 yılında sağlanan ateşkes ile sona ermesinin ardından başlayan çözüm süreci halen devam etmektedir. Donmuş sorun olarak kabul edilen Dağlık Karabağ'da çözüm süreci, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı tarafından oluşturulan Minsk Grubu öncülüğünde yürütülmektedir. Rusya, bu süreçte Fransa ve ABD ile birlikte eş başkan konumunda olmakla birlikte, Ermenistan ve Azerbaycan ile olan tarihi ve siyasi bağlarıyla özel bir konuma sahip durumdadır (Demirtepe, 2011: s. 50). Rusya sorunun gelişimi ve sonrasında, Ermenistan'dan yana tavır almasına rağmen sorunun çözümü sürecinde yer alarak bölgedeki gücünü korumak istemektedir.

Yirmi yılı aşkın süredir devam eden görüşmelerde henüz sorunun çözümüne yönelik bir anlaşma sağlanamadığı için, Azerbaycan topraklarının yüzde 20'sini kapsayan işgal durumu da devam etmektedir. Azerbaycan'ın, Ermenistan'a karşı tecrit politikası uygulaması nedeni ile, Azerbaycan'ın enerji kaynaklarının transferine yönelik projelerde Ermenistan güzergâhı kullanılmamaktadır. Güney Kafkasya ülkeleri içinde enerji rezervlerine sahip olan tek ülkenin Azerbaycan olması nedeni ile, Ermenistan da, tıpkı Gürcistan gibi enerji konusunda dışa bağımlı durumdadır (Pamir, 2011: s. 374). Gürcistan, enerji ihtiyacını Azerbaycan'dan karşılarken, Ermenistan ise bu konuda Rusya'ya ciddi oranda bağımlı durumdadır. Doğal gaz konusunda kaynak çeşitlendirme politikası doğrultusunda İran'dan da gaz almaya başlayan Ermenistan, yine de ciddi anlamda Rusya'ya bağımlı olup, bu durum, Rusya'nın Ermenistan üzerindeki hâkimiyetini güçlendirmektedir (Pamir, 2011: s. 376-377). Rusya'nın, Azerbaycan'a karşı Ermenistan'ı bir tehdit unsuru olarak

kullanması da Azerbaycan'ın dış politikasını şekillendirirken Rusya faktörünü göz önünde bulundurmasına yol açmaktadır.

2.3. Post-Sovyet Alanda Bölgesel İşbirliği

Rusya Federasyonu, Avrasyacılık yaklaşımının bir sonucu olarak post-Sovyet coğrafyasında siyasi, askeri ve ekonomik gücünü korumak istemektedir. Bu amaçla BDT ve Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'nü oluşturan Rusya, “*yakın çevre*” olarak kabul ettiği ülkelerle arasındaki ekonomik ilişkileri derinleştirmek amacı ile daha etkili olacak bir yapı arayışına girmiştir (Suschko, 2004: s. 119). BDT'nin üyeler arasında işbirliğini geliştirme konusunda beklenen sonucu vermemesinden ve post-Sovyet ülkelerinin AB ile entegrasyon sürecine girmelerinden kaynaklanan rahatsızlık nedeniyle Rusya, 2000'li yılların başından itibaren bölgesel ekonomik işbirliğini geliştirerek hegemonyasını sürdürme yollarını aramaya başlamıştır. Ancak, gerek Rusya tarafından desteklenen işbirliği girişimleri, gerekse de ABD'nin desteklediği işbirliği girişimleri bölgesel işbirliği alanında AB düzeyinde sonuç vermemiştir.

Rusya'nın, post-Sovyet cumhuriyetler arasında ekonomik işbirliğinin entegrasyona gidecek şekilde geliştirilmesine yönelik girişimleri “*yakın çevre*” politikasının ekonomi ayağını oluşturmaktadır (Garagozov, İlkbahar-Yaz 2013: s. 97). Rusya Federasyonu'nun, post-Sovyet alanda bölgesel işbirliğini derinleştirerek AB alternatif oluşturma girişimleri sonucunda oluşturulan Avrasya Ekonomik Topluluğu, AB'ne benzer şekilde önce gümrük birliğini, sonrasında ekonomik birliğin sağlanmasını öngörmüştür. Avrasya Ekonomik Topluluğu'nun kurulması ile başlayan bu girişimler sonucunda, 2010 yılında Avrasya Gümrük Birliği oluşturulurken, 2015 yılında ise Avrasya Ekonomik Birliği³⁷ hayat geçmiştir (Ergül, 2012: s. 474; Blockmans vd, Aralık 2012: s. 12; Tüysüzoğlu, 12 Temmuz 2014).

---

³⁷ Dünya doğal gaz rezervlerinin yüzde 20'sini, petrol rezervlerinin yüzde 15'ini bünyesinde bulunduran Avrasya Ekonomik Birliği'nin toplam GSYİH'sı 2.7 trilyondur. Birlik üyelerinin toplam nüfusu ise 180 milyondur. Diler, Fatih Gökhan (07.01.2015). “Avrasya Ekonomi Birliği için sınav yılı”. www.agos.com.tr/tr/yazi/10179/avrasya-ekonomi-birligi-icin-sinav-yili/ Erişim Tarihi: 06.03.2015.

AB'ne benzer bir yapısı olan birlik kapsamında üye ülkeler arasında sermaye, mal ve emek hareketi serbest hale gelmiştir.

Harita 21: Avrasya Ekonomik Birliği'nin görünümü

Kaynak: Eurasian Economic Commission (2014). Eurasian Economic Integration: Facts and Figures. s. 11, www.eurasiancommission.org/en/Documents/broshura26_ENGL_2014.pdf/ Erişim Tarihi: 11.03.2015.

Rusya, Kazakistan ve Beyaz Rusya öncülüğünde oluşturulan yapıya daha sonra Ermenistan³⁸ ve Kırgızistan dahil olmuştur. Rusya'nın, AB'nin Doğu Avrupa'daki genişleme stratejesine karşı geliştirdiği Avrasya Birliği, AB gibi alternatifleri olmayan daha çok Orta Asya ve Kafkasya ülkelerinden destek görürken Azerbaycan birliğe dahil olmaya sıcak bakmayan ülkeler arasında yer almaktadır. Ermenistan'ın, Avrasya Ekonomik Topluluğu'na katılması da Azerbaycan'ın duruşunu

³⁸ Ukrayna'nın ardından AB ile serbest ticaret anlaşması imzalamak isteyen ülkeler arasında olan Ermenistan, ekonomik ve askeri olarak Rusya'ya bağımlı olduğu için Avrasya Birliği'ne dahil olmaktan yana tercih yapmıştır. Rusya, bu süreçte Ermenistan'a karşı doğal gaz fiyatına zam yapma tehdidine başvururken işgal altındaki Dağlık Karabağ toprakları birlik kapsamı dışında tutulmuştur. Akkan, Faruk (03.01.2015). "Ermenistan, Avrasya Ekonomik Birliği'ne resmen dahil oldu". www.zaman.com.tr/dunya_ermenistan-avrasya-ekonomik-birligine-resmen-dahil-oldu_2268410.html/ Erişim Tarihi: 06.03.2015.

etkilemektedir. Ermenistan ile diplomatik ilişkisi bulunmayan Azerbaycan, Dağlık Karabağ Sorunu çözülmeyen Ermenistan ile ilişkilerin normale döndürülmemesi siyaseti nedeni ile ekonomik bütünleşmeyi içeren Avrasya Ekonomik Birliği'ne üyelik konusunda istekli değildir.

3. RUSYA ve AZERBAJYCAN ENERJİ İLİŞKİLERİ

Rusya'nın dünyadaki önemli rolü nükleer gücünün³⁹ yanında sahip olduğu zengin hidrokarbon kaynaklarından da kaynaklanmaktadır. Günümüzde, dünya doğal gaz rezervlerinin yüzde 27'sine sahip olan Rusya Federasyonu, en büyük doğal gaz üretici konumundadır ve petrol üretiminde dünyada ikinci sırada gelirken; sahip olduğu petrol rezervleri bakımından dünyada sekizinci sırada gelmektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, ty). Doğal gaz ve petrolden günde 550 milyon dolar, dakikada ise 380 bin dolar gelir elde eden Rusya Federasyonu, yaklaşık 300 milyar dolar döviz rezervine sahip bir devlet olarak, enerji alanında büyüyen bir dev görüntüsü sergilemeye devam etmektedir (Oğan, ty). Rus ekonomisi yüksek oranda hidrokarbon kaynaklarına bağımlı durumdadır. Federal bütçe gelirlerinin yüzde 50'den fazlası petrol ve doğal gaz gelirinden elde edilmektedir (EIA, Russia).

3.1. Rusya'nın Enerji Potansiyeli ve Öncelikleri

Rusya Federasyonu, Soğuk Savaş sonrası kaybettiği gücü kazanmak için enerji kaynakları ve enerji diplomasisine yönelmiştir. Putin dönemi ile, “enerji süper gücü” olma hedefini benimseyen Rusya, sahip olduğu enerji kaynakları yanı sıra Orta Asya ve Hazar Havzası enerji kaynaklarının transfer koridorunda yer almasını önemli bir avantaj haline getirmiştir. Rusya, enerji politikasını geliştirirken jeopolitik konumunu öncelikli olarak dikkate almaktadır. Bir taraftan AB gibi dünyanın en büyük enerji pazarlarından birine komşu olan Rusya, bir yandan da enerji arz eden Hazar ve Orta Asya ülkeleri ile komşudur. Bu nedenle Rusya, öncelikle Avrupa pazarındaki hâkim konumunu korumayı hedeflerken, AB ile Ukrayna krizi

---

³⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Özel, Merve Suna (12.08.2012). “Putin'in Ülkesi: Güçlü Ordu Güçlü Rusya.” 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, www.21yyte.org/tr/arastirma/rusya-slav-arastirmalari-merkezi/2012/08/14/6710/putinin-ulkesi-guclu-ordu-guclu-rusya/ Erişim Tarihi: 17 Haziran 2014.

sonrasında yaşanan sorunların etkisiyle Doğu'ya yönelerek Çin ile de enerji konusunda işbirliği yapmaya başlamıştır.

Enerji süper gücü olmayı hedefleyen Rusya, dış politik hedeflerine ulaşmak için enerji kartını sık sık kullanmaktan çekinmemektedir. Rusya'nın enerji diplomasisinin şekillenmesinde, boru hatlarının kontrolü öncelikli olarak öne çıkmaktadır. SSCB döneminde merkezi ekonomik sistem gereğince inşa edilen boru hatlarının sağladığı avantajı korumak isteyen Rusya, enerji dağıtım ve satışında tekelleşme eğilimi sergilemekte olup bu durumun yarattığı baskı en yoğun olarak AB üyeleri tarafından hissedilmektedir.

3.1.1. Enerji kaynaklarının ulaşılabilirliği

Enerji, yüzölçümü bakımından dünyanın en büyük ülkesi olan Rusya Federasyonu ekonomisinin lokomotif sektörü konumundadır. Petrol, doğal gaz, kömür, elektrik ve diğer kaynaklar dâhil toplam enerji üretimi göz önünde bulundurulduğunda, Rusya'nın ABD'den sonra dünyanın ikinci büyük enerji üreticisi olduğu görülmektedir (IEA, 2014). Rusya'nın toplam ihracatının yüzde 68'ini petrol ve doğal gaz oluşturmakta olup federal bütçe gelirlerinin de yarısını oluşturmaktadır. Dünya enerji üretiminin yaklaşık yüzde 12'sinin Rusya tarafından gerçekleştiriliyor olması ülkenin enerji silahını dış politika sorunlarının çözümünde kullanmasında etkili olmaktadır.

Rusya Federasyonu, doğal gaz rezervleri bakımından dünya toplam enerji rezervlerinin dörtte birinden daha fazlasına sahip bulunmaktadır. Kendisine rakip olabilecek en yakın ülke olan İran, doğal gaz rezervlerinin yaklaşık olarak iki katına sahiptir. Bütün bu yönleriyle Rusya, dünyanın en fazla doğal gaz rezervlerine sahip ülkesidir. Rusya'nın sahip olduğu doğal gaz kaynaklarının yaklaşık yüzde 74.6'sını Batı Sibirya'daki Yamburg, Urengoy ve Medvej'deki doğalgaz yataklarında bulunmaktadır. Rusya'nın sahip olduğu doğal gaz rezervlerinin yüzde 16.1'i Yamal Yarımadası ve Shtokman Adasında, yüzde 9.3'ü ise Doğu Sibirya'da bulunmaktadır (EIA, Mart 2014).

Rusya Federasyonu, Orta Doğu devletleri kadar olmasa da önemli bir ölçüde petrol rezervine sahiptir. Rusya'nın kanıtlanmış 60 milyar varil petrol rezervinin çoğu Batı Sibirya'da Ural Dağları ve Orta Sibirya platosu arasında bulunmaktadır (Gleb, 2006: s. 4). Rusya Federasyonu, petrol üretiminde Suudi Arabistan ve ABD'nin ardından üçüncü sırada yer almaktadır (Xu ve Bell, 2013). Rusya'nın enerji görünümü değerlendirilirken üretimin yanı sıra tüketim boyutu da göz önünde bulundurulmalıdır. Zengin enerji kaynaklarına sahip olan Rusya, aynı zamanda dünyanın en önemli enerji tüketicileri arasında yer almaktadır.

Rusya, enerji politikasını geliştirirken jeo-politik konumunu öncelikli olarak dikkate almaktadır. Bir taraftan AB gibi dünyanın en büyük enerji pazarlarından birine komşu olan Rusya, bir yandan da enerji arz eden Hazar ve Orta Asya ülkeleri ile komşudur. Bu nedenle Rusya, Avrupa pazarındaki hâkim konumunu korumak amacı ile bir taraftan kendi kaynaklarına alternatif olabilecek enerji projelerini engelleyip Avrupa enerji piyasasındaki etkinliğini arttırmak, diğer taraftan da Hazar Havzası yer altı kaynaklarının dünyaya pazarlanmasında merkezi konumunu koruyarak post-Sovyet ülkelerini kendi nüfuzu altında tutmayı hedeflemektedir. SSCB döneminde oluşturulan, Orta Asya ve Hazar kaynaklarının sadece Rusya üzerinden dağıtımını sağlayan boru hatları sistemi bu amaca ulaşmasında Rusya Federasyonu'na önemli avantajlar sağlamaktadır (SDE, 2010: s. 54).

Enerji süper gücü olmayı hedefleyen Rusya, dış politik hedeflerine ulaşmak için enerji kartını sık sık kullanmaktan çekinmemektedir. Rusya'nın enerji diplomasisinin şekillenmesinde SSCB döneminin etkisi bulunmaktadır. Soğuk Savaş sonrası dönemde Rusya, siyasi ve ekonomik anlamda ciddi bir dönüşüm süreci içine girmiş olmakla birlikte, SSCB döneminde oluşturulan merkezi sistemin yarattığı bağımlılık ilişkisi Doğu Bloku ülkelerinin Rusya ile olan enerji bağının sürmesinde etkili olmuştur (Rosner, 2006: s. 4-5). SSCB döneminde inşa edilen boru hatları ile, dünya piyasasının altında fiyatlarla enerji ihtiyacını karşılayan Doğu Bloku ülkeleri ile Rusya arasındaki enerji ticareti, Soğuk Savaş sonrası dönemde de devam etmiş, Rusya bu ülkelere aralarındaki stratejik ilişkiye göre genel olarak daha uygun fiyatlarla enerji ihraç etmekle birlikte çıkar çatışmasının yaşandığı durumlarda –

Ukrayna ve Beyaz Rusya örnekleri gibi- enerji birim fiyatında ciddi artışlar ya da enerji akışının durdurulması gibi yaptırımlara başvurmaktan da geri durmamıştır.

Rusya'nın enerji diplomasisinin üç temel özelliği bulunmaktadır (Rosner, 2006: s. 6):

- 1- Enerji yatırımlarında millileştirme ya da Rus enerji şirketlerinin devlet tarafından desteklenmesi,
- 2- Rusya'nın özellikle bölgesel stratejik çıkarlarının korunmasında enerji kartının kullanılması,
- 3- Rusya'nın enerji alanında sahip olduğu karşılaştırmalı üstünlüğün politik ve ekonomik çıkarların savunulmasında kullanılması. Rusya'nın 2030 yılı enerji stratejisi belgesinde, enerji diplomasisinin Rusya ile Bağımsız Devletler Topluluğu üyeleri arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinde, stratejik iş birlikleri oluşturulmasında ve çok vektörlü dış politika izlenmesinde önemli olduğunun altı çizilmiştir (Ministry of Energy of The Russian Federation, 2010: s. 12-15).

Tablo 19: Rusya'nın Enerji Görünümü

GSYİH (dolar) (nominal)	2.2 trilyon
Birincil Enerji Tüketimi (mtpe)	701.1
Türlere Göre Enerji Tüketimi (mtpe)	Hidrokarbon: 622 Nükleer: 41 Hidro: 38 Yenilenebilir: 0.1
Enerjide Kendine Yeterlilik Oranı	% 100
Elektrik Üretimi (Kwh)	1.05 trilyon
Elektrik Tüketimi (Kwh)	1.03 trilyon
Elektrik Kurulu Güç Kapasitesi (Mw)	225000
Kömür Tüketimi (mtpe)	96
Petrol Rezervi (ispatlanmış) (v)	80 milyar
Petrol Üretimi (v/g)	10.6 milyon
Petrol Tüketimi (mty)	151 milyon
Petrol İhracatı (v/g)	5.1 milyon
Petrol İthalatı (v/g)	17005
Doğal Gaz Rezervi (ispatlanmış) (bcm)	48000
Doğal Gaz Üretimi (bcm)	668
Doğal Gaz Tüketimi (bcm)	458
Doğal Gaz İhracat (bcm)	205
Doğal Gaz İthalat (bcm)	33

Kaynak: Enerji Piyasaları ve Politikaları Enstitüsü (EPPEN), Rusya Enerji Bilgi Bankası. www.eppen.org/index1.php?sayfa=Enerji%20Veri%20Taban%C4%B1&link=link8&makale=89/ Erişim Tarihi: 04.02.2014.

3.1.2. Rusya'nın yatırım ortamı

Enerji süper gücü olmayı hedefleyen Rusya, Putin döneminde kaynak milliyetçiliğine yönelmiştir. Enerji yatırımlarının devlet tekelinde toplanması Rusya'nın, enerjiyi dış politika aracı olarak kullanmasına ciddi destek sağlamaktadır. Rusya Federasyonu⁴⁰, doğal gaz rezervleri bakımından dünya devidir. Ülkenin mevcut üretim verileri dikkate alındığında 80 yıl yetecek kadar doğal gaz kaynağına sahip olduğu tespit edilmiştir (Davies, 2006: s. 12). Ancak, bu doğal gaz rezervlerinin kendi başına etkili bir politik baskı aracı olması mümkün değildir. Doğal gaz silahının ulusal çıkarları korumak ve uluslararası sistemde ülkenin durumunu güçlendirmek için kullanılabilmesi doğru enerji politikaları uygulamakla mümkün olabilir. Rusya Federasyonu, doğal gaz potansiyelini Gazprom aracılığıyla yönetmektedir. Gazprom, Rusya'nın büyük ve en önemli şirketlerindedir. Gazprom'un kontrolünü elinde bulunduran Kremlin, Gazprom'u dış politikada bir baskı aracı olarak kullanmaktadır. Çünkü Gazprom hisselerinin yüzde 51'i devlete aittir ve Rusya'da toplanan vergi gelirlerinin yüzde 25'i Gazprom'a aittir. Gazprom'un bilinen doğal gaz stokları 28006 milyar m³'tür ve sahip olduğu boru hatların uzunluğu 153 000 kilometredir. Gazprom, Rusya Federasyonu sınırları içinde 68 bölgeye gaz ulaştırmakta ve Orta Asya ülkeleri hariç toplam 28 ülkeye gaz ihraç etmektedir (Kenan, 2010: s. 23).

Doğal gaz, Rusya Federasyonu enerji ekonomisinde çoktan krallığını ilan etmiş durumdadır. Rusya Federasyonu, 2004 yılı birincil enerji tüketiminin yüzde 54'ü doğal gaz ile karşılanmıştır. Dünya ve AB ortalamasının 2,5 katından fazlasına denk gelen söz konusu oran, dünyanın en büyük doğal gaz ekonomisiyle karşı karşıya olduğumuzu ayrıca kanıtlamaktadır. 2030 yılında, Rusya'nın birincil enerji tüketiminin yüzde 55'i de yine doğal gaz tarafından karşılanacaktır (Ministry of

---

⁴⁰ Petrol ihraç eden ülkeler tarafından kurulan OPEC benzeri bir örgüt henüz doğal gaz alanında kurulmuş değildir. Doğal gaz alanında dünya fiyatını ve arzını kontrol etmekte söz sahibi olmak isteyen Rusya, 2001 yılında Doğal Gaz İhraç Eden Ülkeler Forumu'nun (GECF) kurulmasına öncülük etmiştir. Üyeleri arasında işbirliği ve koordinasyonu geliştirmeyi amaçlayan forum, doğal gaz alıcısı ve satıcısı olan ülkeler arasında iletişimi güçlendirmeyi de hedeflemektedir. Forumun üyeleri dünya doğal gaz üretiminin yüzde 50'den fazlasını ellerinde bulundurmasına rağmen forumun yaptırım gücü yoktur. Bu da doğal gaz alanında fiyatın taraflar arası anlaşmalarla belirlenmeye devam etmesine yol açmaktadır. GECF (t.y.). History. www.gecf.org/aboutus/gecf-history/Erişim Tarihi: 06.03.2015.

Energy of The Russian Federation, 2010: s. 23). Devlet tekeli olan Gazprom'a, *'dünyanın en büyük doğal gaz şirketi'* unvanını kazandıran, doğal gazın Rusya ekonomisinde yakaladığı bu tartışılmaz üstünlüktür. Rusya'da bir söz vardır: *"Gazprom'un nerede bittiği, devletin nerede başladığı bilinmez!"* (Pala, 2007: s. 25).

Rusya'nın boru hatları sistemi Gazprom'a aittir ve uzunluğu 153,3 bin km ve kapasitesi 600 milyar m³'tür. Ancak, sistemin çok eski ve yıpranmış olması ciddi kayıplara yol açmaktadır. Gazprom, Avrupa merkezine ve Batı Avrupa'ya doğal gaz ihracatını uzun süreli anlaşmalar üzerinde yapmaktadır. En önemli alıcı Avrupa Birliği'nde, Rus doğal gazını büyük miktarda ihracat eden ülkeler arasında Almanya, İtalya, Türkiye, Fransa, Macaristan ilk sıralarda yer almaktadır. Yakın zamana kadar Gazprom, İngiltere'nin yüzde 20 gaz talebini karşılamaya hazırlanmaktadır. Gazprom kendi ürettiği doğal gaz yanında, diğer bağımsız üreticilerden orta ve uzun vadeli anlaşmalar üzerinden doğal gaz satın almakta, tüketicilere satmakta ve ihracatta kullanmaktadır.

Rusya, petrol üretiminin yaklaşık yüzde 74'ü doğrudan ihracata kanalize edilmiştir. Günümüzde, Rus petrol ihracatının yüzde 80'inden fazlası Batı, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine gitmektedir. Ruslar, Almanya, Polonya, Ukrayna, Belarus, Macaristan, Slovakya ve Çek Cumhuriyeti gibi çeşitli AB, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinden oluşan geniş bir müşteri portföyüne sahip bulunmaktadır. Rusya Federasyonu petrol ihracatının yüzde 50'sinden fazlasını ise, doğrudan AB satın almaktadır. Orta Doğu petrolü ile kıyaslanamazsa da, toplam tüketimde yüzde 20 civarına ulaşan pay ile AB petrol ithalatı açısından kritik önemde kabul edilebilecek Rus petrolü, ABD piyasası için henüz stratejik bir değer taşımamaktadır. Bugün Rus petrolünün ABD toplam ham petrol ithalatı içindeki payı yüzde 1-2 civarında olup, bu rakam, ABD petrol ithalat portföyünde çok küçük bir yer işgal eden Angola'nın payına denk gelmektedir (Kenan, 2010: s. 21). Kuşkusuz, günlük petrol tüketimi 21 milyon varile yaklaşan ABD pazarından hatırı sayılır bir pay alınamaması, yatırım eksikliği, yüksek vergi oranları gibi diğer etkenlerle birlikte, Rus petrolünü etkin bir dış politika aracı olarak kullanılmasının önündeki en büyük engellerden biridir.

IEA'nın son raporunda, 2004-2030 döneminde, OPEC üyesi Orta Doğu ülkelerinde ham petrol üretiminin yıllık yüzde 2.6 oranında büyüyeceği; buna karşılık Rusya Federasyonu'nun toplam petrol üretiminin binde 7 civarında çok düşük bir ortalama yıllık artış hızıyla 2010'da 10.7, 2020'de 10.9 ve 2030'da ancak 11.1 mv/g düzeyine çıkacağı öngörülmektedir. IEA'ya göre, kısa ve orta vadede meydana gelen üretim artışlarının çoğunu ihracata yönlendirmek mümkün olsa da, 7.3 mv/g'lük ihracat düzeyinin yakalanacağı 2010'dan sonra, Rusya Federasyonu petrol ihracatının dünya petrol ticaretindeki payı da hızla gerilemeye başlayacaktır. OPEC'in yüzde 41 civarında olan dünya petrol üretimindeki mevcut payı 2010'da da kabaca korunacak, ancak 2020'de dünya petrolünün yüzde 45'i ve 2030'da yüzde 50'si OPEC tarafından üretilecektir. Buna karşılık Rusya'nın yüzde 12 civarında olan global petrol üretimindeki mevcut payı, 2010 yılında yüzde 11.5, 2020'de yüzde 10.4 ve 2030'da yüzde 9.6 seviyelerine düşecektir (IEA, 2013).

Rusya petrol üretim sektörüne de, doğal gaz piyasasına benzer biçimde ulusal şirketler hakim konumdadır. SSCB'nin dağılmasının hemen ardından özelleştirmeye açılan petrol endüstrisinde Putin dönemi ile birlikte, devlet yeniden kontrolü ele geçirmeye yönelik adımlar atmıştır. Devlet kontrolündeki Rosneft, yıllara yayılan satın alma operasyonları ile, Rusya Federasyonu'nun en büyük üreticisi haline gelmiştir (EIA, Mart 2014).

Rusya'nın enerji stratejilerini yedi başlık altında toplamak mümkündür:

- 1- Enerji arzı üzerindeki monopol konumunu korumak,
- 2- Enerji kaynaklarının kendi kontrolünde olmayan alternatif boru hatlarıyla dünya pazarlarına açılmasını engellemek: bu çerçevede enerjiyi daha uygun fiyata taşıyacak yeni boru hatları inşa ederek, alternatif boru hatlarını dezavantajlı konuma düşürmek,
- 3- Yeni boru hatları inşa ederek Avrupa'daki ithalatçı ülkelere enerji naklini transit ülkelere gerek kalmaksızın gerçekleştirmek,
- 4- Avrupa'daki dağıtım sistemlerinin Gazprom tarafından satın alınarak, Rus projelerine alternatif projelerin hayata geçmesinin engellenmesi,

5- Gazprom'un Rusya'daki monopol konumunun korunması, yabancı enerji şirketlerin Rusya veya Orta Asya'daki enerji sahalarını kontrol etmesinin, üretimde ve taşımada söz sahibi olmalarının engellenmesi,

6- Yabancı doğal gaz üreticilerinin, Avrupa pazarına girmemesi için politikalar üretilmesi,

7- Yabancı doğal gaz üreticilerinin hisselerinin satın alınarak, söz konusu üreticilerin doğal gaz satış politikalarının etkilenmesi (Kantörün, 2010: s. 81).

3.1.3. Rusya ve AB enerji diplomasisi

Enerji ihtiyacının yüzde 53'ünü ithal eden AB, bu hali ile dünyanın en büyük enerji ithalatçısı durumundadır. Birliğin 6 üyesi doğal gaz arzı bakımından tek bir arz kaynağına bağlı olup bu durum AB'nin arz şoklarına karşı hassasiyetini şiddetlendirmektedir (European Commission, 2015: s. 2). AB'nin enerji ihtiyacının karşılanmasında Rusya, önemli bir arz kaynağı olarak öne çıkmaktadır. Rusya, G-8⁴¹ ülkeleri içinde en büyük petrol ve gaz ihracatçısı konumunda olup AB üyelerinin enerji konusunda Rusya'ya bağımlılığı önemli oranlara ulaşmış durumdadır (Rosner, 2006: s. 3). AB, enerji alanında ortak kurallara sahip olsa da gerçekte birliği oluşturan 28 üye ülkenin bu alanda ulusal enerji politikalarını takip etmeleri söz konusudur. Bu da dünyanın en büyük enerji pazarı olan AB'nin, topyekün bir enerji stratejisini izlemesini güçleştirmekte olup birlik düzeyinde ortak enerji güvenliği politikası izlenmesine yönelik girişimler devam etmektedir. Avrupa Komisyonu tarafından 2014 yılında ilan edilen "*Enerji Güvenliği Stratejisi*"nin ardından 2015 yılı başında "*Enerji Birliği*" planı açıklanmıştır. Birlik üyesi ülkeler arasında enerji alanında ortak hareket kabiliyeti sağlamayı hedefleyen bu plan ile AB, ortak enerji pazarında daha fazla entegrasyon sağlamayı, enerjide dışa bağımlılığı azaltmayı ve iklim ve yenilenebilir enerji hedeflerinin yakalanmasına yardımcı olmayı hedeflemektedir.

---

⁴¹ Rusya'nın, Kırım'ı işgal etmesi sonrasında uygulanan yaptırımlara G-8 üyeliğinin askıya alınması da dahil edilmiştir. Mart 2014'te Rusya'nın üyeliğinin askıya alınması sonrasında G-8, G-7 olarak toplanmaya başlamıştır. Acosta, Jim (25 Mart 2014). "U.S., other powers kick Russia out of G8." <http://edition.cnn.com/2014/03/24/politics/obama-europe-trip/>Erişim Tarihi: 25.02.2015.

AB üyeleri 2014 yılı itibari ile tükettikleri toplam enerjinin yüzde 53'ünü ithal etmektedir. AB'nin enerjide dışarıya olan bağımlılığını çözecek ortak politikalar geliştirmeye yönelik çalışmaları sürmekte olup 2014 Mayıs'ında açıklanan "*Avrupa Komisyonu Enerji 2020: Rekabetçi, Sürdürülebilir ve Güvenli Enerji İçin Strateji*" başlıklı raporda, petrolde bağımlılık oranının yüzde 90 ve doğal gazda yüzde 66 seviyelerinde olduğu yer almaktadır (European Commission, 2014: s. 3). Enerjide dışa bağımlılık sorunu AB'nin tüm üyelerinin en önemli güvenlik sorunları arasında yer almakla birlikte birliğe 2000'li yıllardan sonra dahil olan Baltık ve Doğu Avrupa ülkeleri için durum daha kritiktir. AB, enerji güvenliğinde en önemli sorun Rusya'ya ana tedarikçi olarak bağımlı hale gelmesidir. AB üyesi olan Finlandiya, Slovakya, Bulgaristan, Estonya, Letonya ve Litvanya gaz ihtiyacının tamamını Rusya'dan karşılarken, bu ülkelerden üçü ise doğal gaz dahil olmak üzere bütün enerji ihtiyacının dörtte birinden fazlasını Rusya'dan karşılamaktadır. 2013 yılında AB'nin enerji ihtiyacının yüzde 43'ü Rusya'dan karşılanmış olup, bu oranın yüzde 27'si doğal gazdan oluşmaktadır. Rusya, 2013'te ürettiği doğal gazın yüzde 80'ini AB ülkelerine ihraç ederken, Estonya, Letonya ve Litvanya elektrik ihtiyacının tamamını Rusya'dan karşılamaktadır (European Commission, 2014). AB'nin doğal gaz tüketiminde yapacağı her yüzde 1'lik tasarruf ihracat oranının yüzde 2.6 düzeyine azalması anlamına gelmektedir (European Commission, 2015: s. 2).

AB'nin ithal ettiği doğal gaz ve petrol oranının bugünkü yüzde 50'lerden 2030 yılında yüzde 70'e, petrol ürünlerinde yüzde 90'a çıkacağı düşünülecek olursa (Eurogas, 2012), AB'nin Rusya ile ilişkilerinde enerji faktörünün ne kadar belirleyici olacağı kolayca anlaşılmaktadır. AB-Rusya ilişkilerinin bu bağlamda enerji konusunda karşılıklı bağımlılığa endeksli olmakla birlikte Avrupa özellikle doğal gaz bağımlılığı konusunda bağımlılık ilişkisinden ciddi derecede olumsuz etkilenmektedir. Doğal gazın yapısından kaynaklanan bu bağımlılık AB'nin enerji politikasında kaynak ve transfer rotası çeşitlendirmenin öne çıkmasına neden olmaktadır. Bu kapsamda, AB'nin Orta Asya ve Hazar, doğal gazına yönelik ilgisi Rusya tarafından tehdit olarak algılanmaktadır.

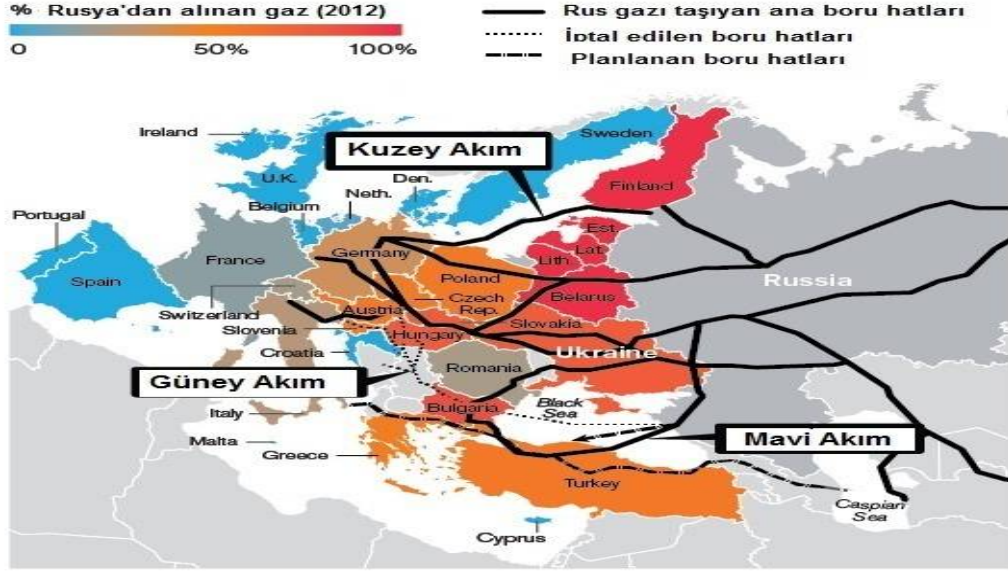
Tablo 20: Ülkelere Göre Rus Doğal Gazı İhracat Oranları (2012)

Ülkeler	Oran (%)
Almanya	24
Doğu Avrupa ülkeleri	24
Türkiye	19
İtalya	11
Diğer Batı Avrupa ülkeleri	10
İngiltere	6
Fransa	6

Kaynak: U.S. Energy Information Agency, www.eia.gov/countries/cab.cfm?fips=ir/ Erişim Tarihi: 10 Haziran 2014.

Rusya, potansiyel olarak istikrarsız Orta Doğu'ya alternatif enerji kaynağı tedarikçisi olarak düşünülse de Avrupa, Rusya'ya olan enerji bağımlılığının artmasından dolayı rahatsızlık duymaktadır. Ancak, AB'nin enerji konusunda marjinalleşmesi riski karşısında Rusya'nın AB pazarı dışında alternatif yaratamaması sorunu ilişkilerde taraflar arasındaki dengeyi ve “sıfır toplamlı kazanç” yerine “kazan kazan” yaklaşımını gerekli kılmaktadır (Musaoğlu ve Özgöker, 2008: s. 92).

Harita 22: Rusya'nın Doğal Gaz Boru Hattı Projeleri

Kaynak: Shiryayevskaya, Anna (12 Ocak 2015). "Russian Gas: Putin's Pipeline Politics." www.bloombergtake.com/quicktake/russian-gas?hootPostID=ed41345be68763e93c4c7f309fc13361/ Erişim Tarihi: 26.01.2015.

Putin'in ilk iktidar döneminde (2000-2004) enerji, ekonomik işbirliği amacı olarak görülmüş ve 2000 yılında başlatılan "Enerji Diyalogu" ile enerji kaynaklarının transferi ve ilgili sektörde Batı yatırımlarının yapılması konusunda taraflar arasında anlaşmaya varılmıştır (Monaghan, 2006: s. 5). Ancak, "Enerji Diyalogu" beklenen sonuçları vermemiştir. Putin'in ikinci iktidar döneminde, özellikle Ocak 2006'da, Rusya'nın Ukrayna'ya doğal gaz sevkiyatını kısımasıyla yaşanan kriz ile birlikte, enerji konusu siyasal bir nitelik kazanmıştır. Enerji konusunda AB-Rusya diyalogunu tıkayan siyasal sorunlar aslında tarafların "enerji güvenliği" kavramını farklı tanımlamalarından kaynaklanmaktadır. Enerji güvenliği konusunu jeo-politik bağlam dışında tutan AB, uluslararası enerji oyununda güçlü konumda değildir. AB için enerji güvenliğinin anlamı, enerji kaynaklarına makul fiyatlarla erişimdir. Oysa Rusya için, enerji güvenliği, ödeme gücüne sahip pazarlara açılma, bu pazarlarda riski azaltma ve kullanıcı devletlerden uzun vadeli yatırım güvenceleri alma anlamını taşımaktadır. Doğal gaz konusunda Rusya Gazprom'un tekeli koruma niyetini devam ettirmektedir (Musaoğlu ve Özgöker, 2008: s. 92).

Günümüzdeki belirsizliğe yol açan bir diğer unsur ise, Gazprom'un Orta Asya'dan doğal gaz takviyesi yapmadan, AB'nin orta ve uzun vadede ihtiyaçlarını karşılayacak rezervlere sahip olup olmadığı konusudur (Monaghan, 2006: s- 5-7)

Tablo 21: 2030'a Kadar Rus Doğal Gaz Sektörünün Gelişim Perspektifleri

	2005	2030	Yıllık artış
Üretim	638	800	0,9
İhracat	207	275	1,1

Kaynak: Aktaran: Musaoğlu, Neziha ve Uğur Özgöker (2008). "Rusya-AB İlişkilerinde Stratejik Ortaklıktan Stratejik Depresyona." Journal of Security Strategies, 8: s. 91.

AB, Rus gazına bağımlılığını azaltmak amacıyla enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi konusunda, Avrupa Ortak Enerji Piyasası ve Güney Gaz Koridoru gibi alternatif boru hattı projelerine yoğunlaşmaktadır. Rusya'nın enerji tekeli zayıflatmak amacıyla, "enerji NATO"su gibi girişimlerle ABD'nin Rusya'yı dengeleyebileceği çözümler gündeme gelmektedir. Rusya, AB'nin bu tür girişimlerine karşın Mavi Akım II, Kuzey Avrupa Gaz Boru Hattı (NEPG), Güney Akım, Türkmen doğal gazını Rusya'ya nakledecek alternatif nakil hatları gibi projelere yoğunlaşmaktadır. Doğal Gaz İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nün (MANNGO) Rusya liderliğinde bir tür doğalgaz OPEC'i olma olasılığının AB açısından ciddi olumsuz sonuçlar doğurması da önemli bir handikap teşkil etmektedir (Musaoğlu ve Özgöker, 2008: s. 92).

AB, öte yandan "Enerji Birliği"ni oluşturarak enerji alanında ortak iç pazarı tamamlamayı, enerji arz güvenliğini ve enerji verimliliğini artırmayı, fosil yakıt kullanımını azaltmayı ve yeni enerji kaynaklarının araştırılmasına hız vermeyi amaçlamaktadır.

Enerji Birliği ile aynı zamanda mevcut kaynakların üye ülkeler arasında paylaşılmasını mümkün kılacak alt yapının inşası, fiyatlara bir düzenleme getirilmesi, sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) terminallerinin sayısının artırılması ve mevcut rekabet kurallarının daha iyi uygulanması planlanmakta olup, bu durumun

Ukrayna krizinin ardından Rusya olan bağımlılığı azaltma hedefinin birlik üyeleri tarafından da daha benimsenir hale gelmesi arasında bağlantısı bulunmaktadır (European Commission, 2015: s. 5). Avrupa Komisyonu, üye ülkelerin birbirinden çok farklı fiyatlardan ücretlendirilmesinin önüne geçmek için AB ülkelerine, Rusya gibi büyük tedarikçilerle doğal gaz pazarlığı yapmadan önce görüş alma çağrısında bulunmaktadır (European Commission, 2015: s 10).

3.2. Transfer Koridoru Olarak Rusya

Rusya Federasyonu, enerji süper gücü olma hedefini belirlerken sadece sahip olduğu enerji rezervlerini değil, aynı zamanda, Orta Asya ve Hazar Havzası'nın enerji rezervlerinin Avrupa pazarına ulaştırılmasında doğal bir koridor olma avantajını da göz önünde bulundurmıştır (Tanrıseven, 2012: s. 176). SSCB döneminde inşa edilen boru hatları ile Orta Asya ve Hazar'ın enerji rezervlerinin merkeze akmasını sağlayan merkezi ekonomi sistemi, Soğuk Savaş sonrası dönemde Rusya'nın bağımsızlığını kazanan cumhuriyetler üzerinde hâkimiyetini koruması açısından önemli bir avantaj haline gelmiştir.

SSCB'nin dağılmasının ardından Hazar Havzası, sadece jeo-politik öneminin yanı sıra sahip olduğu enerji rezervleri nedeniyle büyük güçlerin mücadele alanı haline gelmiştir (Abilov, Sonbahar 2013: s. 104). Soğuk Savaş öncesi dönemde SSCB'nin perdelediği bölgenin önemi Soğuk Savaş sonrası dönemde hızlı bir yükselişe geçmiş ve bölge "*Yeni Büyük Oyun*"a sahne olmuştur. Jeo-politik rekabetin yanı sıra, bölge enerji kaynakları üzerinde hâkimiyet kurma mücadelesinin de etkili olduğu güç savaşında boru hatlarını kontrol etmek büyük öneme sahip olmuştur. Bölge boru hatlarının tamamını kontrol eden Rusya, bu gücünü kaybetmek istemezken Rusya'nın boru hatlarını kontrol etmekten kaynaklanan gücünü zayıflatmak isteyen ABD, Rusya'nın by-pass edildiği transfer projelerine yönelmiştir. Kapalı konumunda olan Hazar'ın enerji kaynaklarının hangi rotadan transferinin sağlanacağı mücadelesinde Azerbaycan, hem jeo-politik konumu hem de sahip olduğu enerji rezervleri nedeni ile ciddi bir rekabete sahne olmuştur (Pamir, 2011: s. 384; Kahveci, 2012: s. 265-268; Abilov, Sonbahar 2013: s. 124).

Hazar Havzası, enerji kaynaklarının Avrupa'ya taşınmasında kullanılabilir iki koridor bulunmaktadır: SSCB döneminde açılan ve halen Rusya'nın kontrolünde "Kuzey-Güney Koridoru" ile Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD'nin desteği ile açılan "Doğu-Batı Koridoru". Azerbaycan enerji kaynaklarının transferinde hangi koridorun kullanılacağı Rusya ve ABD arasında ciddi mücadeleye sahne olurken ABD, Azerbaycan'ın Rusya'ya yeniden bağımlı hale gelmemesi için yoğun destek vermiştir. ABD'nin siyasi ve ekonomik desteği ile "Doğu-Batı Koridoru"nun açılması sadece Azerbaycan açısından değil bölgenin dengeleri açısından da önemli bir gelişme olmuştur. Rusya ile enerji işbirliği konusunda temkinli adımlar atan Azerbaycan, kaynak ve rota çeşitlendirme politikası izlemesi nedeni ile Rusya'yı tamamen dışlamaktan da uzak durmaktadır.

3.2.1. Petrol: Rusya'yı by-pass etmek

SSCB'nin dağılması sonrasında, Orta Asya ve Hazar Havzası enerji kaynaklarının Batı'nın ilgi odağı olması Rusya'nın tepkisini çekmiştir. Bu rezervler üzerindeki hâkimiyetini kaybetmek istemeyen Rusya, bu amaçla çeşitli baskı yöntemlerine başvurmuştur. Hazar Havzası'nın bağımsızlığını yeni kazanan cumhuriyetlerinin Batılı enerji şirketleri ile görüşme masasına oturmasına sert tepki gösteren Rusya, Hazar'ın statüsü sorununu ileri sürerek taraflar arasında anlaşma sağlanmasını engellemek istemiştir. Ancak, siyasi ve ekonomik olarak istikrarsız bir dönem geçirmekte olan Rusya, bu gelişmeyi durduramayınca strateji değiştirip Hazar'ın statüsü konusunda Kazakistan ve Azerbaycan ile anlaşma yoluna gitmiştir. Böylece, Hazar'ın kuzeyinde deniz altı rezervlerinin geliştirilmesinin önündeki hukuki engel kalkmış olmakla birlikte Rusya, Hazar enerji kaynakları üzerindeki hâkimiyetini korumak için boru hatları kartına başvurmuştur (İsmailzade, Rosner, 2006: s. 6). Azeri petrolünün transferinde ana transfer güzergâhı için SSCB döneminde inşa edilen Novororossisk Boru Hattı'nın kullanılması için Karabağ sorunu başta olmak üzere Azerbaycan üzerinde baskı oluşturan Rusya, ABD'nin siyasi ve ekonomik desteği nedeni ile amacına ulaşamamıştır. "Yüzyılın Anlaşması"na imza atan Azerbaycan, ana transfer hattı olarak BTC Boru Hattı'nı tercih ederken Novororissk Boru Hattı'nı erken petrol taşımacılığı için kullanmaya başlayarak Rusya'yı tamamen karşısına almaktan çekinmiştir (İsmailzade ve Rosner,

2006: s. 7). Sovyet Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi Birinci Sekreteri ve eski bir politbüro üyesi olan Haydar Aliyev'in başkanlık döneminde, Batı'nın desteğine rağmen Rusya'nın da projelere dahil olması sağlanarak olası tepkisinin önüne geçme siyaseti izlenmiştir (İsmailzade ve Rosner, 2006: s. 7). Bu kapsamda Aliyev, “*Yüzyılın Projesi*”nde, Rusya'ya, SOCAR'ın payından yüzde 10 hisse verilmesini sağlayarak hem Hazar'ın statüsü konusundaki Rusya muhalefetine aşılanması sürecini hızlandırmış, hem de Rusya'nın Azeri kaynaklarının Batı'ya açılmasına göstereceği tepkinin dozunu düşürmüştür. Öte yandan, BTC'de yüzde 10 hisseye sahip olan Lukoil'in başında Azeri kökenli bir isim olan Vagit Alekperov'un bulunması da Azerbaycan'ın, bu konudaki endişelerini azaltmıştır (İsmailzade ve Rosner, 2006: s. 10).

Rusya Federasyonu, 1990'lı yıllarda siyasi ve ekonomik krizler nedeni ile, post-Sovyet bölgelerdeki gelişmelere üzerinde güç kaybı yaşamıştır. Hazar Havzası enerji kaynaklarının geliştirilmesi ve transferi için gerekli finansal yapı ve siyasi istikrara sahip olmayan Rusya, Batılı şirketlerin özellikle Kazakistan ve Azerbaycan'da çalışmalarına başlamasına çeşitli tavizler karşılığında razı olmuştur. Ancak, 2000'li yıllardan sonra Rusya'nın enerji politikasında ciddi değişimler söz konusu olmuştur. Rusya'nın geleceğini enerji süper gücü olmakta gören Putin, ülkenin iç ve dış politikasında stratejik değişimler yapmıştır. NATO'nun, post-Sovyet coğrafyada hızla genişlediği bir dönemde başkan seçilen Putin, Orta ve Avrupa'daki kan kaybının Hazar ve Orta Asya'ya sıçramaması için Hazar bölgesine yoğunlaşmıştır. Bölgenin Batı'nın kontrolü altına girmesinin yaratacağı jeo-politik riski önlemek isteyen Putin, Rusya'nın bölgedeki hâkimiyetini güçlendirmek için enerji kartını da kullanmıştır. Kazakistan petrolünün olduğu gibi, Azeri petrolünün de Novorossisk ile taşınmasını isteyen Putin, Azerbaycan'ın Rusya'dan bağımsız hareket etmesinin önüne geçmek istemiştir. Yeltsin döneminde özelleşen enerji sektörünün millileştirilmesi için harekete geçen Putin, böylece ülkeyi enerji kartını daha güçlü olarak kullanabilecek duruma getirmiştir (İsmailzade ve Rosner, 2006: s. 17-18).

Rusya, “*Yüzyılın Antlaşması*”nda yüzde 10 payı bulunmasına rağmen, Hazar'daki boru hatları tekeline sona erdirecek olan BTC Boru Hattı projesine

şiddetle karşı çıkmıştır. ABD'nin hem Clinton, hem de Bush döneminde desteklediği bu projenin bölgeyi Batı'nın etkisine daha açık hale getirecek olması nedeni ile gerçekleşmemesi için her yolu deneyen Putin yönetimi, çevrecileri ve insan hakları örgütlerini harekete geçirmiştir. Çevreci grupların tepkileri sonuç vermeyince BP'nin, Azerbaycan'da yolsuzluk yaptığı iddiaları gündeme getirilmiştir (İsmailzade ve Rosner, 2006: s. 22). Bu dönemde Rusya'nın tepkisini azaltıp desteğini yanına çekmek isteyen Azerbaycan yönetimi "*Yüzyılın Anlaşması*"nda Rusya'ya yüzde 10'luk hisse verilmesinin yanı sıra çıkartılacak erken petrolü taşıyacak hatlardan biri olarak Bakü-Novororossisk Boru Hattı'nı tercih etmiştir. Bu hattın, yılda 5 milyon ton ham petrol taşınmasına yönelik olarak 1996 yılında imzalanan anlaşma 2013 yılında Rusya tarafından fesih edilmiştir (Esen, 24 Haziran 2013). Azerbaycan'daki 2013 yılı başkanlık seçimleri öncesinde gerçekleşen feshe gerekçe olarak ekonomik nedenler gösterilmiş olmakla birlikte arka planda siyasi unsurlar bulunmaktadır. Rusya'nın, Azerbaycan'ı Batı yanlısı tutumundan uzaklaştırmak için attığı bu adım sonrasında taraflar arasında görüşmeler yeniden başlamıştır. Putin, yedi yıllık aradan sonra Azerbaycan'da Ekim 2013'de gerçekleşecek olan başkanlık seçimleri öncesinde enerji kurumlarıyla birlikte Bakü'ye bir günlük çalışma ziyareti gerçekleştirmiştir. Bu ziyarette Putin, Aliyev yönetimini desteklediğini de göstermiştir. Ayrıca, bu ziyarette, Rosneft ve SOCAR arasında Novororossisk hattının kullanılmaya devam edilmesi konusunda prensip anlaşması sağlanmıştır. Bununla birlikte, Şah Deniz 2 projesinden Rusya'nın da pay alması gündeme gelmiş olup, ziyaret Azerbaycan ve Rusya arasında gerilen siyasi ve ekonomik ilişkilerin işbirliğine doğru evrilmesini sağlamış olmakla birlikte, imzalanan karşılıklı işbirliği anlaşmasından Rusya, istediğini alamamıştır. Bu ziyaret öncesinde Rosneft ve SOCAR arasında başlayan karşılıklı görüşmeler ile gündeme gelen en önemli unsur Rusya'nın, Novororossisk Boru Hattı'nın ters akımla kullanımı olmuştur. Azeri petrolünü Rus limanına taşıyan hattın tersine işletilerek Rus petrolünün BTC ile taşınması önerisi konusunda taraflar arasında somut bir anlaşma sağlanamamıştır. Rusya'nın, yıllık 5 milyon ton Rus petrolünün bu şekilde taşınması talebinin gerçeklik kazanması sadece Azeri-Rus enerji ilişkilerini değil, Türkiye ve Rusya arasındaki Samsun-Ceyhan Hattı'nın devre dışı kalması ile Türk-Rus enerji ilişkilerini de etkileme potansiyeline sahiptir (Varol, 2013). Rosneft ve SOCAR

arasında süren görüşmeler Şubat 2014'te sona ermiş olup taraflar arasındaki petrol transferi anlaşması yenilenmiştir (Trend, 18 Şubat 2014).

3.3.2. Doğal gaz: Talep ülkesinden arz ülkesine

Azerbaycan, sahip olduğu petrol ve doğal gaz kaynakları sayesinde diğer Güney Kafkasya ülkelerine göre, Rusya'ya çok daha az bağımlı durumdadır. Azerbaycan'ın doğal gaz ülkesi olarak öne çıkmaya başlaması, petrole göre oldukça yenidir. 19'uncu yüzyılın sonunda ilk petrol kuyusunun açıldığı yer olarak petrol sanayinin gelişiminde önemli bir yere sahip olan Azerbaycan, 2006 yılına kadar doğal gaz ihtiyacını SSCB döneminde kurulan boru hattı sistemi aracılığıyla Rusya'dan karşılamıştır. Bağımsızlık sonrası dönemde yabancı yatırımcılar ilk olarak ülkenin petrol rezervlerinin geliştirilmesi ve dünya pazarına yeniden açılmasına ilgi göstermiştir, daha sonrasında ülkenin doğal gaz rezervleri gündeme gelmiştir. Azerbaycan petrolünü dünya pazarına taşıyan BTC hattına paralel olarak inşa edilen BTE, enerji ülkesi olan Azerbaycan'da yeni bir dönemin başlaması anlamına da gelmektedir. Net ham petrol ihracatçısı olan Azerbaycan, bu hattın inşası ile hem doğal gaz ithalatına son vermiş, hem de net doğal gaz ihracatçısı durumuna gelmiştir. BTC ile Rusya ve İran'ı by-pass ederek petrolünü dünya pazarına ulaştıran Azerbaycan, BTE ile Rus doğal gazına olan bağımlılığını sona erdirerek Rusya'ya karşı daha bağımsız hareket etmeye başlamıştır. Bununla birlikte, doğal gazın Avrupa tüketimindeki yerinin giderek yükselmesi ve Avrupa ülkelerinin Rusya'ya bağımlılığının yükselmesi nedeni ile kaynak çeşitlendirmesi açısından Azeri doğal gazı yeni bir alternatif olarak öne çıkmıştır.

Dünyanın önemli doğal gaz yataklarından biri olan Şah Deniz'i geliştirme çalışmaları, 2000'li yılların ikinci yarısında sonuç vermiştir. Azerbaycan, Sovyet döneminde 1980'lerin sonuna kadar doğal gaz ithal etmek zorunda olan bir cumhuriyet konumundaydı. BP ve Statoil'in operatörlüğünde hayata geçirilen üretim paylaşım anlaşması ile, 1999 yılında Şah Deniz I yatağında zengin doğal gaz rezervlerinin keşfedilmesi ile Bakü, doğal gazda kendine yeterli konuma gelmiştir. Şah Deniz I yatağında 2006 yılında üretimin paylaşılması ile Azerbaycan, petrolün yanı sıra doğal gazda da tamamen kendine yeterli olmanın yanında aynı zamanda ihracat da yapabilen ülke konumuna gelmiştir.

Rus doğal gazına 2006 yılına kadar bağımlı durumda olan Azerbaycan, Gazprom'dan doğal gaz ve elektrik almaktaydı. Azerbaycan'ın kendi ihtiyacını karşılamasının yanı sıra, doğal gaz konusunda Rusya'ya bağımlı durumda olan Gürcistan'a gaz satmaya hazırlanmasından rahatsız olan Rusya, doğal gaz fiyatını ciddi ölçüde yükselterek Azerbaycan yönetimi üzerinde baskı kurmaya çalışmıştır. Gazprom'un, doğal gaz birim fiyatını 2007 yılında 110 dolardan 230 dolara yükseltip ihraç edilen miktarı azaltmak istemesi, Azeri yönetimi tarafından şantaj olarak değerlendirilmiştir. Rusya'nın bu tavrına tepki gösteren Azeri yönetimi, önerilen fiyattan doğal gaz ithaline 2007 yılında son vermiştir (Pamir, 2011: s. 367). BTE botu hattının 2007 yılında açılması ile birlikte, Azerbaycan doğal gaz konusunda Rusya'ya olan bağımlılığını sona erdirmesinin yanı sıra, Gürcistan ve Türkiye'ye doğal gaz ihracat etmeye başlamıştır. Azerbaycan doğal gaz kaynaklarının Avrupa'nın dikkatini çekmeye başlamasında Rusya-Ukrayna krizinin özel bir önemi bulunmaktadır. Rusya-Ukrayna krizlerinin 2006 yılında patlak vermesi ve sonra zaman içinde kesintiye uğramakla birlikte tırmanmaya devam etmesi sonucu, Avrupa'ya giden gazın kesilmesine varan gelişmelerin yaşanması sonucunda Azerbaycan, Rus gazına alternatif arayan AB'nin Hazar Bölgesi'ne yönelik projelerinde kilit ülke konumuna gelmiştir.

Avrupa ülkelerinin Azerbaycan ile doğal gaz konusunda işbirliği yapmak istemesinden rahatsızlık duyan Rusya, Bakü ile bir yıl önce yaşanan fiyat krizine rağmen Azerbaycan'a yönelik ilgisini sürdürmüştür. Azerbaycan'ı ziyaret eden Gazprom Başkanı Alexei Miller, Azeri gazının tamamını piyasa fiyatından satın almayı önermiştir (Kelkitli, Kış 2008: s. 85). Rusya'nın bu teklifi Azerbaycan yönetimi tarafından kabul edilmemiştir. Doğal gaz satışında Rusya'ya bağımlı olmanın sonuçlarını göz önünde bulunduran Azeri yönetimi, petrol de olduğu gibi doğal gazda da Batı'ya açılmaya yönelmiştir. Orta Asya ülkelerine yönelik izlediği doğal gazı uygun fiyata alıp yüksek fiyata Avrupa ülkelerine satma politikasını Azerbaycan'da da izlemek isteyen Rusya, istediği sonuca ulaşamamıştır. Azerbaycan'ın Rusya'nın teklifini kabul etmesi aynı zamanda Doğu-Batı Enerji Koridoru'nun doğal gaz ayağının iptal olması anlamına gelecek olup Güney Gaz Koridoru'nu imkânsız hale getirecektir.

Rusya ve Azerbaycan'ın enerji ilişkilerinde doğal gaz alanında yaşanan bir diğer önemli gelişme ise, uzun yıllar boyunca Azerbaycan'ın gaz ihtiyacını karşılayan Rusya'nın, 2009 yılından itibaren Azerbaycan'dan gaz almaya başlaması olmuştur. Azeri gazının Avrupa pazarına ulaşmasını engelleme amacının yanı sıra, Kuzey Kafkasya'nın doğal gaz ihtiyacının coğrafi ve teknik nedenlerle Azerbaycan'dan karşılanması ve Rus gazının Avrupa'ya satılmasının daha makul bir çözüm olması iki taraf arasındaki ilişkiler açısından oldukça önemli olan bir adımın atılmasını sağlamıştır. Gazprom ve SOCAR arasında 2009 yılı başında imzalanan anlaşma doğrultusunda Azerbaycan, 2010 yılından itibaren Rusya toprağı olan Kuzey Kafkasya'ya, Bakü-Nova-Filya Boru Hattı aracılığıyla gaz ihraç etmeye başlamıştır (Pritch, 2010: s. 125). Oldukça esnek maddeler içeren bu anlaşma ile Azerbaycan'dan olabildiğince yüksek miktarda doğal gaz almayı hedefleyen Rusya, Azeri gazı için Hazar ve Orta Asya'dan ithal ettiği doğal gaz için ödediği en yüksek rakamı ödemeyi de kabul etmiştir.

Azerbaycan'ın, Hazar'ın Avrupa'ya açılan kapısı olması nedeni ile Azeri gazını kontrol etmek isteyen Rusya, 2015 yılına kadar geçerli olan bu anlaşma ile her yıl daha fazla miktarda Azeri gazı satın almıştır. Azerbaycan ve Rusya arasında doğal gaz ticaretinin yönünün değişmesini sağlayan anlaşmanın Nabucco Projesi kapsamında Azeri gazının Avrupa'ya satılmasının yoğun olarak tartışıldığı bir döneme rastlaması her iki ülkenin enerji diplomasisi açısından önemli bir ivme sağlamıştır. Orta Asya ve Hazar'ın doğal gaz rezervleri üzerindeki kontrolünü sürdürmek ve transfer koridoru konusunda baskı unsuru olmak isteyen Rusya, Azerbaycan'a oldukça makul koşullar sunarak Azerbaycan'ın tamamen Batı'ya yönelmesinin önünü kesmiştir. Azeri gazının Kuzey Kafkasya'ya ihracını sağlayan bu anlaşma ile Rusya, tüm Azeri gazının kontrolünde olmayan “*Doğu-Batı Koridoru*” ile transferini engellerken, Azerbaycan da tıpkı petrolde olduğu gibi doğal gaz alanında da başta Rusya olmak üzere tek bir transfer rotasına bağımlı olmama stratejisini sürdürmüştür. Azerbaycan açısından ise, Kuzey Gaz Koridoru'nun açılmış olması Güney Gaz Koridoru'nda yaşanabilecek sorunların transfer rotası ve pazar çeşitlendirmesi nedeni ile daha az baskı unsuru olmasını sağlamıştır (İbrahimov, 2013: s. 34).

Azerbaycan ve Rusya arasındaki ilişkiler, Azerbaycan'ın Nabucco Projesi'ne dâhil olması ile bir kez daha sınanmıştır. Nabucco Projesi'ni, enerji güvenliği açısından büyük tehdit olarak kabul eden Rusya, Güney Akım Projesi'ni geliştirmesinin yanı sıra, bir yandan da Nabucco'ya gaz vermesi gündemde olan ülkeler üzerinde çeşitli şekillerde baskı uygulamıştır. Rusya'nın yaşamsal çıkarının bulunduğu Orta ve Doğu Avrupa'ya yönelik bir doğal gaz projesine dâhil olmanın sakıncasını gören Azerbaycan, tercihini TAP ile Balkanlar ve Güney Avrupa'ya açılmaktan yana yapmıştır. Öte yandan 2008 yılı sonrasında Putin yönetiminin de Azerbaycan'ın önemini daha iyi kavramasının yarattığı etki ile iki ülke arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin gelişmesinin yarattığı olumlu hava enerji alanındaki işbirliğini de tetiklemiştir. 2011'de SOCAR ve Gazprom arasında yılda 2 milyon metreküp Azeri gazı ihraç edilmesine dair anlaşma imzalanması bazı uzmanlar tarafından iki ülke arasındaki enerji ilişkilerinde ekonomi faktörünün önem kazanmasına bağlanmıştır (Kjaernet, 2010: s. 151).

Azerbaycan ve Rusya ilişkilerinde doğal gaz özel bir öneme sahiptir. AB'nin enerji arz güvenliği arayışında Azerbaycan başta olmak üzere, Hazar doğal gaz rezervlerine yönelik ilgisi Rusya'nın enerji politikası açısından tehdit unsuru oluşturmaktadır. Rusya, başta Azerbaycan'dan daha sonra arttırılmak üzere yılda 2 milyon metreküp gaz almak üzere anlaşma yapmıştır. Böylece, Kuzey Kafkasya'da enerji arz güvenliğini kendi gaz rezervlerinden pay ayırmasından daha makul bir ücrete sağlayacak olan Rusya, aynı zamanda Azerbaycan'dan, Güney Gaz Koridoru'na gönderilecek gaz miktarını da mümkün olduğunca azaltmaya çalışmıştır (Valiyev, Sonbahar 2011: s. 142). Azeri gazının SSCB döneminde yapılmış olan boru hatları aracılığı ile Kuzey Kafkasya'ya taşınması Rus gazının bölgeye ulaştırılmasından daha ekonomik olduğu için Rusya, Azeri gazına Avrupa rakamları üzerinden ödeme yapmayı önermiştir. Bu anlaşma sayesinde Rusya, ekonomik ve politik avantajlar elde ederken Azerbaycan da gazını Avrupa fiyatından satma imkanı bulmuştur. Dağıstan başta olmak üzere diğer Kuzey Kafkasya cumhuriyetlerine doğal gaz arz etmek Azerbaycan'ı, Kuzey Kafkasya'nın enerji güvenliğinde önemli bir ülke haline getirerek Rusya ile ilişkilerinde avantaj sağlamıştır (Valiyev, Sonbahar 2011: s. 142).

Rusya'nın 2015 yılında hayata geçirilmesini planladığı, ancak daha sonra iptal ettiğini açıkladığı Güney Akım Projesi'nde, Rus doğal gazının yanı sıra Kazak ve Türkmen gazının da transfer edilmesi planlanmıştır. Rusya'nın, Güney Akım Projesi'ni geliştirmesinin arkasında, doğal gaz alanında arz çeşitlendirmesi yapmak isteyen AB'nin, Nabucco Projesi etkili olmuştur. Nabucco'nun gerçekleşmesini, Avrupa pazarındaki hâkimiyetine ciddi bir tehdit olarak gören Rusya, yüksek maliyetine rağmen Güney Akım Projesi konusunda oldukça kararlı adımlarla ilerlemeye başlamıştır.

Deniz altından yeni bir boru hattı döşemek aşırı maliyetli olsa da Rusya'nın, Güney Akım konusundaki ısrarının hem politik hem de ekonomik yönleri bulunmaktadır. Projenin ekonomik anlamda en büyük getirisi Rusya'nın, AB gaz tedarikinde hâkimiyetinin oldukça yükselmesidir. Projenin jeo-politik boyutu ise AB'ye doğal gazın Rusya'nın sorunlu olduğu transfer ülkeleri, özellikle de Ukrayna, by-pass edilerek, enerji transferinde riskin oldukça azaltılmasıdır (Gülçatı, 2013: s. 42). AB'nin, Rusya'nın Gürcistan'ı işgal etmesi ve 2009'da yaşanan Rusya-Ukrayna krizinin enerji arz güvenliğini olumsuz etkilemesi nedeni ile Nabucco Projesi'ne yönelik ilgisinin yeniden canlanması Rusya'nın, Güney Akım Projesi'nde daha da önem vermesine yol açmıştır.

Tablo 22: Rusya'nın AB Ülkelerine Doğal Gaz İhracatı (2003-2013) (bcm)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
BATI											
Avusturya	6	6	6.8	6.6	5.4	5.8	5.4	5.6	5.4	5.4	5.2
Belçika	0	0	2	3.2	4.3	3.4	0.5	0.5	0	0	0
Danimarka	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0.3	0.3
Estonya	0.8	0.9	1.3	0.7	0.9	0.6	0.8	0.4	0.7	0.6	0.7
Finlandiya	5.1	5	4.5	4.9	4.7	4.8	4.4	4.8	4.2	3.7	3.5
Fransa	11.2	14	13.2	10	10.1	10.4	8.3	8.9	8.5	8.2	8.6
Almanya	35	40.9	36	34.4	34.5	37.9	33.5	35.3	34.1	34	41
Yunanistan	1.9	2.2	2.4	2.7	3.1	2.8	2.1	2.1	2.9	2.5	2.6
İrlanda	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0.3	0.5
İtalya	19.8	21.6	22	22.1	22	22.4	19.1	13.1	17.1	15.1	25.3
Letonya	2.4	1.2	1.4	1.4	1	0.7	1.1	0.7	1.2	1.1	1.1
Litvanya	2.9	2.9	2.8	2.8	3.4	2.8	2.5	2.8	3.2	3.1	2.4
Hollanda	2.3	2.7	4.1	4.7	5.5	5.3	4.3	4.3	4.5	2.9	2.9
İsveç	0.3	0.3	0.4	0.4	0.4	0.3	0.3	0.3	0.3	0.3	0.4
Türkiye	12.9	14.5	18	19.9	23.4	23.8	20	18	26	27	26.7
İngiltere	0	0	3.8	8.7	15.2	7.7	11.9	10.7	12.9	11.7	16.6
Ort. Toplam	100.6	112.2	118.7	122.5	133.9	128.7	114.2	107.5	121	116.2	137.8
DOĞU											
Bosna Hersek	0.2	0.3	0.4	0.4	0.3	0.3	0.2	0.2	0.3	0.3	0.2
Bulgaristan	2.9	3	2.6	2.7	2.8	2.9	2.2	2.3	2.5	2.5	2.9
Hırvatistan	1.2	1.1	1.2	1.1	1.1	1.2	1.1	1.1	0	0	0.2
Çek Cumhuriyeti	7.4	6.8	7.4	7.4	7.2	7.9	7	9	8.2	8.3	7.9
Macaristan	10.4	9.3	9	8.8	7.5	8.9	7.6	6.9	6.3	5.3	6
Makedonya	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1
Polonya	7.4	6.3	7	7.7	7	7.9	9	11.8	10.3	13.1	12.9
Romanya	5.1	4.1	5	5.5	4.5	4.2	2.5	2.6	3.2	2.5	1.4
Sırbistan	1.9	2.3	2	2.1	2.1	2.2	1.7	2.1	2.1	1.9	2
Slovakya	7.3	7.8	7.5	7	6.2	6.2	5.4	5.8	5.9	4.3	5.5
Slovenya	0.7	0.7	0.7	0.7	0.6	0.6	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5
Diğer ülkeler	0	0	0	0.4	0.5	0.6	1.2	2.1	1.3	0.8	1.2
Ort. Toplam	44.6	41.8	42.9	43.9	39.9	43	38.5	44.5	40.7	39.6	40.8
TOPLAM	145.2	154	143.5	166.4	173.8	171.7	152.7	152	161.7	155.8	178.6

Kaynak: Dickel, Ralf Dickel vd. (Ekim 2014). Reducing European Dependence on Russian Gas. OIES Paper: NG 92, www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2014/10/NG-92.pdf/ Erişim Tarihi: 12.01.2015, s. 3.

Güney Akım Projesi'nde, Ukrayna'nın yanı sıra, Türkiye de devre dışı bırakılmıştır. Türkiye'nin, AB üyelik sürecinde enerji kartını kullanmak istemesinin yanı sıra, Nabucco Projesi'nin bir parçası olması da Rusya'nın, Türkiye'yi devre dışı bırakmasında etkili olmuştur (Gülşen, 2009: s. 1). Projenin yüksek maliyetine rağmen jeo-politik önceliklerine göre karar veren Rusya, daha sonrasında yaşanan gelişmeler neticesinde bu projeden tamamen vazgeçerek Türkiye ile işbirliği yapmıştır. "Güney Akım" ile "Güney Gaz Koridoru" arasında yaşanan rekabet sonucunda Güney Gaz Koridoru'nun gerçekleşmesi yolunda adım atılırken Rusya, 2014 yılının sonlarına doğru Güney Akım Projesi'nden vazgeçtiğini duyurmuştur. Nabucco Projesi'nin yerine Balkanlar'a yönelen TAP'ın seçilmiş olması ve düşen

petrol fiyatları nedeni ile Güney Akım maliyetlerinin daha da artmış olması sonrasında Rusya, yeni bir boru hattı projesini gerçekleştirmeyi planladığını açıklamıştır. Mavi Akım Hattı'na paralel yeni bir boru hattı yapılmasını öngören “*Türk Akımı*” Projesi ile Rusya, Güney Gaz Koridoru'nun TANAP ve TAP ile başlamasına tepkisini göstermiştir.

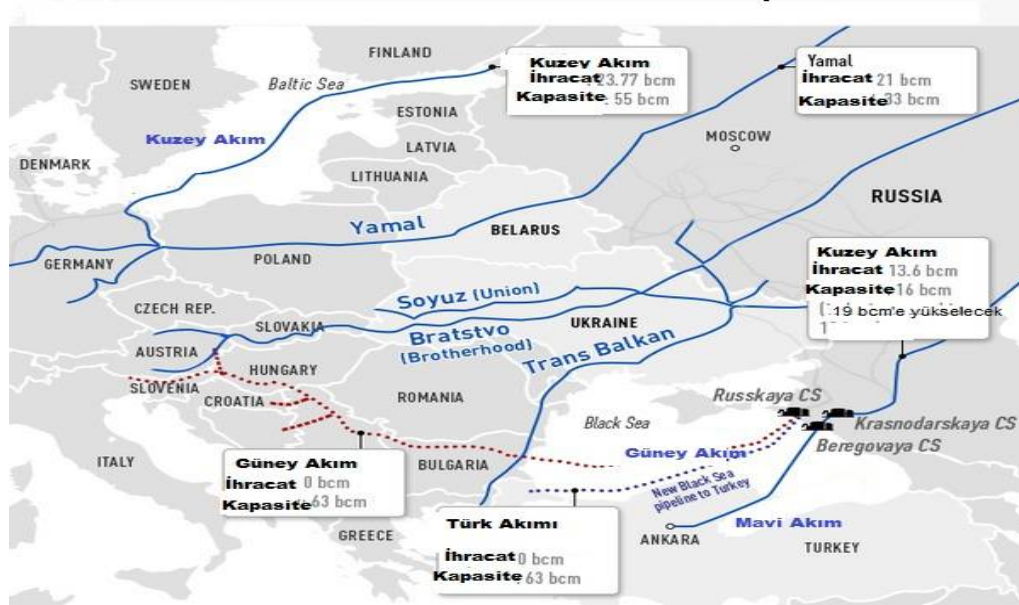
Harita 24: Güney Akım Projesi

Kaynak: Livanios, 2013: s. 15.

Güney Akım Projesi'nden vazgeçmek zorunda kalan Rusya, öte yandan Nabucco Projesi'nin de kağıt üstünde kalmasını sağlamıştır. Rus gazına yüzde 100'e varan oranlarda bağımlı olan Avrupa ülkelerine gaz taşıyacak olan Nabucco Projesi'nin seçilmemesi için 2013 yılında son bir hamle yapan Rusya, Avrupa'ya sattığı doğal gazda ciddi miktarda indirim yaparak Şah Deniz Konsorsiyumu'nun elini zayıflatmıştır. Rusya'nın ekonomik ve politik baskısının yanı sıra, AB ve ABD'nin, Güney Gaz Koridoru'nun hangi rotayı izleyeceği konusunda tarafsız kalması Azerbaycan'ın, jeo-politik ve ticari olarak daha az riskli olan TAP'ı tercih etmesinde etkili olmuştur. Nabucco Projesi'nin, Türkmen gazı olmadan gerçekleşmesinin imkânsız olmasını da göz önünde bulunduran Bakü'nün, TAP'ı tercih etmesiyle birlikte Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin enerji arz güvenliklerinin nasıl sağlanacağı sorusu açıkta kalmış olup, bu durum Rusya'nın tekelinin devam etmesi anlamına gelmektedir (Jamestown Foundation, 2014: s. 4-5).

Harita 25: Rusya'nın Temel Doğal Gaz Boru Hatları ve Türk Akım Projesi Güzergahı

Kaynak: Dünya Bülteni (28 Ocak 2015).

www.dunyabulteni.net/haber/320772/turk-akimi-projesinin-guzergahi-belirlendi/
Erişim Tarihi: 10.03.2015.

Şah Deniz Konsorsiyumu'nun, Rusya'nın desteklediği Güney Akım Projesi'nin rakibi olan Nabucco Projesi yerine TAP'ı tercih etmesi, Rusya ve Azerbaycan arasındaki rekabet temelli ilişkilerin doğasını etkilemiştir. Azerbaycan'ın, Rus gazının ana pazarı olmayan Balkanlar'a yönelmesi sonrasında Rusya, Azerbaycan'ı by-pass etme politikasını gevşetmeye başlamıştır. Azerbaycan'ın, doğal gaz alanında Rusya ile doğrudan bir rekabete girmemesi sonrasında Rusya, iki ülke arasındaki enerji ilişkilerinin geliştirilmesini sağlayacak işbirliği olanakları aramaya başlamıştır.⁴³ Sahip olduğu enerji rezervleri, hızlı ekonomik gelişimi ve yatırım

⁴³ İki ülke arasındaki ilişkilerin çatışma yerine işbirliğine yönelmesi üzerine 2013 yılında SOCAR ve Rosneft arasında joint venture (ortak girişim) anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile iki devletin enerji şirketleri Rusya ve Azerbaycan'ın yanı sıra üçüncü ülkelerdeki petrol ve doğal gaz arama ve geliştirme alanında işbirliği yapmayı hedeflemiştir. Uluslararası bir enerji yatırımcısı olmayı hedefleyen SOCAR açısından oldukça önemli olan bu anlaşma aynı zamanda Azerbaycan'a politik olarak da katkı sunmuştur. Rusya'yı by-pass ederek Azeri gazını doğrudan Avrupa'ya ulaştırmak için 2013 yılında nihai kararını veren Azerbaycan, ülkenin gelecekteki enerji projeleri konusunda Rusya ile işbirliği yaparak Rusya'dan gelebilecek politik baskıyı hafifletmiştir. Business Insider (04 Haziran 2014). "Azerbaijan Politics: Quick View - SOCAR Signs Deal With Russian Energy Firm."

kapasitesi ile Azerbaycan, Rus yatırımları açısından önemli bir pazar olarak öne çıkarken bir yandan da Azeri yatırımlarının Rusya'ya yönelmesini sağlamanın yolları da aranmaya başlanmıştır. Azerbaycan bu gelişmeler sonrasında SOCAR bünyesinde Rusya (SOCAR-Rusya) birimi oluşturarak Rusya'ya yönelik enerji işbirliği projeleri ile aktif olarak ilgilenmeye başlamıştır (Gurbanov, 16 Ağustos 2013).

Azerbaycan'ın TAP'ı tercih etmesi ile Azerbaycan ve Rusya arasındaki ilişkiler işbirliğine doğru evrilirken 2014 yılında Rusya'nın, Kırım'ı işgal etmesi ile başlayan Ukrayna krizi nedeni ile, Azeri gazının AB açısından önemi daha da artmıştır. Rusya'nın, Ukrayna krizinde doğal gaz akışını sekteye uğratması ve Ukrayna'yı by-pass edecek transfer rotalarına yönelmesi, AB üzerinde güvenilir enerji arz kaynaklarına yönelme konusunda daha somut adımlar atılması konusunda ciddi baskı unsuru olmuştur. Rusya'nın, Ukrayna'nın Batı ile entegre olmasına gösterdiği tepkinin yarattığı kriz sonrasında, AB açısından Güzey Gaz Koridoru'nun hayatiyet kazanması daha da önemli bir hal almıştır. Bu durum, Azerbaycan'ın durumunu hem Rusya hem de AB karşısında güçlendirirken, Avrupa açısından da bu proje sadece alternatif bir enerji kaynağı olmanın ötesinde doğal gaz açısından yeni bir transfer koridorunun açılması nedeni ile de büyük önem taşımaktadır. AB'nin büyük önem verdiği Trans Hazar Projesi açısından, bu koridorun açılması gelecekte Türkmen gazının Azerbaycan üzerinden Avrupa'ya ulaştırılmasına yönelik bir adım olarak kabul edilmekte olup Rusya'nın, Trans Hazar Projesi⁴⁴ konusunda Güney Gaz

---

www.businessinsider.com/azerbaijan-politics-quick-view-socar-signs-deal-with-russian-energy-firm-2014-6/ Erişim Tarihi: 10.03.2015.

⁴⁴ “Doğu-Batı Enerji Koridoru”nun total bacağı konumunda olan Trans-Hazar Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nin hayata geçmesine yönelik girişimler Ukrayna'da 2014 yılında başlayan kriz ve Güney Gaz Koridoru'nun açılmasının ardından yoğunlaşmıştır. Projenin gerçekleşmesi durumunda dünya doğal gaz rezervleri açısından 4. sırada yer alan Türkmenistan'ın, Avrupa'ya, Rusya by-pass edilerek ulaşması söz konusu olacaktır. Bağımsızlığını kazandıktan sonra doğal gaz konusunda Rusya'ya bağımlı bir görünüm sergileyen Türkmenistan, sahip olduğu rezervleri yatırım eksikliği ve pazara ulan uzaklığı nedeni ile geliştirmekte sıkıntı çekmektedir. 2012 yılında sahip olduğu 17.5 trilyon metreküp doğal gazın 64.4 milyar metreküpünü üretebilen Türkmenistan, bunun da ancak 23.3 milyar metreküpünü tüketilmiştir (Erhan ve Gürbüz, 2013: s. 320). Rusya'nın, fiyat artışları sonrasında Türkmen gazının cazibesini yitirmesi nedeni ile gaz alımını azaltması sonrasında Doğu'ya yönelen Türkmenistan, Çin ile önemli doğal gaz anlaşmaları imzalamıştır. Kaynak çeşitlendirmesi olarak Çin'e yönelen Türkmenistan, Trans-Hazar Doğal Gaz Boru Hattı'nın gerçekleşmesi konusunda sınırda satış politikasını benimsemiş olup projenin gerçeklik kazanması Hazar'ın statüsü konusunda Azerbaycan ve Türkmenistan arasındaki uyumsuzluğun çözümsüz kalmasından da etkilenmektedir.

Koridoru'nda olduğundan daha sert bir enerji diplomasisi söz konusudur. Trans Hazar Projesi'nin önünde siyasi, hukuki ve ticari engeller olması bu projeden ciddi olarak rahatsızlık duyan Rusya ve İran'ın ellerini de güçlendirmektedir (Dadashova, 23 Şubat 2015).

4. SONUÇ

Rusya, dünyanın en büyük enerji tedarikçisi devletler arasında yer almaktadır. Hem petrol, hem de doğal gaz alanında gerek rezervleri bakımından, gerek üretim kapasitesi bakımından, gerekse de enerji ihracatı açısından büyük bir potansiyele sahiptir. Rusya Federasyonu'nun ekonomik büyümesi doğal gaz ve petrol ihracatına ile fiyatlarındaki değişimlere dayanmakta olup, bu durum ülkenin politik olarak da enerji rezervlerini araç olarak kullanmasına yol açmaktadır. Rusya'nın 2012 yılındaki ihracatının yüzde 70'ini doğal gaz ve petrol oluştururken, federal bütçe gelirlerinin yüzde 52'si de doğal gaz ve petrol gelirinden oluşmaktadır (EIA, 12 Mart 2014). Rusya'nın enerji temelli ve enerjiye bağımlı yapısı iç politikasının yanı sıra, dış politikasının şekillenmesinde de etkili olmaktadır.

Rusya Federasyonu'nu, Soğuk Savaş sonrası yitirdiği gücü geri kazanmak için enerji süper gücü olma hedefini belirlemiştir. Rusya'nın enerji alanında ihracatçı konumunun yanı sıra, enerji nakil güzergâhını da kontrol altında tutmak isteme sebebinin, enerji diplomasisini kullanarak tekrar süper güç konumuna ulaşmak olduğu hakkında görüşler mevcuttur. Rusya Federasyonu petrol ve doğal gaz ihraç yollarını elinde tutarak, dünya petrol arzını etkilemeyi ve petrol ve doğal gaz ithal eden ülkeleri hem ekonomik hem de siyasi açıdan kontrol etmeyi amaçlamaktadır (Karakaya ve Koray, 2005). Orta Asya ve Hazar'dan Avrupa'ya enerji kaynaklarının transferinin kontrol edilmesi Rusya'nın enerji politikasının en temel hedeflerinden biridir.

Rusya'nın boru hatları politikası, bölgesel transfer rotasının kontrol edilmesi aracılığıyla ülkenin enerji alanında süper güç haline gelmesini sağlamak üzere oluşturulmuştur. Bu stratejinin bir sonucu olarak, Rusya, Hazar'dan geçen ve

Rusya'yı bölgesel enerji kaynaklarının transferinde devre dışı bırakan “*Doğu-Batı Koridoru*”nun engellenmesi için yoğun bir enerji diplomasisi uygulamıştır. Orta Asya'nın enerji kaynaklarını düşük fiyata satın alıp AB üyelerine daha pahalı satan Rusya, böylece hem yakın çevresinde hem de Avrupa pazarında hakim konumunu sürdürmüştür. Rusya'nın Orta Asya kaynaklarının tekrar ihraç (re-export) edilmesine dayalı bu politikası açısından en önemli handikap ve kara delik Azerbaycan olmuştur.

Azerbaycan ile Rusya arasındaki ilişkiler tarihsel bağlamından bağımsız olarak düşünülemez. Rusya tarafından iki kez işgal edilen ülke, bağımsızlığını kazandıktan sonra yeniden Rusya'nın hâkimiyeti altına girmemek için Batı'ya yönelmiştir. Rusya'nın, post Sovyet coğrafyayı “*yakın çevresi*” olarak kabul etmesi ve bu bölgede hâkimiyetini küresel ve bölgesel güçlere bırakmak istememesi, Orta Asya'nın Batı'ya açılan kapısı konumunda olan Azerbaycan'ın hassas bir dış politika izlemesini gerektirmektedir. Azerbaycan, BDT'ye tam üye olmasına ve Rusya ile bazı ikili askeri antlaşmalar imzalamış bulunmasına rağmen, Rusya ile ilişkilerini belirli bir mesafede tutmaya özen göstermekte, çoğu zaman yapılan anlaşmaları uygulamaya koymamak doğrultusunda bir diplomatik strateji izlemektedir. Haydar Aliyev ile başlayan bu politikanın temelinde, Karabağ sorununun çözümünde bölgesel ve bölge dışı aktörlerin Dağlık Karabağ sorusunda Ermenistan üzerinde baskı oluşturmasını sağlamak bulunmaktadır. Ayrıca, Azerbaycan, 1994 yılından sonra enerji, uluslararası güvenlik ve terör gibi birçok konuda ülkenin stratejik konumunu, Karabağ sorununun çözümünde araç olarak kullanmaya yönelmiştir (Alkan, 2010: s. 116-117). Bu durumda, Azerbaycan'ın sadece Rusya ile olan ilişkilerinde değil genel olarak dış politikasında çizmesine yol açmaktadır.

Tarihsel bağlamda Rusya'nın, Azerbaycan'a bakışını belirleyen parametreler ise şu şekildedir (Yeşilot, 2010: s. 172):

- Azerbaycan, Rusya'nın stratejik çıkarları doğrultusunda Hazar'ı kontrol altında tutma ve Orta Doğu'ya inme imkanları dahilindedir.

- Azerbaycan, Rusya'nın çıkarları doğrultusunda stratejik bir üs olmalıdır,

- Batı'nın, Hazar'da nüfuzunu geliştirmesine engel olmak için Azerbaycan'ın Rusya'nın kontrolünde olması gerekmektedir,

- Azerbaycan, Türk dünyasının merkezindedir ve bu ülkenin kontrolü Türk dünyasının kontrolü açısından hayatidir,

- Önemli enerji kaynaklarına sahiptir.

Tarihsel olarak Rus baskısına maruz kalan Azerbaycan, bağımsızlık sonrası dönemde bu baskıyı azaltabilmek için denge politikasına yönelmiştir. Dış politika ve enerji alanında Rusya'dan bağımsız olmak isteyen Azerbaycan, bu nedenle Batı ile ilişkilerine önem vererek Rusya'ya karşı denge siyaseti takip etmektedir. Azerbaycan'ın bağımsız siyaset izlemesi ise, Rusya cephesinden dikkatle takip edilmektedir. Azerbaycan'ın, Dağlık Karabağ sorununda Rusya dışında aktörlere çözüm arayışına girilmesi, ABD başta olmak üzere NATO üyeleri ve İsrail ile askeri iş birlikleri yapılması, enerji transferinde Rusya'nın ana hat olarak tercih edilmemesi, Azerbaycan topraklarında Rus askeri üslerinin bulunmasına izin verilmemesi gibi başlıklar iki taraf arasındaki ilişkilerin önemli gerilim noktalarını oluşturmakta olup taraflar arasındaki ilişkilerin derinleşmesi üzerinde olumsuz etki oluşturmaktadır.

Azerbaycan'ın, Rusya'ya karşı denge arayışında Batı ile yakınlaşmasının iki ülke arasındaki enerji işbirliği üzerinde olumsuz etkilerinin olmasının yanı sıra, Rusya'nın izlediği “*yakın çevre*” politikası da ilişkilerin gelişmesinde gerilim yaratmaktadır. Rusya'nın, Soğuk Savaş sonrası dönemde post-Sovyet cumhuriyetlerin etnik temelli sorunlarını siyasi etki sahası oluşturmak için kullanmasının bir sonucu olarak bölgesel istikrarsızlıklar sürekli hal alırken, bu durum enerji projelerinin gerçekleştirilmesi sürecini de olumsuz olarak etkilemektedir. Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazandığı dönemde Azeri petrolünün “*Kuzey-Güney Koridoru*” ile kendi kontrolünde taşınmasını isteyen Rusya, ülkenin işgaline destek vermiş ve bölgenin en önemli sorunlarından biri olan Karabağ sorununun çözümsüz bir hal almasında önemli ölçüde etkili olmuştur (Kasım, 2011: s. 327). Rusya'yı tamamen karşısına almak istemeyen Azerbaycan, erken petrolün ihracında kullanılacak güzergâhlardan birinin Rusya topraklarından geçmesi yönünde

karar alarak iki ülke arasında daha büyük sorunların doğmasına engel olmuştur (Pamir, 2011: s. 378).

Rusya ve Azerbaycan arasındaki enerji ilişkilerinde doğal gaz, petrole göre daha önemli bir baskı unsuru olmuştur. Azeri doğal gazının Avrupa pazarında kendine rakip olmasını istemeyen Rusya, aynı zamanda Trans-Hazar Projesi'nin gerçekleştirilerek Orta Asya doğal gazının da Azerbaycan üzerinden Batı'ya taşınmasına ciddi anlamda karşı çıkmaktadır (Sönmez, Mart 2015: s. 28). Avrupa pazarındaki hâkim konumunu korumak isteyen Rusya, Azeri doğal gazının transferinin kendi boru hattı sistemi ile yapılmasına yönelik enerji diplomasisi izlemiş olmakla birlikte Azerbaycan, petrol de olduğu gibi doğal gaz alanında da "*Doğu-Batı Koridoru*"nu tercih etmiştir. Rusya ve Azerbaycan, özellikle Nabucco ve Güney Akım Projesi konusunda karşı karşıya gelmiş olup, Azerbaycan'ın, Nabucco'dan çekilmesi üzerine Rusya da Güney Akım Projesi'ni iptal etmiştir (Stern vd, Ocak 2015: s. 2-5). Azeri gazının Avrupa'da doğrudan Rus gazına rakip olmaması, iki ülke arasında özellikle ekonomi alanında sağlanan yakınlaşmanın enerji işbirliğinin geliştirilmesine de etkisi olmuştur. Ancak, bununla birlikte tarihsel ve siyasi bağlarının yanı sıra, coğrafi olarak komşu durumda olan Rusya ve Azerbaycan arasındaki enerji işbirliği jeo-politik rekabet dolayısı ile ABD-Azerbaycan enerji işbirliğinin oldukça gerisinde kalmış durumdadır. Ayrıca, iki ülke arasındaki enerji ilişkilerinde Trans-Hazar Projesi başka bir kırılma noktası olup projenin hayatiyet kazanmasına yönelik olarak Rusya ve bölgesel politikalar konusunda Rusya ile ortak hareket eden İran da karşı çıkmaktadır.

SONUÇ

Enerji kaynakları insanlık tarihinin her aşamasında hayati öneme sahip olmuş, tarihi akışın yönünü belirlemiş ya da tamamen değiştirmiştir. Bu nedenle, enerji kaynakları üzerinde hâkimiyet kurmak devletlerin ulusal çıkarları arasında her zaman öncelikli bir konuma sahip olmuştur. Ulusal gücün korunması ve geliştirilmesinin hemen hemen her boyutunda önemli etkiye sahip olan enerji sorunsalına sadece ekonomik perspektiften yaklaşmak mümkün değildir. Enerji kaynaklarının sahip olduğu politik kaldıraç gücü nedeni ile, bu kaynakların siyasi değeri, -kaynak türüne göre değişmekle birlikte- çoğu zaman ekonomik değerinin çok üzerinde bulunmaktadır. Özellikle de, yenilenemez enerji kaynakları grubunda bulunan ve modern hayatın vazgeçilmez bir parçası haline gelen, rezervleri hızla tükenen fosil yakıtların değeri sadece üretim ve transfer maliyetleri ile açıklanamaz. Enerji arz güvenliği konusundaki endişeler dünya gündemini giderek daha fazla meşgul etmektedir. Dünya enerji talebinin, dünya enerji arz artışından daha hızlı artacağına yönelik tahminler enerji piyasalarını daha kırılgan hale getirirken, enerji alanındaki rekabetin de daha çetin bir hal almasına yol açmaktadır.

Klasik üretim faktörleri arasına teknolojik gelişmişlik ve enerji unsurunun girmiş olması ile birlikte, devamlı artan dünya nüfusu, yükselen sanayileşme oranı ve insanoğlunun konfor isteği, enerjiye olan talebinin giderek arzdan hızlı arttırmasına neden olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerin artan enerji ihtiyaçları arzda aynı düzeyde bir artış sağlanamadığı için gelecekte gelişmiş devletler ile bu alanda ciddi bir çatışmaya yol açma potansiyelini içinde taşımaktadır. Toplumların refahlarının ve yaşam standartlarının artmasında enerjinin payının artmış olmasının sonucu olarak, kişi başı enerji üretimi ve tüketimi gelişmişlik parametreleri arasındaki yerini almıştır.

Günümüzde dünya çapında enerji piyasası şu özelliklerle ifade edilmektedir (Bayar, 2008, s. 4);

- Petrol küresel, doğal gaz bölgesel bir enerji kaynağıdır,

• Fosil yakıt tüketimi hızla artmasına karşın kısa vadede yerlerini alacak alternatif enerji kaynakları olmayacaktır,

• Gelişmiş ülkelerde fosil yakıt tüketimi ve üretimi arasındaki açıklık genişlemektedir,

• Gelişmekte olan Asya ekonomilerinde ekonomik kalkınma, hızlı nüfus artışı ve ulusal ekonomilerin yüksek enerji kullanımı nedeniyle enerji kaynaklarına ihtiyaç hızla artmaktadır,

• Üretimde sınırlı büyüme fırsatları piyasanın istikrarsızlık riskini artırmaktadır,

• Global ekonomi petrol ve doğalgaz kıtlığı yaşamaktadır,

• Büyük endüstri tüketicileri alternatif enerji kaynaklarına kayda değer ilgi göstermektedirler,

• LNG üretimi ve dağıtım projelerinin önemi artmaktadır,

• Nükleer enerjiye ilgi bazı ülkelerde yeniden canlanmaktadır,

• Konvansiyonel olmayan⁴⁵ enerji kaynaklarının geliştirilmesinin önündeki engellerin ortadan kalkmaya başlaması (Yalçın, Kasım-Aralık 2012: s. 67).

---

⁴⁵ Dünya enerji tüketimi konusunda yapılan projeksiyonlarda fosil yakıtların kısa ve orta vadede yoğun şekilde kullanıma devam edileceğine dair uzlaşma olmakla birlikte artan enerji ihtiyacının hangi kaynaklar ve coğrafyadan karşılanacağı konusunda görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Farklı görüşler arasında en çok dikkat çekenler ise konvansiyonel olmayan enerji kaynaklarının artan talebin karşılanmasında öne çıkacağı yönündeki görüşlerdir. Son dönemde ABD başta olmak üzere Kuzey Amerika'da yaşanan kaya gazı devrimi bu görüşleri savunanlar tarafından en önemli destek argümanı olarak kullanılmaktadır. Konvansiyonel fosil yakıtların varlıkları uzun zamandır bilinmekle birlikte bu kaynakların geliştirilmesi için maliyetlerin azalmasını sağlayacak teknolojilerin ortaya çıkması beklenmiştir (Yalçın, Kasım-Aralık 2012: s. 67). Bu nedenle de konvansiyonel olmayan petrol ve doğal gazın çıkarılmasına yönelik çalışmalar, ancak petrolün varil fiyatının 100 Dolar'ı aştığı 2008 yılından itibaren hızlanmıştır (Kavak, Kasım 2013: s. 3). Konvansiyonel olmayan yakıtlar arasında

Uluslararası (sistem) ve ulusal (aktör) düzeyde belirleyici özelliğe sahip olması nedeni ile, enerji konusunun çok boyutlu olarak ele alınması gerekmektedir. Günümüz dünya sisteminde, enerji güvenliği uluslararası ilişkilerin belirleyici faktörlerden birisi haline gelmiştir. Enerji güvenliğinin sağlanması ve korunması sorunsalı, doğası gereği uluslararası sistemin ana aktörleri olan devletler arasında rekabet ve çatışmaya yol açmaktadır. Sınırlı miktardaki enerji kaynağının, sınırlı sayıdaki alıcı ülke arasında güvenli rotalar aracılığıyla paylaşılması temel mantığına dayanan enerji oyunu giderek daha karmaşık bir hal almaktadır. Kaynak çeşitlendirme, günümüz koşullarında, sadece enerji açığı olan ülkeler açısından hayati öneme sahip değildir. Kaynak sahibi ülke ve elbette transfer ülkeleri açısından da önem taşımaktadır. Arz, talep ve transfer ülkeleri arasında kaynak çeşitlendirme esasına dayalı enerji oyununda kimi zaman rekabet, kimi zaman da işbirliği öne çıkmaktadır.

Enerji kaynaklarına hâkim olma mücadelesinde kimi zaman politik ve jeo-politik öncelikler belirleyici olurken, kimi zaman ise ekonomik unsur taraflar arasındaki ilişkiyi şekillendirmektedir. Bu çalışmada da enerji alanında işbirliği ve çatışma durumunu hangi unsur ya da unsurların belirlediği sorunsalına cevap aranmıştır. *Neden bazı uluslararası enerji projeleri (boru hatları, kar paylaşım anlaşmaları, ortak girişimler, vb.) gerçeklik kazanırken hemen hemen bu projelerle aynı fizibilitede olan, hatta ekonomik olarak daha karlı olan projeler gerçeklik kazanamamaktadır? Neden bazı devletler ikili enerji ilişkilerini geliştirme konusunda önemli adımlar atarken bazıları karşılıklı fayda sağlayan enerji yatırımlarından faydalanamamaktadır? Neden bazı ülkeler arasında fiziki ve finansal engellere rağmen enerji alanında işbirliği sağlanırken karşılıklı çıkara rağmen bazı ülkeler arasında enerji alanında çatışma yaşanmaktadır?*

---

kaya gazı özellikle dikkati çekmekte olup ispat edilmiş kaya gazı rezervleri dünyanın değişik bölgelerine dağılmış durumdadır. Konvansiyonel rezervlerdeki azalmanın yaratacağı enerji arz krizinin aşılmasında konvansiyonel olmayan kaynaklar önemli bir alternatif olmakla birlikte kısa vadede üretim maliyetlerinin yüksek olması nedeni ile yaygınlık kazanması beklenmemektedir. Bu nedenle bu tezde konvansiyonel olmayan kaynaklar üzerinde durulmamıştır.

Enerji alanında gerçekleşmiş işbirliği ve çatışmaların doğasını açıklamanın yanı sıra potansiyel enerji projelerinin gerçekleşme olasılığına dair kestirimlerde bulunacak bir model sunmayı hedefleyen bu çalışmada, bu amaçla Soğuk Savaş sonrası dönemde dünya enerji piyasasının yükselen değeri olan Hazar Havzası ülkelerinden Azerbaycan'ın enerji diplomasisini vaka analizi olarak seçilmiştir. Çalışmanın kuramsal çerçevesi oluşturulurken, enerji politikası konusunda uluslararası ilişkilerin hâkim teorileri olan realizm ve liberalizm birlikte göz önünde bulundurmuştur. Enerji alanında yapılan çalışmalarda, tek bir teorik çerçeveden konuyu ele almanın yeterli açıklama kapasitesini sunamamasından kaynaklanan sorunsalı aşmak amacıyla, çalışmada enerji politikası ve diplomasisine bütüncül açıdan bakılmasını sağlamaya yönelik bir analiz çerçevesi geliştirilmesi hedeflenmiştir. Enerji politikasının şekillenmesinde ana belirleyicilerden biri olan jeo-politik unsurun açıklanması için realist çerçeve göz önünde bulundurulurken, ekonomik unsurun açıklanması için liberalist analiz çerçevesinden yararlanılmıştır.

Realist teoriye göre ana aktör olarak devletler kararlarını jeo-politik rekabet, güç, karşılıklı çıkar ve sıfır toplamlı oyun düşüncesine göre vermektedir. Bu durum da devletlerarası ilişkilerde güvenlik ikilemi doğurmakta, güvenlik önceliği devletlerin askeri ittifaklar arasında toplanmasına ve güvenlik açığının sonuçta daha yükselmesine yol açmaktadır. Realist yaklaşıma göre, devletlerin enerji ticareti yapmaları için enerji alanında yapılacak yatırımların güvenlik kaygısının fayda maksimizasyonu sağlamaktan daha baskın olduğu ulusal çıkarın korunması açısından gerekli olması gerekmektedir.

Liberalizm ise, realizmden farklı olarak mutlak kazanımlara ve enerji alanında oluşacak karşılıklı bağımlılık durumunun barışın korunması konusunda yapıcı bir faktör olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu vurgulamanın bir sonucu olarak, liberalizme göre, devletler siyasi ve ideolojik engellere rağmen işbirliği yapabilirler. Liberalizm, enerji işbirliğine, enerji projelerinin ekonomik boyutundan yaklaşımakta olup bir enerji projesinin gerçekleşmesini fayda-maliyet analizine göre açıklamaktadır. Liberalist bakış açısı karar verme sürecinde maliyet odaklı bir yaklaşım sergilemekle birlikte, coğrafik unsurların enerji kaynaklarının dünya piyasasına ulaştırılması üzerindeki etkisini de göz önünde bulundurmaktadır.

Yukarıda özet olarak açıkladığı üzere her iki teorik çerçeve de enerji işbirliğinin farklı boyutlarının açıklanması açısından önemli katkı sunmaktadır; ancak ikisi de tek başına oldukça kompleks ve karmaşık bir yapısı olan dünya enerji piyasasının işleyişi ve devletlerin enerji politikalarının oluşması sürecini açıklayacak derinlikten uzaktır. Bu çalışma, enerji ilişkilerinin daha anlaşılır hale gelmesini sağlayacak bütünlük bir çerçeve sunmayı hedeflemektedir. Söz konusu bütünlük çerçeve; iki temel uluslararası ilişkiler teorisi ve araştırmanın hipotezini oluşturan enerji işbirliği ile bağımsız değişkenler (jeo-politik ve ekonomi) arasındaki ilişkinin vaka analizi ile tespit edilmesine dayanmaktadır.

Çalışmanın temelini oluşturan bütünlük çerçeve, enerji güvenliğini tek bir teoriye dayanarak açıklayan klasik bakış açısından ya da tarihsel süreç hakkında açıklayıcı bir bakış açısı sunan yaklaşımlardan farklı olarak, mevcut enerji ilişkilerinin yapısının yanı sıra, geleceğe dair kestirimde bulunmayı kolaylaştıracak bir analiz çerçevesi sunmayı hedeflemektedir. Enerji güvenliğinin tarihsel sürecinin ele alındığı çalışmalar, hangi gelişmelerin enerji alanında hakim gücün (hegemon) değişmesine yol açtığını izah etmektedir. Bu çalışmada kullanılan çerçeve ise, enerji ticareti ve yatırımlarına daha genel bakarak, enerji işbirliğinin yapısını açıklamaya yönelik bir bakış açısı sunmaktadır.

Uluslararası ilişkilerde, politika (güç) kadar ekonominin (kar) de önemli hale gelmesi sonucunda, dış politikada aktör çeşitliliği de artmıştır. Enerji diplomasisini göz önünde bulundurduğumuzda, devletlerin yanı sıra üyeleri devletler olmakla birlikte üyelerinin karar verme süreçleri üzerinde ciddi etkileri olan küresel ve bölgesel enerji işbirliği örgütleri ile çok uluslu enerji şirketleri de aktör olarak kabul edilmektedir. Enerji yatırımlarının ileri teknoloji ve yüksek yatırım gerektirmesi nedeniyle çok uluslu şirketler sahip oldukları politik ve ekonomik güç aracılığıyla, enerji kaynaklarına sahip olan devletler üstünde sadece ticari anlamda değil, siyasi konumları ve hatta iç işlerinde rol oynayabilmektedirler. Ancak, enerji sektöründe güçlü bir kaynak millileştirme eğilimi olması nedeni ile, çok uluslu şirketler ile kaynak sahibi ülkeler arasındaki ilişkinin doğası zamanla tersine dönmektedir. Kaynaklarının geliştirilmesi için enerji şirketlerine muhtaç olan kaynak sahibi az gelişmiş ülkeler bir süre sonra, enerji kaynaklarından elde ettikleri gelir ile kaynak

millileştirme politikasına yönelerek enerji şirketlerinin etkisini azaltmaktadır. Bu nedenle, bu çalışmada, enerji ilişkileri devlet düzeyinde ele alınmış olup, özellikle anlaşmaların devletler düzeyinde yapıldığı ve önemi giderek artmakta olan doğal gaz piyasasında yaşanan devletlerarası işbirliği ve rekabete yoğunlaşmıştır.

Enerji iş birliğine etki eden unsurlar ve enerji diplomasisinin işleyişinin analiz edildiği çalışmada, vaka analizi olarak kapalı ülke konumunda olması nedeni ile, sadece enerji talep güvenliği değil transfer güvenliği açısından da diğer ülkelere bağımlı olan Azerbaycan'ın, iki büyük güç ile olan enerji ilişkileri ele alınmıştır. Hem ABD hem de Rusya ile hem enerji işbirliği hem de jeopolitik rekabet incelenmiştir. Taraflar arasındaki ikili ilişkiler; uluslararası boyut, devlet boyutu, enerji endüstrisi ve enerji projeleri boyutundan ele alınmıştır.

Azerbaycan ve ABD arasındaki enerji işbirliği potansiyeline bakıldığında taraflar arasında ilk olarak işbirliğini güçleştirecek unsurlar dikkat çekmektedir. ABD'nin enerji talebinin karşılanması açısından Azerbaycan, coğrafi olarak çok uzak olmanın yanı sıra, sahip olduğu rezervlerin dünya ölçeğinde önemli oranlara tekabül etmemesi (IEA, 2014) nedeni ile ekonomik anlamda cazip bir ülke profili sergilememektedir. Azerbaycan'ın kapalı ülke konumunda olmasının yarattığı fiziki güçlüğü yanı sıra, ülkenin demokrasi ve insan hakları konusundaki eksikleri, ABD'deki güçlü Ermeni lobisi gibi işbirliğini güçleştiren diğer unsurlar öne çıkmaktadır.

İki ülke arasındaki ilişkilerde işbirliğinin önündeki bir diğer önemli unsur, Azerbaycan'ın İran ile olan dini ve etnik bağıdır. İran'da yaşayan en büyük etnik azınlığı Azeriler'in oluşturmasının yanı sıra İran'ın Şiilik üzerinden rejim ihracı yapma tehdidinin bulunması, ABD-Azeri ilişkilerinin hassas noktalarından birini oluşturmaktadır. ABD'nin, İran'ı tamamen dışlama politikasına rağmen Azerbaycan, sınır komşusu olan İran ile yukarıda belirtilen unsurları da göz önünde bulundurarak belirli ölçülerde işbirliği yapmayı tercih etmektedir. Azerbaycan'ın denge dış politikasının tamamlayıcı unsuru olarak Azeri enerji projelerinde ABD'nin muhalefetine rağmen İran'a da hisse verilmiştir.

Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra, ülke enerji kaynaklarının NATO üyelerine Rusya ve İran'ı by-pass ederek ulaştırılması için her türlü ekonomik ve politik desteği sunan ABD, “Doğu-Batı Koridoru”nun açılmasını sağlayarak, Hazar enerji kaynaklarının Batı'ya ulaştırılmasında Rusya'nın tekeline son verilmesini sağlamıştır. Azerbaycan ve ABD arasında BTC Projesi ile başlayan işbirliği; BTE, TANAP ve TAP ile de devam etmiştir. Başta BTC olmak üzere alternatif rotalar arasında “Doğu- Batı Koridoru”nun tercih edilmesi için Azerbaycan'a her türlü desteği sağlayan ABD, Rusya ve İran seçeneğinin tercih edilmemesinde etkili olmuştur.

ABD, AB'nin enerji güvenliğinin sağlanmasında Azerbaycan'ın sahip olduğu rezervlere Rusya ve Orta Doğu rezervlerinin alternatif olarak yaklaşmaktadır. AB'nin doğal gaz ve ham petrol talebinin karşılanması açısından Azeri kaynakları önemsiz bir orana tekabül etmekle birlikte kaynak çeşitlendirmesi açısından önem taşımaktadır. AB'nin, Rusya'ya özellikle doğal gaz konusunda yüksek bağımlılığının söz konusu olmasının yarattığı tehdide karşı ABD, başta Azerbaycan olmak üzere Hazar ve Orta Asya doğal gazının “Doğu- Batı Koridoru” aracılığı ile AB'ye ulaştırılmasına yönelik projelere siyasi destek sunmaktadır. Güney Gaz Koridoru'nun açılmasına destek olan ABD, doğal gaz arzı ve transferinde Rusya'nın gücünün zayıflatılması açısından Azerbaycan ile AB arasındaki işbirliğinin derinleşmesini istemektedir.

Tüm olumsuzluklara rağmen iki ülke arasında kurulan işbirliği Azerbaycan'ın, ABD'nin yakın ilişkilerinin olduğu Türkiye ve İsrail ile olan ilişkilerine de yansımış olup Azerbaycan, bu iki ülke ile enerji alanında önemli işbirliği geliştirmiş durumdadır. Rusya, Ermenistan ve İran arasındaki işbirliğinin yarattığı jeopolitik tehdidi İsrail ile geliştirdiği işbirliği ile dengelemeye çalışan Azerbaycan, ayrıca ABD'deki Ermeni lobisine karşı Yahudi lobisinin desteğini arkasına almak istemektedir. Türkiye, güvenilir transfer rotası olmasının yanı sıra kaynak talep ülkesi olarak da Azerbaycan açısından stratejik öneme sahiptir. Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye enerji koridorunun günden güne potansiyelini genişletmesine ilave olarak bu güzergah lojistik yatırımları açısından da cazip hale gelmiştir.

Azerbaycan'ın, Rusya ile olan enerji ilişkilerinde ise iki ülkenin tarihi ve siyasi bağlarının bulunması, SSCB döneminde inşa edilmiş boru hatları sistemi ile birbirine bağlanmış durumda olmaları, coğrafi olarak yakınlık, Avrupa pazarı açısından en kısa koridorlardan birinin Rusya üzerinden geçmesi, aynı siyasi ve ekonomik dönüşüm sürecinin yaşanması gibi işbirliğini kolaylaştıracak unsurlar olmasına rağmen, taraflar arasındaki enerji ilişkileri jeo-politik unsur nedeni ile işbirliği yerine rekabet odaklı bir görünüm almıştır. Rusya'nın "*yakın çevre doktrini*" doğrultusunda yakın çevresinde diğer güçlerin hakim olmasını istememesi de Azerbaycan ile olan ilişkilerini etkilemektedir. Tarihsel nedenlerin yanı sıra Dağlık Karabağ gibi ülkenin bekasına yönelik sorunlar nedeni ile Azerbaycan, enerji politikasını Rusya'dan bağımsız olmak üzerine geliştirmiştir. Bu nedenle, iki ülke arasında ana transfer boru hatları ya da operatörlük gibi güçlü işbirliği ilişkileri kurulamamıştır.

Azerbaycan'ın, Rusya ile enerji ilişkileri, Rusya'yı tamamen karşısına almamak ve çeşitlendirme temelli gerçekleşmiş olup diğer Hazar Havzası ülkelerinden farklı olarak Azerbaycan, Rusya yerine Batılı devletlerle işbirliği geliştirmeye yönelmiştir. Jeo-politik rekabetin iki ülke arasında işbirliğini güçleştiren doğasına rağmen Azerbaycan, gerek konumu gerekse de potansiyeli itibari ile Rusya'yı tamamen karşısına alacak adımlar atmaktan da çekinmektedir. BTC sonrasında iki ülke, Nabucco ve Trans-Hazar gibi Rusya'nın, Avrupa doğal gaz pazarındaki konumunu etkileyecek projeler nedeni ile karşı karşıya gelmiştir. Azerbaycan'ın Nabucco Projesi yerine TAP'ı tercih etmesi Rusya ile enerji alanındaki işbirliğini olumlu yönde etkilerken Bakü'nün, Trans-Hazar Projesi'ni de kısa vadeli öncelikleri arasına almamış olması Moskova açısından olumlu değerlendirilmektedir.

Rusya ve Azerbaycan arasındaki enerji ilişkilerinde tarafların önceliklerin değişmesi ve konjonktürel gelişmelerin sonucu olarak işbirliği yönünde adımlar atılması söz konusudur. AB'nin Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmaya yönelik düzenlemeleri, Ukrayna krizi ve petrol fiyatlarının gerilemesi Rusya'nın enerji projelerini gözden geçirmesine yol açmıştır. Ukrayna'yı by-pass etmek isteyen Rusya'nın yeni koridor olarak Türkiye'yi tercih etmesi aynı koridoru kullanan Azerbaycan'ı gelecekte etkileme potansiyeli taşımaktadır. Türkiye'nin, Rusya'ya

bağımlılık oranının yükselmesine yönelik açılımlar Azerbaycan tarafından endişe ile takip edilirken Azerbaycan, bir yandan da Rusya ile işbirliği yönünde adımlar atarak jeo-politik açıdan konumunu güçlendirmek istemektedir. Ancak, dondurulmuş durumda bulunan Dağlık Karabağ sorununun iki ülke arasında işbirliğinin gelişmesinde bugün olduğu gibi gelecekte de önemli bir engel oluşturmaya devam etmesi beklenmektedir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde güvenlik algısının değişmeye başlamasının sonucu olarak, ideolojik ve askeri unsurun yerini ekonomik olgular almaya başlamıştır. Bu yeni dönemde artık sadece barış ve güvenliğin korunması değil, refahın sağlanması ve artırılması da dış politika öncelikleri arasına girmiştir. Realistler tarafından “*alçak politika*” konusu olarak kabul edilen ekonomik konuların güvenlik tandası “*yüksek politika*” konularının önüne geçmesi ile dünya çapında doğal kaynakların kullanılması, çevrenin korunması gibi konularda devletler arasında işbirliği olanakları giderek artmaktadır. Devletlerarasında işbirliğinin artması karşılıklı bağımlılık olgusunu yaratmış olmakla birlikte dünya sisteminin anarşi özelliği taşıması nedeni ile ulusal çıkar (beka) kavramı hala önemini korumaktadır. Nitekim çalışmanın temel bulgusu olarak *devletler arası ekonomik ilişkiler üzerinde en etkili unsurun jeo-politik rekabet olduğu* tespit edilmiştir.

Enerji ve jeo-politik arasındaki yakın bağlantı, petrol ve doğal gaz gibi enerji kaynaklarını kontrol etmek ile jeo-politik anlamda güç sahibi olmak açısından kilit bir rolü olduğunu görmemizi sağlamaktadır. Öyle ki, bu kaynaklar hem ekonomik gelişme, hem de dünya sisteminin işleyişinin temelini oluşturmaktadır. Bu noktada, “*enerji jeo-politiği*” kavramı öne çıkmaktadır. Enerji jeo-politiği petrol ve doğal gaz yataklarının yer aldığı bölgelerin yanı sıra, aynı zamanda enerji transit yolları ile birbirine bağlanan ülkeleri de içermektedir. Enerji kaynaklarının eşit olmayan dağılımı, kimi ülkelerin enerji üreten, kimilerininse tüketen konumunda olması, stratejik konumu itibarıyla bazı ülkelerin enerji koridoru niteliğinde olması, enerji politikalarının uluslararası sistemde ciddi etkiler doğurmasına neden olmaktadır. Güvenli bir enerji nakil güzergâhına sahip olmak enerji güvenliği sisteminin ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Bu yaklaşım, özellikle boru hattı

geçiş için güvenli bir güzergâhı sağlayabilecek uygun coğrafi konuma sahip ülkelere enerji koridoru rolü oynama imkanı sunmaktadır.

Enerji ve jeo-politik arasındaki yakın bağlantı, petrol ve doğal gaz gibi enerji kaynaklarını kontrol etmek ile jeo-politik anlamda güç sahibi olmak açısından kilit bir rolü olduğunu görmemizi sağlamaktadır. Öyle ki bu kaynaklar hem ekonomik gelişme, hem de dünya sisteminin işleyişinin temelini oluşturmaktadır. Bu noktada “enerji jeo-politiği” kavramı öne çıkmaktadır. Enerji jeo-politiği, petrol ve doğal gaz yataklarının yer aldığı bölgelerin yanı sıra, aynı zamanda enerji transit yolları ile birbirine bağlanan ülkeleri de içermektedir. Enerji kaynaklarının eşit olmayan dağılımı, kimi ülkelerin enerji üreten, kimilerininse tüketen konumunda olması, stratejik konumu itibariyle bazı ülkelerin enerji koridoru niteliğinde olması, enerji politikalarının uluslararası sistemde ciddi etkiler doğurmasına neden olmaktadır. Güvenli bir enerji nakil güzergâhına sahip olmak enerji güvenliği sisteminin ayrılmaz bir parçası olarak mütalaa edilmektedir. Bu yaklaşım, özellikle boru hattı geçişi için güvenli bir güzergâhı sağlayabilecek uygun coğrafi konuma sahip ülkelere enerji koridoru rolü oynama imkanı sunmaktadır. Bu durum, iki taraf arasındaki jeopolitik mücadeleyi derinleştirirken transfer ülkelerinin de bu mücadelede rolü giderek artmaktadır. Bu önemin bir uzantısı olarak enerji kaynakları ve bu kaynakların transfer edildiği hatları kontrol edenler sadece ekonomik değil politik anlamda da güç sahibi olmaktadır.

Yeni enerji jeo-politiği bağlamında, enerji kaynaklarını kontrol etmenin yanı sıra enerji transferinin rotasını belirlemek de jeo-politik rekabetin konusu haline gelmiştir. Enerji jeo-politiği, birbiri ile sıkı bağları olan üç tema tarafından şekillendirilmektedir: Ekonomi (arz, fiyat ve rekabet), güvenlik (petrol ve doğal gaz olan stratejik bağımlılıktan kaynaklanan sorunlar) ve sürdürülebilirlik (özellikle küresel ısınma sorunu). Enerji güvenliğinin temel taşları olan bu konular üzerindeki uzlaşma ya da çatışmalar günümüze kadar “Batı-Doğu” karşıtlığı şeklinde olan jeo-politik hatların yeniden şekillenmesine neden olacaktır. Örneğin, zengin enerji rezervlerine sahip olan Rusya, zaman zaman enerji kaynaklarını politik bir kart olarak kullanmaktadır. Enerji yönünden dışa bağımlı – özellikle de Rusya’ya -

durumda olan Avrupa Birliği ise, bu jeo-politik durumdan enerji arz güvenliği açısından oldukça olumsuz etkilenmektedir.

Enerji politikasının Şekillenmesinde jeo-politik öncelikler, sıklıkla karlılık ve verimlilik gibi ekonomik unsurların önüne geçmektedir. Devletlerin yönetim biçimlerinden bağımsız olan bu durum enerji işbirliği alanında yapılacak iş birliklerinde ideolojik düşmanlık ya da rejim farklılığı gibi siyasi unsurların göz önünde bulundurulmayarak, işbirliğinin sağlayacağı karşılıklı faydanın tercih edilmesine yol açmaktadır.

Günümüz dünya sisteminde enerji, devletlerarasındaki ilişkilerde en önemli belirleyicilerden biri olmuştur. Üretici ve tüketiciler devletler, farklı amaçlarla da olsa, enerji politikasına öncelik vermektedirler. Üretici devletler, kendi kaynakları üzerinde karar haklarının olmasını ve farklı tüketicilere petrol veya doğal gaz satarak, ihracat gelirlerini belli bir seviyede tutarak enerji talep güvenliklerini korumaya yönelik politikalar geliŐtirmektedir. Tüketiciler devletler ise, kaynağın devamlılığının, ulaşımının güvenliğinin ve fiyatların istikrarının sağlanmasından oluşan enerji arz güvenliklerini sağlamaya yönelik politikalar takip etmektedirler. Üretici ve tüketiciler devletlerarasında doğal köprü vazifesi görmekte olan transfer ülkeleri açısından ise topraklarından gerçekleşen enerji akışı sayesinde hem kendi enerji taleplerini karşılamak hem de enerji transferinden siyasi ve ekonomik fayda etmeye dayalı enerji transferi güvenliği ne çıkmaktadır. Bu çalışmada enerji üreten ve enerji transferinde üçüncü ülkelere muhtaç durumda olan Azerbaycan'ın enerji diplomasisi analiz edilerek enerji politikasının belirlenmesi sürecinde üretici, tüketiciler ve transfer devletlerinin öncelikleri analiz edilmiştir.

Enerji alanında yapılan çalışmaların büyük çoğunluğunda, en yaygın kullanım oranına sahip olması nedeni ile petrol ve enerji güvenliği kavramı tercih edilmektedir. Çalışmada, enerji kaynaklarının topyekn olarak ülkenin dış politik amaçlarına ulaşmasında bir araç olarak kullanılmasını sağlayan enerji diplomasisi inceleme konusu olarak seçilmiştir. Bu tercihte, enerjinin hem dış politikayı yönlendiren, hem de bir dış politika aracı olarak kullanılabilen bir faktör olması etkili olmuştur. Sonuç olarak çalışmada, enerji diplomasisi üzerine yođunlaŐılmıŐ olmakla

birlikte enerji diplomasisi, enerji politikasının temel amacı olan enerji güvenliğinden bağımsız olarak ele alınmamıştır.

Dünyanın artan enerji talebinin karşılanmasında, kısa ve orta vadede fosil yakıtların alternatifinin bulunması beklenmemektedir (EIA, 2014; IEA, 2014; BP, 2015; ENI, 2015). 21'inci yüzyılın doğal gaz çağı olacağı ve gazın tüketim dağılımında birinci sıraya yükseleceğine yönelik ortak bir kanı olmakla birlikte, doğal gaz kullanımının petrol kadar yaygın olmasının önünde teknik ve coğrafi engeller bulunmaktadır. Kullanım alanı petrol kadar geniş olmayan, en önemlisi yaygın olarak henüz ulaşımda kullanılmayan doğal gazın, transferi de petrole göre daha zor ve daha maliyetlidir. Doğal gaz piyasasının, petrol piyasasından daha sert bir yapıda olması nedeni ile bu çalışmada, doğal gazın petrolden daha politik bir enerji kaynağı olduğu varsayımı üzerinden yola çıkılarak Azerbaycan örneğinde doğal gaz (bölgesel) ve petrol (küresel) ticareti ve yatırımları incelenmiştir. 21. Yüzyıl'ın enerji güvenliği tartışmaları giderek doğal gaz üzerinde yoğunlaşmış durumda olup (Rusya-Ukrayna krizi, Rusya-AB arasındaki bağımlılık sorunu, kaya gazı devrimi, vb), doğal gaz piyasasının yapısından kaynaklanan sorunlar çalışmada enerji değer zincirinin bütünü göz önünde bulundurularak ele alınmıştır. Çalışmada doğal gazın, petrole oranla daha politik bir enerji kaynağı olduğu varsayımından yola çıkılmış olup Rusya ve Azerbaycan ilişkilerinde doğal gaz alanında yaşanan çatışma (Nabucco Projesi-Güney Akım Projesi) ve sonuçları üzerinden doğal gaz alanında işbirliğinin jeo-politik rekabete daha açık olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmada, enerji piyasasının işleyişinin daha anlaşılır kılmak açısından enerji değer zinciri ve bu zincirin aşamaları arasındaki ilişki göz önünde bulundurulmuştur. Enerji piyasasının üç aşamasını birden kontrol etmenin devletlere sağladığı monopol gücü nedeni ile, enerji arz eden devletler enerji değer zincirinin her aşamasını kontrol etmeye yönelmektedir. Çalışmanın vaka analizi olarak seçilen Azerbaycan, enerji politikasını enerji arz ülkesi olmaktan çıkıp kendi ülkesi ve yurt dışında enerji kaynaklarının geliştirilmesi, transferi ve dağıtılması konusunda yatırımlar yapmaya yöneltmiştir. Azerbaycan, Türkiye'de inşa edilecek TANAP Boru Hattı'nın büyük hissesini elinde bulundurmasının yanı sıra, Türkiye pazarına nihai tüketiciye doğal gaz dağıtımını alanında da yatırım yapmayı planlamaktadır. Kazak ve Türkmen

petrolünde transfer ülkesi konumunda bulunan Azerbaycan, Trans-Hazar Projesi'nin⁴⁶ gerçekleştirilmesi açısından da kritik öneme sahiptir. Azeri doğal gazının Avrupa'ya doğrudan ulaştırılmasına yönelik TANAP ve TAP Projesi konusunda nihai yatırım kararı alan Azerbaycan, gelecekte Türkmen gazının Avrupa'ya taşınmasında transfer ülkesi rolü oynamayı planlamaktadır. Ancak Azerbaycan kendi doğal gaz sözleşmelerini ve üretim kapasitesini arttırmadan, Türkmenistan'ın Azeri gazına rakip olarak ortaya çıkmasını da istememektedir. Bunun yanı sıra, Azerbaycan'ın, Rusya ve İsrail'de enerji kaynakları geliştirilmesine yönelik anlaşmaları da bulunmaktadır. Azerbaycan, enerji diplomasisinin giderek derinleşmesi enerji kaynaklarının ülke dış politikasındaki gücünün de daha yoğun hissedilmesine yol açmaktadır.

---

⁴⁶ “Doğu-Batı Koridoru”nun doğal gaz ayağını oluşturan Trans-Hazar Projesi'nin gerçeklik kazanması konusunda yaklaşık 20 yıldır somut bir gelişme sağlanamamıştır. Hazar'ın statüsü konusunda Türkmenistan ve Azerbaycan arasında devam eden görüş ayrılığının yanı sıra projenin gerçeklik kazanmasının önünde bölge kaynaklarına hakim olmaya yönelik jeopolitik rekabette etkili olmuştur. Türkmen gazının uzun yıllar Rusya tarafından satın alması nedeni ile Türkmenistan, Rusya'nın muhalefet ettiği projeye sıcak yaklaşmamıştır. Ancak Rusya'nın, düşen petrol fiyatları nedeni ile Türkmen gazından aldığı oranı giderek azaltması Türkmenistan'ı, Avrupa pazarına açılma konusunda daha uzlaşması bir konuma getirmiştir. Ancak Türkmen gazını Avrupa'ya taşıyacak bir boru hattı henüz inşa edilmiş durumda değildir. Alternatif rotalar olarak öne çıkan İran ve Türkiye'nin mevcut boru hatları alt yapısı buna uygun durumda değildir. Azerbaycan'ın, Hazar doğal gazının doğrudan Avrupa'ya ulaşmasını sağlayacak TANAP ve TAP'ı hayata geçirmesi gelecekte Türkmen gazının da bu hat aracılığıyla taşınması olasılığını gündeme getirmiştir. Hazar'dan Avrupa'ya ulaşan boru hattı koridorunu açmak Azerbaycan'a hem arz ülkesi hem de transfer ülkesi olarak önemli avantajlar sağlayacaktır. Ancak Trans-Hazar Projesi'nin kısa vadede gerçeklik kazanması için küresel ve bölgesel güçler arasındaki çekişme nedeni ile mümkün görünmemektedir. Güney Gaz Koridoru'nu açarak Avrupa enerji güvenliği açısından taşıdığı önemi artıran Azerbaycan'ın önceliği ise ilk olarak Avrupa pazarına kendi gazını en yüksek fiyat ile ulaştırmaktır. Aynı şekilde Rusya ve İran da, Türkmen gazının Avrupa pazarında kendilerine rakip olmasını istemediği için Türkmenistan'ın, Batı'ya açılacak koridor bulması güçleşmektedir. Çin'e yönelen Türkmenistan'ın talep çeşitlendirmesi konusundaki arayışlarında Trans-Hazar Projesi'nin öncelik kazanmasının önündeki bir diğer engel de projenin finansmanıdır. AB, Trans-Hazar Boru Hattı Projesi'nin finansmanına önemli katkı sunmazken sınırda gazını satma prensibini benimseyen Türkmenistan, Rusya ve İran'ın tepkisi nedeni ile hem siyasi hem de ekonomik olarak Hazar geçişli bir boru hattı inşa etmeyi göze alamamaktadır. Güney Gaz Koridoru için büyük yatırım yapan Azerbaycan için ise kısa vadede Trans-Hazar Projesi'ne yatırım yapmak öncelikler arasında yer almamaktadır Shiriyev, Zaur (11 Mart 2015). “Türkmenistan, Turkey and Azerbaijan: A Trilateral Energy Strategy?” www.jamestown.org/single/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=43646&tx_ttnews%5BbackPid%5D=7&cHash=a79ddb4bdb31ed4e48c3832c0a85ced8#. VQE_IHysXfK/ Erişim Tarihi: 12.03.2015.

Enerji işbirliğinin analiz edildiği bu çalışma, enerji politikası ve enerji güvenliği literatürüne öncelikle ampirik anlamda katkı sunmuştur. Araştırma kapsamında oluşturulan analiz çerçevesi, potansiyel enerji projeleri arasında hangisinin seçileceğine dair kestirimde bulunmasına katkı sunmaktadır. Azerbaycan-ABD ve Azerbaycan-Rusya enerji ilişkilerinin analiz edilmesinden çıkartılan sonuçlar, Türk Akımı ve Trans-Hazar gibi planlanan projeler konusunda da kestirimde bulunma açısından göz önünde bulundurulabilir. Öte yandan “*Yüzyılın Anlaşması*” olarak kabul edilen BTC’nin süresi 2024 yılında sona erecek olup Azerbaycan’ın sözleşmenin yenilenmesi sürecinde 30 yıl öncesine göre oldukça farklı talepleri olması beklenmektedir. Projenin operatörü olan BP, sözleşmenin yenilenmesi için Azeri yönetimi ile görüşmelere başlamış olmakla birlikte Azerbaycan’ın önceliklerinin değişmiş olmasının yeni üretim paylaşım anlaşmasına da ciddi anlamda yansması beklenmektedir. Bağımsızlığını kazandığı dönemde, gerek sermaye gerekse teknoloji açığı bulunan Azerbaycan, siyasi ve ekonomik istikrarını kazandıktan sonra enerji yatırımlarında SOCAR’ın payının artmasına yönelik bir yaklaşım izlemektedir. SOCAR’ın arama-geliştirme alanında anlaşmalar yapması ve TANAP’ta olduğu gibi boru hattı projelerinde altın hisseye sahip olması Azerbaycan’ın değişmekte olan enerji politikasının işaretleri olup, gelecekte bu eğilimin süreceği tahmin edilmektedir. Jeo-politik rekabetin şekillendirdiği BTC Anlaşması’nın yenilenmesi sürecinde Azerbaycan’ın siyasi ve ekonomik yapısındaki iyileşme göz önünde bulundurularak jeo-ekonominin etkisi ele alınmıştır. SOCAR’ın elde ettiği gelirin yüzde 25’inin Azerbaycan’dan, yüzde 75’inin yurt dışındaki yatırımlardan geliyor (SOCAR Financial Report, 2013) olması ülkenin enerji politikasındaki açılımı da göstermektedir.

Çalışmadan çıkan en temel sonuç jeo-politik rekabetin işbirliğinin karşılıklı fayda sağlayacak olmasına rağmen enerji anlaşmalarının önündeki en önemli engel olduğu şeklindedir. Bununla birlikte, enerji işbirliği alanında yürütülen görüşmeleri enerji dışında demokrasi, insan hakları, emperyal talepler, nükleer silahlar gibi unsurlar da etkilemektedir. ABD’nin, nükleer silahlar konusundaki tavrı nedeni ile İran’a uygulamış olduğu yaptırımlar Azerbaycan’ın, Basra Körfezi aracılığı ile dünya enerji piyasasına açılmasına engel teşkil etmiştir. Öte yandan Rusya’nın, “*yakın çevresi*” olarak kabul ettiği bölgede NATO’nun genişlemesinden duyduğu endişe

stratejik işbirliği yaptığı ülkeler ile işbirliğinin olmadığı ülkelere göre farklı enerji anlaşmaları yapmasına, fiyat konusunda daha ılımlı bir politika izlemesine neden olmaktadır. Enerji yatırımlarının kaynak milliyetçiliği nedeni ile giderek daha çok devletler tarafından kontrol edilir hale gelmesinin sonucu olarak, taraflar arasındaki herhangi bir politik anlaşmazlık enerji alanına da yansımaktadır. Enerji konusunda stratejik işbirliği olan Azerbaycan ve Türkiye arasında, 2009 yılında Türkiye'nin, Ermenistan ile arasındaki ilişkileri⁴⁷ Dağlık Karabağ sorununun çözümüne yönelik bir gelişme olmadan normalleştirilmesi yönünde adım atması üzerine kriz yaşanmıştır. Türkiye'nin gümrük kapılarını açmaya hazırlanması Azerbaycan cephesinde oldukça tepki çekmiş, doğal gaz fiyatının yükseltilmesi ile Azerbaycan, Türkiye'ye bu konudaki tavrını göstermiştir. Rusya'nın, Ukrayna'nın Batı ile entegre olmaya yönelik girişimleri sonrasında, fiyat zammından kesintiye kadar varan yaptırımlar uygulaması da bu kapsamda değerlendirilebilir.

ABD ve Rusya arasındaki jeo-politik rekabetin yol açtığı “*Yeni Büyük Oyun*” kapsamında, temel rekabet boru hatlarının kontrol edilmesi üzerinde cereyan etmektedir. Boru hatları aracılığı ile enerji akışını kontrol ederek güç manivelası elde etmeye dayanan bu stratejinin sonucu olarak Batılı devletler ABD öncülüğünde, Rusya'nın boru hatları üzerindeki tekeli ortadan kaldırmaya yönelik girişimlerde bulunmaktadır. AB'nin⁴⁸, Rusya'ya enerji anlamında bağımlı olmasının sıkıntıları

---

⁴⁷ Türkiye, 1991 yılında Ermenistan'ın bağımsızlığını tanımış olmakla birlikte Dağlık Karabağ Sorunu nedeni ile Ermenistan ile diplomatik ilişki kurmamıştır. Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan'ın dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ü, ülkesinde oynanacak milli maça devat etmesi ile başlayan futbol diplomasisi sonrasında iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesi gündeme gelmiştir. Türkiye'nin “*komşularla sıfır sorun politikası*” kapsamında attığı bu adım Ermenistan tarafından destek görmezken Azerbaycan ile olan ilişkilerinde krize neden olmuştur. Bu sorun sonrasında Azerbaycan, Türkiye'ye sattığı doğal gaz zam yapmıştır. Her ne kadar bu zam iki taraf arasındaki anlaşma kapsamında gerçekleşmiş olsa da Azerbaycan, gerek olursa enerji silahına başvurabileceğini göstermiştir. Türkiye'nin, Ermenistan politikası konusunda eski pozisyonuna dönmesi ile “*iki millet tek devlet*” yaklaşımı temelli stratejik ortaklık anlayışına geri dönmüştür. Türkiye ve Azerbaycan arasındaki enerji işbirliğinin derinleşmesi ile Azerbaycan'ın, Türkiye'nin dış politikası üzerindeki tesiri de derinleşmektedir. 2017'nin sonu itibarıyla, SOCAR'ın Türkiye'deki toplam yatırımının 17 milyar dolara ulaşması beklenmektedir. Türkiye'nin kimya devi PETKİM'i satın alan, Star Rafinerisi'ni kuran SOCAR, TANAP ve TAP yatırımları ile Türkiye'deki en büyük yabancı yatırımcı olmuştur. Bu durum iki ülke arasındaki enerji alanındaki karşılıklı bağımlılık durumunu pekiştirirken Azerbaycan'ın, Türkiye üzerindeki etkisinin de genişlemesine yol açmıştır.

⁴⁸ AB, tükettiği enerjinin yüzde 53'ünü dışarıdan temin etmektedir. Birliğin, ham petrolde yaklaşık yüzde 90, doğal gazda yüzde 66 oranında ithal bağımlılığı bulunmaktadır. European Commission,

Ukrayna krizi ile ciddi anlamda hissedilir bir görünüm kazandığı için, Rus enerji kaynaklarına alternatif bulunması çabaları hız kazanmıştır. Doğal gazın halen genel olarak devletlerarası uzun vadeli anlaşmalar ile ticaretinin yapıyor olması ve gaz kesintilerine karşı kısa vadede çözüm bulmanın güç olması, alıcı ve satıcı ülkesi arasında petrol ticaretine göre daha güçlü bir bağımlılık ilişkisinin doğmasına neden olmaktadır. AB'nin, Rus gazına olan talebi kaynak çeşitlendirmesi ile azaltmaya yönelik girişimleri Hazar rezervlerinin öne çıkmasında etkili olmuştur. AB'nin, Hazar'ın doğal gaz rezervlerinin Avrupa piyasasına ulaştırılmasına yönelik girişimleri Rusya'nın ciddi tepkisine yol açmıştır. Azerbaycan, petrol yatırımları konusunda Batı ile geliştirmiş olduğu işbirliğinin devamında doğal gaz alanında da Batı'ya yönelmiş olup, Rusya ile olan rekabeti Bakü'nün nihai yatırım kararının şekillenmesinde belirleyici unsurlardan biri olmuştur. Azerbaycan'ın, Avrupa'ya doğal gaz satışında Güney Gaz Koridoru'nu tercih etmesinde ABD'nin rolü bulunmakta olup, TAP'ın seçilmesinin ardından ABD yönetimi bu projenin ABD, AB ve Azerbaycan'ın ortak projesi olduğu şeklinde açıklamalarda bulunmuştur. AB'nin, Rusya'nın şiddetle karşı olduğu Nabucco Projesi konusunda yeterli siyasi güvence sağlamaması Azerbaycan'ın, Rusya ile Avrupa pazarında direkt olarak rekabete girmemesine neden olmuş, Bakü, Rusya'nın yatırımlarının olmadığı Balkanlar'a yönelmiştir. Bu durum, enerji projelerinin her durumda sıfır toplamlı oyun mantığı ile değerlendirilmemesi gerektiğini bir kez daha göstermiştir. Liberal teorinin mutlak kazanca odaklanma yaklaşımı, taraflar arasında karşılıklı fayda sağlayacak projelerin geliştirilmesini olumlu bir şekilde etkilemektedir.

Soğuk Savaş sonrasında "*Büyük Oyun*"un yeni versiyonu ile yeniden sahneye konulmasıyla birlikte, Orta Asya ve Hazar, çok aktörlü jeo-politik güç mücadelesinin merkezi haline gelmiştir. Bu mücadelede, ilk olarak öne çıkan ülkeler ise, sahip oldukları petrol rezervleri nedeni ile Kazakistan ve Azerbaycan olmuştur. "*Yeni Büyük Oyun*"un ilk perdesi ise, Azerbaycan petrolü ve transferinin kimin kontrolünde olacağı mücadelesi ile başlamıştır. İlk petrol kuyusunun açıldığı yer olarak dünya petrol sanayi tarihinde önemli bir konumu olan Azerbaycan'ın petrol potansiyeli

“Yeni Büyük Oyunu” nun tüm aktörlerinin ilgisini çekmeye yetecek miktarda olmakla birlikte, geçmişte olduğu gibi Azeri petrolü konusunda en büyük handikap bu zenginliğin transferi olmuştur. Petrole olan talebinin sürekli olarak artmasının yanı sıra, istikrarsız Orta Doğu’nun enerji kaynaklarına olan bağımlılığı azaltacak alternatif kaynak arayışında olan Batılı devletler Azeri petrolüne yönelmişlerdir. Ancak, bağımsızlığını yeni kazanan Azerbaycan, enerji rezervlerinin geliştirilmesi ve transfer rotasının belirlenmesi sürecinde Batılı devletlerin ve enerji şirketlerinin desteğini sağlamıştır.

Azerbaycan, Soğuk Savaş sonrası dönemde sahip olduğu zengin enerji rezervlerinin yanı sıra stratejik konumunun sağladığı jeo-politik kaldıraç etkisi ile küresel enerji pazarına girmesini sağlayacak güvenilir bir enerji transfer koridoru bulmuştur. Transfer rotasını kontrol etmenin jeo-politik anlamda sağladığı güç nedeni ile, boru hatları sadece enerji değil aynı zamanda da politik güç de taşımaktadır. Boru hatlarının politik kaldıraç özelliği taşıması nedeni ile, Azeri enerji kaynaklarının hangi güzergâhı izleyeceği küresel ve bölgesel aktörler arasında mücadeleye yol açmıştır. Yeni bağımsızlığını kazanan bir ülke olarak topraklarının işgal edilmesi ve toprak bütünlüğünün fiilen kaybolması gibi ulusal güvenlik açısından varoluşsal tehdit oluşturacak bir sorunla karşı karşıya kalan Azerbaycan, siyasi ve ekonomik yapısını istikrara kavuşturmanın enerji kaynaklarını dünya pazarına ulaştırmakta olduğunu görmüştür. Enerji politikasını bağımsız olarak belirleyebilmek için denge stratejisi izleyen Azerbaycan, rota çeşitlendirme ile başlayan enerji diplomasisinden sonra kaynak çeşitlendirmesine yönelmiştir. Petrol ihraç ülkesi olarak enerji piyasasına dâhil olan Azerbaycan, daha sonra doğal gaz rezervlerinin geliştirilmesi ile konumunu daha da güçlendirmiştir. Ancak, gerek kapalı ülke olması, gerekse güçlü komşularla çevrili olması, gerekse de sahip olduğu enerji rezervlerinin dünya ölçeğinde küçük oranlarda olması nedeni ile, denge siyaseti izlemeyi tercih etmiştir. Rusya’nın hakimiyetini korumaya yönelik baskısına karşın Batı ile işbirliği yapan Azerbaycan, enerji projelerini bölgesel güçleri de tamamen karşısına almayacak şekilde şekillendirmektedir. Azerbaycan dış politikası ve enerji diplomasisi açısından “çok boyutluluk/yanlılık”; nüfus ve toprak büyüklüğü bakımından küçük, aynı zamanda topraklarının yaklaşık beşte biri işgal altında tutulan bir devletin, küresel ve bölgesel oyuncuların güç dengesini dikkate alarak

daha etkin ve sonuç alıcı bir dizi manevra yapabilmesi anlamına gelmektedir (Çelikpala, 2013: s. 65-66).

Enerji işbirliği konusunda jeo-politik mücadelenin belirleyici unsur olması, görüşmelerin politize olmasına da yol açmaktadır. 1970’li yıllarda yaşanan arz merkezli enerji krizi sonrasında hız kazanan kaynak milliyetçiliğinin sonucu olarak devletlerin enerji yatırımları konusunda giderek daha fazla söz sahibi olması, enerji işbirliğinde jeo-politik unsurun daha da önemli hale gelmesine neden olmuştur. Politik hedeflerine ulaşmak için enerji görüşmelerini kullanan devletler arasında anlaşma sağlanması, jeo-politik rekabet nedeni ile güçleşmektedir. Taraflar arasında jeo-politik rekabete rağmen enerji anlaşması yapılabilmesi için, her iki tarafın da bu durumdan ciddi anlamda menfaatlerinin olması gerekmektedir. Almanya ve Rusya’nın, geçmişten gelen düşmanlıkları ve halen devam eden jeo-politik rekabetlerine rağmen, Kuzey Akım Projesi’ni hayata geçirmeleri iki taraf açısından da transfer ülkelerini by-pass etmenin yüksek menfaat sağlamasına dayanmaktadır. Ancak, Kuzey Akım Projesi’nde olduğu gibi taraflara yüksek menfaat sunmayan durumlarda jeo-politik rekabet görüşmelerin anlaşma ile sonuçlanmasını güçleştirmektedir. Sonuç olarak, enerji anlaşmalarında karar verme süreci ne kadar az politize olursa nihai yatırım kararının verilmesinde ekonomik, teknik ve finansal boyutlar öne çıkarken, sürecin politize olması durumunda ise bu unsurlar geri planda kalmaktadır. Devletlerin enerji piyasasındaki hakim konumlarından çekilmeleri olasılığı olmakla birlikte, kısa ve orta vadede bunun gerçekleşmesini beklemek gerçekçi olmadığı için enerji piyasası değerlendirilirken jeo-politik ve politik unsurların etkisi hissedilmeye devam edecektir.

Azerbaycan’ın enerji kartını dış politik hedeflerine ulaşmak için kullanmakla birlikte, Rusya’nın yaptığı gibi rezervlerini enerji silahına dönüştürme gücü ve potansiyeline sahip değildir. Bu nedenle Azerbaycan, enerji rezervlerini çok faktörlü dış politikası doğrultusunda ilişkiler geliştirmek için kullanmaya yönelmiştir. Haydar Aliyev döneminde temeli atılan bu politika doğrultusunda Azerbaycan, Rusya tehdidine karşı Batı’nın desteğini alabilmek için BTC Projesi’ni tercih etmiştir. AÇG petrolünün geliştirilmesi ve transferi için geliştirilen alternatifler arasında en politik olanı, BTC’nin seçilmesinde jeo-politik rekabet etkili olmuştur. Rusya’ya karşı

Batı'nın desteğini arayan Azerbaycan, ana transfer rotası için BTC'yi tercih ederken erken petrolün transferi için iki ayrı güzergâh tercih ederek, transfer konusunda bağımlılık oluşmamasını sağlamıştır. Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan'ın önceliği politik çıkarlarını güçlendirmek olduğu için, enerji projeleri arasında tercih yapılırken jeo-politik unsur ana etken olurken; İlham Aliyev döneminde bu durum değişmeye başlamıştır. İlham Aliyev döneminde ülkenin ekonomik çıkarlarını korumak ve geliştirmenin öne çıkması ile jeo-politiğin yerini jeo-ekonomi almaya başlamıştır. Azerbaycan'ın dış politikada önceliği Dağlık Karabağ sorunu olsa bile, enerji yine de dış politikanın lokomotif unsuru durumundadır. Azerbaycan yaptığı enerji anlaşmaları ile Güney Kafkasya'da, Ermenistan'ı bloke ederek bir ekonomik bölge oluşturmuş olup TANAP ve TAP ile birlikte Karadeniz ve Balkanlar'da yeni bir bölge oluşumu oluşturmayı hedeflemektedir.

Azerbaycan enerji politikasının 3 temel hattı bulunmaktadır:

1) Yeni bölge oluşturmak: Hazar Havzası'nın açık denizlere doğrudan çıkışı olmaması nedeni ile bölgenin küçük ülkelerinin, dünyaya açılabilmesi için güvenilir koridorlara ihtiyacı zaruridir. Transfer koridorlarının oluşması ekonomik bölgelerin oluşmasını da hızlandırarak jeo-ekonomik kaldıraç etkisi yaratmaktadır. Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye arasında oluşan koridordan sonra doğal gaz yatırımları ile Türkiye üzerinden Balkanlar'a yönelen Bakü, AB'ye entegre olma yolunda önemli bir adım atmayı hedeflemektedir. Rusya'nın, Ukrayna krizi nedeni ile güvenilir arz ülkesi imajının ciddi ölçüde zarar görmesi sonrasında Avrupa için önemi daha da artan Azerbaycan, AB ile ilişkilerini geliştirmek için enerjiyi lokomotif unsur olarak kullanmaktadır. Azerbaycan geliştirdiği enerji projelerini üç boyut üzerinde yükseltmektedir: Ulusal çıkarlarını korumak, proje partnerlerinin çıkarlarını korumak, en uygun projeyi (finansal, ticari, teknik ve siyasi açıdan) seçmek.

2) Enerji transfer ülkesi olmak: Enerji arz ülkesi olan Azerbaycan, enerji rezervlerinin tepe noktasına ulaşmasına hazır olmak için sahip olduğu konumun sunduğu avantajı kullanarak enerji transferinde transit

ülke haline gelerek transfer geliri elde etmek istemektedir. “Doğu-Batı Koridoru”nun önemli ayakları olan BTC ve BTE, esas olarak Trans-Hazar Projesi’nin gerçekleştirilmesi ile Kazak petrolü ve Türkmen doğal gazının Batı’ya ulaştırılmasına yönelik projeler olsa da Trans-Hazar Projesi’nin hala gerçekleşmemiş durumdadır. BTC ile az miktarda da olsa Kazak ve Türkmen petrolü taşıyarak bölge enerji kaynaklarının transferinden gelir elde etmeye başlayan Azerbaycan, BTC’den, Rus petrolünün taşınması konusunda da görüşmelerini sürdürmektedir. Ancak Azerbaycan’ın özellikle Orta Asya ve Orta Doğu gazının Avrupa’ya ulaştırılmasında kritik bir önemi bulunmakta olup petrolden sonra doğal gazda da transit ülke konumuna gelmesi beklenmektedir. Ayrıca Azerbaycan, rezerv ülkesi olmanın ötesine geçerek enerji değer zincirinin her aşamasına yatırım yaparak çeşitlendirme politikasını bu anlamda da sürdürmektedir.

3) Doğal gaz ülkesi olmak: Petrol ülkesi olarak tanınan, petrol konusunda 150 yıllık tecrübesi olan Azerbaycan, azalan petrol üretimi ve düşen petrol fiyatlarından kaynaklanan gelir kaybını doğal gaz ile kapatmaya yönelmiştir. Yüksek fiyatı ve düşük maliyetleri ile petrol arz ülkeleri için yüksek gelir kaynağı iken doğal gaz yüksek maliyeti ve yapısal özelliklerinden kaynaklanan riskler neden ile stratejik açıdan daha önemlidir. “Alıcı-transfer-satıcı” devletler arasında bağımlılık yaratan doğal gaz yatırımları aynı zamanda taraflar arasında siyasi bağımlılığa da yol açmaktadır. Rusya’nın, doğal gaz konusunda Avrupa pazarındaki hâkim konumunu korumak istemesi nedeni ile Azerbaycan, Balkanlar’a yönelmiştir. Azerbaycan’ın, transit ülke konumunda olmasını içeren Trans-Hazar Projesi’nin ise Rusya ve İran’ın muhalefeti nedene ile kısa vadede gerçekleşmesi zor görünmektedir. Öte yandan Rusya’nın, Trans-Hazar Projesi’ne engel olması nedeni ile Batı’ya açılmayan Hazar’ın doğusundaki Kazakistan ve Türkmenistan, Çin’e yönelmişlerdir. Kazakistan ile petrol, Türkmenistan ile doğal gaz anlaşmaları yapan Çin, Rusya’nın bu devletler üzerindeki gücünü zayıflatırken Avrupa pazarına alternatif arayan Rusya da, Çin ile enerji işbirliği yapmaya başlamıştır. Asya’nın artan enerji talebi ve enerji arz

ülkelerinin kaynak çeşitlendirme için Doğu'ya yönelmesi AB açısından bir handikap oluşturmaktadır. Hazar'ın Batı'ya açılan kapısı olan Azerbaycan'ın, Trans-Hazar Projesi'nin gerçekleşmemesi durumunda sahip olduğu doğal gaz boru hatları ile İran başta olmak üzere Orta Doğu doğal gazını Avrupa'ya taşımaya yönelmesi beklenmektedir. Nabucco Projesi yerine TANAP ve TAP'ı tercih eden Azerbaycan, tüm doğal gaz rezervlerinin tek boru hattına bağlanmasından kaynaklanan bağımlılık durumundan da kurtulmuştur.

Uluslararası enerji politikası çalışmaları yaparken bazı temel varsayım ve argümanların göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bunların başında, enerji kaynaklarının sahip olduğu hayati önem nedeni ile bu kaynaklara ulaşmak ve kontrol etmek temel ulusal güç ve çıkar unsurları arasında yer alması gelmektedir. Enerji kaynakları sınırlı olmalarının yanı sıra enerji kaynakları ve transferine yönelik ciddi güvenlik riskleri söz konusudur. Bu durumun devletler arasındaki enerji hâkimiyet mücadelesini giderek yoğunlaştırmasının sonucu olarak enerji kaynakları nedeni ile çatışma ve savaşların çıkması olasılığı giderek artmaktadır.

Soğuk Savaş sonrası dönemde dünya sisteminde yaşanan köklü değişimin uluslararası ilişkiler alanına en önemli yansıması yüksek politika sorunlarının yanında görece önemsiz kabul edilen alçak politika sorunlarının yükselişe geçmesi olmuştur. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte dünya ekonomisinde yaşanan hızlı büyümeye paralel olarak artan enerji talebi, enerji güvenliğinin dünya sisteminde daha da önemli hale gelmesine neden olmuştur. Kabaca enerji akışının kesintisiz sürdürülmesi anlamına gelen enerji güvenliği açısından güvenilir transfer koridorları oluşturulması hayati öneme sahiptir. Enerji kaynaklarının transferinde boru hatlarının önemi ise, dünyanın artan enerji talebinin yanı sıra doğal gaz tüketim oranının da giderek artmakta olması nedeni ile, günden güne yükselmiştir. Boru hatları sadece arz ve talebi birbirine bağlamakta kalmayıp, geçtikleri bölgenin jeo-politik ve jeo-ekonomik konumunu değiştirmektedir. Bu nedenle, yüksek maliyetli yatırımlar olan boru hatlarının hangi güzergâhı takip edeceği günümüz dünya sisteminin önemli çatışma konuları arasında yer almaktadır. Bu çalışmada da yapılan vaka analizi sonucunda, enerji işbirliğinde jeo-politik unsurun diğer unsurlara baskın olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Enerji politikasının giderek politize olması, enerji diplomasisin öne çıkmasını da beraberinde getirmiştir. Devletlerin ulusal güç unsuru olarak enerji sektörünü giderek daha fazla kontrol etmeye yönelik eğilimleri, enerji projelerinin gerçeklik kazanması sürecinde dikkat edilmesi gereken kritik noktalardan biridir. Taraflar arasındaki enerji işbirliğinin gelişme olasılığı gerilimin düşük, projenin görece önemsiz ve siyasi değerlendirmelerin karışık olmadığı durumlarda daha yüksek bulunmaktadır. Taraflar arasında enerji işbirliğinin sağlanması açısından, başlangıç düzeyinde küçük projelerin seçilmesi stratejik önemi yüksek projelere göre daha olumlu sonuç vermektedir. Taraflar arasında güven ilişkisinin oluşması daha büyük projelerin gerçekleştirilmesinin önündeki diğer engellerin aşılmasını kolaylaştırmak açısından da etkili olmaktadır. Stratejik önemi görece daha düşük alanlarla başlayan enerji iş birlikleri daha büyük yatırımlar için ekonomik ve siyasi ortamın daha uygun hale gelmesini sağlamaktadır. Enerji sektörünün gelişimi üzerinde politik unsurun dışında da pek çok değişkenin, değişen ölçülerde etkisi bulunmaktadır. Enerji sektörünün geleceği konusunda uluslararası piyasaların gelişimi, küresel ısınma ile mücadele politikası gibi dışsal faktörler kadar bölge ülkelerinin sahip oldukları kaynakları ve elde ettikleri geliri nasıl yönetecekleri de önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Abbasov, S. (29 Nisan 2011). "Azerbaijan: Can Baku Emerge as Middle Eastern Energy Supplier?" <http://www.eurasianet.org/node/63395/> Erişim Tarihi: 03.01.2015.

Abilov, Shamkhal (23 Ekim 2013). "Hazar'ın Hukuki Statüsü." http://www.hazar.org/content/yayinlar/hazar_in_hukuki_statusu_305.aspx/ Erişim Tarihi: 09.12.2014.

Abilov, Shamkhal (13 Ocak 2014). "The Caspian Region: History, Theory, and Practice." http://www.hazar.org/UserFiles/13.01.2014_104/HAZAR_106_131.pdf Erişim Tarihi: 12.12.2014.

Acar, Çağdaş vd. (2007), Petrol ve Doğal Gaz. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Toplum ve Bilim Merkezi.

Adams, Jan S. (Mayıs/Haziran 2002). "Russia's Gas Diplomacy." *Problems of Post Communism*, vol. 49, no. 3, ss. 14–22.

Adams, Terry D. (2009). "Baku Oil Diplomacy and "Early Oil" 1994-1998". Şu kitapta: Edit. Alexandros Petersen, Fariz İsmailzade. *Azerbaijan in Global Politics: Crafting Foreign Policy*. Baku: ADA, ss. 225-257.

Adelman, Morris A. (İlkbahar 2004). "The Real Oil Problem." *Regulation*, vol. 27, no. 1, ss. 16–21.

Agnew, John (2003). *Geopolitics: Re-visioning World Politics*. London and New York: Routledge.

Ahmedov, Elçin (1998). *Neft ve Azerbaycan'ın Geleceyi*, Bakü: Maarif Yayınevi.

Aiyeva, Leila (2014). *Oil Factor in Conflict and Democracy Deficit in Azerbaijan, Kazakhstan and Russia*. Baku: CNIS.

Akbulut, Hakan (Mayıs 2001). "Enerji Diplomasisi." *Dışişleri Bakanlığı Yayınları Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, 2. <http://www.mfa.gov.tr/enerji-diplomasisi.tr.mfa/> Erişim Tarihi: 12.12.2014.

Akiner, Shirin (2004). *Caspian Intersections: Contextual Introduction, The Caspian Politics, Energy and Security*. London and New York: Routledge Curson.

Akiner, Shirin (2004). "Caspian Intersections: Contextual Introduction." Şu kitapta: Ed. Shirin Akiner. *The Caspian Politics, Energy and Security*. London ve New York, Routledge Curson, s. 1-15.

Akiner, Shirin, Rovshan İbrahimov ve Ariz Huseynov (Eylül 2013). “International Cooperation in Eurasia.” SAM Review Special Double Issue, vol. 9-10, ss. 67-83.

Aksoy, B. (Aralık 2007). “Enerjide Arz Güvenliği: Politikalar ve Öneriler: Enerjide Arz Güvenliğinin Sağlanması ve Türkiye Enerji Stratejisi” [Bildiri]. TÜSİAD Enerji Çalışma Grubu Konferansı, İstanbul.

Aliyev, Haydar (1997). Azerbaycan Nefti Dünya Siyasetinde. Cilt 2, Bakı: Azerbaycan Neşriyyatı.

Aliyev, Haydar (1998). Dünya Siyasetinde Azerbaycan Petrolü. İstanbul: Sabah Yayınları.

Aliyev, İlham (21 Kasım 2007). “Azerbaijan: The New Source of Energy of the 21st Century.” Strengthening Democratic Institutions Project, JFK. <http://www.cia.org/azerbaijannewsourcesofenergy.html/> Erişim Tarihi: 15.12.2014.

Aliyeva, Leila (28 Ekim 2008). “Heavy oil”. <http://www.balcanicaucaso.org/eng/Regions-and-countries/Azerbaijan/Heavy-oil-44251/> Erişim Tarihi: 17.12.2014.

Aliyeva, Leila (06 Mart 2009). “Happiness is... multiple pipelines”. <http://www.balcanicaucaso.org/eng/Regions-and-countries/Azerbaijan/Happiness-is-multiple-pipelines-44896/> Erişim Tarihi: 17.12.2014.

Aljazeera Türk (12 Aralık 2013). <http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profil/ulke-profil-azerbaycan/> Erişim Tarihi: 28.12.2014.

Alkan, Haluk (2010). Azerbaycan Paradoksu: Azerbaycan’ın İç ve Dış Paradoksu. Ankara: USAK Yayınları.

Alkin, K., S. Atman (2006). Küresel Petrol Stratejilerinin Jeopolitik Açından Dünya ve Türkiye Üzerindeki Etkileri. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası, Yayın No: 2006-48.

Altunısık, Meliha Benli (Temmuz-Ağustos 2001). “The Breakdown of the Post-Gulf War Middle East Order?” Perception, ss.45-56.

Altstadt, Audrey L. (1992). The Azerbaijani Turks, Power and Identity Under Russian Rule. California: Hoover Institution Press.

Amineh, Mehdi Parvizi (1999). Towards the Control of Oil Resources in the Caspian Region.” New York: St. Martin’s Press.

Anker, Morten, Pavel K. Baev, Bjorn Brunstad vd (2010). The Caspian Sea Region Towards 2025. Delft: Eburon Academic Publishers.

Antonenko, Oksana (2004). "Russia's Policy in the Caspian Sea Region: Reconciling Economic and Security Agendas." Şu kitapta: Der. Shirin Akiner. Caspian Intersections: Contextual Introduction, The Caspian Politics, Energy and Security. London ve New York: Routledge Curson, s. 221-239.

APEC (2009). www.ieej.or.jp/aperc/ Erişim Tarihi: 02.04.2013.

APEC. (2011). www.ieej.or.jp/egeda/database/newfinal_select_cond.php/ Erişim Tarihi: 02.02.2011.

Aras, Bülent (1999). "History of Oil Development in the Caspian Basin.", Şu kitapta: Ed. Michael P. Croissant, Bülent Aras. Oil and Geopolitics in the Caspian Sea Region. Westport: Praeger Publishers, ss. 5-18.

Aras, Bülent ve Emre İşeri (2009). The Nabucco Natural Gas Pipeline: From Opera to Reality. SETA Policy Brief.

Aras, Osman Nuri (2001). Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi. İstanbul: Der Yayınları.

Aras, Osman Nuri (2003). Azerbaycan Ekonomisi: Makro Ekonomik ve Sektörel Analiz. Bakü: Kafkasya Araştırmaları Merkezi.

Arı, Tayyar (2010-a). Uluslararası İlişkiler Teorileri, Çatışma, Hegemonya, İşbirliği. Bursa: MKM Yayıncılık.

Arı, Tayyar (2010-b). Orta Asya ve Kafkasya "Rekabetten İşbirliğine". Bursa: MKM Yayıncılık.

Arıboğan, Deniz Ülke ve Mert Bilgin (2009). "New Energy Order Politics (Neopolitics): From Geopolitics to Energepolitics." Uluslararası İlişkiler Dergisi, cilt 5, sayı 20, ss. 109-132.

Aslan, Yasin (1997). Hazar Petrolleri: Kafkas Kördüğümü ve Türkiye. Ankara: Irmak.

Aslıhan, Turan (Bahar 2010). "Hazar Havzasında Enerji Diplomasisi." Bilge Strateji, Jeopolitik, Ekonomi-Politik ve Sosyo-Kültürel Araştırmalar Dergisi, cilt 1, sayı 2, ss.2-38.

Ashworth, Lucian M (Haziran 2011). "Realism and the spirit of 1919: Halford Mackinder, Geopolitics and the reality of the League of Nations." European Journal of International Relations, vol. 17, no. 2, cc. 279-301.

Askeroğlu, Aygün (2009). "NATO Çerçevesinde Azerbaycan-Türkiye Askerî İşbirliği ve Bölgesel Güvenlik Sorunları." Journal of Black Sea Studies, 20, s. 1-17.

Ateş, Davut (2009). “Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm/Realizm Tartışması ve Disiplinin Özerkliği” [Elektronik Sürüm]. Doğu Üniversitesi Dergisi, cilt: 10, sayı: 1, 20. ss.11–25.

Ateş, Zafer (Kasım 2006). “Doğu-Batı Enerji Koridoru: 2 Tamam, 1 Eksik”. Dışişleri Bakanlığı Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi. XXIII, http://www.mfa.gov.tr/dogu-bati-enerji-koridoru_-2-tamam-1-eksik.tr.mfa/ Erişim Tarihi: 17.12. 2014.

Atlant, Kristian ve Kristin Ven Bruusgaard (2009). “When Security Speech Acts Misfire: Russia and the Elektron Incident.” Security Dialogue, Haziran, 1, cilt: 40, ss. 333-353.

Aydın, Mustafa (2004). “Oil, Pipelines and Security: The Geopolitics of the Caspian Region.” Şu kitapta: Ed. Moshe Gammer. The Caspian Region: A Re-emerging Region. Vol. I, London ve New York: Routledge, ss. 3-31.

Aydın, Mustafa (2005). “Kafkasya ve Orta Asya İle İlişkiler.” Şu kitapta: Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, C.II, İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 10-35.

Aydın, Mustafa (2005). Küresel Politikada Orta Asya (Avrasya Üçlemesi I). Ankara: Nobel Yayınevi.

Aydın, Mustafa (2007). Türkiye’nin Avrasya Macerası. Ankara: Nobel.

Aydın, Mustafa, Çağrı Erhan ve Sinem Akgül Açıkmeşe (2007). Regional in/Security: Redefining Threats and Responses. Ankara: Ankara University Faculty of Political Science.

Aydın, Mustafa vd (2012). Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Aydın, Mustafa (2012-a). Kafkaslar Değişim Dönüşüm (Avrasya Üçlemesi). Ankara: Nobel Yayıncılık.

Aydın, Mustafa (2012-b). “Kafkasya’da Türk Dış ve Güvenlik Politikalarının Değişen Dinamikleri.” Şu kitapta: Der. Mustafa Aydın. Kafkaslar Değişim Dönüşüm (Avrasya Üçlemesi). Ankara: Nobel Yayıncılık, ss. 203-229.

Aydın, Nehir (1999). Orta Asya-Hazar-Ceyhan Boru Hattı ve Milli Güce Etkileri. İstanbul: Hak Basımevi.

Azerbaycan Cumhuriyeti Yabancı Sermaye Kanunu (t.y.). <http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/oracle/webcenter/portalapp/pages/content/htmlViewerUlkeler.jsp;jsessionid=yGIQJTDD16SB9ZrFcygmT8kxmQlGqxbQM8KwTJqM3TQN8Z0Gv6QN!-341939397?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-161221&countryName=Azerbaycan/> Erişim Tarihi: 11.01.2015.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası (t.y.).
http://www.azerbaijan.az/portal/General/Constitution/constitution_01_a.html/ Erişim
Tarihi: 11.12.2014.

Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik konsepsiyası,
[http://www.mns.gov.az/img/3766779-
_5me02.%20Milli_Tehlukesizlik_Konsepsiyasi.pdf/](http://www.mns.gov.az/img/3766779-_5me02.%20Milli_Tehlukesizlik_Konsepsiyasi.pdf/) Erişim Tarihi: 16.12.2014.

Azerbaijan, where oil is not transparent (07 Aralık 2011).
[http://www.balcanicaucaso.org/eng/Regions-and-countries/Azerbaijan/Azerbaijan-
where-oil-is-not-transparent-108423/](http://www.balcanicaucaso.org/eng/Regions-and-countries/Azerbaijan/Azerbaijan-where-oil-is-not-transparent-108423/) Erişim Tarihi: 17.12.2014.

Azhary, M.S. El (1984). *The Impact of Oil Revenues on Arab Gulf Development*. London: Croom Helm.

Babalı, Tuncay (2006). *Caspian Energy Diplomacy, Since the End of the Cold-War*. Ankara: Turkish Foreign Policy Institute.

Baban, Inessa (Kasım-Aralık 2010). “The Place and Role of Azerbaijan in Euro-Atlantic Energy Security. Is Azerbaijan “Geopolitics Pivot” or “Geostrategic Actor?” *Azerbaijani Focus*, No: 3, ss. 149-160.

Baban, Inessa ve Zaur Shiriyev (Yaz 2010). “The U.S. South Caucasus Strategy and Azerbaijan.” *Turkish Policy Quarterly*, vol. 9, no: 2, ss. 93-105.

Babayeva, Züriye (23 Aralık 2013). “Azerbaycan Rusya İlişkilerinde Bir Kırılma mı Yaşanıyor?”
[www.21yyte.org/tr/arastirma/azerbaycan/2013/12/23/7345/azerbaycan-rusya-
iliskilerinde-kirilma-mi-yasaniyor/](http://www.21yyte.org/tr/arastirma/azerbaycan/2013/12/23/7345/azerbaycan-rusya-iliskilerinde-kirilma-mi-yasaniyor/) Erişim Tarihi: 25.01.2015.

Baev, Pavel K. (2012). “Russian Energy as a Challenge and a Bonus for European Security.” *Studia Diplomatica*, LXV-1, ss. 91-101.

Bahgat, Gawdat (Eylül 1999). “The Caspian Sea Geopolitical Game: Prospect for The New Millennium.” *Blackwell Synergy-OPEC Review*, vol. 23, no. 3, ss. 203-204.

Bahgat, Gawdat (2003). *American Oil Diplomacy in the Persian Gulf and the Caspian Sea*. Florida: University Press of Florida.

Bahgat, Gawdat (2006). “Europe’s energy security: challenges and opportunities.” *International Affairs*, 82, 5, ss. 961-965.

Bahtiyar, İ. (Şubat 2013). “Is Shale Gas & Oil an Opportunity for Turkey and Investors” [Bildiri]. *Türkiye Uluslararası Şeyl Gaz ve Petrol Konferansı*, İstanbul.

Bagirov, Sabit (2001). "Azerbaijan's strategic choice in the Caspian region." Şu kitapta: Edç Chuffrin G. The Security of the Caspian Sea Region. Oxford: Oxford University Press, ss. 178-194

Bagirov, Sabit (2003). Petrolle İlgili 100 Soru 100 Cevap, Bakü: Qanun Nesriyatı.

Bagirov, Sabit (2004). Azerbaycan'ın Petrol Anlaşmaları, Bakü: Şafak Yayınevi.

Bagirov, Sabit (Ocak 2007). Azerbaijan's Oil Revenues: Ways of Reducing the Risk of Ineffective Use. <http://www.policy.hu/bagirov/ResearchPaper.pdf> (14.12.2014).

Bagirov, Sabit (2012). "Azerbaijani Oil: Glimpse of a Long History". <http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/01/1.-AZERBAIJANI-OIL-GLIMPSES-OF-A-LONG-HISTORY.pdf>/ Erişim Tarihi: 10.01.2015.

Bagirov, Sabit (Eylül 2012). "Trans-Anatolian Gas Pipeline: Challenges and Prospects for The Black Sea Countries and The Balkans" [Bildiri]. The Conference Papers, İstanbul.

Bağraç, Naci (4 Şubat 2010). "Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye". www.avsam.org/tr/a1909.html/ Erişim Tarihi: 09.12.2014.

Baker Institute (Nisan 2007). http://large.stanford.edu/publications/coal/references/baker/studies/noc/docs/BI_Study_35-1.pdf/ Erişim Tarihi: 12.11.2014.

Bakü Tiflis Cey Proje Direktörlüğü (2013). <http://www.btc.com.tr/proje.html>/ Erişim Tarihi: 25.07.2014.

Balazs, Egert (2012). "Dutch disease in the post-Soviet countries of Central and South-West Asia: how contagious is it?" Journal of Asian Economics. www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1049007812000474/ Erişim Tarihi: 15.10.2014.

Barton, Barry (2004). Energy Security: Managing Risk in a Dynamic Legal and Regulatory Environment. New York: Oxford University Press.

Bayar, Y. (2008). Rusya'nın Enerji Politikaları. Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Belyaeva, Zhanna (15 Mayıs 2002). "Caspian Sea Region: Pros and Cons". <http://neftegaz.ru/en/analisis/view/115/> Erişim Tarihi: 11.12.2014.

Besleney, Zeynel Abidin (2012). "Sovyet Sonrası Dönemde Kuzey Kafkasya." Şu kitapta: Der. Mustafa Aydın. Kafkaslar Değişim Dönüşüm (Avrasya Üçlemesi). Ankara: Nobel Yayıncılık, ss. 113-145.

Bhattacharyya, Sambit, Roland Hodler (2010). "Natural resources, democracy and corruption." *European Economic Review*, 54, 4, ss. 608-621.

Bilgin, Mert (2005). *Hazar'da Son Darbe*. İstanbul: IQ.

Bilgin, Mert (2005). *Avrasya Enerji Savaşları*. İstanbul: IQ Yayınları.

Bilgin, Mert (2009). "Enerjinin Yeni Jeopolitiğinde Petrol, Doğal Gaz, Yenilenebilir ve Nükleer Kaynaklar – Türkiye'nin Durumu ve Gelecek Alternatifleri." *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 20, ss. 57-88.

Bilgin, Mert (Yaz 2010). "Energy and Turkey's Foreign Policy: The Link Between State Strategy, Regional Cooperation and Private Sector Involvement." *Turkish Policy Quarterly*, Vol. 9, No: 2, ss. 81-93.

Bilgin, Mert (2011). "Scenarios on European energy security: Outcomes of natural gas strategy in 2020." *Futures*, 43, ss. 1082–1090.

Bilgin, Mert (2011). "Yeni Asya'nın Enerji Paradigmasında Orta Asya ve Kafkaslar: Rusya, AB, ABD, Çin, İran ve Türkiye arasındaki açmazlar ve stratejik açılımlar" [Elektronik Sürüm]. *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, www.stratejikongoru.org/pdf/yeniasyaninenerjiparadigmasi.pdf/ Erişim Tarihi: 28.04.2013.

Bilgin, Pınar (Ocak 2010). "Güvenlik Çalışmalarında Yeni Açılımlar: Yeni Güvenlik Çalışmaları." *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, cilt: 8, sayı: 14, ss. 83.

Blank, Stephan (19 Temmuz 2006). "China's Emerging Energy Nexus with Central Asia". *China Brief*. www.jamestown.org/ Erişim Tarihi 15.10.2014.

BOTAŞ (1998). *Hazar-Akdeniz Ham Petrol Boru Hattı Projesi (Azerbaycan)*. Ankara: BOTAŞ Yayınları.

BOTAŞ (2007). *Yıllık Rapor*. Ankara: BOTAŞ Yayınları.

BOTAŞ (t.y.). www.botas.gov.tr/icerik/eng/kurumsal/hakkimizda.asp/ Erişim Tarihi: 11.01.2015

Bowden, J. (2009). "Azerbaijan: From gas importer to gas exporter." Şu kitapta: Ed. S. Pirani. *Russian and CIS Gas Markets and their Impact on Europe*. Oxford: Oxford University Press, ss. 203-234.

Booth, Ken (2007). *Theory of World Security*. New York: Cambridge University Press.

BP Türkiye (15 Mart 2007). “BTC Çevresel ve Toplumsal Yatırım Programları.”

www.bp.com/sectiongenericarticle.do?categoryId=9018404&contentId=7033950/

Erişim Tarihi: 13.12.2014.

BP (2011). BP Statistical Review of World Energy 2011.

www.bp.com/statisticalreview/ Erişim Tarihi: 15.03.2013.

BP. (2012). World Energy Outlook 2030. London: British Petroleum.

BP (2013).

www.bp.com/en_az/caspian/operationsprojects/pipelines/BTC.html/Erişim Tarihi: 11.01.2015.

BP (2014). www.bp.com/content/dam/bp/pdf/Energy-economics/statistical-review-2014/BP-statistical-review-of-world-energy-2014-full-report.pdf Erişim Tarihi: 10.12.2014.

Brauch, Hans Günter (Yaz 2008). “Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü.” Uluslararası İlişkiler, cilt: 5, sayı: 18, ss. 1-47.

Bremmer, Ian ve Ray Taras (1997). New States, New Politics: Building the Post-Soviet Nations. Cambridge: Cambridge University Press.

Bressand, Albert (2012). “Natural Resources Investment Relations and Regional Energy Strategies.” Şu kitapta: Ed.Fariz İsmailzade, Glen E. Howard. The South Caucasus 2021: Oil, Democracy and Geopolitics. Washington: The Jamestown Foundation, ss.131-153.

Brezekinski, Z. (2005). Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri (Çeviren Y. Türedi). İstanbul: İnkilap Kitabevi.

Brown, Stephen. P. A. ve Hillard. G. Huntington (2008). “Energy security and climate change protection: complementarity or trade-off?” Energy Policy, 36, 9, ss. 3510-3513.

Buchanan, Elizabeth (2010). “Pipeline Politics: Russian Gas Diplomacy under Putin”, [Elektronik Sürüm]. School of Political and Social Inquiry, Monash University, ss. 1-6. http://apsa2010.com.au/full-papers/pdf/APSA2010_0190.pdf Erişim Tarihi: 05.05.2013.

Burchill, Scott vd. (2005). Theories International Relations. New York: Palgrave Macmillan.

Buzan, Barry, Ole Wæver ve Jaap de Wilde (1998). Security: A New Framework for Analysis. Londra: Lynne Rienner Publishers.

Bünyadov, Ziya (1994). *Azerbaycan Tarihi*. Sayı 1, Bakü: Azerbaycan Devlet Neşriyatı.

Cafersoy, Nazim (2001). “Ebülfez Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası.” Ankara: Asam Yayınevi.

Cafersoy, Nazım (2011). “Bağımsızlığının 20. Yılında Azerbaycan.” Şu kitapta: Der. Cavid Veliyev, Araz Aslanlı. *Güney Kafkasya: Toprak Bütünlüğü, Jeopolitik Mücadeleler ve Enerji*. Ankara: Berikan Yayınevi, ss. 13-57.

Campaner, Nadia ve Askar Gubaidullin (2009). “Russia and the Caspian Region: Between East and West.” Şu kitapta: Ed. Jean-Marie Chevalier. *The New Energy Crisis: Climate, Economics and Geopolitics*. Hampshire, Palgrave MacMillan, ss. 85-115.

Canar, Burçin (Bahar 2012). “Rusya Federasyonu’nun Azerbaycan ile İlişkileri”. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c. 2, s. 1, ss. 21-38.

Ceferov, Nazım (2011). “Bağımsızlığının 20. Yılında Azerbaycan.” Şu kitapta: Der. Cavid Veliev ve Araz Aslanlı. *Güney Kafkasya Toprak Bütünlüğü, Jeopolitik Mücadeleler ve Enerji*. Ankara: Berikan Yayınevi, ss. 13.57.

Chakrayan, Hakob (Yaz 2010). “Turkey-Armenia Relations and Energy Security.” *Turkish Policy Quarterly*, Vol. 9, No: 2, ss. 117-123.

Chalvatzis, Konstantinos ve Elizabeth Hooper (2009). “Energy security vs. climate change: theoretical framework development and experience in selected EU electricity markets.” *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 13, ss. 2703-2709.

Chen, Matthew E. ve Amy Myers Jaffe (Yaz/Sonbahar 2007). “Energy Security: Meeting the Growing Challenge of National Oil Companies.” *The Whitehead Journal of Diplomacy and International Relations*, ss. 9-21.

Chernoff, Fred (2007). *Theory and Metatheory in International Relations*. New York: Palgrave McMillan.

Chevalier, Jean-Marie (2009). *The New Energy Crisis: Climate, Economics and Geopolitics*. Hampshire: Palgrave MacMillan.

Chong, Alan (2007). *Foreign Policy in Global Information Space*. New York: Palgrave McMillan.

Ciarreta, Aitor ve Shahriyar Nasirov (2012). “Analysis of Azerbaijan Oil and Gas Sector.” www.usaee.org/usaee2011/submissions/OnlineProceedings/Ciarreta_Nasirov-Article1.pdf/ Erişim Tarihi: 14.12.2014.

Ciarreta, Aitor ve Shahriyor Nasirov (2012). "Development Trends in the Azerbaijan Oil and Gas Sector: Achievements and Challenges." *Energy Policy*, no: 40, ss. 282-292.

Cohen, Ariel (25 Ocak 1996). "The New "Great Game": Oil Politics in The Caucasus and Central Asia". www.heritage.org/ Erişim Tarihi: 28.06.2013.

Cohen, Ariel (24 Temmuz 1997). "US Policy in the Caucasus and Central Asia: Building a New Silk Road to Economic Prosperity." *Background*, 1132, ss. 1-15.

Cohen, Ariel (18 Haziran 2003). "Securing the Democratic Transition in Azerbaijan, Research, Russia and Eurasia." *Executive Memorandum*, no. 886.

Cohen, Ariel (2008). *Kazakhstan: The Road to Independence Energy Policy and the Birth of a Nation*. CentralAsia-Caucasus Institute Silk Road Studies Program.

Cohen, Ariel (2009). "Energy Security in the Caspian Basin." Şu kitapta: Ed. Gal Luft, Anne Korin. *Energy Security Challenges for the 21st Century A Reference Handbook*. California: ABC-Clio, ss. 109-128.

Cohen, Ariel (2009). "Russia: The Flawed Energy Superpower." Şu kitapta: Ed. Gal Luft, Anne Korin. *Energy Security Challenges for the 21st Century A Reference Handbook*. California: ABC-Clio, ss. 91-109.

Cohen, Ariel ve Kevin DeCorla-Souza (2012). "Security Issues and US Interest in the South Caucasus." Şu kitapta: Ed. Fariz İsmailzade, Glen E. Howard. *The South Caucasus 2021: Oil, Democracy and Geopolitics*. Washington: The Jamestown Foundation, ss. 171-187.

Cohen, Saul Bernard (2003). *Geopolitics of the World System*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.

Colin, S. Gray ve Geoffrey Sloan (1999). *Geopolitics, Geography and Strategy*. Washington: Frank Cass Publications.

Committe on Foreign Relations United States Senate (12 Aralık 2012). *Energy and Security From the Caspian to Europe*. Washington: US Government Printing Office.

Corbeau, Anne-Sophie vd (2012). *Gas Pricing and Regulation: China's Challenge and IEA's Experience*. Paris: OECD/IEA.

Cornell, Svante (Ocak 1998). "Turkey and the Conflict in Nagorna Karabakh: A Delicate Balance." *Middle Eastern Studies*, cilt: 34, no:1, ss. 51-72.

Cornell, Svante E. ve Fariz İsmailzade (2005). "Implications for Azerbaijan". ss. 61-84. www.silkroadstudies.org/new/inside/publications/BTC.pdf/ Erişim Tarihi: 25.07.2013.

Cornell, Svante E. (2011). Azerbaijan Since Independence. New York: M.E. Sharp Inc.

Crane, Keith vd. (2009). Imported Oil and National Security (MG-838-USCC). www.rand.org/pubs/monographs/MG838.html/ Erişim Tarihi: 02.03.2013.

Crandall, Maureen S. (2006). Energy, Economics, and Politics in the Caspian Region: Dreams and Realities. Westport: Praeger Security International.

Croissant, Michael P. (1998). The Armenia-Azerbaijan Conflict: Causes and Implications. Connecticut: Praeger Westport.

Cutler, Robert M (Kasım/Aralık 2010). "Azerbaijan's Place in Euro-Caspian Energy Security." Azerbaijani Focus, No: 3, ss. 83-99.

Cutler, Robert M. (Sonbahar 2012). "Turbo-Caspian Energy Security and the Caucasus: Threats and Opportunities." Caucasus International, Vol. 2, No:3, ss. 45-57

Çakmak, Haydar (2007). Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavram ve Teoriler. Ankara: Platin Basın Yayın Dağıtım.

Çelik, Kenan (1999). "Azeri Petrolünün Dünü ve Bugünü." Journal of Qagqaz University, vol. II, no. II, ss. 59-71.

Çelikpala, Mithat (2012). "Bağımsız Gürcistan'ın 20 Yılı: Başarısız Devlet mi, Demokratik Model Ülke mi?" Şu kitapta: Der. Mustafa Aydın. Kafkaslar Değişim Dönüşüm (Avrasya Üçlemesi). Ankara: Nobel Yayıncılık, ss. 65-113.

Çelikpala, Mithat (2013). "İlham Aliyev'in Dış Politikası." Şu kitapta: Ed. Çağrı Erhan. Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı: İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, s. 253-297.

Çomak, Hasret (2011). Dünya Jeopolitiğinde Türkiye. İstanbul: Hiperlink Yayınevi.

Çomak, Hasret (2010). "21'inci Yüzyılda Türkiye'nin Enerji Güvenliği; Ham Petrol ve Doğalgaz Boru Hattı Projeleri". İTC 2010 Bildiri Kitabı.

D., John Grace (2005). Russian Oil Supply, Performance and Prospects. Oxford: Oxford University Press.

Dadashova, Gulgiz (23 Şubat 2015). "Azerbaijan pillars of EU Energy Union." www.azernews.az/analysis/78081.html/ Erişim Tarihi: 25.02.2015.

Dannreuther, Roland (Aralık 2010). International Relations Theories: Energy, Minerals and Conflict. Polinares. No: 8.

Das Kundu, Nivedita, Murat Yulek ve Mahir Humbatov (Aralık 2014). "Baku-Tbilisi-Kars Railroad The Iran Ground for The Silk Road." SAM Review, Volume 13, ss. 45-61.

Davies, Peter (2006). BP Quantifying Energy BP Statistical Review of World Energy. London: BP.

Davutoğlu, Ahmet (2011). Stratejik Derinlik. İstanbul: Küre Yayınları.

Dekmejian, R.Hrair ve Havan H.Simonian (2001). Troubled Waters: The Geopolitics of The Caspian Region. London: I.B Tauris.

Demirtepe, M. Turgut (Eylül 2011). Dağlık Karabağ Sorunu: Dar Alanda Büyük Sorun. USAK Raporları: 11-07, Ankara: USAK Yayınları.

Deniz, Kutluk (2003). Hazar-Kafkas Petrolleri, Türk Boğazları. İstanbul: Tüдав Yayınları, No:16.

Deese, David A. ve Joseph S. Nye (1981). Energy and Security. Cambridge, Mass: Ballinger Pub. Co.

Demir, İdris (2008). "Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattının Türkiye Açısından Önemi." Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sorunlar-Tehditler-Fırsatlar. Kahramanmaraş: KSÜ Yayınları.

Demirtaş, Özgür (2013). Enerji Piyasalarındaki Son Gelişmeler ve Kaya (Şeyl) Gazı. Türkiye İş Bankası.

Demirtaş, Özgür (2014). Rusya ve Çin Arasında Doğalgaz Anlaşması. Türkiye İş Bankası.

Dettke, Dieter (1999). A Great Game No More: Oil, Gas and Stability in The Caspian Sea Region. Washington: Friedrich-Ebert-Stiftung Washington Office.

Deutsch, Karl W. (1988). The Analysis of International Relations (Ed. Englewood Cliffs). N. J.: Prentice-Hall International, Inc.

De Waal, Thomas (2003). Black Garden: Armenia and Azerbaijan through Peace and War. New York: New York University Press.

De Waal, Thomas (2010). The Caucasus: An Introduction, Oxford: Oxford University Press.

Dış Ticaret Müsteşarlığı (2009).
www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/KonjokturIzlemeDb/dgg.doc/ Erişim Tarihi:
03.03.2013.

Dickel, Ralf Dickel vd (Kasım 2014). Reducing European Dependence on Russian Gas. OIES Paper: NG 92. <http://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2014/10/NG-92.pdf>/ Erişim Tarihi: 12.01.2015.

Dikkaya, Mehmet (2006). “Changing Foreign Trade Relations and Trade Problems in Azerbaijan.” Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, cilt: 20, sayı: 1, ss. 27-38.

Dikkaya, Mehmet ve D. Özyakışır (İlkbahar/Yaz 2008). “Developing Regional Cooperation Among Turkey, Georgia, and Azerbaijan: Importance of Regional Projects.” Perceptions, vol. 12, ss. 93–118.

Dikkaya, Mehmet (2009). Orta Asya ve Kafkasya: Dönüşüm Süreci ve Uluslararası Ekonomi Politik. İstanbul: Beta.

Dikkaya, Mehmet (Aralık 2011). “Azerbaycan-Türkiye İlişkileri: Doğalgaz Diplomasisi Buzları Eritir mi?” Stratejik Düşünce, ss. 57-60.

Dikkaya, Mehmet ve A. Caylak (2011). “Past, Present and the Future of Turkish-Azerbaijani Relations.” Şu kitapta: Ed. M. Bulut, R. Aydın. Economic, Political and Cultural Cooperation in Caucasus and Central Asia. Ankara: ADAM Publication, ss. 31-46.

Dikkaya, Mehmet (15 Temmuz 2013). “Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesi (TANAP): Türkiye ile Azerbaycan’ın Yeni Dansı”. www.usgam.com/tr/index.php?l=807&cid=844&konu=16&bolge=7/ Erişim Tarihi: 16.12.2014.

Dikkaya, Mehmet ve İhsan Çolak (2013). “Türkiye Azerbaycan İlişkilerinin Ekonomi Politikası.” Şu kitapta: Ed. Çağrı Erhan. Kafkasya’nın Yükselen Yıldızı: İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, s. 227-253.

Dikkaya Mehmet ve Onur Demirci (2013). “Petrol, Doğalgaz ve Ötesi: Modern Azerbaycan’da İlham Aliyev Döneminin Ekonomi Politikası.” Şu kitapta: Ed. Çağrı Erhan. Kafkasya’nın Yükselen Yıldızı: İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, s. 201-225.

Dikkaya Mehmet ve Onur Demirci (Temmuz-Ağustos 2013). “Azerbaycan’ın Küresel Ekonomiye Eklemlenme Çabaları: 1992-2002 Dönemi.” Yeni Türkiye, Cilt 2, Yıl: 9, Sayı: 53-54, ss. 1497-1512.

Dikkaya Mehmet ve Onur Demirci (Eylül 2013). “Azerbaycan’ın Küresel Ekonomiye Eklemlenmesinde Haydar Aliyev’in Rolü.” Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (Haydar Aliyev Özel Sayısı), Yıl: 11, Sayı 22, ss. 185-198.

Dobson, Alan P. ve Steve Marsh (2001). US Foreign Policy since 1945. Abingdon: Routledge.

Doğan, Nejat, Ferit Kula ve Mehmet Öcal (2007). Türkiye'nin Jeoekonomisi ve Jeopolitikası: Türkiye Geleceğın Neresinde. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Dokuzlar, Bircan (2006). Dünya Güç Dengesinde Yeni Silah Doğal Gaz. İstanbul: IQ Yayınları.

Doukas, H., A. Flamos ve J. Psarras (2011). “Risks on the Security of Oil and Gas Supply, Energy Sources, Part B.” Economics, Planning, and Policy, 6, 4, ss. 417-425.

Dudau, Radu (Yaz 2012). “The Shah Deniz End Game and the Plight of the Southern Corridor.” Caucasus International, vol. 2, no. 2, ss. 93-109.

Dugin Aleksandr (2004). Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım (Çeviren V. İmanov). İstanbul: Küre Yayınları.

Duncan, W. Raymond ve Barbara Jancar-Webster, Bob Switky (2006). World Politics in the 21st Century. New York: Pearson Longman.

Economides, Michael J. ve David A. Wood (Temmuz 2009). “The state of natural gas.” Journal of Natural Gas Science and Engineering, Volume 1, Issues 1–2, ss. 1-13.

Ediger, V. ğ. (2008). “Yeni Yüzyılın Enerji Güvenliğinde Karşılıklı Bağımlılık Bir Zaruret.” Doğal Gaz Dergisi, c. 132, ss. 59-62.

EEG (2010). www.eegas.com/southstream1.htm/ Erişim Tarihi: 01.04.2013.

EIA (Aralık 2004). Persian Gulf Oil and Gas Exports Fact Sheet. www.eia.doe.gov/emeu/cabs/pgulf.html/ Erişim Tarihi: 15.03.2013.

EIA (2007). 2007 International Energy Outlook: Petroleum and other liquid fuels. www.eia.doe.gov/oiaf/ieo/oil.html/ Erişim Tarihi: 27.03.2013.

EIA (2009). International Energy Outlook 2009 - Natural Gas (Report No. DOE/AIA-0484). www.eia.doe.gov/oiaf/ieo/nat_gas.html/ Erişim Tarihi: 02.03.2013.

EIA (2013). Annual Energy Outlook with projections to 2040. www.eia.gov/forecasts/aeo/pdf/0383%282013%29.pdf/ Erişim Tarihi: 12.01.2014.

EIA (11 Ekim 2013). www.eia.gov/todayinenergy/detail.cfm?id=12911/ Erişim Tarihi: 11.12.2014.

EIA (2013). World Shale Gas Resources. www.eia.gov/analysis/studies/worldshalegas/pdf/fullreport.pdf/ Erişim Tarihi: 08.12.2014.

EIA (2014). Annual Energy Outlook with projections to 2040. www.eia.gov/forecasts/aeo/ Erişim Tarihi: 15.11.2014.

EIA (01 Ağustos 2014). Countries: Azerbaijan. www.eia.gov/countries/country-data.cfm?fips=aj/ Erişim Tarihi: 15.04.2013.

Elkind, J., Carlos Pascual (2010). Energy Security, Economics, Politics, Strategies and Implications. Washington: The Brookings Institution.

Embassy of the Azerbaijan Republic to the United States (2013). www.azembassy.us/5/52.html/ Erişim Tarihi: 25.08.2014.

Emerging Global Energy Security Risks (2007). ECE Energy Series No. 36 Geneva, United Nations.

Energy Charter Secretariat (2013). In-Depth Review of the Energy Efficiency Policy of Azerbaijan. www.encharter.org/fileadmin/user_upload/Publications/Azerbaijan_EE_2013_ENG.pdf/ Erişim Tarihi: 17.12.2014.

Eralp, Atilla (2001). Devlet, Sistem ve Kimlik, Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar, İstanbul: İletişim Yayınları.

Eraydın, Kıvılcım (Ocak 2015). Petrol Fiyatlarındaki Düşüşün Nedenleri ve Etkileri. http://ekonomi.isbank.com.tr/UserFiles/pdf/ar_01_2015.pdf/ Erişim Tarihi: 12.01.2015.

Ergun, Ayça (2012). “Azerbaycan’da Sovyet Sonrası Dönemde Değişim ve Dönüşüm.” Şu kitapta: Der. Mustafa Aydın. Kafkaslar Değişim Dönüşüm Avrasya Üçlemesi III. Ankara: Nobel Yayıncılık, ss. 7-43.

Ergül, Osman (2012). “Rus Dış Politikasında Bölgeselleşme ve Rusya’nın Entegrasyon Stratejisi: Avrasya Ekonomik Topluluğu”. <http://econ.info/papers/560.pdf/> Erişim Tarihi: 03.06.2015.

Erhan, Çağrı (2013). Kafkasya’nın Yükselen Yıldızı: İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Erhan, Çağrı ve Aysun Gürbüz (2013). “Azerbaycan’ın Enerji Politikası.” Şu kitapta: Ed. Çağrı Erhan. Kafkasya’nın Yükselen Yıldızı: İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, s. 297-353.

Erkul, Hüseyin ve Yeliz Polat Aktaş (2007). “Petrol Boru Hatlarının Çukurova’ya Katkıları ve Çevresel Etkileri.” Mühendis ve Makina, c. 48, s. 575, ss. 92-96.

Escobar, Pepe (2010). “Pipelineistan War” in Central Asia.” Military Technology, 1/2011, ss. 216-236.

EuroActive (11 Ekim 2010). www.euractiv.com/en/energy/europes-southern-gas-corridor-great-pipeline-racelinksdossier-498558/ Erişim Tarihi: 15.01.2015.

Esen, Ahmet Turan (24 Haziran 2013). “Rusya-Azerbaycan İlişkilerinden Cumhurbaşkanlığı Seçimlerine”. www.21yyte.org/tr/arastirma/azerbaycan/2013/06/24/7076/rusya-azerbaycan-iliskilerinden-cumhurbaskanligi-secimlerine/ Erişim Tarihi: 03.03.2015.

Eurogas (Kasım 2013). www.eurogas.org/uploads/media/Eurogas_Brochure_Long-Term_Outlook_for_gas_to_2035.pdf Erişim Tarihi: 17.01.2015.

Eurogas (2014). Statistical Report 2014. www.eurogas.org/uploads/media/Eurogas_Statistical_Report_2014.pdf Erişim Tarihi: 17.01.2015.

European Commission (28 Mayıs 2014). Energy 2020 A strategy for competitive, sustainable and secure energy. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1409650806265&uri=CELEX:52010DC0639/> Erişim Tarihi: 04.02.2015.

European Commission (25 Şubat 2015). A Framework Strategy for a Resilient Energy Union with a Forward-Looking Climate Change Policy. <http://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2015/EN/1-2015-80-EN-F1-1.PDF/> Erişim Tarihi: 28.02.2015.

ExxonMobil (2010). Outlook for Energy: A View to 2030. www.exxonmobil.com/corporate/files/news_pub_eo_2009.pdf Erişim Tarihi: 02.04.2013.

Faber, Peter R. (Şubat 2005). “Thinking about geography: some competing geopolitical models for the 21st century.” NATO Research Paper, No:15, ss. 2-6.

Falk, Richard (2005). Dünya Düzeni Nereye: Amerikan Emperyal Jeopolitikası (Çeviren N. Domaniç, N. Arhan). İstanbul: Metis Yayınları.

Fattouh, B. (2007). How Secure are Middle East Oil Supplies. Oxford, UK: Oxford Institute for Energy Studies, WPM 33.

Financial Times (27 Mayıs 2006). www.ft.com/intl/cms/s/0/b969395e-ed1c-11da-a307-0000779e2340.html#axzz1jfl2YgUh/ Erişim Tarihi: 21.12.2014.

Friedman, George (11 Haziran 2013). "Geopolitical Journey: Azerbaijan and America". www.stratfor.com/weekly/geopolitical-journey-azerbaijan-and-america#axzz3M4ws5rwa/ Erişim Tarihi: 16.12.2014.

Fouskas, K. Vassilis (2004). Balkanlar Ortadoğu Kafkasya- Soğuk Savaş Sonrası ABD Politikaları (Çev. Ali Çakıroğlu). İstanbul: Aykırı Yayıncılık.

Frappi, Carlo ve Gulshan Pashayeva (2012). The EU Eastern Partnership: Common Framework or Wider Opportunity? EU-Azerbaijan Perspectives on Cooperation. Milano: EGEA.

Frappi, Carlo ve Azad Garibov (2014). The Caspian Sea Cheesboard Geopolitical, geo-strategic and geo-economic analysis, Milano: EGEA S.P.A.

Friedman, Thomas L. (2003). Lexus ve Zeytin Ağacı Küreselleşmenin Geleceği. İstanbul: Boyner Yayınları.

Fukuyama, Francis (1992). The End of History and the Last Man. New York: Maxwell Macmillian International.

Gammer, Moshe (2004). The Caspian Region: A Re-emerging Region. Volume I, London & New York, Routledge.

Garagozov, Rauf (İlkbahar-Yaz 2013). "The Euroasian Union through Russian Collective Memory and the Dilemma of Identity." Caucasus International, ss. 97-113.

Gasimov, Musa (1996). Beynelxalq Münasibetler Sisteminde Azərbaycan (1991-1995). Bakü: Gençlik Yayınları.

Gazprom (t.y.). www.gazprom.com/about/production/extraction/Gazprom/ Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2014.

Gelb, Bernard A. (2005). Caspian Oil and Gas: Production and Prospects. Washington: CRS Report for Congress.

Gel'man, Vladimir ve Otar Marganiya (2010). Resource Curse and Post-Soviet Euroasia: Oil, Gas, and Modernization. United Kingdom: Lexington Books.

Ghafouri, Mahmoud (Yaz 2008). "The Caspian Sea: Rivalry and Cooperation." Middle East Policy, Volume XV, no. 2, ss. 81-96.

Gilardoni, Andrea (2008). The World Market for Natural Gas Implications for Europe. Germany: Springer.

Gilpin, Robert (2011). Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politikası. Ankara: Kripto.

Giragosian, Richard (2011). "US National Interests and Engagement Strategies in the South Caucasus." Şu kitapta: Friedrich Ebert Stiftung. South Caucasus-Twenty Years of Independence. www.fes.ge/geo/images/Fes_Files/2011_GEO/20%20years%20of%20independence%20eng.pdf/ Erişim Tarihi: 28.01.2015.

Gojayeve, Vugar (Mart 2010). Resource Nationalism Trends in Azerbaijan, 2004–2009. www.fni.no/russcasp/WP-Gojayeve-Azerbaijan.pdf (15.12.2014).

Goldberg, Jeffrey (04 Kasım 1998). "The Crude Face of Global Capitalism." www.nytimes.com/1998/10/04/magazine/the-crude-face-of-globalcapitalism.html/ Erişim Tarihi: 01.12.2014.

Goldman, Marshall I. (2010). Putin, Power, and the New Russia Petrostate. Oxford: Oxford University Press.

Goldthau, Andreas ve Jan Martin Witte (2010). Global Energy Governance: The New Rules of the Game. Berlin: Global Public Policy Institute.

Goldthau, Andreas (Mayıs 2012). "From the State to the Market and Back: Policy Implications of Changing Energy Paradigms." *Global Policy*, 3, 2, ss. 198-210.

Goldtau, Andreas and Benjamin K. Sovacool (Şubat 2012). "The Uniqueness of the Energy Security, Justice and Governance Problem." *Energy Policy*, 41, ss. 232-240.

Golub, David B. (1991). When Oil and Politics Mix: Saudi Oil Policy, 1973-85. Cambridge, Mass: Center for Middle East Studies, Harvard.

Gorelick, Steven M. (2010). Oil Panic and the Global Crisis: Predictions and Myths. U.K.: Wiley-Blackwell.

Gökay, Bülent (Mart-Mayıs 1998). "Caspian Uncertainties: Regional Rivalries and Pipelines." *Perceptions*, Cilt 2, No 5, ss. 51-63.

Gökay, Bülent (2001). The Politics of Caspian Oil. New York: Palgrave.

Göksel, Diba Nigar (2012). "Ermenistan- Bağımsızlıktan Bugüne." Şu kitapta: Der. Mustafa Aydın. Kafkaslar Değişim Dönüşüm (Avrasya Üçlemesi). Ankara: Nobel Yayıncılık, ss. 43-62.

Göksel, Diba Nigar ve Zaur Shiriyev (2013). The Geopolitical Scene of the Caucasus A Decade of Perspectives. İstanbul: SAM.

Gray, Colin S. ve Martin Libicki (İlkbahar 1996). "A Debate on Geopolitics: The Continued Primacy of Geography." *Orbis*, Vol. 40, No. 2, ss. 247-64.

Greene, David L. (Mayıs 2010). "Oil Peak or Panic." *Science*, Vol. 328, ss. 828.

Grieco, Joseph M. (1995), "Anarchy and the Limits of Cooperation: A Realist Critique of the Newest Liberal Institutionalism, An Introduction." Şu kitapta: Ed. Charles W Kegley, Jr. *Contraversies in International Relations Theory, Realism and the Neoliberal Challenge*. New York: St. Martin's Press, ss. 151-171.

Guliyev, Resul (1997). *Petrol ve Politika*, İstanbul: Ar Matbaacılık.

Guliyev, Samir (2004). *Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan-ABD İlişkileri*. Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Gurbanov, İlgar (Kış/İlkbahar 2004). "Energy in Russian Foreign Policy: Soft Power, Hard Power, or Smart Power?" [Elektronik Sürüm]. *Journal of International Affairs*. www.strategicoutlook.org/asia---pasific/news-energy-in-russian-foreign-policy--soft-power-hard-power-or-smart-power.html.

Gürbüz, Mehmet V. (2010). "Günümüz Türk Dış Politikası Stratejisinde, Kafkasya İle İlişkiler." Şu kitapta: Der. Cüneyt Yenigün, Ertan Efegil. *Türkiye'nin Değişen Dış Politikası*. Ankara: Nobel, ss. 67-83.

Haghighi, Sanam Salam (2007). *Energy Security: The External Legal Relations of the European Union with Major Oil- and Gas-Supplying Countries*. Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing.

Hajiyev, Shahmar (10 Nisan 2013). "America's Need for a Stronger Partnership with Azerbaijan." www.stratfor.com/other-voices/americas-need-stronger-partnership-azerbaijan/ Erişim Tarihi: 17.12.2014.

Hansen, Sander (Nisan 2003). "Pipeline Politics: The Struggle For Control of Eurasian Energy Resources." www.clingendael.nl/publications/2003/20030400_ciep_paper_hansen.pdf Erişim Tarihi: 02.04.2013.

Hasanov, Eli (1998). *Azerbaycan Harici Siyaseti: Avrupa devletleri ve ABŞ (1991-1996)*. Bakü: Azerbaycan Devlet Neşriyyatı.

Hasanov, Ali (2005). *Müassır Beynelhalk Münasebetler ve Azerbaycanın Harici Siyaseti*. Bakü: Azerbaycan Neşriyyatı.

Hasanov, Jamil (Mart 1997). "The Struggle for Azerbaijani Oil at the End of World Warl." *Caspian Cossroads Magazine*, V.2, ss. 1-19.

Has, Kerim (2013). "Rus Enerji Sektöründe Parlayan Yıldız: Rosneft." <http://www.usakanalist.com/detail.php?id=646> / Erişim Tarihi: 18 Eylül 2014.

Hausmann, Ricardo (Ocak/Şubat 2001). "Prisoners of Geography." www.hks.harvard.edu/fs/rhausma/editorial/fp01_prisoners_geog.htm/ Erişim Tarihi: 12.12.2014, ss. 44-53.

Hays, Wallance (Kış 1998). "US Congres and the Caspian." *Caspian Crossroads*, c. III, no. 3, ss. 2-5.

Helm, D. (2005). "The assessment: the new energy paradigm." *Oxford Review of Economic Policy*, 21, 1, ss. 1-13.

Henkin, Louis. (1992), "Law and Politics in International Relations: State and Human Values." Şu kitapta: Ed. Robert L. Rothstein. *The Evolution of Theory in International Relations*. South Carolina: University of South Carolina Press, ss. 163-188.

Henry, Ryan vd. (2012). *Promoting International Energy Security Vol. 3: Sea-Lanes to Asia*, Santa Monica. Calif.: RAND Corporation, TR-1144/3-AF.

Herzenshorn, David (December 11, 2012). "Russia to Close Radar Station in Azerbaijan". www.nytimes.com/2012/12/12/world/europe/russia-to-shut-down-radar-station-in-azerbaijan.html?_r=0/ Erişim Tarihi: 03.03.2015.

Hettne, Björn, "Teori ve Pratikte Güvenliğin Bölgeselleşmesi." *Uluslararası İlişkiler*, cilt 5, sayı 18 (Yaz 2008), ss. 87-106.

Hill, Fiona (2004). *Energy Empire: Oil, Gas and Russia's Revival*. London: The Foreign Policy Center.

Holsti, K. J. (1964). "The Concept of Power in the Study of International Relations." *Background*, 7, 4, ss. 179-194.

Holsti, Ole R. (1995). "Theories of International Relations and Foreign Policy: Realism and Its Challenge." Şu kitapta: Ed. Charles W Kegley, Jr. *Contraversies in International Relations Theory, Realism and the Neoliberal Challenge*. New York: St. Martin's Press, ss. 35-65.

Hopkins, Raymond F. ve Richard W. Mansbach (1973). *Structure and Process in International Politics*. New York: Harper and Row Puplichers.

Hooven, Maria van der (Eylül 2012). "EIA Vision of International Energy Governance." *Energy Strategic Reviews*, 1, 2, ss. 73-81.

Howard, Glen E. (Yaz 2012). "The New Iron Silk Road: The Baku-Tbilisi-Kars Railway." *Caucasus International*, Vol. 2, No:2, ss. 37-49.

Howard, Stephen (1997). *A Century of Oil, The 'Shell' Transport and Trading Company 1897-1997*. London: Weidenfeld&Nicolson.

Hunter, T. Shireen (2002). "The Evolution of The Foreign Policy Of The Transcaucasian States." Şu kitapta: Ed. Gary K. Bertch, Cassady Craft vd. Security and Foreign Policy In The Caucasus and Central Asia. New York: Published by Routledge, ss. 25–48.

Huysman, Jef (1995). "Migrants as a Security Problem: Dangers of Securitized Societal Issues." Şu kitapta: Der. Robert Miles, Dietrich Thranhardt. Migration and European Integration: The Dynamics of Inclusion and Exclusion. Londra: Pinter, ss. 53- 72.

IEA (2009). Natural Gas Market Review 2009. Paris: OECD/IEA Publishing.

IEA (2010). World Energy Outlook 2010. Paris: OECD/IEA Publishing.

IEA (t.y.). "Energy Security." www.iea.org/Textbase/subjectqueries/keyresult.asp?KEYWORD_ID=4103/ Erişim Tarihi: 28.11.2014.

IEA (2012). Golden Rules for a Golden Age of Gas, Paris: OECD/IEA.

IEA (2013). World Energy Outlook 2013. www.iea.org/Textbase/npsum/WEO2013SUM.pdf / Erişim Tarihi: 15.03.2014.

IEA (2014). World Energy Investment Outlook Special Report. www.iea.org/publications/freepublications/publication/weio2014.pdf / Erişim Tarihi: 01.12.2014.

Idan, Avinoam ve Shaffer, Brenda (2011). "The Foreign Policies of Post-Soviet Landlocked States." Post-Soviet Affairs, 27(3), ss. 241–268.

Institute for Energy Economics Japan (Nisan 2008). Impacts on International Energy Markets of Unplanned Shutdown of Kashiwazaki-Kariwa Nuclear Power Station. <http://eneken.ieej.or.jp/en/data/pdf/434.pdf> / Erişim Tarihi: 10.12.2014.

Issawi, Charles Philip (1972). Oil, the Middle East, and the World. New York: Library Press.

İbadoğlu, Qubad (2005). Black Gold Under Transparency Light. Bakü: Neqsi-Cahan Yayınevi.

İbrahimov, Rovshan (Kasım/Aralık 2010). "Nabucco Project: How Far is it From Realisation?" Azerbaijani Focus, No: 3, ss. 65-83.

İbrahimov, Rovshan (2013). Energy and Azerbaijan: History, Strategy and Cooperation. Baku: SAM.

İbrahimov, Rovshan (Kasım 2014). U.S.- Azerbaijan Relations: A View From Baku. Rethink Paper 17, www.rethinkinstitute.org/wp-content/uploads/2014/10/US-Azerbaijan-Relations-A-View-from-Baku-2.pdf / Erişim Tarihi: 17.02.2015.

İpek, Pınar (İlkbahar 2009). “Azerbaijan’s Foreign Policy and Challenges for Energy Security.” *Middle East Journal*, Volume 63, No. 2, ss. 227-239.

İpek, Pınar (2007). “The Role of Oil and Gas in Kazakhstan’s Foreign Policy: Looking East or West?” *Europe-Asia Studies*, Vol. 59, No. 7, ss. 1179-1199.

İpek, Pınar (2012). “Enerji Güvenliğinin Ekonomi Politığı ve Türk Dış Politikası.” Şu kitapta: Der. Ertan Efeğil ve Rıdvan Kalayci. *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi Cilt I*, Ankara: Nobel, ss. 225–249.

İsmailzade, Fariz (Kasım 2004-a). “Azerbaijan’s Tough Foreign Policy Choices”. UNISCI Discussion Papers. www.ucm.es/info/unisci/Fariz.pdf / Erişim Tarihi: 15.12. 2014.

İsmailzade, Fariz (Kasım 2004-b). “Azerbaijan’s Tough Foreign Policy Choices”. UNISCI Discussion Papers. www.ucm.es/info/unisci/Fariz.pdf / Erişim Tarihi: 15.12.2014.

İsmailov, Mahmud ve Marat İbrahimov (1991). *Azerbaycan Neft Senayesinin Engilabagederki Tarihi*, Bakü: Elm.

İsmailov, Eldar ve Vladimer Papaya (2006). *The Central Caucasus Essays on Geopolitical Economy*, Stockholm: CA&CC Press.

İsmailov, Mahmud ve Marat İbrahimov (1991). *Azerbaycan Neft Sanayisinin İngilabagederki Tarihi*. Bakü: Elm.

İsmailzade, Fariz ve Kevin Rosner (2006). *Russia’s Energy Interest in Azerbaijan*. London: GMB Publishing.

İsmailzade, Fariz ve Glen E. Howard (2012). *The South Caucasus 2021 Oil, Democracy and Geopolitics*. Washington: The Jamestown Foundation.

İşeri, Emre, Volkan Özdemir ve Dilek Oğuz A. (2010). “Jeopolitik Rekabetten Enerji İşbirliğine: Türkiye-Rusya İlişkileri.” Şu kitapta: Der. Cüneyt Yenigün, Ertan Efeğil. *Türkiye’nin Değişen Dış Politikası*. Ankara: Nobel, ss. 103-115.

İşeri, Emre (Kasım, 2014). “Küresel Enerji Rekabetinin Gölgesindeki Ukrayna Krizi”. *Türkiye Politika ve Araştırma Merkezi (ResearchTurkey)*, Cilt III, Sayı 11, ss.35-42. <http://researchturkey.org/?p=7308&lang=tr> / Erişim Tarihi: 28.11.2014.

İşyar, Ö.G. (2004). *Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Jackson, Peter (2009). *The Future of Global Oil Supply: Understanding the Building Blocks*. Cambridge: Cambridge Energy Research Associates, Inc.

Jamasb, T. ve M. Pollitt (2008). "Security of Supply and Regulation of Energy Networks." *Energy Policy*, c. 36, s. 12, ss. 4584-4589.

Jansen J.C. ve A.J. Seebregts (2010). "Long-term Energy Services Security: What is it and How can it be Measured and Valued?" *Energy Policy*, c. 23, ss. 1654-1664.

Jentleson, Bruce W. (1986). *Pipeline Politics: the Complex Political Economy of East-West Energy*. U.S.A.: Cornell University Pres.

Johnson, Stuart E. vd. (2011). *Promoting International Energy Security Vol. 4: The Gulf of Guinea*. Santa Monica, Calif.: RAND Corporation, TR-1144/4-AF.

Joseph, Jofi (2004). *Pipeline Diplomacy: The Clinton Administration's Fight for Baku-Ceyhan (WWS Case Study 1/99)*. www.princeton.edu/cases/papers/pipeline.pdf/ Erişim Tarihi: 02.04.2013.

Jönsson, Christer, Martin Hall (2005). *Essence of Diplomacy*. New York: Palgrave McMillan.

Kaliyeva, Dinara (2004). "The Geopolitical Situation in the Caspian Region". *UNISCI Discussion Papers*. www.redalyc.org/articulo.oa?id=76712465011/ Erişim Tarihi: 11.11.2014.

Kalicki, Jan H. ve David L. Goldwyn (2006). *Security: Toward a New Foreign Policy Strategy*. Washington: Woddrow Wilson Press.

Kantörün, Ufuk (Güz 2010). "Bölgesel Enerji Politikaları ve Türkiye." *Bilge Strateji*, Cilt 1, Sayı 3, ss. 87-114.

Kaplan, Morton A. (1957). *System and Process in International Politics*. New York: Wiley and Sons.

Kasım, Kamer (2011). "Büyük Güçlerin Kafkasya Politikaları." Şu kitapta: Der. Cavid Veliyev, Araz Aslanlı. *Güney Kafkasya: Toprak Bütünlüğü, Jeopolitik Mücadeleler ve Enerji*. Ankara: Berikan Yayınevi, ss. 313-344.

Karaca, Ayhan (Ocak 2002). "Azerbaycan'da Ekonomik Dönüşüm Süreci ve Reformların On Yılı." *Dış Ticaret Müsteşarlığı*, www.foreigntrade.gov.tr/ead/dtdergi/ocakozel2002/ayhan.html/ Erişim Tarihi: 10.01.2015.

Karadağ, Raif (1975). *Petrol Fırtınası*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Karakaya, Dilek ve Fatih Koray (2005). “Enerji Bağlamında Türkiye-Rusya İlişkileri.” www.turksam.org/tr/a411.html/ Erişim Tarihi: 12.06.2014.

Karagiannis, Emmanuel (2002). *Energy and Security in the Caucasus*. London: Routledge Curzon.

Katman, Filiz, “Yeni Büyük Oyun, Güney Kafkasya ve NATO”. http://etkinlik.aydin.edu.tr/resimler/makale/yeni_buyuk_oyun.pdf/ Erişim Tarihi: 04.12.2014.

Kavak, Kubilay (Şubat 2013). “21. Yüzyıl’da Enerji Diplomasisi”. Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı. http://tasav.org/usr_img/yayinlar/Cev_2_ena_1_enerji_diplomasisi_kavak_son.pdf/ Erişim Tarihi: 06.02.2015.

Kavak, Kubilay (Kasım 2013). “Dünyadaki Enerji Oyununu Değiştiren Yeni Faktör: Konvansiyonel Olmayan Petrol ve Doğal Gaz”. Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı. http://tasav.org/usr_img/yayinlar/makaleler/makale_14_ena_1_kayagazi_kavak_son.pdf (Erişim Tarihi: 16.02.2015).

Kazantsev, Andrei (Ağustos 2008). “Russian Policy in Central Asia and the Caspian Sea Region.” *Europe-Asia Studies*, Cilt: 60, Sayı: 6, ss. 1073-1088.

Kegley Jr. ve Charles W. (1995). “Neoliberal Challenge to Realist Theories of World Politics: An Introduction.” Şu kitapta: Ed. Charles W. Kegley, Jr. *Contraversies in International Relations Theory, Realism and the Neoliberal Challenge*. New York: St. Martin’s Press, ss. 1-24.

Kegley Jr., Charles W. (1995). *Contraversies in International Relations Theory, Realism and the Neoliberal Challenge*. New York: St. Martin’s Press.

Kelkitli, Fatma (Kış 2008). “Russian Foreign Policy in South Caucasus Under Putin.” *Perceptions*, ss. 73-91.

Keohane, Robert (1984). *After Hegemony. Cooperation and Discord in the World Political Economy*. New Jersey: Princeton University Press.

Keohane, Robert. O. (1986), “Theory of World Politics: Structural Realism and Beyond.” Şu kitapta: Ed. Robert Keohane. *Neorealism and Its Critics*. New York: Columbia University Press, ss. 158-203.

Keohane, Robert ve Joseph Nye (2001). *Power and Interdependence*. New York: Longman.

Kessikbayev, Askhat (Haziran 2007). *Soğuk Savaş Sonrası Avrasya Jeopolitiği: Orta Asya’da Yapısal Dönüşüm*. Doktora tezi, Marmara Üniversitesi SBE Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler, İstanbul.

Khanna, Parag (2011). Yeni Dünya Düzeni, Yeni Yükselen Güçler 21. Yüzyılda Dünyayı Nasıl Belirliyor? İstanbul: Pegasus.

Klare, Michael T. (2001). Resource Wars; The New Landscape Of Global Conflict. New York: Henry Holt and Company.

Klare, Michael T. (2004). "Geopolitics Reborn: The Global Struggle over Oil and Gas Pipelines". ss. 428-433. http://faculty.wiu.edu/JP-Stierman/History/cameroon_1.pdf/ Erişim Tarihi: 10.10.2014.

Klare, Michael T. (2005). Blood and Oil: The Dangers and Consequences of America's Growing Dependency on Imported Petroleum (American Empire Project). Washington: Holt Paperbacks.

Klare, Michael T. (16 Ocak 2007). "Petro-Power and the Nuclear Renaissance: Two Faces of an Emerging Energo-fascism (Part 2)". www.tomdispatch.com/post/157744/ Erişim Tarihi: 15.11.2014.

Klare, Michael T. (2008). Rising Powers, Shrinking Planet The New Geopolitics of Energy, New York: Metropolitan Books.

Khan, Imran (06 Eylül 2006). "Eurasia: The New Geopolitics of Pipeline". World Security Network. www.worldsecuritynetwork.com/printArticle3.cfm?article_id=13375/ Erişim Tarihi: 13.1.2014.

Kleveman, Lutz (2003). Yeni Büyük Oyun Orta Asya'da Kan ve Petrol, Çev. Hür Güldü, İstanbul: Everest Yayınları.

Kemp, Geoffrey ve Robert E. Harkavy (1997). Strategic geography and the changing Middle East. Washington: Brookings Institution Press.

Kengel, A. ve P. Tibor (2003). Economics of European Integration. Budapest: Akademiai Kiado.

Keohane, Robert (1984). After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy. U.S.A.: Princeton Univ. Press.

Kesici, Kayyum (2004). Dün, Bugün ve Hedefteki Kazakistan. İstanbul: IQ Yayınları.

Kissinger, Henry (1994). Diplomacy. New York: Simon and Schuster.

Koçer, Gökhan vd. (2007). "Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavram ve Teoriler." Şu kitapta: Ed. Haydar Çakmak. Uluslararası İlişkilere Giriş. Ankara, Platin Basın Yayın Dağıtım, 2007, ss. 159.

Kolstad, Ivar ve Arne Wiig (2009). "It's the rents, stupid! The political economy of the resource curse." *Energy Policy*, 37, ss. 5317-5325.

Kruyt B., Vuuren D.P., Van de Vries H.J.M. ve Groenenberg H. (2009). "Indicators for energy security." *Energy Policy*, c. 37, ss. 2166-2181.

Kumar, Pankaj (Yaz/Sonbahar 2009). "The Unrealized Dream of Caspian Oil." *International Politics*, Vol.2, No. 4, ss. 1-19.

Lai, H. H. (2007). "China's Oil Diplomacy: Is It A Diplomacy Treat?." *Third World Quarterly*, c. 28, s. 3, ss. 519-537.

Latham, R.E. (1958). *The Travels of Marco Polo*, Translated and with Introduction by R.E. Latham. London: Penguin Books.

Legloyd, R. Legvold (2003). *Thinking Strategically. The Major Powers, Kazakhstan, and the Central Asian Nexus*. U.S.: MIT Press.

Legrenzi, Matteo (Sonbahar 2002). "The Gulf Cooperation Council in Light of International Relations Theory." *International Area Review*, Vol. 5, No 2, ss. 21-37.

Leifheit, Drew (01 Ekim 2014). "*TANAP: From a piece of paper into a piece of steel.*" www.naturalgaseurope.com/tanap-magsud-mammadov/ Erişim Tarihi: 22.01.2015.

Leung, Guy C.K. (2011). "China's energy security: Perception and reality." *Energy Policy*, 39, ss. 1330-1337.

Levent, Ufuk (1997). *21'nci Yüzyılın Eşiğinde Türkiye*. İstanbul: H.A.K. Yayınları.

LeVine, Steve (2007). *Oil and the Glory The Pursuit of Empire and Fortune on the Caspian Sea*, New York: Random House.

Lieber, Robert J. (Yaz 1992). 'Oil and Power after the Gulf War', *International Security*, vol. 17, no. 1, ss. 155-176.

Licklider, Roy (Haziran 1988). "The Power of Oil: The Arab Oil Weapon and the Netherlands, the United Kingdom, Canada, Japan, and the United States." *International Studies Quarterly*, Vol.32, No.2. ss.205-226.

Linke, Kristin ve Victor, Marcel (Kasım 2010). "Beyond Turkey: The EU's Energy Policy and the Southern Corridor". http://www.fes.kiev.ua/Dokument/beyond_turkey.pdf/ Erişim Tarihi: 11.01.2015.

Livanios, Anthony (Kasım 2012). "Shah Deniz Gas: Key to the Southern Corridor." *Natural Gas Europe*, www.naturalgaseurope.com/shah-deniz-gas/ Erişim Tarihi: 17.01.2015.

Loskot-Strachota, Agata (10 Aralık 2014). "Putin's gas gambit: what's next after South Stream." www.energypost.eu/putins-gas-gambit-whats-next-south-stream/Erişim Tarihi: 22.01.2015.

Lucas, Edward (02 Ekim 2008). "How the West is Losing the Energy Cold War." *The Times* (London), ss. 28.

Luciani, G. (2004). "Security of Supply for Natural Gas Markets: What is it and what is it not". INDES Working Papers. No 2, <http://ceps01.link.be/files/No2%20INDES%20pdf.pdf.copy/> Erişim Tarihi: 12.11.2014.

Luft, Gail ve Anne Korin (2009). *Energy Security Challenges for the 21st Century*. Santa Barbara: Praeger Security International.

Luong, P. Jones ve E. Weinthal (2001). "Prelude to Resource Curse. Explaining Oil and Gas Development in the Soviet Successor States and Beyond." *Comparative Political Studies*, 34, 4, ss. 367-399.

Lough, John (Mayıs 2011). *Russia's Energy Diplomacy*, London: Chatham House.

MacDougal, James (1997). "A New Stage in U.S.- Caspian Sea Basin Relations." *Central Asia and Caucasus Journal of Social and Political Studies*, Sweden: Information and Analytical Center, No.5 11, http://www.ca-c.org/dataeng/st_04_dougall.shtml/ Erişim Tarihi: 11.12.2014.

Mackinder, Halford J. (Temmuz 1943), "The Round World and the Winning of the Peace,". *Foreign Affairs*. XXI, ss. 600-613.

Mackinder, Halford J. (1962). *Democratic Ideals and Reality*. New York: W. Norton and Company.

Mahnovski, Sergej, Kamil Akramov ve Theodore Krasik (2007). *Economic Dimensions of Security in Central Asia*. Santa Monica: Rand Cooperation.

Makili-Aliyev, Kamal (2014). "Caspian 'Sea'and Its International Legal Status." Şu kitapta: Edit. Carlo Frappi, Azad Garibov. *The Caspian Sea Chessboard Geo-political, geo-strategics and geo-economics analysis*. Baku: ISPI&SAM, ss. 27-38.

Mammadov, Agil (Ağustos 2012). *Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Dış Politikasında Enerji Faktörü*. Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Mammadov, Halit (2013). "Bölgesel Politikalar Açısından Azerbaycan-İran İlişkileri." *OAKA*, Cilt 8, Sayı 15, ss.45-71.

Mammadov, Ramiz (15 Kasım 2010). www.europeanenergyreview.eu/site/pagina.php?id=2446/ Erişim Tarihi: 17.12.2014.

Mammadov, Turan (2011). "Azərbaycan Təhlükəsizliyin Təmin Edilməsində Neft Amilinin Rolu." Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi, cilt 3, sayı 11, ss. 78-89.

Mammadova, Sevinj (Sonbahar 2012). "Natural Gas Supply to Europe: Azerbaijan's Energy Policy." Caucasus International, Vol. 2, No:3, ss. 159-175.

Mammadyarov, Elmar, (2009), "The Foreign Policy of Azerbaijan: Affecting Factors and Strategic Priorities." Şu kitapta: Edit. Alexandros Petersen, Fariz İsmailzade. Azerbaijan in Global Politics Crafting Foreign Policy. Baku: Azerbaijan Diplomatic Academy, ss. 11-25.

Mammadgulyev, M. (2009). "Azerbaijan's Foreign Economic Relations." Şu kitapta: Edt. F. İsmailzade & A. Petersen. Azerbaijan in Global Politics Crafting Foreign Policy, Baku: Azerbaijan Diplomatic Academy, Baku, ss. 199-215.

Mandelbaum, Michael (2000). "The Caspian Region in the Twenty-first Century." Şu kitapta: Ed. Robert Ebel, Rajan Menon. Energy and Conflict in Central Asia and the Caucasus. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.

Mann, Steven R. (2003). "Caspian Futures." Şu kitapta: Ed. J. H. Kalicki and E. K. Lawson. Russian-Eurasian Renaissance? U.S. Trade and Investment in Russia and Eurasia. Washington: Woodrow Wilson Center Press.

Mardanov, Samir (2013). "Azərbaycan'ın Dış Politika Hedefleri ve Ulusal Güvenlik Stratejisi." Şu kitapta: Ed. Çağrı Erhan. Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı: İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, s. 55-103.

Marcel, Valerie (2008). Key Issues for Rising National Oil Companies, KPGM International, www.kpmg.com/FR/fr/IssuesAndInsights/ArticlesPublications/Documents/Key-Issues-Oil-Companies-08.pdf Erişim Tarihi: 01.12.2014.

Markedonov, Sergey (Sonbahar 2012). "The Caucasus Region: From the Geopolitical Periphery to an Arena of Competitive Interest." Caucasus International, vol. 2, no:3, ss. 57-77.

Marketos, Thrassy (2009). "Eastern Caspian Sea Energy Geopolitics: A Litmus Test for The U.S.- Russia- China Struggle for The Geostrategic Control of Eurasia." Caucasian Review of International Affairs, vol. 3, 1, s. 2-18.

Mastepanov, A. M.(2009). "Energy Strategy of The Russian Federation to The Year 2020" [Elektronik Sürüm]. ss.1-23. <http://ec.europa.eu/energy/russia/presentations/> Erişim Tarihi: 25.12.2014.

Matthews, M.J. (2008). "Energy competition and international relations." *International Journal of Global Issues*, 29 49, ss. 371-376.

Matthew R. Simmons (2005). *Twilight in the Desert*. Hoboken, N.J.: John Wiley.

Maugeri, Leonardo (2006). *The Age of Oil: The Mythology, History, and Future of the World's Most Controversial Resource*. Westport, Conn.: Praeger Publishers.

McCarty, Nolan ve Adam Meirowitz (2007). *Political Game Theory*. New York: Cambridge University Press.

McPherson, Hugo ve Duncan W. Wood (Ocak 2004). "Emerging Threats to Energy Security and Stability" [Bildiri]. *Proceedings of the NATO Advanced Workshop*, London.

Memorandum of Understanding on a Strategic Partnership between the European Union and the Republic of Azerbaijan in the field of energy. 7 November 2006.

http://ec.europa.eu/dgs/energy_transport/international/regional/caucasus_central_asia/memorandum/doc/mou_azerbaijan_en.pdf/ Erişim Tarihi: 18.12.2014.

Məmmədov, Novruz (2012). *Xarici Siyasətin Azərbaican Modeli*. Baku: Çəşioğlu.

Merdanov, Samir (2005). "Azerbaican-ABD İlişkilerinde Belirsizlik Dönemi (1991-1994)." *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi* 2(1), ss. 47-70.

Mihalka, Michael ve Mark Wilcox (2010). "Security Assistance in the South Caucasus." *Joint Force Quarterly*, s. 57, ss. 45-58.

Middle East Economic Survey (2008). "Caspian Sea Region Pipelines—Existing and Proposed". VOL LI, No: 11. www.mees.com/postedarticles/oped/v51n11-5OD02.htm/ Erişim Tarihi: 10.01.2015.

Milner, Hellen (Nisan 1992). "International Theories of Cooperation among Nations: Strengths and Weaknesses." *World Politics*, 44(3), ss. 466-496.

Ministry of Energy of The Russian Federation (2010). *Energy Strategy of Russia For The Period Up To 2030*. www.energystrategy.ru/projects/docs/ES-2030_%28Eng%29.pdf/ Erişim Tarihi: 25.02.2015.

Mir-Babayev, Mir Yusif (2002). "Azerbaijan's Oil History. A Chronology Leading up to the Soviet Era." *Azerbaijan International*, Summer, ss. 34-40.

Mirfendereski, Guive (2001). A Diplomatic History of the Caspian Sea: Treaties, Diaries and Other Stories. London: Palgrave Macmillan.

Miş, Nebi (2011). “Güvenikleştirme Teorisi ve Siyasal Olanın Güvenikleştirilmesi.” Akademik İncelemeler Dergisi, cilt 6, sayı 2, ss. 345-381.

Mitchell, J. V. (2002). Renewing Energy Security. London: The Royal Institute for International Affairs, Sustainable Development Programme.

Miyamoto, A. (1998). Natural Gas in Central Asia: Industries, Markets and Export Options of Kazakistan, Turkmenistan and Uzbekistan. London: Royal Institute of International Affairs.

Mohangan, Andrew (2006). “Russia-EU Relations: an Emerging Energy Security Dilemma.” s. 1-13. [http://carnegieendowment.org/files/EmergingDilemma1.pdf/](http://carnegieendowment.org/files/EmergingDilemma1.pdf) Erişim Tarihi: 23.01.2015.

Moran, Daniel ve James A. Russell (2009). Introduction in Energy Security and Global Politics: The Militarization of Resource Management. London: Routledge.

Morgenthau, Hans (1985). Politics Among Nations. The Struggle for Power and Peace. New York: McGraw Hill.

Mostrous, Yiannis G., Elliott H. Gue ve David F. Dittman (2011). The Rise of the State Profitable Investing and Geopolitics in the 21st Century. New Jersey: FT Press.

Murinson, Alexander (Yaz 2012). “Opportunities and Challenges in Israeli-Azerbaijani Relations.” Caucasus International, vol. 2, no:2, ss. 177-189.

Musabeyov, Rasim (Kasım/Aralık 2010). “Azerbaijan-Russia Bilateral Relations: Economics Prevails Politics.” Azerbaijani Focus, no: 3, ss. 141-149.

Musaoğlu, Neziha ve Uğur Özgöker (2008). “Rusya - AB İlişkilerinde Stratejik Ortaklıktan Stratejik Depresyona.” Journal of Security Strategies, 8, ss.73-98,

Mutioğlu, H., A. Özdemir (2008). “Küreselleşmenin Jeoekonomi ve Enerji Politikalarına Etkisi.” Genel Kurmay Başkanlığı Stratejik Araştırmalar Dergisi, s.11, ss. 99-112.

Müller-Kraenner, Sascha (2008): Energy Security: Re-Measuring the World. London: Earthcan.

Mütercimler, Erol (2007). Akıl Oyunu: Aynanın Arkası'nda Kalan Gerçekler. İstanbul: Alfa Yayınevi.

Nanay, Julia (2009). "Russia's Role in the Eurasian Energy Market: Seeking Control in the Face of Growing Challenges." Şu kitapa: Ed. J. Perovic, R. Orttung, A. Wenger. Russian Energy Power and Foreign Relations: Implications for Conflict and Cooperation. London: Routledge, ss. 109-132.

National Security Concept of the Republic of Azerbaijan, www.azembassy.org.au/uploads/docs/Azerbaijan.pdf/ Erişim Tarihi: 23.01.2015.

Neff, Andrew (06 Mart 2006). "Central Asian Oil and Gas, Part 1: China Competing with Russia for Central Asian Investment." Oil& Gas Journal, ss. 41-46.

Nesibov, Samed (2006). Azərbaycan Yatırımcı Rehberi. Bakü: ATİB Yayınları.

Nesipli, Nesip (Aralık 1999-Şubat 2000). "Azerbaijan's Geopolitics and Oil Pipeline Issue." Perceptions, c. IV, no. 4, ss. 114-122.

Nesibli, Nesib (2000). Azərbaycan Geopolitikası ve Neft. Bakı: Xezer Universiteti Neşriyyatı.

Newnham, Randaal (2011). "Oil, carrot, and sticks: Russia's energy resources as a foreign policy tool." Journal of Euroasian Studies, 2, ss. 134-143.

News. Az (28 Ocak 2011). "Azerbaijan, Ukraine sign memo on oil, liquefied gas supply." <http://news.az/articles/economy/30508/> Erişim Tarihi: 13.01.2014.

Nichol, Jim (22 Şubat 2013). Azerbaijan: recent Developments and U.S. Interest. Washington: Congressional Research Service.

Nichol, Jim (02 Nisan 2014). Armenia, Azerbaijan, and Georgia: Political Developments and Implications for U.S. Interests. Washington: Congressional Research Service.

Nuriyev, Salman S. (2002). Oil and European Policy. Bakü: Mütercim Yayınları.

Nourzhanov, Kirill (2005). "Caspian oil: geopolitical dreams and real issues." Australian Journal of International Affairs, 60, 1, ss. 56-67.

Nuttall, W. J.ve Manz, D. L. (2008). "A New Energy Security Paradigm For The Twenty-First Century." Technological Forecasting & Social Change, c.75, s. 8. ss.1247-1259.

Nye, Joseph (1990). "The Changing Nature of World Power." Political Science Quarterly, 105, 2, ss. 177-192.

Nye, Joseph (1990-a). "Soft Power." Foreign Policy, 80, ss. 153-171.

Nye, Joseph S., Jr., David A. Welch (2011). Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak (Çev. Renan Akman). İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Nyga-Lukaszewska, Honorata (2013). “Don't put all eggs into one basket strategy in international trade in energy: security of energy supply in international trade”. www.etsg.org/ETSG2013/Papers/171.pdf/ Erişim Tarihi: 05.12.2014.

Oettinger, Günther (29 Kasım 2012). Keynote Speech delivered at the First Annual Frankfurt Gas Forum, Frankfurt, Germany.

Oğan, Sinan (t.y.). “Gebele Radar İstasyonu: Biri Bizi Gözetliyor...” www.dispolitika.org.tr/dosyalar/sogan_100302_p.htm/ Erişim Tarihi: 03.03.2015

Oğan, Sinan (1996). Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkilerinin Geliştirilmesi Konferansı, Bakü: TİKA Yayınları.

Oğan, Sinan (İlkbahar 2001). “Azerbaycan’ın Tanımlanamayan Ekonomisi ve Türkiye’yle Ekonomik İlişkileri.” Avrasya Dosyası (Azerbaycan Özel), Cilt 7, No 1, ss. 56-78.

Oğan, Sinan (02 Ağustos 2007). “Enerji Stratejisinden Mahrum Bir Ülke”. www.turksam.org/tr/a1314.html/ Erişim Tarihi: 05.06.2014.

Oğan, Sinan (Eylül/Aralık 2010). “Would Armenia Like to Solve The Nagorno-Karabakh Conflict? What is The Armenian 100 Year Strategy?” Azerbaijani Focus, No: 3, ss. 27-33.

Olçar, Kemal (2010) “Uluslararası Çatışmaların Enerji Politik Analizi.” Güvenlik Stratejileri Dergisi, Yıl 6, Sayı 11, ss. 93-127.

Olcott, Martha Brill (Ekim 2004). “The Energy Dimension in Russian Global Strategy: Vladimir Putin and the Geopolitics of Oil”. www.rice.edu/energy/publications/docs/PEC_Olcott_10_2004.pdf/ Erişim Tarihi: 13 Haziran 2014.

Orban, Anita (2008). Power, Energy, and the New Russian Imperialism. London: Praeger.

Osservatorio Balcani e Caucaso (07 Aralık 2011). “Azerbaijan, where oil is not transparent”. www.balcanicaucaso.org/eng/Regions-and-countries/Azerbaijan/Azerbaijan-where-oil-is-not-transparent-108423/ Erişim Tarihi: 14.11.2014.

Overholt, William H. (2008). Asia, America, and the Transformation of Geopolitics. Cambridge: The RAND Corporation.

Öğütçü, Mehmet (2005). “Hazar Enerji Kaynakları: Jeopolitik Dengeler, Yatırım Gereksinimleri ve Hukuki Uyuşmazlıklar.” Şu kitapta: Der. Mustafa Aydın. Küresel Politikada Orta Asya: Avrasya Üçlemesi I. Ankara: Nobel Yayınları, ss. 267-312.

Öğütçü, Mehmet (2010). “Turkey and the Changing Dynamics of World Energy: Towards Cleaner and Smarter Energy.” Insight Turkey, XII/3, ss. 63-65.

Öymen, Onur (2005). Ulusal Çıkarlar. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Özalp, Necdet (Şubat 2004). “Büyük Oyunda Hazar Enerji Kaynaklarının Önemi ve Konumu.” Panorama Dergisi, Sayı 1, ss. 5-17.

Özdemir, Volkan (Mart 2015). Avrupa Gaz Piyasası: Uzun Erimli Kontratlar mı Spot Piyasası mı? Ankara: Enerji Piyasaları ve Politikaları Enstitüsü EPPEN, Rapor No: 13.

Özel, Merve Suna (12 Ağustos 2012). “Putin’in Ülkesi: Güçlü Ordu Güçlü Rusya.” 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü. www.21yyte.org/tr/arastirma/rusya-slav-arastirmalari-merkezi/2012/08/14/6710/putinin-ulkesi-guclu-ordu-guclu-rusya/ Erişim Tarihi: 17 Haziran 2014.

Page, Carter (2004). “US involvement in the business and politics of the Caspian Sea region.” Şu kitapta: Der. Shirin Akiner. Caspian Intersections: Contextual Introduction, The Caspian Politics, Energy and Security. London and New York: Routledge Curson, ss. 239-252.

Pala, Cenk (Bahar-2003). “21. Yüzyıl Dünya Enerji Dengesinde Petrol ve Doğal Gazın Yeri ve Önemi.” , Avrasya Dosyası, Cilt 9, Sayı 1, ss. 5-38.

Pala, Cenk (2007). “Ayı İle Dans: Kutsal Gazprom İmparatorluğu ve Türkiye.” Süha Tanyeri (Ed.). Dördüncü Uluslararası Sempozyum Bildirileri Güvenliğin Yeni Boyutları ve Uluslararası Örgütler. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, ss. 9-42.

Pamir, Necdet (2004). “Orta Asya ve Kafkasya’da Güvenlik Arayışları Sürecinde Bölgedeki Enerji Kaynakları’nın Rolü.” Şu kitapta: Der. Cüneyt Yenigün, Ertan Efeğil. Türkiye’nin Değişen Dış Politikası. Ankara: Nobel, ss. 123-145.

Pamir, Necdet (Nisan 2004). “Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı’nda Son Durum.” Sayı 03, ss. 1-18.

Pamir, Necdet (Şubat 2005). “Irak: Hem Gözden, Hem De Gönülden Irak Mı?” Stratejik Analiz, ss.52-60.

Pamir, Necdet (2007). “Enerji Arz Güvenliği ve Türkiye.” ASAM, Stratejik Analiz, ss.14-24.

Papava, Vladimer (2012). "Qualitative Economics Features of The South Caucasian Countries: Past, Present and Future in The European Context." Şu kitapta: Ed. Fariz İsmailzade, Glen E. Howard. The South Caucasus 2021: Oil, Democracy and Geopolitics, Washington: The Jamestown Foundation, ss. 61-85.

Parra, Fransico (2004). Oil Politics A Modern History of Petroleum. New York: İ.B. Tauris.

Payne J.E. (2009). "On the dynamics of energy consumption and output in the US." Applied Energy, c. 86, ss.575-577.

Payvand's Iran News (20 Ekim 2007). www.payvand.com/news/07/sep/1230.html/ Erişim Tarihi: 23.11.2014.

Parthemore, Christine, John Nagl (2010). Fueling the Future Force: Preparing the Department of Defense for a Post-Petroleum Era. Washington, D.C.: Center for a New American Security.

Parvizi Amineh, Mehdi (2003): Globalization, Geopolitics and Energy Security in Central Eurasia and the Caspian Region. The Hague Clingendael International Energy Program.

Pashayev, Hafiz (2009). "Azerbaijan-U.S. Relations: From Unjust Sanctions to Strategic Partnership." Şu kitapta: Ed. F. İsmailzade. Azerbaijan in Global Politics: Crafting Foreign Policy. Bakı: Azerbaijan Diplomatic Academy, ss. 95-120.

Perovic, Jeronim, Orttung, Robert W. ve Andreas Wenger (2009). Russian Energy Power and Foreign Relations: Implications for Conflict and Cooperation. New York: Routledge Taylor & Francis Group.

Petersen, Alexandros (2012). Integration in Energy and Transport Amongst Azerbaijan, Georgia and Turkey. The London School of Economics and Political Science, Doktora Tezi, London.

Petrostrategies (t.y.). Erişim Tarihi: 08.12.2014, www.petrostrategies.org/Learning_Center/oil_and_gas_value_chains.htm

Pirani, Simon (Eylül 2012). Central Asian Gas Production and the Constraints on Export. Oxford Energy Institute: NG 69. www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2012/12/NG_69.pdf/ Erişim Tarihi: 12.01.2015.

Polo, Marco ve Hugh Murray (1855). The Travels of Marco Polo, Greatly Amended and Enlarged. New York: Harper& Brothers Publishers.

Popov, Eduard (October-December 2010). "Russia-Azerbaijan: Status and Prospect of Cooperation." Azerbaijani Focus, No: 3, ss. 13-27.

Prague Summit, Southern Corridor (08 Mayıs 2009). www.eu2009.cz/assets/news-and-documents/press-releases//the-declaration---prague-summit--southern-corridor--may-8--2009.pdf/ Erişim Tarihi: 16.01.2015.

Pritchins, Stanislav (Yaz 2010). "The New Azeri Gas Strategy." *Turkish Policy Quarterly*, Vol. 9, No: 2, ss. 123-127.

Punssman, Burcu Gültekin (Sonbahar 2012). "Azerbaycan-Türkiye İlişkilerinde Bir Adım: Trans Anadolu Boru Hattı (TANAP)." *Hazar Raporu*, Issue 01, ss. 16-21.

Purtaş, Fırat (2005). *Rusya Federasyonu Ekseninde Bağımsız Devletler Topluluğu*. Ankara: Platin Yayınları.

Raad, Alkadiri ve Mohamedi Fareed (Yaz 2003). "World Oil Markets and the Invasion of Iraq" [Elektronik Sürüm]. *Middle East Report*. www.merip.org/mer/mer227/227_alkadiri_mohamed.html/ Erişim Tarihi: 12.03.2013.

Rabinowitz, Philip D. vd (2004). "Geology, Oil and Gas Potential, Pipelines, and the Geopolitics of the Caspian Sea Region." *Ocean Development & International Law*, 35, ss. 27-38.

Rengger, N.J. (2000). *International Relations, Political Theory and the Problem of Order*. London: Routledge.

Risse, Thomas (2003). *Beyond Iraq: Challenges to the Transatlantic Security Community*. The John Hopkins University: AICGS/German-American Dialogue Working Paper Series.

Rizvangızı, Himayet (2005). *Azerbaycan'ın Maden Sanayisi*. Bakü: Yeni Nesil Nesriyatı.

Roberts, Paul (2004). *The End of Oil: On The Edge of a Perilious New World*. Boston: Houghton Mifflin Harcourt.

Robert, M. Cutler (2012). "Azerbaijan's Place in Euro-Caspian Energy Security." Şu kitapta: Ed. Fariz İsmailzade, Glen E. Howard. *The South Caucasus 2021: Oil, Democracy and Geopolitics*. Washington: The Jamestown Foundation, ss. 107-131.

Roberts, John (05 Temmuz 2010). "The Nabucco natural gas pipeline is dead. Long live Nabucco!". www.blogs.platts.com/2010/07/05/nabucco_is_dead/Erişim Tarihi: 17.01.2015.

Roberts, John (2012). "Caspian Pipeline Politics and European Energy Security." Şu kitapta: Ed. Fariz İsmailzade, Glen E. Howard. *The South Caucasus*

2021: Oil, Democracy and Geopolitics. Washington: The Jamestown Foundation, ss. 85-107.

Roh, C. Stephan (2009). Global Energy A World in Transition a Geopolitical Survey by ILS Energy. Hong Kong: Global Publication Company.

Rosenau, J. N. (1982). "Order and Disorder in the Study of World Politics." Şu kitapta: Der. R. Maghmori, B. Ramberg. Globalism Versus Reallism: International Relations Third Debate. Boulder: Westview, ss. 1-7.

Rozman, Gilbert vd (2006). Russian Strategic Thought Toward Asia. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Rustomov, Rafiq (2008). Azerbaycan Dış Politikasında Kimlik, Tehdit Algılaması ve Güvenlik Yaklaşımları. Doktora tezi, Ankara Üniversitesi SBE Uluslararası İlişkiler ABD, Ankara.

Rzayeva, Gulmira (Yaz 2010). "Azerbaijan's: Eurasia's Energy Nexus?" Turkish Policy Quarterly, Vol. 9, No: 2, ss. 55-71.

Rzayeva, Gulmira (Yaz 2012). "A Complitaced Corridor: Gas to Europe- it's not just economics." Caucasus International, Vol. 2, No:2, ss. 141-161.

Rzayeva, Gulmira (2013). "Azerbaijan and Energy Security of Europe: Balancing National Priorities and International Commitments." Şu kitapta: Ed. Rovshan Ibrahimov. Energy and Azerbaijan: History, Strategy and Cooperation. Baku: SAM, ss. 55-80.

Rzayeva, Gulmira (Haziran 2015). The Outlook for Azerbaijani Gas Supplies to Europe: Challanges and Perspectives. Oxford: Oxford Institute for Energy Studies Paper, NG 97/2015.

SAM (2014). Azerbaijan and Its Neighbourhood in 2003-2013: Reforms, Development and Future Perspectives, Baku: SAM.

Sagheb, Nasser, Masoud Javadi (Kış 1994). "Azerbaijan's 'Contract of the Century' Finally Signed with Western Oil Consortium". www.azer.com/aiweb/categories/magazine/24_folder/24_articles/24_aioc.html Erişim Tarihi: 13.12.2014.

Sarı, R., U. Soytağ (2007). "The Growth Of Income And Energy Consumption in Six Developing Countries." Energy Policy, c.35, cs. 889-898.

Sapmaz, Ahmet (2008). Rusya'nın Transkafkasya Politikası ve Türkiye'ye Etkileri, İstanbul: Ötüken.

Schumacher, E.F., G. Kirk (1977) . Schumacher on Energy: Speeches and Writings of E.F.. Cape: London.

Scott, Richard (1994). *The History of International Energy Agency; The First Twenty Years 1974-1994. Volume I Origins and Structure.* France: OECD/IEA.

Shah, Ali ve Syed Adnan (2011). "Geopolitics of the Caspian Sea Region: A Russian Perspective". www.issi.org.pk/old-site/ss_Detail.php?dataId=192 / Erişim Tarihi: 01.10.2013.

Seferov, P.ř. (1999). *1990-cı İllerde Azerbaycan'ın Beynelxalq Veziyyeti ve Xarici Siyaseti (Metodik Vesait).* Bakı: Azerbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti.

Seferov, Rahman (2005). "Azerbaycan'da Petrol Üretimnin Tarihsel Süreç İçerisindeki Değişimi." *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s. 18, ss. 285-297.

Sempa, Francis P. (2002). *Geopolitics: From the Cold War to the 21st Century.* New Brunswick: Transaction Publishers.

Sevim, Cenk (2009). "Geçmişten Günümüze Enerji Güvenliği ve Paradigma Değişimleri." *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, s. 13, ss. 93-105.

Sevim, Cenk (2011). "Petrol Rezervlerinin Zirve Noktasının Enerji Güvenliği Açısından Büyük Enerji Pazarları (ABD, AB, Çin Ve Hindistan) Üzerindeki Etkileri." *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Yıl 6, Sayı 11, ss. 53-72.

Sevim, Cenk (2012). "Küresel Enerji Jeopolitiği ve Enerji Güvenliği." *Yaşar Üniversitesi Dergisi*, Cilt 26, Sayı 7, ss. 4378 - 4391.

Shaffer, Brenda (Kasım 2002). "Is There a Muslim Foreign Policy? The Case of the Caspian." *Current History*, s. 382-387.

Shaffer, Brenda (2009). "Permanent Factors in Azerbaijan's Foreign Policy." Şu kitapta: Ed. Fariz Ismailzade, Petersen A. *Azerbaijan in Global Politics: Crafting Foreign Policy.* Baku: Azerbaijan Diplomatic Academy, ss. 61-82.

Shaffer, Brenda (2009). *Energy Politics.* Pennsylvania: University of Pennsylvania Press.

Shaffer, Brenda (2010). "Caspian energy phase II: Beyond 2005." *Energy Policy*, 38, ss. 7209-7215.

Shaffer, Brenda (2013). "Natural gas supply stability and foreign policy." *Energy Policy*, 2013, ss. 1-12.

Shafiee, S., E. Topal, (2008). "An Econometrics View Of Worldwide Fossil Fuel Consumption and The Role Of US." *Energy Policy*, c.36, ss. 775-786.

Shah, Ali, Syed Adnan (2011). "Geopolitics of the Caspian Sea Region: A Russian Perspective". www.issi.org.pk/old-site/ss_Detail.php?dataId=192 / Erişim Tarihi: 01.10.2013.

Shen, Simon Xu Hui (Nisan 2011). "Qualitative Energy Diplomacy" in Central Asia: A Comparative Analysis of the Policies of The United States, Russia, and China. Washington: The Brookings Institution.

Shiriyev, Zaur, Kornely Kakachia (Temmuz 2013). Azerbaijani-Georgian Relations The Foundations and Challenges of the Strategic Alliance. SAM Review, v. 7-8, ss. 34-56.

Shiryaevskaya, Anna (12 Ocak 2015). "Russian Gas: Putin's Pipeline Politics". www.bloombergvie.com/quicktake/russian-gas?hootPostID=ed41345be68763e93c4c7f309fc13361/ Erişim Tarihi: 26.01.2015.

Singer, J. D. (1961). "The Level of Analysis Problem in International Relations." Şu kitapta: Der. K. Knorr, S. Verba. The International System; Theoretical Essays. Princeton: Princeton University Press, ss. 77-92.

Sinkaya, Bayram (2012). "İran'ın Kafkasya Politikası." Şu kitapta: Der. Mustafa Aydın. Kafkaslar Değişim Dönüşüm Avrasya Üçlemesi III. Ankara: Nobel Yayıncılık, ss. 229-257.

Smith, Keith C. (Mart 2008). "Russian Energy Policy and its Challenge to Western Policy Makers." ss. 4-8. http://csis.org/files/media/csis/pubs/080407_helsinki.pdf/ Erişim Tarihi: 02.03.2015.

Smith, Michael Joseph (1986). Realist Thought from Weber to Kissinger. Baton Rouge, LA: Louisiana State University Press.

Smith, Michael (2005). "An Analytical Perspective." Şu kitapta: Ed. Hugo McPherson vd. Emerging Threats to Energy Security and Stability. Netherlands: Springer, ss. 13-32.

Smith, Michael E. (2010). International Security: Politics, Policy, Prospects. Basingstoke: Palgrave.

Sobhani, Rob S. (08 Mart 1998). "The Great Game: Where Happiness Is Multiple Pipelines". www.centerforsecuritypolicy.org/1998/03/31/the-great-game-where-happiness-is-multiple-pipelines-2/ Erişim Tarihi: 17.12.2014.

Sobhani, Rob S. (Sonbahar 1997). "Influencing the destiny of Azerbaijan." Azerbaijan International, 5, 3, ss. 66.

Sobhani, Rob S. (08 Mart 1998). "The Great Game: Where Happiness Is Multiple Pipelines". www.centerforsecuritypolicy.org/1998/03/31/the-great-game-where-happiness-is-multiple-pipelines-2/ Erişim Tarihi: 17.12.2014.

SOCAR (16 Kasım 2011). www.socarenergy.ch/en/news/socar-acquires-esso-schweiz-from-exxonmobil.html/ Erişim Tarihi: 17.12.2014.

SOCAR (Ocak 2012). <http://new.socar.az/socar/en/news-and-media/news-archives/news-archives/id/4192/> Erişim Tarihi: 11.01.2015.

SOCAR (2013). <http://new.socar.az/socar/en/company/about-socar/discover-socar/> Erişim Tarihi: 17.12.2014.

SOCAR (Ekim 2014). <http://new.socar.az/socar/en/news-and-media/news-archives/news-archives/id/7672/> Erişim Tarihi: 17.12.2014.

SOCAR (Eylül 2014). http://en.apa.az/xeber_socar___s_filling_stations_in_ukraine_reac_217660.html/ Erişim Tarihi: 16.12.2014.

SOCAR (t.y.). www.sgp.ge/news.php?lang=eng&page=archive&pn=24/ Erişim Tarihi: 16.12.2014.

SOCAR Türkiye (t.y.- a). www.socar.com.tr/kurumsal/ Erişim Tarihi: 16.12.2014.

SOCAR Türkiye (t.y.- b). www.socargas.com/?page_id=12/ Erişim Tarihi: 21.12.2014.

Socor, Vladimir (17 Mayıs 2007). “Kazakhtan’s Growing Gas Exports to Go Russia’s Way”. www.jamestown.org/ Erişim Tarihi: 13.11.2014.

Socor, Vladimir (30 Aralık 2009). “Southern Corridor, White Stream: the Strategic Rationale”. www.jamestown.org/single/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=35676&no_cache=1#.VMdafdLkfp Erişim Tarihi: 27.01.2015.

Sohn, I. (2008). “Energy-Supply Security and Energy Intensity: Some Observations from the 1970-2005.” Interval, Minerals & Energy - Raw Materials Report, c. 23, s. 4, ss. 145-161.

Soltonov, Elnur (Yaz 2012). “The Emerging Patterns of Azerbaijan’s International Energy Policy: Continuities and Changes.” Caucasus International, Vol. 2, No:2, ss. 79-93.

Soytağ, U., R. Sarı (2003). “Energy Consumption and GDP: Causality Relationship in G-7 Countries And Emerging Markets.” Energy Economics, c. 25, ss. 33-37.

Şöhret, Mesut (2012). “Realizm Çerçevesinde Avrupa Birliği’nin Bütünleşmesi.” İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt 1, Sayı 4, ss. 288-330.

Sönmez, Göktuğ (Mart 2015). “Turkey’s Renewed Ambitions on the Eurasian Energy Chessboard.” Centre for Policy and Research on Turkey, Vol. IV, Issue 3, ss. 24-32.

Sönmezoğlu, Faruk (1995). Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi. İstanbul: Filiz Yayınevi.

Spath, Jeff (2014). “Focus on the Caspian”. www.spe.org/jpt/article/6051-presidents-column-20/ Erişim Tarihi: 11.12.2014.

Spykman, Nicholas J. (1972), “Geography and Foreign Policy.” Şu kitapta: Ed. Robert L. Pfaltzgraff, Jr. Politics and the International System. New York: J. B. Lippincott Company, ss. 372-377.

Stern, J. (2002). Security of European Natural Gas Supplies: The Impact of Import Dependence and Liberalization. London: RIIA.

Stevens, P. (2009). Transit Troubles: Pipelines as a source of conflict. London: Chatham House.

Strait, Albert L. (2010). Strategic Petroleum Reserve. New York: NOVA.

Stratfor (03 Kasım 2014). “Lower Oil Prices Carry Geopolitical Consequences”. www.stratfor.com/analysis/lower-oil-prices-carry-geopolitical-consequences#axzz3M4ws5rwa/ Erişim Tarihi: 17.12.2014.

Suny, Ronald Grigor (Ocak 2010). “The Pawn of the Great Powers: The East West Competition for Caucasus.” Journal of Eurasian Studies, c. 1 (1), ss. 1-23.

Şiriyev, Zaur (ty). “Azerbaycan’ın Askeri Doktrini ve Dış Politika Yansımaları.” OAKA Tartışma Platformu, ss. 132-147. www.usak.org.tr/dosyalar/dergi/Znvv08b41gnX8TL4bNeziRZBzcTmY6.pdf

Şiriyev, Zaur (2010). “Azerbaycan’ın Askeri Doktrini ve Dış Politika Yansımaları.” Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi (OAKA), Cilt 5, No. 9, ss.132-147.

Talbott, Strobe (31 Mart 1998). “U.S. Congress, Senate, testimony before the Subcommittee on Foreign Operations”. www.princeton.edu/cases/papers/pipeline.html/ Erişim Tarihi: 15.12.2014.

Tallbot, Strobe (2003). The Russian Hand: A Memoir of Presidential Diplomacy. New York: Random House.

Tanrısever, Oktay F. (2005). “Rusya Federasyonu’nun Orta Asya- Kafkasya Politikası: Yakın Çevre Doktrini’nin İflası.”, Şu kitapta: Ed. Mustafa Aydın. Küresel Politikada Orta Asya Avrasya Üçlemesi I. Ankara: Nobel Yayınevi, ss. 187-202.

Tanrısever, Oktay (2012). “Rusya’nın Kafkasya Politikası: Sovyet-Sonrası Geri Çekilme Söyleminden Emperyal Müdahaleciliğe.” Şu kitapta: Ed. Mustafa Aydın. Kafkaslar Değişim Dönüşüm Avrasya Üçlemesi III. Ankara: Nobel Yayıncılık, ss. 173-203.

Tavernise, Sabrina ve Bright Brauer (19 Aralık 2001). “Russia Becoming an Oil Ally”. The New York Times. www.nytimes.com/2001/10/19/business/russia-becoming-an-oil-ally.html/ Erişim Tarihi: 14.12.2014.

TAP (Kasım 2012). www.tap-ag.com/search/Trans-Adriatic%20Pipeline%20Concludes%20Shareholder%20Agreement%20with%20SO-CAR,BP%20and%20TOTAL/ Erişim Tarihi: 12.01.2015.

TAP (2015-a). www.tap-ag.com/the-pipeline/the-big-picture/the-eu-status/ Erişim Tarihi: 14.01.2015.

TAP (2015-b). www.tap-ag.com/about-us/ Erişim Tarihi: 14.01.2015.

TAP (2015-c). “Southern Gas Corridor.” www.tap-ag.com/the-pipeline/the-big-picture/southern-gas-corridor/ Erişim Tarihi: 13.01.2015.

TAP (2015-d). www.tap-ag.com/the-pipeline/project-timeline/tap-project-milestones/ Erişim Tarihi: 14.01.2015.

Taymaz, Erol (2012). “Kafkasya’da Ekonomik Dönüşüm ve Kalkınma.” Şu kitapta: Ed. Mustafa Aydın. Kafkaslar Değişim Dönüşüm Avrasya Üçlemesi III. Ankara: Nobel Yayıncılık, ss. 315-349.

T.C. Dışişleri Bakanlığı (05 Ocak 2009). [www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/EnerjiPolitikasi/T%C3%BCrkiye'nin%20Enerji%20Stratejisi%20\(Ocak%202009\).pdf](http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/EnerjiPolitikasi/T%C3%BCrkiye'nin%20Enerji%20Stratejisi%20(Ocak%202009).pdf) Erişim Tarihi: 17.12.2014.

The Heritage Foundation (2014). www.heritage.org/index/pdf/2014/countries/azerbaijan.pdf Erişim Tarihi: 25.01.2015.

Timothy E. Wirth, C. Boyden Gray ve John D. Podesta (July/August 2003). “The Future of Energy Policy, Foreign Affairs.” Volume 82, Number 4, ss. 132-155.

Tompson, William ve Rudiger Ahrend (2004). OECD Economic Surveys: Russian Federation. Paris: OECD.

Transparency International (2014). Corruption By Country: Azerbaijan. www.transparency.org/country/#AZE/ Erişim Tarihi: 25.01.2015.

Trend (18 Şubat 2014). “SOCAR, Transneft sign new agreement on Baku-Novorossiysk pipeline.” <http://en.trend.az/business/energy/2243511.html> Erişim Tarihi: 03.03.2015.

Tsalik, Svetlana (2003). Hazar'ın Petrol Gelirleri, Kazanan Kim Olacak (Çev.Firudin Musayev). Bakü: Açık Cemiyet Enstitüsü Yayınları.

Tsereteli, Mamuka (Yaz 2010). "Connecting Caspian Gas to Europe." Turkish Policy Quarterly, Vol. 9, No: 2, ss. 45-55.

Tuathail, Gearóid Ó. ve Simon Dalby (1998). Rethinking Geopolitics, New York: Routledge.

Tuğrul, Beril (2003). "Türkiye'de Yeni ve Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Enerji Politikaları İçindeki Yeri." Yeni ve Yenilenebilir Enerji Kaynakları Sempozyumu, Kayseri, ss. 319-324.

Tüysüzöğlü, Göktürk (2013). "Güvenlik İsteminin Dış Politika Oluşum Sürecine Etkisi: Ermenistan-İran İlişkilerinin Güvenlikleştirme Kuramı Bağlamında Anlamlandırılması." OAKA, Cilt: 8, Sayı: 16, ss. 95-123.

Uçkun, Duygu (2010). "Analysis of Azeri energy market and its future". <http://cesran.org/an-analysis-of-azeri-energy-market-and-its-future.html>/Erişim Tarihi: 03.09.2014.

Uğurlu, Örgen (2012). "Enerji Politikaları ve Uluslararası Rekabet." Şu kitapta: Ed. Mustafa Aydın. Kafkaslar Değişim Dönüşüm Avrasya Üçlemesi III. Ankara: Nobel Yayıncılık, ss. 295-315.

Ulubay, H. (2008). İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Petropolitik, Ankara: De Ki Basım Yayım.

UN (t.y.). www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf/Erişim Tarihi: 05.10.2014.

U.S. Azerbaijan Convention (29 Mayıs 2013). <http://usazconvention.org/azerbaijan-and-united-states-tested-and-provenallies.html>/Erişim Tarihi: 17.12.2014.

U.S. Census Bureau (t.y.). www.census.gov/foreign-trade/balance/c4632.html/Erişim Tarihi: 25.01.2015.

U.S. Commercial Service (t.y.). www.buyusainfo.net/docs/x_6591819.pdf/Erişim Tarihi: 25.01.2015.

U.S. Energy Information Administration (Kasım 2010). Azerbaijan - Analysis. www.eia.gov/countries/cab.cfm?fips=AJ/Erişim Tarihi: 03.05.2013.

U.S. EIA (04 Ocak 2011). Iran-Analysis. www.eia.gov/countries/cab.cfm?fips=IR/Erişim Tarihi: 03.05.2013.

U.S. EIA (2011). International Energy Outlook 2011.

U.S. EIA (13 Haziran 2013). World Shale Gas Report. www.eia.gov/analysis/studies/worldshalegas/pdf/fullreport.pdf/ Erişim Tarihi: 16.02.2015.

U.S. EIA (26 Ağustos 2013). Caspian Sea Region. www.eia.gov/countries/analysisbriefs/Caspian_Sea/caspian_sea.pdf/ Erişim Tarihi: 03.02.2015.

U.S. EIA (Mart 2014). Russia–Analysis. www.eia.gov/countries/analysisbriefs/Russia/pdf/fullreport.pdf/ Erişim Tarihi: 13.09.2014.

U.S. EIA (14 Ocak 2015). www.eia.gov/countries/cab.cfm?fips=RS/ Erişim Tarihi: 22.01.2015.

U.S. Department of State (Haziran 2014). www.state.gov/documents/organization/231097.pdf/ Erişim Tarihi: 25.01.2015.

Ülger, İrfan (Temmuz 1999). “Hazar’da Petrol Kavgası.” Başak Ekonomi Dergisi, No 106, www.basakekonomi.com.tr/arsiv/hazar.html/ Erişim Tarihi: 29.01.2015.

Valiyev, Anar (İlkbahar 2011). “Azerbaijan-Russia: Friendship or Else?” Turkish Policy Quarterly, Vol. 10, No: 3, ss. 133-145.

Valiev, Javid (Eylül/Ekim 2010). “Where is Azerbaijan Positioned in Strategic Depth.” Azerbaijani Focus, No: 3, ss. 113-141.

Van Der Linde, J.G. ve D. de Jong M. A.F. Correlje’ (2004). Study on Energy Supply Security and Geopolitics. Final Report, January 2004, Report prepared for DG TREN, Contract number TREN/C1-06-2002, ETAP programme. The Clingendael International Energy Programme (CIEP). [/http://europa.eu.int/comm/energy_transport/doc/2004_lv_ciep_report_en.pdf](http://europa.eu.int/comm/energy_transport/doc/2004_lv_ciep_report_en.pdf) /Erişim Tarihi: 01.12.2014.

Van Der Linde, C. (2007). External energy policy: old fears and new dilemmas in a larger Union. Şu kitapta: Ed. A. Sapir. Fragmented power: Europe and the global economy. Brussels: Bruegel AISBL, ss. 266-307.

Varol, Tuğçe (2012). Analysis of Russia Foreign Energy Policy. Doktora tezi, Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.

Varol, Tuğçe (11.10.2013). “Ruslardan Samsun-Ceyhan Projesini Ortadan Kaldıracak Teklif”. 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü. www.21yyte.org/tr/arastirma/enerji-ve-enerji-guvenligi-arastirmalari-

merkezi/2013/09/11/7206/ruslardan-samsun-ceyhan-projesini-ortadan-kaldiracak-
teklif/ Erişim Tarihi: 15.03.2015.

Vasques, John A. (1998). *The Power of Power Politics*. Cambridge, Cambridge University Press.

Veliev, Cavid, Araz Aslanlı (2011). *Güney Kafkasya Toprak Bütünlüğü, Jeopolitik Mücadeleler ve Enerji*. Ankara: Berikan Yayınevi.

Veliev, Cavid, Reşat Resullu ve Kenan Aslanlı (2012). *Azerbaycan-Türkiye: Dostluk, Kardeşlik ve Stratejik Ortaklık*. Ankara: Berikan: Yayınevi.

Venn, Fiona (1986). *Oil Diplomacy in the Twentieth Century*. London: Macmillan.

Victor, David G., Amy M. Jaffe ve Mark H. Hayes (2006): *Natural Gas and Geopolitics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Vinogradov, Sergei (2001). *Cross-Border Oil and Gas Pipelines, Legal And Regulatory Regimes*. UK: Association of International Petroleum Negotiators.

Vivoda, V. (2009). "Diversification of Oil Import Sources and Energy Security: A Key Strategy or an Elusive Objective?." *Energy Policy*, c. 37, s. 11, ss. 4615-4623.

Waever, Ole (1995). "Securitisation and Desecuritisation." Şu kitapta: Der. Ronnie D. Lipschutz. *On Security*. New York: Columbia University Press, ss. 46-86.

Waever, Ole (2003). "Securitisation: Taking stock of a research programme in Security Studies." Unpublished Manuscript, www.docstoc.com/docs/906178/securitization-diagram/ Erişim Tarihi: 26.11.2014.

Waltz, Kenneth N. (1967). "International Structure, National Force, and the Balance of World Power." *Journal of International Affairs*, 21, 2, ss. 215-231.

Waltz, Kenneth (1979). *Theory of International Relations*. New York: McGraw Hill.

Waltz, Kenneth (1990). "Realist Thought and Neorealist Theory." *Journal of International Affairs*, 44, 1, ss. 21-37.

Waltz, Kenneth N. (1992). "Realist Thought and Neorealist Theory." Şu kitapta: Ed. Robert L. Rothstein. *The Evolution of Theory in International Relations*. South Carolina: University of South Carolina Press, ss. 21-37.

Waltz, Kenneth (2001). *İnsan, Devlet ve Savaş: Teorik Bir Analiz*. Ankara: Asil Yayınevi.

Waltz, Kenneth N. ve George H. Quester (1982). Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi (Çev. Ersin Onulduran). Ankara: SBF Yayınları.

Watkins, Eric (19 Nisan 2006). "Nazarbayev: CPC Line Capacity to be Doubled" [Elektronik Sürüm]. Oil & Gas Journal. www.ogjonline.com /Erişim Tarihi: 15.10.2014.

WEC. (2010). Enerji Raporu 2010. Ankara: Türk Milli Komitesi, DEK-TMK YAYIN NO: 0017/2010.

Weiss, Andrew S. vd. (2012). Promoting International Energy Security Vol. 2: Turkey and the Caspian. Santa Monica, Calif.: RAND Corporation, TR-1144/2-AF.

Wendt, Alexander (1999). Social Theory of International Politics. Cambridge: Cambridge University Press.

Williams, Andrew (2011). "Shining a light on the resource curse: an empirical analysis of the relationship between natural resources, transparency, and economic growth." World Development, 39, 4, ss. 490-505.

Williams, Michael C. (2003). "Words, Images, Enemies: Securitization and International Politics." International Studies Quarterly, vol. 47, No. 4, ss. 511-531.

Willems, Arnoud R. ve Jung-ui Sul (Eylül/Ekim 2008). "Using WTO rules to enforce energy transit through pipelines." European Energy Review, ss. 84-87.

Wilson, Graeme (2013). Haydar Aliyev ve Azerbaycan'ın Yükselişi, Çöküşü ve Yeniden Yükselişi, Ankara: Berkan Yayınevi.

World Bank. (2010-a). <http://siteresources.worldbank.org/ECAEXT/Resources.worldbank.org/ECAEXT/Resources/258598-1268240913359/appendix.pdf/> Erişim Tarihi: 30.03.2013.

World Bank (2010-b). Lights Out? The Outlook for Energy in Eastern Europe and the

Former Soviet Union. Washington: World Bank.

World Bank (2015). www.doingbusiness.org/~media/giawb/doing%20business/documents/profiles/country/AZE.pdf Erişim Tarihi: 25.01.2015

World Economic Forum (İlkbahar 2006). www.webforum.org/pdf/Energy.pdf Erişim Tarihi: 02.03.2013.

World Energy Council (2012). http://www.worldenergy.org/documents/un_2012_initiative_statement_wec_100212.pdf /Erişim Tarihi: 12.10.2014.

Yalçın, Namık (Kasım-Aralık 2012). “Kaya Gazı (Shale Gas).” *Doğal Gaz Dergisi*, sayı: 75, ss. 66-70.

Yalçınkaya, Alaeddin (2006). *Kafkasya’da Siyasi Gelişmeler, Etnik Düğümden Küresel Kördüğöme*. Ankara: Lalezar Kitabevi.

Yardım, Gökhan (2000). *Kafkasya, Hazar Petrolleri ve Doğal gazları ile ilgili Projelerin Mevcut Durumları ve Türk Ekonomisine Etkileri*, İstanbul: Harp Akademileri Yayınları.

Yapıcı, Utku (2004). *Küresel Süreçte Türk Dış Politikasının Yeni Açılımları Orta Asya ve Kafkasya*. İstanbul: Otopsi Yayınları.

Yenikeyeff, S. M. (2008). *Kazakhstan’s Gas: Export Markets and Export Routes*. Oxford: Oxford Institute for Energy Studies.

Yergin, Daniel (2003). *Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü* (Çeviren K. Tuncay). İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Yergin, Daniel (2005). “Energy Security and Markets” Şu kitapta: Jan H. Kalicki, David L. Goldwyn. *Energy & Security: Towards a New Foreign Policy Strategy*. Washington D.C.: Woodrow Wilson Center Press, ss. 51-64.

Yergin, Daniel (2006): “Ensuring energy security.” *Foreign Affairs*, 85, 2, ss. 69-82.

Yergin, Daniel (18 Temmuz 2006). “The War Over Resources: Energy Security will be one of the main Challenges of Foreign Policy.” *Der Spiegel*.

Yergin, Daniel (2009). *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money, and Power*. New York: Free Press.

Yılmaz, Mehmet Sait (2007). *21. Yüzyılda Güvenlik ve İstihbarat*. İstanbul: Milenyum Yayınları

Yılmaz, M. Sait (2008). “Uluslararası İlişkilerde Güç ve Güç Dengesinin Evrimi.” *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 1, 01, ss. 27- 65.

Yılmaz, Reha (2010). “Azerbaycan Dış Siyasetinde Bağımsızlık Sonrası Yıllar ve Karabağ Problemi.” *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2, ss. 69-93.

Yılmaz, Reha (2013). “Azerbaycan’da Süreklilik ve Değişim.” Şu kitapta: Ed. Çağrı Erhan. *Kafkasya’nın Yükselen Yıldızı: İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, ss. 19-47.

Yılmaz, Şuhnaz (2012). “ABD’nin Kafkasya Politikaları.” Şu kitapta: Der. Mustafa Aydın. *Kafkaslar Değişim Dönüşüm Avrasya Üçlemesi III*. Ankara: Nobel Yayıncılık, ss. 147-173.

Yi-Chong, X. (2006): "China's energy security." *Australian Journal of International Affairs*, 60, 2, ss. 265-286.

Youngs, Richard (2009). *Energy Security: Europe's New Foreign Policy Challenge*, New York: Routledge.

Yusifzade, Khosrbakht (Yaz 1996). "The Development of the Oil and Gas Industry in Azerbaijan", *Azerbaijan International*, (4.2). http://azer.com/aiweb/categories/magazine/42_folder/42_articles/42_socarkhosrbakht.html/ Erişim Tarihi: 15.12.2014.

Yuan, C., Liu, S., J. Wu (2010). "The relationship between energy prices and energy consumption in China." *Energy Policy*, c. 38, ss. 197-207.

Yuan C., Liu S., Wu J. (2009-a). "The Relationship Among Energy Prices and Energy Consumption in China." *Energy Policy*, c. 38, ss. 2345-2367.

Yuan C. Liu S., Wu J. (2009-b). "Research on The Energy-Saving Effect of Energy Policies in China:1982-2006." *Energy Policy*, c. 37, ss. 2475-2480.

Yüzbaşova, Gülşen (2006). *Azərbaycan Petrol Strategisi: Problemler ve Tahminler*. Bakü: Maarif Yayınevi.

Zacher, Mark W. ve Richard A. Matthew. (1995). "Liberal International Theory: Common Needs, Divergent Strands." Şu kitapta: Ed. Charles W Kegley, Jr. *Contraversies in International Relations Theory, Realism and the Neoliberal Challenge*. New York: St. Martin's Press, ss. 107-150.

Zeinolabedin, Y. vd. (2009): "Geopolitics and Environmental Issues in the Caspian Sea." *Caspian Journal of Environmental Sciences*, Vol. 7, No. 2, ss. 116-135.

Zeinolabedin, Y. vd (İlkbahar 2011). "The Geopolitics of Energy in the Caspian Basin." *International Journal of Environmental Research*, Vol. 5, No. 2, ss. 501-508.

Zengin, Eyüp, Rövşen İbrahimov (2002). "Putin'in Azərbaycan Ziyareti ve Azərbaycan-Rusya İlişkileri". (Ed.) Prof. Dr. Emine Gürsoy-Naskali, Erdal Şahin. *Bağımsızlıklarının Onuncu Yılında Türk Cumhuriyetleri Uluslararası Konferans*, Haarlem: Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi Yayını, Birinci Baskı, ss. 201-205.

Zengin, Eyüp (2010). *Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Azerbaycan*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.

Ziyad, Jaser (23 Aralık 2014). "The Caspian Sea, an Oasis for Peace and Cooperation or a Maritime for Geopolitical Rivalry". www.linkedin.com/today/post/article/20141023095237-99766883-the-caspian-sea

an-oasis-for-peace-and-cooperation-or-a-maritime-for-geopolitical-rivalry / Erişim Tarihi: 11.12.2014.

Ziyadov, Taleh (2006). "Baku Prepares For New Phase In U.S.-Azerbaijani Strategic Relations." The Jamestown Foundation Eurasia Daily Monitor. Volume 3, Issue No.71, ss. 45-67.

Zhu, Zhiqun (2010). China's New Diplomacy. Burlington: Ashgate Publishing Company.

Xu, Conglin ve Laura Bell (12 şubat 2013). "Worldwide reserves, oil production post modest rise" [Elektronik Sürüm]. Oil&Gas Journal. www.ogj.com/articles/print/volume-111/issue-12/special-report-worldwide-report/worldwide-reserves-oil-production-post-modest-rise.html/ Erişim Tarihi: 05 Haziran 2014.

ÖZ GEÇMİŞ

Çalışmanın yazarı Azime TELLİ, 1977 yılında Zonguldak'ta dünyaya gelmiştir. İlkokulu Devrek'te okuduktan sonra ortaokul ve lise eğitimini İzmit'te tamamlamıştır. 2000 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü'nden mezun olmuştur. Lisans eğitimini tamamladıktan sonra bir süre özel sektörde çalışan yazar 2011 yılında Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi ABD Yönetim Bilimleri Bölümü'nde yüksek lisans çalışmasını tamamlamıştır. Aynı yıl Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Doktora programını kazanmıştır. Yazar 2012 yılından beri Ondokuz Mayıs Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır. İngilizce bilmektedir.

